

PRISELJENCI

Uredil Miran Komac



Inštitut za narodnostna vprašanja



PRISeljENCI

Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo

uredil Miran KOMAC

Ljubljana, 2007

PRISELJENCI

Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo

uredil Miran KOMAC

Izdajatelj Inštitut za narodnostna vprašanja

Za izdajatelja dr. Cirila Toplak

Copyright © po delih in v celoti INV 2007, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

1. natis 300 izvodov

Prelom in naslovnica BETON&VRBINC Co.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.742(497.4)(082)

316.73(497.4)(082)

PRISELJENCI : Študije o priseljevanju in vključevanju v
slovensko družbo / uredil Miran Komac. - 1. natis. -
Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007

ISBN 978-961-6159-32-6

1. Komac, Miran

236819200

VSEBINA

Miran Komac	
Spremna beseda	1

I. DEL

Petra Roter	
Pojmovanje in opredeljevanje manjšin	7
Miran Komac	
Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji	35

II. DEL

Danilo Dolenc	
Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni	69

III. DEL

Romana Bešter	
Integracija in model integracijske politike	105
Felicita Medved	
Državljeni nove države v letu 1991 – inicialna opredelitev in korekcijske dopolnitve slovenskega državljanstva	135
Barbara Kejžar	
Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike	153
Mojca Medvešek	
Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi	187
Romana Bešter	
Socialnoekonomska integracija priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji	219
Sara Brezigar	
Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v republiki Sloveniji	257

Petra Roter	
Vloga jezika v integracijskem procesu	301
Mojca Medvešek	
Percepcije priseljencev in potomcev priseljencev o kulturni razsežnosti integracijskega procesa	333
Miran Komac	
Mediji in »nove« narodne skupnosti	373
Felicita Medved	
Politična udeležba in stališča o političnem predstavnstvu »novih etničnih/narodnih skupnostih«	391
Tatjana Pezdir	
Stiki in vezi z izvornim okoljem	423

IV. DEL

Janez Pirc	
Slovenija v sodobnem migracijskem kontekstu EU	449

PRILOGE

Mojca Medvešek, Mitja Hafner Fink	
Opis poteka raziskave percepcije slovenske integracijske politike	479
Etnična podoba Slovenije skozi statistične podatke (Prikaz popisa prebivalstva leta 2002 po narodni pripadnosti)	509
Seznam tabel:	
Tabela 1: Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002	510
Tabela 2: Prebivalstvo po maternem jeziku, popisa leta 1921, 1931, 1953, 1971, 1981, 1991 in 2002	512
Tabela 3: Prebivalstvo po narodni pripadnosti, občine, popis 2002 (št. občin 210)	513
Tabela 4: Prebivalstvo po kraju rojstva in narodni pripadnosti, popis 2002	520
Tabela 5: Popolne družine po narodni pripadnosti žene in moža, popis 2002	521
Tabela 6: Prebivalstvo po starosti, spolu in narodni pripadnosti, popis 2002	522

Tabela 7: Prebivalstvo staro 15 let in več, po narodni pripadnosti, spolu in izobrazbi, popis 2002	523
Tabela 8: Prebivalstvo po veroizpovedi in narodni pripadnosti, popis 2002	525
Tabela 9: Prebivalstvo po veroizpovedi in tipu naselja, popisa 1991 in 2002	526
Tabela 10: Ženske stare 15 let in več po narodni pripadnosti in številu živorojenih otrok, popis 2002	527
Tabela 11: Prebivalstvo po pogovornem jeziku v družini in maternem jeziku, popis 2002.....	528
Tabela 12: Prebivalstvo staro 15 let in več po poklicu in narodni pripadnosti	529
Tabela 13: Priseljenci v Slovenijo po letih priselitve in državi odselitve, popis 2002	530
Tabela 14: Priseljenci v Slovenijo po obdobjih priselitve in državi odselitve, popis 2002	532
Tabela 15: Prebivalstvo po spolu in narodni pripadnosti, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002.	533
Tabela 16: Prebivalstvo po spolu in maternem jeziku, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002.	534
Tabela 17: Prebivalstvo po spolu in veroizpovedi, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002.....	535
Tabela 18: Prebivalstvo po spolu in pogovornem jeziku v družini, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002.	536

SPREMNA BESEDA

Miran Komac

Ozemlje, na katerem je v začetku devetdesetih let nastala samostojna država Slovenija, ni bilo nikoli etnično homogeno. Število etničnih manjšin, njihov obseg ter njihova realna gospodarska in politična moč so se v različnih zgodovinskih obdobjih spreminjali skladno s spreminjanjem političnih meja in suverenosti nad tem ozemljem. Zadnje spreminjanje državnih meja na začetku 90. let je na območju Slovenije pustilo kar »pestro« zbirko pripadnikov neslovenskih etničnih skupin. Razvrstiti jih je mogoče v dve skupini: na **zgodovinske narodne manjšine** (v ustavi je govor o avtohtonih narodnih skupnostih brez posebne razlage pridevnika avtohton) in **»nove« narodne skupnosti**. V kategorijo zgodovinske narodne manjšine so vštete italijanska, madžarska in romska narodna skupnost. Med »nove« narodne skupnosti uvrščamo pripadnike narodov nekdanje skupne jugoslovanske države, ki so se v Slovenijo priseljevali v celotnem obdobju njenega obstoja, posebej intenzivno od sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje; predvsem zaradi ekonomskih razlogov.

Slovenski režim varstva (narodnih/etničnih) manjšin je trodimenzionalen: 1) relativno celovita pravna zaščita zgodovinskih narodnih manjšin, italijanske in madžarske; pravna zaščita obsega, poleg ustavnih določb¹ še nabor določb, ki jih je moče najti v številni področni zakonodaji; 2) selektiven obseg določb za varstvo romske

¹ Ustava Republike Slovenije, 11. člen: Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.

Ustava Republike Slovenije, 64. člen: (posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji) Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja te vzgoje in izobraževanja. Zakon določa območja, na katerih je dvojezično šolstvo obvezno. Narodnima skupnostma in njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da gojijo odnose s svojima matičnima narodoma in njunima državama. Država gmotno in moralno podpira uveljavljanje teh pravic.

Na območjih, kjer ti skupnosti živita, ustanovijo njuni pripadniki za uresničevanje svojih pravic svoje samoupravne skupnosti. Na njihov predlog lahko država pooblasti samoupravne narodne skupnosti za opravljanje določenih nalog iz državne pristojnosti ter zagotavlja sredstva za njihovo uresničevanje.

Narodni skupnosti sta neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru.

Zakon ureja položaj in način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer živita, obveznosti samoupravnih lokalnih skupnosti za uresničevanje teh pravic, ter tiste pravice, ki jih pripadniki teh narodnih skupnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij. Pravice obeh narodnih skupnosti ter njunih pripadnikov so zagotovljene ne glede na število pripadnikov teh skupnosti.

Zakoni, drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic in položaja zgolj narodnih skupnosti, ne morejo biti sprejeti brez soglasja predstavnikov narodnih skupnosti.

skupnosti² in 3) rudimentaren model ohranjanja narodne identitete »novih« narodnih skupnosti. Ustava ne vsebuje posebnih določb za varstvo »novih« manjšinskih skupnosti. V ustavi tudi ni posebnih določb za varstvo »oživljene« nemško govoreče narodne skupnosti. Edino ustavno določbo, na katero se pripadniki teh skupnosti lahko oprejo pri ohranjanju narodnih posebnosti, je mogoče najti v 61. členu (izražanje narodne pripadnosti)³ in v 62. členu (pravica do uporabe svojega jezika in pisave)⁴ slovenske ustave.

Vprašanje integracije ob hkratnem ohranjanju etničnih posebnosti »novih« narodnih skupnosti je velik izziv za sodobno slovensko družbo. Samo takšen model lahko vodi k večji notranji koheziji države in njeni varnosti. Evropska zgodovina pozna obilico primerov, s pomočjo katerih je mogoče pokazati, da vodi model integracije, ki temelji na grobi ali »tihe« asimilacije, v stanje zgolj navidezne trdnosti države. V kriznih razmerah so se vsi problemi procesa asimilacije eskalirali v neverjetno brutalni obliki. Model etnične nivelizacije, ki temelji na procesih nasilne asimilacije, nosi v sebi še dodatno nevarnost: nevarnost homogenizacije na narodnostni podlagi, kar je pogosto ključni element trhlosti (več)etničnih držav.

Kaj je bil temeljni namen našega raziskovalnega početja, ki se je odvijalo v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta Percepcije slovenske integracijske politike? Na podlagi empiričnega raziskovanja mnenj in stališč pripadnikov »novih« manjšinskih populacij⁵ (in pripadnikov večinske narodne populacije) pridobiti dovolj valentnih podatkov, ki jih velja upoštevati pri izgrajevanju slovenske integracijske politike. Integracijska politika mora nastajati ob sodelovanju vseh etničnih segmentov slovenske družbe. Le družba, ki je usmerjena k odpravljanju različnih vidikov socialnega izključevanja, tudi izključevanja na etnični podlagi, bo sposobna zbrati dovolj potencialov za trajnostni gospodarski in družbeni razvoj.

Pregledovanje strokovne literature s področja migracijskih študij v Sloveniji razkriva »enosmernost« raziskovanja integracijskih procesov v Sloveniji – v pretežni meri poznamo predstave večinskega (slovenskega) prebivalstva, zelo malo pa vemo o hotenjih in pričakovanjih pripadnikov »novih« narodnih skupnosti do ohranjanja prinesene ali podedovane narodne identitete. Integracijska politika je lahko uspešna samo, če je mogoče najti ustrezno simbiozo med stališči večinske/dominantne etnične skupnosti do vključevanja imigrantov in njihovih potomcev v večinsko slovensko družbo ter hotenji in željami nedominantnih etničnih skupin.

V dokumentih slovenske države je bilo mogoče najti le posamezne segmente pojma integracije. Res pa je, da Slovenija ni edina država, ki ima težave z opredelitvi-

² Za varstvo romske skupnosti je pomemben 65. člen ustave: (položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji) Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon. Problematika romske skupnosti se urejena še v posebnem zakonu – Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, 33/2007). Omenjena pa je še v dvanajstih (12) področnih zakonih.

³ Ustava Republike Slovenije, 61. člen (izražanje narodnostne pripadnosti): Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

⁴ Ustava Republike Slovenije, 62. člen (pravica do uporabe svojega jezika in pisave): Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.

⁵ Populacije, ki so »predmet« raziskovalne obravnave, prihajajo skoraj v celoti s področja držav naslednic nekdanje skupne jugoslovanske države.

jo migracijske politike in z merjenjem vključenosti imigrantov v sprejemno družbo.⁶ Zato se pri pripravi vprašalnika in razporejanju študij, ki so nastala na podlagi gradiva pridobljenega z empiričnim raziskovanjem, nismo mogli »zgledovati« po vnaprej določenem modelu. Gradivo smo razporedili tako, da smo zajeli vsa (ali vsaj njihov pretežni del) področja, za katera smo raziskovalci menili, da so pomembna za proces vključevanja priseljenih prebivalcev Republike Slovenije (in njihovih potomcev) v slovensko družbo na način, ki bi jim omogočal ohranjanje in izkazovanje etničnih posebnosti. To so po mnenju članov raziskovalne skupine tudi področja, ki zahtevajo posamezne področne politike slovenske države, predvsem z vidika uresničevanja 61. člena slovenske ustave.

Struktura zaključnega poročila skuša slediti naboru t. i. kompenzacijskih pravic⁷; naboru »posebnih« pravic, ki jih običajno zasledimo pri obravnavi klasičnih, zgodovinskih, narodnih, etničnih in/ali jezikovnih manjšin. Nenazadnje so te skupnosti narodne manjšine. Res je, da so to manjšine, ki so nastale na drugačen način, kot so nastale »zgodovinske« narodne skupnosti; res je, da drugačen način nastanka vpliva na oblikovanje drugačnih razpoznavnih značilnosti. Toda to ne spreminja dejstva, da je potrebno tudi te skupnosti obravnavati kot (posebne vrste) narodnih manjšin, ki jih pripada nabor »posebnih« manjšinskih pravic. Med »posebne« manjšinske pravice se uvrščajo: 1) raba jezika; 2) izobraževanje; 3) kultura; 4) asociacije in organizacije; 5) stiki; informiranje; 6) zaposlovanje v javnih službah; 7) politična participacija; 8) avtonomija in 9) soodločanje. Ti problemski sklopi so razporejeni po posameznih prispevkih, ki jih je mogoče najti v III. delu pričujoče knjige.

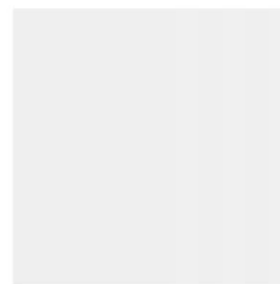
Dejali smo, da so skupnosti, ki so predmet našega zanimanja posebne vrste narodnih manjšin. Zato sta delu priloženi študiji o opredeljevanju manjšin ter študija o modelu varstva narodnih manjšin v Sloveniji. Obe študiji bosta bralcu v pomoč pri iskanju odgovora na pogosto slišán očitek, da Slovenija diskriminira pripadnike »novih« narodnih manjšin. Relevanten prispevek k pojasnjevanju različnih modelov varstva narodnih manjšin je prispevek o izvoru narodne pestrosti na Slovenskem. Ta je nastala, kot je razvidno iz študije v II. delu te knjige, kot rezultat priseljevanja v Slovenijo iz območij nekdanje skupne jugoslovanske države. Opozoriti pa je potrebno še na izjemno pomembno dejstvo – migracijski procesi z nastankom nove države niso zamrli. Zato bralcu ponujamo v razmislek študijo z naslovom Simulacija priseljevanja v Slovenijo v prihodnosti. Priseljevanja v Slovenijo ni mogoče preprečiti, kot bi si to nekateri želeli. Priseljence bomo v bodoče hudo potrebovali. Dolžnost države torej je, da zgradi mehanizme, ki bodo priseljencem ponudili *slovenstvo* kot njihovo življenjsko izbiro.

Nabor »posebnih« manjšinskih pravic se v luči nediskriminacijske obravnave med posameznimi kategorijami etničnih manjšin lahko uporabi tako za zgodovinske kot za »nove« narodne/etnične manjšine. To pa ne pomeni, da je nujno potrebno pri uresničevanju omenjenih pravic »novih« narodnih manjšin uporabiti enake metode, kot so bile uporabljene pri varovanju klasičnih narodnih manjšin. Velja pa jo smiselno uporabiti, zlasti z vidika uresničevanja ciljev manjšinskega varstva.

⁶ Glej na primer: Migrant Integration Policy Index. British Council and Migration Policy Group, 2007.

⁷ Glej na primer: Felix Ermacora, Christoph Pan, Fundamental Rights of Ethnic Groups in Europe. Ethnos, 42, Braumüller, Wien, 1992, str. 78.

I. DEL



POJMOVANJE IN OPREDELJEVANJE MANJŠIN

Petra Roter

UVOD

Vprašanje opredelitve določenih jezikovnih, verskih, kulturnih – skratka etničnih – skupnosti kot narodn(ostn)ih manjšin sodi med tiste državno-družbene problematike, ki se vedno znova pojavljajo na dnevnem redu posameznih političnih strank, vlad in državnih institucij. Hkrati pa sodi to vprašanje tudi med tiste aktualne teme, katerih reševanje zahteva dinamičen odnos neke družbe, saj se etnična sestava prebivalstva posameznih držav v sodobni mednarodni skupnosti nenehno spreminja. To je seveda svojevrsten test za doslej prevladujoče (samo)opredeljevanje družb, še zlasti, ker je – kot ugotavlja Mayall (1995: 190) – sodobna država nenehno izpostavljena simultanim pritiskom iz vsaj treh smeri: ne le »od zgoraj« (globalizacija) in »od spodaj« (etnične in lokalne identitete), ampak tudi »od zunaj« (imigracijski tokovi).¹

Tovrstne družbene spremembe oziroma pritiski na tradicionalno opredelitev polnopravnega članstva družbenopolitičnih entitet s sabo praviloma prinašajo nove potrebe etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov, predvsem v smislu določenih sprememb obstoječih politik (npr. glede rabe jezika, spoštovanja in uveljavljanja različnih kultur, veroizpovedi, običajev in navad). Iz izkušnje večine evropskih držav lahko trdimo, da je upoštevanje tovrstnih potreb ponavadi zelo zapleten in dolgotrajen proces, v katerem se dominantna etnična skupnost (prek svojih političnih predstavnikov) z vso močjo upira deliti privilegije, ki izhajajo iz samega koncepta nacionalne države. Med tovrstnimi privilegiji velja posebej poudariti vprašanje uradne rabe jezika, nadzora nad izobraževalnim sistemom, prevlado kulturnih in verskih značilnosti dominantne etnične skupnosti v javnem življenju ipd. Začetek takšnega upora – če se spomnimo samo na razprave o vprašanju (ne)obstoja nemške oziroma nemško govoreče manjšine v Republiki Sloveniji – glede priznavanja sprememb v etnični strukturi prebivalstva in potreb po ustreznih spremembah določenih politik se prične že s samim priznavanjem oziroma nepriznavanjem obstoja teh (novih) etničnih skupnosti.

Tako je v obdobju priprave dvostranskega sporazuma med Avstrijo in Slovenijo takratni državni sekretar dr. Iztok Simoniti v Državnem zboru pojasnjeval uradno avstrijsko in uradno slovensko stališče glede vprašanja priznavanja nemško govorečih državljanov Slovenije kot narodne manjšine:²

Avstrijska stran je prvotno tudi vztrajala, da naj bi bili slovenski državljani z nemškim maternim jezikom priznani kot skupina, kot nemško govoreča narodna skupnost v Sloveniji, in naj bi bili korelat slovenski manjšini v Avstriji.

¹ Vsi prevodi v tekstu so avtoričini. Posameznim prevodom pomembnejših poskusov definicije manjšine so dodana še besedila iz izvirnikov (v angleščini).

² Državni zbor Republike Slovenije, nadaljevanje 14. izredne seje, 15. februar 2002, <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&type=98&cs=1&mandate=3&o=60&unid=SA3%7C8B1E462CEB4CCA25C1256B6700299776&showdoc=1> (10. 12. 2007).

Na to pa slovenska stran nikakor ni pristala. Slovenska stran je vztrajala, da lahko nemško govoreči prebivalci v okviru splošnih človekovih pravic uveljavljajo svojo narodnostno in kulturno identiteto na podlagi 61. člena ustave, ki je, kot veste, civilizacijski člen, kakor tudi, da jim nikakor ni možno priznati statusa nemške narodne skupine. Priznajo pa se jim lahko le individualne, ne pa tudi kolektivne pravice. /.../ Pri političnih konzultacijah je slovenska stran vztrajala, da omemba nemško govoreče etnične skupine v Sloveniji v sporazumu ne sme pomeniti priznanja skupnosti kot subjekta posebnih manjšinskih pravic, pač pa v smislu priznanja splošnih človekovih pravic, ki v demokratični družbi v skladu s sodobnim razvojem mednarodnega prava pripadajo vsakemu posamezniku, ne glede na jezik in narodnost, in so zajete, kot rečeno, v 61. členu slovenske ustave. Te pravice, razumljivo, niso enake kot pravice slovenske manjšine v Avstriji, kjer na podlagi 7. člena avstrijske državne pogodbe uživa določene pravice manjšina kot takšna. Te pravice prav tako niso enake kot posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, ki so vgrajene v slovensko ustavo v 64. členu.

Vprašanje (ne)obstoja posameznih etničnih skupnosti oziroma manjšin pa ni le aktualno politično vprašanje, s katerim se, tako kot večina evropskih držav, sooča tudi Slovenija. Prav nasprotno: s tem vprašanjem se soočamo vsaj že nekaj desetletij ne le v okviru posameznih držav, ampak tudi na mednarodni ravni, kjer so odgovore nanj iskali in jih še iščejo tako predstavniki držav kot pravniki, politologi in drugi strokovnjaki s področja mednarodnih odnosov, nacionalizma, etničnih študij, sociologije in še bi lahko naštevali.

Tako torej definicija pojmov manjšina, narodn(ostn)a manjšina in etnična manjšina že precej časa zaposluje posamezne raziskovalce manjšinske problematike, mednarodne pravnike, hkrati pa tudi politike/državnike in uslužbence mednarodnih nevladnih in vladnih organizacij, ki ob sprejemanju katerega koli novega dokumenta s področja varstva manjšin precej pozornosti posvečajo tudi opredelitvi t. i. objektov manjšinskih pravic oziroma manjšinskega varstva – torej manjšinam. Varstvo manjšin kot oblika zadovoljevanja potreb, interesov in ciljev manjšinskih etničnih skupnosti se je namreč po koncu hladne vojne uveljavila kot prevladujoč model upravljanja etnične heterogenosti, tj. soobstoja večinske skupnosti in narodnih manjšin, in sicer z namenom zagotavljanja pravic manjšinam oziroma njihovih pripadnikom (Roter 2003). Ker je varstvo manjšin skupek norm, pravil in mehanizmov za njihovo implementacijo v praksi, je že po definiciji omejeno ne le z obsegom samih pravic, ampak v prvi vrsti predvsem z njihovimi nosilci oziroma upravičenci. Vprašanje opredelitve nedominantnih skupnosti kot manjšin, bodisi etničnih ali narodnih, je torej pomembno v smislu opredelitve subjektov, ki so upravičeni do posebnih pravic oziroma posebnega varstva, ki v določeni državi izenačuje sicer neenake startne temelje med večinskim in manjšinskim prebivalstvom.

Ob klasičnih narodnih manjšinah se tovrstna razprava čedalje pogosteje in glasneje – zlasti zaradi številnih migracijskih tokov – razširja tudi na druge vrste manjšinskih etničnih skupnosti, ki se v vsakdanjem življenju soočajo s podobnimi problemi kot klasične, tradicionalne, teritorialne (tj. vezane na določeno ozemlje, ki ga poseljujejo daljše obdobje, praviloma mnogo daljše od obstoja sedanjih nacionalnih

držav)³ narodne manjšine. Poleg novo nastajajočih imigrantskih etničnih skupnosti v večini evropskih držav živijo in delajo posamezniki, ki so etnično drugačni od večinskega prebivalstva, vendar že desetletja stalno živijo v državi, v kateri se niso rodili, so pa medtem lahko postali njeni državljani, njihovi potomci (torej t. i. druga in tretja generacija imigrantov) pa so v tej državi tudi rojeni. Tako kot narodne manjšine se tudi nedominantne skupnosti in njihovi pripadniki v mnogočem srečujejo s podobnimi izzivi glede vključevanja v državljansko skupnost na eni strani in ohranjanja njihove identitete na drugi. Kakšen bo rezultat omenjenega procesa, bo v veliki meri odvisno od politik, torej od odnosa večinske skupnosti do etnične heterogenosti, ta odnos pa je odvisen od samega pojmovanja manjšinskih skupnosti in priznavanja njihovega posebnega statusa in posebnih potreb.

Poznavalcem manjšinske problematike je dobro znan podatek, da v mednarodni skupnosti (tako na univerzalni kot regionalni ravni, v okviru katerih se ta prispevek omejuje na Evropo) ne obstaja splošno sprejeta definicija termina manjšina. Na multilateralni ravni (med državami) nikoli ni prišlo do dogovora o tem, katere pogoje bi morale izpolnjevati posamezne etnične skupnosti, da bi bile upravičene do določenih posebnih pravic – torej do manjšinskega varstva. Povedano drugače: države se ob sprejemanju posameznih mednarodnih dokumentov o manjšinskem varstvu nikoli doslej niso hotele vnaprej jasno zavezati glede njihovih nosilcev/objektov, čeprav so večkrat poskusile opredeliti upravičence do manjšinskega varstva. Ti poskusi se sicer nikoli niso končali s pravno zavezujočo definicijo, so pa pomemben pokazatelj odnosa mednarodne skupnosti oziroma subjektov mednarodnih odnosov na evropski ravni do vprašanja, kdo je upravičen do posebnega varstva.

Definicija termina manjšina je torej posebno pomembna v smislu opredeljevanja upravičencev do posebnih manjšinskih pravic. Ob različnih poskusih definiranja manjšin kot objektov manjšinskega varstva – tj. nosilcev določenih posebnih pravic – so se pojavljali različni predlogi njihovega opredeljevanja. Poleg predlogov držav o razumevanju termina manjšina so nekaj odmevnih predlogov za potrebe svojih raziskav zapisali še posamezni raziskovalci, in sicer o primerni, če ne že najprimernejši definiciji termina manjšina.

Namen pričujočega poglavja je zbrati in primerjati posamezne odmevnejše poskuse opredeljevanja pojma manjšina v sodobni mednarodni skupnosti, hkrati pa raziskati, kakšno je prevladujoče pojmovanje termina manjšina v okviru evropskega režima varstva manjšin⁴ in kaj takšno pojmovanje pomeni v kontekstu spreminjajoče se etnične strukture prebivalstva (evropskih) držav, tudi Slovenije. Cilj poglavja tako ni subjektivno vrednotenje obstoječih poskusov iskanja definicije termina manjšina. Poglavje torej ni namenjeno iskanju najprimernejše definicije pojma narodna ali etnična manjšina, ampak skupnega imenovalca glede upravičencev do varstva manjšin, kot se je uveljavilo v evropskem institucionalnem okviru, zlasti po koncu hladne vojne, ko je nastal mednarodni režim za varstvo narodnih manjšin v Evropi. Takšna znanstvena razjasnitev pojmovanja termina (narodna) manjšina je nujno potrebna za razumevanje obsega omenjenega režima ali pa drugih poskusov

³ Narodne manjšine so tako praviloma razumljene kot posledica – kot »stranski proizvod« – procesa oblikovanja nacionalnih držav. V tem procesu namreč ni bilo mogoče oblikovati držav tako, da bi etnične meje sovpadale s političnimi/državnimi mejami.

⁴ Podrobneje o celotnem režimu v Roter (2003).

oziroma sistemov reševanja t. i. problema manjšin,⁵ še posebno iz dveh razlogov: ker se etnična struktura prebivalstva v evropskih državah nenehno spreminja in nastajajo nove skupnosti, ki bi si utegnile želeli določene manjšinske pravice; in ker mednarodno pravo termina manjšina ne opredeljuje, o njem pa tudi ni konsenza v znanstveni skupnosti, ki se ukvarja s proučevanjem manjšinskih vprašanj.

Kljub omenjeni pravni in znanstveni nedorečenosti termina manjšina bom v pričujočem prispevku pokazala, da razumevanje termina narodna manjšina v Evropi – vsaj po koncu hladne vojne – ni (povsem) arbitrarno. Države torej niso (povsem) neomejene pri določanju nosilcev/objektov manjšinskih pravic oziroma manjšinskega varstva.

Prispevek je razdeljen na tri dele. Prvi del je namenjen orisu najodmevnejših poskusov opredeljevanja manjšin na univerzalni ravni. Drugi del obravnava najpomembnejše poskuse definiranja manjšin v Evropi. V četrtem delu pa analiziram posamezne elemente prevladujočega razumevanja termina manjšina v evropskem kontekstu. Zaključek je namenjen analizi pomena, ki ga ima za Slovenijo prevladujoče razumevanje termina manjšina v Evropi.

KRATEK ZGODOVINSKI ORIS POJMOVANJA MANJŠIN NA UNIVERZALNI RAVNI

V nasprotju s Packerjevim razumevanjem manjšine, ki se oblikuje glede na nek skupen cilj in v kontekstu večinskega odločanja (Packer 1993), večina avtorjev, ki so se ukvarjali s pojmovanjem etničnih oziroma narodn(ostn)ih manjšin, prisega na določene prirojene značilnosti, ki skupino posameznikov povezujejo v neko manjšinsko skupnost. Ob teh t. i. objektivnih kriterijih se je še iz obdobja Društva narodov⁶ ohranil tudi t. i. subjektivni kriterij opredeljevanja manjšin. Stalno sodišče mednarodne pravice je v svojem svetovalnem mnenju 31. julija 1930 v primeru grško-bolgarskih skupnosti namreč zapisalo (Capotorti 1979: 21. odst.):

‘skupnost’ /*community*/ je skupina oseb, ki živijo na določenem ozemlju oziroma prostoru, so posebne rase ali imajo svojo vero, jezik in običaje ter so na osnovi te svoje identitete, temelječe na rasi, veri, jeziku in običajih, povezani z občutkom solidarnosti, in sicer z namenom ohranjati svoje običaje, ohranjati svoje oblike verovanja, zagotavljati poučevanje in vzgojo svojih otrok skladno z duhom in običaji svoje rase in si medsebojno pomagati.

Za izpolnitev subjektivnega kriterija mora med pripadniki neke manjšinske skupnosti – katere obstoj »je stvar dejstev, ne vprašanje prava« (prav tam) – obstajati določena skupna zavest oziroma volja, da želijo biti prepoznani kot pripadniki manjšine in tudi ohranjati značilnosti svoje posebne identitete.

⁵ O vzrokih in posledicah napačnega opredeljevanja tega družbenega konflikta kot problema v Roter (2001).

⁶ O manjšinskem varstvu v obdobju med obema vojnama v Claude (1955).

Na podoben način razumemo manjšine tudi v slovenskem prostoru že vsaj od 70. let 20. stoletja, ko je Petrič (1977: 78) zapisal, da imajo vse različne

pojavnne oblike manjšinske problematike nekaj skupnega, namreč to, da imamo opraviti s skupinami ljudi določenih danih obeležij, bodisi narodnostnih, rasnih, etničnih, jezikovnih, katerih položaj zahteva posebne ukrepe, skrb in pomoč, da bi lahko živeli enakopravno z drugim prebivalstvom in ohranjali svojo narodnostno, kulturno, jezikovno ipd. identiteto.

Najverjetneje mednarodno najodmevnejši individualni poskus opredeljevanja manjšin je definicija, ki jo je pripravil Capotorti (1979: 568. odst.), in sicer z namenom interpretacije obsega 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah,⁷ ki sicer govori o »etničnih, verskih ali jezikovnih manjšinah«, vendar v pogodbi niso pojasnjena merila za opredelitev posameznih skupnosti v smislu 27. člena. Omenjeni pakt tako ne vsebuje določil glede opredelitve nosilcev pravic iz 27. člena.

Skladno z ugotovitvami iz svoje obširne Študije o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin (*Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1 (1979)⁸) je – izključno za potrebe aplikacije 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah in na podlagi prejetih odgovorov držav glede njihovega razumevanja manjšin in njihovih pravic oziroma varstva – Capotorti (1979: 568 odst.) zapisal naslednje:

V točno tem kontekstu se lahko termin manjšina nanaša na: skupino, ki je številčno manjša od preostanka prebivalstva neke države, v nedominantnem položaju, katere pripadniki – ki so državljani te države – posedujejo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, po katerih se razlikujejo od drugih prebivalcev, in izkazujejo, čeprav samo implicitno, občutek solidarnosti, usmerjen k ohranjanju svoje kulture, tradicij, vere ali jezika.

In that precise context, the term »minority« may be taken to refer to: A group numerically inferior to the rest of the population of a State, in a non-dominant position, whose members—being nationals of the State—possess ethnic, religious or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language.

Tudi nekaj let pozneje je Capotorti vnovič opredelil manjšino kot »skupino, ki je številčno manjša od preostale populacije v državi in je v nedominantnem položaju, katere člani posedujejo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, ki se razlikujejo od značilnosti preostale populacije, in ki, četudi le implicitno, ohranjajo občutek solidarnosti za ohranjanje svoje kulture, tradicije, vere ali jezika« (Capotorti 1985: 385).

Poleg subjektivne volje in poleg *de facto* obstoja posebne skupnosti v državi – tj. skupnosti, ki je drugačna od preostalega prebivalstva (Sohn 1981: 278), Capotortijeve definicija vpeljuje še tri druge t. i. objektivne kriterije obstoja manjšin: številčno podrejenost (*numerical inferiority*), nedominantni položaj (*non-dominant position*) in državljanstvo (*nationality*)⁹. Te t. i. Capotortijeve kriterije opredeljevanja manjšine je

⁷ Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (*International Covenant on Civil and Political Rights*) je bil sprejet z resolucijo Generalne skupščine Združenih narodov 2200A (XXI) 16. decembra 1966, v veljavi je od 23. marca 1976, 999 U. N. T. S. 171, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (5. 1. 2007). Republika Slovenija je pogodbenica od 25. junija 1991 (z nasledstvom).

⁸ V tem prispevku je omenjena študija označena kot Capotorti (1979).

⁹ Sam termin *nationality* lahko pomeni tako 'narodnost/nacionalnost' kot 'državljanstvo', vendar je v

v večji meri ponovil tudi Jules Deschênes, ko je pripravljaj predlog definicije manjšine za potrebe priprave deklaracije Generalne skupščine Združenih narodov o pravicah manjšin v okviru določil 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah (Brennan, Brody in Weissbrodt 1989: 323; Lerner 1993).

V svoji študiji o promociji, varstvu in vzpostavitvi človekovih pravic¹⁰ je Deschênes (1985: 181. odst.) predlagal, da je manjšina:

Skupina državljanov določene države, ki tvorijo številčno manjšino in so v nedominantnem položaju v tej državi, imajo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, ki se razlikujejo od tistih, ki jih ima večina prebivalstva, imajo občutek medsebojne solidarnosti, so motivirani, četudi le implicitno, s skupinsko voljo preživeti in katerih cilj je doseči dejansko in pravno enakost z večino.

A group of citizens of a State, constituting a numerical minority and in a non-dominant position in that State, endowed with ethnic, religious or linguistic characteristics which differs from those of the majority of the population, having a sense of solidarity with one another, motivated, if only implicitly, by a collective will to survive, and whose aim it is to achieve equality with the majority in fact and in law.

Čeprav nobena od zgoraj omenjenih definicij ni dobila podpore v Podkomisiji Združenih narodov o preprečevanju diskriminacije in varstvu manjšin, sta pomembni zaradi kriterijev, ki jih uvajata kot merilo pri iskanju/prepoznavanju etničnih skupnosti kot manjšin, ki zahtevajo določeno posebno skrb. S stališča opredeljevanja manjšinskih skupnosti v sodobni mednarodni skupnosti – še zlasti v času, ko različni migracijski tokovi spreminjajo tradicionalno etnično strukturo prebivalstva posameznih držav – je posebno pomembno dejstvo, da je bilo ključno jabolko spora v razpravah o definiciji manjšin v Podkomisiji vprašanje državljanstva: ali naj (ne) bo eden izmed nujnih pogojev za obravnavo neke skupnosti posameznikov, ki jih družijo posebna etnična identiteta, kot manjšine. Na univerzalni ravni so se jasno pokazali (skriti) interesi posameznih držav – pač glede na emigrantski ali imigrantski status posamezne države. Tako so države (predvsem iz Južne Amerike), iz katerih so se ljudje v večjem številu tradicionalno izseljevali, zagovarjale idejo, da državljanstvo nikakor ne more biti pogoj za definiranje manjšin in s tem za manjšinsko varstvo (Capotorti 1979).

Po skoraj 20-letni praksi implementacije 27. člena je leta 1994 v svojem Splošnem komentarju št. 23¹¹ Odbor za človekove pravice (1994: 5.1 odst.) zapisal, da se določila 27. člena nanašajo na osebe, »ki pripadajo skupini in ki imajo skupno kulturo, vero in/ali jezik«, in da »osebe, ki jim je varstvo namenjeno, niso nujno državljani države pogodbenice«. Odbor za človekove pravice (prav tam) je tudi menil, da »/d/ržava pogodbenica torej ne sme omejiti pravic iz 27. člena le na svoje državljane«. Še več (prav tam, 5.2 odst.):

tem primeru opredeljevanja pogojev, ki jih mora neka skupnost izpolnjevati, da bi postala manjšina, na katero bi se nanašala določila 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, jasno, da gre za državljansko vez med skupnostjo oziroma njenimi pripadniki ter državo.

¹⁰ Promocija, varstvo in vzpostavitev človekovih pravic na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni (*Promotion, protection and restoration of human rights at the national, regional and international levels*) E/CN.4/Sub.2/1985/31 (1985), v nadaljevanju Deschênes (1985).

¹¹ Splošni komentar št. 23 (*General Comment Adopted by the Human Rights Committee under Article 40, Paragraph 4, of the International Covenant on Civil and Political Rights, General comment No. 23(50) (art. 27), CCPR/C/21/Rev.1/Add.5*, Odbor za človekove pravice, 26. 4. 1994, [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CCPR+General+comment+23.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CCPR+General+comment+23.En?OpenDocument) (5. 2. 2007).

Člen 27 podeljuje pravice osebam pripadnikom manjšin, ki 'obstajajo' v državi pogodbenici. Glede na naravo in obseg pravic, predvidenih v tem členu, ni relevantno določati stopnje stalnosti, ki jo izraža termin 'obstajati'. Te pravice so preprosto pravice, za katere ne bi smeli biti prikrajšani posamezniki, pripadniki manjšin, da skupaj z drugimi člani skupine uživajo svojo kulturo, prakticirajo svojo vero in govorijo svoj jezik. Tako kot ni treba, da so državljani, tudi ni treba, da so stalni prebivalci.

Po mnenju Odbora za človekove pravice države pogodbenice torej ne smejo odrekati pravic, zapisanih v 27. členu, niti nedržavljanom (tujcem) niti pripadnikom manjšinskih skupnosti, ki nimajo stalnega bivališča v državi pogodbenici. Takšna interpretacija je izhajala iz dejstva, da je 27. člen zapisan v negativnem tonu (tj. kot prepoved odrekanja pravic in ne kot pozitivna obveznost držav, da pravice zagotavljajo). Takšno mnenje glede državljanstva je zagotovo zelo pomembno za kakršno koli razpravo o pravicah drugih etničnih manjšin – torej tudi in predvsem tistih ne-tradicionalnih manjšin, ki niso nastale in ne nastajajo z določevanjem državnih meja, čeprav se takšna interpretacija ne sklada z evropskim razumevanjem varstva narodnih manjšin, ki temelji na pravicah državljanov.

RAZUMEVANJE MANJŠIN V EVROPSKEM KONTEKSTU

V evropskem kontekstu so nosilci pravic manjšin oziroma objekti varstva manjšin narodne manjšine. Tako se tudi posamezni poskusi iskanja termina manjšina nanašajo na iskanje kriterijev, ki opredeljujejo oziroma naj bi opredeljevali narodne manjšine – torej tiste skupnosti s posebno identiteto, ki se ohranja s pomočjo mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin, ki je nastal po koncu hladne vojne (Roter 2003).

Preden naštejemo nekaj najodmevnejših poskusov definicije narodnih manjšin, naj opozorim na problematičnost samega pridevnika narodni/-a (*national*), ki se lahko v angleškem jeziku nanaša tako na narodnost in nacionalnost kot tudi na državljanstvo. Zaradi takšne večpomenskosti pridevnika *national* postane nejasen tudi termin narodna manjšina (*national minority*), ki bi lahko označeval neko skupnost ljudi, ki jih družijo značilnosti naroda (torej narodna manjšina kot del naroda), ali skupnost, ki jih družijo pripadnost isti državi (torej narodna manjšina kot del državljanov). Takšno različno razumevanje termina narodna manjšina seveda izhaja iz različnega razumevanja konceptov narod, nacija in nacionalna država, kar je posledica različne zgodovinske izkušnje nastajanja nacij oziroma nacionalnih držav.¹² Te razlike so lahko pomembne za opredeljevanje skupnosti kot manjšin oziroma za zanikanje statusa narodne manjšine skupnostim, ki ne sodijo v prevladujoči koncept razumevanja naroda, nacije oziroma države (*nation*).

¹² Več o t. i. vzhodnem in zahodnem modelu nastanka narodov in držav oziroma nacionalnih držav v Roter (2001).

Na univerzalni ravni se je tako termin narodna manjšina do sprejema posebne deklaracije¹³ Združenih narodov leta 1992 uporabljal le izjemoma. Edina omemba vredna izjema je bil člen 5/1(c) Konvencije proti diskriminaciji v izobraževanju. Pri tem je treba dodati, da termin narodna manjšina, ki je omenjen v členu 5/1(c) v smislu nujnosti priznavanja »pravice pripadnikov narodnih manjšin, da izvajajo svoje izobraževalne aktivnosti«, ni nikjer podrobneje razložen. Gledano s pravne perspektive torej ni jasno, na katere skupnosti se to določilo dejansko nanaša.

Glede samega pojmovanja manjšin, ki so bile na univerzalni ravni predmet določenega mednarodnopravnega varstva, lahko ugotovimo, da je bil pristop k temu vprašanju pragmatičen. Države so torej stremele k identifikaciji manjšin, ki naj imajo določene pravice, na podlagi njihovih etničnih kazalnikov. Tako so te manjšine poimenovala kot jezikovne, kulturne in verske (v obdobju Društva narodov tudi še kot rasne) – skladno s prepričanjem, da se njihovi pripadniki od večine razlikujejo po etničnih kazalnikih, kot so jezik, kultura ali vera. Terminološki odmik od njihovega pojmovanja kot etnične, jezikovne ali verske manjšine, ki se je na univerzalni ravni – z izjemo prej omenjenega člena 5/1(c) Konvencije proti diskriminaciji v izobraževanju – zgodil po koncu hladne vojne, ko je deklaracija Generalne skupščine Združenih narodov o pravicah manjšin že v naslovu omenjala (tudi) narodne manjšine, je dvignil precej prahu v akademski skupnosti (Shaw 1992: 20–2; Benoît-Rohmer 1996: 14–15; Kly 1997; Pejić 1997; Pentassuglia 2000). Shaw (1992: 21–2) je na primer menil, da bi bilo boljše, če bi zaradi »problemov, ki jih termin narodna manjšina povzroča v odnosu do formule 'etnične, verske in jezikovne manjšine' iz 27. člena«, izraz narodna manjšina popolnoma opustili, vsaj »zaradi kronične negotovosti glede tega, kaj natančno pomeni 'narodni/-a' /national/.«

Mednarodno varstvo narodnih manjšin v Evropi ne temelji na njegovem natančno opredeljenem objektu, ampak izhaja iz pragmatičnega razumevanja manjšin kot nosilcev posebnih pravic, in sicer z namenom varovati etnično, jezikovno in versko identiteto manjšin oziroma, natančneje, njihovih pripadnikov. Povedano drugače: posebnosti njihove identitete pragmatično opredeljujejo vsebino pridevnika narodni/-a. To je razvidno že iz Okvirne konvencije o varstvu narodnih manjšin.¹⁴ Člen 5/1 namreč določa, da bodo države pogodbenice ustvarjale pogoje, ki bodo pripadnikom narodnih manjšin omogočali »ohranjanje in razvoj kulture in varovanje temeljnih elementov njihove identitete, tj. vere, jezika, običajev in kulturne dediščine.«

Nejasnost termina narodna manjšina, povezana z različnimi pojmovanji pridevnika *national*, ki izhajajo iz različnih konceptualizacij termina *nation*, vodi do razlik tudi v praksi. Barrington (1999: 12) tako trdi, da »narodne manjšine sebe vidijo kot narod v okviru njihove države bivanja in da posledično želijo politični nadzor nad

¹³ Deklaracija o pravicah oseb pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin (*Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*), sprejeta z resolucijo Generalne skupščine Združenih narodov 47/135 (Annex), 18. 12. 1992, 32 ILM 911 (1993), http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm (15. 7. 2007).

¹⁴ Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*), sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. 2. 1995, v veljavi je od 1. 2. 1998, ETS No. 157, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=11/25/2007&CL=ENG> (23. 11. 2007).

določenim delom te države» ali pa »se vidijo kot del večjega naroda«. Na splošno se termin narodna manjšina nanaša »tako na manjšinske skupine, katerih pripadniki so državljani določene države, kot na skupine, ki jih označuje stremenje po samoupravi, vključno z željo po neodvisnosti« (Pejić 1997: 673). Podobno trdi tudi Pentasuglia (2000: 37): niti državljanska vez niti vez z drugimi jezikovnimi in kulturnimi skupinami kot (večjimi) narodi »nista v neskladju s tradicionalno idejo manjšine na evropski ravni«. Zaradi razlik, do katerih prihaja v praksi, ko se skupnosti označijo za narodne manjšine na podlagi različnih argumentov in izražajo zelo različne cilje in interese, se je tudi v evropski institucionalni strukturi pojavljala potreba po natančnejši opredelitvi termina narodna manjšina, da bi vedeli, kdo je nosilec manjšinskih pravic.

Zgodnejši poskus formalizacije termina narodna manjšina v evropskem kontekstu je februarja 1991 pripravila t. i. Beneška komisija oziroma Komisija za demokracijo skozi pravo (*Commission for Democracy through Law*), čeprav je njen predlog terminološko še vedno sledil pojmovanju na univerzalni ravni – manjšine so bile tako še vedno označene kot etnične, verske ali jezikovne. V členu 2/1 svojega Predloga evropske konvencije za varstvo manjšin (*Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities*) iz leta 1991 je Beneška komisija termin manjšina (kot objekt določenega varstva) opredelila takole:

termin manjšina naj označuje skupino, ki je po številu manjša od preostalega prebivalstva v državi, katere pripadniki, ki so državljani te države, imajo etnične, verske ali jezikovne karakteristike drugačne od tistih, ki jih ima preostalo prebivalstvo, in ki jih vodi želja, da bi ohranili svojo kulturo, običaje, vero ali jezik.

the term »minority« shall mean a group which is smaller in number than the rest of the population of a State, whose members, who are nationals of that State, have ethnic, religious or linguistic features different from those of the rest of the population, and are guided by the will to safeguard their culture, traditions, religion or language.

Drugi in najodmevnejši poskus definicije narodnih manjšin v evropskem kontekstu pa je pripravila Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, in sicer v Priporočilu 1201 (1993)¹⁵ o dodatnem protokolu k Evropski konvenciji o človekovih pravicah (EKČP). Ta dodatni protokol, ki je bil namenjen kulturnim pravicam narodnih manjšin, v prvem členu opredeljuje narodno manjšino¹⁶ kot skupino posameznikov v državi, ki

- a. prebivajo na ozemlju te države in so njeni državljani,
- b. ohranjajo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo,
- c. kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti,
- d. so zadostno zastopani, čeprav po številu manjši od preostanka prebivalstva te države ali regije v tej državi,
- e. jih motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom.

- a. reside on the territory of that state and are citizens thereof,
- b. maintain longstanding, firm and lasting ties with that state,
- c. display distinctive ethnic, cultural, religious or linguistic characteristics,
- d. are sufficiently representative, although smaller in number than the rest of the population of that state or of a region of that state,
- e. are motivated by a concern to preserve together that which constitutes their common identity, including their culture, their traditions, their religion and their language.

¹⁵ Priporočilo 1201 (1993) – *Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 1. 2. 1993, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/errec1201.htm> (15. 2. 2007).

Na prvem srečanju na vrhu Sveta Evrope leta 1993 na Dunaju so se države članice Sveta Evrope odločile, da ne bodo udeležile Priporočila 1201 (1993) in tako dodatni protokol k EKČP o kulturnih pravicah pripadnikov manjšin nikoli ni bil sprejet. Parlamentarna skupščina se je nemudoma odzvala in obžalovala takšno odločitev,¹⁷ ki so ji botrovali različni pogledi na sam obstoj manjšin in s tem posledično tudi na potrebo po sprejemu dodatnega protokola. Pomen takšnega protokola se seveda nanaša na mehanizem implementacije človekovih pravic, zapisanih v EKČP, predvsem na možnost tožbe posameznikov na Evropskem sodišču za človekove pravice.

Kljub temu da ni bilo politične volje, da bi vsebino Priporočila 1201 (1993) sprejeli še v pravno obvezujočem dokumentu, se je predlog Parlamentarne skupščine oziroma njen poskus definicije termina narodna manjšina pokazal kot zelo pomemben in odmeven na več ravneh. Med drugim je postala vsebina omenjenega priporočila pravno zavezujoča za nekatere države – zlasti tiste, ki so se vključevale v Svet Evrope po letu 1993 (torej po tem, ko je Parlamentarna skupščina sprejela Priporočilo 1201).

Parlamentarna skupščina je eksplicitno omenila Priporočilo 1201 (1993) med tistimi dokumenti, ki jih morajo spoštovati nove države članice Sveta Evrope – tako določilo je Parlamentarna skupščina sprejela med drugimi glede Estonije,¹⁸ Češke Republike¹⁹ in Slovaške.²⁰ Pomen Priporočila 1201 (1993) se je dodatno povečal, ko je ta dokument v nekaterih primerih postal pravno zavezujoč, in sicer kot sestavni del bilateralnih pogodb o dobrososedskih odnosih in varstvu manjšin, ki so jih sklenile nekatere srednje- in vzhodnoevropske države. Takšne dvostranske sporazume, v katerih sta se pogodbenici zavezali, da bosta spoštovali tudi določila Priporočila 1201 (1993), sta sklenili Madžarska in Slovaška (leta 1995), leto pozneje je Madžarska podpisala takšen sporazum še z Romunijo (Gál 1999: 11).²¹ S sklenitvijo sporazumov, ki so preoblikovali določila v Priporočilu 1201 (1993) v pravno zavezujoče

¹⁶ Parlamentarna skupščina je pozneje, leta 1995, vnovič potrdila »načela iz Priporočila 1201 (1993) in dodatni protokol, ki ga je takrat predlagala, še zlasti definicijo 'narodne manjšine'« (2. odst., Priporočilo 1255 (1995) – *Recommendation 1255 (1995) on the protection of the rights of national minorities*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 31. 1. 1995, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta95/erec1255.htm> (15. 2. 2007).

¹⁷ Peti odstavek v Priporočilu 1231 (1994) – *Recommendation 1231 (1994) on the follow-up to the Council of Europe Vienna Summit*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 26. 1. 1994, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta94/erec1231.htm> (15. 2. 2007).

¹⁸ Peti odstavek v Mnenju št. 170 (1993) – *Opinion No. 170 (1993) on the application of the Republic of Estonia for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 13. 5. 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi170.htm> (15. 2. 2007).

¹⁹ Osmi odstavek v Mnenju št. 174 (1993) – *Opinion No. 174 (1993) on the application by the Czech Republic for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 29. 6. 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi174.htm> (15. 2. 2007).

²⁰ Osmi odstavek v Mnenju št. 175 (1993) – *Opinion No. 175 (1993) on the application by the Slovak Republic for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 29. 6. 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi175.htm> (15. 2. 2007).

²¹ Oba sporazuma sta natisnjena v Bloed in van Dijk (1999).

norme, so tako države pogodbenice tudi priznale pojmovanje narodnih manjšin, kot ga je predlagala Parlamentarna skupščina Sveta Evrope v prvem členu predloga o dodatnem protokolu k EKČP.

Poleg takšnega eksplicitnega *de iure* sprejemanja definicije termina narodna manjšina se zdi, da tudi druge države *de facto* podpirajo omenjeno definicijo. Uslužbenec Sveta Evrope, ki je v začetku 90. let 20. stoletja sodeloval pri sprejemanju standardov Sveta Evrope s področja varstva manjšin, je že konec 90. let to tudi potrdil – prav omenjena definicija iz prvega člena je bila namreč tista, ki jo je podpiralo in jo podpira največ držav članic Sveta Evrope.²² Na podlagi pregleda državnih poročil o spoštovanju določil Okvirne konvencije o varstvu manjšin se lahko ugotovi, da so narodne manjšine skupnosti državljanov.

Iz vsega zgoraj povedanega sledi, da je prav definicija termina narodna manjšina, ki jo je v začetku 90. let pripravila Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, najboljše evropskemu pojmovanju narodnih manjšin. Pri tem je treba dodati, da takšna konceptualizacija pojma narodna manjšina sledi Capotortijevi opredelitvi termina manjšina iz konca 70. let vsaj v tem, da je kombinacija objektivnih (npr. obstoj populacije, ki je različna od večine, njena številčnost in nedominantni položaj) in subjektivnih (npr. želja ohraniti posebno manjšinsko identiteto) kriterijev za določevanje neke skupine ljudi kot pripadnikov narodne manjšine (Benoît-Rohmer 1996: 14). Prav zato si velja podrobneje pogledati kriterije, ki jih vsebuje večina poskusov opredeljevanja manjšin kot objektov določenega varstva, oziroma pogoje, ki jih mora izpolnjevati skupina ljudi, da bi jo lahko označili kot manjšinsko skupnost, upravičeno do določenega varstva oziroma pravic.

²² Osebni intervju s Frankom Steketeejem, Svet Evrope (*Minorities Section, Directorate of Human Rights*), Strasbourg, 16. 6. 1997.

KRITERIJI OPREDELJEVANJA MANJŠIN V OKVIRU REŽIMA O VARSTVU MANJŠIN

Številčnost

Prvi takšen kriterij je številčnost – kriterij, ki se je pojavil v tako rekoč vseh poskusih definiranja manjšin, vključno s tistimi, ki so jih predstavile (narodne) manjšine same (glej Chaszar 1999: 186–98) ali zapisali strokovnjaki. Vsi ti poskusi so tako temeljili na predpostavki, da je število pripadnikov narodne manjšine manjše od števila preostale populacije v državi, v kateri manjšina živi. Prvi Visoki komisar za narodne manjšine Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi, Max van der Stoep, je tako pojasnil, da je vedno »spremljal položaj določenih skupin – ponavlja tistih, ki so v številčno podrejenem položaju; z drugimi besedami manjšin« (van der Stoep 2001: 1).

S teoretičnega vidika velikost sama – razen doseganja minimalnega števila vsaj dveh ljudi – nima pomena opredeljujočega dejavnika neke skupnosti kot manjšine (Packer 1993: 48). Podobno meni tudi Ramaga (1993: 577), ki je zapisal, da je minimalna velikost manjšin nepomembna, vendar ob pogoju, da je »članstvo skupine zadostno za ohranjanje njenih posebnih značilnosti«. Toda v praksi lahko postane velikost skupine zelo sporna, če ne kontroverzna zadeva (Brunner 1996: 21). Problemi se pojavljajo predvsem takrat, ko je treba skupine ljudi, ki jih povezujejo določene posebnosti, identificirati kot manjšine oziroma nosilce določenih posebnih manjšinskih pravic. Prav v takšnih situacijah države pogosto rade postavijo pogoj doseganja določenega minimalnega članstva te skupnosti (manjšine) oziroma nek številčni prag, ki naj ga ta skupina ljudi dosega, če naj bo opredeljena kot (narodna) manjšina in tako upravičena do določenih posebnih pravic (Packer 1993: 49; Ramaga 1993: 577). Minimalno število pripadnikov manjšine je za države pomembno »vsaj zaradi tega, ker lahko pomeni priznanje premaloštevilčne manjšine nesorazmerne potrebe glede državnih virov« (Benoît-Rohmer 1996: 14).²³

Glede številčnosti kot kriterija opredeljevanja manjšin je posebno zanimivo tudi Priporočilo 1201 (1993) oziroma predlog definicije termina narodna manjšina. Ta definicija določa, da mora imeti manjšina le zadostno predstavništvo (sicer številčno manjše od preostanka prebivalstva), hkrati pa dodatno opredeljuje območje veljavnosti omenjenega kriterija. Tako so državam dodane še regije: manjšina »manjša od preostanka prebivalstva te države ali regije v tej državi« (člen 1/d predloga o dodatnem protokolu, Priporočilo 1201 (1993)). Številčnost narodnih manjšin je tako določena v okviru politično-administrativnih entitet.²⁴ Posledično to pomeni, da je tudi varstvo manjšin lahko omejeno na manjše dele ozemlja države, kjer država priznava obstoj določene narodne manjšine.

²³ Podobno je ugotavljal že Capotorti (1979: 566. odst.).

²⁴ To se odraža tudi v dejanski praksi opredeljevanja skupnosti kot narodnih manjšin. Švica, na primer, je ob pristopu k Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin svoje narodne manjšine opredelila kot skupine posameznikov, ki so med drugim »številčno inferiorni od preostale populacije v državi ali v kantonu« (Deklaracija, ki je dodana ratifikacijski listini Okvirne konvencije o varstvu narodnih manjšin (*Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 21 October 1998*, Švica, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp>? (15. 2. 2007)).

Tako opredeljen kriterij številčnosti oziroma številčne inferiornosti (v primerjavi z ostalim prebivalstvom neke političnoadministrativne enote) je utemeljen na predpostavki, kot pojasnjuje Brunner (1996: 29), »da je skupine ljudi mogoče številčno registrirati in medsebojno razlikovati glede na določene relevantne objektivne in subjektivne kriterije«, kar pa prinaša s sabo vrsto težav. Slednje segajo od problemov glede točnosti statističnih podatkov in državnih popisov do nevarnosti manipulacije s tako pridobljenimi podatki. Seveda pa je k temu treba dodati še kritiko iz strokovnih in akademskih vrst, ki zadeva sam koncept opredeljevanja manjšin v smislu njihove številčnosti oziroma njihovega geografskega položaja, kar je s stališča zagotavljanja manjšinskosti (posebne identitete) nepotrebno (prav tam, 21–2).

Nedominanten položaj

Drugi splošni kriterij opredeljevanja skupnosti kot manjšin, ki je osrednji element vseh poskusov definiranja (narodnih) manjšin, je njihov nedominantni položaj. Izvor tega kriterija je povezan, kot pojasnjuje Shaw (1992: 25–6), s preprosto željo, da »bi se izognili situaciji, podobni tisti v Južnoafriški republiki«, kjer je bila večina podrejena dominantni manjšini. Seveda se je med tem z odpravo apartheida položaj v Južni Afriki spremenil, toda kriterij nedominantnosti je ostal sestavni pogoj sodobnega razumevanja manjšin (kot nosilk določenih posebnih pravic).

Pri tem je treba dodati, da se – tako kot v zvezi z drugimi kriteriji opredeljevanja manjšin – tudi v zvezi z nedominantnim položajem pojavljajo kritična mnenja. Packer (1996: 168) na primer je prepričan, da je tudi ta kriterij »odveč, ker preprosto ponavlja bistvo pojmovanja manjšine: nezmožnost skupine, da bi svojo voljo spremenila v pravo«. Povedano drugače: »moč izhaja iz aplikacije večinskosti, iz katere izhaja tudi sama opredelitev manjšine« (Packer 1993: 48). Sam termin manjšina torej pomeni, da ta skupnost ne more avtomatično vplivati na sprejemanje odločitev.

Drugačnost oziroma posebna identiteta

Tretji kriterij pri opredeljevanju termina (narodna) manjšina je drugačnost oziroma posebne etnične, jezikovne, verske in druge značilnosti pripadnikov manjšin. Temu kriteriju sledi tudi formalizacija pojma narodna manjšina v evropskem kontekstu. Dokumenti Sveta Evrope in Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) tako opredeljujejo narodne manjšine kot skupnosti posameznikov, katerih etnične, jezikovne, kulturne ali verske značilnosti so drugačne od tistih, ki jih imajo predstavniki večinskega prebivalstva. S tem kriterijem – tj. kriterijem posebne manjšinske identitete v smislu določenih označevalcev identitete, kot so jezik, kultura, vera itd. – soglašajo tudi predstavniki narodnih manjšin.²⁵

²⁵ Člen 2/1 Konvencije o temeljnih pravicah etničnih skupin v Evropi (dodatni protokol k EKČP) (*Convention on the Fundamental Rights of Ethnic Groups in Europe (Additional Protocol to the ECHR)*), 4. verzija.

Ko govorimo o posebni identiteti narodnih manjšin, ki se razlikuje od identitete (v etničnem, verskem, jezikovnem in/ali kulturnem smislu) večinskega prebivalstva neke države ali njene regije, je treba dodati, da pojmovanja oziroma poskusi definiranja manjšin ob tem predvidevajo, da si predstavniki manjšin želijo te svoje posebnosti tudi ohranjati. Ta dodatek je znan kot t. i. subjektivni kriterij opredeljevanja posameznih skupnosti kot (narodnih) manjšin.

Subjektivna volja pripadnikov manjšin, da ohranjajo svojo drugačnost oziroma manjšinskost

Poleg zgoraj omenjenih objektivnih kriterijev, ki jih mora skupnost izpolnjevati, da bi jo lahko opredelili kot (narodno) manjšino, večina poskusov opredeljevanja termina (narodna) manjšina sloni tudi na t. i. subjektivnem kriteriju. Povedano preprosto: posamezniki – pripadniki manjšine si morajo želeli oziroma prizadevati, da bi ohranili svoje posebnosti – torej svojo manjšinskost.

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je ta subjektivni kriterij pri opredeljevanju manjšin v svojem Priporočilu 1201 (1993) zapisala v obliki pogoja, da posameznike te posebne oziroma drugačne skupnosti »motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom« (člen 1/e).

Omenjeni subjektivni kriterij pri opredeljevanju manjšin ni novost, značilna samo za mednarodni režim varovanja narodnih manjšin v Evropi, ki je nastal po koncu hladne vojne. Prav nasprotno – že v obdobju Društva narodov so narodne manjšine razumeli kot skupnosti, ki niso samo objektivno drugačne, ampak si njihovi predstavniki te svoje posebnosti tudi želijo ohranjati. Prav tako je Kongres narodnosti že v 20. letih 20. stoletja eksplicitno določil, da morajo narodnosti (vključno z narodnimi manjšinami), ki se mu želijo priključiti, izkazovati željo po svoji neodvisni kulturni identiteti (Steensen 1991: 138).

Kljub temu da večina poskusov definicije (narodne) manjšine na mednarodni ravni vsebuje tudi subjektivni kriterij, tovrstno razumevanje termina (narodna) manjšina ni povsem neproblematično. Tako je bil ta kriterij označen kot kontroverzen, ker je »skupinska identiteta nepojmljiva brez zavedanja o identiteti« (Brunner 1996: 21). Kot je opomnil že Capotorti (1979: 567. odst.): potreba po formalnem določevanju obstoja želje oziroma pripravljenosti neke skupnosti, da ohranja svoje posebnosti, kot pogoja za zagotavljanje določenih manjšinskih pravic te skupnosti vsebuje grožnjo, »da bo lahko katera koli država, ki se bo želela izogniti pravilu, to svojo željo upravičevala s trditvijo, da skupnosti same niso nameravale ohranjati svoje individualnosti«. Capotorti (prav tam) je tako menil, da je subjektivni element oziroma kriterij opredeljevanja manjšin impliciten že v samem dejstvu obstoja teh skupnosti – da torej »omenjena volja na splošno izhaja iz dejstva, da je določena skupnost ohranila svoje posebne značilnosti v določenem obdobju«. Tudi Shaw

ja, 28. 5. 1992, pripravila jo je Federalna unija evropskih narodnosti (*Federal Union of European Nationalities* (FUEN)). V Chaszar (1999: 186–98).

(1992: 27) je zapisal nekaj podobnega: želja manjšin, da bodo tudi v prihodnje obstajale kot posebne skupnosti in »se ne bodo asimilirale v populacijo, ki jih obkroža, je samoumevna«, problem pa nastopi v zvezi »z obsegom izražanja te želje s strani pripadnikov skupnosti«.

Takšni pomisleki tako navajajo na dejstvo, ki ni značilno le za področje varstva manjšin, ampak tudi (vsaj) za širše zagotavljanje varstva človekovih pravic na mednarodni ravni. Gre za skrito željo oziroma zavarovanje interesov držav glede zagotavljanja določenih pravic manjšinskim skupnostim oziroma njihovim posameznikom. Ne smemo namreč pozabiti, da vprašanje definiranja termina (narodna) manjšina ni le teoretično vprašanje, ampak so se posamezni poskusi določitve tega pojma v mednarodni skupnosti pojavljali s točno določenim namenom: določiti upravičence do posebnih pravic, ki seveda pomenijo tudi določene obveznosti (vključno s finančnimi obveznostmi) za države, v katerih takšne skupnosti oziroma upravičenci do posebnega varstva (posebnih pravic) živijo.

Zato se države – ko razpravljajo o definiciji termina (narodna) manjšina – poskušajo čim bolj zavarovati. Povedano drugače: takó dejstvo, da se države sploh nikoli niso mogle sporazumeti o definiciji manjšin kot skupnosti, ki so upravičene do določenega varstva, kot tudi same razprave o posameznih predlogih definicije termina (narodna) manjšina jasno kažejo, da so si države prizadevale, da bi bile manjšine – če sploh – definirane na način, ki bi državam omogočal dovolj manevrskega prostora za odločitev, katere skupnosti bodo dejansko priznale kot manjšine in jim tako omogočile določeno varstvo. Določanje subjektivnega kriterija – torej izražene želje pripadnikov manjšin, da še naprej ohranjajo svojo posebno identiteto – kot nujnega pogoja opredeljevanja manjšin je torej treba razumeti v širšem kontekstu razprav o splošni definiciji termina (narodna) manjšina.

Tako torej ni naključje, da prav omenjeni subjektivni kriterij, ki omogoča dodatni nadzor posameznih držav glede opredeljevanja določenih posebnih skupnosti kot (narodnih) manjšin, odpira celotni proces identifikacije manjšin manipulaciji in izražanju številnih političnih interesov posameznih (etnopolitičnih) skupin v državi. Grčija, na primer, tako zahteva, da posamezna manjšinska skupnost eksplicitno izraža ta subjektivni element – torej svojo voljo, da ohranja svojo posebno identiteto (Shaw 1992: 28), kar pa je seveda zlahka predmet različnih interpretacij.

Spomnimo se lahko tudi na uradni slovenski argument glede vprašanja obstoja posebne nemške narodne skupnosti v Sloveniji, ko je bilo pogosto slišati, da nemško govoreči prebivalci Republike Slovenije sami ne želijo posebnega statusa in posebnega varstva, ampak to zahtevajo nacionalisti, združeni v koroški *Heimatdienst*, ki se vmešava v notranje odnose Slovenije. Takšna pojasnila so postala brezpredmetna leta 2006, ko je Zveza kulturnih društev nemškogovoreče etnične skupnosti v Sloveniji/*Verband der Kulturvereine der deutschsprachigen Volksgruppe in Slowenien* kot »krovna organizacija nemškogovornih kulturnih društev v Republiki Sloveniji in doslej edina reprezentativna organizacija avtohtonih nemškogovorečih državljanov v Sloveniji« pozvala »slovensko vlado, državni zbor in državni svet, da sprejmejo ustrezno zakonodajo za primerno pravno ureditev statusa in zaščite etnične skupnosti Nemcev v Sloveniji ter v proračunu predvidijo določena sredstva za njeno finansiranje (in sicer ne zgolj po projektih, temveč tudi za tekoče stroške, stipendije, spomenike itd.).«²⁶

S teoretičnega vidika subjektivni kriterij opredeljevanja skupnosti kot manjšin vsebuje tudi svobodo izbire. Iz subjektivnega kriterija tako izhaja tudi ideja, da se lahko pripadniki manjšin svobodno odločajo, ali sploh želijo biti prepoznani in/ali obravnavani kot pripadniki manjšine ali tega ne želijo, četudi izpolnjujejo vse tako imenovane objektivne kriterije. Povedano drugače: četudi v neki državi ali regiji obstaja skupnost ljudi, ki so objektivno drugačni od preostale populacije (glede svojega maternega jezika, kulture, veroizpovedi ipd.), to še ne pomeni, da mora država oziroma da ima država pravico in dolžnost to skupnost oziroma njene pripadnike obravnavati kot manjšino, ki je upravičena do pozitivne diskriminacije, torej do določenih posebnih pravic oziroma posebnega varstva njene identitete.

To svobodo izbire posameznikov, da se jih ali se jih ne obravnava kot pripadnike manjšin, je omenil že Generalni sekretar Združenih narodov leta 1950,²⁷ vsebujejo pa jo tudi mednarodni dokumenti o varstvu manjšin iz 90. let 20. stoletja, začenši z dokumentom, ki je bil sprejet na srečanju Konference o človekovi razsežnosti v Kopenhavnu²⁸ in ki določa (32. odst.):

Pripadati narodni manjšini je stvar individualne odločitve posameznika, zaradi sprejema katere ta nikakor ne sme biti za kaj prikrajšan.

To belong to a national minority is a matter of a person's individual choice and no disadvantage may arise from the exercise of such choice.

Podobno dikcijo lahko najdemo tudi v Predlogu evropske konvencije za varstvo manjšin (člen 2/3), ki ga je leta 1991 pripravila Beneška komisija. Pravico posameznikov, da se svobodno odločajo o tem, ali naj se jih (ne) obravnava kot pripadnike manjšine, vsebuje tudi Okvirna konvencija o varstvu manjšin (členu 3/1), medtem ko Deklaracija Generalne skupščine Združenih narodov o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih, jezikovnih in verskih manjšin iz leta 1992 dopušča možnost svobodne izbire posameznikov o izvajanju pravic, zapisanih v deklaraciji (člen 3/2).

Državljanstvo kot kriterij opredeljevanja narodnih manjšin

Razumevanje narodnih manjšin v Evropi temelji na kriteriju, ki se nanaša na jurisdikcijsko vez med pripadniki manjšine in državo njihovega prebivališča – torej na državljanstvo. Skladno s tem kriterijem morajo biti pripadniki narodnih manjšin državljani države, v kateri živijo. Podobno stališče sta zavzela tudi Capotorti (1979) in Deschênes (1985), ko sta pripravljala definicijo pojma manjšina v okviru Združenih narodov, vendar odmevni Splošni komentar št. 23 Odbora za človekove pravice

²⁶ Memorandum za pravno ureditev statusa nemško govoreče skupnosti v Republiki Sloveniji, Ljubljana in Maribor, 31. 1. 2006, <http://www.gottscheer.net/memorandum-slovensko.htm> (10. 12. 2007).

²⁷ V dokumentu z naslovom Definicija in klasifikacija manjšin: memorandum Generalnega sekretarja – *Definition and classification of minorities: memorandum submitted by the Secretary-General* (E/CN.4/Sub.2/85 (1950).

²⁸ Dokument kopenhavenskega srečanja Konference o človekovi razsežnosti KVSE – *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, ki je bil sprejet na srečanju Konference o človekovi razsežnosti v Kopenhavnu, 29. 6. 1990, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/hd/cope90e.htm> (15. 2. 2007).

o aplikaciji 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah jasno kaže, da na univerzalni ravni še zdaleč ne moremo govoriti o konsenzu glede državljanstva kot nujnega kriterija za zagotovitev pogojev, ki bi pripadnikom manjšin omogočili, da lahko izražajo svojo kulturo, veroizpoved, svoj jezik.

Tudi v evropskem kontekstu državljanstvo še zdaleč ni nekontroverzen in nesporen pogoj, čeprav se je trdno zakoreninilo v evropskem razumevanju narodnih manjšin v okviru mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin, ki je nastal v času po padcu berlinskega zidu (Roter 2003). Še več – poleg državljanstva morajo imeti pripadniki narodnih manjšin dolgotrajno in trdno vez s svojo državo (tj. državo, v kateri bivajo). Tudi Zaagman in Zaal (1994: 96) opozarjata, da se kompromisni termin narodna manjšina (*national minority*), ki se je najprej uveljavil v okviru Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (že v 70. letih), »delno nanaša na državljane /nationals/ določene države, ki se od drugih državljanov te države razlikujejo v etničnem, jezikovnem in/ali verskem smislu«. Temu kriteriju sledi tudi razumevanje narodnih manjšin na državni ravni.

Številne države v svojih interpretativnih deklaracijah, ki jih predložijo ratifikacijskim listinam za pristop k Okvirni konvenciji o varstvu manjšin, posebej poudarjajo, da štejejo med pripadnike narodnih manjšin samo svoje državljane.²⁹ Po drugi strani pa države kot Slovenija narodne manjšine pojmujejo s pomočjo ključnega koncepta avtohtonosti (tega najdemo tako v slovenski ustavi kot v drugih zakon-skih aktih, Slovenija pa ga uporablja tudi kot kriterij aplikacije mednarodnopravnih norm s področja varstva manjšin).³⁰ Ta sicer državljanstva eksplicitno ne predvideva kot kriterija za priznavanje narodnih manjšin, vendar pa hkrati omogoča določeno stopnjo arbitrarnosti pri presoji, kdaj bi katera etnična skupnost lahko postala avtohtona. Koncept avtohtonosti namreč ni opredeljen nediskriminatorno – tj. kot objektivni kriterij – ampak je povezan s točno določeno manjšino: italijansko in madžarsko narodno skupnost.

Iz razumevanja pojmovanja narodnih manjšin kot skupnosti državljanov, ki so upravičene do določenih posebnih pravic, izhaja tudi prepričanje, da skupnosti tujcev in migrantov tipično niso razumljene (in obravnavane) kot narodne manjšine. To delitev je podrobneje opisal Kymlicka (1995), ki je na podlagi statusa narodnih manjšin na eni strani ter imigrantskih skupnosti na drugi strani sklepal tudi že o njihovih potrebah in interesih. Tako naj bi narodne manjšine želele ohranjati svojo posebno identiteto, imigranti pa naj bi si želeli integracije v družbo, kamor so se priselili, predvsem zaradi tega, ker zgodovinsko ne poseljujejo točno določenega ozemlja in tako ne tvorijo teritorialnih skupnosti (prav tam).³¹

²⁹ Glej na primer interpretativni deklaraciji k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin Estonije (*Declaration contained in the instrument of ratification, deposited on 6 January 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?>, 15. februar 2007) in Nemčije (*Declaration contained in a letter from the Permanent Representative of Germany, dated 11 May 1995, handed to the Secretary General at the time of signature, on 11 May 1995 – and renewed in the instrument of ratification, deposited on 10 September 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?>, 15. februar 2007).

³⁰ Glej interpretativno deklaracijo Slovenije k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin (*Declaration contained in a Note Verbale from the Permanent Representation of Slovenia, dated 23 March 1998, handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on 25 March 1998*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?>, 15. februar 2007).

Razlikovanje med narodnimi manjšinami in drugimi etničnimi skupnostmi posebno poudarjajo tudi predstavniki tradicionalnih narodnih manjšin – najbrž v strahu pred možnostjo, da bi se znašli v položaju, ko bi več nedominantnih etničnih skupnosti tekmovalo za omejene finančne vire, ki jih države namenjajo oziroma so jih pripravljene namenjati ohranjanju manjšinskih posebnosti. Konvencija o temeljnih pravicah etničnih skupin v Evropi (člen 2/2), ki jo je leta 1992 pripravil FUEN, tako navaja, da se pojmovanje manjšin ne nanaša

niti na migrantske delavce in njihove družine, ki zakonito bivajo v državah pogodbenicah, niti na druge migrante, skupine beguncev ali osebe, ki iščejo zatočišče.

neither to migrant workers and their families lawfully residing in the State Parties, nor to other immigrants, groups or refugees or persons seeking asylum.

Takšno razlikovanje med narodnimi manjšinami kot skupnostmi državljanov in drugimi skupinami državljanov, prav tako etnično različnimi od večinske populacije v neki državi, se seveda ne odraža le na ravni pojmovanja. Prav nasprotno – raven pojmovanja omenjenih skupnosti je podlaga za njihov položaj in njihove morebitne posebne pravice v državi, kjer dejansko živijo. Država namreč lahko uvede restriktivno politiko podeljevanja državljanstva, kot se je zgodilo v nekaterih baltičkih državah po vnovični pridobitvi njihove neodvisnosti, da bi se tako izognila poznejšemu priznavanju manjšin in zagotavljanju manjšinskega varstva. S tem ko se evropsko pojmovanje in posebne pravice narodnih manjšin pogjujejo z državljanstvom, se ohranja možnost, da se države z nepodeljevanjem (dvojnega) državljanstva – kar pogosto poteka v obliki postavljanja strogih in neživiljenjskih pogojev za pridobitev državljanstva (npr. opravljanje posebnih izpitov iz znanja jezika dominantne etnične skupnosti) – izogibajo dolžnosti ohranjanja kulturne raznolikosti in posebne identitete etničnih skupnosti, čeprav je mednarodni režim varstva manjšin nastal s ciljem ohranjanja stabilnosti, mednarodnega miru in varnosti.

Ob tem je treba posebej poudariti, da državljanstvo tudi s stališča posameznikov ni povsem neproblematična kategorija, še posebej tam, kjer država ni naklonjena dvojnemu državljanstvu. V takšni situaciji je lahko odločitev posameznika za prevzem novega državljanstva – kljub temu da se lahko predstavniki posameznih etničnih skupnosti celo boljše sporazumevajo v uradnem jeziku države njihovega prebivališča (torej v jeziku večinskega prebivalstva) kot pa v svojem maternem jeziku oz. maternem jeziku svojih staršev – zelo občutljiva odločitev, saj simbolizira prekinitev s preteklostjo, z domovino oziroma domovino staršev (Hammar 1985).

Seveda se te (deklarativne) razlike med narodnimi manjšinami in imigrantskimi skupnostmi odražajo tudi na mednarodni ravni. Svet Evrope se na primer ukvarja z imigranti ločeno, ne v sklopu manjšinskih vprašanj. Res pa je, kot je opozoril uslužbenec Sveta Evrope, da je to razlikovanje tako očitno le, »kadar gre za vprašanje definicije. Medtem ko si besede niso tako nasprotujoče kot se zdi na prvi pogled, kadar gre za področja, kot so izobraževanje, mediji ali kultura.«³² Tudi tradicionalno emigrantske države (npr. Turčija) pogosto izražajo nezadovoljstvo glede uporabe državljanstva kot kriterija za priznavanje manjšin in s tem potrebe po ohranjanju etničnih posebnosti nedominantnih skupnosti (Borawski 1995: 11).

³¹ Kymlickova liberalistična teorija manjšinskih pravic je sprožila vrsto kritičnih odmevov (nekaj je objavljenih v posebni številki revije *Constellations*, 1997, 4(1)).

³² Osebni intervju s Frankom Steketeejem, Strasbourg, 16. 6. 1997, Thornberry in Martín Estébanez (1994).

ZAKLJUČEK: POMEN KRITERIJEV V SLOVENIJI

Kljub temu da v mednarodni skupnosti ne obstaja enotna definicija termina manjšina, so se v številnih poskusih njegove opredelitve izoblikovali določeni kriteriji, ki v praksi rabijo za opredeljevanje etničnih skupnosti kot narodnih manjšin. Te kriterije praviloma upoštevajo države, kadar se srečujejo z vprašanji priznavanja manjšin in zagotavljanja tako nediskriminacije kot tudi posebnih manjšinskih pravic, in sicer z namenom ohranjanja njihove posebne identitete. Ker je prav slednje v mednarodni skupnosti razumljeno kot temelj ohranjanja stabilnosti, miru in varnosti, seveda ni nepomembno, kako manjšine pojmuje mednarodna skupnost. S tem namreč tudi določa skupnosti posameznikov, ki jim zaradi njihovega nedominantnega položaja pripadajo določene posebne pravice, katerih namen je izenačevanje neenakih štartnih temeljev za njihovo sodelovanje v upravljanju družb oziroma političnih skupnosti.

Pojmovanje manjšin v sodobni mednarodni skupnosti tako temelji na dveh vrstah kriterijev: na t. i. objektivnih in subjektivnih kriterijih. Če so manjšine objektivno drugačne od večinskega prebivalstva (v smislu ključnih identitetnih kazalnikov, kot so jezik, kultura, vera, običaji), mora posameznike povezovati tudi medsebojna solidarnost in želja po ohranjanju posebne identitete. Takšna opredelitev kriterijev se zdi, vsaj na prvi pogled, ne le logična, ampak tudi neproblematična. Vendar natančnejša analiza posameznih kriterijev in njihove aplikacije v praksi jasno pokaže, da to ni tako. Ključni problem seveda ni pojmovanje samo, ampak se ključ in s tem tudi jedro potencialnih težav skrivata v samem akterju, ki opredeljuje nedominantne etnične skupnosti kot narodne manjšine, tj. kot objekt posebnega varstva. Ker o upravičencih do posebnih pravic odločajo države oziroma vlade, je pojmovanje manjšin omejeno s številnimi varovalkami, med katerimi je v evropskem prostoru še posebno pomembna povezanost pripadnikov skupnosti in države, v kateri ti živijo. Ta povezanost se odraža na več načinov: v državljanstvu, avtohtonosti oziroma trajnih in trdnih, zgodovinskih vezeh med manjšino in ozemljem ter posledično državo. Narodne manjšine so tako teritorialne skupnosti – njihovi pripadniki so trdno in že dolgo povezani z državo, v kateri živijo. So torej avtohtoni prebivalci te države.

Toda v sodobni mednarodni skupnosti je etnična struktura prebivalstva med bolj spremenljivimi, dinamičnimi kategorijami. Migracijski tokovi, še posebno od 70. let, so to dinamičnost le še okrepili. Države, tudi Slovenija, se tako soočajo z vedno novimi izzivi glede upravljanja večetničnosti, večkulturnosti, verskih in jezikovnih razlik. Nove razmere postavljajo pred države nove izzive glede pojmovanja in priznavanja novih manjšin. Te skupnosti – za katere se v slovenskem prostoru postopoma uveljavlja termin nove narodne skupnosti (Komac 2003) – res niso teritorialne skupnosti, jih pa tvorijo posamezniki, ki se etnično opredeljujejo drugače od večinske etnične skupnosti in praviloma želijo ohranяти svojo posebno manjšinsko identiteto ali vsaj nekatere njene posebnosti, najpogosteje materni jezik. Ciljni raziskovalni projekt Percepcije slovenske integracijske politike (V5-0780-02) je jasno pokazal, da je tako tudi v Sloveniji.

Ko smo anketirance v raziskavi vprašali, kako naj se v Sloveniji imenujejo tiste

skupnosti, ki so nastale zaradi migracijskih tokov med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, smo dobili naslednje odgovore:

<i>Odgovor/poimenovanje</i>	<i>Število</i>	<i>Delež (v %)</i>
novodobne	82	7,1
nove narodne	126	10,8
nove manjšine	111	9,5
imigrantske	22	1,9
etnične	261	22,4
drugo, ne vem, b. o.	561	48,2
SKUPAJ	1.163	100

Skoraj polovica anketirancev se o najprimernejšem poimenovanju ni mogla odločiti, sicer pa je bil najpogostejši odgovor etnične skupnosti, sledijo mu termini nove narodne manjšine, nove manjšine in novodobne manjšine.

Slovenska situacija je še posebno zanimiva za raziskovanje pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu, in sicer predvsem zato, ker številčno najmočnejše skupnosti, ki se na popisih prebivalstva v etničnem smislu opredeljujejo za Neslovence, sestavljajo državljani Republike Slovenije. V nasprotju z nekaterimi drugimi evropskimi državami je s tem izpolnjen eden med temeljnimi kriteriji pojmovanja narodnih manjšin v evropskem kontekstu. Težišče razprave o tem, ali so te neslovenske etnične skupnosti manjšine ali ne, bi se torej premaknilo (in pogosto se v političnih razpravah tudi premakne) h konceptu avtohtonosti – tj. k vprašanju, ali so vezi med njihovimi pripadniki in državo dovolj trdne, močne in dolgotrajne, da bi jih lahko poimenovali in obravnavali kot manjšine. Odločitev o avtohtonosti, ki je v Republiki Sloveniji povezana z zgodovinsko navezanostjo (obstoj) na ozemlje Slovenije le dveh skupnosti (italijanske in madžarske), smiselno pa se priznava tudi t. i. avtohtoni romski skupnosti, pa je kot taka subjektivna.

To se je doslej pokazalo tudi v praksi, ko je prihajalo in še vedno prihaja do neskladja med tem, kako se opredeljujejo posamezne manjšinske skupnosti v Sloveniji, in med razumevanjem teh skupnosti s strani državnih organov. S tem v zvezi velja posebej poudariti javno pobudo v Sloveniji živečih Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki jo je 14. oktobra 2003 na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti pri Svetu Evrope predstavila Koordinacija zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji. Predstavniki v Sloveniji živečih skupnosti (pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države) so tako podali pobudo in predlagali Državnemu zboru Republike Slovenije, da

sproži in izpelje postopek za spremembo Ustave Republike Slovenije, tako da bomo tudi mi, Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Republiki Sloveniji: **nominalno uvrščeni v besedilo Ustave Republike Slovenije in ustavno opredeljeni kot narodne skupnosti/narodne manjšine v Republiki Sloveniji.**³³

³³ Koordinacija zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji: *Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Slo-*

Svojo pobudo so predstavniki naštetih skupnosti natančno utemeljili s kriteriji opredeljevanja manjšin kot upravičencev manjšinskega varstva. Ti kriteriji so se v Evropi izoblikovali po koncu hladne vojne in so podrobneje pojasnjeni v tretjem in četrtem delu pričujočega prispevka. Predstavniki v Sloveniji živečih skupnosti (pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države) so tako posebej poudarili, da vseh šest skupnosti šteje znatno število, da tradicionalno živijo v Sloveniji, da živijo zgoščeno v večjih slovenskih mestih ter industrijskih in rudarskih središčih, da so lojalni državljani in želijo ohraniti svojo narodnostno identiteto in da se ne želijo preprosto asimilirati.³⁴

Pobuda je ostala mrtva črka na papirju. Je pa Državni zbor prejel podoben poziv leto pozneje, oktobra 2004, vendar tokrat z Ministrstva za diasporo Republike Srbije. Vojislav Vukčević, minister za diasporo, je 28. septembra 2004 v pismu takratnemu predsedniku Državnega zbora, Feriju Horvatu, pozval Državni zbor Republike Slovenije, da srbski skupnosti v Sloveniji prizna status narodne manjšine, in sicer tistim njenim pripadnikom, ki so imeli pred mednarodnim priznanjem države v Sloveniji stalno prebivališče.³⁵ Tudi to se ni zgodilo.

Iz prakse varstva manjšin v Republiki Sloveniji lahko trdimo, da Slovenija varuje manjšinske skupnosti skladno s prevladujočim evropskim razumevanjem pojma narodna manjšina: za varstvo manjšin v Sloveniji je ključna dolgotrajna poselitve na določenem ozemlju, ki ga zakonodaja (Ustava Republike Slovenije) poimenuje kot narodnostno mešano ozemlje. Z nekaj redkimi izjemami se vse manjšinske pravice izvajajo na tem, točno določenem ozemlju. Če bi se država odločila za razširitev istega modela varstva manjšin tudi na druge etnične skupnosti, bi morala najprej »določiti njihov zgodovinski poselitveni prostor (torej določiti narodnostno mešano ozemlje)« (Komac 2003: 15).

Če predpostavljamo, da nove narodne skupnosti v Sloveniji – z izjemo ohranjanja dolgotrajnih in trajajočih vezi (ob upoštevanju dejstva, da je ta kriterij nedorečen, čeprav praksa kaže, da nakazuje na teritorialne manjšine, ki so se znašle v manjšinskem položaju, ko je del poselitvenega območja prišel pod suverenost druge države) – izpolnjujejo vse t. i. objektivne in subjektivne kriterije, ki so se uveljavili tako na univerzalni kot regionalni (evropski) ravni varovanja manjšin – da so torej to skupnosti posameznikov, ki so v nedominantnem položaju in jih družijo skupna etnična identiteta, hkrati pa imajo pozitiven odnos do te svoje posebne identitete v smislu, da želijo svoje posebnosti ohranjati (vsaj kot eno med več identitetami, ki jo posameznik ima) – potem ni nikakršnega formalnega kriterija več, ki bi preprečeval njihovo razumevanje kot posebne vrste manjšin.

Vendar pa te posebne vrste manjšin niso enake t. i. teritorialnim manjšinam, ki lahko uživajo posebne manjšinske pravice prav na svojem poselitvenem prostoru. Hkrati pa ozemeljska razpršenost teh skupnosti ne pomeni, da država ne bi mogla dejavnije pomagati ohranjati njihovo posebno identiteto – da torej ne bi mogla zagotavljati spoštovanja tistih človekovih pravic, ki so posebno ključne za ohranjanje

veniji. Prebrano na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope, Dvorana Uniona, v Ljubljani, 14. oktobra 2003, 1. str., poudarek v originalu.

³⁴ Prav tam, 2. str., 4.–8. točka.

³⁵ Republika Srbija, Ministrstvo za diasporo, Beograd, 28. september 2004. Pismo naslovljeno na Državni zbor Republike Slovenije, predsednik Feri Horvat; prejeto 4. oktobra 2004.

manjšinskih jezikov, kulture, običajev. Prav nasprotno: dejstvo, da t. i. nove manjšine v evropski praksi niso pojmovane in razumljene kot narodne manjšine, pa ne pomeni, kot opozarja Komac (2003: 14), »da je država (ali države) oproščena varovanja etničnih posebnosti 'novih' narodnih skupnosti«.

Ob koncu se tako zastavlja vprašanje o smiselnosti razprav o poimenovanju omenjenih skupnosti. Četudi njihovo poimenovanje kot nemanjšin pomeni izogibanje obveznostim, ki jih država ima, če želi ustrezno varovati manjšine, pa ne spremeni dejstva, da zaradi soobstoja več etničnih skupnosti obstajajo tudi določene potrebe in pričakovanja državljanov Republike Slovenije glede zagotavljanja možnosti za ohranjanje nekaterih od teh posebnosti. Ključno je torej vprašanje politik, ki bi omogočale zadovoljevanje potreb in izpolnjevanje pričakovanj, in ne pojmovanje samo.

UPORABLJENI VIRI

Sekundarni viri

- Barrington, L. (1999) »Rethinking the triadic nexus: external national homelands, international organisations, and ethnic relations in the former Soviet Union«. The Fourth Annual Convention of the Association for the Study of Nationalities. New York, 15–17 April.
- Benoît-Rohmer, F. (1996) *The minority question in Europe: towards a coherent system of protection for national minorities. Texts and commentary*. Strasbourg: Council of Europe.
- Bloed, A. in P. van Dijk, ur. (1999) *Protection of minority rights through bilateral treaties: the case of Central and Eastern Europe*. The Hague, London in Boston: Kluwer Law International.
- Borawski, J. (1995) The Budapest Summit Meeting (5–6 December 1994). *Helsinki Monitor* 6(1), 5–17.
- Brennan, K., R. Brody in D. Weissbrodt (1989) The 40th session of the UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. *Human Rights Quarterly* 11(2), 295–324.
- Brunner, G. (1996) Nationality problems and minority conflicts in Eastern Europe: strategies for Europe. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, Revised edition (translated by Gabriele Schroers).
- Capotorti, F. (1979) *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*, Sub-Commission for Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.
- Capotorti, F. (1985) Minorities. V R. Bernhard (ur.) *Encyclopedia of public international law, Instalment 8*, 385–95. Amsterdam, New York in Oxford: Elsevier Science Publishers.
- Chaszar, E. (1999) *The international problem of national minorities*. Toronto in Buffalo: Matthias Corvinus Publishing.

- Claude, I. L. (1955) *National minorities: an international problem*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gál, K. (1999) »Bilateral agreements in Central and Eastern Europe: a new interstate framework for minority protection?«. Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI Working Paper: 4).
- Hammar, T. (1985) Dual citizenship and political integration. *International Migration Review* 19(3), 438–50.
- Kly, Y. N. (1997) *Societal development & minority rights*. Atlanta: Clarity Press.
- Komac, M. (2003) Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo / Treatises and Documents* (43), 6–33.
- Kymlicka, W. (1995) *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Lerner, N. (1993) The 1992 UN Declaration on minorities. *Israel Yearbook on Human Rights* (23), 111–28.
- Mayall, J. (1995) National identity and the revival of regionalism. V L. Fawcett in A. Hurrell (ur.) *Regionalism in world politics: regional organisation and international order*, 169–98. Oxford: Oxford University Press.
- Packer, J. (1993) On the definition of minorities. V J. Packer in K. Mynetti (ur.) *The protection of ethnic and linguistic minorities in Europe*, 23–65. Abo/Turku: Abo Akademi University, Institute for Human Rights.
- Packer, J. (1996) On the content of minority rights. V J. Rääkkä (ur.) *Do we need minority rights? Conceptual issues*, 121–78. The Hague, Boston in London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Pejić, J. (1997) Minority rights in international law. *Human Rights Quarterly* 19(3), 666–85.
- Pentassuglia, G. (2000) *Defining »minority« in international law: a critical appraisal*. Rovaniemi: Lapland's University Press.
- Petrič, E. (1977) *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ramaga, P. V. (1993) The group concept in minority protection. *Human Rights Quarterly* 15(3), 575–88.
- Roter, P. (2001) Locating the »minority problem« in Europe: a historical perspective. *Journal of International Relations and Development* 4(3), 221–49.
- Roter, P. (2003) Managing the 'minority problem' in post-Cold War Europe within the framework of a multilayered regime for the protection of national minorities. V A. Bloed, R. Hofmann, J. Marko, J. Mayall in M. Weller (ur.) *European yearbook of minority issues, Volume 1, 2001/2*, 85–129. The Hague: Kluwer Law International.
- Shaw, M. N. (1992) The definition of minorities in international law. V Y. Dinstein in M. Tabor (ur.) *The protection of minorities and human rights*, 1–31. Dordrecht, Boston in London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Sohn, L. B. (1981) The rights of minorities. V L. Henkin (ur.) *The international bill of rights: the Covenant on Civil and Political Rights*, 270–89. New York: Columbia University Press.
- Steensen, T. (1991) The Frisians (particularly the North Frisians) in inter- and trans-

- state relations to 1940. V P. Smith (ur.) *Ethnic groups in international relations* (Vol. V), 133–51. New York: New York University Press.
- Thornberry, P. in M. A. Martín Estébanez (1994) *The Council of Europe and minorities*. Strasbourg: Council of Europe.
- van der Stoep, M. (2001) Building a solid foundation: minority rights and their implementation. Address to the international conference »Challenges of the Minority Policy in Croatia Today«. Zagreb, Croatia, 5 April.
- Zaagman, R. in H. Zaal (1994) The CSCE High Commissioner on National Minorities: prehistory and negotiations. V A. Bloed. (ur.) *The Challenges of Change: the Helsinki Summit of the CSCE and its aftermath*, 95–111. Dordrecht, Boston in London: Martinus Nijhoff Publishers.

Primarni viri

- Definicija in klasifikacija manjšin: memorandum Generalnega sekretarja – *Definition and classification of minorities: memorandum submitted by the Secretary-General* (E/CN.4/Sub.2/85 (1950).
- Deklaracija, ki je dodana ratifikacijski listini Okvirne konvencije o varstvu narodnih manjšin (*Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 21 October 1998*, Švica, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?> (15. februar 2007).
- Deklaracija o pravicah oseb pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin (*Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*), sprejeta z resolucijo Generalne skupščine Združenih narodov 47/135 (Annex), 18. december 1992, 32 ILM 911 (1993), http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm (15. julij 2007).
- Dokument koopenhavnskega srečanja Konference o človekovi razsežnosti KVSE – *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, sprejet je bil na srečanju Konference o človekovi razsežnosti v Kopenhavnu, 29. junija 1990, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/hd/cope90e.htm> (15. februar 2007).
- Državni zbor Republike Slovenije, nadaljevanje 14. izredne seje, 15. februar 2002, <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&type=98&cs=1&mandate=3&o=60&unid=5ZA3%7C8B1E462CEB4CCA25C1256B6700299776&showdoc=1> (10. december 2007).
- Estonija – interpretativna deklaracija k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin – *Declaration contained in the instrument of ratification, deposited on 6 January 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?> (15. februar 2007).
- Konvencija o temeljnih pravicah etničnih skupin v Evropi (dodatni protokol k EKČP) – *Convention on the Fundamental Rights of Ethnic Groups in Europe* (Additional Protocol to the ECHR), 4. verzija, 28. maj 1992, pripravila jo je Federalna unija evropskih narodnosti (*Federal Union of European Nationalities* (FUEN)). V Chaszar (1999: 186–98).

- Konvencija proti diskriminaciji v izobraževanju (*Convention against Discrimination in Education*), 14. decembra 1960 jo je sprejela Generalna konferenca Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation – UNESCO*), v veljavi je od 22. maja 1962, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_c_educ.htm (15. julij 2007).
- Koordinacija zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji: *Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Sloveniji*. Prebrano na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope, Dvorana Uniona, v Ljubljani, 14. oktobra 2003.
- Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (*International Covenant on Civil and Political Rights*) je bil sprejet z resolucijo Generalne skupščine Združenih narodov 2200A (XXI) 16. decembra 1966, v veljavi je od 23. marca 1976, 999 U.N.T.S. 171, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (5. januar 2007).
- Memorandum za pravno ureditev statusa nemškogovoreče skupnosti v Republiki Sloveniji, Ljubljana in Maribor, 31. januar 2006, <http://www.gottscheer.net/memorandum-slovensko.htm> (10. december 2007).
- Mnenje št. 170 (1993) – *Opinion No. 170 (1993) on the application of the Republic of Estonia for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 13. maja 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi170.htm> (15. februar 2007).
- Mnenje št. 174 (1993) – *Opinion No. 174 (1993) on the application by the Czech Republic for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 29. junija 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi174.htm> (15. februar 2007).
- Mnenje št. 175 (1993) – *Opinion No. 175 (1993) on the application by the Slovak Republic for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 29. junija 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi175.htm> (15. februar 2007).
- Nemčija – interpretativna deklaracija k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin – *Declaration contained in a letter from the Permanent Representative of Germany, dated 11 May 1995, handed to the Secretary General at the time of signature, on 11 May 1995 – and renewed in the instrument of ratification, deposited on 10 September 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?> (15. februar 2007).
- Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*), sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope, 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. februarja 1995, v veljavi je od 1. februarja 1998, ETS No. 157, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=11/25/2007&CL=ENG> (23. november 2007).

- Predlog evropske konvencije za varstvo manjšin – *Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities*, sprejela ga je Evropska komisija za demokracijo skozi pravo (Beneška komisija), 8. februarja 1991. V Chaszar (1999: 93–104).
- Priporočilo 1201 (1993) – *Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 1. februarja 1993, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/erec1201.htm> (15. februar 2007).
- Priporočilo 1231 (1994) – *Recommendation 1231 (1994) on the follow-up to the Council of Europe Vienna Summit*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 26. januarja 1994, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta94/erec1231.htm> (15. februar 2007).
- Priporočilo 1255 (1995) – *Recommendation 1255 (1995) on the protection of the rights of national minorities*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 31. januarja 1995, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta95/erec1255.htm>, 15. februar 2007).
- Promocija, varstvo in vzpostavitev človekovih pravic na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni (*Promotion, protection and restoration of human rights at the national, regional and international levels*) E/CN.4/Sub.2/1985/31 (1985); Deschênes (1985).
- Republika Srbija, Ministrstvo za diasporo, Beograd, 28. september 2004. Pismo naslovljeno na Državni zbor Republike Slovenije, predsednik Feri Horvat; prejeto 4. oktobra 2004.
- Slovenija – interpretativna deklaracija k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin – *Declaration contained in a Note Verbale from the Permanent Representation of Slovenia, dated 23 March 1998, handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on 25 March 1998*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?> (15. februar 2007).
- Splošni komentar št. 23 (*General Comment Adopted by the Human Rights Committee under Article 40, Paragraph 4, of the International Covenant on Civil and Political Rights, General comment No. 23(50) (art. 27), CCPR/C/21/Rev.1/Add.5*, Odbor za človekove pravice, 26. april 1994, [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CCPR+General+comment+23.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CCPR+General+comment+23.En?OpenDocument) (5. februar 2007).
- Švica – interpretativna deklaracija k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin – *Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 21 October 1998*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?> (15. februar 2004).

Intervju

Osebni intervju s Frankom Steketeetjem, Svet Evrope (*Minorities Section, Directorate of Human Rights*), Strasbourg, 16. junij 1997.

**VARSTVO »NOVIH« NARODNIH SKUPNOSTI
V SLOVENIJI**

Miran Komac

UVOD

Iz dokumentov, ki so nastajali ob osamosvajanju Slovenije, je mogoče razbrati, da je temeljna vloga države Slovenije ohranjanje, uveljavljanje in razvoj slovenskega naroda v vsej njegovi državni večplastnosti (»matični« narod, slovenske manjšine v sosednjih državah, zdomci in izseljenci). O preostalih delih slovenske nacije je v omenjenih dokumentih mogoče najti le omejene zapise; še največ je zapisanega o italijanski in madžarski manjšini. Skromne pa so zaveze o urejanju položaja pripadnikov drugih narodov nekdanje skupne jugoslovanske države. Skromne določbe je mogoče najti le v Izjavi o dobrih namenih, v kateri je v 1. točki drugega odstavka zapisano:

Slovenska država zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti tudi v samostojni republiki Sloveniji vse pravice, kakor so določene z ustavo in zakoni ter mednarodnimi akti, ki jih je sklenila in jih priznava SFRJ. Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo.¹

V Ustavnem zakonu za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije pa je zapisano:

Državljeni drugih republik, ki so na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990 imeli prijavljeno stalno prebivališče v Republiki in tukaj tudi dejansko živijo, so do pridobitve državljanstva Republike Slovenije po 40. členu zakona o državljanstvu Republike Slovenije oziroma do izteka rokov po 81. členu Zakona o tujcih izenačeni v pravicah in dolžnostih z državljani Republike Slovenije, razen v primerih iz 16. člena tega zakona.²

V Ustavi Republike Slovenije posebnih določb o varovanju teh skupnosti ni. Če odmislimo določilo 61. člena Ustave Republike Slovenije, ki pravi:

Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

Nabor določb o varstvu »imigrantskih« etničnih/narodnih« skupnosti je skromen, še posebno, če ga primerjamo z naborom pravic, ki jih slovenska država »priznava« italijanski in madžarski narodni skupnosti ter Romom. Je mogoče na podlagi

¹ Izjava o dobrih namenih. *Uradni list RS*, št. 44/1990, 2034.

² Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 1/1991.

zapisanega trditi, da Republika Slovenija diskriminira »manjšinske« narodne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Hrvatov, Srbov itd., ki že po številu nekajkrat presegajo število »klasičnih« narodnih skupnosti? Je bila tem skupnostim in njihovim pripadnikom resnično odvzeta kakšna posebna pravica, ki so jo imeli v prejšnji državni ureditvi, kot se pogosto sliši iz ust predstavnikov »novih« narodnih skupnosti?

Predstavniki društev in zvez narodov nekdanje skupne države, zbrani v Koordinaciji zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji,³ so prepričani o znižanju že dosežene ravni zaščite. V dokumentu z naslovom »Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Republiki Sloveniji«, ki so ga 14. oktobra 2003 predstavili na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope v Ljubljani, so med drugim zapisali:

1. Ob razpadu SFRJ smo se znašli v Sloveniji živeči Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v novo nastali državi Republiki Sloveniji v objektivno narodno manjšinski situaciji brez možnosti lastnega vplivanja na svoj položaj in status. Dejstvo ostajanja dela naroda po nekem zgodovinskem razpletu v drugi, narodnostno nematični državi, služi slednji kot izhodiščna okoliščina za ugotavljanje in priznavanje njegovega statusa kot narodne manjšine v tej državi.
2. Do tedaj, do leta 1991, smo imeli v Sloveniji status pripadnikov konstitutivnih narodov in narodnosti, z Ustavo Republike Slovenije leta 1991 pa so bile naše posebne, kolektivne pravice odpravljene. Kljub predhodnim uradnim obljubam o nespreminjanju našega položaja smo od »sodržavljanov«, kar smo bili po Ustavi SR Slovenije leta 1974, po letu 1991 postali uradno v glavnem »priseljenci« brez kakršnega koli legalnega skupinskega družbenega statusa. Zniževanje že doseženega družbenega statusa določenim skupinam prebivalstva ni evropska norma in tudi ne more biti dejanski nacionalni interes Republike Slovenije.⁴

³ Na spletni strani <http://www.mtaj.si/default.asp?podrocje=23&menu=5&novica=68648> (15. 11. 2007) je mogoče najti naslednji zapis: »Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji je na današnji novinarski konferenci (9. 10. 2007, op. M. K.) opozorila na obstoj populacije, ki predstavlja več kot enajst odstotkov celotnega prebivalstva Slovenije, vendar nima statusa manjšine. Želimo ohraniti lastno narodnostno identiteto, se integrirati v slovensko družbo in ne preprosto asimilirati,« je kratko opisal cilje predsednik zveze Ilija Dimitrievski. – Kot je pojasnil Dimitrievski, so se v Zvezi zvez kulturnih društev oziroma koordinaciji, ki deluje že štiri leta in zastopa 64 kulturnih društev, z namenom uresničevanja temeljnih manjšinskih interesov povezali Albanci, Bošnjaki, Hrvati, Makedonci in Srbi, živeči v Sloveniji. Prvi javni nastop v slovenskem okolju ter hkrati pred predstavniki Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti so imeli v Ljubljani oktobra 2003, ko so temeljni skupni programski dokument z naslovom Javna pobuda na okrogli mizi tudi prebrali. – »Nastali smo, da bi opozorili slovensko javnost in posebej ustrezne državne institucije na populacijo v Sloveniji, kateri ni priznan kolektivni narodnostni status. Ob tem se počutimo diskriminirane do ustavno priznanih narodnosti Italijanov in Madžarov ter Romov, ki imajo urejen ta status,« je dejal Dimitrievski in dodal, da bi morali biti v slovenski ustavi poimensko navedeni tudi pripadniki drugih narodov, ki živijo v Sloveniji.

⁴ Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Republiki Sloveniji. Ljubljana, 14. oktober 2003. V Dokumentaciji INV.

MODEL VARSTVA NARODNIH MANJŠIN V SLOVENIJI V OBDOBJU 1945–1990

Je bilo pripadnikom teh narodov res kaj odvzeto? Katere »posebne« manjšinske pravice naj bi jim bile odvzete? Trditev počutimo se »diskriminirane do ustavno priznanih narodnosti Italijanov in Madžarov ter Romov« je treba jemati nadvse resno. Nenazadnje imamo opraviti s stališči predstavnikov zajetnega dela prebivalstva Republike Slovenije. Očitki slovenski državi so dvosmerni:

1. Z nastankom samostojne države Slovenije se je temeljito spremenil status pripadnikov narodov nekdanje skupne države, ki so živeli v Sloveniji;
2. Slovenija izvaja diskriminacijo na etnični podlagi, saj neupravičeno razlikuje med pripadniki italijanske in madžarske (tudi romske) manjšine na eni strani ter pripadniki drugih narodnomanjšinskih skupnosti na drugi strani.

Branje besedil ustav Republike Slovenije, ki so bile sprejete po drugi svetovni vojni, ne kaže na to, da je bilo pripadnikom teh skupnosti z nastankom samostojne države Slovenije karkoli »odvzeto«. Povojne slovenske republiške ustave ne vsebujejo posebnih določb v prid varovanja teh skupnosti. V nobeni povojni ustavi ni mogoče najti določb o pripadnikih v Sloveniji živečih narodov in narodnosti Jugoslavije kot konstitutivnih (etničnih/narodnih) prvin slovenske države. Je pa zato v ustavah mogoče najti obilico dokazov za trditev, da je bila Socialistična republika Slovenija v Jugoslaviji »država« Slovencev in »drugih«. Med »drugimi« narodnimi skupinami se poimensko omenjajo zgolj in samo pripadniki italijanske in madžarske manjšine. Pregled republiških ustavnih določb na temo varstva narodnih manjšin razkriva naslednjo sliko.

V ustavi Ljudske republike Slovenije, sprejeta je bila 16. januarja 1947,⁵ je v 2. členu zapisano:

2. člen

Slovenski narod si je v svoji osvobodilni borbi in v skupni borbi vseh narodov Jugoslavije ustvaril svojo ljudsko državo Ljudsko republiko Slovenijo. Izražajoč svojo svobodno voljo, živeti skupno z bratskimi narodi v federativni državi, se je slovenski narod na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in do združitve z drugimi narodi ter na osnovi načela enakopravnosti združil z drugimi narodi Jugoslavije in njihovimi ljudskimi republikami: Ljudsko republiko Srbijo, Ljudsko republiko Hrvaško, Ljudsko republiko Bosno in Hercegovino, Ljudsko republiko Makedonijo in Ljudsko republiko Črna gora v skupno zvezno državo Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo.

Posebnih manjšinskih določb ta ustava ne vsebuje, razen splošne zaščitne določbe, zapisane v 12. členu.

⁵ Ustava FLRJ in ustave ljudskih republik. Izdaja uradnega lista FLRJ (1948: 171–172).

12. člen

Narodne manjšine v Ljudski republiki Sloveniji uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika.

V Ustavnem zakonu o temeljih družbene in politične ureditve in organih oblasti Ljudske republike Slovenije⁶ (sprejet 30. januarja 1953) je v 9. členu med drugim zapisano:

9. člen

Republiški organi imajo te pravice in dolžnosti:

(...) skrbijo za to, da se uresničujejo in varujejo svoboščine in demokratične pravice državljanov in njihova enakopravnost ne glede na narodnost, raso in vero; varujejo pravice narodnih manjšin v Ljudski republiki Sloveniji in jim zagotavljajo enakopravnost v družbenem življenju; (...)

V preambuli Ustave Socialistične republike Slovenije iz leta 1963⁷ je zapisano:

Izhajajoč iz tega

(...)

– da je v svojem osvobodilnem boju in socialistični revoluciji, uresničujoč zgodovinske težnje svojih najprogresivnejših sil, na podlagi pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno pravice do odcepitve, prvič v zgodovini, po tisoč letih hlapčevanja, utemeljil svojo lastno državo – Ljudsko republiko Slovenijo v okviru federativne državne skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov Jugoslavije;

(...)

Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije kot najvišje predstavniško telo delovnega ljudstva Slovenije in slovenskega naroda sprejema Ustavo Socialistične republike Slovenije.

O pripadnikih drugih narodov in narodnosti pa je v ustavi iz leta 1963 zapisano:

74. člen

Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodnosti, goji svojo kulturo in uporablja svoj jezik.

Poslovanje vseh državnih organov ter delovnih in drugih samoupravnih organizacij, ki izvršujejo družbeno službo na območju SR Slovenije, se vodi v slovenskem jeziku.

Vsak ima pravico, da v postopku pred organi in organizacijami iz drugega odstavka uporablja svoj jezik, in da ga organ, ki vodi postopek, v njegovem jeziku seznani z gradivom in svojim delom.

Neznanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju njegovih pravic.

⁶ Uradni list LRS, letnik 9, št. 3 (12. 2. 1953), str. 41–54.

⁷ Ustava Socialistične Republike Slovenije. Časopisni zavod Uradni list SRS (1963: 2).

75. člen

Pripadnikom drugih narodov Jugoslavije, ki živijo na območju Socialistične republike Slovenije, zagotavlja Socialistična republika Slovenija ob pogojih, ki jih določa zakon, pravico do izobraževanja v njihovem jeziku.

76. člen

Vsaki narodnosti, ki je narodna manjšina, je zagotovljena pravica, da svobodno uporablja svoj jezik, razvija svojo kulturo in v ta namen ustanavlja ustanove ter uporablja druge s to ustavo določene pravice.

V šolah za pripadnike posamezne narodnosti se poučuje v jeziku te narodnosti.

77. člen

Italijanski in madžarski narodnosti, ki živita na območju SR Slovenije, zagotavlja SR Slovenija enakopravnost in možnost vsestranskega razvoja in napredka.

Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom in statutom občine se določi način uresničevanja pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti.⁸

SR Slovenija skrbi za razvoj šolstva, tiska, radia in kulturno-prosvetnega dela italijanske in madžarske narodnosti in zagotavlja v ta namen potrebno pomoč.⁹

Raba jezika in izobraževanje v jeziku pripadnikov manjšin sta edini pravici, ki ju je mogoče najti v ustavah Republike Slovenije, ki so bile sprejete do sredine 60. let prejšnjega stoletja. »Lastništvo« nad slovensko državo pa tako ali tako ni bilo nikoli sporno. Republiška ustava iz leta 1974 je »lastništvo« nad »slovensko državo« še natančneje določila. V preambuli je zapisano:

Izhajajoč iz tega (...), da je **slovenski narod** (poudaril M. K.) v svojem narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji neločljivo povezan z drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije, z zmago nad silami fašistične agresije in notranje reakcije prvič v zgodovini po tisočletnem zatiranju **ustanovil svojo lastno državo** (poudaril M. K.), ki temelji na njegovi suverenosti in na oblasti ter samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in ki je v sesta-

⁸ Ta odstavek je bil nadomeščen z ustavnim amandmajem št. XXI, sprejetim 17. februarja 1969. Amandma št. XXI se glasi: Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom, statutom občine in splošnimi akti delovnih in drugih organizacij se določi način, kako se uresničujejo pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti. – S tem amandmajem se nadomesti določba drugega odstavka 77. člena Ustave SR Slovenije.

⁹ Ustava Socialistične republike Slovenije. Časopisni zavod *Uradni list SRS* (1963: 33–34).

vi zvezne države Socialistične federativne republike Jugoslavije kot državne skupnosti prostovoljno združenih narodov in narodnosti; (...) ¹⁰

V prvem členu ustave je bilo zapisano:

Socialistična republika Slovenija je država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije, na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, in socialistična samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi in občanov, **slovenskega naroda in italijanske in madžarske narodnosti** (poudaril M. K.).

Socialistična republika Slovenija je v sestavi Socialistične federativne republike Jugoslavije. ¹¹

V 2. členu pa je določal:

V Socialistični republiki Sloveniji delovni ljudje in občani zagotavljajo in uresničujejo (...) pogoje za vsestranski razvoj in napredek slovenskega naroda; izpolnjujejo dolžno skrb in se zavzemajo za ureditev položaja slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in Slovencev v tujini; varujejo narodnostni značaj, zagotavljajo položaj, uresničujejo enakopravnost ter pospešujejo vsestranski napredek italijanske in madžarske narodnosti (...). ¹²

V tem duhu so opredeljene tudi pravice in dolžnosti Socialistične republike Slovenije do tistih prebivalcev republike Slovenije, ki so se po narodni pripadnosti opredeljevali drugače kot Slovenci. V 314. členu ustave je določeno:

Socialistično republiko Slovenijo predstavljajo s to ustavo določeni republiški organi.

V okviru z ustavo in zakoni določenih pravic in dolžnosti Socialistična republika Slovenija po republiških organih:

(...)

9. varuje narodnosti značaj, zagotavlja položaj, uresničuje enakopravnost italijanske in madžarske narodnosti in skrbi za njun vsestranski razvoj ter ga pospešuje;

10. skrbi za varstvo določenih pravic pripadnikov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije, ki živijo na območju republike.

(...) ¹³

Razdelitvi Neslovencev na dve skupini, na pripadnike »klasičnih« manjšin in »druge«, je ustrezal tudi nabor posebnih narodnih pravic, ki jih ustava zagotavlja posameznim populacijam. Posebnim pravicam pripadnikov italijanske in madžar-

¹⁰ Ustava Socialistične republike Slovenije. Center za samoupravno normativno dejavnost (1974: 7).

¹¹ Prav tam, 29.

¹² Prav tam, 29.

¹³ Prav tam, 141.

ske narodnosti je namenjen poseben razdelek IV. poglavja (svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana). V tem razdelku, ki ima naslov »Posebne pravice italijanske oziroma madžarske narodnosti in njunih pripadnikov«, je določeno:

250. člen

Italijanski oziroma madžarski narodnosti je zajamčena pravica, da svobodno uporabljata svoj jezik, izražata in razvijata svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavljata organizacije, uporabljata svoje narodnostne simbole ter uresničujeta druge, z ustavo določene pravice.

Na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom.

Na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, je pripadnikom obeh narodnosti zagotovljena vzgoja in izobraževanje v njihovem jeziku. Z zakonom se lahko uvede dvojezična vzgoja in izobraževanje v vzgojno-varstvenih organizacijah in šolah oziroma obvezen pouk slovenskega jezika v šolah in vzgojno-varstvenih organizacijah narodnosti hkrati z obveznim poukom jezika narodnosti v slovenskih šolah in vzgojno-varstvenih organizacijah.

Socialistična republika Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih oblik kulturno-prosvetne dejavnosti italijanske oziroma madžarske narodnosti in za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti ter v ta namen zagotavlja potrebno pomoč.

Socialistična republika Slovenija podpira razvoj stikov med italijansko oziroma madžarsko narodnostjo in njunima matičnima narodom zaradi pospeševanja kulturnega in jezikovnega razvoja narodnosti.

Z zakonom ter s statutom občine in s samoupravnimi akti organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti se določi način uresničevanja pravic italijanske in madžarske narodnosti.¹⁴

251. člen

Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva in za razvijanje stikov z matičnim narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja lahko pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ustanovijo v občinah, kjer ti narodnosti živita, samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. S statutom občine in s samoupravnimi akti samoupravnih interesnih skupnosti se določijo zadeve s teh področij, o katerih te skupnosti odločajo enakopravno s pristojnim zborom občinske skupščine oziroma z ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi.¹⁵

¹⁴ Prav tam, 125–126.

¹⁵ Prav tam, 126.

Posebnih »manjšinskih« pravic pripadnikov drugih narodov in narodnosti v ustavi ni mogoče najti. Če izvzamemo seveda določbi o prepovedi diskriminacije na narodni/etnični podlagi in pravico do svobodnega opredeljevanja po narodni pripadnosti. V prvem odstavku 212. člena je zapisano:

212. člen

(Prvi odstavek) Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu, narodnosti ali etnični skupini, goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

(Tretji odstavek) Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopku pred državnimi in drugimi organi in organizacijami, ki opravljajo družbeno službo, uporablja svoj jezik in pisavo in da ga tisti, ki vodi postopek, seznani z gradivom in s svojim delom v njegovem jeziku in na način, ki ga določa zakon.

(Četrty odstavek) Neznanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju pravic in upravičenih interesov.¹⁶

Vsi navedeni nastavki za uresničevanje omenjenih pravic v vsakdanji praksi pa izgubijo svojo moč ob določbah drugega odstavka 212. člena:

Vsi državni organi ter drugi organi, samoupravne organizacije, skupnosti in posamezniki, ki opravljajo družbeno službo na območju Socialistične republike Slovenije, poslujejo v slovenskem jeziku.¹⁷

Edina določba, ki bi jo lahko obravnavali kot »posebno« manjšinsko pravico, je zapisana v 213. členu ustave:

213. člen

Pripadniki drugih narodov in narodnosti Jugoslavije imajo v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku.¹⁸

Kako je bila pravica do izobraževanja v jezikih narodov in narodnosti uresničena v vsakdanjem življenju? V srbohrvaškem jeziku se je v prvih povojnih letih poučevalo v nekaterih vaseh ob slovensko-hrvaški meji: v Bojancih do leta 1954, v Marindolu do leta 1958. Drugod po Sloveniji so bili odzivi na zahteve/pobude po poučevanju v srbohrvaškem jeziku različni. Poskusi/pobude za poučevanje v srbohrvaškem jeziku so bili na Jesenicah, vendar so starši potencialnih učencev pobudo zavrnil. V Velenju so bili do takšne pobude zadržani na lokalni upravni ravni. Posebna zgodba je šola s srbohrvaškim učnim jezikom v Ljubljani.

Šola je bila ob svojem nastanku namenjena otrokom tistih staršev neslovenske narodnosti, ki so se zaradi narave svojega dela (voja, na primer) pogosto selili po republikah nekdanje skupne države in se v Sloveniji niso nameravali naseliti. Zato

¹⁶ Prav tam, 116–117.

¹⁷ Prav tam, 117.

¹⁸ Prav tam, 117.

bi jo težko opredelili kot »manjšinsko« šolo. Poučevanje v srbohrvaškem jeziku je potekalo na Osnovni šoli Prežihovega Voranca v Ljubljani. V odločitvi tedanjih oblasti, da bo pouk v srbohrvaškem jeziku potekal prav na tej šoli, je slovenska humanistična inteligenca prepoznala posebno nevarnost. Kajetan Gantar je zapisal, da so tedanji oblastniki »v imenu bratstva in edinstva – izsilili odločitev, da se ravno tej osnovni šoli dodajo srbohrvaške paralelke. Sčasoma naj bi ravno nekdanja slovenska klasična gimnazija postala prva neslovenska šola v slovenski metropoli! Za temi tendencami je menda stal »jugoslovanski oficirski lobi«, ki je imel v nekaterih ljubljanskih partijskih organizacijah pomembno besedo in ki je bil eden najhujših nasprotnikov klasične gimnazije in klasične izobrazbe. In da bi prizadeli in skazili tudi zunanjo podobo častitljive stoletne stavbe, so ji dodali neokusen betonski prizidek, ki učinkuje kot klošarski zelen nahrbtnik na ramenih dostojanstvene dame.«¹⁹ Razprava o narodnomanjšinskem varstvu v obdobju 1945–1990 ne bi bila popolna, če ne bi omenili še Ustavne amandmaje k Ustavi Socialistične republike Slovenije iz leta 1989 (27. 9. 1989). V amandmaju LV je zapisano:

Amandma LV

1. Italijanski oziroma madžarski narodnosti je kot **avtohtonima narodnostma** (povdaril M. K.) zajamčena pravica, da svobodno uporabljata svoj jezik, izražata in razvijata svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavljata organizacije, uporabljata svoje narodnostne simbole ter uresničujeta druge, z ustavo določene pravice.

Socialistična republika Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, kulture, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih kulturnih dejavnosti italijanske oziroma madžarske narodnosti ter za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti in za razvoj narodnostno mešanih območij in v ta namen zagotavlja potrebno pomoč.

Socialistična republika Slovenija podpira sodelovanje italijanske in madžarske narodnosti z njunima matičnima državama.

Z zakonom, s statuti občin ter s splošnimi akti organizacij in skupnosti se določi način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodnosti.

Z zakonom se določijo območja, kjer avtohtono živijo skupaj s pripadniki slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ter tiste pravice, ki jih pripadniki narodnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij.

Pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti so zajamčene ne glede na njihovo število

2. Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v svoje jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva, za sodelovanje pri usposabljanju kadrov, pri kadrovske politiki, pri uresničevanju gospodarskega in drugega družbenega razvoja, pomembnega za ohranjanje in razvoj narodnosti, za ohranjanje narodnostnih značilnosti narodnostno mešanih območij ter za sodelovanje z matičnima narodoma,

¹⁹ Kajetan Kovič (1999: 97).

ustanovijo pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti v občinah, kjer ti narodnosti živita, svoje samoupravne narodnostne skupnosti. Te skupnosti enakopravno odločajo s pristojnimi zbori občinskih skupščin, kadar te odločajo o zadevah, zaradi katerih so ustanovljene samoupravne narodnostne skupnosti.

3. S 1. točko se nadomestijo prvi, četrti, peti in šesti odstavek 250. člena in dopolni ta člen; z 2. točko se nadomesti 251. člen Ustave SR Slovenije.

V drugem in tretjem odstavku 250. člena Ustave SR Slovenije se besedi »poleg pripadnikov« nadomestita z besedilom »skupaj s pripadniki.«²⁰

Določba amandmaja je pomembna zato, ker v manjšinski »besednjak« uvaja nov pojem – avtohtone narodnosti. Kako se je ta pojem prikradel v ustavno besedilo, ni jasno. Mogoče pa je špekulirati pri odgovoru na vprašanje, zakaj je bil pojem avtohtonosti vpeljan šele ob razpadanju nekdanje skupne države in pripravah na osamosvajanje Slovenije. Mnogi, ki so aktivno sodelovali pri tvorbi tedanjih sprememb, so prepričani, da je bil pojem avtohtonosti vpeljan zato, da se zameji število populacij, ki jih je treba uvrstiti med narodnomanjšinske skupnosti. Pripadniki narodov nekdanje skupne države niso sodili v okvir populacij, ki bi jim pripadal status narodnih manjšin in posledično nabor »posebnih« manjšinskih pravic; kaj šele, da bi to bile populacije, ki bi lahko pridobile status konstitutivnih narodnih subjektov slovenske države.

Bilo bi sila nenavadno, če bi se ob pripravah na osamosvojitve dogodil radikalen obrat in bi pripadniki narodov in narodnosti, ki so živeli v Sloveniji, dobili status narodnih manjšin ter mesto v Ustavi Republike Slovenije. Temeljni osamosvojitveni dokumenti zato ohranjajo tradicijo varstva manjšin, kot smo jo imeli priložnost spoznati ob prehodu skozi ustavne določbe v obdobju 1945–1989. Kaj je o narodno drugačnih zapisano v teh dokumentih?

Izjava o dobrih namenih z dne 6. decembra 1990:

»(...) S plebiscitno izraženo voljo slovenskega narod, italijanske in madžarske narodnosti ter vseh drugih volilcev v Republiki Sloveniji naj Slovenija končno in dejansko postane suverena, demokratična, pravna in socialna država. Temeljila naj bi na delu in podjetništvu, na socialni pravičnosti in varnosti za vse, na ekološki odgovornosti ter na najboljših slovenskih in evropskih tradicijah. V tem smislu bo razvijala politično parlamentarno demokracijo in na ravni sodobnih spoznanj varovala človekove in državljanske svoboščine in pravice, ustvarjala lasten gospodarski sistem, vodila svojo ekonomsko politiko in samostojno razpolagala z ustvarjenim dohodkom. To bo pomagalo k boljšemu in učinkovitejšemu reševanju nakopičenih problemov ter doseganju nove blaginje.

Slovenska država zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti tudi v samostojni republiki Sloveniji vse pravice, kakor so določene z ustavo in zakoni ter mednarodnimi akti, ki jih je sklenila in jih priznava SFRJ. Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega

²⁰ Ur. l. SRS, št. 32/1989.

kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo.«²¹

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (25. junij 1991):

»Republika Slovenija zagotavlja varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije skladno z ustavo Republike Slovenije in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami.

Italijanski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji in njunim pripadnikom so zagotovljene vse pravice iz ustave Republike Slovenije in veljavnih mednarodnih pogodb.«²²

Deklaracija ob neodvisnosti (25. junij 1991):

»(...) Republika Slovenija je pravna in socialna država z zmogljivostim okolja prilagojenim tržnim gospodarstvom, v kateri bodo spoštovani človekove pravice in državljanske svoboščine, posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti Italijanov in Madžarov v Republiki Sloveniji, evropski dosežki industrijske demokracije, predvsem socialno-ekonomske pravice, pravice zaposlenih do soodločanja in sindikalna svoboda, nedotakljivosti lastnine ter svoboda delovanja gibanj in ustanov civilne družbe; v kateri bosta zagotovljeni večstrankarska parlamentarna demokracija in lokalna oziroma regionalna samouprava; v kateri politično ali drugačno prepričanje nikoli ne bo podlaga za kakršnokoli neenakopravnost ali razlikovanje; ki bo zavezana miru in nenasilnemu razreševanju vseh spornih vprašanj glede notranjih in zunanjih zadev ter enakopravnemu sodelovanju vseh narodov in državljanov v Evropi svobodnih in enakopravnih ljudi, regij, narodov in držav.«²³

Ustava Republike Slovenije iz leta 1991 je 45-letno tradicijo urejanja odnosov med večinsko in dominantno slovensko narodno družbo ter narodnimi manjšinami postavila zgolj v novo obliko. Nikomur ni bilo nič odvzetega, res pa je, da ni bilo nikomur nič dodanega!

²¹ Izjava o dobrih namenih. Dostopno na: <http://www.ukom.gov.si/10let/pot/osamosvojitveni-dokumenti/dobri-nameni/> (9. 11. 2007).

²² Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.ukom.gov.si/10let/pot/osamosvojitveni-dokumenti/ustavna-listina/> (10. 11. 2007).

²³ Deklaracija ob neodvisnosti. Dostopno na <http://www.ukom.gov.si/10let/pot/osamosvojitvenidokumenti/deklaracija/> (9. 11. 2007).

STALIŠČA VEČINSKE SLOVENSKE POPULACIJE DO IMIGRANTSKIH PROCESOV

Iz navedenega na predhodnih straneh je mogoče zaključiti, da temeljna dilema slovenstva v celotnem obdobju bivanja v skupni jugoslovanski državi ni bila povezana s problematiko uveljavljanja kulturnih, jezikovnih in izobraževalnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so prihajali v Slovenijo in so si v Sloveniji ustvarjali (ali si želeli ustvariti) novo življenje, ampak z uveljavljanjem slovenstva v vseh segmentih javnega življenja v Sloveniji²⁴ in Jugoslaviji. Pripadniki drugih narodov so bili obravnavani kot prišleki, ki naj se življenju v Sloveniji čim prej prilagodijo, naučijo naj se slovenščine in naj jo v javnosti tudi uporabljajo. Drugačno nastopanje/obnašanje v javnosti je bilo obravnavano kot »južnjaško« mačistično nastopaštvo, morda celo izzivanje. V določenem obdobju je bilo prisotno mnenje, da imigranti celo ogrožajo slovenski narod. Izsledki empiričnih raziskav,²⁵ ki so bile opravljene v 70., 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, jasno kažejo na odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja delavcev iz drugih republik.

Priseljevanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo je v očeh večinske narodne populacije slaba razvojna odločitev. Branje rezultatov prvih raziskav SJM nam zapisano v celoti potrjujejo. V raziskavi Slovensko javno mnenje, ki je bila opravljena v letu 1970/71, torej pred začetkom velikega imigracijskega vala, so bili na vprašanje o tem, ali je priseljevanje iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo dobro ali slabo, dobljeni naslednji odgovori. Vprašanje se je glasilo:

Preglednica 1: *»V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali slabo?«*²⁶

	Število	%	%
V glavnem dobro	600	28,6	28,7
Kakor kdaj	411	19,6	19,7
V glavnem slabo	892	42,5	42,7
Ne vem	188	9	9
Skupaj	2.091	99,6	100
Brez odgovora	9	0,4	
Skupaj	2.100	100	

²⁴ Glej o tem na primer: Jože Toporišič (1984: 171); Janez Dular (1984: 177); Janko Moder ((ur.) 1984).

²⁵ Največ podatkov na temo narodnih manjšin in medetničnih odnosov v Sloveniji je bilo zbranih v okviru raziskovanja Slovenskega javnega mnenja (SJM). Zbir vseh vprašanj je za potrebe CRP-a Percepcije slovenske integracijske politike pripravila Mojca Omerzu (2001) *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998. Arhiv družboslovnih podatkov*. Ljubljana: FDV. – Naj ob tem opozorimo še na poimenovanje pripadnikov narodov in narodnosti v anketah SJM. Zanje se rabi ime »ljudje iz drugih republik«, »delavci iz drugih republik«. Čeprav ni izrecno zapisano, pa je iz besednih zvez mogoče razbrati, da se te populacije obravnava kot priseljence, ki imajo v Sloveniji predvsem dolžnosti.

²⁶ Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998. Pripravila Mojca Omerzu, Arhiv družboslovnih podatkov. Ljubljana: FDV(2001: 1).

Priseljevanje je za precejšen del anketirancev slaba razvojna odločitev. Le slaba tretjina meni, da je priseljevanje v glavnem dobro. Med razlogi za pozitivno vrednotenje imigracije (preglednica 2) prevladujejo razlogi z ekonomsko vsebino (v Sloveniji primanjkuje nekvalificirane delovne sile; opravljajo dela, ki jih domači delavci ne želijo opravljati). Ekonomski razlogi prevladujejo tudi pri odklonilnih odgovorih (preglednica 3): odvzemajo delovna mesta Slovincem – dovolj je Slovencev; gre na naš račun. Razlogi neekonomске narave so obrobni – ni mogoče opaziti nobenega vpliva na večkulturnost, strpnost, družbeno odprtost.

Preglednica 2: »Zakaj mislite, da je to dobro?«²⁷

	Število	%	%
Primanjkuje nekvalificiranih delavcev	260	12,4	47,4
Delajo vse	92	4,4	16,8
Dobro je za naš razvoj	21	1,0	3,8
Pri nas se učijo	38	1,8	6,9
Doma nimajo dela	30	1,4	5,5
Bolje kot v tujino	7	0,3	1,3
Narodi se zblizujejo	40	1,9	7,3
Ne smemo biti zaprti	8	0,4	1,5
Drugo	52	2,5	9,5
Skupaj	548	26,1	100
Ne pove zakaj	52	2,5	
V preglednici 1 je odgovoril, da je slabo	892	42,5	
V preglednici 1 je odgovoril z kakor kdaj, ne vem, brez odgovora	608	28,9	
Skupaj	1.552	73,9	
Skupaj	2.100	100	

Preglednica 3: »Zakaj misli, da je to slabo?«²⁸

	Število	%	%
Dovolj je Slovencev	418	19,9	48,7
Gre na naš račun	191	9,1	22,3
Niso usposobljeni	23	1,1	2,7
Neradi delajo, so leni	49	2,3	5,7
Z njimi so sitnosti	57	2,7	6,6
Slabo za Slovence	61	2,9	7,1
Doma imajo delo	34	1,6	4,0
Tu težko živijo	6	0,3	0,7
Vsaka republika naj zaposluje svoje delavce	19	0,9	2,2
Skupaj	858	40,9	100
Ne pove zakaj	34	1,6	
V preglednici 1 je odgovoril, da je dobro	600	28,6	
V preglednici 1 je odgovoril z kakor kdaj, ne vem, brez odgovora	608	28,9	
Skupaj	1.242	59,1	
Skupaj	2.100	100	

²⁷ Prav tam, 1.

²⁸ Prav tam, 1.

Podobno vprašanje je bilo postavljeno tudi v raziskovanju Slovenskega javnega mnenja (SJM) leto pozneje, leta 1972. Tudi tokrat so bili odgovori zelo podobni odgovorom iz leta 1970/71. Prevladujejo mnenja, da ima doseljevanje v Slovenijo več slabih kot dobrih posledic. Pozneje se to vprašanje ni več pojavljalo. Izsledki raziskovanja leta 1972 so prikazani v preglednici 4.

Preglednica 4: »V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali v glavnem slabo?«²⁹ (SJM 72)

	Število	%
V glavnem dobro	585	27,9
Kakor kdaj	686	32,7
V glavnem slabo	699	33,3
Ne vem	126	6,0
Skupaj	2.096	99,8
Brez odgovora	4	0,2
Skupaj	2.100	100

Množično priseljevanje v 70. letih je bil pojav, s katerim se je slovensko okolje srečalo prvič v zgodovini. Priseljenci so bili za to okolje tujci, pogosto tujek v narodnem telesu. V slovenski percepciji južnoslovanskih narodov je (bila) trdno zasidrana Cankarjeva opredelitev jugoslovanstva, ki pravi: »Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci, po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.«

Vse tuje, tudi tisto, kar je prihajalo iz »bratskih« republik, je bilo v slovenskem prostoru sprejeto z določeno distanco. Ni bil prav nizek odstotek tistih, ki so menili, da priseljenci celo ogrožajo Slovence. Ta občutek je bil prisoten v celotnem obdobju intenzivnega priseljevanja, posebno poudarjen pa je bil na vrhuncu jugoslovanske krize in ob pripravah na osamosvajanje Slovenije, kot nam kažejo izsledki raziskovanj SJM, prikazani v preglednici 5.

Preglednica 5: »Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate ali ne?«

Odgovori	Leto raziskave					
	SJM80		SJM83		SJM90	
	N	%	N	%	N	%
Ne	999	49,2	822	39,8	584	28,5
Da	718	35,4	791	38,2	1.086	53,0
Ne vem	310	15,3	454	22	380	18,5
Brez odgovora	4	0,1	-	-	-	-
Skupaj	2.031	100	2.067	100	2.050	100

²⁹ Prav tam, 8–10.

Poleg delovnih mest naj bi bile ogrožene tudi nekatere prvine narodne identitete – v prvi vrsti slovenski jezik. Stališča anketirancev nosijo v sebi tudi kanček hipokrizije – imigranti so zasedali delovna mesta zato, ker jih lokalno prebivalstvo ni želelo opravljati! Ogroženost jezika je odvisna od doslednosti njegove rabe v zasebnem in javnem življenju. Tudi v komunikaciji z imigrantskimi populacijami. Če so se pripadniki večinskega naroda sami prilagajali jeziku prihajajočih populacij, za to ni mogoče kriviti imigrantskih skupnosti. Res pa je, da so se prišleki le počasi, mnogi tudi z veliko mero odbojnosti, učili jezika okolja, kar so jim Slovenci posebej zamerili. Oba odnosa sta lepo razvidna iz rezultatov raziskovanj SJM, predstavljениh v preglednici 6.

Preglednica 6: »Ali navedena ravnanja ogrožajo slovenski jezik ali ga ne ogrožajo?«³⁰

		1 – močno ogroža	2 – ogroža	3 – ne ve, neodločen	4 – ne ogroža	5 – sploh ne ogroža	srednja vrednost
Slovenci zmeraj govorimo s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov v njihovem jeziku.	N	517	830	187	444	55	2.36
	%	25,4	40,8	9,2	21,8	2,7	
Slovenci si premalo prizadevamo, da bi slovenske knjige prevajali v jezike drugih jugoslovanskih narodov.	N	222	689	587	457	78	2.74
	%	10,9	33,9	28,9	22,5	3,8	
Slovenci v zveznih organih (Skupščini) ne uporabljajo slovenščine.	N	482	821	319	373	38	2.34
	%	23,7	40,4	15,7	18,3	1,9	
Slovenci se učimo drugih jugoslovanskih jezikov, drugi pa se slovenščine ne učijo.	N	555	889	218	330	41	2.22
	%	27,3	43,7	10,7	16,2	2,0	
V JLA uporabljajo le srbohrvaščino.	N	380	735	309	535	74	2.6
	%	18,7	36,2	15,2	26,3	3,6	
Delavci iz drugih republik in pokrajin v Sloveniji se ne učijo slovenščine.	N	562	909	244	288	30	2.17
	%	27,6	44,7	12,0	14,2	1,5	
Slovenci premalo skrbimo za svoj jezik, uporabljamo tujke in popačene izraze.	N	806	931	167	112	17	1.82
	%	39,6	45,8	8,2	5,5	0,8	

V začetku 80. let je začela trkati na jugoslovanska vrata huda gospodarska kriza. Problematika oteženega zaposlovanja se je kazala tudi v stališčih anketirancev do priseljencev in priseljencev v Sloveniji. Po mnenju anketirancev bi veljalo z vidika zaposlovanja domače delovne sile (verjetno je mišljeno »etničnih« Slovencev) omejiti zaposlovanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik. Da je bilo to v nasprotju z načelom prostega pretoka oseb, blaga in storitev, je Slovence bore malo zanimalo!

Prepričanje o potrebnem omejevanju zaposlovanja delovne sile iz drugih jugoslovanskih republik je mogoče razbrati iz odgovorov na vprašanje, ki se je v raziskavi SJM, opravljeni leta 1980/81, glasilo:

³⁰ Prav tam, 143–146.

Preglednica 7: »Vse kaže, da bodo tudi pri nas v Sloveniji mladi ljudje po zaključnem šolanju v prihodnje vse težje našli zaposlitev. V kakšni meri se strinjate z navedenimi ukrepi, ki bi preprečili nezaposlenost mladih v prihodnje.«³¹

		1 – Sploh se ne strinjam	2 – Ne strinjam se	3 – Neopre- deljen	4 – Strinjam se	5 – V celoti se strinjam	6 – Ne vem, ne poz- nam, b. o.	Sred. vrednost
Neustrezno izobražene vodilne naj zamenjajo mladi strokovnjaki.	N	47	136	174	851	674	167	4,0
	%	2,3	6,6	8,5	41,5	32,9	8,2	
Vse delavce, ki izpolnjujejo pogoje, je treba upokojiti.	N	42	118	112	735	923	119	4,2
	%	2	5,8	5,5	35,9	45	5,8	
Omejiti honorarno in nadurno delo.	N	33	88	114	752	943	119	4,3
	%	1,6	4,3	5,6	36,7	46	5,8	
Preprečevati dvojno delo: v tovarni in na zemlji.	N	154	448	293	480	558	116	3,4
	%	7,5	21,9	14,3	23,4	27,2	5,7	
Preprečevati šušmarsko obrt.	N	57	129	210	709	799	145	4,1
	%	2,8	6,3	10,2	34,6	39	7,1	
Omogočiti obrtnikom, gostilničarjem, da zaposlijo več delavcev.	N	85	180	290	843	477	174	3,8
	%	4,1	8,8	14,2	41,1	23,3	8,5	
Mladi naj gredo na delo v tujino.	N	925	702	139	139	37	107	1,8
	%	45,1	34,3	6,8	6,8	1,8	5,2	
Omejiti zaposlovanje delavcev iz drugih republik.	N	155	305	331	701	421	136	3,5
	%	7,6	14,9	16,2	34,2	20,5	6,6	
Zaostriti delovno disciplino in odstraniti vse, ki zaposlitev zlorablajo.	N	49	42	91	792	958	117	4,3
	%	2,4	2,0	4,4	38,7	46,8	5,7	
Omejiti zaposlovanje žensk in dati prednost moškim.	N	703	633	244	265	91	113	2,2
	%	34,3	30,9	11,9	12,9	4,4	5,5	
Vsem skrajšati delovnik in delovno dobo.	N	111	228	362	785	408	155	3,6
	%	5,4	11,1	17,7	38,3	19,9	7,6	
Mladi naj čakajo na zaposlitev.	N	1.049	689	92	79	38	102	1,6
	%	51,2	33,6	4,5	3,9	1,9	5,0	

V isti raziskavi je bilo na temo priseljevanja postavljeno še dodatno vprašanje, ki se je glasil:

Preglednica 8: »Ali naj bi v Sloveniji tudi v bodoče omogočali zaposlovanje delavcev iz drugih republik ali ne?«³²

	Število	%
Ne	995	48,6
Da	592	28,9
Ne vem, neodločen, brez odgovora	462	22,5
Skupaj	2.049	100

³¹ Prav tam, 50.

³² Prav tam, 54–55.

Odgovori anketirancev so odklonilni. Podobno odklonilna so bila mnenja anketirancev do priseljevanja v vseh raziskavah, ki so bile opravljene v 80. letih.

Posebno poglavje v odnosih med slovensko večinsko populacijo in neslovenskimi priseljenimi skupinami se je nanašalo na percepcijo večinske populacije do integracije priseljencev, oziroma na to, kako so si integracijo predstavljali pripadniki večinskega naroda. Ta percepcija je v skladu z vizijo lastništva nad slovensko državo, ki je bila opisana na uvodnih straneh tega prispevka: Slovenija je država slovenskega naroda (»etničnih« Slovencev) in dveh tradicionalnih manjšin, italijanske in madžarske, ki jima pripada ustrezen nabor »kompenzacijskih« pravic. Drugi »Neslovenci« naj se prilagodijo življenju v slovenskem okolju, naučijo naj se slovenskega jezika in naj ga v vsakdanjem življenju v javnosti tudi uporabljajo. To je jasno razvidno iz izsledkov raziskovanja SJM v letih 1983 (preglednica 9), 1986 (preglednica 10) in 1988 (preglednica 11).

Preglednica 9: »Kako naj po vaši oceni v prihodnje ravnajo delavci iz drugih republik in pokrajin, ki so že dalj časa v Sloveniji?«³³

	Število	%
Naučijo naj se slovenskega jezika in navad, opustijo naj svoj ...	177	8,6
Ohranijo naj svoj jezik in navade ter živijo sami zase	37	1,8
Ohranijo naj svoj jezik in navade, hkrati naj se prilagodijo	1467	71,0
Naj delajo tu le krajši čas, potem pa naj se vrnejo domov	205	9,9
Drugo	15	0,7
Ne vem, neodločen, mi je vseeno	166	8,0
Skupaj	2.067	100

Preglednica 10: »Kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji?«³⁴

	Število	%
Opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	157	7,7
Ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	56	2,7
Po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	80	3,9
Naučijo naj se slovenski jezik in prilagodijo ... med seboj	1.288	63,1
Omogočiti jim je treba šolanje v svojem jeziku, hkrati naj svoj	288	14,1
Ne vem, neodločen	173	8,5
Skupaj	2.042	100

³³ Prav tam, 86.

³⁴ Prav tam, 120.

Preglednica 11: »Kako naj ravnaajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji?«³⁵

	Število	%
Opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	174	8,4
Ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	41	2,0
Po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vmejo domov	174	8,4
Naučijo naj se slovenski jezik in prilagodijo ... med seboj	1.265	61
Omogočiti jim je treba šolanje v svojem jeziku, hkrati naj s	275	13,3
Ne vem, neodločen	146	7,0
Skupaj	2.075	100

Leta 1987 se je v anketi SJM pojavilo vprašanje, v katerem se je spraševalo o dobrobiti oziroma »škodi«, ki jo ima priseljevanje za imigrantsko okolje (preglednica 12). Glasilo se je:

Preglednica 12: »Ocenite navedene vidike, probleme glede na to, ali hudo prizadenejo Slovence in Slovenijo ali sploh ne prizadenejo!«³⁶ (SJM 87)

		Zelo hudo prizaden. 1	Hudo prizaden. 2	Ne ve, neodlo- čen 3	Ne prizaden. 4	Sploh ne prizaden. 5	Srednja vrednost
Samomori	N	513	920	385	183	32	2,16
	%	25,2	45,3	18,9	9,0	1,6	
Staranje prebivalstva	N	314	927	417	350	25	2,43
	%	15,4	45,6	20,5	17,2	1,2	
Nizka rodnost, nataliteta	N	674	1024	201	122	12	1,91
	%	33,2	50,4	9,9	6,0	0,6	
Množična zaposlenost žensk	N	264	768	391	508	102	2,71
	%	13,0	37,8	19,2	25,0	5,0	
Prelivanje ustvarjenega dohodka v nerazvita območja Jugoslavije	N	649	897	364	115	8	1,98
	%	31,9	44,1	17,9	5,7	0,4	
Ljudje delajo v službi in po službi, da si zgradijo hiše, kupijo stanovanje ...	N	242	624	401	628	138	2,90
	%	11,9	30,7	19,7	30,9	6,8	
Množično izseljevanje Slovencev v preteklosti	N	324	898	484	287	40	2,42
	%	15,9	44,2	23,8	14,1	2,0	
Priseljevanje NK delavcev iz drugih republik in pokrajin v Slovenijo	N	565	862	338	246	22	2,16
	%	27,8	42,4	16,6	12,1	1,1	

Odstotek tistih, ki so prepričani, da je priseljevanje močno prizadelo Slovence in Slovenijo, je gromozanski – 70 odstotkov.

Zapisali smo, da slovensko okolje strogo ločuje med naborom »posebnih« pravic, ki naj bi jih bili deležni pripadniki posameznih manjšinskih kategorij. Medtem ko se nabor posebnih manjšinskih pravic za pripadnike »klasičnih« manjšin ne zdi vprašljiv, so pri »podeljevanju« pravic za imigrantske skupnosti močno selektivni.

³⁵ Prav tam, 154.

³⁶ Prav tam, 145.

Zavračajo tako rekoč vse, kar presega sfero zasebnega in ustvarjanje v okviru lastne etnične skupine. Tudi na ta stališča je treba računati pri izgrajevanju sodobne slovenske politik(e) integracije in modela varstva »novih« narodnih manjšin. Podatki raziskovanja SJM leta 1990 nam zapisano potrjujejo.

Preglednica 13: »Katere od spodaj navedenih pravic naj ustava prizna avtohtonim narodnim manjšinam v Sloveniji, zlasti Italijanom in Madžarom, kakšne pa tistim državljanom, ki so se v Slovenijo priselili (Albanci, Srbi, Hrvati, Muslimani ...)?«³⁷

	A – za avtohtone manjšine		B – za priseljence	
	Da	Ne	Da	Ne
Svobodna raba svojega jezika	83,6	15,6	55,5	43,5
Izražajo ... lastno kulturo	85,8	13,2	67,4	31,4
Ustanavljajo lastne kulturne organizacije in ustanove	77	22,1	56,2	42,9
Imajo pravico do javne uporabe nacionalnih simbolov	56,3	42,2	32,2	66,2
Razvijajo svoje gospodarske dejavnosti	77,8	21,0	61,7	37,1
Organizirajo svoj časopis, radio in TV	68,2	30,7	38,2	60,7
Oblikujejo samostojno šolstvo	53,8	45,1	24,1	74,7
Gojijo odnose z matičnim narodom	89,8	9	78,9	19,9
Da v območjih, kjer živijo, ustanovijo posebne narodnostne skupnosti	62,2	36,4	35,4	62,8
Da imajo svoje odbornike v občinski skupščini	77	21,7	50,1	48,6
Da imajo svoje poslance v republiški skupščini	72,2	26,6	41,9	56,8
Da ustanavljajo lastne politične stranke	43,2	55,5	24,9	73,7

³⁷ Prav tam, 151.

ČAS PO VELIKEM RAZKOLU

Na uvodnih straneh pričujočega prispevka smo zapisali: nabor ustavnih določb o varstvu »imigrantskih« etničnih/narodnih skupnosti je skromen, še posebno, če ga primerjamo z naborom pravic, ki jih slovenska ustava »priznava« italijanski in madžarski narodni skupnosti ter Romom. Je mogoče na podlagi zapisanega pritrditi voditeljem manjšinskih skupnosti, da Republika Slovenija diskriminira narodne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Hrvatov, Srbov itd., ki že po številu nekajkrat presegajo število »klasičnih« narodnih skupnosti? Je v Sloveniji prisotna rasna/etnična diskriminacija, ki je vgrajena v sam temelj slovenske državnosti, v ustavo?

Za odgovor na to vprašanje potrebujemo opredelitev rasne/etnične diskriminacije. Sposodili si bomo dve opredelitvi rasne/etnične diskriminacije, ki sta nastali v mednarodnih organizacijah. V OZN je bila že leta 1969 sprejeta Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. V tej konvenciji je rasna diskriminacija opredeljena kot:

kakršnokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve kože, porekla, narodnega ali etničnega izvora, ki ima namen ali dejanski učinek onemogočati komurkoli ali ga prikrajšati za enako-pravno priznanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin na političnem, gospodarskem, socialnem kulturnem in vsakem drugem področju javnega življenja.³⁸

Boj proti diskriminaciji je med ključnimi segmenti delovanja Evropske unije. Zato si velja pogledati še opredelitve pojma etnične diskriminacije v Evropski uniji. Močno orožje v boju proti diskriminaciji je Direktiva Ministrskega sveta 2000/43/EC o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo. Boj proti diskriminaciji na podlagi te direktive se vrši v luči uveljavljanja načela enakega obravnavanja. V omenjeni direktivi je diskriminacija »razdeljena« na neposredno in posredno diskriminacijo.

Za neposredno diskriminacijo se, v skladu s to direktivo, šteje:

če se ena oseba obravnava manj ugodno, kakor se obravnava, se je obravnavala ali pa bi se obravnavala druga oseba v primerljivem položaju na podlagi rase ali narodnosti.

Za posredno diskriminacijo pa se šteje, če bi na videz nevtralna določba, merilo ali praksa postavila osebe neke rase ali narodnosti v posebno neugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami, razen če to določbo, merilo ali prakso

³⁸ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. (Sprejela jo je Generalna skupščina OZN 21. decembra 1969 z resolucijo št. 2106), 1. člen, 1. odstavek. – 1. In this Convention, the term »racial discrimination« shall mean any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin which has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life.

objektivno upravičuje zakonit cilj in če so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in potrebna.³⁹

Na podlagi povedanega bi diskriminacijo lahko opredelili kot »neenako obravnavanje posameznika, posameznice ali skupine v primerjavi z drugimi osebami ali s skupinami ljudi na podlagi osebnih okoliščin, kot so spol, starost, rasa, nacionalnost, versko prepričanje, zdravstveno stanje oziroma invalidnost, spolna usmerjenost, izobrazba, gmotno stanje ali družbeni položaj«.⁴⁰

Če želimo odgovoriti na vprašanje, ali Republika Slovenija izvaja načrtno diskriminacijo med različnimi narodnomanjšinskimi skupinami, moramo primerjati značilnosti narodnih skupin, ki imajo poseben ustavni in družbeni status (Italijani, Madžari, Romi), ter značilnosti narodnih skupin, ki tega statusa nimajo.

Italijanska in madžarska narodna manjšina sta rezultat spreminjanja državnih meja v Evropi v 20. stoletju. Njihov poselitveni prostor je bil priključen k državnemu ozemlju Slovenije v spletu množice zgodovinskih dogodkov; volja, mnenja, interesi in želje pripadnikov omenjenih manjšin so bili pri tem početju marginalnega pomena. Nabor posebnih manjšinskih pravic se v tej luči kaže kot kompenzacija za neuresničeno pravico do samoodločbe. Pripadniki narodnomanjšinskih skupnosti, ki so predmet naše obravnave, so rezultat procesov sodobnih imigracij iz prostorov nekdanje skupne države. Ker poročil o prisilnem preseljevanju narodov nimamo, lahko zaključimo, da je bilo prihajanje prostovoljno.

Iz prispevkov in gradiv, objavljenih v pričujoči publikaciji, je mogoče razbrati, da so se ob koncu šestdesetih, posebno intenzivno pa po letu 1970, začeli odvijati pomembni selitveni tokovi proti razvitejšim predelom Jugoslavije, posebno Sloveniji. To pa seveda ne pomeni, da prebivalcev neslovenskega etničnega rodu na slovenskem ozemlju pred tem datumom (obdobjem) ni bilo. Še posebno nenavadno bi bilo, če v obmejnem prostoru ne bi bilo pripadnikov sosednjih narodov, saj stične točke med narodi niso jasno določene mejne črte, ampak narodnostno mešana ozemlja. Opozorilo na potrebo po ohranjanju »avtohtonih« poselitvenih prostorov hrvaškega in srbskega življa je staro že več kot petnajst let. Ob pripravljanju nove slovenske ustave leta 1990 je Inštitut za narodnostna vprašanja pripravil obsežno razpravo o problematiki varstva narodnih manjšin v Sloveniji. V tej razpravi je bilo opozorjeno tudi na problematiko varovanja drugih narodnih skupnosti poleg Italijanov in Madžarov. V publikaciji, ki je izšla, smo poleg rezultata te razprave zapisali, da bi bilo nujno razmisliti še o položaju nekaterih drugih etničnih skupnosti, ki poleg italijanske in madžarske ter Romov avtohtono živijo na ozemlju Slovenije.

Srbi (na obmejnem območju v Beli krajini), Hrvati (na nekaterih obmejnih območjih), sproža pa se tudi vprašanje obstoja nemške etnične skupnosti (za

³⁹ Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost, 2. člen (dostopno na: http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi:celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=SL&numdoc=32000L0043 (10. 11. 2007)). – Direktiva je bila vključena v slovenski pravni red z Zakonom o uresničevanju načela enakega obravnavanja (uradno prečiščeno besedilo). *Uradni list RS*, 93/2007.

⁴⁰ Definicija dostopna na: http://www.protidiskriminaciji.si/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=58 (10. 11. 2007).

katero je dolgo veljalo prepričanje, da v Sloveniji ne obstaja več) (Komac 1990: 133).

Prisotnost srbskega življa na slovenskem je povezana z migracijskimi procesi, ki jih je povzročilo osmansko ropanje po balkanskem polotoku. Josip Gruden je zapisal, da so se priseljenci z balkanskega polotoka na sedanje slovensko državno ozemlje preselili v 16. stoletju. Splošno »so se imenovali ti ljudje Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po narodnosti so bili večinoma Srbi iz Bosne ali nekdanje kraljevine, srbske in pravoslavne vere, deloma pa tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (*adiuncti*). Tu in tam pa nahajamo med Vlahi celo Rumune onega plemena, ki je še danes naseljeno v večjih ali manjših skupinah po Macedoniji in Albaniji in ki jih imenujejo Kucovlahe ali Zinzare« (Gruden 1992: 586). O uskokih v Beli krajini najdemo zapis tudi v delu Janca Vajkarda Valvazorja *Slava Vojvodine Kranjske*. Takole piše o teh populacijah:

Da, skoraj vsi so dobri vojaki. Ni jim treba plačevati davkov in kontribucij, morajo pa zato služiti vojake in, kadarkoli je potreba in jim glavar ukaže, morajo v boj zoper dednega sovražnika ali stražiti dan in noč na lastne stroške. Od tega dvojega najrajši prvo storé, namreč da se odpravijo zoper dednega sovražnika, ker jim upanje na dober plen izmika nevarnost izpred oči.

Sicer se hranijo povečini z živinorejo, z govedom, s kozami in kozli, zlasti pa imajo veliko koristi in hrano od ovac, ki jih ima marsikdo po dve sto, torej celo čredo. Mnogi tudi trgujejo na žegnjanjih s konji, volmi in drugo živino, ki jo ali zamenjavajo ali prodajajo; tudi sicer na ta ali oni način kupčujejo in skušajo kaj pridobiti.

Zlasti so izvrstni mojstri v umetnosti, nekaj najti, preden človek izgubi, in voljno vzeti, preden človek dá. Vendar se to ne more vsem pripisati, kajti tudi med njimi so pošteni in vrli ljudje, ki si ne pomagajo samo s krajom, temveč s pošteno obrtjo in delom.

Prav nekaj navadnega pa je, da vtikajo nos prav globoko v vrčke in kozarce in da radi spreminjajo želodec v vinsko klet in jedilno shrambo. Navadno pojedó in popijejo jeseni vse, kar so pridelali vina in žita. Vse je treba takoj pogrnati! Hodijo od hiše do hiše, goltaajo, požirajo in žro, dokler je še kaj. Od tega imajo vsaj to korist, da jim nič ne splesni, ne strohni ali Turkom v roke pade. Ko so vse pojedli in ima golt delopust, gredó na plen. Če ga ne dobé pri dednem sovražniku, iščejo križem po deželi, kje bi ga našli. (Ne trdim pa tega o vseh.) Zato nastanejo zaradi njih v deželi često velike nevšečnosti. Drže skupaj kakor veriga in se za kak naklep tako zvežejo, da nihče drugega ne zapusti. Povrh so dobri tekači in mnogi tako dirkajo, ga jih noben nemški konj ne dohiti; zato jih često zamañ zasledujejo. Če koga zasačijo, ga vržejo v ječo, naj si bo posvetni ali duhovni, pop ali kaludjer (Valvazor 1984: 123).

Čeprav so se begunci – »uskoki v Sloveniji naselili tako v Prekmurju, na Štajerskem in na Primorskem, so se tu večinoma asimilirali in na njihov prihod kažejo samo še posamezni relikti. Drugače je bilo v Beli krajini, kjer uskoške jezikovne,

pesemske in sploh kulturne prvine živijo še danes in ta uskoška ljudska kultura deloma ohranja še svojo kontinuiteto, ob vsakokratnih sprotih vplivih in prepletanjih etnij na tem obmejnem področju» (Terseglav 1996: 7).

Razpoznaven poselitveni prostor, o katerem beremo tudi v strokovni literaturi in množici priložnostnih zapisov, naj bi Srbi imeli v Beli krajini,⁴¹ v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. Vendar bi na podlagi terenskega raziskovanja⁴² težko in brez zadržkov zaključili, da je to narodno vitalen prostor! Težko ga bo uporabiti v luči konstrukcije »novih« srbskih manjšinskih skupnosti v Sloveniji.

Zapise o hrvaški etnični prisotnosti na ozemljih, ki so sedaj vključena v slovenski državni teritorij, je mogoče najti tako v hrvaški kot slovenski strokovni javnosti. Poseben interes je izpričan za območje Bele Krajine. V delu Marijana Majstoroviča (1997: 103) je na primer mogoče zaslediti naslednji zapis: »Neizpodbitno drži, da so Metlika in Črnomelj ter celotni prostor Bele krajine hrvaška zgodovinska ozemlja, ki so bila skozi zgodovino odvezeta Hrvaški in zagrebški škofiji. Skozi stoletja raznarodovanja se je njihova hrvaška identiteta izgubila.« Da je območje Bele krajine nekoč sodilo v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva in da je bilo v srednjem veku poseljeno s hrvaškim življem, soglaša tudi slovensko zgodovinopisje: »Širok pas pragozdov in hribovit svet so preprečili priliv slovenskega prebivalstva z zahodne strani, zato pa je bila pokrajina na vzhodu in jugu odprta za poselitev s hrvaške strani. Do 12. stoletja, ko je Belo krajino zasedlo nemško plemstvo, je bila pokrajina v vseh ozirih hrvaška« (Kos 1987: 5). Za poznejši etnični razvoj te populacije je bil verjetno ključen trenutek nastanek meje med Nemškim cesarstvom in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom na reki Kolpi ob koncu 12. in začetku 13. stoletja. Obe »strani sta pričeli z intenzivno kolonizacijo puste zemlje, pri čemer so prednjačili cerkveni redovi, v Beli krajini Nemški viteški red. Tudi meja se je končno ustalila, tako kot je bilo v navadi, na reki. Pravzaprav je Bela krajina dobila najbolj trdno in definitivno državno mejo, ki je bila v srednjem veku mogoča« (ibid.: 7).⁴³

Poseljenost Bele krajine v srednjem veku moramo, kot ugotavlja Dušan Kos, razdeliti na dve obdobji. Prvo »se začne s staroslovansko naselitvijo ob prihodu in traja do priključitve h Kranjski. V tem obdobju je bila Bela krajina izrazito slabo poseljena, saj je predstavljala obmejni pas hrvaške države. Posebno pride stanje do izraza po končanih madžarskih vpadih, ko se je začela formirati in krepiti grofija Kranjska. Medtem ko je bližnji novomeški okoliš zajela naselitev Slovencev že od 7.–8. stoletja, je Bela krajina doživela pritok prebivalstva s prekokolpske strani. Slovenska naselitev po pomiku meje v 12. stoletju se je ustalila pri Mehovem oziroma

⁴¹ O uskoških populacijah glej podrobneje: Valvazor 1984; Terseglav 1996; Filipović 1970: 147–238; Dražumerič in Terseglav 1987: 205–245; Mal 1911: 266–269 in 313–315; Županič 1912: 5–49; Skarić 1924: 46–58; Štrumblj 1991: 42–50.

⁴² Rezultati raziskav so dostopni v delu *Percepcije slovenske integracijske politike II – "uskoško" prebivalstvo v Beli krajini* (2006). Ljubljana: INV. Dostopno na: <http://www.inv.si/>

⁴³ Podoben zapis najdemo tudi v delu Boga Grafenauerja: »Od Mure pri Veržeju do Rečine in njenega izliva v Kvarnerski zaliv pri Rijeki je to od okrog 1200 državna meja med Nemškim cesarstvom in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom, ustaljena meja do razpada Nemške zveze 1866 in do propada habsburške monarhije 1918. Le na dveh mestih je prišlo do majhnega mlajšega premika v slovensko škodo (v Žumberku po naselitvi Uskokov v 16. stoletju, ki je potem odpadel od Kranjske kot del Vojne krajine v začetku 18. stoletja (1705) in po odpravi Vojne krajine 1881 prišel v okvir Hrvatske; Čabarški okraj je postal v 16. stol. gospostvo Zrinjskih in se je tako od 17. stoletja štel kot del Hrvaške)« (Grafenauer 1991: 6).

pod Gorjanci ter ob velikih pragozdovih, ki ločujejo Belo krajino od Dolenjske. Na jugu se je tok naseljevanja ustavil okoli Soteske in Kočevskih poljan, ki sta tvorila nekako zajedo v gozd. (...) Sistematična in obsežna kolonizacija je bila izvedena šele, ko so se politične razmere z nastopom Andeških ustalile ob koncu 12. stoletja. Zato moramo drugo obdobje srednjeveške kolonizacije postaviti v ta čas« (Kos 1987: 5). Obdobje druge kolonizacije naj bi se končalo konec 14. stoletja, večina prebivalstva pa naj bi bila slovenskega izvora.

Zapis o Hrvatih je mogoče najti tudi v delu J. V. Valvazorja. Prostor poselitve Hrvatov je Valvazor postavil ob reko Kolpo med mesta Metlika, Vinica, Podbrežje in Črnomelj. Takole piše o njih:

Orožje jim je dobra sablja in puška, prav tako senjska sekira in čekan. Imenitniki nosijo tudi šestoper ali buzdovan.

Njihov jezik je prava hrvaščina in se od kranjščine nekoliko razlikuje.

Povečini imajo sicer velike vasi, toda slabe in lesene hiše; vendar so ponekod nekoliko boljše in čednejše.

Lase si dajejo striči, spredaj pa pusté majhen, toda dolg šop. Brado si navadno povsod počedijo, razen pod nosom, kjer imajo samo brki pravico in čast, da zrastejo v dolžino in visé v obliki majhnega loka navzdol. To prostost tako izrabijo, da se zdi, kakor bi pri nekaterih hoteli nadomestiti odsotnost svoje tovarišice, brade, in pokriti goloto ust na obeh straneh, saj pri mnogih tako globoko segajo, da ni mogoče videti ust. V obliki brkov so Hrvati skoraj enaki Perzijcem in turškim janičarjem, ki večinoma tudi strižejo spodnjo brado, a zgornji tako dolgo rast privoščijo, da objema s svojima luninima rogljema obe strani podbradka, ki jo tako rekoč za roge drži.

S tem si prizadevajo za moški, iskri videz, in res boš v bitkah in vojnih pohodih našel pri njih moško srce. Marsikdo ima sicer dolgo, ogromno brado, a majhen, kratek in onemogel pogum; to pa ne gre misliti o naših kranjskih Hrvatih; le-ti imajo tem več korajže, čim bolj je Kočevcem primankuje.

V boju in tudi sicer dokazujejo v dovoljni meri s sabljo in nezgrešljivo puško, da imajo v prsih ogenj, ki ga ne bodo pogasili drugače ko s sovražnikovo krvjo, če se je treba boriti. Dajejo namreč izvrstne vojake kakor njihovi sosede in rojaki, prebivalci Hrvatske, katerih bojevitost in hitra ježa je znana povsod po Evropi, zlasti pa na Turškem, kjer se bojé njihove sablje ko gotove smrti. Le-tem sledé v pogumu in neustrašenosti tudi naši kranjski Hrvatje (Valvasor 1984: 127–128).

Ugotovitev o stapljanju hrvaškega življa z lokalno slovensko populacijo, ki smo jo navedli na začetku zgodovinskega prikaza, ne pomeni, da hrvaškega življa ob hrvaško-slovenski meji ni (glej Kržišnik-Bukić 1997). Verjetno pa je meja med Slovenijo in Hrvaško, ki je hkrati pomenila uvajanje različnih modelov socializacije (šole v prvi vrsti), vplivala na asimilacijo hrvaškega prebivalstva. Morda bi veljalo dodati še religiozno bližino s slovenskim prebivalstvom, kar je v primerjavi s Srbi element razločevanja. Glede na razpoložljive podatke pa bi težko in brez rezerve pritrdili trditvi, da gre za populacijo z vsemi značilnostmi, ki jih običajno pripisujemo »klasičnim« narodnim manjšinam (Vukas 1997: 227–233).

Težav pri določanju vitalnega hrvaškega narodnega poselitvenega prostora v Sloveniji je mnogo. Katera območja naj bi to bila? Resnici na ljubo je treba zapisati, da si pri določanju še vedno vitalnega »hrvaškega avtohtonega« poselitvenega prostora niti raziskovalci niso povsem enotni.⁴⁴

Je to morda prostor, ki je v Poročilu ekspertnega odbora o uresničevanju Listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih v Sloveniji označen kot »mejno območje okoli Mokrice« (*border region around Mokrice*).⁴⁵ Podatka o tem, katera naselja naj bi to bila, v omenjenem poročilu ni mogoče najti.

Ob koncu opomb velja zapisati še naslednje opozorilo: naj bo iskanje korenin daleč v preteklosti še tako mamljivo, je brez prave vrednosti, če so procesi etničnega stapljanja povsem spremenili etnično podobo nekega ozemlja. Poskusi nadomeščanja sodobnega narodnega načela (dejstev!!) z zgodovinskim načelom so se v sodobni evropski zgodovini pogosto tragično končali.

⁴⁴ O Hrvatih v Sloveniji glej podrobneje: Kos 1987; Valvazor 1984: 127–128; Kržišnik-Bukić 1979 in 1997.

⁴⁵ Applications of the Charter in Slovenia. Starsbourg, 9. junij 2004. Council of Europe. ECRML (2004) 3, 7.

SIMULACIJA MODELA VARSTVA NOVIH NARODNIH MANJŠIN

Občasno se sliši, da je treba varstvo »novih« narodnih skupnosti postaviti na skupni imenovalc z italijansko in madžarsko narodno skupnostjo. Da bi preverili izvedljivost te konverzije, je treba najprej poznati ključne elemente v modelu varstva klasičnih manjšin v Sloveniji.

Že površen pogled v model varstva manjšin pokaže, da v ospredje sili pojem avtohtonosti. Toda kljub nedvomni pomembnosti pojma, avtohtonost ni opredeljena v nobenem slovenskem uradnem državnem dokumentu. Edini »namig« na temo opredelitve pojma avtohtonosti najdemo v odločbi Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-283/94 z dne 12. 2. 1998 (*Ur. l. RS*, št. 20/1998) v kateri je bilo samoupravnim narodnim skupnostim naloženo, da pripravijo kriterije za vpis v poseben volilni imenik pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti. Glede na to, da je v zakonu o evidenci volilne pravice⁴⁶ govor o avtohtonih narodnih skupnostih, je mogoče sklepati, da bi bili kriteriji, ki naj bi jih samoupravne narodne skupnosti določile za vpis v poseben volilni imenik, hkrati kriteriji za določanje avtohtonosti.

Zakon o evidenci volilne pravice govori tudi o volilnem imeniku državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti.⁴⁷ Za ugotavljanje avtohtonosti romske skupnosti v Sloveniji je pomembna še določba, ki jo najdemo v Zakonu o lokalni samoupravi, v členu 39. V zadnji alineji 39. člena je določeno, da »vlada z uredbo določi kriterije in merila, na podlagi katerih se opredeli avtohtonost naseljene romske skupnosti, ki je pogoj za določitev predstavnika Romov v občinskem svetu v skladu s prejšnjim odstavkom«.⁴⁸

Na žalost Samoupravne narodne skupnosti (še) niso izdelale podrobnejših kriterijev za vpis v poseben volilni imenik pripadnikov narodnih skupnosti. Pogojev za določitev avtohtonosti romske skupnosti še ni pripravila niti slovenska vlada.

⁴⁶ Zakon o evidenci volilne pravice. Uradno prečiščeno besedilo. *Uradni list RS*, 1/2007, 35. člen: »Volilni imenik državljanov RS, pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na območju, kjer ti skupnosti živita, sestavi komisija ustrezne samoupravne narodne skupnosti. – Za vsako volišče se sestavi poseben volilni imenik. – V volilni imenik državljanov RS, pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti, vpiše komisija samoupravne narodne skupnosti državljana RS, ki je pripadnik avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti. – Pripadnost italijanski oziroma madžarski narodni skupnosti se ugotavlja na podlagi izjave državljana RS oziroma na podlagi vpisa v volilni imenik državljanov RS, pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na preteklih volitvah. V primeru dvoma se ravna v skladu z zakonom, ki ureja splošni upravni postopek. Če niso izpolnjeni pogoji za vpis, komisija o tem izda odločbo. – Samoupravna narodna skupnost predpiše podrobnejša merila za izpolnjevanje pogoja iz tretjega in četrtega odstavka tega člena.«

⁴⁷ Zakon o evidenci volilne pravice. Uradno prečiščeno besedilo. *Uradni list RS*, 1/2007, 41. člen: »Volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti, na območju, kjer ta skupnost živi, sestavi posebna komisija, ki jo na predlog društev oziroma zvez društev pripadnikov romske skupnosti imenuje občinski svet. – Za vsako volišče se sestavi poseben volilni imenik. – V volilni imenik državljanov RS, pripadnikov romske skupnosti, vpiše komisija državljana RS, ki je pripadnik romske skupnosti. – Pripadnost romski skupnosti se ugotavlja na podlagi izjave državljana RS oziroma na podlagi vpisa v volilni imenik državljanov RS pripadnikov romske skupnosti na preteklih volitvah. V primeru dvoma se ravna v skladu z zakonom, ki ureja splošni upravni postopek. Če niso izpolnjeni pogoji za vpis, komisija o tem izda odločbo. – Komisija lahko določi podrobnejša merila za izpolnjevanje pogoja iz tretjega in četrtega odstavka tega člena.«

⁴⁸ Zakon o lokalni samoupravi. Uradno prečiščeno besedilo. *Uradni list RS*, 94/2007, 39. člen, 6. alineja.

Zato vpis na poseben volilni imenik še vedno temelji na »zaupanju« in drugih »kriterijih«. Kako bi izbrani pristop prestal preizkus v upravnem sporu, ne vemo, saj sodna praksa s tega področja ne obstaja.

Verjetno se je razprava o avtohtonosti zdela močno zapletena tudi sestavljavcem sodobne zakonodaje s področja varstva »klasičnih« narodnih manjšin. Izhod iz zagate je bil narejen tako, da je bil v izhodišče varstva »klasičnih« manjšinskih skupnosti (Italijanov in Madžarov) postavljen pojem narodnostno mešano ozemlje.

Narodnostno mešano ozemlje je sestavljeno iz območij naselij posamezne občine, na katerem bolj ali manj strnjeno prebivajo pripadniki (avtohtone) narodne skupnosti. Nikjer ni določeno, kateri kriteriji so bili uporabljeni pri določanju tega ozemlja. Sklepamo lahko, da je na odločitev o tem, katero ozemlje naj se »razglasi« kot narodnostno mešano ozemlje, vplivalo objektivno dejstvo dolgotrajne, stalne in prepoznavne prisotnosti pripadnikov narodne skupnosti na določenem ozemlju. Njihov poselitveni prostor se je ohranil kljub vojnim vihram, spreminjanju meja in etničnemu »čiščenju«.

Kako implementirati obstoječi model varstva klasičnih narodnih manjšin na »nove« narodne skupnosti? Razprava je povsem hipotetična. Najprej bi bilo treba »najti« avtohtoni poselitveni prostor vsake posamezne etnične populacije. Torej prostor, ki ga pripadniki različnih etničnih skupnosti naseljujejo stalno in je vitalen v narodnem smislu. Njihovo število je nepomembno. Na tem prostoru bi se uresničeval nabor »posebnih« manjšinskih pravic, od rabe jezika v javni sferi do politične participacije. O težavah ugotavljanja hrvaškega in srbskega zgodovinskega poselitvenega prostora smo v tem zapisu že govorili. Če smo zgodovinski poselitveni prostor posebej poudarjali zato, ker ju poznamo iz zgodovinskih virov, pa zgodovinskih zapisov o drugih narodnih populacijah nimamo.

Dokler teh vitalnih narodno poselitvenih prostorov ne odkrijemo, ni mogoče trditi, da so pripadniki Albancev, Bošnjakov, Srbov, Hrvatov, Makedoncev, Muslimanov, Črnogorcev diskriminirani v primerjavi s pripadniki italijanske in/ali madžarske narodne manjšine kljub njihovemu nekajkrat večjemu številu. Bi pa Slovenija izvajala diskriminacijo na etnični podlagi tedaj, če bi populacije, ki živijo na teh ozemljih, izkazovale pripadnost k hrvaškemu in srbskemu narodu in bi se prostovoljno opredeljevale kot pripadniki teh narodov, terjale poseben manjšinski status, ki bi jim ga slovenska država oporekala. Kaj bi se spremenilo za Hrvate in Srbe, ki živijo širom po Sloveniji, če bi biti ti dve skupnosti »povzdignjeni« na raven ustavno priznanih narodnih manjšin? Za Hrvate in Srbe, ki bi živeli zunaj narodno mešanega ozemlja, se pravzaprav nič ne bi spremenilo. V obstoječem modelu varstva manjšin so vse manjšinske pravice povezane z narodno mešanim ozemljem. Vse skupaj spominja na pravi mali rezervat. Ko pripadniki narodnih manjšin zapustijo narodno mešano ozemlje, spremenijo stalno prebivališče, izgubijo celoten nabor narodnomanjšinskih pravic, razen dveh: a) imajo pravico do vpisa v posebni volilni imenik narodnih skupnosti za izvolitev poslanca narodnosti v državni zbor; in b) imajo pravico do učenja maternega jezika, če se k pouku prijavi vsaj pet otrok.

Naj ob koncu tega zapisa poudarimo ključne prvine v slovenskem modelu varovanja klasičnih narodnih manjšin. Poleg že omenjenega narodnostno mešanega ozemlja je treba omeniti še:

a) kolektivne pravice – nabor »posebnih« manjšinskih pravic pripada narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od posameznikov, pripadnikov narodnih skupnosti pa je odvisno, kdaj in v kolikšni meri bodo »podeljene« posebne pravice uporabljali. Poudariti je treba, da nabor posebnih manjšinskih pravic ni pogojen s številčno klavzulo; in

b) model varovanja narodnih skupnosti zadeva vse prebivalce narodno mešanega ozemlja, ne samo pripadnike narodnih skupnosti. Na primer, tudi pripadniki večinskega naroda so dolžni imeti dvojezične osebne dokumente, v šolah z učnim jezikom večinskega naroda se morajo učiti manjšinskega jezika, upravni in sodni organi morajo poslovati dvojezično itd., in nenazadnje, narodnostno mešano ozemlje mora biti javno »obelodanjeno«! Toponomastika mora biti dvojezična, prav tako javna obvestila in poslovanje javnih in zasebnih uradov ter ustanov; obvezna je uporaba narodnih simbolov, na primer zastav.

Ali lahko obstoječi model varstva narodnih manjšin uporabimo tudi za varovanje »novih« narodnih skupnosti? Prikaz temeljnih značilnosti modela kaže na to, da je nemogoče raztegniti obstoječi režim tudi na »nove« narodne skupnosti. To še ne pomeni, da te skupnosti nimajo pravice do posebnega manjšinskega varstva. Rešitve za to obveznost še nimamo. Želeli bi, da bi tudi prispevki v pričujoči publikaciji našli ustrezno mesto med gradivi, ki bodo rabila za pripravo modela manjšinskega varstva »novih« narodnih manjšin v Sloveniji.

LITERATURA

- Domini, Mirjana (ur.) (1997) *Hrvati u Sloveniji*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Dražumerič, Marinka in Marko Terseglav (1987) Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. *Traditiones* št. XX, 205–245.
- Dular, Janez (1984) Analiza reakcij na sodobna prizadevanja za enakopravno rabo slovenščine. *Sveske* 5–6: 177.
- Filipović, Milenko S. (1970) *Srbska naselja u Beloj krajini*, 147–238 (Radovi ANU BiH, knj. 12), Sarajevo.
- Grafenauer, Bogo (1991) Slovenske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinsko zrasle? *Glasnik Slovenske matice* 1–2, 6.
- Gruden, Josip (1992) *Zgodovina slovenskega naroda*, 586. Celje: Mohorjeva.
- Izjava o dobrih namenih. *Uradni list R. S.*, št. 44/1990.
- Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Republiki Sloveniji. Ljubljana, 14. oktober 2003.
- Jezikovno razsodišče (1980–1982) (1984) (Gradivo zbral in obdelal Janko Moder). Trst: ZTT; Celovec: Drava.
- Južnič, Stane (1993) *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klinar, Peter (1986) Etnične avtohtone in imigrantske manjšine. *Migracije*, Bilten 36. Ljubljana: FSPN.
- Komac, Miran (1999) *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran (ur.) (1990) Narodnost – manjšina ali skupnost. Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji (1990). *Razprave in gradivo* 24, 133.
- Kos, Dušan (1987) *Bela krajina v poznem srednjem veku*, 5, 7 (Zbirka Zgodovinskega časopisa 4).
- Kovič, Kajetan (1999) Zakaj je morala umreti klasična gimnazija. V Aleksandra Pirkmajer Slokan (ur.) *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje Osnovne šole Prežihovega Voranca*, 97 (avtor prispevka Preteklost ljubljanske klasične gimnazije Vasilij Melik). Ljubljana: Osnovna šola Prežihovega Voranca.
- Kržišnik-Bukić, Vera (1997) *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (1999) *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (1999) *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Majstorovič, Marijan (1997) Izgubljena Hrvatska: Bela krajina – Hrvatski povjesni teritorij. V *Hrvati u Sloveniji*, 103. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Mal, Josip (1911) Žubmerak in Marindol (zgodovinska črtica). *Dom in svet* XXIV, 266–269; 313–315.

- Novodobne narodnostne skupnosti (2001) Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998. Pripravila: Mojca Omerzu, Arhiv družboslovnih podatkov. Ljubljana: FDV.
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-283/94 z dne 12. 2. 1998. *Uradni list RS*, št. 20/1998.
- Skarić, Vladimir (1924) Odakle su žumberački Uskoci? *Glasnik geografskog društva*, knj. X., Beograd, 46–58.
- Štrumbl, Žarko (1991) Uskoci na Slovenskem in v Žumberku. *Arhivi XIV*, št. 1–2, 42–50.
- Terseglav, Marko (1996) *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Toporišič, Jože (1984) Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa. V: *Sveske* 5–6: 171.
- Ustava FLRJ in ustave ljudskih republik (1948) Izdaja Uradnega lista FLRJ.
- Ustava republike Slovenije (1999) Ljubljana: *Uradni list RS*.
- Ustava Socialistične republike Slovenije (1963) Ljubljana: Časopisni zavod *Uradni list SRS*.
- Ustava Socialistične republike Slovenije (1974) Ljubljana: Center za samoupravno normativno dejavnost.
- Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije (1989) *Uradni list SRS*, št. 32/1989.
- Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (1991) *Uradni list RS*, št. 1/1991.
- Valvazor, Janez Vajkard (1984) *Slava Vojvodine Kranjske*, 123; 127–128. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vukas, Budislav (1997) Hrvati u Sloveniji – etnička (nacionalna) manjina? V *Hrvati u Sloveniji*, 227–233. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Zakon o evidenci volilne pravice (2002) *Uradni list RS*, št. 52/2002.
- Županič, Niko (1912) Žumberčani i Marindolci: Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. *Prosvetni glasnik*, Beograd, 5–49.

II. DEL

**PRISELJEVANJE V SLOVENIJO Z OBMOČJA
NEKDANJE JUGOSLAVIJE
PO DRUGI SVETOVNI VOJNI**

Danilo Dolenc

VIRI PODATKOV O SELITVAH

Vire podatkov o selitvah, ki so uporabljeni v pričujočem prispevku, lahko glede na opazovano populacijo razdelimo v tri velike skupine:

1. viri, ki se nanašajo na stanje v trenutku opazovanja (ne glede na to, da nam ti viri lahko nudijo tudi podatke o selitveni zgodovini) in s katerimi zbiramo podatke o selivcih (momentni podatki);
2. viri, s katerimi zbiramo podatke o selitvenih tokovih (selitvah) v določenem časovnem obdobju, ne glede na to, da z njimi lahko zbiramo tudi podatke o stanju v trenutku opazovanja (intervalni podatki);
3. vire, ki nam hkrati nudijo tako podatke o stanju kot o tokovih (register prebivalstva).

V prvo skupino virov spadajo popisi prebivalstva, ki so hkrati tako neposreden kot posreden vir podatkov o selitvah. Neposredno lahko selivnost prebivalstva ugotavljamo iz vprašanj o prejšnjem prebivališču oziroma rojstnem kraju, posredno pa v kombinaciji s podatki o naravnem gibanju omogočajo ugotavljanje selitvenega prirasta ali padca v medpopisnem obdobju. Sem lahko uvrstimo tudi podatke o stanju prebivalstva v neki časovni točki (zaradi primerjave z intervalnimi podatki najpogosteje konec koledarskega leta).

V drugo skupino virov sodi redno letno statistično raziskovanje o selitvah, ki se v Sloveniji izvaja od leta 1953, za leto 1957 imamo prve relativno zanesljive podatke o številu priseljenih in odseljenih (Šircelj 1992a: 42).

Problematika registracije selitev priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije do osamosvojitve Slovenije

Subjektivnost registracije prebivališča, ki je bila povsem prepuščena posamezniku, in navezanost statistične definicije selitev na stalno prebivališče, ki je čista administrativna evidenca, je v marsičem deformirala sliko priselitvenih tokov, še zlasti tistih iz republik nekdanje Jugoslavije (Šircelj 1992b: 48). Razloge, ki so posameznikom neposredno ob priselitvi v Slovenijo preprečevali prijavo stalnega prebivališča v Sloveniji, lahko razdelimo na tri večje skupine:

1. razlogi sistemske narave:
 - prijava stalnega prebivališča ni bila možna v objektih, ki so bili namenjeni začasnemu prebivanju oziroma so imeli značaj skupinskega stanovanja (npr. samski domovi);
 - prijava stalnega prebivališča ni bila možna v nelegaliziranih stanovanjskih objektih (barakarska naselja);
 - za prijavo stalnega prebivališča je bil potreben dokument, ki je potrjeval pravico do prebivanja na določenem naslovu (lastništvo stanovanja, najemna ali

podnajemna pogodba, ožja sorodstvena zveza z osebo, ki je že prijavljena na tem naslovu);

2. razlogi osebne narave:

- ugodnosti, ki so jih posamezniki imeli zaradi stalnega prebivališča v drugi republiki (npr. nižji prispevki iz osebnega dohodka v drugih republikah);
- lastno prepričanje o začasnosti prebivanja v Sloveniji, ker so zlasti delovni migranti iz manj oddaljenih krajev (Hrvaška, Zahodna Bosna) ohranili tesno povezanost z izvornim okoljem in so se tudi tedensko vračali domov;

3. drugi razlogi:

- priseljevanje zaposlenih v zvezni upravi (predvsem v JLA), ki zaradi narave svojega dela niso hoteli oziroma smeli biti registrirani.

Dejanska in registrirana priselitev v Slovenijo sta bili pogosto časovno neusklajeni, med obema je lahko preteklo tudi večje število let. Del selitvenih tokov med Slovenijo in drugimi republikami nekdanje Jugoslavije sploh ni bil evidentiran. Problematika priseljenega prebivalstva, ki je v Sloveniji prebivalo brez prijavljenega stalnega prebivališča, se je pokazala ob osamosvojitvi Sloveniji s sprejetjem Zakona o državljanstvu RS in Zakona o tujcih.

Problematika registracije selitev priseljencev, ki nimajo slovenskega državljanstva oziroma so državljanstvo pridobili po letu 1992

Tujci

Vstop tujcev v Slovenijo in njihovo legalno prebivanje ureja Zakon o tujcih, ki je bil sprejet leta 1991 kot eden temeljnih osamosvojitvenih zakonov. Zakon je bil temeljito prenovljen v letu 1999. Z vidika statističnega spremljanja priseljevanja je pomembno, da so si morali po tem zakonu prebivališče urejati tudi vsi državljani nekdanje SFRJ, ki so pod takratnimi pogoji že prebivali v Sloveniji (registrirano ali ne), vendar niso pridobili državljanstva RS. Podatki o priseljevanju tujcev (prvič objavljeni za leto 1995) so precejšnji:

- v njih so zajeti tujci, ki so že prebivali v Sloveniji pred osamosvojitvijo;
- tujci so bili zaradi administrativnih postopkov prikazani kot priseljenci ob vsakokratnem izdanem dovoljenju za začasno prebivanje;
- zaradi spremembe statusa tujca (npr. begunec pridobi dovoljenje za začasno prebivanje, tujec z dovoljenjem za začasno prebivanje dobi dovoljenje za stalno prebivanje) so se podatki o priselitvi podvajali ali pa so bili prikazani več let po dejanski priselitvi.

Begunci

Slovenijo je kmalu po osamosvojitvi zajel begunski val iz BIH, na katerega država ni bila pripravljena. Status prebežnikov v Sloveniji je bil urejen šele z Zakonom o začasnem zatočišču v letu 1997. Podatki o beguncih niso bili zajeti v selitveno statistiko, čeprav so bile z novo definicijo prebivalstva te osebe junija 1995 vključene v prebivalstvo Slovenije.

Podobno velja tudi za drugi begunski val s Kosova v letu 1999, razlika je samo v tem, da je dejansko šlo za začasnost prebivanja v Sloveniji (manj kot eno leto) in da so se skoraj vsi vrnili v izvirno okolje oziroma odšli v tretje države.

Tujci, ki so pridobili državljanstvo po letu 1992

Zaradi ločenega administrativnega vodenja podatkov o državljanih RS (Centralni register prebivalstva) in tujcih (Ministrstvo za notranje zadeve) ter načina vodenja Centralnega registra prebivalstva so bili med letoma 1993 in 1998 v podatkih selitvene statistike kot prvič priseljeni v Slovenijo prikazani vsi (ne glede na status v Sloveniji), ki so na novo pridobili državljanstvo RS (večinoma z naturalizacijo).

Popisi prebivalstva

Popisi prebivalstva so bili v nekdanji Jugoslaviji po drugi svetovni vojni izvedeni v letih 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991. Slovenija je prvič samostojno izvedla popis prebivalstva 31. marca 2002.

V nasprotju s statistiko selitev, za katero smo ugotovili, da temelji na administrativno registriranem stalnem prebivališču, za vse popise načeloma velja, da temeljijo na izjavi popisane osebe, da je stalni prebivalec naselja popisa (*de iure* princip). Čeprav je tudi ta metodološka razlika pomembna, nas popisi prebivalstva zanimajo predvsem s stališča, katere podatke lahko zagotovijo za analizo selitvenih gibanj oziroma za ugotavljanje struktur prebivalstva, ki so posledica preseljevanja. Iz popisov prebivalstva lahko dobimo podatke samo za omejeno število meddržavnih selivcev. Izgubimo podatke o tistih priseljencih, ki so v medpopisnem obdobju po selitvi umrli, se odselili v drugo tujo državo ali vrnili nazaj.

Ocena kakovosti podatkov popisov

Podatki popisov 1948 in 1953 so kljub ne vključenosti neposrednih vprašanj o selitvah sorazmerno relevanten in kakovosten vir za preučevanje notranjih selitev v Jugoslaviji oziroma priseljevanja v Slovenijo. Objavljene tabele, v katerih so križani pomembni podatki, omogočajo sklepanje na migracijske procese (npr. povezava narodnosti in kraja rojstva). Ti podatki imajo še toliko večjo vrednost, ker za prvo obdobje po drugi svetovni vojni ne razpolagamo s podatki redne selitvene statistike.

Podatki popisov 1961–1991 temeljijo na podobni metodologiji, tako da so s tega stališča povsem primerljivi. Največji metodološki napaki sta neupoštevanje dejanskega prebivanja v Sloveniji in izključenost priseljencev, ki v Sloveniji (še) niso prijavili stalnega prebivališča ter upoštevanje zdomcev kot prebivalcev Slovenije kljub večletnemu prebivanju v tujini. V popisih 1961–1981 je število priseljencev podcenjeno (približno 10–15 odstotkov). Kakovosten napredek v smislu metodologije je popis 1991, ko je bil vpeljan pojem prvega prebivališča. Žal je popis 1991 potekal v zelo neugodnih političnih razmerah, ki so se odrazile tudi v kakovosti podatkov. Po

moji oceni so najbolj kakovostni podatki popisa 2002, tudi zaradi načina zbiranja in obdelave podatkov. Pomembni so tudi za vrednotenje podatkov selitvene statistike po osamosvojitvi Slovenije.

Pojasnilo o podatkih o narodnosti

V popisu 2002 se je muslimansko prebivalstvo narodnostno opredeljevalo na dva prevladujoča načina: kot Muslimani (z veliko začetnico) v smislu etnične pripadnosti in kot Bošnjaki v skladu z ustavo Federacije BIH.

Bosanski Muslimani so se dokončno javno in uradno samoopredelili za Bošnjake na prvem bošnjaškem saboru septembra 1993. To poimenovanje je bilo leta 1994 vpeljeno tudi v Ustavo Federacije BIH (Kržišnik-Bukić 1996: 91). Zato bom za vse prebivalstvo, ki se je v prejšnjih popisih in tudi v popisu 2002 opredeljevalo za Muslimane (pisano z veliko začetnico v smislu narodne pripadnosti), uporabljal izraz Bošnjaki, ne glede na to, da tako opredeljeno prebivalstvo ne izhaja samo iz BIH, ampak tudi iz drugih območij nekdanje Jugoslavije (predvsem Sandžaka). Podatki o Muslimanih in Bošnjakih iz popisa 2002 in iz lastne ankete so praviloma (v kolikor ni drugače navedeno) združeni.

PREGLED PRISELJEVANJA V SLOVENIJO PO POSAMEZNIH OBDOBJIH

Druga svetovna vojna je pomembna prelomnica v migracijski zgodovini Slovenije. Z njo se je začasno končalo obdobje velikega izseljevanja Slovencev s sedanjega slovenskega ozemlja, ki je bilo sprva usmerjeno v prekomorske države, v tridesetih letih pa pretežno v države Zahodne Evrope. Del emigracije je imel začasen značaj, saj se je v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno v takratno Dravsko banovino vrnilo več kot 40 tisoč ljudi, ki so Slovenijo pred tem zapustili iz ekonomskih razlogov (Šifrer 1963: 358).

Pred drugo svetovno vojno Slovenija še ni bila dovolj gospodarsko razvita, tako da je v razvijajoči se industriji z lahkoto zaposlovala vse svoje viške agrarne delovne sile in ni bilo potrebe po dotoku delovne sile od drugod. Celu nasprotno, v predvojnem času so bile za del slovenskega prebivalstva, zlasti s širšega območja ob slovensko-hrvaški meji, značilne tesne povezave s sosednjo Hrvaško tako na ekonomskem kot tudi širšem družbenem področju. Zaradi jezikovne, kulturne in verske sorodnosti slovenskega in hrvaškega prebivalstva na obmejnem območju je bila izmenjava prebivalstva zelo pogosta. Tedanja unitarna jugoslovanska država je svoje uradnike oziroma državne uslužbence skupaj z njihovimi družinami (npr. železničarje, vojake, žandarje) zelo pogosto premeščala po celotnem ozemlju tedanje države.

Med drugo svetovno vojno so bile tudi za Slovenijo značilne prisilne migracije (nekatero neposredne, druge posredne), ki so potekale med okupacijskimi območji

v Sloveniji, v različna delovna taborišča po Evropi, delno pa tudi v nekatera območja Jugoslavije (največ v ožjo Srbijo), ki nas še posebno zanimajo.

Za obdobje ob koncu druge svetovne vojne in neposredno po njej je bilo značilno kaotično preseljevanje in beg t. i. politične emigracije, o kateri verjetno nikoli ne bomo imeli natančnih in znanstveno preverjenih podatkov. Raziskovanje te tematike zapleta tudi vračanje dela ubežnikov s strani zavezniške vojske ter v zvezi s tem tudi zunajsodni poboji (Malačič 1991: 301).

Postopoma je nova Jugoslavija s pomočjo armade vedno bolj zapirala državno mejo. Geografski položaj Slovenije, ki je edina v Jugoslaviji mejila na države s kapitalistično družbeno ureditvijo, je vplival na priseljevanje vojaških oseb iz posameznih jugoslovanskih republik. V dosedanjih raziskovanjih migracij v Slovenijo je bil ta vidik priseljevanja zapostavljen.

V okviru centralno-planskega socialističnega sistema je nova oblast sicer skušala uvajati tudi administrativen sistem planiranja preseljevanja izobražene delovne sile (največ tehnične inteligence), ki je bil kmalu opuščen (Malačič 1991: 302). V tem okviru je Slovenija kvečjemu izgubljala, o čemer pričajo podatki o številu Slovencev po posameznih območjih nekdanje skupne države ob popisih prebivalstva.

V strokovni literaturi je o migracijskih gibanjih v prvih letih po drugi svetovni vojni do leta 1953 napisanega bore malo. Preučevanje migracijskih značilnosti otežuje še dejstvo, da sta dva popisa prebivalstva (1948 in 1953) potekala le na delu slovenskega ozemlja (brez Svobodnega tržaškega ozemlja – STO). Za STO je bilo še zlasti po napovedi priključitve cone B Jugoslaviji značilno množično odseljevanje avtohtonega italijanskega, predvsem urbanega prebivalstva (Pletikosić 2000: 225) in njihovega nadomeščanja sprva s priseljenci iz preostale Slovenije, pozneje pa tudi iz drugih jugoslovanskih republik.

Stanje ob popisu 1948

Popis leta 1948 je bil prvi, ki je potekal po načelu stalnega prebivališča. Primerjava s preteklimi popisi v prvi Jugoslaviji, ki so temeljili na konceptu navzočnosti v času popisa, je zato otežkočena. Poleg tega je od zadnjega popisa leta 1931 preteklo kar 17 let, pa tudi vojna je povzročila velika preseljevanja prebivalstva. Skoraj tri leta po končani vojni so se veliki migracijski tokovi, o katerih ni mogoče zbrati empiričnih podatkov in jih lahko zgolj predvidevamo, že umirili in večina prebivalstva se je vrnila na svoje domove. Za raziskovanje migracij v tem obdobju bi bil dobrodošel podatek o prebivališču ob začetku vojne (6. aprila 1941). To vprašanje je bilo celo vključeno v poskusnem popisu v pripravah za popis leta 1953, vendar se je izkazalo, da je to vprašanje preveč občutljivo in da prebivalci naj ne želijo odgovarjati. Kakovost odgovorov bi bila vprašljiva, zato je bilo odločeno, da se tega vprašanja ne uvrsti v redni popis (Obradović 1955: IX).

Samo ob popisu 1948 je bilo več prebivalcev rojenih v eni med tujimi državami kot v drugih delih takratne skupne države. To kaže na relativno šibkost migracijskih tokov med Slovenijo in drugimi republikami v prvem povojnem obdobju ter tudi v obdobju pred drugo svetovno vojno. Skupaj je bilo zunaj Slovenije rojenih 76

tisoč prebivalcev (5,5 odstotka), od tega v drugih republikah 38 tisoč, v drugih državah pa 39 tisoč. Slovenija je imela največji relativni delež rojenih v tujini med vsemi republikami (2,8 odstotka).

Relativno visok delež otrok, starih do 10 let, rojenih v tujini oziroma drugih republikah, je posledica nasilnih izselitev njihovih mater oziroma bega pred vojno vihro. Ker so bili nasilno pregnani avtohtoni Slovenci, je zato tudi delež opredeljenih Slovencev med mlajšimi od 10 let, rojenimi v drugih republikah, nadpovprečno visok (več kot dve tretjini). Največ Slovencev je bilo rojenih na Hrvaškem, kar je nedvomno posledica bližine meje, ni pa zanemarljivo število otrok, rojenih v Srbiji, kamor je bilo pregnanih precej slovenskih družin. Tudi v starosti 10–14 let še prevladujejo Slovenci, ki so se v Slovenijo vrnili že pred začetkom druge svetovne vojne (vračanje ekonomske emigracije). Nizek delež otrok drugih narodnosti, starih manj kot 15 let, je tudi znak, da se v tem obdobju v Slovenijo še niso priseljevale cele družine, temveč predvsem posamezniki drugih narodnosti. To tezo potrjujejo tudi podatki o deležu žensk, rojenih v drugih delih Jugoslavije.

Premestitve častnikov jugoslovanske vojske v Slovenijo so bile v prvem obdobju tako rekoč edini večji migracijski tok med Slovenijo in preostalimi jugoslovanskimi republikami. Tipičen (modalni) priseljenec tega obdobja je bil moški, star 20–25 let, po poklicu uslužbenec (vojaška oseba), srbske narodnosti, ki je bil po rodu iz Srbije ali Hrvaške. Za to obdobje so tipične tudi poroke Slovenk s častniki neslovenske narodnosti. To je bil za večino tudi razlog, da so ostali v Sloveniji, če se skupaj z družino niso bili prisiljeni preseliti v kakšno drugo republiko.

Zanimiva je bila prostorska razporeditev neslovenskega prebivalstva. Izrazito večje število prebivalcev srbske narodnosti je bilo v naseljih, kjer so se leta 1948 nahajale vojašnice. Z redkimi izjemami so vojašnice v teh naseljih ostale vse do leta 1991. Tipična manjša naselja z večjim številom Srbov so bila Vipava, Bohinjska Bela, Vrhnika, Bovec, Tolmin.

Druga svetovna vojna na priseljevanje v Slovenijo ni pustila močnejšega pečata. Po končani vojni so v Sloveniji ostali posamezniki, ki so v Slovenijo prišli kot partizani in se tukaj demobilizirali. Poleg tega so v skladu s takratno politiko po jugoslovanskih republikah v različne domove naseljevali tudi t. i. vojne sirote, otroke, ki so med drugo svetovno ostali brez staršev. V Sloveniji je bil tak dom v letu 1948 v Predvoru. V tem obdobju so se v Slovenijo razen vojaških oseb, ki so bile v Slovenijo razporejene in se za naselitev niso odločili svobodno, priseljevali le posamezniki, ki so v Sloveniji že imeli svoje sorodnike oziroma so bili na določen način s Slovenijo že povezani. Med njimi so prevladovali Slovenci. Večina je imela za vrnitev različne osebne razloge. Druga svetovna vojna je samo pospešila proces vračanja v domovino. Ekonomski razlogi za priseljevanje so bili v tem obdobju postranskega pomena. O političnih razlogih za priseljevanje v Slovenijo lahko govorimo v primeru priselitev iz Istre, od koder so posamezniki odhajali zaradi negotovosti, kateri državi bo Istra dokončno dodeljena.

Obdobje 1948–1952

V obdobju 1948–1952 naj bi bilo za Slovenijo značilno odseljevanje prebivalstva. Malačič (1991: 302) je z bilančno metodo izračunal, da naj bi bil negativni selitveni saldo Slovenije v tem medpopisnem obdobju skoraj 10 tisoč oseb, pri čemer ni mogoče ugotoviti deleža presežka odselitve v druge republike Jugoslavije oziroma v tujino. Pri tem niso upoštevane odselitve italijanskega prebivalstva iz cone B Svobodnega tržaškega ozemlja.

Ob popisu 1953 je bilo v Sloveniji nekaj več kot 45 tisoč prebivalcev, ki so bili rojeni v eni med nekdanjimi republikami Jugoslavije, 20 odstotkov več kot leta 1948. Selitveni prirast Slovenije, računani po metodi kraja rojstva, je bil v tem obdobju 7.600 oseb. Dejanski selitveni prirast z Jugoslavijo je bil torej še višji, ker v tem izračunu niso upoštevane priselitve oseb, ki so bile rojene v Sloveniji. Ker je bilo med priseljenimi, rojenimi zunaj Slovenije, več kot ena tretjina Slovencev in glede na starostno sestavo selitvenega prirasta ocenjujem, da se je v Slovenijo v tem času iz nekdanje Jugoslavije vrnilo od 2 do 3 tisoč avtohtonih prebivalcev Slovenije. Skupni selitveni prirast Slovenije z nekdanjo Jugoslavijo je bil okrog 10 tisoč oseb, torej približno toliko, kot je skupni negativni prirast Slovenije po izračunu J. Malačiča. Ves selitveni prirast sestavljajo osebe, mlajše od 30 let, od tega je bilo največ priseljencev starih do 10 let (skoraj polovica prirasta).

Delež Slovencev med rojenimi v drugih republikah je kljub različni oddaljenosti relativno enakomeren. Visok delež Slovencev je značilen tudi za prebivalce, mlajše od 10 let. Poleg nasilnih preselitev in rojstev med drugo svetovno vojno je tudi posledica administrativno pogojenih preselitev staršev v druge dele nekdanje skupne države. Še posebno izstopa območje Srbije (Beograd), kamor je Slovenija po dogovoru pošiljala določen delež visokih državnih uradnikov. Skoraj polovica prirasta prebivalstva v letih 1948–1953, rojenega v Srbiji, so Slovenci. Hrvati so se priseljevali skoraj izključno iz Hrvaške, število Hrvatov, rojenih v BIH, se je celo zmanjšalo. Nasprotno velja za Srbe. Najmanj se jih je priselilo iz matične republike, močno se je povečal delež Srbov iz BIH, iz Hrvaške jih je samo v tem obdobju prišlo le nekaj manj kot Hrvatov. Število Hrvatov in Srbov v Sloveniji se ni povečevalo izključno zaradi priseljevanja, temveč se je njihov skupni delež z 1,66 odstotka leta 1948 na 1,99 odstotka leta 1953 povečal tudi na račun tistih, ki so bili rojeni v Sloveniji (45 odstotkov pri Srbih, 40 odstotkov pri Hrvatih).

Pripadnikov drugih narodnosti v Sloveniji, rojenih v drugih republikah, je bilo samo 7 odstotkov, prvič se v večjem številu pojavi jugoslovanska narodnost (1.617 oseb). Kar 70 odstotkov prebivalcev, ki so se opredelili kot Jugoslovani, je navedlo, da je njihov materni jezik slovenski. Sklepamo lahko, da so se tako opredeljevali otroci iz mešanih zakonov (predvsem Slovenk s pripadniki drugih narodnosti). Večina priseljenega neslovenskega prebivalstva v Sloveniji so bili tudi leta 1953 častniki in drugi uslužbenci jugoslovanske vojske ter člani njihovih družin. Potrditev te teze nudijo podatki o aktivnosti po spolu. Za tipično oficirsko družino je veljalo, da so ženske praviloma vzdrževane, saj zaradi pogostih selitev, neznanja jezika, slabe vključenosti in tudi zaradi položaja v družbi v novem okolju niso iskale zaposlitve. Ta stereotip se je obdržal vse do devetdesetih let do odhoda JLA iz Slovenije.

Obdobje 1953–1960

Za obdobje 1953–1960, zlasti za pozna petdeseta leta, lahko ugotovimo, da pomeni začetek skoraj tridesetletnega ekonomskega priseljevanja v Slovenijo in vključitev BIH v migracijske tokove proti Sloveniji. Število prebivalcev, rojenih zunaj Slovenije, se je povečalo za 45 odstotkov, in sicer na 66 tisoč oseb. Število rojenih v BIH se je v tem času skoraj podvojilo, čeprav še ni preseglo 10 tisoč oseb. Skoraj dve tretjini priseljencev je bilo rojenih na Hrvaškem. V Sloveniji se je nadpovprečno zmanjšalo število prebivalcev, rojenih v Srbiji in Črni gori. Hkrati se je v Srbiji in Črni gori ter tudi v BIH relativno najbolj povečalo število prebivalcev, ki so bili rojeni v Sloveniji (povratne selitve vojaškega osebja in njihovih družin).

Slovenija kljub naraščajočemu priseljevanju iz drugih republik nekdanje Jugoslavije na začetku šestdesetih let še ni prešla iz emigracijske v imigracijsko deželo. Glede na uporabljene podatke in lastne izračune ocenjujem, da se je v obdobju 1953–1960 iz Slovenije odselilo prek 70 tisoč oseb, ne upošteva tistih, ki so se v vmesnem obdobju priselili in se pred popisom 1961 ponovno odselili (večinoma nazaj v druge republike). Razlogi so številni:

1. odselitev italijanskega prebivalstva iz cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, kjer so bili še leta 1953 najštevilčnejša narodnost z 46,5 odstotka (Gosar 1993: 36) in od koder se je v obdobju od oktobra 1953 do avgusta 1956 odselilo skoraj 24 tisoč oseb (Pletikosić 2000: 225);
2. začasno odseljevanje kvalificirane delovne sile iz Slovenije na območja drugih republik, za katere je bilo v naslednjem medpopisnem obdobju 1961–1971 ugotovljeno, da so se v večjem številu vračali nazaj v svojo domovino (Vogeltnik 1974: 46);
3. klasična stalna, pretežno neekonomska pogojena emigracija (zaradi propagande, avanturizma, osebnih razlogov, deloma tudi višjega standarda) iz Slovenije, ki je bila zaradi zaprte meje pogosto ilegalna (Gosar 1978: 148);
4. začetek »začasnega« legalnega ekonomskega odseljevanja, ki je zlasti po odprtju državne meje leta 1963 dobilo širše razsežnosti.

Neposredne posledice priseljevanja v Slovenijo so bile sprememba narodnostne sestave prebivalstva in vpliv priseljevanja na spremembo spolne in starostne sestave prebivalstva. Sprememba narodnostne podobe Slovenije je bila veliko bolj opazna in takoj zaznavna ter zlasti pozneje tudi predmet številnih političnih in drugih spekulacij, medtem ko so bili drugi vplivi priseljevanja dolgoročnejši in bolj subtilni. Leto 1961 je pomenilo začetek širših sprememb v omenjenih sestavah slovenske družbe, ki so imele za demografski razvoj Slovenije pretežno pozitivno vlogo. Na povečanje števila neslovenskega prebivalstva so v tem obdobju pri nekaterih narodnostnih skupinah že imela večji vpliv rojstva v Sloveniji kot pa priseljevanje.

Poseben problem, s katerim se bomo soočili predvsem v poznejših obdobjih priseljevanja v Slovenijo, je tako imenovano začasno priseljevanje zaradi dela oziroma šolanja. Ugotovimo lahko dve splošni pravili, ki sta veljali ob vseh poznejših popisih (razen leta 2002):

1. med začasno navzočimi, katerih vzrok prebivanja je delo (sezonsko ali redno),

so prevladovali prebivalci drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki v Sloveniji iz različnih razlogov niso mogli oziroma niso hoteli prijaviti stalnega prebivališča oziroma se niso opredelili kot stalni prebivalci Slovenije;

2. med začasno navzočimi, katerih vzrok je bilo šolanje, so bili v večini učenci srednjih šol in študentje, katerih gospodinjstva so se nahajala v Sloveniji. Manjši del so bili dijaki srednjih šol iz drugih republik (pretežno BIH), ki so jih slovenska podjetja šolala v Sloveniji.

Iz statističnih podatkov je nemogoče ugotoviti, v kolikšni meri gre samo za sezonsko delo v Sloveniji in koliko omenjenih priseljencev bi po današnjih kriterijih že morali uvrstiti med prebivalstvo. Ob upoštevanju starosti (86 odstotkov začasno navzočih, starih 15–39 let) in aktivnosti (80 odstotkov zaposlenih) ocenjujem, da bi bilo treba selitveni prirast povečati za 10 tisoč (kar za četrtno). Največji del teh oseb je imel v skladu z Ravensteinovo teorijo migracij stalno prebivališče na Hrvaškem in v BIH (po 40 odstotkov), samo 20 odstotkov je bilo stalnih prebivalcev preostalih delov Jugoslavije.

Z letom 1960 se tudi končuje obdobje, ko je v drugih republikah Jugoslavije živelo več odseljenih oseb iz Slovenije kot v Sloveniji priseljenih iz drugih republik (Petrović 1987: 62). V tej negativni razliki, ki znaša 4 tisoč selivcev, so vključene vse osebe, ne samo selivci v posameznem medpopisnem obdobju.

Obdobje 1961–1970

Skušal bom odgovoriti še na eno dilemo, ki se je postavljala v slovenski demografski stroki: kdaj je Slovenija ne glede na tip selitve (selitve med republikami nekdanje Jugoslavije ali selitve s tujino) postala območje neto priseljevanja. To se še ni zgodilo v sedemdesetih letih, ker je treba upoštevati tudi odselitve prebivalstva slovenske narodnosti na začasno delo v tujini (zdomstvo).

Temeljni razlogi za odhod v tujino so bili ekonomski, ker je država po obdobju hitrega, vendar ekstenzivnega industrijskega razvoja zašla v recesijo. Z gospodarsko in družbeno reformo leta 1965 se je oblikoval model tržnega socializma, ko so namesto plansko-centralističnih začeli delovati tržni mehanizmi. Posledica je bila zmanjšano zaposlovanje ter pojavljanje presežnih delavcev (tehnološki višek). Hkrati je na trg dela vstopila prva povojna baby-boom generacija. Pod pritiskom vse večje brezposelnosti in socialnih napetosti se je državno vodstvo odločilo, da bi bilo dobro odpreti meje in problem brezposelnosti reševati z začasnim delom v tujini, čeprav so različna ideološka vprašanja (npr. vpliv politične emigracije na ekonomske migrante) še nekaj časa blokirala odprto razpravo (Mesić 1991: 16). Leta 1963 je bil z Navodilom o načinu zaposlovanja v tujini, ki ga je izdalo Zvezno ministrstvo za delo, uveden termin delavec na začasnem delu v tujini. V širši in tudi strokovni javnosti se je za te osebe uveljavil termin zdomci. Zdomstvo je bilo jedro jugoslovanske migracijske politike vse do razpada države. Drugi steber migracijske politike je bilo dejstvo, da so zdomci še vedno sestavni del delavskega razreda in prebivalstva Jugoslavije, zato so jih tako obravnavali tudi vsi jugoslovanski popisi prebivalstva.

Popis leta 1971 je zabeležil 48 tisoč oseb s stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki začasno prebivajo v tujini in jih lahko z današnjega gledišča obravnavamo kot odseljence. Dobrih 46 tisoč se jih je odselilo v tujino po letu 1961. Za Slovenijo je bilo značilno odseljevanje izobraženega kadra. 42 odstotkov zdomcev, ki so bili pred odhodom v tujino zaposleni, je končalo poklicno šolo (med vsemi prebivalci Slovenije le 16 odstotkov). Izobrazbena sestava priseljenkega prebivalstva z območja nekdanje Jugoslavije v povprečju ni bila bistveno slabša od izobrazbene sestave slovenskega prebivalstva, ki je bila takrat nizka. Med neavtohtonim neslovenskim prebivalstvom je bil delež oseb z vsaj srednjo izobrazbo celo višji zlasti zaradi dobre izobrazbe zaposlenih v JLA in drugih zveznih organih. Razlika v izobrazbi med nepopolno in dokončano osnovno šolo je lahko tudi posledica splošnih družbenih in socialnih razmer v izvirnem okolju priseljencev. Zato se velja strinjati s trditvijo, da so bile migracije za Slovenijo najbolj škodljive prav zaradi nesorazmerja med odselitvami in priselitvami kvalificiranih delavcev, saj je bila industrijska tradicija v Sloveniji najdaljša (Malačič 1989: 338).

Ker so migracije na delo v tujino sčasoma dobile trajni značaj, je Gosar (1995: 47) pravilno ugotovil, da je treba zavreči trditve posameznih avtorjev, da je Slovenija postala neto imigracijska dežela že sredi šestdesetih let. Dejansko je to postala šele sredi naslednjega desetletja, ko so države sprejemnice delovne sile uvedle restriktivne ukrepe pri zaposlovanju. Slovenija je v obdobju 1961–1970 zaradi odhoda v tujino izgubila več kot 40 tisoč prebivalcev, vsaj del odseljevanja je bil nadomeščen s priselitvami neslovenskega prebivalstva iz drugih republik.

Glede na popisne podatke se je v Slovenijo v desetih letih priselilo (in ob popisu še vedno prebivalo) 43 tisoč prebivalcev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije ter 4 tisoč iz tujine, skupaj toliko, kot je bilo odselitev na začasno delo v tujino. Skoraj polovica priseljenih iz nekdanje Jugoslavije je v tem obdobju v Slovenijo prišla iz Hrvaške. Priseljenci iz Hrvaške so prevladovali do leta 1969, z letom 1970 je začela vodilno vlogo v migracijskih, izrazito enosmernih tokovih s Slovenijo, prevzemati Bosna in Hercegovina. Leto 1970 lahko označimo kot prelomno, saj pomeni začetek tridesetletnega obdobja pozitivnega selitvenega prirasta Slovenije, ki je vse bolj postal ključni element razvoja prebivalstva.

Število neslovenskega prebivalstva v Sloveniji se je v obdobju 1961–1970 povečalo precej manj, kot bi glede na selitveni prirast pričakovali (za 31 tisoč). Prvi razlog so bili močni protitokovi neslovenskega prebivalstva, drugi pa povečanje števila povratnikov slovenske narodnosti, čeprav se je njihov delež v primerjavi s popisom 1961 zmanjšal s polovice na tretjino zaradi povečanega priseljevanja neslovenskega prebivalstva. Če zanemarimo odseljevanje neslovenskega prebivalstva v tujino (ki ga je bilo v tem obdobju manj kot 2 tisoč) in morebitno priseljevanje prebivalcev neslovenske narodnosti iz tujine, se je v Slovenijo priselilo 25 tisoč oseb neslovenske narodnosti, 6 tisoč je bilo rojenih v Sloveniji. Delež priseljencev prve in druge generacije iz nekdanje Jugoslavije še vedno ni dosegel 5 odstotkov prebivalstva Slovenije. Zaradi prevladujočega priseljevanja iz Hrvaške se je najbolj povečalo število Hrvatov (več kot za 11 tisoč), tako da so predstavljali polovico neavtohtonega neslovenskega prebivalstva. Med Hrvati je bilo zaradi bližine in tradicionalne izmenjave prebivalstva ob meji tudi največ odseljenih v druge republike.

Šestdeseta leta pomenijo začetek priseljevanja Albancev (njihovo število se je

povečalo za štirikrat), saj je v tem desetletju v povečane migracijske tokove s Slovenijo vstopilo Kosovo. Poleg Kosova so bila izrazita izvorna območja priseljencev v Slovenijo v obdobju 1961–1970 Bosanska Krajina (severozahodna Bosna), Bosanska Posavina, vzhodna Srbija in občine na jugu Srbije ob Južni Moravi, torej območja, ki so večinoma ostala glavni vir priseljencev v Slovenijo tudi v poznejših desetletjih. Zelo se je zmanjšalo priseljevanje iz Like in hrvaškega Primorja (celo manj priseljenih kot v obdobju 1946–1960), Šumadije ter celotne Vojvodine.

Obdobje 1971–1980

Do hitrih sprememb narodnostne sestave prebivalstva Slovenije je prišlo v sedemdesetih letih, na kar so najbolj vplivale naslednje zunanje okoliščine:

1. zagon gospodarstva po končani prvi gospodarski reformi v Jugoslaviji, izboljšanje življenjskega standarda (obdobje najintenzivnejše gradnje, opremljanje gospodinjstev s trajnimi potrošnimi dobrinami) v pogojih skoraj povsem zaprtega notranjega trga in velikega povpraševanja;
2. prva naftna kriza, začetek omejevanja priseljevanja v države Zahodne Evrope in sprememba migracijske politike gostujočih delavcev (Mesić 1991: 25);
3. obdobje največje rodnosti v Sloveniji, kjer so pomemben delež povečanja neslovenskega prebivalstva predstavljala rojstva druge generacije priseljencev.

Posledica prvih dveh dejavnikov je bilo najbolj intenzivno priseljevanje v Slovenijo v njeni zgodovini. V tem desetletju se je najbolj povečalo skupno število prebivalstva (za 160 tisoč), največja je bila tudi relativna rast prebivalstva (skoraj 10 odstotkov). Skupaj je bilo v Sloveniji ob popisu 1981 več kot 150 tisoč narodnostno neavtohtonega prebivalstva, kar je 23 tisoč več, kot je bilo priseljenih iz drugih republik.

Poleg priseljencev neslovenske narodnosti so se v Slovenijo vračali tudi Slovenci iz drugih republik Jugoslavije, tako da je bil v tem obdobju končan proces narodnostne homogenizacije Slovenije, celo več, govorimo lahko o etničnem zapiranju Slovencev v matično republiko (Lalović 1990: 127). V drugih republikah je živelo le še 41 tisoč Slovencev oziroma 2,3 odstotka vseh v nekdanji Jugoslaviji. Kljub etnični homogenizaciji se je delež slovenskega prebivalstva ob popisu 1981 v primerjavi s predhodnimi popisi najbolj zmanjšal (za 3,3 odstotka).

Iz podatkov popisa 1981 lahko prvič izračunamo celoten selitveni prirast Slovenije z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije in ga razdelimo na priselitve v Slovenijo in povratne selitve, priselitve pa še na prve priselitve in na notranje selitve priseljencev v Sloveniji.

Tabela 1: Priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije po tipu selitve, popis 1981¹

Območje odselitve	Medrepubliški selivci (v tisočih)					Delež v %		Delež povratnih selivcev
	skupaj	priseljenci v Slovenijo			povratni selivci	prva priselitev	notranja selitev	
		skupaj selivci	prva priselitev	notranja selitev				
SKUPAJ	137,5	127,0	97,3	29,7	10,5	76,6	23,4	7,7
Hrvaška	61,9	56,8	41,4	15,4	5,1	73,0	27,0	8,3
BIH	39,9	38,7	31,7	7,0	1,2	82,0	18,0	3,0
Makedonija	3,8	3,5	2,7	0,8	0,3	75,7	24,3	7,6
ŽRJ skupaj	31,9	28,0	21,5	6,5	3,9	76,7	23,3	12,2
Srbija	19,4	16,6	12,8	3,8	2,8	76,8	23,2	14,3
Vojvodina	6,5	5,7	4,4	1,3	0,8	75,3	24,7	12,1
Kosovo	3,3	3,2	2,4	0,8	0,1	80,1	19,9	4,2
Črna gora	2,7	2,5	1,9	0,6	0,2	75,1	24,9	6,6

Skoraj četrtnina medrepubliških selitev je do trenutka opazovanja prešla v notranje selitve. Glede na območje odselitve med notranjimi selivci ni bistvenih razlik, še najbolj so bili v Sloveniji mobilni priseljenci iz Hrvaške. Za priseljence iz BIH sta bili značilni enosmerna migracija v Slovenijo ter šibka mobilnost priseljencev v Sloveniji. Največ povratnih selivcev (pretežno Slovencev) je bilo iz ožje Srbije (dvakrat več od povprečja), kar je neposredno povezano z zaposlovanjem v Beogradu, ki je bil administrativno središče nekdanje skupne države.

Temeljne značilnosti selitvenih procesov v obdobju 1971–1980 so bile:

- priseliteni »boom« iz BIH, saj je bil delež te republike kar 40 odstotkov vseh priselitev iz nekdanje Jugoslavije, povratnih tokov v to republiko skoraj ni bilo;
- če upoštevamo še podatke o začasni navzočnosti zaradi dela oziroma šolanja, kjer podatki popisa 1981 glede na zakonitosti o začasni navzočnosti kažejo daleč največjo usklajenost (moja ocena je 32 tisoč oseb) in ker je največ oseb »na začasno delo« v Slovenijo prihajalo iz BIH, je dejanski delež Bosne in Hercegovine že presegel polovico selitvenega priliva Slovenije;
- Bosna in Hercegovina ter Kosovo sta tudi edini območji nekdanje Jugoslavije, od koder se je v Slovenijo priselilo več oseb, kot jih je že prebivalo v Sloveniji;
- relativno najbolj se je zmanjšal delež priseljencev iz Hrvaške tudi kot posledica odseljevanja, saj se je na Hrvaško odselila polovica medrepubliških migrantov v tem desetletju, kar je verjetno posledica gospodarskega razvoja sosednje republike, kjer je domače gospodarstvo potrebovalo delovno silo tudi zaradi velikega števila hrvaškega prebivalstva na delu v tujini;
- višek priseljevanja v Slovenijo je bil v letih 1978–1980;
- priseljevanje v Slovenijo je bilo izrazito urbano, saj je več kot 80 odstotkov priseljencev prebivalo v mestih (Slovinci: 46 odstotkov);
- prostorsko najbolj razpršeno poselitev izkazujejo Hrvati, vendar tudi njihov delež v nemestnih naseljih ne presega 30 odstotkov.

¹ Dokumentacija SURS, neobjavljeno gradivo, lastni izračuni.

Narodnostno sestavo prebivalstva Slovenije je podrobneje analiziral Kokole (1986: 13–26), ki je v prispevku naredil nekaj metodoloških napak. Ker ni poznal podatkov o izvornih območjih priseljencev (čeprav so bili objavljeni že februarja 1984), analiza temelji na njegovih predpostavkah oziroma splošnem prepričanju o odselitvenih območjih, ki je zaradi narodnostne pestrosti Jugoslavije lahko tudi zgrešeno. Tipičen primer je priseljevanje Hrvatov iz BIH, ki ga sploh ne omenja. Druga napaka je neupoštevanje povratnih selitev pri izračunu bilance povečanja števila pripadnikov posamezne narodnosti v Sloveniji. Največja pomanjkljivost analize je, da ni upošteval, da je spremenjena narodnostna sestava tudi posledica rojstev druge generacije neslovenskega prebivalstva v Sloveniji. V Sloveniji je bila rojena že več kot četrtnina neslovenskega prebivalstva (dobrih 40 tisoč). Več neslovenskega prebivalstva je bilo rojenega samo še na Hrvaškem.

Podatke o narodnostni sestavi prebivalstva leta 1981 je problematizirala tudi skupina avtorjev (Genorio, Klemenčič in Stergar 1983: 147–56), ki so poudarili:

- narodnostna sestava prebivalstva se je spremenila bolj, kot so pričakovali;
- zakaj se je povečalo število narodnostno neopredeljenih in še zlasti Jugoslovancev, kljub temu da je socialistična ureditev ustvarila pogoje za resnično enakopravnost narodov in narodnosti;
- kategorija Jugoslovani bi bila upravičena le za popisovanje državljske pripadnosti, saj obstaja nevarnost oblikovanja »jugoslovanske nacije«;
- prevelika demokratičnost in subjektivnost pri odločanju ter še zlasti vpliv socialnopsiholoških dejavnikov na odločanje;
- preširok izbor narodnostnih kategorij in preohlapna metodološka opredelitev;
- zamegljena podoba narodnostne sestave prebivalstva – podatki so realni le v narodnostno homogenih območjih.

Posamezna stališča avtorjev so v nasprotju z načeli demokratičnosti opredeljevanja narodne pripadnosti in so tipičen produkt svojega časa. Resnična demokratičnost zbiranja podatkov o tako občutljivi tematiki je bila dosežena šele v popisu 2002. V prispevku so sicer nakazani nekateri možni razlogi za spreminjanje opredeljevanja, kjer zlasti izstopa kategorija Jugoslovani, žal pa manjka celostni pristop. Za Jugoslovane naj bi se opredeljevali prebivalci, ki so ob precenjevanju razredne pripadnosti podcenjevali svojo narodno pripadnost, poleg tega naj bi posameznikom celo vsiljevali tako opredeljevanje (Klemenčič in Klemenčič 1997: 144). Opredelitev Jugoslovani je dobila velik politični značaj, ki bi ga po vrednotenju lahko primerjali s kategorijo »sovjetske nacije« v nekdanji Sovjetski zvezi in je odraz političnih struktur, saj jugoslovanstva kot naroda ne moremo utemeljiti z nobeno doslej znano teorijo naroda (Klemenčič 1991: 12).

Opredelitev Jugoslovani se je pojavila kot kombinacija pester narodnostne sestave prebivalstva, preseljevanja, narodnostnega mešanja prebivalstva ter tudi kot težnja po unitarizmu. Najmanjše opredeljevanje za Jugoslovane je bilo v dveh izrazitih narodnostno homogenih republikah Sloveniji in Makedoniji. V Sloveniji je bilo to opredeljevanje značilno za drugo generacijo priseljencev, zlasti iz mešanih zakonov. Pravi »boom« opredeljevanja za Jugoslovane, ki je z 1,3 milijona pripadnikov postala celo šesta najštevilčnejša »narodnost« v Jugoslaviji, je po mojem mnenju tudi posledica smrti predsednika Tita leta 1980, takratne vsesplošne evforije ter priseganja

k bratstvu in enotnosti tudi v prihodnje. Zaradi poimenovanja narodnosti Musliman z izrazom, ki odraža versko pripadnost, so se za Jugoslovane izrekli tudi številni prebivalci Bosne in Hercegovine, ki se zaradi ateističnega pogleda na svet niso mogli identificirati s poimenovanjem Musliman.

Osemdeseta leta so bila ključna tudi za nadaljnji razvoj dogodkov, ki so pripeljali do razpada Jugoslavije. Prav etnični vidik je ključ za razumevanje tega dogajanja. V Jugoslaviji sta namreč potekala dva vzporedna procesa: unitarizem, ki se je v etničnem smislu odražal v opredeljevanju za pripadnost neobstoječi jugoslovanski »nadiciji«, in veliko močnejši proces narodnostne homogenizacije posameznih območij nekdanje Jugoslavije. Miroslav Lalović je v intervjuju za *Naše razglede* leta 1983 izjavil:

V Jugoslaviji teče nazadnjaški, protizgodovinski proces, povsem nasproten sodobnim gibanjem v svetu. Na vsem jugoslovanskem prostoru se prebivalstvo pospešeno razporeja na novo – na etničnem temelju. Na ta nacionalna prerazporejanja ima največji vpliv vzpostavitev ustavne ureditve, ki temelji na etničnem načelu. V tej državi ni mogoče izvajati premišljene, strateške politike, če ne bomo pravočasno doumeli, kako zelo so sedanje nacionalne razdelitve nevarne in kam nas bo to nazadnje pripeljalo.

Tabela 2: Prebivalstvo, priseljeni iz drugih republik nekdanje Jugoslavije po območju odselitve in rojeni v Sloveniji po narodnosti, popis 1981

Narodnost	Prebivalstvo ²	Priseljeni po območje odselitve 1971–1981					Rojeni v Sloveniji
		skupaj	Hrvaška	BIH	Makedonija	ZRJ	
Skupaj	1.838.381	54.138	17.020	21.892	1.752	13.474	40.624
Hrvati	53.882	14.649	11.238	2.890	16	505	8.926
Srbi	41.695	16.800	1.264	7.913	91	7.532	9.246
Bošnjaki	13.339	6.491	132	5.996	27	336	3.269
Makedonci	3.227	1.265	55	36	1.084	90	767
Črnogorci	3.175	1.094	64	40	12	978	865
Albanci	1.933	926	35	21	229	641	412
Neopredeljeni	2.853	633	99	458	8	68	1.348
Jugoslovani	25.615	4.473	1.166	1.964	101	1.242	14.942
Regionalno	3.932	1.733	75	1.594	3	61	849
Slovenci	1.668.623	4.797	2.635	578	136	1.448	-
Drugo ³	7.799	1.277	257	402	45	573	-

Čeprav so Hrvati še vedno najštevilčnejša neavtohtona narodnost v Sloveniji, se že kažejo prvi znaki njihove asimilacije ter zmanjševanje njihovega deleža med celotnim neavtohtonim prebivalstvom. Dokaz za asimilacijo je delež rojenih Hrvatov v Sloveniji, ki je relativno daleč najnižji, saj znaša le šestino celotne populacije Hrvatov. Hkrati je to tudi posledica večjega števila hrvaško-slovenskih mešanih zakonov, kjer se otroci večinoma opredeljujejo za Slovence.

² Preračunani podatki brez zdomcev, SURS, neobjavljeno gradivo.

³ Brez avtohtonih narodnih skupnosti, vključno z neznano narodnostjo.

Večji del Srbov se je v Slovenijo priselil iz BIH (47 odstotkov) in ne iz Srbije (44 odstotkov), kar zmotno predpostavlja Kokole (1986: 16), ko govori celo o dvotretjinskem deležu te republike. Število Srbov v Sloveniji se je v tem desetletju celo podvojilo. Povečanje za dobrih 21 tisoč je samo delna posledica priseljevanja, tretjino je k temu prispeval naravni prirast. To kaže na visoko stopnjo narodnostne homogenizacije srbskega prebivalstva v Sloveniji in mlado starostno sestavo.

Najtežje je pravilno ovrednotiti priseljevanje bošnjaškega prebivalstva, ker gre v veliki meri tudi za spreminjanje etnične opredelitve med popisoma. Delež Muslimanov v Sloveniji je bil kljub prevladujočemu priseljevanju iz BIH relativno nizek tudi zaradi različnega narodnostnega opredeljevanja. Priseljenci muslimanskega etničnega porekla so se opredeljevali tudi kot Bosanci, zato so bili prikazani kot regionalno opredeljeni. Če izvedemo preprost demografski bilančni izračun, ugotovimo, da povečanja Muslimanov za dobrih 10 tisoč ne pokrijejo niti priseljeni v tem obdobju niti vsi rojeni Bošnjaki v Sloveniji skupaj. Po vsej verjetnosti gre za prehajanje opredelitev Bošnjak – Jugoslovan – Bosanec – neopredeljen. Bošnjaško prebivalstvo se je skoraj izključno priseljevalo iz severozahodne Bosne. Preseneča majhno število priseljenih Bošnjakov z območja Sandžaka, kar kaže na drugačne etnične opredelitve v popisu.

Podvojilo se je samo še število Makedoncev, medtem ko se je število Albancev in Črnogorcev podpovprečno povečalo. Nizek delež v Sloveniji rojenega albanskega prebivalstva vodi k sklepanju, da so priseljenke albanske narodnosti v Sloveniji hitro prevzele vzorce rodnostnega obnašanja priselitvenega okolja. Število »Jugoslovanov« v Sloveniji ob popisu 1981 je bilo v večji meri posledica naravnega prirasta kot priseljevanja. 15 tisoč (60 odstotkov) tako opredeljenih prebivalcev je bilo rojenih v Sloveniji, tretjina vseh je mlajših od 15 let. Na odločanje o taki narodni pripadnosti otrok v narodnostno mešanih družinah so imeli največji vpliv starši. Drugi del Jugoslovanov sestavljajo aktivne osebe, pretežno v starosti 20–44 let, med njimi je bil pomemben delež vojaških oseb. V kategorijo Jugoslovan so verjetno prehajale tudi osebe, ki se prej narodnostno niso opredeljevale. Strinjati se velja z mnenjem, da si tako velik porast števila Jugoslovanov lahko razložimo samo s spremembo narodnostne opredelitve odraslega prebivalstva glede na leto 1971 (Šircelj 1990: 8).

Analitični pristop tudi ne potrjuje, da gre pri Jugoslovanih za srbohrvaško govoreče prebivalstvo (Kokole 1986: 19). Kar za polovico tako opredeljenega prebivalstva je materni jezik slovenski, le za 44 odstotkov ena od variant srbohrvaškega jezika (pretežno srbski jezik). Prav tako te kategorije ni mogoče enačiti oziroma iskati korelacijo izključno z bošnjaškim prebivalstvom, še manj njihovo poreklo omejevati na narodnostno mešano območje Severne Bosne (Kokole 1986: 19). Za Jugoslovane so se v glavnem izrekli Srbi zunaj svoje matične republike, pripadniki narodnih manjšin, v manjši meri tudi Hrvati v Bosni in Vojvodini (Klemenčič in Klemenčič 1997: 144). Tudi deleži priseljencev, ki so se opredelili kot Jugoslovani, nakazujejo enakomeren dotok omenjenega prebivalstva iz BIH, Hrvaške in Srbije, torej vseh narodnostno raznolikih republik.

Obdobje 1981–1990

Zadnje desetletje pred slovensko osamosvojitvijo so se selitveni tokovi iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo začeli počasi umirjati. Naraščajoča gospodarska kriza na začetku osemdesetih let (znano obdobje stabilizacije s pomanjkanjem osnovnih življenjskih potrebščin, ki ga je Slovenija manj občutila tudi zaradi bližine Avstrije in Italije, hkrati tudi zapiranje državne meje z uvajanjem depozita) se ni reševala z ekonomskimi, temveč s političnimi ukrepi. Konstantna rast zaposlenosti ob nizki stopnji brezposelnosti in nizki produktivnosti se je nadaljevala vse do leta 1988, ko se relativno hitro začnejo zaostrovati razmere na trgu dela ob sočasnem razpadanju enotnega jugoslovanskega trga. Hkrati se začena tudi obdobje velikih političnih sprememb v nekdanji Jugoslaviji, močna etnična homogenizacija prebivalstva v posameznih republikah, naraščanje nacionalizmov vseh vrst ter prvi medetnični spopadi (Kosovo).

Tabela 3: Priseljeni z območja nekdanje Jugoslavije po tipu selitve, popis 1991⁴

Območje odselitve	Medrepubliški selivci (v tisočih)					Delež v %		Delež povratnih selivcev
	skupaj	priseljenci v Slovenijo			povratni selivci	prva priselitev	notranja selitev	
		skupaj selivci	prva priselitev	notranja selitev				
SKUPAJ	156,6	148,7	118,2	30,5	7,9	79,5	20,5	5,0
Hrvaška	61,3	57,2	43,7	13,5	4,1	76,4	23,6	6,7
BIH	58,3	57,3	47,3	10,0	1,0	82,5	17,5	1,8
Makedonija	5,0	4,7	3,8	0,9	0,3	80,2	19,8	5,0
ZRJ skupaj	32,0	29,5	23,4	6,1	2,5	79,6	20,4	7,7
Srbija	17,7	16,0	12,6	3,4	1,7	78,9	21,1	9,8
Vojvodina	5,6	5,1	4,4	0,7	0,5	86,7	13,3	8,1
Kosovo	5,1	5,0	3,7	1,3	0,1	74,4	25,6	2,1
Črna gora	3,6	3,4	2,7	0,7	0,2	79,6	20,4	4,4

Leto 1988 je ločnica, ko se zaključi tri desetletja dolgo obdobje primarnega ekonomskega priseljevanja v Slovenijo. Konec osemdesetih let so bili sprejeti zakoni, ki so omogočali začetek uvajanja podjetništva in odpuščanje delavcev zaradi stečajev ali kot tehnološki višek. V tem času se je iz Slovenije odselilo veliko več priseljenцев iz nekdanje Jugoslavije, kot so jih zabeležili uradni podatki o odselitvah v takrat še enotni državi. Posredno lahko te razlike ugotavljamo s primerjavo podatkov popisa 1991 in registra prebivalstva. Register prebivalstva je 31. 3. 1991 naštel 34.199 prebivalcev več kot popis prebivalstva. Največje razlike so bile v občinah, ki jih lahko opredelimo kot priseljske oziroma multietnične. Celotne razlike ne moremo pojasniti samo z odselitvijo v izvorno okolje. Delno so razlike tudi posledica neurejenih evidenc, metodoloških posebnosti popisa 1991 in subjektivnih napak pri popisovanju. Pred osamosvojitvijo je v Sloveniji po moji oceni prebivalo okrog 30 tisoč priseljencev iz nekdanje Jugoslavije (pretežno iz BIH), ki v Sloveniji niso imeli stalnega prebivališča in niso bili popisani kot prebivalci Slovenije. Zaradi poz-

⁴ Dokumentacija SURS, neobjavljeno gradivo, lastni izračuni.

nejših nepredvidljivih razmer so številni ostali v Sloveniji, kjer še vedno prebivajo kot tujci oziroma so pridobili državljanstvo Slovenije.

V tem desetletju so se nadaljevali določeni trendi, ki smo jih zaznali že v sedemdesetih letih. Največja razlika v primerjavi s preteklim obdobjem je bilo zmanjšanje intenzivnosti priselitvenih tokov. Temeljne značilnosti migracijskih procesov do slovenske osamosvojitve so bile:

- selitveni prirast iz nekdanje Jugoslavije je dosegel le še 60 odstotkov prirasta iz prejšnjega desetletja;
- priseljevanje iz BIH se je v primerjavi s priseljevanjem iz drugih delov nekdanje Jugoslavije še povečevalo in je že preseglo polovico selitvenega prirasta;
- če bi upoštevali še začasne priseljence, bi bil delež BIH kar dvotretjinski;
- Bosna in Hercegovina je po petdesetih letih (od popisa 1948) Hrvaški prevzela vodilno vlogo izvirnega območja priseljencev;
- zmanjšalo se je število priseljencev s prvim prebivališčem v ožji Srbiji ali Vojvodini (odselsevanje in smrtnost sta presegli novo priseljevanje s teh območij);
- relativno se je povečalo samo priseljevanje iz Makedonije, s Kosova (albansko prebivalstvo) in iz Črne gore, ki skupaj ne predstavljajo niti 10 odstotkov izvirnih območij nekdanje Jugoslavije;
- skoraj 50 odstotkov večje število priseljencev s Kosova je tudi posledica političnih dogodkov na Kosovu v osemdesetih letih, ko so se ekonomskim migrantom pridružili člani njihovih družin, kar je bil prvi večji val prisilnih priseljencev iz nekdanje Jugoslavije v Slovenijo, v tem primeru zaradi pritiska srbskih oblasti na lokalno albansko prebivalstvo (Gosar 1997: 263);
- število povratnih selivcev se je zmanjšalo za četrtno in predstavlja samo še 5 odstotkov selitvenega prirasta Slovenije;
- zmanjšala se je tudi notranja mobilnost priseljencev iz drugih republik, kar je presenetljivo, saj je bila prav v osemdesetih letih intenzivna gradnja solidarnostnih stanovanj, v katera so se naseljevali zlasti priseljenci (Pak 1993: 52); šele rešeno stanovanjsko vprašanje je omejitveni dejavnik mobilnosti.

Osemdeseta leta pomenijo spremembo doslej prevladujočih tokov moške (pretežno ekonomsko motivirane) migracije iz nekdanje Jugoslavije, saj so se v Slovenijo v večji meri priselile ženske (53 odstotkov vseh), predvsem iz BIH (56 odstotkov), od koder se je priselilo več žensk kot vseh moških z drugih območij nekdanje Jugoslavije. Ti sekundarni selitveni tokovi so bili delno pogojeni z možnostjo zaposlovanja žensk, v glavnem na nekvalificiranih delovnih mestih v zdravstvu in gostinstvu (Pak 1993: 53). Moje ugotovitve kažejo večji pomen sekundarnega priseljevanja po konceptu migracijske verige (procesi oblikovanja ter združevanja družin), ki je bilo bolj značilno za žensko prebivalstvo.

Popis 1991 je tudi prelomnica v »kakovosti«¹ podatkov o narodnosti, saj se je delež neznanih vrednosti iz sprejemljivih 0,4 odstotka (manj kot 8 tisoč) povečal na 45 tisoč (2,4 odstotka). Še zlasti visok je delež nezane narodnosti pri priseljenih iz nekdanje Jugoslavije (6,4 odstotka). Glede na veliko povečanje števila bošnjaškega prebivalstva v Sloveniji po letu 1991 (ugotovljeno v popisu 2002) in v nasprotju s pričakovanim manjšim številom priseljenih Bošnjakov v obdobju 1981–1991 sklepam, da se določen del omenjenega prebivalstva v takratnih razmerah ni želel ali

upal narodnostno opredeliti. To potrjujejo tudi podatki, saj se je kar 70 odstotkov narodnostno neopredeljenega prebivalstva v tem obdobju priselilo iz BIH.

Tabela 4: Prebivalstvo, priseljeni iz drugih republik nekdanje Jugoslavije po območju odselitve in rojeni v Sloveniji po narodnosti, popis 1991

Narodnost	Prebivalstvo ⁵	Priseljeni po območje odselitve 1981–1991 ⁶					Rojeni v Sloveniji
		skupaj	Hrvaška	BIH	Makedonija	ZRJ	
Skupaj	1.913.355	33.942	8.841	17.062	1.460	6.579	49.920
Hrvati	52.876	7.982	5.302	2.484	5	191	10.752
Srbi	47.401	7.660	526	4.624	34	2.476	13.972
Bošnjaki	26.577	6.263	142	5.393	63	665	9.145
Makedonci	4.371	767	19	32	683	33	1.418
Črnogorci	4.339	677	89	112	13	463	1.438
Albanci	3.534	1.239	54	44	431	710	880
Neopredeljeni	8.716	863	161	540	22	140	4.946
Jugoslovani	12.075	1.635	218	1.056	19	342	5.453
Regionalno	5.187	767	52	682	1	32	1.916
Slovenci	1.689.657	3.078	1.763	513	86	716	-
Drugo ⁷	45.404	781	120	181	61	419	-

Leta 1991 je prišlo do pomembnega premika v narodnostni sestavi prebivalstva Slovenije. Prvič se je zgodilo, da se je število pripadnikov ene od šestih najštevilčnejših neslovenskih neavtohtonih narodnosti (hrvaške) zmanjšalo in je skupno število v Sloveniji rojenih pripadnikov teh narodnosti večje od števila priseljenih v medpopisnem obdobju (z izjemo albanskega prebivalstva). V Sloveniji je bilo rojenih že dobrih 30 odstotkov neslovenskega prebivalstva, kar ni bistveno več kot pred desetimi leti (27 odstotkov).

Primerjava selitvenega prirasta v popisu (priseljeni 1981–1991) in selitvenega prirasta, ki je bil izračunan iz podatkov selitvene statistike za obdobje 1982–1990, kaže veliko stopnjo ujemanja posameznih narodnostnih kategorij. V zadnjih letih pred osamosvojitvijo Slovenije so se selitveni tokovi treh največjih neslovenskih narodnosti (hrvaške, bošnjaške in srbske) že obračali v nasprotno smer in leta 1990 je bil selitveni prirast ene narodnosti (v tem primeru srbske) prvič po dolgi desetletjih negativen, nasprotno se je po letu 1988 začelo stalno naseljevati vedno večje število Albancev (Šircelj 1992b: 71). Edina večja razlika je pri selitvenem prirastu Slovencev, ki je pri selitveni statistiki negativen (-1.300 oseb). Skupaj samo 7 tisoč odseljenih Slovencev v obdobju 1982–1990 v druge republike nekdanje Jugoslavije potrjuje tezo o narodnostni homogenizaciji Slovencev, ki so se le redko odločali za odselitev v drugo republiko. Pri večini odselitev so bile glavni razlog osebne oziroma družinske razmere (poroka, selitev družine).

Delež neavtohtonega neslovenskega prebivalstva se je zaradi manjšega priseljevanja, povečanega odseljevanja v zadnjih letih pred popisom, večjega števila nezna-

⁵ Preračunani podatki brez zdomcev, SURS, neobjavljeno gradivo.

⁶ SURS, neobjavljeno gradivo.

⁷ Brez avtohtonih narodnih skupnosti, vključno z neznano narodnostjo.

ne narodnosti, zaradi staranja, tudi večje umrljivosti priseljencev prve generacije ter sprememb narodnostnega opredeljevanja (prehajanje v opredelitev Slovenec) povečal samo za 10,3 odstotka, kar je v primerjavi s prejšnjim obdobjem (83-odstotno povečanje neslovenskega prebivalstva) zanemarljivo. Število Slovencev se je v istem obdobju povečalo za 1,3 odstotka, število prebivalstva Slovenije pa za 4,1 odstotka.

Zaradi diferenciranega priseljevanja in procesov, ki so bili značilni za posamezno narodnost, ter prehodov narodnostne opredelitve (predvsem iz kategorije Jugoslovan v kategorijo narodnostno neopredeljen) se je bistveno spremenila struktura neslovenskega prebivalstva. Podvojilo se je število bošnjaškega prebivalstva (z upoštevanjem začasno bivajočih bi njihovo število preseglo 30 tisoč) ter število Albancev. Delež Hrvatov ni več niti tretjinski (še leta 1971 so predstavljali več kot polovico priseljskega prebivalstva). Vedno manjše priseljevanje Hrvatov iz Hrvaške so le delno nadomestile priselitve Hrvatov iz BIH. Tudi priseljevanje Srbov kaže isti trend – povečevanje deleža Srbov iz Bosne (60 odstotkov) in zmanjševanje deleža Srbov iz osrednje Srbije (samo še 22 odstotkov). Za polovico manjše število Jugoslovancev je odsev političnega dogajanja v tedanji Jugoslaviji, čeprav je bil častniški kader nekdanje JLA še opisan v Sloveniji.

Razlike med verskim opredeljevanjem Slovencev in narodnostnim opredeljevanjem priseljencev iz nekdanje Jugoslavije niso bile velike. Enaki so bili deleži znanih podatkov o veroizpovedi (87 odstotkov) in ateistov (5 odstotkov). Če ne upoštevamo neznanih odgovorov in odgovora »ni želel odgovoriti« (pri priseljencih samo 3,5 odstotka), se je za katolike opredelilo 95 odstotkov Hrvatov, za muslimane 91 odstotkov Bošnjakov, 89 odstotkov Srbov pa za pravoslavno veroizpoved. Govorimo lahko o etnični in verski homogenizaciji določenih priseljskih narodnostnih skupnosti oziroma za povezovanje narodne pripadnosti z versko, kar se je še bolj izrazito pokazalo v popisu 2002. Samo Črnogorci kažejo diferencirano versko opredelitev, med njimi je bilo tudi veliko ateistov (12 odstotkov). Največ ateistov je bilo med Jugoslovanci (nad 20 odstotkov), kar potrjuje tezo, da so se kot Jugoslovanci v veliki meri opredeljevali pripadniki JLA. Nasprotno za narodnostno neopredeljene osebe velja, da se v večji meri versko niso opredelile oziroma so se izrekle za ateiste; tudi podatki o veroizpovedi so znani samo za 75 odstotkov te populacije.

Podatki o maternem jeziku so primerljivi za večje število popisov, vendar so bili razmeroma redko uporabljeni za analizo etnične sestave, saj je bil temeljni etnični znak narodnost, zato je bilo število objavljenih tabel o maternem jeziku zelo skromno (Šircelj 2003: 18). S kombinacijo odgovorov o maternem jeziku ter narodnosti je možno na posreden način ugotavljati spremembe v narodnostni opredelitvi in jezikovni premik ter posredno tudi procese asimilacije druge generacije priseljencev. Ob popisu 1991 je bil slovenski jezik materni jezik za 17 tisoč narodno opredeljenega ali neopredeljenega priseljskega prebivalstva neslovenske narodnosti (relativno največ za Makedonce in Črnogorce, močno podpovprečno za Srbe in Albance). Delež slovenskega maternega jezika pri narodnostno neopredeljenem prebivalstvu ni presegel 30 odstotkov. Po drugi strani je bil neslovenski materni jezik približno 13 tisoč Slovencev.

Obdobje 1991–2001

Po osamosvojitvi se je Slovenija soočila z nekaterimi novimi oblikami priseljevanja, vendar je njena migracijska problematika ostala še vedno najbolj povezana z območjem, s katerega je tudi sama izšla – z nekdanjo Jugoslavijo. Več kot 80 odstotkov vseh priseljencev se je v tem času priselilo s tega območja.

Celotnemu obdobju so dajali pečat naslednji migracijski ter z njimi povezani procesi:

- odselitev in ponovno vračanje vojaških oseb in njihovih družinskih članov, ki so iz Slovenije odšli v trimesečnem obdobju po sklenitvi Brionskega dogovora o odhodu JLA iz Slovenije;
- pridobivanje državljanstva RS;
- legalizacija prebivanja državljanov nekdanje SFRJ, ki so ob osamosvojitvi v Sloveniji dejansko že prebivali, vendar prebivanja niso imeli administrativno urejena;
- vračanje državljanov RS (pretežno slovenske narodnosti) po razpadu nekdanje skupne države (npr. častniki nekdanje Jugoslavije ter člani njihovih družin);
- prisilne migracije z območij nekdanje Jugoslavije, kjer je prišlo do vojnih spopadov (Hrvaška, BIH, Kosovo);
- ilegalne migracije, ki imajo običajno ekonomske korenine, državljanov ZRJ, BIH in Makedonije ter številnih azijskih držav, ki jim je Slovenija rabila kot prehodno območje na poti v države EU, zato so pogosto zlorabljali liberalno slovensko azilno politiko in ob prijetju vložili prošnjo za azil;
- povečano število nedovoljenih prestopov državne meje, povečano število zavrženih oseb, ki niso izpolnjevale pogojev za vstop v Slovenijo, ter kaznivih dejanj vodenja in pomoči pri prepovedanem prehodu čez državno mejo (*Poročevalec DZ RS* št. 84, 2002, 5);
- sodobna tajska ekonomska migracija 'gastarbajterskega' tipa z najmanj razvitih območij nekdanje Jugoslavije (Kosovo, Makedonija);
- normalizaciji razmer v BIH ter drugih delih nekdanje Jugoslavije – leta 2000 je skoraj četrtina tujcev, ki so se prvič priselili v Slovenijo, dovoljenje za prebivanje dobila prav na tej podlagi (*Poročevalec DZ RS* št. 84, 2002, 4), medtem ko je bilo leta 1999 takih samo 10 odstotkov;
- vračanje avtohtonega slovenskega prebivalstva (prve generacije »zdomcev« ter »izseljencev«) ter njihovih družinskih članov, ki so bili rojeni v tuji državi (druga generacija).

Najštevilčnejši selitveni tok v Slovenijo v tem desetletju, ki je tudi pomembno vplival na sestavo selitvenega prirasta, so bili prebežniki iz Bosne in Hercegovine. Ocene njihovega števila v Sloveniji so različne, saj jih veliko nikoli ni bilo registriranih, in segajo do 70 tisoč. Leta 1993 ob popisu prebežnikov in njihovi neobvezni registraciji pri Rdečem križu jih je bilo dobrih 31 tisoč. Konec junija 1995, ko je bil prvič objavljen statistični podatek o številu prebivalstva po spremenjeni definiciji, je bilo beguncev še 21.458, njihovo število se je v naslednjem letu več kot prepolovilo. Ob uveljavitvi Zakona o začasnem zatočišču sredi leta 1997 jih je bilo v Sloveniji

še 7.200, nekaj manj kot polovica jih je prebivala v 15 begunskih centrih (*Poročevalac* DZ RS št. 38, 1998, 49).

Glavni razlogi za zmanjševanje števila beguncev (oseb z začasnim zatočiščem) v celotnem obdobju so bili:

- vračanje nazaj v Bosno in Hercegovino po končani vojni (na območje, ki je po Daytonskem sporazumu pripadlo Federaciji BiH);
- odhod beguncev iz Slovenije v druge države (večinoma države Evropske unije, delno tudi prekomorske dežele), kjer so že prebivali njihovi sorodniki;
- ureditev statusa tujega državljanca v Sloveniji oziroma pridobitev državljanstva Republike Slovenije;
- smrtnost kot posledica specifične starostne sestave beguncev.

Na podlagi podatkov, ki so jih zbirali na Uradu za priseljevanje in begunce (stanje marec 2003), ocenjujem, da je v Sloveniji od skupaj 36 tisoč registriranih beguncev iz nekdanje Jugoslavije v Sloveniji ostalo (in se tudi trajno naselilo) najmanj 8 tisoč oseb iz Bosne in Hercegovine. Begunsko populacijo v večji meri sestavljajo ženske (60 odstotkov), prevladujejo zlasti v starostnih skupinah 20–55 let, kar je posledica dejstva, da so bili moški te starosti vojaški obvezniki. Posledica velikega števila beguncev v rodni dobi in dejstva, da so številne v Sloveniji živele v družinski skupnosti (vzpostavljeni bodisi pred prebegom v Slovenijo, kjer je že prebival njihov partner, ali vzpostavljeni v Sloveniji), je velik delež otrok, ki so se rodili v Sloveniji. Rodnost beguncev v Sloveniji je bila veliko višja kot rodnost preostalih priseljencev (celotna rodnost je v posameznem letu dosegla tudi vrednost 3 otroke na žensko v rodni dobi). Ob prihodu je bilo več kot 40 odstotkov prebežnikov mlajših od 20 let (med moškimi je bilo takih kar polovica), starejših od 60 let pa samo nekaj več kot 12 odstotkov.

Dejanski selitveni prirast iz držav nekdanje Jugoslavije (dobrih 23 tisoč oseb) je bil po osamosvojitvi Slovenije skoraj pol manjši kot tisti iz začetnega obdobja priseljevanja sredi petdesetih let, ko je prvi večji val priseljevanja po eksodusu italijanskega prebivalstva zajel obalno območje. Skupno število priseljencev iz nekdanje Jugoslavije se je zaradi odseljevanja po osamosvojitvi Slovenije in v zadnjem desetletju tudi zaradi večje umrljivosti (13 odstotkov priseljencev je že starejših od 65 let) povečalo samo še za 1.300.

Zaradi omenjenih demografskih procesov in kot posledica prevladujočih migracij iz BiH (55 odstotkov) so se v tem desetletju spremenila razmerja med izvornimi območji. BiH je s skoraj 44 odstotkov vseh priseljencev iz nekdanje Jugoslavije svoj delež realno povečala za 20 odstotkov. Zaradi ekonomske (»začasne«) migracije moške delovne sile iz Makedonije se je delež te države kot izvornega območja priseljencev v zadnjem desetletju relativno povečal kar za tretjino. Priseljenci iz Bosne in Hercegovine so skoraj v celoti nadomestili zmanjšanje števila priseljencev iz Hrvaške in ZRJ. Čeprav se podatki o ožjih izvornih območjih priseljencev ne zbirajo več, lahko sklepamo, da večina selitvenega prirasta iz ZRJ v Slovenijo prihaja s Kosova.

Zaradi dolgoletnega prebivanja v Sloveniji in administrativnega urejanja prebivališča po osamosvojitvi Slovenije ob pridobivanju državljanstva se je delež notranjih selivcev med priseljenim prebivalstvom sicer povečal, vendar je notranja mobilnost priseljencev še vedno izjemno nizka. Glede na tip selitve je 69 odstotkov priseljencev iz nekdanje Jugoslavije primarnih – priseljeni iz države prvega prebivališča v sedanje prebivališče. Samo 1 odstotek se jih je priselil v Slovenijo iz države, ki ni enaka državi prvega prebivališča. 4 odstotke priseljencev iz nekdanje Jugoslavije se je vsaj enkrat iz Slovenije odselilo in ponovno priselilo v Slovenijo. Število povratnih selivcev se je v zadnjem desetletju zmanjšalo, saj so bili zaradi razmer na območju nekdanje Jugoslavije par let pretrgani normalni tokovi med Slovenijo in večino nekdanje Jugoslavije. V obdobju 1991–2002 je bilo povratnih selivcev manj kot 1 odstotek vseh priseljencev iz nekdanje Jugoslavije.

Tabela 5: Priseljeni z območja nekdanje Jugoslavije po tipu selitve, Slovenija, popis 2002

Območje odselitve	Medrepubliški selivci (v tisočih)				Delež v %			Delež povratnih selivcev
	skupaj	priseljenci v Slovenijo			povratni selivci	prva priselitev	notranja selitev	
		skupaj selivci	prva priselitev	notranja selitev				
Skupaj	159,8	150,1	111,3	38,8	9,7	74,1	25,9	6,1
Hrvaška	52,8	48,0	34,3	13,7	4,8	71,4	28,6	9,1
BIH	71,2	68,9	52,3	16,6	2,3	75,9	24,1	3,2
Makedonija	6,8	6,5	5,1	1,4	0,3	77,6	22,4	3,9
ZRJ	29,0	26,7	19,6	7,1	2,3	73,6	26,4	8,1

Iz BIH se je v Slovenijo po njeni osamosvojitvi priseljevalo samo bošnjaško prebivalstvo, ki skupaj z opredelitvijo Bosancev, za katero se opredeljuje pretežno prebivalstvo muslimanske veroizpovedi, predstavlja 70 odstotkov opredeljenih selivcev. Priselitve Bošnjakov so še ostale na ravni priseljevanja iz osemdesetih let. Relativno najbolj se je povečalo priseljevanje Makedoncev in Albancev, od katerih jih četrtnina prihaja iz zahodnega dela Makedonije. Delež Slovencev med priseljenici iz drugih republik se je po osamosvojitvi nekoliko povečal (13 odstotkov opredeljenih priseljencev), največji je bil v letu osamosvojitve (25 odstotkov), med povratnimi selivci jih je skoraj dve tretjini. Število priseljencev drugih narodnosti se je v primerjavi s preteklim medpopisnim obdobjem zmanjšalo za dve tretjini in več. Nadpovprečno visok delež neznanih odgovorov (skoraj 20 odstotkov) je tudi posledica specifične sestave teh sodobnih priseljencev, načina njihovega prebivanja v Sloveniji (samski domovi, različne barake na deloviščih) in nedosegljivosti v času popisovanja.

Tabela 6: Prebivalstvo, priseljeni iz drugih republik nekdanje Jugoslavije po območju odselitve in rojeni v Sloveniji po narodnosti, popis 2002

Narodnost	Prebivalstvo	Priseljeni po območje odselitve 1991-2001					Rojeni v Sloveniji
		skupaj	Hrvaška	BIH	Makedonija	ZRJ	
SKUPAJ	1.964.036	23.471	4.646	12.750	2.141	3.994	45.144
Hrvati	35.642	2.570	1.672	865	-	33	8.350
Srbi	38.964	1.721	225	954	-	542	13.245
Bošnjaki	32.009	5.162	80	4.884	37	161	10.252
Makedonci	3.972	913	z ⁸	z	898	z	909
Čmogorci	2.667	138	z	z	z	119	907
Albanci	6.186	1.811	19	11	425	1.356	1.537
Neopredeljeni	12.085	577	158	312	6	101	6.895
Jugoslovani	527	64	z	z	z	50	173
Regionalno	9.529	1.962	z	1.917	z	z	2.876
Slovenci	1.631.363	2.313	1.233	658	66	356	-
Drugo ⁹	4.432	350	65	37	112	136	-
Ni želel odg.	48.588	1.386	323	765	67	231	-
Neznano	126.325	4.504	827	2.331	521	828	-

Zaradi spremembe metodologije popisa 2002, ki je prilagojena mednarodnim priporočilom, v podatkih niso več upoštevane priselitve 3 tisoč oseb, ki so leto dni pred popisom še prebivale v tujini in so se v Slovenijo priselile v zadnjem letu pred popisom. Najnovejši podatki o priseljevanju v letih 2001 in 2002 vključno s priselitvami v letu 2000 kažejo na nove trende v selitvenih tokovih Slovenije z drugimi državami, ki so lahko tudi znanilec selitvenih tokov po vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Temeljne značilnosti priseljevanja v zadnjih letih so bile:

- zmanjšuje se delež priselitev iz držav nekdanje Jugoslavije, ki dosega samo še dve tretjini celotnega selitvenega prirasta (v začetku devetdesetih let več kot 90, nato okrog 80 odstotkov);
- povečuje se priseljevanje tujcev iz Evropske unije;
- po letu 2000 se je izrazito povečalo število priselitev državljanov Slovenije iz Nemčije in Avstrije ter nekaterih prekomorskih držav, kamor je odhajalo veliko slovenskih izseljencev ter političnih emigrantov;
- spremenila se je starostna sestava priseljencev, saj je med priseljenimi v zadnjem letu 20 odstotkov starejših od 45, desetina celo več kot 55 let, zato sklepam, da se iz tujine po upokojitvi vračajo slovenski zdomci in izseljenci.

⁸ Z – zaradi upoštevanja statistične zaupnosti podatki niso objavljeni.

⁹ Brez avtohtonih narodnih skupnosti.

Obdobje 2002–2006

Najnovejša selitvena gibanja kažejo izrazito povečevanje priselitvenih tokov v Slovenijo, ki zadnji dve leti celo presegajo rekordne letne vrednosti iz sredine osemdesetih let. Ključno vprašanje, na katerega bo mogoče odgovoriti šele s časovne distance, pa je značaj omenjenih sodobnih ekonomskih migracij. Ali gre prvenstveno za ciklično kroženje delovne sile in relativno hitro vračanje v države izvora, ali pa bo to priseljevanje sčasoma dobilo trajen značaj in s tem vplivalo tudi na pozitiven demografski razvoj Slovenije?

Delež državljanov RS med priseljenci je zanemarljiv (v tem obdobju samo 12 odstotkov). Za državljane RS je še vedno prevladujoče odseljevanje, saj je Slovenija na račun preseganja odselitov v teh petih letih statistično izgubila skoraj 4 tisoč prebivalcev (v veliki meri gre zgolj za legalizacijo odselitve, ki se je zgodila že pred mnogo leti). Med priseljenimi skoraj 8 tisoč državljanov jih je bilo kar 55 odstotkov rojenih v Sloveniji, 25 odstotkov v eni od držav nekdanje Jugoslavije (največ na Hrvaškem), 20 odstotkov pa v drugih državah. Taka struktura priseljencev glede na kraj rojstva je bila značilna za prvo obdobje priseljevanja neposredno po drugi svetovni vojni. Z območja nekdanje Jugoslavije se je priselil le manjši del državljanov (2.500 oziroma tretjina vseh, od tega dobrih tisoč iz Hrvaške). Novih priseljencev v tej kategoriji je torej zanemarljivo malo, prevladujejo povratni selivci. Priseljeni državljani so v ekonomskem pogledu povsem netipični, saj se jih je po priselitvi v Slovenijo zaposlilo manj kot 20 odstotkov.

Veliko število mladih priseljencev (leta 2006 kar četrтина v starosti do 5 let) in s tem zelo opazno zmanjšanje povprečne starosti (z 39 na 30 let) je lahko posledica združevanja družin oziroma vračanja celih družin z otroki ali pa tudi znak administrativne registracije oziroma načina vodenja registra in s tem zavajajoče (dejansko sploh ne gre za priselitev po mednarodni statistični definiciji).

Tujci predstavljajo glavnino priseljencev v Slovenijo. Po vstopu Slovenije v Evropsko unijo se delež priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije v nasprotju s pričakovanji ni zmanjšal. Celotno nasprotno, predstavljajo kar 85 odstotkov priselitev tujcev, kot izvorni državi pa izstopata Bosna in Hercegovina ter nekdanja skupna država Srbije in Črna gora. Iz selitvenih tokov s Slovenijo pa počasi izstopa Hrvaška (delež znaša samo še 12 odstotkov). Izjemoma se je delež priselitev iz nekdanje Jugoslavije nekoliko zmanjšal v letu 2005 (na 77 odstotkov) zaradi uvedbe kvot za zaposlovanje tujcev iz tretjih držav. Verjetno gre taka razmerja povezovati tudi z administrativnimi zaprekami oziroma pridobitvami ustreznih dovoljenj, ki jih državljani držav zunaj Evropske unije potrebujejo za vstop in bivanje v Sloveniji. Za državljane EU pa načeloma velja svoboden pretok in za začasno prebivanje niti ne potrebujejo dovoljenja, zato je lahko dejansko število teh priseljencev podcenjeno.

Tabela 7: Tujci v Sloveniji po državi državljanstva in pridobitev državljanstva RS, 2002–2006

Država državljanstva	Tujci (stanje)			Priseljeni tujci (letno)					Pridobitev državljanstva 2002-2006 ¹⁰
	31. 12. 2002	31. 12. 2006		2002	2003	2004	2005	2006	
		Skupaj ¹⁰	DD ¹¹						
SKUPAJ	4.4693	53.555	50.734	7.702	8.011	8.597	13.294	18.251	15.332
Nekdanja Jug.	40.356	47.525	46.804	6.276	6.445	7.386	10.301	15.561	13.812
Hrvaška	7.208	6.829	7.200	1.307	1.282	798	992	1.146	1.869
BIH	22.006	24.441	26.030	2.531	2.105	2.966	4.307	7.871	8.328
Makedonija	3.897	5.936	4.701	1.217	1.559	1.251	1.678	2.097	782
ZRJ	7.245	10.319	8.873	1.221	1.499	2.371	3.324	4.447	2.833
Druge države	4.337	6.030	3.930	1.426	1.566	1.211	2.993	2.690	1.520
Delež nekđ. Jugoslavije	90.3	88.7	92.3	81.5	80.5	85.9	77.5	85.3	90.1

Vsekakor je selitveni pretok zadnjih let povezan z ugodno ekonomsko situacijo v Sloveniji v obdobju visoke gospodarske rasti, nadpovprečnega investiranja in zaposlovanja. Kar 75 odstotkov priselitev tujcev v letu 2006 je neposredno povezanih s sezonsko oziroma trajnejšo zaposlitvijo. V letu 2006 je Zavod za zaposlovanje zabeležil precejšnje povečanje obsega dovoljenj za zaposlitev, katerih obseg je bil v preteklih letih skoraj nespremenjen. Povečanje obsega dovoljenj za zaposlitev je v največji meri posledica uveljavitve novega Pravilnika o postopkih in dokazilih za odločanje o izdaji dovoljenja za zaposlitev v primerih, ko zaposlitev tujca zaradi narave dela ni povezana s trgom dela, ki je določil deficitarne poklicne skupine, za katere se dovoljenja za zaposlitev izdajajo na poenostavljen način.¹²

Podatki kažejo, da se sodobni tujec na začasnem delu v Sloveniji bistveno ne razlikuje od nekdanjega priseljence iz ene med republikami, ki se je v Slovenijo priselil v času nekdanje Jugoslavije. Potrebe trga delovne sile so se spremenile v toliko, da je danes večina priseljencev zaposlenih v gradbeništvu (dve tretjini v letu 2005). Glavni razlogi zaposlovanja tujcev so strukturna neskladja med ponudbo in povpraševanjem v nekaterih panogah (že omenjeno gradbeništvo), pripravljenost delati pod težjimi delovnimi pogoji in za slabše plačilo in strokovnost teh delavcev.¹³ Zato ni presenetljivo, da prevladujejo moški (v povprečju tri četrtine, med zaposlenimi celo preko 90 odstotkov), stari od 20–39 let. Posledično je tudi razmerje med moškimi in ženskami v številnih mlajših starostnih skupinah deformirano. Konec decembra 2006 je bilo tujcev v Sloveniji 2,7 odstotka, moških tujcev v starosti od 25 do 49 let pa v vsaki enoletni skupini od 4,5 do 6,7 odstotka).

Žal ta sodobna migracija negativno vpliva na izobrazbeno sestavo prebivalstva. Pri tem izstopajo predvsem novodobni priseljenci iz Bosne in Hercegovine ter Srbije (bolj natančno s Kosova), ki v Sloveniji v največji meri opravljajo najslabše plačana dela. Kvalifikacijska struktura zaposlenih tujcev ostaja nizka, saj še naprej prevladujejo delavci s I. do IV. stopnje izobrazbe (95 odstotkov).

¹⁰ Statistični urad RS, neobjavljeni podatki.

¹¹ DD – veljavna delovna dovoljenja. Letno poročilo Zavoda za zaposlovanje, 2006.

¹² Letno poročilo Zavoda za zaposlovanje, 2006.

¹³ Letno poročilo Zavoda za zaposlovanje, 2005.

Posredno pa iz določenih podatkov vendarle lahko sklepamo, da bo Slovenija postala drugi dom za številne priseljence iz nekdanje Jugoslavije. Število tujcev s stalnim prebivališčem v Sloveniji se je med letoma 2002 in 2006 povečalo za 13 tisoč (90 odstotkov državljanov z območja nekdanje Jugoslavije, več kot polovica iz Bosne in Hercegovine). Ker je za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje v Sloveniji treba vsaj 8 let prebivati z dovoljenjem za začasno prebivanje, si svoj status v Sloveniji v največji meri urejajo tisti, ki so se priseljevali v prvem obdobju po osamosvojitvi Slovenije (predvsem nekdanji begunci).

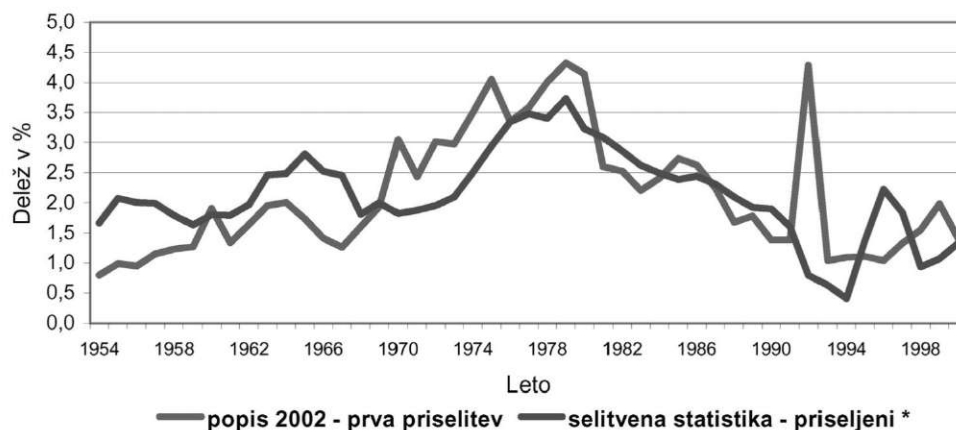
Dejansko število pridobitev statusa stalnega tujca je še veliko večje, ker so si številni stalni tujci v tem času pridobili državljanstvo Slovenije (v obravnavanem obdobju 14 tisoč nekdanjih državljanov držav, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije). Relativno in absolutno največ novih državljanov je pred tem imelo državljanstvo Bosne in Hercegovine, nadpovprečno ZRJ, močno podpovprečno pa Makedonije. Nekdanji državljani BIH predstavljajo v zadnjih petih letih kar dve tretjini novih državljanov Slovenije z območja nekdanje Jugoslavije. Vzporedno s tem se tudi krepi moč islamske verske skupnosti v Sloveniji, saj glede na dogajanje preteklih let lahko predpostavimo, da so glavnina novih državljanov Bošnjaki.

Tudi podatki Zavoda za zaposlovanje o povečanem številu izdanih osebnih dovoljenj za delo, ki so večinoma povezana s preteklim trajanjem prebivanja v Sloveniji, potrjujejo namero državljanov nekdanje Jugoslavije, da je Slovenija njihova ciljna država. Samo v letih 2005 in 2006 je bilo izdanih skoraj 13 tisoč novih osebnih delovnih dovoljenj, skupno število veljavnih osebnih dovoljenj pa se je iz 18 tisoč konec leta 2002 povečalo na 30 tisoč konec leta 2006.

Skupno število veljavnih delovnih dovoljenj (tabela 6) za državljane Bosne in Hercegovine presega število tujcev iz te države s prijavljenim prebivališčem v Sloveniji. Dva glavna razloga, ki pojasnjujeta presežek, sta neusklajenost evidenc (npr. zaradi pridobitve državljanstva) ter zakonsko določilo, da si je treba dovoljenje za delo pridobiti pred priselitvijo v Slovenijo. Pri državljanih Hrvaške pa je temeljni razlog dnevna migracija na delo v Slovenijo, kjer obmejni prebivalci Hrvaške seveda nimajo prebivališča.

PRIMERJAVA PODATKOV POPISA 2002 IN SELITVENE STATISTIKE

Grafikon 1: Priseljeni v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije, Slovenija, 1954–2000, popis 2002 in podatki selitvene statistike



*Vir: različne publikacije Statističnega urada in preračuni avtorja.

V obdobju 1954–2000 se je po podatkih selitvene statistike v Slovenijo iz drugih republik oziroma držav nekdanje Jugoslavije priselilo 360 tisoč oseb, odselilo pa 200 tisoč. V teh podatkih so zajete tudi večkratne selitve posameznega selivca, zato je dejansko število oseb, ki so vstopale v medrepubliške selitvene tokove nekaj manjše, kar pa ne vpliva na izračun selitvenega prirasta Slovenije z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije, ki znaša 160 tisoč oseb. To je 12 tisoč več kot število prvih priselitev iz nekdanje Jugoslavije v istem obdobju glede na podatke zadnjega popisa. Pri primerjavi selitvenih tokov moramo poleg prvih priseljencev upoštevati še povratne selivce, ki jih je bilo z območja nekdanje Jugoslavije v tem obdobju nekaj več kot 8 tisoč. Če upoštevamo še umrljivost priseljencev (ki je bila glede na mlado sestavo priseljenih nizka) in dejstvo, da selitvena statistika prikazuje število selitev (ki jih je približno 10 odstotkov več kot selivcev), se bilančni izračun števila priseljencev iz nekdanje Jugoslavije v Slovenijo presenetljivo natančno ujema. V daljšem časovnem obdobju se razlike med dejansko in registrirano priselitvijo izenačijo. Od leta 1960 lahko opazujemo, kako je registracija selitve v krajšem ali daljšem časovnem obdobju sledila priseljevanju. Zaradi izrazitega priseljevanja konec sedemdesetih let so bile takrat razlike najmanjše, tako da oba vira hkrati izkazujeta največje priseljevanje. Ko se je v osemdesetih letih število selivcev dejansko že precej zmanjšalo, se je zaradi registracije selitev iz prejšnjih let še ustvarjal privid selitvenega pritoka. Nasprotno se je dogajalo v začetku devetdesetih let, ko so podatki prvič nasploh izkazovali negativen selitveni prirast v času, ko so Slovenijo preplavili prebežniki iz nekdanje Jugoslavije v številu, ki je daleč preseгло najvišje vrednosti priselitev iz konca sedemdesetih let.

ZAKLJUČEK

Največji del selitev med Slovenijo in drugimi republikami nekdanje Jugoslavije je potekal v času skupne države v sedemdesetih in osemdesetih letih. Te selitve so imele značaj notranjih selitev in so potekale brez kakršnekoli migracijske politike oziroma nadzora selitvenih tokov. Zaradi te stihiskosti, nedorečene zakonodaje, načina statističnega spremljanja selitvenih tokov med republikami nekdanje Jugoslavije ter metodoloških rešitev v popisih prebivalstva so bili podatki o priseljevanju v Slovenijo časovno podcenjeni. Zaradi razlike med letom dejanske priselitve v Slovenijo in letom administrativne registracije te priselitve so bile lahko posamezne demografske, socialnogeografske in socioekonomske značilnosti priseljencev ob priselitvi v Slovenijo dejansko drugačne, kot pa so jih izkazovali uradni statistični podatki.

Priseljevanje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo lahko razdelimo glede na obdobje priseljevanja in posamezne skupine priseljencev v več kategorij. Čeprav so bili spremenjeni procesi priseljevanja in struktur priseljencev ugotovljeni že v drugi polovici osemdesetih let, je bila dejanska ločnica osamosvojitve Slovenije. Tudi po osamosvojitvi je Slovenija migracijsko še vedno povezana predvsem z državami nekdanje Jugoslavije.

V obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije so bili pomembni naslednji migracijski procesi:

- tipično ekonomsko priseljevanje brezposelnega ruralnega prebivalstva, ki je bilo ob priselitvi precej mlajše (modalni razred 15–19 let), kot so nakazovale prejšnje raziskave (modalni razred 20–24 let), zato je do procesov oblikovanja družinskih skupnosti večinoma prihajalo šele v novem okolju;
- priseljevanje je največkrat potekalo po konceptu migracijskih verig, tako da so se v Sloveniji priseljenci posamezne narodnosti iz istih izvornih območij naseljevali strnjeno;
- organizirano iskanje delovne sile, ki so ga izvajala nekatera največja slovenska industrijska in gradbena podjetja, je bilo neposredno (navadno organizirano skupaj z lokalnimi zavodi za zaposlovanje) ali posredno (preko šolanja v Sloveniji) in najznačilnejše za sedemdeseta leta in prvo polovico osemdesetih let;
- razporejanje na delo v Slovenijo (JLA, carina, drugi državni organi nekdanje skupne države) je bilo v dosedanjih raziskavah migracij zapostavljeno, čeprav je pomembno prispevalo k demografskim spremembam in splošnemu družbenemu razvoju, še zlasti v manjših lokalnih skupnostih;
- sekundarno priseljevanje (z zamikom) vzdrževanih družinskih članov oziroma zakoncev (združitve družin, poročna migracija), ki nima tipičnih ekonomskih vzrokov in je bilo značilno predvsem za ženske;
- priseljevanje Slovencev po rodu (več kot polovica je danes starejših od 50 let) predstavlja skoraj 20 odstotkov priselitev iz nekdanje Jugoslavije in je bilo značilno za obdobje pred drugo svetovno vojno in takoj po njej.

Tudi po osamosvojitvi Slovenije je njena migracijska problematika ostala tesno povezana s priseljenci z območij nekdanje Jugoslavije. Za zadnje desetletje so bili značilni naslednji migracijski procesi:

- urejanje statusa priseljencev z administrativno urejenim prebivališčem v Sloveniji, ki se je odražalo v pridobivanju državljanstva (Slovenija je edina država v Evropi, ki je v tako kratkem obdobju – dobrega pol leta – število državljanov povečala za 10 odstotkov) oziroma urejanju statusa tujca;
- legalizacija prebivanja tistih državljanov nekdanje SFRJ, ki so ob osamosvojitvi v Sloveniji že prebivali, vendar prebivanje ni bilo administrativno urejeno;
- novi selitveni tokovi (z izjemo begunskega vala v letih 1992/93) so bili številčno precej šibkejši kot pred osamosvojitvijo – tudi kot posledica omejevalne zakonodaje (realno celo pol manjši kot v obdobju stagnacije priseljevanja v osemdesetih letih);
- sodobnemu številčnejšemu začasnemu priseljevanju tujcev po vstopu Slovenije v EU zaradi potreb po delavcih v posameznih dejavnostih (npr. gradbeništvo) v obdobju gospodarske rasti sledi tudi hkraten močan protitok odselitev;
- spremenjena narodnostna sestava novodobnih ekonomskih priseljencev, ki sodijo med migrante 'gastarbajterskega' tipa, prihajajo pa z najmanj razvitih območij nekdanje Jugoslavije (Kosovo, Makedonija);
- množičen pojav treh novih tipov migrantov:
 - največja skupina z za priseljence povsem netipično demografsko sestavo so bili begunci z območij vojnih spopadov v nekdanji Jugoslaviji (največ iz BIH); od približno 36 tisoč registriranih jih je v Sloveniji ostalo dobrih 8 tisoč in predstavljajo kar tretjino selitvenega prirasta Slovenije v tem obdobju;
 - ilegalni, pretežno ekonomski migranti, med katerimi so z območja nekdanje Jugoslavije prevladovali Albanci s Kosova in iz Makedonije, ki so Slovenijo uporabljali kot tranzitno državo na poti v države EU;
 - iskalci azila kot poseben tip ilegalnih migrantov (ti so prihajali predvsem iz azijskih držav); Slovenijo so razmeroma hitro zapustili, saj ni bila njihova ciljna država.

Najnovejši trendi razvoja priseljevanja kažejo na zmanjševanje priseljevanja državljanov Slovenije iz držav naslednic nekdanje Jugoslavije (samo še tretjina) in na ponovno povečano priseljevanje ekonomskih migrantov iz teh držav (85 odstotkov v letu 2006). Slovenija tudi po petnajstih letih samostojnosti ostaja migracijsko povezana predvsem z nekdanjo skupno državo. Glede na številne migracijske privlačnostne dejavnike je to tudi pričakovano (relativna bližina, sorodnost jezika, ekonomska razvitost, sorodniki v Sloveniji oziroma poznavanje priseljencev iz izvirnega okolja, ki v Sloveniji že prebivajo ipd.).

Priseljevanje v Slovenijo je bilo z vidika demografskega razvoja vsekakor zelo pozitivno. Sodobni demografski prehod v Sloveniji je bil počasnejši, kot bi bil sicer. Zavlekel se je do začetka devetdesetih let, ko se je število rojstev zmanjšalo predvsem zaradi ustavljenega rednega priseljevanja žensk v rodni dobi. Pomembno je poudariti, da priseljenci rodnosti v Sloveniji niso neposredno zviševali zaradi rojevanja večjega števila otrok, pač pa samo posredno preko povečanega števila fertilnega prebivalstva, enakomerne zastopanosti žensk med priseljenci in visokega

deleža priseljenk v najbolj rodnem obdobju (18–30 let). Sodobna ekonomska imigracija pa kaže občutno prevladovanje moških (leta 2006 med priseljenimi celo 80 odstotkov), zato je med vsemi tujci v Sloveniji samo četrtnina žensk. Poleg tega je danes tudi rodnost tujk (glede na število otrok na 1000 žensk v rodni dobi) skoraj polovico manjša od rodnosti državljanek Slovenije.

LITERATURA

- Bevc, Milena, Valentina Prevolnik Rupel in Barbara Verlič Christensen (2000) *Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Boyle, Paul, Keith Halfacree in Vaughan Robinson (1998) *Exploring contemporary migration*. Harlow: Addison Wesley Longman Limited.
- Breznik, Dušan (1990) Unutrašnje migracije u Jugoslaviji posle drugog svetskog rata. V Miroljub Rančić (ur.) *Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije*, 33–61. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Genorio, Rado, Vladimir Klemenčič in Aleš Stergar (1983) Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981. *Razprave in gradivo* 41, 147–56.
- Gosar, Anton (1978) Obseg, vzročnost in karakteristika slovenskega izseljevanja v tujino. V *Iseljenišтво naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajemne veze s domovinom*, 144–59. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti.
- Gosar, Anton (1987) *Geographical effects of south-north migrations in Yugoslavia*. Portland (separat).
- Gosar, Anton (1993) Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v Srednji Evropi. *Geographica Slovenica* 24, 33–50.
- Gosar, Anton (1995) Socialno-geografske značilnosti Slovenije in pogled v prihodnost. V Veljko Rus (ur.) *Slovenija po letu 1995 – razmišljanja o prihodnosti*, 44–66. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gregorčič, Marta, Petra Lesjak-Tušek in Mojca Pajnik (2001) *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Klemenčič, Marijan in Vladimir Klemenčič (1997) Hrvati v Sloveniji glede na podatke popisov prebivalstva po drugi svetovni vojni. V *Hrvati v Sloveniji*, 139–62. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Klemenčič, Vladimir (1991) Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novjšem razdobju. *Geografija v šoli* 1, 7–22.
- Kokole, Vladimir (1986) Migracije v SR Slovenijo iz drugih republik in narodnostna sestava njenega prebivalstva. *Geografski vestnik* 58, 13–26.
- Komac, Miran (1997) Srbska skupnost v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 32, 73–115.
- Komac, Miran (2002) »Novodobne narodnostne skupnosti«. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja (interno gradivo).
- Kržišnik-Bukić, Vera (1996) *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

- Lalović, Miroslav (1990) Brojno kretanje i prostorni razmeštaj naroda i narodnosti u Jugoslaviji (1948–1981). V Miroljub Rančić (ur.) *Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije*, 121–36. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Lukšič-Hacin, Marina (1995) *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič-Hacin, Marina (1999) *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Malačič, Janez (1989) Medžurepubličke i vanjske migracije u Sloveniji od sredine 1950-ih godina – ekonomski uzroci i posljedice. *Migracijske teme* (5)4, 325–39.
- Malačič, Janez (1991) Zunanje migracije Slovenije po II. svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* (45)2, 299–312.
- Medved, Felicita (1998) Predlog načel in ciljev imigracijske politike Republike Slovenije. *Javna uprava* (34)3, 433–50.
- Mesić, Milan (1991) *Vanjske migracije i društveni razvitak*. Zagreb: Inštitut za migracije i narodnosti Sveučilišta.
- Mežnarić, Silva (1986). »Bosanci«. *A kuda idu Slovenci nedeljom*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS, Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Obradović, Sava (1955) Uvod. V *Popis prebivalstva 1948, Knjiga VI*, 7–40. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Pak, Mirko (1993) Geografska problematika narodnostne sestave prebivalstva Ljubljane. *Geographica Slovenica* 24, 51–63.
- Petrović, Ruža (1987) *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Pletikosić, Ivica (2000) Migracije v Piranu med drugo svetovno vojno in neposredno po njej. *Annales* (10)1, 217–30.
- Šifrer, Živko (1963) Razvitak stanovništva Slovenije u poslednjih sto godina. *Stanovništvo* (1)3, 339–66.
- Šircelj, Milivoja (1990) Demografske posledice priseljevanja v SR Slovenijo. *Prikazi in študije* (31)1, 3–12.
- Šircelj, Milivoja (1992a) Metodološke osnove in kvaliteta statističnega spremljanja zunanjih selitev Slovenije. *IB revija* (26)11–12, 39–50.
- Šircelj, Milivoja (1992b) »Vrednotenje dosedanjega razvoja ter načinov in metod spremljanja selitev v Slovenijo«. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, Zavod Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Šircelj, Milivoja (2003) Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Vogelnik, Dolfe (1974) »Slovenski demografski trenutek 1979–2000«. I. slovenski demografski simpozij.
- Žuljić, Stanko (1989) *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. Zagreb: Ekonomski institut.

Viri podatkov

- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marca 1948. Knjigi VI in IX. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Letno poročilo 2005. Zaposlovanje tujcev in delavcev iz EU. Ljubljana: Zavod RS za zaposlovanje, <http://www.ess.gov.si/slo/Predstavitev/LetnaPorocila/lp05/Slovenija/Slo/Pogl03.htm#3.%203.%201.%20Zaposlovanje%20tujcev%20in%20delavcev%20iz%20EU> (13. 10. 2007).
- Letno poročilo 2006. Zaposlovanje tujcev. Ljubljana: Zavod RS za zaposlovanje, <http://www.ess.gov.si/slo/Predstavitev/LetnaPorocila/lp06/Slovenija/Slo/15-tujci.htm> (13. 10. 2007).
- Meddržavne selitve. SI-STAT podatkovni portal. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/04_05156_sel_gib/01_05563_meddrzavne_selitve/01_05563_meddrzavne_selitve.asp (6. 10. 2007).
- Mesečne informacije, december 2006. Ljubljana: Zavod RS za zaposlovanje.
- Popis stanovništva 1953. Knjigi I in VIII. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva 1961. Knjige II, VI in XII. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Knjigi I in IX. Beograd: Zvezni zavod za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Rezultati raziskovanj 282 in 306. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Statistične informacije 25, 41, 107, 218 in 232. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Neobjavljeno gradivo v elektronski obliki. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991. Rezultati raziskovanj 617. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991. Računalniški izpisi. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991. Neobjavljeno gradivo v elektronski obliki. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002. Statistične informacije 92 in 93. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002. Statistične informacije 92 in 93. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Priseljeni v Slovenijo. Statistično raziskovanje o selitvah, 1982–2001. Računalniški izpisi. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Selitveno gibanje, Slovenija, 2005. Prva objava. Ljubljana: Statistični urad RS, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=432 (6. 10. 2007).

Selitveno gibanje, Slovenija, 2006. Prva objava. Ljubljana: Statistični urad RS, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1099 (6. 10. 2007).

Socioekonomske značilnosti prebivalstva in meddržavnih selivcev, Slovenija. Prva objava, Ljubljana: Statistični urad RS, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=652 (6. 10. 2007).

III. DEL



INTEGRACIJA IN MODEL INTEGRACIJSKE POLITIKE¹

Romana Bešter

¹ Prispevek je nastal na podlagi avtoričine doktorske disertacije z naslovom Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije.

INTEGRACIJA

Integracija je v Evropi² trenutno prevladujoč termin, s katerim se označuje procese (in njihove posledice) vključevanja priseljencev v novo družbeno okolje. Drugi termini, ki so se in se še uporabljajo v ta namen, so: adaptacija,³ akulturacija,⁴ inkorporacija,⁵ absorpcija,⁶ asimilacija⁷ ipd. Kljub prevladujoči uporabi termina integra-

² V nasprotju z Združenimi državami Amerike, kjer je bolj v uporabi izraz asimilacija. Izraz integracija se je v ZDA uporabljali predvsem v povezavi z gibanjem za črnske pravice, kjer je predstavljal želeno alternativo segregaciji šol in javnih služb (Favell 2004).

³ Adaptacija: ko se dve kulturi srečata (prideta v stik druga z drugo), posameznik še naprej ohrani in razvija svojo izvirno kulturo, hkrati pa absorbira tudi elemente nove kulture. Proces adaptacije v svojem bistvu pomeni ohranjanje izvirne kulture in sprejemanje nove v procesu medsebojnega prilagajanja. Popolna adaptacija pomeni medsebojno adaptacijo etničnih skupin, ki je prostovoljno prevzemanje (posvajanje) skupnega in novega ter hkrati ohranjanje (etničnih) posebnosti (Klinar 1986: 324).

⁴ Rose (v Gordon 1964: 65) opredeljuje akulturacijo kot prevzem kulture druge družbene skupine in kot proces, ki posameznika ali skupino vodi k takšnemu prevzemu. Klinar opredeljuje akulturacijo kot proces, v katerem se prevzemajo elementi nove kulture, ki pa ne predstavljajo nekih globljih sprememb. Običajno se akulturacijski procesi enačijo s procesi sekundarne socializacije (npr. učenje drugega jezika) (Klinar 1986: 324–5). Gordon (1964: 71, 77) akulturacijo enači s kulturno asimilacijo. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (Elektronska izdaja, verzija 1.0) je akulturacija opredeljena kot »prilagoditev novemu (kulturnemu) okolju«.

⁵ Nekateri avtorji uporabljajo termin inkorporacija kot bolj ali manj nevtralen izraz za poimenovanje procesa, v katerem priseljenci postanejo del družbe. Drugi avtorji pa s terminom inkorporacija označujejo predvsem vključevanje priseljencev v politično skupnost (Castles in dr. 2002: 119). Med bolj znanimi avtorji, ki uporabljajo termin inkorporacija, je Jasemin Nuhoglu Soysal (1994), ki v svoji primerjalni študiji *Limits of Citizenship* govori o različnih inkorporacijskih režimih. Z inkorporacijskimi režimi označuje vzorce političnega diskurza in organizacije, okrog katerih je zgrajen sistem inkorporacije (Soysal 1994: 32). Slovar slovenskega knjižnega jezika (Elektronska izdaja, verzija 1.0) inkorporacijo opredeljuje kot »vključitev, priključitev, pripojitev«.

⁶ Slovar slovenskega knjižnega jezika (Elektronska izdaja, verzija 1.0) absorpcijo opredeljuje kot »vpijanje, vsrkavanje«. V prenesenem pomenu je kot primer navedena »jezikovna absorpcija neslovenskega prebivalstva«.

⁷ Slovar slovenskega knjižnega jezika (Elektronska izdaja, verzija 1.0) asimilacijo opredeljuje kot »vključevanje v določeno okolje s prevzemanjem njegovih značilnosti, lastnosti«. Asimilacija tako pomeni tudi prevzemanje kulturnih značilnosti večinske družbe. Priseljenci naj bi v procesu asimilacije opustili svojo kulturo in svoj jezik ter se (tudi) v kulturnem pogledu popolnoma zlili z večinskim prebivalstvom. Arnold Rose (v Gordon 1964: 66) asimilacijo opredeljuje kot situacijo (in tudi kot proces, ki vodi do te situacije), v kateri oseba ali skupina prevzame kulturo druge družbene skupine do te mere, da ta oseba ali skupina nima več nobene značilnosti, ki bi jo identificirala s prejšnjo kulturo, in tudi ne goji več nobene lojalnosti do svoje prejšnje kulture. Po drugi strani pa se termin asimilacija uporablja tudi v širšem smislu za označevanje vseh procesov, v katerih določena populacija postaja podobna neki drugi populaciji – ne gre nujno za asimilacijo na kulturnem področju, temveč je asimilacija možna na različnih področjih (socialnem, političnem, ekonomskem, pravnem itd.). O različnih dimenzijah asimilacije je pisal že Gordon (1964). Ker je v preteklosti prevladalo razumevanje asimilacije kot normativnega koncepta, ki zagovarja popolno (tudi kulturno) absorpcijo v novo družbo, je termin dobil zelo negativno konotacijo in številni avtorji so se izogibali njegovi uporabi tudi v analitične namene. V novejšem času pa nekateri avtorji zagovarjajo oživitve uporabe termina asimilacija, in sicer kot analitičnega koncepta, ki je očiščen »asimilacionističnih« konotacij (na primer Brubaker 2003).

cija v Evropi pa njegova priljubljenost ni vsesplošna, in tudi avtorji, ki ga uporabljajo, pogosto opozarjajo na njegovo problematičnost.⁸ Ta problematičnost v veliki meri izvira iz kompleksnosti koncepta integracije, ki označuje širok krog dinamičnih procesov in situacij na različnih družbenih področjih, poleg tega pa se lahko nanaša tako na posameznike kot tudi na družbene skupine ali na družbo kot celoto. V nasprotju s to kompleksnostjo se pojem integracija pogosto uporablja zelo poenostavljeno za splošno označevanje procesov vključevanja priseljencev v družbeno življenje,⁹ pri čemer niso opredeljeni ne načini ne cilji vključevanja, niti ni opredeljeno družbeno življenje, v katerega naj bi se priseljenci vključili. Posledično pojem integracija tako v literaturi kot v javnem diskurzu označuje procese in stanja, ki segajo od asimilacijskih praks na eni strani do različnih oblik kulturnega pluralizma na drugi.¹⁰ Prevladujoč pogled vseeno postavlja integracijo nekam vmes med (prisilno) asimilacijo in ekstremni multikulturalizem. (Prisilna) asimilacija v tem kontekstu označuje proces, ki v končni fazi vodi v kulturni monizem. Ekstremni multikulturalizem pa označuje situacijo, v kateri je ohranjanje različnih kultur in njihovo avtonomno delovanje dopuščeno in spodbujano do te mere, da v končni fazi lahko pride do (prostovoljnega) zapiranja pripadnikov posameznih etničnih/kulturnih skupin v samozadostne skupnosti, ki živijo praktično povsem ločeno od preostalega prebivalstva. Integracija naj bi predstavljala neko vmesno možnost med omenjenima ekstremoma.

Največkrat se integracijo opredeljuje v duhu definicije, ki jo je že leta 1952 podal Ekonomski in socialni svet Organizacije združenih narodov (ECOSOC) – po tej definiciji je integracija:

postopen proces, v katerem novi naseljenci postanejo aktivni udeleženci v ekonomskih, socialnih, civilnih, kulturnih in duhovnih zadevah nove domovine. Gre za dinamičen proces, v katerem se vrednote oplajajo z medsebojnim spoznavanjem, prilagajanjem in razumevanjem. V

“gradual process by which new residents become active participants in the economic, social, civic, cultural and spiritual affairs of a new homeland. It is a dynamic process in which values are enriched through mutual acquaintance, accommodation and understanding. It is a process

⁸ Raziskava med delavci v nevladnem sektorju, ki sta jo izvedla Centre for Migration and Policy Research in Refugee Studies Centre z univerze v Oxfordu, je pokazala, da številni intervjuvanci zavračajo uporabo pojma integracija in pogosto gledajo nanj kot na *top-down* pojem, ki ga morajo uporabljati, če želijo pridobiti sredstva od Evropske komisije. V akademski sferi je raziskava zaznala večjo naklonjenost uporabi omenjenega pojma, vseeno pa so se tako akademiki kot delavci v nevladnih organizacijah strinjali, da je koncept integracije problematičen (Castles in dr. 2002: 115). Favell (2001: 3) v tem oziru opozarja, da ima pojem integracija vseeno določene prednosti v primerjavi z drugimi pojmi, ki se prav tako uporabljajo za poimenovanje prilagajanja družbe in posameznikov na spremembe, sprožene z imigracijo. Nekateri sorodni pojmi (kot na primer inkorporacija) so namreč preveč tehnično natančni in zajemajo le ožji segment tega kompleksnega procesa, drugi so preveč splošni (na primer absorpcija, akomodacija), tretji se lahko uporabljajo deskriptivno na tak način, da ne vključujejo nujno aktivne intervencije političnih institucij (na primer asimilacija, akulturacija).

⁹ Tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika (Elektronska izdaja, verzija 1.0) opredeljuje integracijo priseljencev v družbeno življenje enostavno kot vključevanje priseljencev v družbeno življenje.

¹⁰ Glej Doomernik 1998: 5; 2005: 3; Castles in dr. 2002: 117.

tem procesu najdejo tako priseljenci kot domačini priložnost za svoj lasten poseben prispevek.

in which both the migrants and their compatriots find an opportunity to make their own distinctive contributions"¹¹

Definicije poudarjajo tudi možnost ohranjanja manjšinske kulture v procesu integracije, s čimer se poudarja razlika med integracijo in asimilacijo.¹² Poleg tega definicije integracije večinoma izhajajo iz stališča, da gre pri integraciji za dvosmeren proces prilagajanja tako priseljencev kot večinske družbe.¹³ Penninx (2004: 3) ob tem opozarja, da omenjena partnerja v integracijskem procesu nimata enake teže oziroma vpliva – večinska družba oziroma njena institucionalna struktura ter način, kako ta družba reagira na prisotnost priseljencev, so bolj odločujočega pomena za potek in končni rezultat procesa. Kot pravi Bauböck (1994), prilagajanje priseljencev in večinske družbe ni povsem simetrično in se ravnotežja ne doseže na točki, ki bi bila enako oddaljena od štartnih pozicij ene in druge strani.

Številni avtorji integracijo opredeljujejo ne le kot proces, temveč tudi kot stanje (Doomernik 1998: 5; Böhning 1995: 2), kot rezultat, ki pa dejansko nikoli ni povsem končen (Böhning 1995: 2). Kot opozarja Böhning (1995: 2), tudi prehod med integracijo in neintegracijo (kot nasprotjem integracije) ni jasno in enoznačno določljiv. Ne moremo govoriti o eni sami točki prehoda. Gre bolj za področje, sestavljeno iz različnih točk, skozi katere procesi integracije ne napredujejo z enako hitrostjo in enako intenzivnostjo, pa tudi ne vedno po enaki poti (na enak način).

Na tem mestu lahko poudarimo tri različne (a med seboj povezane) pomene pojma integracija:

1. Z integracijo opisujemo proces vključevanja in sprejemanja priseljencev v novo družbeno okolje ter prilagajanja obstoječih družbenih struktur novim situacijam, ki so posledica imigracije. Integracija je večsmeren proces, ki zahteva medsebojno prilagajanje priseljencev in sprejemne družbe. Priseljenci v tem procesu sprejmejo nekatere norme in pravila, ki veljajo v novi družbi, večinska družba pa mora odpreti svoje institucije, jih prilagoditi novi situaciji in zagotoviti priseljencem enake možnosti za sodelovanje v njih, kot jih imajo preostali prebivalci. Proces integracije naj bi privedel do tega, da bi družbeni sistem (tudi) po vključitvi novih posameznikov ali skupin deloval kot povezan in notranje koheziven sistem, ki pa je v kulturnem pogledu heterogen in v katerem imajo posamezniki in skupine enake možnosti ne glede na svojo etnično ali kulturno pripadnost.
2. Z integracijo opisujemo tudi lastnost oziroma značilnost družbenega sistema (Entzinger in Biezeveld 2003: 6). O integraciji kot o lastnosti (ali stanju) družbe govorimo takrat, kadar njeni sestavni deli, vključno z novimi populacijami priseljencev, delujejo med seboj povezano, kohezivno, soodvisno, komplementarno, solidarno. Bolj ko je družba integrirana, bolj oziroma tesneje so njeni sestav-

¹¹ Citirano v: Best settlement practices. Settlement Services for Refugees and Immigrants in Canada. Canadian Council for Refugees, February 1998. <http://www.web.net/ccc/bpfina1.htm> (20. 10. 2005).

¹² Glej, na primer: Süßmuth in Weidenfeld 2004: 12; Böhning in Zegers de Beijl 1995.

¹³ Glej, na primer: Süßmuth in Weidenfeld 2004: 12; Green 2004: 116; Doomernik 1998: 5; Hansen 2003: 105; Castles in dr. 2002: 12. Glej tudi definicijo Mednarodne organizacije za migracije (IOM 2004: 5).

ni deli (skupine ali posamezniki) povezani med seboj (Entzinger in Biezeveld 2003: 6). Za integrirano družbo je značilna družbena kohezija,¹⁴ ki jo Svet Evrope opredeljuje kot sposobnost družbe, da zagotavlja blaginjo vsem svojim članom, da minimizira neenakosti in se izogiba polarizaciji. Kohezivna družba je družba svobodnih posameznikov, ki se medsebojno podpirajo in zasledujejo omenjene skupne cilje z uporabo demokratičnih sredstev (Revised Strategy for Social Cohesion 2004: 2). Pomembna značilnost integrirane družbe, ki jo sestavljajo kulturno raznolike skupine, je tudi sprejemanje različnosti – v smislu upoštevanja, priznavanja, enakega obravnavanja, strpnosti (tolerance) in pozitivnega odnosa do različnih etničnih, verskih in kulturnih identitet. Nasprotje in ovire integraciji so pojavi diskriminacije, socialne izključenosti, marginalizacije, segregacije ipd.

3. Z integracijo opisujemo tudi »kakovost in način povezanosti novih populacij z obstoječim sistemom družbenoekonomskih, pravnih in kulturnih odnosov« (EFFNATIS¹⁵ 2001: 22). Ta povezanost naj bi temeljila na aktivni in enakopravni udeležbi (participaciji) novih populacij v javni sferi družbenega sistema, pri čemer je vsakomur zagotovljena možnost izražanja in ohranjanja njegove lastne kulture. O integraciji običajno govorimo takrat, ko priseljenci (ali kategorije priseljencev) dosegajo primerljive položaje v družbi kot 'avtohtono' prebivalstvo z enakimi značilnostmi, kot so izobrazba, poklicne kvalifikacije, starost, spol (Doomernik 1998: 5). Pri tem pa je treba upoštevati, da vsako odstopanje še ne pomeni neuspešne integracije. Pomembno je, da razlike niso posledica strukturnih ovir ali diskriminacije posameznikov oziroma posameznih skupin.

Dimenzije integracije

Ne glede na to, v katerem pomenu uporabljamo izraz integracija, se ta nanaša na različna področja – lahko govorimo o različnih dimenzijah integracije.¹⁶

- Pravna integracija pomeni izenačevanje pravnega statusa priseljencev s statusom državljanov. Gre za eno ključnih dimenzij integracije, saj je temeljno izhodišče za enake možnosti. Pridobivanje pravic priseljencev običajno poteka po-

¹⁴ Družbena kohezija je pojem, ki se v zadnjih letih pogosto uporablja kot ekvivalent integraciji kot lastnosti družbe (Entzinger in Biezeveld 2003: 6).

¹⁵ Effectiveness of National Integration Strategies Towards Second Generation Migrant Youth in a Comparative European Perspective – EFFNATIS. Final Report, 2001. Dostopno na: <http://www.uni-bamberg.de/~ba6ef3/pdf/finalreportk.pdf> (3. 6. 2005).

¹⁶ Obstajajo različne tipologije dimenzij integracije. Raziskovalci v okviru projekta EFFNATIS (2001) so opredelili štiri dimenzije integracije: strukturno, kulturno, socialno (družbeno) in identifikacijsko. Strukturna dimenzija integracije zajema možnosti za participacijo in dejansko participacijo priseljencev v institucijah moderne družbe, kot so na primer izobraževalni sistem, trg dela, institucije civilne družbe, politični in pravni sistem. Nekateri drugi avtorji namesto o strukturni dimenziji integracije govorijo o posameznih podskupinah te dimenzije: o ekonomski, civilni, politični, pravni, izobrazbeni integraciji. Za socialno integracijo se uporabljajo tudi imena instrumentalna ali funkcionalna integracija. Namesto kulturne integracije se uporablja tudi izraz simbolna integracija (Ray 2002). Pogosta je delitev na pravno/politično, socialnoekonomsko in kulturno dimenzijo (Entzinger 2000).

stopno – od pravice do prebivanja in dela ter s tem povezanih pravic do socialnih storitev, do pridobitve političnih pravic oziroma popolne izenačitve pravic in dolžnosti priseljencev z drugimi prebivalci (državljanji). Polno pravno integracijo priseljenci običajno dosežejo šele s pridobitvijo državljanstva, alternativa temu pa je lahko tudi približevanje statusa osebe s stalnim prebivališčem statusu državljana.

- Poselitvena in bivanjska integracija pomeni, da imajo priseljenci možnost naselitve kjerkoli v državi oziroma v kateremkoli delu mesta ali naselja pod enakimi pogoji kot preostali prebivalci, da živijo v enakih oziroma primerljivih pogojih kot preostali prebivalci s primerljivim ekonomskim položajem in da imajo tudi možnost selitve. Nadpovprečna koncentracija prebivalstva določene etnične pripadnosti v enem delu mesta se večkrat smatra kot znak neuspešne integracije in zato kot nekaj, kar je treba preprečevati, če želimo, da se bodo priseljenci bolje integrirali v novo družbo. Vendar je treba biti pri takšnih zaključkih previden. V nasprotju s prej omenjenim prepričanjem so namreč številne sociološke raziskave pokazale, da priseljenci prav koncentracijo priseljske skupnosti v enem delu mesta ocenjujejo kot zelo pomembno za svojo integracijo (Bauböck 1994).
- Socialnoekonomska integracija se nanaša na položaj priseljencev predvsem na trgu dela in v sistemu države blaginje.¹⁷ Lahko bi jo opredelili kot stanje, v katerem imajo primerljive skupine prebivalstva – ne glede na etnično, versko ali kulturno pripadnost – enake možnosti in dosegajo primerljive rezultate glede zaposlitve, dohodkov, socialnoekonomskega statusa, koriščenja socialnih storitev in drugih socialnoekonomskih kazalcev.
- Integracija na področju izobraževanja se nanaša na status priseljencev v izobraževalnem sistemu. Predvsem je integracija na področju izobraževanja pomembna za drugo generacijo priseljencev. O uspešni integraciji na področju izobraževanja govorimo, kadar imajo priseljenci (in njihovi potomci) enakopraven dostop do izobraževalnih institucij, enako uspešno končujejo posamezne stopnje šolanja, imajo enake možnosti za nadaljnje izobraževanje in kot skupina dosegajo izobrazbeno strukturo, ki je primerljiva z izobrazbeno strukturo njihovih vrstnikov med večinskim prebivalstvom. Na področju izobraževanja je za integracijo pomembno tudi, da se priseljenci lahko učijo svoj materni jezik in da je v izobraževalnem sistemu na vseh stopnjah prisoten medkulturni pristop k izobraževanju.¹⁸

¹⁷ Pod socialnoekonomsko integracijo bi v širšem smislu lahko obravnavali tudi integracijo na izobraževalnem in stanovanjskem (bivanjskem) področju, vendar bomo ti dve dimenziji zaradi večje preglednosti na tem mestu obravnavali posebej.

¹⁸ Medkulturni pristop k izobraževanju, kot ga definira Council for Cultural Co-operation pri Svetu Evrope, bi moral izpolnjevati naslednje kriterije:

- temeljiti bi moral na enakopravnosti različnih posameznikov in skupin;
- sprejemati bi moral kulturno in jezikovno raznolikost kot vir, iz katerega črpa snov za učenje;
- izogibati bi se moral etnocentrizmu;
- usmerjen naj bi bil k zagotavljanju enakih možnosti in zato naravnani proti diskriminaciji, ksenofobiji in rasizmu

(CDMG (98) 2 E rev Final Brochure. Dostopno na: http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1998_CDMG%20%2898%292E_rev.asp?P554_68035 (14. 9. 2005)).

- Kulturna integracija v najširšem smislu pokriva zelo heterogeno področje – od jezika, vere, vrednot do popularne kulture in vsakdanjih življenjskih praks. Integracija na eni strani predstavlja spoznavanje drugih kultur in sprejemanje (priznavanje) kulturnih vzorcev drugih etničnih skupin, na drugi strani pa spremembe oziroma ponotranjenje novih vrednot, norm in vedenjskih vzorcev. Čeprav te spremembe običajno zadevajo pretežno priseljence in njihove potomce, je kulturna integracija interaktiven, dvosmeren proces, ki spreminja tudi večinsko družbo (EFFNATIS 2001: 9). Cilj kulturne integracije ni asimilacija, ki bi od posameznikov (priseljencev) zahtevala prilagoditev oziroma prevzem večinske kulture¹⁹ in odpoved njihovi lastni kulturi, pač pa je cilj kulturni pluralizem. Proces integracije na kulturnem področju bi lahko opisali kot proces kulturne adaptacije, kot jo definira Peter Klinar (1986: 324) – ko se dve kulturi srečata (prideta v stik druga z drugo), posameznik še naprej ohrani in razvija svojo izvirno kulturo, hkrati pa absorbira tudi elemente nove kulture. Proces adaptacije v svojem bistvu pomeni ohranjanje izvirne kulture in sprejemanje nove v procesu medsebojnega prilagajanja. Ko govorimo o adaptaciji v kontekstu kulturnega pluralizma, adaptacija pomeni medsebojno prilagajanje etničnih skupin in njihovih pripadnikov, ki predstavlja prostovoljno prevzemanje (posvajanje) skupnega in novega ter hkrati ohranjanje (etničnih) posebnosti (Klinar 1986: 324). Kulturno integracijo gre razumeti tudi kot proces, v katerem priseljenci pridobijo določene posebne kulturne in/ali verske pravice, ki jim omogočajo ohranjanje svoje kulture in živeti v skladu s svojimi verskimi prepričanji.
- Politična integracija pomeni, da so priseljenci vključeni v procese političnega odločanja v državi, da lahko aktivno sodelujejo v teh procesih in tudi vplivajo na odločitve. Zelo pomembna za politično integracijo je volilna pravica. Volilno pravico za parlamentarne ali druge volitve na državni ravni običajno dobijo priseljenci šele z državljanstvom, na nižjih ravneh (lokalne in regionalne volitve) pa za pridobitev volilne pravice vse pogostejše zadostuje že določeno obdobje zakonitega prebivanja v državi.²⁰ Politična integracija pa ne pomeni samo mož-

¹⁹ Termin 'večinska kultura', ki naj bi označeval kulturo večinskega prebivalstva, je dejansko nerealen in zelo problematičen, saj danes tudi znotraj večinskega prebivalstva praktično povsod obstajajo različne kulturne prakse, različne vere, različni življenjski slogi itd., ki so poleg vsega lahko še večplastni in se neprestano spreminjajo (niso fiksni). Zahtevati od priseljencev, da sprejmejo večinsko kulturo, ni zgolj neprimerno z vidika pravičnosti oziroma moralne (ne)dopustnosti prisilnega uveljavljanja kulturne homogenosti, temveč je tudi absurdno v luči dejstva, da enotna večinska kultura praviloma ne obstaja.

²⁰ V nordijskih državah imajo državljani drugih nordijskih držav volilno pravico na lokalnih in regionalnih volitvah. Švedska (1975), Danska (1981), Norveška (1983), pozneje pa tudi Finska (1991) so enake pravice podelile tudi drugim tujcem, ki vsaj tri leta zakonito prebivajo na njihovem ozemlju. Volilno pravico tujcem priznavajo tudi nekateri švicarski kantoni. Na Nizozemskem imajo od leta 1986 pravico voliti na lokalnih volitvah tujci z najmanj petimi leti prebivanja v državi. Španija na občinskih volitvah na podlagi dvostranskih pogodb po načelu vzajemnosti od leta 1985 omogoča aktivno, od leta 1992 (po nekaterih virih od leta 1997) pa tudi pasivno volilno pravico tujcem. V Veliki Britaniji imajo Irci polne politične pravice na vseh volitvah, državljani Commonwealtha pa so bili v preteklosti sprejeti kot volilci takoj po zakoniti naselitvi. Ker so se mnogi priselili v času veljavnosti tega pravila, prav tako uživajo polne politične pravice. Irska dovoljuje sodelovanje na lokalnih volitvah vsem tujcem, ki pet let prebivajo na Irskem (za državljane nordijskih držav je pogoj tri leta), britanski državljani pa lahko od leta 1984 volijo tudi na irskih parlamentarnih volitvah. Volilno pravico na lokalnih volitvah imajo tujci še na Madžarskem (od 1990), na Malti (od 1993) in v Estoniji (od 1996), od leta

nosti, da priseljenci sodelujejo v političnih procesih, pač pa tudi dejansko prisotnost oziroma sodelovanje priseljencev bodisi preko volitev, političnih strank, posebnih oblik manjšinskega predstavnštva ipd.

- Družbena integracija se nanaša na prostovoljne neformalne socialne stike, ki jih ima posameznik s svojo okolico – druženje z drugimi posamezniki v šoli, službi, prostem času, sklepanje prijateljstev in intimnih zvez, članstvo v društvih. Kadar so ti stiki omejeni na eno etnično skupino, z vidika celotne družbe ne moremo govoriti o (dobri) družbeni integraciji.
- Identifikacijska integracija se nanaša na posameznikove subjektivne občutke pripadnosti določeni (etnični, nacionalni ali drugi) skupnosti. O identifikacijski integraciji bi lahko govorili, kadar priseljenci razvijajo občutek pripadnosti družbi (državi), v katero se priselijo. To ne izključuje občutkov pripadnosti tudi drugi(m) skupnosti(m). Identifikacijska integracija se lahko izkazuje skozi identifikacijo z državo, s krajem prebivanja, z določenimi (državnimi, lokalnimi) simboli (vključno z jezikom) sprejemne družbe, z določenimi (pomembnimi) dogodki v zgodovini sprejemne družbe ipd.

Proces integracije priseljencev se začne takoj, ko se priselijo v novo okolje, traja pa lahko več let, desetletij ali celo generacij. V začetni fazi integracijskega procesa je pomembno predvsem, da si priseljenci najdejo stanovanje, delo, da se začnejo učiti jezika sprejemne družbe (če ga ne obvladajo že od prej) in da spoznajo temeljne principe delovanja družbe, v katero so se priselili. To začetno fazo bi lahko imenovali faza aklimatizacije in adaptacije in je temelj, na katerem priseljenci postopno gradijo tesnejše in kompleksnejše vezi z večinsko družbo. Končna faza integracijskega procesa bi pomenila, da so priseljenci postali polni in enakopravni soudeleženci na vseh področjih družbenega življenja. Vmes pa so še številne faze, v katerih lahko integracija na določenem področju uspešno napreduje, medtem ko na drugih zaostaja.

Na proces integracije kot tudi na končni rezultat omenjenega procesa vplivajo številni dejavniki, od osebnostnih lastnosti posameznikov do značilnosti posameznih priseljenjskih in 'avtohtonih' skupin,²¹ pomembno vlogo pa igrajo tudi različni pristopi imigrantskih politik ter nacionalni in mednarodni kontekst, iz katerega izhajajo in v okviru katerega se izvajajo te politike. V različnih nacionalnih kontekstih se razvijajo različni načini ali oblike integracije. Ne gre le za različne poti, postopke ali ukrepe imigrantskih politik, temveč se razlikujejo tudi končni rezultati integracijskih procesov. To je potrdila raziskava EFFNATIS, ki je pokazala, da so razlike v dimenzijah integracije²² pri otrocih priseljencev v preučevanih državah

2002 pa tudi v Sloveniji, v Litvi in na Slovaškem. Dve med največjimi evropskimi imigracijskimi državami, Francija in Nemčija, ki imata tudi velik delež tujega prebivalstva, pa tujcem nista podelili volilne pravice na lokalni ravni (izjema so državljani drugih držav članic EU, ki sta jim aktivna in pasivna volilna pravica na občinskih volitvah in v Evropski parlament priznani v vseh državah članicah EU v skladu s Pogodbo o Evropski uniji). Prav tako tujci nimajo volilne pravice v Italiji (Medved 2002: 32–3; Waldrauch 2003: 17–21; Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 48–9).

²¹ V mislih imamo značilnosti, kot so: izobrazba, zaposlitveni status, verska pripadnost, kulturna različnost/podobnost med priseljenjskimi skupinami in večinskim prebivalstvom itd.

²² V raziskavi govorijo o štirih dimenzijah integracije: strukturni, kulturni, družbeni in identifikacijski.

povezane z različnimi načini integracije v posameznih državah. Tako, na primer, francoski asimilacijski, univerzalističen pristop k integraciji, ki temelji na politični ideji nacije in odprti politiki državljanstva, utrjuje kulturno in identifikacijsko integracijo, pa tudi integracijo na področju izobraževanja, manj uspešen pa je pri integraciji na zaposlitvenem in stanovanjskem področju. Nemški model, temelječ na etnični ideji naroda in socialni državi, utrjuje predvsem zaposlitveno integracijo, preprečuje oziroma zavira pa pravno in identifikacijsko integracijo. Nasprotno pa britanski sistem, ki temelji na multikulturni sestavi nacije in politiki etničnih manjšin, spodbuja identifikacijsko integracijo (identifikacija z državo), medtem ko družbena, kulturna in strukturna integracija, predvsem na področju izobraževanja in zaposlitve, precej zaostajajo (EFFNATIS 2001: 87–8). Druge raziskave (Martin 1999; Morissens 2004) kažejo, da obstajajo razlike v ekonomski integraciji priseljencev med državami glede na stopnjo državne regulacije trga dela in zagotavljanja socialnega varstva. V državah, kjer je integracija v večji meri prepuščena silam trga (na primer v ZDA), priseljenci lažje najdejo zaposlitev, vendar so pogosto slabše plačani in tudi bolj izpostavljeni tveganju, da padejo v revščino. V bolj socialnih državah, kjer je trg dela bolj reguliran s strani države (na primer v Nemčiji, skandinavskih državah), so priseljenci pogostejše brezposelni, vendar pa jih različne oblike socialne pomoči tudi v primeru brezposelnosti držijo nad pragom revščine (Martin 1999: 1; Morissens 2004: 27). Različne raziskave torej kažejo, da je način integracije odvisen od nacionalnega konteksta, po drugi strani pa lahko tudi integracija različnih priseljenjskih skupin v istem nacionalnem kontekstu poteka različno, ker same priseljenjske skupine v okviru danih možnosti ubirajo različne poti in načine vključevanja v družbo (Penninx 2004: 5).

IMIGRANTSKE POLITIKE

Imigrantske politike,²³ s katerimi države urejajo odnose med večinsko družbo in priseljenci, ki so naseljeni na njihovem ozemlju, postavljajo okvire za vključevanje priseljencev v novo (družbeno) okolje ter usmerjajo prilagajanje večinske družbe.²⁴ V več(deset)letnem soočanju s priseljevanjem so države (predvsem zahodne demokracije, v katerih so bili procesi priseljevanja najbolj intenzivni) na svojem ozemlju razvile različne politike do priseljencev. V zahodni Evropi, ki se je z večjim priselje-

²³ Pri tem naj opozorim na razliko med imigrantskimi in imigracijskimi politikami. Imigracijska politika je politika, s katero država nadzira priseljevanje na njeno ozemlje, določa, kdo se lahko priseli, pod kakšnimi pogoji, s kakšnim namenom in za kako dolgo obdobje. Med prvimi, ki so predlagali razlikovanje med obema vrstama politik, je bil leta 1985 Thomas Hammar (Doomernik 1998: 7).

²⁴ Ne glede na to, kakšen pristop do vključevanja priseljencev v širšo družbo se izkazuje skozi politike posameznih držav, omenjene politike, ki urejajo ali uokvirjajo omenjeno vključevanje, imenujemo s skupnim izrazom imigrantske politike. Imigrantske politike so torej krovni pojem, ki vključuje tako asimilacijske politike kot politike segregacije in različne politike kulturnega pluralizma. Glede na razlike med imigrantskimi politikami pa lahko govorimo o različnih tipih, oblikah ali modelih imigrantskih politik (model asimilacije, segregacije, multikulturalizma, integracije, model etničnih manjšin ipd.).

vanjem soočala po drugi svetovni vojni, so bile omenjene politike prvotno usmerjene predvsem v vključevanje priseljencev na ekonomsko področje in v sistem države blaginje. Vzroki za migracije so bili takrat v glavnem ekonomske narave. V državah sprejemnicah so bili priseljenci dobrodošli, kajti države so potrebovale dodatno delovno silo. Delavci (priseljenci) so najpogosteje prihajali v Zahodno Evropo iz nekdanjih kolonij ter iz držav Južne in Vzhodne Evrope, s katerimi so zahodnoevropske države sklenile posebne sporazume (sistem gostujočih delavcev). Kljub vidnim kulturnim razlikam med priseljenci in večinskim prebivalstvom priseljevanje v začetku ni sprožalo političnih problemov. V kolikor so se pojavili določeni družbeni problemi, povezani s priseljenci in z njihovim vključevanjem v novo okolje, so bili obravnavani v okviru problematike razrednega konflikta in neenakosti, kajti na priseljence se je gledalo kot na nove člane delavskega razreda (Favell 1998 [2001]: 23). Šele pozneje (predvsem, ko je postalo jasno, da imigracija ni zgolj začasen pojav in da bodo priseljenci ostali v državah priselitve) so posamezne države začele vključevanje priseljencev obravnavati bolj celostno in so v svoje imigrantske politike vključile tudi ukrepe na kulturnem, političnem, izobraževalnem in drugih področjih. Vseeno pa so med njihovimi imigrantskimi politikami obstajale (in na nekaterih področjih še vedno obstajajo) razlike. Nekatere države so se na primer osredotočale na posameznike in njihovo individualno integracijo v novo okolje, druge so posvečale več pozornosti emancipaciji različnih priseljskih skupin. Nekatere so spodbujale priseljence k naturalizaciji oziroma pridobitvi njihovega državljanstva, druge so postopke pridobivanja državljanstva priselencem zelo oteževale itd.

Avtorji, ki se ukvarjajo s preučevanjem imigrantskih politik, jih pogosto razvrščajo v različne modele,²⁵ med katerimi so danes morda najbolj znani predvsem trije: model (diferenciranega) izključevanja, asimilacijski model in pluralistični (multikulturni) model.

Bistvena značilnost modela (diferenciranega) izključevanja je, da so priseljenci vključeni v določene sfere družbenega življenja (predvsem na trg dela), nimajo pa dostopa do nekaterih drugih sfer (socialni sistem, državljanstvo, politična participacija). Izključevalen pristop do priseljencev običajno izvira iz prepričanja, da je naselitev priseljencev zgolj začasna, da gre zgolj za 'gostujoče delavce', ki se bodo po določenem času vrnil v svoje izvirne države. Na trajno naselitev priseljencev se gleda kot na pojav, ki bi ogrozil sprejemno družbo z ekonomskega, socialnega, kulturnega in političnega vidika (Castles 1995: 294). Kot najbolj tipično predstavnico tega modela se običajno omenja Nemčijo, čeprav je na tem mestu treba omeniti, da je v zadnjih nekaj letih prišlo do sprememb v nemški politiki do priseljencev.²⁶

Za asimilacijski model je značilno, da spodbuja vključevanje priseljencev v večinsko družbo. Od priseljencev pričakuje, da se prilagodijo večinski kulturi oziroma da prevzamejo (asimilirajo) norme in vrednote, ki veljajo v večinski družbi. Ohranjanje in izražanje drugačnih kulturnih navad in vrednot v javni sferi ni dopustno. Vloga države v asimilacijskem procesu je v tem, da zagotavlja ugodne pogoje za čim hitrejšo individualno prilagoditev in prevzem večinske kulture in vrednot (Castles

²⁵ Več o tem glej v Bešter 2006: 26–67.

²⁶ Več o tem glej v Bešter 2006: 49–52.

1995: 289). Pri tem modelu gre v bistvu za integracijo preko naturalizacije (Bauböck 1994). Z dokaj kratkimi roki zahtevanega prebivanja v državi in z relativno nizkimi stroški se priseljence spodbuja, da se odločijo za naturalizacijo. Z naturalizacijo naj bi priseljenci postali popolnoma enakopravni člani sprejemne družbe. Kot najbolj tipičen primer asimilacijske politike se v strokovni literaturi običajno omenja Francijo.

V pluralističnem (multikulturnem) modelu so priseljenke populacije sprejete kot etnične manjšine, ki se razlikujejo od dominantnega prebivalstva in skozi več generacij ohranjajo svoj jezik, kulturo, načine družbenega obnašanja in organiziranja. Priseljencem so v pluralističnem modelu zagotovljene enake pravice kot državljanom na vseh področjih družbenega življenja, ne da bi se od njih zahtevalo, da se odpovedo svoji drugačnosti – izjema je običajno le zahteva po sprejetju določenih ključnih vrednot sprejemne družbe. V ta model bi lahko uvrstili Švedsko, Nizozemsko, Veliko Britanijo.

V literaturi sta bila zlasti prva dva modela večkrat označena kot neprimerna za spopadanje z naraščajočo kulturno raznolikostjo, pa tudi 'vztrajnostjo' različnih etničnih/kulturnih identitet. S strani zagovornikov pravic priseljencev in etničnih manjšin se je pluralistični ali multikulturni model zdel še najbolj obetajoč način upravljanja z etnično raznolikostjo. Vendar pa se je v zadnjem desetletju ob medkulturnih incidentih v nekaterih državah z multikulturno politiko (npr. rasistični izpadi v Trollhättanu na Švedskem, umor Thea van Gogha na Nizozemskem) začel pojavljati tudi dvom v multikulturni model in njegovo uspešnost. Glavne kritike multikulturnega modela so usmerjene v njegovo nagibanje k fiksaciji kulturnih identitet in kreptitvi občutkov etnične pripadnosti (Uitermark in dr. 2004: 9), s čimer naj bi se poudarjale razlike med ljudmi oziroma skupinami in spodbujala ločenost, ne pa povezanost med njimi.

Zaradi neprimernosti obstoječih modelov oziroma nezadovoljivih rezultatov konkretnih imigrantskih politik posameznih držav se tako v teoriji kot v praksi pojavljajo predlogi alternativnih modelov imigrantskih politik. Nekateri med novimi predlogi skušajo preseči tradicionalni multikulturalizem s poudarjanjem večplastnosti in dinamične narave kulturnih identifikacij. Lahko bi govorili o post-multikulturnih modelih ali pristopih (Uitermark in dr. 2004: 8). Mednje bi sodil tudi model integracije oziroma integracijske politike, ki bo predstavljen v nadaljevanju.

Model integracijske politike

Integracijski model imigrantske politike izhaja iz opredelitve integracije kot dvo- oziroma večsmernega procesa, ki zahteva prilagajanje tako priseljencev kot tudi večinske/sprejemne družbe. V procesu obojestranskega prilagajanja med priseljenci in sprejemno družbo ti dve skupini ne le sprejemata skupno kulturo, temveč k njej tudi obe prispevata. Integracijski model temelji na medkulturnem pristopu, ki dopušča ohranjanje različnih kulturnih in etničnih identitet, vendar posameznikov ne obravnava primarno kot člane etničnih ali kulturnih skupin. Poudarek je na kulturni raznolikosti družbe kot celote in večplastnosti kulturnih identitet posameznikov, ki sestavljajo to družbo in posamezne etnične skupine. Medkulturni pristop spod-

buja dialog in interakcije med različnimi kulturnimi skupinami, medsebojno spoznavanje in sodelovanje. Skozi te procese naj bi se oblikovale tudi določene nove (skupne) vrednote in prakse, ki bi bile trdnejša podlaga za izgradnjo občutka pripadnosti in povezanosti med vsemi posamezniki in tudi različnimi etničnimi/kulturnimi skupinami.

Integracijska politika naj bi omogočala, usmerjala in krepila enakopravno in celovito vključevanje dolgotrajnih priseljencev in njihovih potomcev v vse sfere družbenega, ekonomskega in političnega življenja sprejemne družbe ob hkratnem spoštovanju njihove pravice do ohranjanja, razvijanja in izražanja njihove posebne etnične, kulturne, verske ali druge identitete. Končni rezultat procesa integracije v skladu s takšno politiko bi bila družba, ki priznava in dopušča obstoj etničnega/kulturnega pluralizma (izhajajoč iz večplastnosti in dinamične narave kulturnih identifikacij) in v kateri imajo vsi njeni člani enakopraven položaj ne glede na njihovo etnično/kulturno pripadnost. Integracijska politika naj bi zagotavljala priseljencem in priseljenkim skupinam enake možnosti in jih spodbujala k aktivnemu in odgovornemu sodelovanju z večinskim prebivalstvom v javni sferi družbenega življenja. Omogočala naj bi tudi aktivno sodelovanje posameznikov v produkciji in reprodukciji njihovega lastnega življenja brez (ali z malo) odvisnosti od državne podpore (Kamali 1999: 82). Hkrati z zagotavljanjem možnosti za ohranjanje priseljenkih kultur in tradicij naj bi spodbujala tudi medkulturno spoznavanje in sodelovanje. Poudarjala naj bi skupne interese vseh članov družbe in ustvarjala priložnosti za sodelovanje vseh pri uresničevanju omenjenih interesov.

Integracijska politika v širšem smislu zajema vse politike in ukrepe, ki posredno ali neposredno pripomorejo k integraciji priseljencev. Tako sodijo vanjo tudi splošne politike, ki skrbijo za integracijo celotnega prebivalstva v kohezivno skupnost, na primer: izobraževalna politika, socialna politika, zdravstvena politika, politika zaposlovanja, politika državljanstva idr. Z vidika integracije priseljencev je pomembno, da so priseljenci enakopravno vključeni v omenjene politike oziroma da so njihovi interesi v teh politikah enakopravno zastopani.

V ožjem smislu integracijska politika zajema skupek tistih politik, programov in ukrepov, ki se posebej nanašajo na integracijo priseljencev in katerih cilj je pospešeno ustvarjanje pogojev za enakopravno sodelovanje priseljencev v družbi. Sem bi lahko šteli posebne uvodne tečaje, v katerih se priseljenci učijo jezika večinske družbe in spoznavajo temelje njene ureditve, pa posebne programe zaposlovanja za priseljence kot tudi politiko kvot (na primer pri zaposlovanju ali pri vpisu na fakulteto) in politiko izobraževanja priseljenkih otrok (začetna pomoč pri premagovanju jezikovnih ovir – dvojezični pouk ali pomoč dodatnega učitelja, ki govori jezik priseljencev ipd.).

Splošne politike so dolgoročno ključne za uspešno integracijo priseljencev, zato je treba razmišljati o tem, kako bi lahko najbolje vključili potrebe in interese (trajnih) priseljencev v oblikovanje in izvajanje teh politik. Na kratki rok pa je za čim hitrejšo izenačitev izhodiščnih pogojev med priseljenci in domačim prebivalstvom pogosto treba uvesti posebne politike in programe, ki se osredotočajo posebej na potrebe in interese priseljencev.

Integracijska politika, katere namen je spodbujati kulturni pluralizem in enakopravnost različnih kulturnih/etničnih skupin v družbi, mora temeljiti na kombina-

ciji individualnega in skupinskega pristopa.²⁷ Pri individualnem pristopu je poudarek na integraciji priseljencev kot posameznikov. Glavna naloga države je zagotoviti priseljencem enake možnosti, kot jih imajo preostali prebivalci. Pomembno vlogo v tem kontekstu igrajo protidiskriminacijski predpisi in politike, ki jih dopolnjujejo razni programi (na primer jezikovni tečaji) za pomoč priseljencem pri izboljševanju njihovega izhodiščnega položaja v tekmovanju za delovna mesta in podobno. Politike, ki temeljijo na individualnem pristopu, običajno spodbujajo naturalizacijo priseljencev in ne postavljajo preveč strogih pogojev za pridobitev državljanstva. Prav s pridobitvijo državljanskih pravic naj bi priseljenci kot posamezniki dosegli formalno enakopravnost z drugimi državljani. Težava pri individualnem pristopu je v tem, da formalna enakopravnost še zdaleč ne pomeni (nujno) tudi dejanske enakopravnosti. Priseljenci se kljub formalni enakosti v praksi velikokrat srečujejo z odkrito ali prikrito diskriminacijo zaradi njihove etnične, kulturne ali verske različnosti. Temeljna pravila, ki veljajo v neki družbi, so namreč zakoreninjena v dominantni kulturi te družbe, kar pogosto omejuje možnosti tistih oseb, katerih kultura je drugačna in ki niso bili rojeni in vzgajani v tej družbi (Entzinger 2000). Z vidika integracije se problematičnost individualnega pristopa izkazuje zlasti na dveh področjih – na kulturnem področju in na področju politične participacije. Na kulturnem področju individualni pristop pogosto privede do asimilacije priseljencev in njihovih potomcev v večinsko kulturo, na področju politične participacije pa se dogaja, da se v procesih političnega odločanja glasovi, želje in potrebe priseljencev kot pripadnikov manjšinskih skupin izgubijo oziroma so preglasovani s strani večine (Entzinger 2000). Nobeden od omenjenih učinkov ni skladen s cilji in z nameni integracijske politike, kot je opredeljena v tem poglavju. Da bi se takšnim učinkom izognili, mora integracijska politika upoštevati tudi skupinski pristop, ki dopušča manifestacijo različnih kultur tako v zasebnem kot v javnem življenju in v katerem je pozornost posvečena ne le zagotavljanju enakih individualnih pravic, pač pa tudi zagotavljanju 'diferenciranih oziroma skupinsko-specifičnih pravic' (*group-differentiated rights* (Kymlicka 1995)). Mednje bi sodile, na primer: pravica do učenja maternega jezika v šoli (vključno z zagotavljanjem pogojev za njeno uresničevanje); pravica do ustanavljanja društev; pravica do delovanja kulturnih združenj in kulturnih dejavnosti imigrantskih skupin, ki naj se financirajo (tudi) iz javnih sredstev; pravica do izvajanja verskih obredov ipd. (Entzinger 2000 in Vertovec 1997). V procesu političnega odločanja skupinski pristop zahteva vzpostavitev posebnih instrumentov (na primer posvetovalnih teles za priseljske skupine), ki zagotavljajo, da glasovi oziroma želje in interesi priseljencev pridejo do oblasti (Entzinger 2000).

Integracijska politika bi morala temeljiti na individualnem pristopu v smislu zagotavljanja enakih individualnih pravic, dopolnjenem s skupinskim pristopom v smislu zagotavljanja skupinsko-specifičnih pravic na področjih, ki so pomembna za zagotavljanje dejanske enakopravnosti manjšinskih skupin v družbi in za ohranjanje njihovih posebnih kulturnih značilnosti. Pri tem pa se postavlja tudi vprašanje, do katere mere naj bi država podpirala ali aktivno spodbujala kulturno heterogenost in v katerih primerih (če sploh) je država upravičena od priseljencev zahtevati

²⁷ Razlikovanje med individualnim in skupinskim pristopom v imigrantskih politikah podrobneje obravnava Entzinger (2000).

prilagajanje večinski kulturi. Nekateri avtorji (na primer Carens 1994) trdijo, da liberalnodemokratska družba od priseljencev v smislu kulturne adaptacije ne more zahtevati nič več kot zgolj sprejemanje samih načel liberalne demokracije. Carens²⁸ (1994: 162) pri tem opozarja, da so posamezniki dolžni sprejeti omenjene vrednote kot politične vrednote, kot načela, ki urejajo javno življenje v družbi. Liberalnodemokratska načela ustvarjajo pravila delovanja in razpravljanja, ki so jih ljudje dolžni moralno spoštovati samo v javni sferi. V zasebni sferi mora biti posameznikom dopuščeno gojiti tudi vrednote, verovanja in prepričanja, ki so v nasprotju z demokracijo in liberalizmom. Zavezanost kulturnemu pluralizmu in demokraciji nam po eni strani nalaga obveznost uveljavljanja liberalnodemokratskih vrednot med vsemi člani družbe, po drugi strani pa nam prav zavezanost pluralizmu nalaga »dolžnost, da na tak ali drugačen način omejimo sfero javnega življenja in aktivnosti, ki jih država lahko regulira« (Carens 1994: 163). Kje naj bi liberalna država postavila to mejo oziroma do katere mere naj bi dopuščala/tolerirala, sprejemala in celo spodbujala (na primer s sofinanciranjem) različne kulturne prakse, pa ostaja odprto vprašanje. Kot pravi Carens (1994: 150–1, 167), zavezanost liberalnodemokratskim načelom postavlja meje moralno sprejemljivim politikam, vendar pa znotraj teh meja obstajajo različne možne alternative in od vsake posamezne države je odvisno, katero med moralno sprejemljivimi alternativnimi potmi bo izbrala.

SLOVENSKA INTEGRACIJSKA POLITIKA

Temelji za slovensko integracijsko politiko so bili postavljeni leta 1999, ko je Državni zbor sprejel Resolucijo o imigracijski politiki Republike Slovenije.²⁹ V tej resoluciji je bila integracijska politika opredeljena kot eden od treh elementov imigracijske politike,³⁰ ki »se nanaša na ukrepe države in družbe, ki zagotavljajo ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, spodbujajo integracijo in omogočajo, da priseljenci postanejo odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije«. Resolucija je upoštevala kulturno pluralnost slovenske družbe in je gradila cilje integracijske politike na načelih enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja.

²⁸ Carens (1994: 162) podaja dva argumenta, zakaj ima družba pravico od vseh svojih članov pričakovati, da sprejmejo vrednote demokracije in pluralizma. Prvi argument je v tem, da so te vrednote prvi pogoj za pravičen družbeni red. Carens pri tem izhaja iz predpostavke oziroma trditve, da je liberalna demokracija edina pravična politična ureditev, vsaj v modernih političnih pogojih. Njegov drugi argument pa izhaja bolj s stališča priseljencev in pravi, da naj bi priseljenci sprejeli vrednote demokracije in pluralizma zato, ker prav te vrednote predstavljajo moralno osnovo, na podlagi katere lahko priseljenci oporekajo določenim zahtevam po kulturni adaptaciji in kulturni podrejenosti. Se pravi, tudi če priseljenci želijo izpodbijati omenjene vrednote večinske družbe, lahko to storijo le v moralnem dialogu z večinsko družbo. Orodja, ki jih potrebujejo za vključitev in aktivno sodelovanje v takšnem dialogu, pa jim zagotavljajo prav vrednote demokracije in pluralizma, v skladu s katerimi so vsi posamezniki obravnavani kot »svobodni in enaki moralni agenti«.

²⁹ Ur. l. RS, št. 40/99.

³⁰ Poleg integracijske politike resolucija med sestavne dele imigracijske politike prišteva še imigracijsko politiko v ožjem smislu (priselitveno politiko, ki se nanaša na regulacijo priseljevanja, torej na načela,

Z Resolucijo iz leta 1999 je bil načrtan pluralistični model integracijske politike, ki priseljencem omogoča enakopravno vključitev v slovensko družbo ob hkratnem ohranjanju njihove kulturne identitete. Takšen model potrjuje tudi Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije,³¹ sprejeta 28. novembra 2002. Ta resolucija je bila sprejeta na podlagi 5. člena Zakona o tujcih,³² ki določa, da mora Državni zbor na predlog Vlade Republike Slovenije sprejeti »resolucijo o migracijski politiki, s katero določi gospodarske, socialne in druge ukrepe ter dejavnosti, ki jih bo sprejela Republika Slovenija na tem področju, kakor tudi sodelovanje z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami na tem področju«. Prvotno je zakon³³ določal, da mora Državni zbor takšno resolucijo sprejeti vsaki dve leti, z novelo zakona³⁴ leta 2002 pa je bilo iz člena črtano besedilo »vsaki dve leti«. Tako je leta 2007 še vedno v veljavi resolucija iz leta 2002. Ta resolucija skoraj dobesedno povzema vsa določila, ki se v stari resoluciji nanašajo na integracijsko politiko, pri opredelitvi ukrepov, na katere se integracijska politika nanaša, pa dodaja še aktivno preprečevanje diskriminacije, ksenofobije in rasizma. V Resoluciji o migracijski politiki je zapisano, da uveljavitev izhodišč integracijske politike

zahteva določene pravne okvire in družbene ukrepe, tako v okviru splošne družbene politike kot tudi za posamezne skupine priseljencev usmerjene programe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobno in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije.³⁵

Načela in cilji slovenske integracijske politike

Med temeljnimi načeli, na katerih so utemeljeni cilji slovenske integracijske politike, Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije v 7. poglavju omenja: enakopravnost, svobodo in vzajemno sodelovanje. Kot je pojasnjeno v resoluciji,

enakopravnost pomeni zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic; svoboda pravice do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in ohranjanja

pravila in postopke, ki tujcem dovoljujejo vstop, zaposlitev in/ali bivanje ter stalno naselitev) in azilno politiko (glej 3. poglavje Metodološki pristop k pripravi resolucije). V drugi resoluciji (Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 106/02)), ki je bila sprejeta leta 2002, je omenjenim trem dodan še četrti element, to je politika upravljanja migracijskih tokov, ki se še posebej nanaša na preprečevanje nezakonitih imigracij in boj proti tihotapljenju migrantov in trgovanju z ljudmi ob hkratni zaščiti žrtev (glej 6. poglavje Elementi migracijske politike).

³¹ *Ur. l. RS*, št. 106/02.

³² *Ur. l. RS*, št. 107/06 – uradno prečiščeno besedilo.

³³ Zakon o tujcih, *Ur. l. RS*, št. 61/99.

³⁴ *Ur. l. RS*, št. 87/2002.

³⁵ 8. poglavje Resolucije o migracijski politiki Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 106/02, 12386.

lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije; vzajemno sodelovanje pa pravico do udejstvovanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne države.³⁶

V 3. poglavju resolucije pa je med širšimi načeli migracijske politike, katere del je integracijska politika, omenjeno tudi

načelo spoštovanja prava in človekovih pravic, ki pomeni izpolnjevanje obveznosti iz mednarodnih pogodb, spoštovanje splošno sprejetih načel in pravnega reda. To načelo zahteva spoštovanje človekovih pravic vseh ljudi in z določenimi izjemami spoštovanje civilnih pravic vseh v državi zakonito prisotnih, od zaščite osebnih podatkov do osebne svobode in načela nevračanja (*non refoulement*).³⁷

Cilji slovenske integracijske politike v resoluciji niso izrecno opredeljeni, lahko pa jih razbiramo posredno iz načel, na katerih so utemeljeni, ter iz predvidenih ukrepov za uveljavitev migracijske politike.³⁸ Nekaj temeljnih ciljev bi tako lahko povzeli v naslednjih točkah:

- »zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic«;³⁹
- zagotavljanje pravice in možnosti, da priseljenci »izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije«;⁴⁰
- zagotavljanje pravice do »udejstvovanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne države«;⁴¹
- preprečevanje diskriminacije in družbene obrobnosti;
- zagotavljanje nediskriminatornih postopkov in ravnanja do priseljencev v ekonomskem, družbenem in kulturnem življenju;
- preprečevanje »razraščanja ksenofobije in odklonilnega odnosa do priseljencev«;⁴²
- »dodeljevanje pravic in obveznosti, s katerimi bodo priseljenci v skladu z dolžino bivanja upravičeni do bolj enakopravnega statusa v razmerju do državljanov Republike Slovenije v smeri proti polnemu državljanstvu«.⁴³

³⁶ 7. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12385.

³⁷ 8. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12384.

³⁸ Glej 7. in 8. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02.

³⁹ 7. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12385.

⁴⁰ 8. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12386.

⁴¹ 7. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12385.

⁴² 8. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12386.

⁴³ 7. poglavje Resolucije o migracijski politiki RS, Ur. l. RS, št. 106/02, 12385.

Pravni okvir slovenske integracijske politike

Od sprejetja Resolucije o imigracijski politiki (1999) so bili v Sloveniji sprejeti trije zakoni, ki vsebujejo eksplicitna določila o integraciji priseljencev in tujcev v Republiki Sloveniji. To so Zakon o azilu,⁴⁴ Zakon o tujcih⁴⁵ in Zakon o začasnem zatočišču,⁴⁶ konkretno zakon o dopolnitvah tega zakona iz leta 2002.

Zakon o azilu v 19. členu zahteva od slovenske države, da zagotavlja pogoje za vključitev beguncev v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije, da organizira tečaje slovenskega jezika za begunce, organizira tečaje in druge oblike za nadaljnje izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje beguncev ter seznanja begunce s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo.

Podobno tudi Zakon o tujcih v 82. členu govori o tem, da Republika Slovenija zagotavlja pogoje za vključitev tujcev, ki imajo dovoljenje za prebivanje v Sloveniji, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Za doseg tega cilja naj bi država organizirala tečaje slovenskega jezika za tujce; tečaje in druge oblike za nadaljnje izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje tujcev; zagotavljala informacije, ki so potrebne tujcem za njihovo vključevanje v slovensko družbo, zlasti glede njihovih pravic in dolžnosti, možnosti osebnega razvoja in razvoja v družbi; tujce naj bi seznanjala s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo ter za spodbujanje medsebojnega poznavanja in razumevanja organizirala skupne prireditve s slovenskimi državljani. Pri tem naj bi država oziroma državni organi sodelovali tudi z drugimi organi, organizacijami in združenji (tudi mednarodnimi).

Zakon o začasnem zatočišču Ministrstvu za notranje zadeve nalaga dolžnost, da v sodelovanju z drugimi pristojnimi ministrstvi zagotavlja pomoč pri vključevanju oseb, ki so pridobile dovoljenje za stalno prebivanje po tem zakonu, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Pri tem naj bi Ministrstvo za notranje zadeve zagotavljalo informacije o pravicah in dolžnostih, ki gredo tem osebam; zagotavljalo naj bi pomoč pri uveljavljanju teh pravic in obveznosti; organiziralo tečaje iz slovenskega jezika in seznanjanje s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo; zagotavljalo sredstva za opravljanje izpitov iz slovenskega jezika ter organiziralo tečaje in druge oblike strokovnega usposabljanja. Ministrstvo za notranje zadeve je dolžno tudi zagotavljati sredstva za izvajanje omenjenih integracijskih ukrepov, izvajanje posameznih ukrepov pa lahko delno ali v celoti prepusti človekoljubnim ali drugim organizacijam (25.a člen Zakona o začasnem zatočišču).

Poleg omenjenih treh zakonov se izrecno na tujce v Sloveniji nanašajo še: Zakon o zaposlovanju in delu tujcev,⁴⁷ ki ureja načine in pogoje za delo oziroma

⁴⁴ Ur. l. RS, št. 51/06 – uradno prečiščeno besedilo.

⁴⁵ Ur. l. RS, št. 107/06 – uradno prečiščeno besedilo.

⁴⁶ Ur. l. RS, št. 20/97, 94/00 – odl. US, 67/02. Zakon o začasnem zatočišču je sicer prenehal veljati z dnem uveljavitve Zakona o začasnem zaščiti razseljenih oseb (Ur. l. RS, št. 65/05), vendar pa se določbe 24.a, 24.b in 25.a člena Zakona o začasnem zatočišču (o pomoči pri integraciji govori 25.a člen) uporabljajo do prenehanja statusa tujca z dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji osebam, ki so tega pridobile po 24.a členu Zakona o začasnem zatočišču (60. člen Zakona o začasnem zaščiti razseljenih oseb).

⁴⁷ Ur. l. RS, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo.

zaposlitev tujcev v Sloveniji; Zakon o začasni zaščiti razseljenih oseb,⁴⁸ ki ureja uvedbo, trajanje in prenehanje začasne zaščite razseljenih oseb, pogoje in postopke za pridobitev in prenehanje začasne zaščite ter pravice in obveznosti oseb z začasno zaščito v skladu z Direktivo Sveta EU 2001/55/EC; delno pa tudi Zakon o državljanstvu,⁴⁹ ki določa pogoje, pod katerimi lahko priseljenci in njihovi potomci pridobijo slovensko državljanstvo.

Poleg omenjenih zakonov obstajajo še drugi, ki se ne nanašajo izključno na priseljence ali določeno skupino priseljencev, pač pa urejajo specifična področja, ki so pomembna za uspešno integracijo priseljencev. Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije v 8. poglavju med ukrepi, ki so potrebni za učinkovito in usklajeno izvajanje migracijske politike, predvideva tudi »analizo usklajenosti pravnega reda na področjih izobraževanja, socialnega varstva in skrbstva, zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja, kulture, delovnih razmerij in drugih področij in na tej podlagi spremembo področnih zakonov v tistem delu, ki se nanašajo na tujce tako, da bodo določbe omogočile izvajanje stališč resolucije«. Seznam zakonov, ki se nanašajo tudi na tujce in so pomembni za njihovo integracijo v Slovenijo, je prikazan na sliki 1 ('slovenska ustava, zakoni in drugi pravni akti'). Poleg državne zakonodaje je potrebno pri pravnem okviru integracijske politike upoštevati tudi relevantno zakonodajo EU⁵⁰ in mednarodne instrumente, katerih pogodbenica je Slovenija in ki se nanašajo na urejanje položaja priseljencev oziroma omogočanje in spodbujanje njihove integracije. Seznam teh dokumentov, ki zavezujejo Slovenijo, je prikazan na sliki 1 ('mednarodno pravo in zakonodaja EU').⁵¹

Pravni okvir slovenske integracijske politike ni popoln, v nekaterih pogledih in na določenih področjih pa je kljub temu primerno izhodišče za pripravo programov in ukrepov, ki bi spodbujali integracijo priseljencev v Slovenijo. Med pomanjkljivostmi pravnega okvira lahko omenimo dejstvo, da Slovenija ni podpisala oziroma ratificirala nekaterih relevantnih mednarodnih dokumentov, ki se nanašajo na položaj priseljencev.⁵² Slovenska zakonodaja tudi ne spodbuja hitre pravne integracije priseljencev, saj zahteva dolge roke stalnega prebivanja in dela v državi kot pogoj za pridobitev statusov ali dovoljenj, ki omogočajo izenačitev ali vsaj približanje pravic priseljencev pravicam slovenskih državljanov. Glede pogojev za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje je sicer Slovenija z uveljavitvijo evropske direktive 2003/109/ES oktobra 2005 skrajšala zahtevano obdobje prebivanja v Sloveniji z osem na pet let. Glede možnosti za pridobitev slovenskega državljanstva pa se Slovenija še vedno uvršča med države, ki zahtevajo najdaljše obdobje predhodnega bivanja v državi kot pogoj za naturalizacijo.⁵³ Za slovensko državljanstvo lahko priseljenec zaprosi po desetih letih prebivanja v Sloveniji.⁵⁴

⁴⁸ Ur. l. RS, št. 65/05.

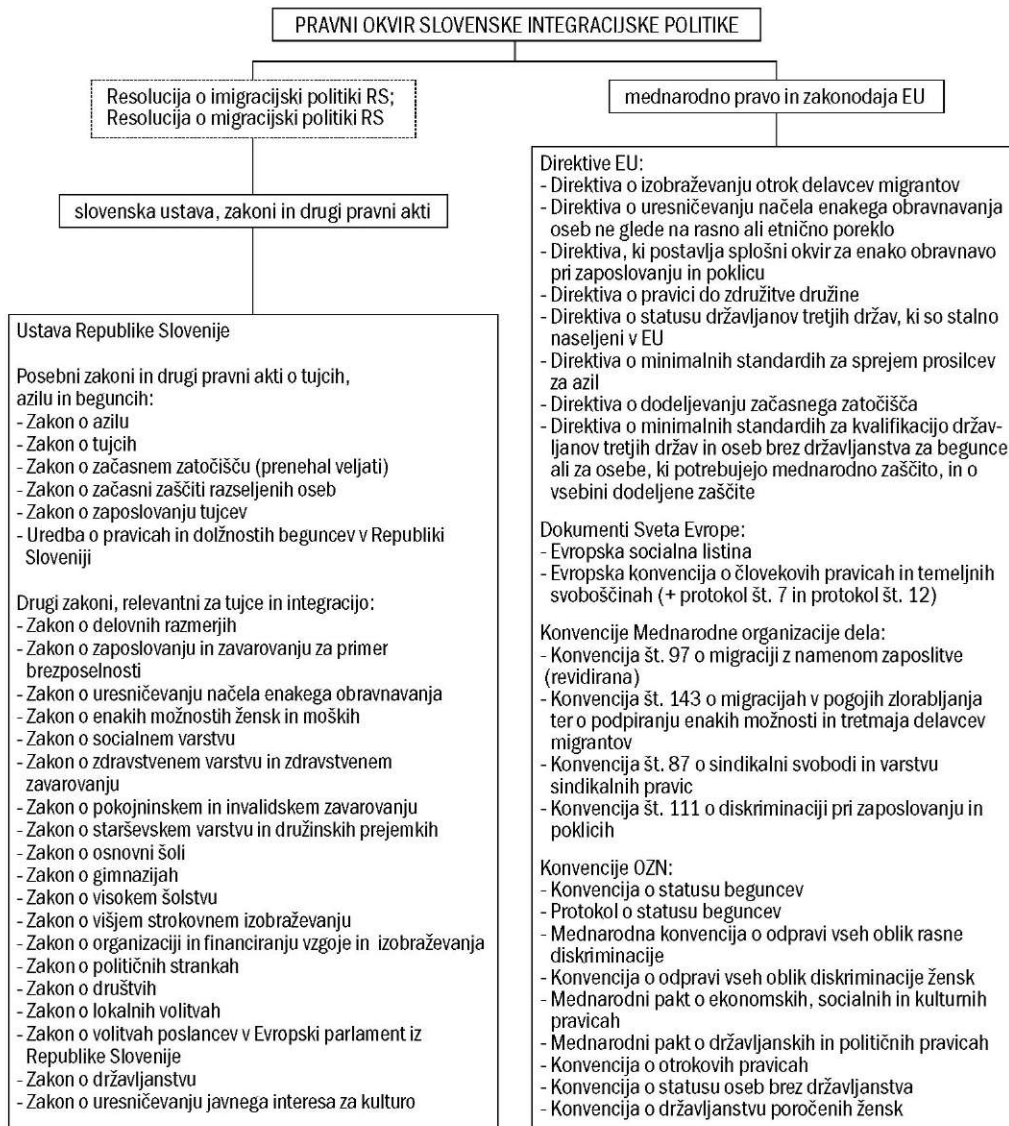
⁴⁹ Ur. l. RS, št. 24/07 – uradno prečiščeno besedilo.

⁵⁰ Usklajevanje z evropskim pravnim redom je izrecno omenjeno tudi v Resoluciji o migracijski politiki Republike Slovenije.

⁵¹ Več o tem glej v Bešter 2006: 131–140.

⁵² Med njimi so Konvencija OZN o zaščiti pravic vseh migrantskih delavcev in članov njihovih družin in nekatere konvencije Sveta Evrope: Evropska konvencija o ustanavljanju; Evropska konvencija o socialni in zdravniški pomoči; Evropska konvencija o pravnem položaju priseljenih delavcev; Konvencija o udeležbi tujcev v javnem življenju na lokalni ravni; Evropska konvencija o državljanstvu.

Slika 1: Pravni okvir slovenske integracijske politike



⁵³ Za primerjavo z drugimi državami glej: Howard 2003: 26, 29; Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 16–17; Bauböck 2004: 33–4.

⁵⁴ Milejši pogoji za pridobitev državljanstva veljajo za slovenske izseljence in njihove potomce do četrtega kolena v ravni vrsti. Ti lahko z naturalizacijo pridobijo državljanstvo Republike Slovenije, če dejansko živijo v Sloveniji vsaj eno leto, poleg tega pa jim ni treba predložiti odpusta iz dosedanjega državljanstva (12. člen Zakona o državljanstvu). Milejši pogoji veljajo tudi za osebe, ki so že najmanj tri leta poročene z državljanom Republike Slovenije, če dejansko živijo v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje. Predložiti pa morajo tudi odpust iz dosedanjega državljanstva (na posebno prošnjo so možne izjeme, če s tem soglaša Vlada RS). Pod milejšimi pogoji lahko z naturalizacijo pridobi državljanstvo Republike Slovenije tudi oseba, ki je že stara 18 let, če to koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov (13. člen Zakona o državljanstvu).

Pozitivno v slovenskem pravnem okviru je, da je zakonsko predvidena pomoč tujcem (posebej tudi beguncem) pri integraciji v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Problem se pojavi pri implementaciji zakonskih določb. Ukrepi za pomoč beguncem, ki jih predvidevajo Zakon o azilu, Zakon o začasnem zatočišču ter Uredba o pravicah in dolžnostih beguncev, se izvajajo le delno (na primer, izvajajo se tečajji slovenskega jezika, ne izvajajo pa se tečajji seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo). V primeru pomoči drugim priseljencem pa kot ovira na poti do implementacije z Zakonom o tujcih predvidenih ukrepov stoji še nesprejeti predpis, ki bi določal načine za zagotavljanje in uresničevanje pogojev za integracijo tujcev. Sprejetje takšnega predpisa zahteva sam Zakon o tujcih. 7. maja 2007 je bil pripravljen predlog Uredbe o integraciji tujcev,⁵⁵ ki pa še čaka na vladno obravnavo.

Pozitivno v slovenskem pravnem okviru je tudi to, da ustava in zakonodaja zagotavljata enako obravnavanje vseh oseb ne glede na osebne okoliščine, kot so narodnost, rasa ali etnično poreklo, spol, jezik, versko ali drugo prepričanje itd. Zakonodaja vzpostavlja tudi mehanizem za prijavo in obravnavo domnevnih primerov diskriminacije in predvideva kaznovanje za kršitelje zakonskih določb o nediskriminaciji.

Na nekaterih področjih slovenski pravni okvir omogoča izenačevanje ali vsaj približevanje formalnopravnega položaja priseljencev, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji, formalnopravnemu položaju slovenskih državljanov. To velja, na primer, za dostop do trga dela in do programov aktivne politike zaposlovanja,⁵⁶ za dostop do socialnega varstva, za dostop do številnih pravic iz starševskega varstva, za volitve na občinski ravni. Problem je (bil) v tem, da je bila vse doslej pot do pridobitve stalnega prebivališča precej dolga.⁵⁷ Obstajajo pa tudi področja, na katerih slovenska zakonodaja tudi tujcem s stalnim prebivališčem onemogoča enakopravno obravnavo s slovenskimi državljani. To velja, na primer, za stanovanjsko področje, kjer tujci niso upravičeni do najema neprofitnih stanovanj.⁵⁸ Priseljenci brez slovenskega državljanstva v Sloveniji tudi nimajo pravice do članstva v političnih strankah.⁵⁹

Kot pomanjkljivost slovenske integracijske politike bi lahko označili dejstvo, da lokalne skupnosti v pravnih podlagah slovenske integracijske politike nimajo prav velike vloge. Glavne pristojnosti (in dolžnosti) na področju integracije oziroma integracijskih politik so skoncentrirane v institucijah na nacionalni ravni.⁶⁰ Le v redkih primerih je formalno predvidena aktivna vloga oziroma sodelovanje lokalnih skup-

⁵⁵ http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SCJ/2007/word/Uredba_o_integraciji_tujcev.doc, (3. 9. 2007).

⁵⁶ Oboje v primeru, da ima priseljenec osebno delovno dovoljenje, ki ga na podlagi dovoljena za stalno prebivanje lahko pridobi za nedoločen čas.

⁵⁷ Kot je bilo že omenjeno, se je s spremembami Zakona o tujcih oktobra 2005 zahtevano obdobje bivanja v Sloveniji, kot pogoja za pridobitev dovoljenja za stalno prebivališče, skrajšalo z osem na pet let.

⁵⁸ Glej 5. točko 87. člena Stanovanjskega zakona (*Ur. l. RS*, št. 69/03) in Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem (*Ur. l. RS*, št. 14/04).

⁵⁹ Glej Zakon o političnih strankah (*Ur. l. RS*, št. 100/05 – uradno prečiščeno besedilo).

⁶⁰ Predlog Uredbe o integraciji tujcev nekaj pristojnosti in nalog glede integracije prenaša na pokrajine, ki pa v Sloveniji zaenkrat še niso ustanovljene.

nosti pri odločanju o zadevah, ki se tičejo integracije in integracijskih programov. V Uredbi o pravicah in dolžnostih beguncev v Republiki Sloveniji⁶¹ je predvideno, da predstavniki lokalnih skupnosti sodelujejo s predstavniki pristojnih ministrstev pri pripravi osebnega integracijskega načrta za begunce, ki so nastanjeni v njihovi lokalni skupnosti. Poleg tega naj bi v skladu z omenjeno uredbo predstavniki lokalnih skupnosti sodelovali v komisiji, ki podaja mnenje glede ustrezne nastanitve posebej ranljivih skupin beguncev, ki jo sicer organizira Ministrstvo za notranje zadeve. Konkretno vlogo občin pri integraciji priseljencev omenja še Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo,⁶² ki v 66. členu med pristojnostmi občin opredeljuje tudi podporo ljubiteljskim kulturnim dejavnostim, namenjenih kulturni integraciji manjšinskih skupnosti in priseljencev. Vloga občin je pomembna na področju preprečevanja diskriminacije. Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja⁶³ v 7. členu določa, da morajo organi samoupravnih lokalnih skupnosti v okviru svojih pristojnosti ustvarjati pogoje za enako obravnavanje oseb ne glede na katerokoli osebno okoliščino z osveščanjem in s spremljanjem položaja na tem področju ter z ukrepi normativne in politične narave.

Prav dogajanje na lokalni ravni je z vidika samih priseljencev verjetno najpomembnejše za njihovo integracijo. V lokalnem okolju, v katerem priseljenci živijo, si običajno tudi iščejo delo oziroma zaposlitev. V lokalnem okolju najpogosteje stopajo v interakcije z 'avtohtonimi' prebivalci, v lokalnem okolju se izobražujejo njihovi otroci, v lokalnem okolju je najbolj viden njihov prispevek k razvoju družbe sprejemnice, v lokalnem okolju tudi najbolj občutijo pozitiven ali negativen odnos 'avtohtonega' prebivalstva do njih. Kot pravi Simona Zavratnik Zimic (2003: 84), se integracija »zgodí ali pade v lokalnih prostorih, vaseh, stanovanjskih soseskah in četrtih, lokalnih skupnostih in občinah, pa tudi šolah in vrtcih, kulturnih ustanovah, vaških športnih društvih itd. Lokalna raven pomeni mikro stike v vsakdanjem življenju, v katerem smo povezani ne glede na pravne statuse ali kulturne značilnosti.« Zato je smiselno razmišljati o tem, da bi prav lokalnim integracijskim politikam in programom, ki temeljijo na aktivnem sodelovanju med priseljenci in lokalno skupnostjo, namenili več pozornosti.

Slovenska integracijska politika v odnosu do priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije

Večina priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije se je v Slovenijo priselila že pred osamosvojitvijo Slovenije. Njihovo vključevanje v slovensko okolje se je torej začelo že v času, ko Slovenija še ni imela in ni izvajala nobene posebne integracijske politike. Zato se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je bila praksa dosedanjega (spontanega) vključevanja priseljencev v slovensko družbo uspešna z vidika ciljev, ki so zapisani v slovenski integracijski politiki.

⁶¹ Ur. l. RS, št. 33/04, 129/04.

⁶² Ur. l. RS, št. 77/07 – uradno prečiščeno besedilo.

⁶³ Ur. l. RS, št. 93/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Resolucija o migracijski politiki RS med cilji slovenske integracijske politike omenja doseganje enakopravnosti priseljencev, pri čemer je enakopravnost opredeljena zgolj kot zagotavljanje enakih pravic, ne pa kot doseganje dejanskega enakopravnega položaja priseljencev.⁶⁴ Ker ima skoraj 80 odstotkov preučevane populacije priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije v Sloveniji slovensko državljanstvo, so v pravicah (in dolžnostih) dejansko izenačeni z večinskim slovenskim prebivalstvom, dovršen del preostale populacije brez slovenskega državljanstva pa ima dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji, zaradi česar so v socialnih in ekonomskih pravicah prav tako v veliki meri izenačeni s slovenskimi državljani. S pravnega vidika lahko zato integracijo preučevane priseljske populacije v Sloveniji na splošno ocenimo kot zelo dobro, čeprav moramo upoštevati, da je to posledica posebnih razmer (enostavnejših postopkov za pridobitev slovenskega državljanstva)⁶⁵ v času po osamosvojitvi Slovenije in ne odraz splošne slovenske integracijske politike. Trenutna slovenska integracijska politika namreč ni naravnana k spodbujanju hitre pravne integracije priseljencev. Prej nasprotno. V primerjavi z drugimi evropskimi državami Slovenija sodi v skupino držav z najstrožjimi ali najzahtevnejšimi pogoji (predvsem glede zahtevane dolžine prebivanja v državi) za pridobitev določenih pravic, kot na primer pravice do dovoljenja za stalno prebivanje,⁶⁶ pravice do osebnega delovnega dovoljenja, pravice zaprositi za slovensko državljanstvo.

Kljub dobri pravni integraciji preučevane populacije priseljencev se je v raziskavi PSIP izkazalo, da praktično na vseh področjih integracije, ki jih je raziskava zajela in ki so podrobneje predstavljena v nadaljevanju knjige, obstaja potreba po vpeljavi določenih ukrepov, ki bi pomagali priseljencem pri bolj enakopravnem vključevanju v slovensko družbo. In če se takšna potreba izkazuje za populacijo priseljencev (in njihovih potomcev), ki imajo slovensko državljanstvo, lahko sklepamo, da posebne integracijske ukrepe še bolj potrebujejo tisti priseljenci, ki slovenskega državljanstva nimajo. Vsekakor bi pri oblikovanju programov integracijske politike kazalo upoštevati dejstvo, da se proces integracije priseljencev ne konča z naturalizacijo. Po drugi strani pa naj bi tudi naturalizacija ne bila predpogoj za uspešno integracijo.

⁶⁴ Enakopraven položaj priseljencev bi se lahko izkazoval, na primer, skozi enake uspehe ali proporcionalno zastopanost priseljencev na posameznih področjih.

⁶⁵ Več o tem glej v prispevku Barbare Kejžar v tej knjigi.

⁶⁶ V skladu s spremenjenim Zakonom o tujcih (*Ur. l. RS*, št. 93/05) lahko to oceno sicer nekoliko omilimo, ker se je zahtevana dolžina prebivanja v državi za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje tujca v Sloveniji zmanjšala z osem na pet let.

VIRI IN LITERATURA

- Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) (2002) *Citizenship Policies for an Age of Migration*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Bauböck, Rainer (1994) *The Integration of Immigrants. Report of the Joint Group of Specialist on migration, demography and employment*. Strasbourg: Council of Europe, [http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1994_Cdmg\(94\)25E.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1994_Cdmg(94)25E.asp#TopOfPage)
- Best Settlement Practices. Settlement Services for Refugees and Immigrants in Canada*. Canadian Council for Refugees, February 1998, <http://www.web.net/~ccr/bpfi-na1.htm> (10. 10. 2005).
- Bauböck, Rainer (2004) »Citizenship and Political Integration.« Paper prepared for the 2nd Stockholm Workshop on Global Migration Regimes, June 11–12, <http://www.framtidsstudier.se/eng/globalMobReg/CitizenshipandPoliticalIntegration.pdf> (20. 10. 2005).
- Bešter, Romana (2006) Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Böhning, W. R. (1995) Labour Market Integration in Western and Northern Europe: Which Way are We Heading? V Böhning, W. R. in R. Zegers de Beijl »The Integration of Immigrant Workers in the Labour Market: Policies and Their Impact.« *International migration papers* 8. Geneva, ILO, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp08e.pdf> (10. 10. 2005).
- Böhning, W. R. in R. Zegers de Beijl, (1995) »The Integration of Immigrant Workers in the Labour Market: Policies and Their Impact.« *International migration papers* 8. Geneva, ILO, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp08e.pdf> (10. 10. 2005).
- Brubaker, Rogers (2003) The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany and the United States. V Joppke, Christian in Ewa Morawska (ur.) *Toward Assimilation and Citizenship. Immigrants in Liberal Nation-States*, 39–58. Palgrave Macmillan.
- Carens, Joseph H. (1994) Cultural Adaptation or Integration. Is Quebec a Model for Europe? V Rainer Bauböck (ur.) *From Aliens to Citizens. Redefining the Status of Immigrants in Europe*, 149–186. Aldershot: Avebury.
- Castles, Stephen (1995): How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity? *New community* 21(3) 293–308.
- Castles, Stephen, Maja Korac, Ellie Vasta in Steven Vertovec (2002) *Integration: Mapping the Field*. Report of a Project carried out by the University of Oxford Centre for Migration and policy Research and Refugee Studies Centre contracted by the Home Office Immigration Research and Statistics Service (IRSS), http://www.blink.org.uk/docs/mapping_the_field.pdf (13. 10. 2004).

- CDMG (98) 2 E rev Final Brochure, http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Reports_and_proceedings/1998_CDMG%20%2898%292E_rev.asp#P554_68035 (14. 9. 2005).
- Doomernik, Jeroen (1998) »The Effectiveness of Integration Policies Towards Immigrants and Their Descendants in France, Germany and the Netherlands.« *International Migration Papers* 27. Geneva, ILO.
- (2001) EFFNATIS – *Effectiveness of National Integration Strategies Towards Second Generation Migrant Youth in a Comparative European Perspective – Final report*. <http://www.uni-bamberg.de/čba6ef3/pdf/finalreportk.pdf> (25. 7. 2002).
- Entzinger, Han (2000) Different and Equal; Models for the Analysis of Integration Policies. V *Strategies for Implementing Integration Policies*. Proceedings (Prague, 4–6 May 2000). Strasbourg: Council of Europe, <http://www.social.coe.int/en/cohesion/action/publi/migrants/entzinge.htm> (25. 3. 2003).
- Entzinger, Han in Renske Biezeveld (2003) *Benchmarking in Immigrant Integration*. European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER), Faculty of Social Sciences, Erasmus University Rotterdam, http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/immigration/studies/docs/benchmarking_final_en.pdf (10. 6. 2005).
- Favell, Adrian (1998 [2001]) *Philosophies of integration. Immigration and the idea of citizenship in France and Britain*. Second edition. New York: Palgrave in association with Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick.
- Favell, Adrian (2001) Integration Policy and Integration Research in Europe: A Review and Critique. V Aleinikoff T., Alexander in Doug Klusmeyer (ur.) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, 349–399. Washington, DC: Brookings Institute/Carnegie Endowment for International Peace, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/favell/CARN-PUB.htm> (22. 7. 2005).
- Favell, Adrian (2004) Assimilation/Integration. Forthcoming in: *Immigration and Asylum: From 1900 to the Present* (ur.) Gibney, Matthew in Randall Hansen, Santa Barbara, CA: Clio, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/favell/Clio.htm> (20. 10. 2005).
- Green, Simon (2004) *The politics of exclusion: institutions and immigration policy in contemporary Germany*. Manchester in New York: Manchester University press.
- Hansen, Randall (2003) Citizenship and Integration in Europe. V Joppke, Christian in Ewa Morawska (ur.) *Toward Assimilation and Citizenship. Immigrants in Liberal Nation-States*, 87–109. Palgrave Macmillan.
- IOM (2004) *Integracijski pristopi*. Ljubljana: Mednarodna organizacija za migracije (IOM) Ljubljana.
- Kamali, Masoud (1999) Distorted integration: Problems of Monolithic Order. *Innovation* 12(1) 81–97, <http://proquest.umi.com/pqdweb?Did=000000042599301&Fmt=4&Deli=1&Mtd=1&Idx=68&Sid=2&RQT=309> (6. 5. 2002).
- Klinar, Peter (1986) Sociological Aspects of Multiculturalism: The Concept of Cultural Pluralism (Multiculturalism) and Its Development. *Razprave in gradivo* (18) 318–329.
- Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon.

- Gordon, Milton M. (1964, 1968) *Assimilation in American life. The role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Howard, Marc Morjé (2003) *Foreigners or Citizens? Citizenship Policies in the Countries of the EU*, <http://aei.pitt.edu/archive/00002878/01/117.pdf> (2. 9. 2005).
- Martin, Susan (1999) »Economic Integration of Immigrants.« Discussion Paper, Trans-Atlantic Learning Community, Migration Workgroup, <http://www.georgetown.edu/sfs/programs/isim/Publications/SusanPubs/TLCEconomic.pdf> (20. 12. 2004).
- Medved, Felicita (2002) Volilna pravica tujcev s stalnim prebivališčem kot prispevek integraciji in lokalni samoupravi. *Razprave in gradivo* (40) 22–39.
- Morissens, Ann (2004) Exploring the Consequences of Lack of Employment amongst Immigrants in Different Unemployment/Welfare Regimes, What Do we Learn? <http://www.lisproject.org/immigration/papers/Morissens.pdf> (20. 12. 2004).
- Penninx, Rinus (2004) »The Logic of Integration Policies: An Exercise in Policy Thinking.« Lecture at CEDEM, University of Liège, 29. januar 2004, <http://www.ulg.ac.be/cedem/downloads/RPWP.PDF> (10. 10. 2005).
- Ray, Brian (2002) Immigrant Integration: Building to Opportunity. <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=57> (12. 10. 2004).
- (2004) Revised Strategy for Social Cohesion. European Committee for Social Cohesion (CDCS), http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf, (7. 9. 2007).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Elektronska izdaja. Verzija 1.0. Ljubljana: ZRC SAZU, DZS.
- Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994) *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago in London: The University of Chicago.
- Süssmuth, Rita in Werner Weidenfeld (2004) Challenge Integration: Living Together in a Europe of Diversity. V Süssmuth, Rita in Werner Weidenfeld (ur.) *Managing Integration. The European Union's Responsibilities toward Immigrants*. <http://www.iss.uw.edu.pl/osrodki/cmr/en/Managing%20Integration.pdf> (7. 10. 2004).
- Uitermark, Justus, Ugo Rossi in Henk Van Houtum (2004) »Urban citizenship and the negotiation of ethnic diversity: an inquiry into actually existing multiculturalism in Amsterdam.« *GaP Working Paper Series 2004/04*, <http://www.ru.nl/gap/papers/gapwp04-04.pdf>, (6. 11. 2005).
- Vertovec, Steven (1997) »Social Cohesion and Tolerance.« A Thematic Paper Produced in Conjunction with the Second International Metropolis Conference in Copenhagen, Denmark (September 25–28, 1997), http://www.international.metropolis.net/research-policy/social/index_e.html (6. 6. 2003).
- Waldrauch, Harald (2003) »Electoral Rights for Foreign Nationals: A Comparative Overview of Regulations in 36 Countries.« *National Europe Centre Paper No. 73*, http://www.anu.edu.au/NEC/waldrauch_paper.pdf (20. 10. 2005).
- Zavratnik Zimic Simona (2003) *Migration Trends in Selected Applicant Countries. Volume VI – Slovenia. The perspective of a Country on the 'Schengen Periphery'*. International Organization for Migration.

Pravni dokumenti

Direktiva Sveta EU / Council Directive 77/486/EEC of 25 July 1977 on the education of the children of migrant workers. Official Journal L 199, 06/08/1977, 0032–0033.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180, 19/07/2000, 0022–0026.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Official Journal L 303, 2/12/2000, 0016–0022.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof, Official Journal L 212, 07/08/2001, 0012–0023.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2003/9/EC of 27 January 2003 laying down minimum standards for the reception of asylum seekers, Official Journal L 31, 6/2/2003, 0018–0025.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification, Official Journal L 251, 3/10/2003, 0012–0018.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents, Official Journal L 16, 23/01/2004, 0044–0053.

Direktiva Sveta EU / Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. Official Journal L 304, 30/09/2004, 0012–0023, http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2004/l_304/l_30420040930en00120023.pdf (20. 10. 2005).

Evropska konvencija o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (1950) *Uradni list RS* – MP, št. 7-41/1994 (RS 33/1994). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS No. 5, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (2. 11. 2005)].

Evropska konvencija o državljanstvu [European Convention on Nationality] (1997). CETS No.: 66, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/166.doc> (13. 5. 2005).

Evropska konvencija o pravnem položaju priseljenih delavcev [European Convention on the Legal Status of Migrant Workers] (1977). CETS No.: 093, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/093.htm> (2. 11. 2005).

Evropska konvencija o socialni in zdravniški pomoči [European Convention on Social and Medical Assistance] (1953). CETS No.: 014, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/014.htm> (2. 11. 2005).

Evropska konvencija o ustanavljanju [European Convention on Establishment] (1955). CETS No.: 019, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/019.htm> (2. 11. 2005).

Evropska socialna listina [European Social Charter] (1961). ETS No. 35, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/035.htm> (13. 7. 2005).

Evropska socialna listina (spremenjena) (1996). *Uradni list RS* – MP, št. 7/99. [European Social Charter (revised). ETS No. 163, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (13. 7. 2005)].

Konvencija o državljanstvu poročenih žensk (1957). *Uradni list FLRJ* – Mednarodne pogodbe, št. 7/58. [Convention on the Nationality of Married Women, 309 U.N.T.S. 65, <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/78.htm> (20. 10. 2005)].

Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women] (1979), <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/e1cedaw.htm> (20. 10. 2005).

Konvencija o otrokovih pravicah [Convention on the Rights of the Child] (1989). G. A. res. 44/25, annex, 44 U. N. GAOR Supp. (No. 49) at 167, U. N. Doc. A/44/49, <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/k2crc.htm> (20. 10. 2005).

Konvencija o statusu beguncev (1951). *Uradni list FLRJ* – MP, št. 7/1960. [Convention relating to the Status of Refugees, 189 U.N.T.S. 150, <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/v1crs.htm> (13. 7. 2005)].

Konvencija o statusu oseb brez državljanstva (1954). *Uradni list FLRJ* – Mednarodne pogodbe, št. 8/59. [Convention relating to the Status of Stateless Persons. 360 U.N.T.S. 117, <http://wwwserver.law.wits.ac.za/humanrts/instree/w3cssp.htm> (2. 11. 2005)].

Konvencija o udeležbi tujcev v javnem življenju na lokalni ravni [Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level] (1992). CETS No.: 44, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/144.htm> (2. 11. 2005).

Konvencija OZN o zaščiti pravic vseh migrantskih delavcev in članov njihovih družin. 45/158, annex, 45 U. N. GAOR Supp. (No. 49A) at 262, U. N. Doc. A/45/49

(1990), http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm (13. 7. 2005).

Konvencija št. 97 o migraciji z namenom zaposlitve (spremenjena 1949). Mednarodna organizacija dela. *Uradni list SFRJ* – Mednarodne pogodbe, št. 5/68. [Migration for Employment Convention (Revised), <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C097> (13. 7. 2005)].

Konvencija št. 87 o sindikalni svobodi in varstvu sindikalnih pravic (1948). Mednarodna organizacija dela. *Uradni list FLRJ* – Mednarodne pogodbe št. 8/58. [Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C087> (13. 7. 2005)].

Konvencija št. 111 o diskriminaciji pri zaposlovanju in poklicih (1958). Mednarodna organizacija dela. *Uradni list SFRJ*, št. 3/65. [Discrimination (Employment and Occupation) Convention, <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C111> (13. 7. 2005)].

Konvencija št. 143 o migracijah v pogojih zlorabljanja ter o podpiranju enakih možnosti in tretmaja delavcev migrantov (1975). Mednarodna organizacija dela. *Uradni listi SFRJ* – Mednarodne pogodbe, št. 12/80. [Convention concerning Migrations in Abusive Conditions and the Promotion of Equality of Opportunity and Treatment of Migrant Workers, <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C143> (13. 7. 2005)].

Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (1966). *Uradni list SFRJ* – MP, št. 6/1967. [International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination, 60 U.N.T.S. 195, <http://www.wilsoncenter.org/subsites/ccpdc/pubs/addm/race.htm> (20. 10. 2005)].

Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966). *Uradni list SFRJ*, št. 7/1971. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 U.N.T.S. 3, <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/b2esc.htm> (20. 10. 2005)].

Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966). *Uradni list SFRJ*, št. 7/1971. [International Covenant on Civil and Political Rights, 999 U.N.T.S. 171, <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/b3ccpr.htm> (20. 10. 2005)].

Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem. *Uradni list RS*, št. 14/04.

Predlog uredbe o integraciji tujcev, http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/2007/word/Uredba_o_integraciji_tujcev.doc, (3. 9. 2007)

Protokol št. 7 k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. *Uradni list RS* (13. 6. 1994) MP, št. 7-41/1994 (RS 33/1994) [Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ETS No.: 17, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/117.htm> (13. 7. 2005)].

Protokol št. 12 k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (2000) [Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] ETS No.: 77, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm> (13. 7. 2005).

Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 40/99.

Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 106/02.

Stanovanjski zakon. *Uradni list RS*, št. 69/03.

Uredba o pravicah in dolžnostih beguncev v Republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo št. 1) (2004). *Uradni list RS*, št. 33/04, 129/04.

Ustava Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 33/91.

Zakon o azilu. *Uradni list RS*, št. 51/06 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o delovnih razmerjih. *Uradni list RS*, št. 103/07.

Zakon o dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču. *Uradni list RS*, št. 67/02.

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 24/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o društvih. *Uradni list RS*, št. 61/06.

Zakon o enakih možnostih žensk in moških. *Uradni list RS*, št. 59/2000.

Zakon o gimnazijah. *Uradni list RS*, št. 1/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o lokalnih volitvah. *Uradni list RS*, št. 94/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/06.

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. *Uradni list RS*, št. 16/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o osnovni šoli. *Uradni list RS*, št. 81/06 – uradno prečiščeno besedilo, 102/07.

Zakon o političnih strankah. *Uradni list RS*, št. 100/05 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o višjem strokovnem izobraževanju. *Uradni list RS*, št. 86/04.

Zakon o socialnem varstvu. *Uradni list RS*, št. 36/04 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o tujcih. *Uradni list RS*, št. 87/02.

Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih. *Uradni list RS*, št. 110/06 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o tujcih. *Uradni list RS*, št. 112/05 – uradno prečiščeno besedilo, št. 107/06 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo. *Uradni list RS*, št. 77/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja. *Uradni list RS*, št. 93/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o visokem šolstvu. *Uradni list RS*, št. 119/06 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o volitvah poslancev v Evropski parlament iz Republike Slovenije. *Uradni list RS*, št. 40/04 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o začasnem zatočišču. *Uradni list RS*, št. 20/1997, 94/2000 Odl. US: U-I-200/00-6, 67/02. – Ne velja od 23. 7. 2005.

Zakon o začasni zaščiti razseljenih oseb. *Uradni list RS*, št. 65/05.

Zakon o zaposlovanju in delu tujcev. *Uradni list RS*, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti. *Uradni list RS*, št. 107/06 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju. *Uradni list RS*, št. 20/04 – uradno prečiščeno besedilo, št. 76/05, 38/06, 91/07.

**DRŽAVLJANI NOVE DRŽAVE V LETU 1991-
INICIALNA OPREDELITVEV IN KOREKCIJSKE
DOPOLNITVE SLOVENSKEGA DRŽAVLJANSTVA**

Felicita Medved

UVOD

Institucije in prakse državljanstva so v zadnjem desetletju in pol med perečimi vprašanji sodobne družbe. Razlogi za to so različni, med drugim gre za posledice globalizacije¹ ter politične rekonfiguracije velikega dela Evrope po koncu hladne vojne. Vse obširnejša literatura s tega področja si tako med drugim zastavlja vprašanja o naravi odnosa med državljanstvom in nacionalno državo, ali je ta odnos ekskluziven in nujen, kje točno je državljanstvo locirano in kje bi moralo biti? In seveda, kako naj razumemo in prakticiramo državljanstvo, kot se trenutno transformira?

Med procesi transformacije, ki je še posebno pomembno za Slovenijo kot »novo« državo in t. i. »novo demokracijo«, je definiranje državljanskega telesa. Ta proces ni neodvisen od širšega zgodovinskega, političnega in ekonomskega konteksta, saj se Slovenija vse od proglasitve svoje samostojnosti prilagaja ključnim spremembam in izzivom v svojem notranjem, regionalnem in mednarodnem okolju. Mnogi izzivi se nanašajo na proces »evropeizacije«, ki zahteva kontinuirano politično in pravno prilagajanje članstvu v Evropski uniji ter neposrednim in posrednim učinkom članstva ter na spoštovanje mednarodnega režima človekovih pravic, še posebno z vidika demokracije, migrantov in manjšin. Posledično se v Sloveniji proces formiranja političnega telesa izraža v zagovarjanju notranje in zunanje suverenosti in skozi definicijo državljanstva, tako v smislu začetne opredelitve državljanstva ob ustanovitvi države kot v opredelitvi kriterijev za vstop v državljanstvo ob rojstvu ali po njem.

Tako ne preseneča, da koncepta suverenosti in državljanstva doživljata renesanso v znanstvenoraziskovalnem razmišljanju. Državljanstvo se sicer pogosto pojmuje kot enotni koncept, vendar dejansko opisuje številne med seboj povezane pojave. V pričujočem poglavju se osredotočam na državljanstvo kot pravni/politični status, to je na vprašanje, koga država priznava kot svojega državljana, ki kot takšen pridobi formalno podlago do pravic in odgovornosti v državi. Drugi, bolj obširni pomeni državljanstva le posredno zadevajo tematiko pričujočega besedila in o njih v različnih razsežnostih integracije razpravljajo in jih z različnih vidikov analizirajo drugi avtorji pričujoče knjige. Pri tem predvsem mislim na državljanstvo kot »družbeno dobrobrino« nabora pravic, dolžnosti in možnosti za participacijo, ki definira obseg družbenopolitičnega članstva, ali povedano drugače: integracijo posameznika v različne sfere družbe. Državljanstvo v tem pomenu presega pravni status in z njim tudi ni nujno povezano, saj je bolj široko in globoko od tehničnopravne vezi med posameznikom in državo. Izražanje državljanstva kot članstva v družbi predstavlja progre-

¹ Ideja globalizacije je pogosto kritizirana kot preširoka in ne dovolj točno definirana. Najmanj kar je treba reči za namene pričujočega poglavja je, da termin običajno zajema povečanje in intenzifikacijo čezmejnih tokov informacij, kapitala, tehnologije in ljudi, ki jih omogoča tehnološki razvoj prometa in telekomunikacij, zajema pa tudi konvergenco in večjo koordiniranost pravnih norm med državami.

sivni projekt, posebno v vprašanjih polnega družbenega članstva in (le redko dosežene) enakosti v resničnem življenju ter v vprašanjih samoidentifikacije, ki je povezana z identitetno/e dimenzijo/e državljanstva in s konceptom aktivnega državljanstva. Ta se nanaša na teoretično, če že ne prakticirano večnivojsko in/ali fragmentirano državljanstvo glede na okoliščine participacije v danih regionalnih, nacionalnih, supranacionalnih in neteritorialnih okvirih. V smislu izražanja državljanstvo predstavlja kohezivno silo družbe in hkrati tudi posameznih skupin in skupnosti znotraj nje v iskanju odgovora na hkratno fragmentacijo in globalizacijo sveta ter evropsko integracijo. V tem iskanju izhaja iz kritike sodobnega individualizma in je v spornem nasprotju z emancipacijskim diskurzom državljanstva, kar je svojevrsten paradoks.

Glavni namen pričujočega besedila je prikazati problematiko inicialne definicije državljankega »telesa« novonastale Republike Slovenije. Po izhodiščnem opredeljevanju konceptov državljanstva v povezavi z državno suverenostjo in nasledstvom s pomočjo konceptualne sheme Zakona o državljanstvu Republike Slovenije poskušam analizirati tri norme, ki so vodile začetno opredelitev slovenskega državljanstva. Po prikazu nekaj statističnih podatkov razpravljam o inicialnem potencialu začetne opredelitve državljanstva za progresivni projekt članstva v političnoteritorialni skupnosti in o poznejšem precejšnjem preobratu v kreaciji politike do »tujstva« in tujcev, ki ponovno vodi v razprave sukcesijske problematike na področju državljanstva.

KONCEPT DRŽAVLJANSTVA

Ko razpravljamo o državljanstvu, pogosto mislimo na formalnopravni koncept, tako v notranjedadržavnem oziroma nacionalnem kot v mednarodnem kontekstu.² Vendar državljanstvo ni le deskriptivna kategorija, o njem lahko mislimo tudi kot o normativnem konceptu.

Formalnopravni koncept državljanstva se v notranjedadržavnem kontekstu primarno ukvarja s pravnim statusom posameznikov znotraj državne političnoteritorialne skupnosti v razmerju s statusom/statusi tujcev oziroma nedržavljanov določene države s stalnim prebivališčem, začasnim prebivališčem ali nedokumentiranim formalnim statusom. V Sloveniji so pravne razlike med omenjenimi statusi opredeljene z obstojem zakonov o državljanstvu, tujcih, azilu, začasnem zatočišču oziroma nedavno sprejetem zakonu o mednarodni zaščiti. Pravne zadeve, ki se nanašajo na formalni državljanski status, vključujejo pridobitev državljanstva ob rojstvu in po njem, prenehanje državljanstva, dvojno in mnogokratno državljanstvo in razlikovanje na podlagi državljankega statusa.

² Slovenski jezik ne pozna dveh terminov, ki bi konceptualno in lingvistično poudarjala oba različna vidika. Na primer, v angleškem jeziku je termin *citizenship* povezan predvsem z internim kontekstom, medtem ko je izraz *nationality* bolj običajen v mednarodnem pravu. Vendar sta termina pogosto tudi v angleškem jeziku rabljena kot sinonima, izražena tudi v definiciji državljanstva v 2. členu Evropske konvencije o državljanstvu iz leta 1997.

Normativni koncept državljanstva je precej širši od pravnega pomena in se ne ukvarja s pravnimi vprašanji, temveč z normativnimi okvirji, in to na različne načine, ki upoštevajo materialne okoliščine življenja znotraj političnoteritorialne skupnosti. Pri tem še posebno izstopajo vprašanja članstva in substancialne enakosti v družbi. Normativni koncept državljanstva razume članstvo v družbi kot vse bolj vsestransko in vedno bolj odprto. V tem smislu je, kot že rečeno, progresivni projekt, ki se ne ukvarja le z državljani, temveč tudi z ljudmi kot osebami, in načini, kako naj bi te delovale in bile obravnavane kot člani družbe. Normativni koncept državljanstva torej skuša biti tako vključujoč kot univerzalen in je v bistvu disjunkten formalnopravnemu pojmu državljanstva, ki je izključujoč.

Takšno rabo konceptov državljanstva osvetljujejo tudi novejša akademska preučevanja s področij politične in pravne teorije. Obe teoriji ponovno posvečata precej pozornosti pojmu državljanstva in izražata precej nezadovoljstva s prejšnjimi tradicionalnimi stališči o državljanstvu, ki izhajajo iz prvič leta 1949 objavljenega dela sociologa T. H. Marshalla. Marshall (2002) je državljanstvo okarakteriziral kot vrsto postopno priborjenih pravic v civilni, politični in družbeni sferi liberalnih kapitalističnih družb. Njegov model statusa in pravic je temeljno strukturiral stališče do državljanstva, vendar je novejša literatura kritična do prijemov, ki državljanstvo reducirajo »samo na status« in/ali »kolekcijo pravic«. Teoretiki civilnega republikanizma na primer ta stališča razumejo kot formalna in pasivna, saj naj bi državljanstvo pomenilo aktivno angažiranje v življenju politične skupnosti. Teoretiki kulture, komunitaranci in poststrukturalisti kritizirajo individualizem in/ali etnocentrizem tradicionalnih stališč. V državljanstvu vidijo obliko kolektivne identitete v kulturnem in psihološkem smislu in se sprašujejo, kako bi lahko izkušnje identitete in solidarnosti naslovile izzive kulturne različnosti in fragmentacije v skupnosti ali v javnem življenju. Ti novejši vidiki, ki sta jih Will Kymlicka in Wayne Norman (1994: 104) poimenovala »državljanstvo-kot-želena-aktivnost« (*citizenship-as-desirable-activity*) in »državljanstvo-kot-identiteta« (*citizenship-as-identity*) upoštevajo civilnodružbene vrline in demokratično participacijo ter skupinske/skupnostne identitete in zahteve v multikulturni družbi.

Ker omenjeni pogledi v glavnem zanemarjajo pomen formalnega članstva v (nacionalni) državi, se dozdeva, da je vprašanje formalnega statusa obravnavano ločeno od vprašanj narave in kakovosti državljanstva, kot se v politični skupnosti prakticira. Večina analitikov – razen redkih izjem, kot sta na primer Michael Walzer (1983: 31–35) in W. Rogers Brubaker (1992: 22) – članstvo v politični skupnosti in njene meje pojmuje kot dane, ne da bi razmišljala o vprašanjih, kako so bile te meje postavljene ali kako je bilo to članstvo prvotno konstituirano. Vendar je treba poudariti, da so vprašanja formalnega državljanskega praga in njegovega vsebinskega značaja tesno povezana. Kajti vprašanje meje med vključenimi in izključenimi ni povezano le z državno ozemeljsko mejo, ampak posega v samo »dušo in srce« nacionalne politične skupnosti, s tem pa močno vpliva na naravo odnosov med tistimi, ki v njej bivajo.

Šele nedavno, ko so nekatere zahodnoevropske države v svoje zakonodaje začele uvajati različne ukrepe, ki pomenijo bodisi težjo ali olajšano pridobitev državljanstva bodisi njegov večji socialni pomen ali oboje, in ko so se pojavili problemi v zvezi z državljanskim statusom »priseljencev« v primeru novoformiranih in/ali

transformiranih držav »nove« Srednje in Vzhodne Evrope, se analitiki bolj posvečajo tudi vprašanjem, kot so pridobitev in izguba državlanskega statusa, pogojem naturalizacije, legitimnosti diskriminacije na podlagi državlanskega statusa, možnosti priznanja dvojnega ali mnogokratnega državlanskega statusa (Bauböck in dr. 2006a; Bauböck in dr. 2006b; Bauböck, Perchinig in Sievers 2007). Bolj aktualna postajajo tudi vprašanja političnih izzivov, s katerimi se soočajo nacionalne države ob vključevanju novih članov in Evropska unija ob vključevanju novih držav članic ter širšim učinkom na restrukturiranje političnega prostora (Shaw 2007). Vidiki državljanstva se preučujejo tudi v okoliščinah globalizacije s prenovljenimi pogledi na demokracijo, državo in državljanstvo (Deželan in dr. 2007).

Kljub rečenemu pa predhodno omenjene kritike niso povsem ovrgle liberalnega stališča do državljanstva, predvsem njegovega osrednjega načela oziroma normative zahteve po univerzalnosti. Kajti čeprav je državljanstvo inherentno skupinsko diferenciran koncept, naj bi bili znotraj skupnosti državljanov vsi državljani enaki. Ideal univerzalnega državljanstva nosi vsaj dva pomena, in sicer univerzalnost, opredeljeno kot splošno glede na posebno, in univerzalnost v smislu zakonov in pravil, ki so enaki za vse in se za vse enako tudi aplicirajo. Ta ideal ne tolerira »drugorazrednega« državljanstva, torej terja ne le državljanstvo za »vsakogar«, temveč tudi državljanom priznane pravice za »vsakogar« (Medved 2002a). Vendar je ta univerzalni ideal pogosto razumljen formalistično in ne vodi nujno do enakosti, svobode, socialne pravičnosti in družbene vključenosti. Zgodovine liberalnih demokracij lahko pogosto beremo kot zgodovine bojev med družbeno in politično marginaliziranimi ali izključenimi skupinami za vključitev v državljanstvo, in že vključenih, ki žele te skupine zadržati zunaj vključenosti ali na njenem robu. Univerzalni ideal je torej pogosto eksistiral vzporedno z različnimi ideologijami, ki so rabile izključevanju določenih skupin na podlagi spola, rase, etničnosti ali religije. Ideja univerzalnega državljanstva postane še ostrejša, ko pridemo do nedržavljanov.

Pojmovanje, da obstajata dve distinktivni obliki državljanstva, je torej do neke mere smiselno. Medtem ko državljanstvo, kakor se prakticira ali naj bi se prakticiralo znotraj meja politične skupnosti, predpostavlja in zahteva univerzalnost, je državljanstvo v definiranju meja te skupnosti izključujoči projekt. Koncept državljanstva torej vsebuje tako univerzalno kot izključujočo dimenzijo. V slednji je državljanstvo status članstva v državi in kot takšen skoraj vedno restriktiven, priznan le njenim članom. Državljijska meja ne sovпада z »zunanjo« ozemeljsko mejo države, ampak državljijski status rabi kot zakonita ločitev znotraj politične družbe, torej kot »notranja« meja, ki ločuje polne člane politične skupnosti od tistih ljudi, ki sicer bivajo na državnem ozemlju, a niso formalno priznani kot njeni polni člani. Prav napetost med vključenimi in izključenimi je pomemben, a hkrati težak izziv demokratičnim političnim skupnostim, pa tudi teoriji državljanstva (Medved 2002b).

KONCEPT SUVERENOSTI IN NASLEDSTVA DRŽAV

Suverenost spada med tiste politične koncepte, ki jih je težko opredeliti in analizirati, in to kljub temu, da ima suverenost eno med osrednjimi mesti v političnem besednjaku (Biersteker in Weber 1996). V najbolj splošnem smislu suverenost pomeni »vrhovno legitimno oblast na teritoriju« (Philpott 1995: 357).³ Politična teorija običajno govori o dveh dimenzijah suverenosti. V notranji obliki suverenost vsebuje idejo, da je končna in absolutna politična oblast v politični skupnosti, da torej ne obstaja nekje drugje. V tem smislu jo lahko enačimo s »samostojnostjo in z neodvisnostjo«. V zunanji obliki naj bi suverenost pomenila »eksterno priznanje politični entiteti, da ima pravico izvrševanja končne oblasti v internih zadevah« (Biersteker in Weber 1996: 2; tudi Carty 1997). V tem smislu jo lahko enačimo z »mednarodnim priznanjem« samostojnosti in neodvisnosti. Konceptcija državne suverenosti, utemeljene v njenem notranjem in zunanjem razumevanju, je nadalje dodelana v različnih kontekstih, ki vključujejo nekatera skupno sprejeta politična načela, dogme in doktrine, ki so navadno zajete v temeljne komponente državne suverenosti: ozemlje, oblast in nacionalno identiteto. Po teh načelih ima nacionalna kolektiviteta pravico do samodefiniranja s tem, da odloča, kdo bodo njeni člani. Suverena država mora imeti teritorialno integriteto z uveljavitvijo ozemeljskih meja in lahko zahteva ekskluzivno vdanost in zvestobo svojih članov kot nujno značilnost družbene pogodbe. To po klasični teoriji državne suverenosti pomeni, da je bilo posamezniku dovoljeno, da ima eno in le eno samo državljanstvo. Poleg teh obstaja tudi načelo nevmešavanja v interne zadeve druge države (Biersteker in Weber 1996: 14–15).⁴

Po načelu suverenosti je torej svet razdeljen na posebne teritorialne enote; v takšnem svetu so teritorialno in družbeno kohezivne države sposobne racionalnih odločitev, ki odsevajo nacionalni interes in kot takšne delujejo v mednarodnem sistemu na podlagi formalne enakosti. Ker so bile med državami vedno razlike v njihovi moči, navkljub domnevi, da mednarodni sistem držav deluje na podlagi enakosti, je suverenost bolj ideal kot strogo deskriptivna kategorija. Vendar pa ima načelo suverenosti kot dominantna paradigma mednarodnih odnosov močan normativni učinek tudi na pravna načela državljanstva.

Opredelitev državljanstva države je povezana z državljanstvom v mednarodnem pomenu in z mednarodnim pravom, ki potrjujeta, da je stvar vsake države, da definira, kdo so njeni državljani.⁵ Ta kodifikacija je med bistvenimi elementi suverenosti. Državljanstvo je orodje izključitve in omogoča opredelitev sestave »političnega telesa«. Zakoni o državljanstvu, o tem, kdo je in kdo ni državljan, se precej razlikujejo, prav tako pa se precej razlikujejo tudi zakoni, povezani z državljanstvom. Rezultat tega je, da veliko oseb zadovoljuje kriterije za državljanstvo v več državah in da je precejšnje število ljudi dvojnih ali večkratnih državljanov.

³ Prevodi citatov so avtoričini.

⁴ Po konvencionalnem mišljenju je ideja suverenosti atribut držav, vendar ni treba, da jo razumemo le v tej povezavi.

⁵ Cf. 1. člen, Convention on Certain Questions Relating to Conflict of Nationality Laws, The Hague, 12 April 1930.

Posebno pomembno za državljanstvo je nasledstvo držav, in sicer zato, ker ima sukcesija po eni strani potencial, da nekatere osebe – vsaj začasno – postanejo brezdržavljanji (apatridi), po drugi strani pa zato, ker sukcesija pogosto pomeni, da se ustvarjajo nove države. Če je to tako, bi morale imeti vse osebe, ki jih sukcesija zadeva, možnost, da participirajo v ustvarjanju novih držav. Na mednarodni ravni državljanstvo v kontekstu države naslednice naslavlja nekaj zavezujočih in nezavezujočih mednarodnopravnih instrumentov. Zlasti je pomembna Konvencija Združenih narodov o zmanjšanju števila oseb brez državljanstva iz leta 1961. Ti dokumenti vsebujejo široka načela, v njih pa ne najdemo kakšnih obsežnejših regulacij, ki bi jih država v primeru nasledstva morala spoštovati. Dodatno je treba tudi poudariti, da je bila večina teh instrumentov zasnovana šele po spremembah, ki so preoblikovale evropsko politično krajino po letu 1989. Tako je bila na primer Evropska konvencija o državljanstvu, ki vsebuje poglavje o državnem nasledstvu, odprta za podpis 6. novembra 1997, a tudi to poglavje ne daje nikakršnih specifičnih pravil, temveč le načela in splošna pravila.⁶

Definicija nasledstva, ki se rabi tudi na področju državljanstva, govori o nasledstvu držav, ko »ena država nadomesti drugo v odgovornosti za mednarodne odnose ozemlja«⁷ in se glede na Dunajsko konvencijo o nasledstvu držav glede pogodb nanaša le na učinke državnega nasledstva v skladu z načeli mednarodnega prava in še posebno z načeli Ustanovne listine Združenih narodov. Tudi Osnutki členov o državljanstvu fizičnih oseb v odnosu do nasledstva držav, ki jih je leta 1999 Mednarodna komisija za pravo predložila Generalni skupščini Združenih narodov, večinoma ponavljajo besednjak Dunajske konvencije. Glavna skrb mednarodne skupnosti, kar se tiče državljanskega prava v primeru nasledstva, tako ostaja osredotočena na zmanjšanje dvojnega državljanstva in preprečevanje brezdržavljanstva, in ne na začetno determinacijo državljanstva. Znotraj prava človekovih pravic je sicer, kakor je preučila Jasminka Dedić (2003: 10–16), zaznati precejšen napredek, med drugim tudi na področju državljanstva, vendar zakoni, ki zadevajo pridobitev in izgubo državljanstva primarno ostajajo suvereni prerogativ določene države. Tako tudi Evropska unija zadeve državljanstva ne pojmuje za svojo pristojnost, čeprav je v predpristopni strategiji, ki se je nanašala na peto širitev Evropske unije, Evropska komisija bolj ali manj uspešno intervenirala tudi v tej domeni, in s tem, kot argumentira Dimitry Kochenov (2004), postavila precedens za vmešavanje Evropske unije v politike državljanstva držav kandidatk.

⁶ Glej tudi Declaration of the Venice Commission on the Consequences of State Succession for the Nationality of Natural Persons 1966; Recommendation R (1999) 18 of the Committee of Ministers to Member States on the Avoidance and the Reduction of Statelessness, Council of Europe; draft Articles on Nationality of Natural Persons in Relation to the Succession of States, prepared by the United Nations International Law Commission (Annex to the UN General Assembly Resolution 55/153 of 2001).

⁷ Dunajska konvencija o nasledstvu držav glede pogodb 1978 (odstavek 1(b) 2. člen, 1 (b)); Dunajska konvencija o nasledstvu držav glede državnega premoženja, arhivov in dolgov 1983 (odstavek 1(a) 2. člen 1(a)).

ZAČETNA OPREDELITEV SLOVENSKEGA DRŽAVLJANSTVA

Iz opisanega sledi, da Slovenija med osamosvajanjem v zadevah državljanstva ni mogla najti veliko opore v mednarodnem pravu. Poleg tega je za razumevanje nekatere težave, povezane z nasledstvom, pomembno tudi, da je bila Jugoslavija (SFRJ) federalna država s t. i. mešanim sistemom državljanstva (Kos 1996). Zakonodajna pristojnost za državljanstvo je hkrati obstajala na dveh ravneh: na ravni federacije in na ravni federativnih enot, to je republik. Z vidika mednarodnega javnega in zasebnega prava je bilo primarno državljanstvo jugoslovansko, interno pa so jugoslovanski državljani imeli tudi državljanstvo posameznih republik. Sprememba bivališča s selitvijo v drugo republiko ali tujino ni vplivala na spremembo republiškega državljanstva. Dostop do državljanstva druge republike je bil sicer relativno enostaven. Prvotno je bilo za takšno spremembo zahtevano triletno prebivanje, a že v letu 1946 je bilo to obdobje skrajšano na leto dni. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je zadostovala izjava, kar je tudi odsev visoke stopnje centralizacije odločanja v omenjenem obdobju. Ustava iz leta 1974 je pomenila decentralizacijo oblasti in glede na Zakon o državljanstvu Socialistične Republike Slovenije iz leta 1976⁸ so državljani drugih jugoslovanskih republik pridobili slovensko republiško državljanstvo na podlagi vloge in stalnega prebivališča, medtem ko so prebivalci Slovenije iz drugih jugoslovanskih republik, ki niso spremenili republiškega državljanstva, imeli enake pravice kot državljani Slovenije.

Ko je razvoj dogodkov v poznih osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja pokazal, da ne bo mogoče doseči dogovora bodisi o neki organizacijski obliki Jugoslavije ali o sukcesiji, je Republika Slovenija 25. junija 1991 enostransko proglasila svojo samostojnost. Ustanovila se je torej kot »nova« država, država naslednica SFRJ in kot takšna ni imela zgodovinske dediščine samostojne državnosti ali koncepta političnega članstva, razen »republiškega« državljanstva v SFRJ. S tega vidika se Slovenija razlikuje od nekaterih drugih držav, ki so se na evropski politični karti pojavile konec hladne vojne, še zlasti od Estonije in Latvije. Ti dve državi sta nameravali restavrirati pol stoletja star zakon o državljanstvu z argumentom zgodovinske kontinuitete, ki jo je pretrgala »izgubljena« ali »okupirana« suverenost (Jaerve 2007; Krüma 2007). Nekatero drugo državo, ki so bile priznane po razpadu federacij, so koristile politiko »ničelne opcije« in podelile državljanstvo vsem ljudem, aktualno bivajočim na ozemlju republike v trenutku osamosvojitve ali uveljavitve novega zakona o državljanstvu. Takšna politika je bila še posebno sprejemljiva za tiste države, kjer je bil delež »nazivne« etnične populacije precej visok (Medved 1996; Ziemele 2001; Mole 2001; Smith in Shaw 2005).

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije je bil sprejet v okviru osamosvojitvene zakonodaje 25. junija 1991 in pol leta pred sprejemom ustave; ta je bila sprejeta 23. decembra 2001. Ustava državljanstva ne ureja, temveč to prepušča zakonu.⁹ Zakon je od leta 1991 doživel več dopolnitev in sprememb, prvo že v decembru istega leta, sledile pa so ji še nadaljnje spremembe in dopolnitve v letih 1992, 1994,

⁸ Uradni list Socialistične Republike Slovenije, 23/1976.

⁹ 12. člen Ustave Republike Slovenije pravi: »Državljanstvo Slovenije ureja zakon.«

2002 in nazadnje v letu 2006.¹⁰ Temeljna načela zakona se nanašajo na preprečevanje brezdržavljanstva, kontinuiteto državljanstva z državnim nasledstvom, voljo osebe, ki jo pridobitev ali izguba državljanstva zadeva, enakost spolov pri odločanju o državljanstvu mladoletnih otrok, enakost otrok, rojenih v zakonski in zunajzakonski skupnosti, enakost spolov pri pridobivanju državljanstva in zaščito osebnih podatkov. Nadaljnje načelo je relativna toleranca dvojnega državljanstva s tem, da se dvojni državljan na območju Slovenije šteje za slovenskega državljana, če mednarodna pogodba ne določa drugače.

Konceptualno ima zakon iz leta 1991 dve glavni kategoriji določb. V prvo kategorijo štejemo standardne oziroma stalne določbe, ki urejajo pridobitev in prenehanje državljanstva. Te niso predmet tukajšnje analize, temveč rabijo le za ilustracijo. V drugo kategorijo spadajo določbe tranzicijskega značaja, ki se nanašajo na začetno opredelitev državljanov nove države in so dopolnjene z določbami opcije za slovensko državljanstvo.

Preglednica 1: Konceptualna shema zakona o državljanstvu Republike Slovenije, 1991

<i>Norme regulacije začetne definicije državljskega telesa</i>				<i>Norme regulacije standardnih postopkov za pridobitev državljanstva (ob rojstvu in po njem) in prenehanje državljanstva</i>
	<i>Primarna splošna</i>	<i>Korektivna dopolnilna</i>	<i>Restitucijska kompenzacijska</i>	
<i>Časovni obseg</i>	Ex lege z veljavnostjo zakona 25. junija 1991	Časovno omejena aplikacija	Časovno omejena aplikacija	Stalna aplikacija
<i>Obseg oseb</i>	Kolektivna kategorija; jedro državljskega telesa nove države, ustanovljeno z veljavnostjo zakona na podlagi pravne kontinuitete – vsi prejšnji državljani nekdanje republike Slovenije v okviru SFRJ	Individualna kategorija, ki upošteva voljo osebe; maksimalno število vnaprej definirane skupine oseb – rezidenti iz drugih federalnih enot SFRJ	Individualna kategorija, ki upošteva voljo osebe; vnaprej definirana skupina oseb – odvzem po zakonu iz leta 1946; odrek, odpust zaradi odsotnosti	Pluralna kategorija; število oseb ni vnaprej definirano
		Korekcija 2002	Razveljavljeno po odločbi Ustavnega sodišča, 1992	

Splošna začetna določitev državljskega telesa Republike Slovenije

Vodilno načelo inicialne določitve državljanstva Republike Slovenije je kontinuiteta prejšnjega republiškega državljanstva. Teoretično z razpadom federalne države z internim državljanstvom na njene konstitutivne enote, ki je ena med možnimi kategorijami državne sukcesije, federalno državljanstvo preneha oziroma izgine, medtem ko interno državljanstvo vsake nekdanje konstitutivne enote ostane nedotaknjeno, neodvisno od kraja prebivališča določenega državljana. V federalni državi z

¹⁰ Uradni list Republike Slovenije 1/91-I, 30/91-I, 38/92; 13/94, 96/02 in 127/06.

internim državljanstvom namreč sprememba kraja bivanja iz ene federalne enote v drugo ali v tujino ne učinkuje na interno državljanstvo.¹¹ Problem *de jure* brezdržavljanstva je s takšnim pristopom, vsaj teoretično, rešen. Tako so po 39. členu zakona tisti, ki so imeli republiško državljanstvo in državljanstvo SFRJ ob veljavnosti zakona, to je na dan neodvisnosti, avtomatično postali državljani Republike Slovenije. Ta tranzicijska določba je hkrati etabrirala kontinuiteto s prejšnjim pravnim redom, kar pomeni, da se v okviru te določbe aplicirajo vsi zakoni in predpisi, ki so glede na različne pravne rede veljali na ozemlju Slovenije, vključno z mednarodnimi pogodbami: datum rojstva neke osebe določa, kateri predpisi se uporabljajo za določitev državljanstva.

Dopolnilna in korektivna začetna opredelitev

Primarno pravilo splošne določitve državlanskega telesa je bilo dopolnjeno z opcijsko pridobitvijo državljanstva Republike Slovenije z državljanstvom SFRJ za tiste neslovenske republiške državljane, ki so imeli 23. decembra 1990, ko je bilo plebiscitarno glasovanje o »samostojnosti in neodvisnosti«, v Sloveniji stalno prebivališče in so v njej dejansko živeli. Zakon je za vložitev »vloge« določil šestmesečno obdobje od uveljavitve zakona.¹² Ta dva kumulativna pogoja sta določila, kar je bilo pojmovano za »učinkovito in pristno vez« s Slovenijo: stalno prebivališče, povezano s socialnimi, z ekonomskimi in določenimi političnimi pravicami, in dejansko življenje sta izražala kriterij integracije, kar je v praksi pomenilo, da je oseba morala bivati v Sloveniji, ne le v njej imeti formalno prebivališče (Mesojedec-Pervinšek 1999: 656–65). Kaj je »dejansko živi« pomenilo v časovni dimenziji, je odločilo Vrhovno sodišče vsaj za obdobje med 23. decembrom 1990 in datumom končne odločitve o državljanstvu. Vsebina pojma je ostala pravno nedefinirana, a po upravno sodni praksi kontinuirana fizična prisotnost osebe ni bila nujna, temveč predvsem dejavnosti na določenem ozemlju, kot so bivanje, pridobivanje dohodka in izpolnjevanje obveznosti do države (Polič 1993). Decembra 1991 je dopolnitev Zakona o državljanstvu specifikirala restrikcije pridobitve državljanstva za tiste primere, ko je bil državljan druge republike po razglasitvi neodvisnosti Slovenije obsojen zaradi določenih kaznivih dejanj ali če je predstavljal nevarnost za javni red, varnost ali obrambo države. Omejitev, ki se je nanašala na kazniva dejanja, je bila praktično neizvedljiva, ker je temeljila na kaznivih dejanjih iz Kazenskega zakonika SFRJ (Končina 1993: 136). Ustavno sodišče pa je določilo razveljavitev odstavka 40. člena, ki se je nanašal na razlog nevarnosti za javni red.¹³

¹¹ Statelessness in Relation to State Succession, CJ-NA (2001) 1 Rev3, Strasbourg, 12 October 2001, 7–8.

¹² Glej 40. člen zakona. Pogoji za pridobitev državljanstva otrok do 18. leta so določeni v 18. členu zakona.

¹³ Določen v 8. točki 10. člena istega zakona, U-I-89/99 z dne 10. junija 1999.

Korekcijske dopolnitve 1994

Glavna omejitev za pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu se je predvsem nanašala na administrativno registrirano stalno prebivališče, kar je izpostavilo tiste priseljene prebivalce iz drugih republik, ki te registracije zaradi različnih razlogov, med drugim tudi restriktivne interpretacije termina prebivališče, koncepta registracije selitev in prijave stalnega prebivališča v Sloveniji, niso imeli (o tem prispevek Danila Dolenca). Ker registracija prejšnjega republiškega državljanstva prav tako ni bila dosledna, nekatere osebe niso mogle dokazati svojega prejšnjega republiškega državljanstva, da bi tako lahko pridobile slovensko državljanstvo. Da bi se te probleme vsaj delno rešilo, je bil zakon v letu 1994 dopolnjen z uveljavljanjem priznanja slovenskega državljanstva in izjave o opredelitvi za slovensko državljanstvo. Tako z novim, težko berljivim členom 39a za slovenskega državljanca velja oseba,

ki je imela na dan 23. 12. 1990 prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji ali od tega dne dalje v Sloveniji neprekinjeno dejansko živi, če bi pridobila državljanstvo Republike Slovenije po 37. členu zakona o državljanstvu FLRJ (Uradni list DFJ št. 64/45 in Uradni list FLRJ št. 54/46, 104/47, 88/48 in 105/48), pa je do 21. 12. 1950 pridobila državljanstvo druge republike nekdanje SFRJ, čeprav ni podala izjave po drugem odstavku obvezne razlage prvega odstavka 37. člena zakona o državljanstvu FLRJ z dne 1. 7. 1946 (Uradni list FLRJ, št. 90/46). Oseba, ki uveljavlja priznanje državljanstva Republike Slovenije po prejšnjem odstavku, mora predložiti dokaze o tem, na kakšni pravni podlagi je bil opravljen vpis v državljansko knjigo v drugi republiki nekdanje SFRJ. Izjava stranke se upošteva kot dokaz samo izjemoma, če stranka nesporno izkaže, da ni mogla pridobiti dokaza iz prejšnjega odstavka.

Po novem 41. členu pa se lahko za slovenskega državljanca izjavi »tudi v Republiki Sloveniji rojena oseba, starejša od 18 let, če je eden od njenih staršev bil ob njenem rojstvu državljan Republike Slovenije, vendar so se starši kasneje sporazumeli za državljanstvo druge republike nekdanje SFRJ«, in to do dopolnjenega 23. leta (sedaj 36. leta).

»Prehodne in končne določbe« 2002

Večji problem se je pojavil za tiste državljane SFRJ z neslovenskim republiškim državljanstvom, ki so bili registrirani kot stalni prebivalci, a niso podali vloge za slovensko državljanstvo ali pa jim je bila izdana negativna odločba. Po zakonu o tujcih,¹⁴ ki je za njih začel veljati dva meseca po preteku roka, v katerem bi lahko zaprosili za sprejem v državljanstvo oziroma od izdaje dokončne odločbe, so morali

¹⁴ Uradni list Republike Slovenije, 1/1991-I.

urediti status tujca ne glede na to, kako dolgo so že bili rezidenti v Sloveniji. Zakon o tujcih ni uredil prehodnega pravnega položaja teh oseb, kljub temu, da je bil v zakonodajnem postopku podan amandma k 81. členu, ki bi uredil ta status (Dedić 2003: 23–25). Položaj teh oseb se je radikalno poslabšal 26. februarja 1992, ko so bili »preneseni« iz registra stalnega prebivalstva v evidenco tujcev brez statusa oziroma, kot pravi Jasminka Dedić (2003: 25), »v t. i. »mrtvo evidenco« stalnega prebivalstva« in tako bili »dejansko izbrisani«. Prizadete osebe o tem niso bile obveščene, prav tako pa je to dejanje dolgo ostalo skrito širši javnosti. Država priznava, da je bilo 18.305 osebam odvzeto zakonito prebivanje. Leta 1999 je Ustavno sodišče ugotovilo, da je izbris v nasprotju z ustavo in zakonodajalcu naložilo, da v roku šestih mesecev sprejme zakon, ki bo uredil status teh oseb.¹⁵ Zakon o urejanju statusa državljanov držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji¹⁶ je določil trimesečni rok za vložitev prošnje in omogočil nekaterim izbrisanim in drugim z neurejenim statusom pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, vendar poleg drugih pomanjkljivosti ni vzpostavil kontinuitete od 26. februarja 1992. Ustavno sodišče je v odločbi iz leta 2003 ponovno razsodilo, *inter alia*, retroaktivno povrnitev dovoljenja za stalno prebivanje vsem izbrisanim.¹⁷ Polarizacija politične scene, javnega mnjenja pa tudi pravnih izvedencev je vodila do različnih tolmačenj odločbe Ustavnega sodišča, številnih referendumskih pobud in pripravo dveh zakonov. Po sprejetju t. i. tehničnega zakona v oktobru 2003 je tedanja opozicija uspela z referendumsko pobudo in 4. aprila 2004 je bil zakon zavržen s skoraj 95-odstotnim glasom tretjinske udeležbe slovenskega, približno 1,6 milijonskega volilnega telesa. 30. oktobra 2007 je Vlada, ki jo večinoma sestavljajo stranke opozicije prejšnjega državnoborskega sklica, potrdila besedilo predloga Ustavnega zakona o dopolnitvi Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije.¹⁸ Vsebina predloga je po argumentiranem stališču Mirovnega inštituta v nasprotju z odločbami Ustavnega sodišča.¹⁹

V toku tega dogajanja je 19. člen »prehodnih in končnih določb« v letu 2002 noveliranega zakona o državljanstvu poskušal dokončno urediti sukcesijsko problematiko na področju državljanstva in urediti status vsaj nekaterih priseljencev iz drugih republik nekdanje federacije, ki iz različnih razlogov niso podali vloge za slovensko državljanstvo po 40. členu ali katerih vloge so bile zavrnjene in so posledično postali tujci ali izbrisani. V enoletnem roku je omogočil pospešeno naturalizacijo polnoletnih oseb, ki so imele 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče in so od tega dne v Sloveniji tudi neprekinjeno živele. Ob predpisanih pogojih so se po načelu proporcionalnosti upoštevale dolžina prebivanja ter osebne, družinske, gospodarske, socialne in druge vezi osebe s Slovenijo ter posledice, ki bi jih za posameznika povzročila zavrnitev prošnje za sprejem v državljanstvo.

¹⁵ U-I-284/94 z dne 4. februarja 1999.

¹⁶ Uradni list Republike Slovenije, 61/99 in 64/01.

¹⁷ U-I-246/02-28 z dne 3. aprila 2003.

¹⁸ [http://www2.gov.si/upv/vladnagradaiva-04.nsf/277bdf36cd5b7373c1256efa00399a6b/809b5363e04762d9c1257383004fefc0/\\$FILE/UST.%20zakon_29.10.07.doc](http://www2.gov.si/upv/vladnagradaiva-04.nsf/277bdf36cd5b7373c1256efa00399a6b/809b5363e04762d9c1257383004fefc0/$FILE/UST.%20zakon_29.10.07.doc)

¹⁹ Mirovni inštitut: Izjava za javnost, 30. oktober 2007.

Restitucijska in kompenzacijska opredelitev

Poleg dveh glavnih kategorij – splošne in dopolnilne inicialne determinacije državljanstva je Zakon o državljanstvu iz leta 1991 vseboval še tretjo kategorijo prehodnih določb. Te so imele restitucijski in kompenzacijski značaj. Po 41. členu je bila pridobitev državljanstva omogočena osebam, ki jim je zaradi odsotnosti prenehalo državljanstvo Ljudske Republike Slovenije ali FLRJ ali pa jim je bilo odvzeto po Zakonu o odvzemu državljanstva podoficirjem in oficirjem nekdanje jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, pripadnikom vojnih formacij, ki so služili okupatorju in pobegnili v tujino, kot tudi osebam, ki so pobegnile v tujino po osvoboditvi leta 1946 in njihovim otrokom. Ker je večina teh oseb bivala zunaj Slovenije, je bilo obdobje za oddajo »prošnje« za pridobitev državljanstva s spremembami zakona v letu 1992 podaljšano na dve leti. Hkrati je prvi odstavek novega člena 13a v delu zakona, ki se nanaša na pridobitev državljanstva z naturalizacijo, omogočil izredno naturalizacijo »osebi, ki je vsaj po enem od staršev po poreklu slovenske narodnosti, pa ji je državljanstvo Republike Slovenije prenehalo z odpustom, odredkom ali odvzemom, ali zaradi zgodovinskih okoliščin ni pridobila državljanstva Republike Slovenije«. Vlada je o sprejemu v državljanstvo po tej določbi morala predhodno podati mnenje. Oba člena sta bila razveljavljena po odločbi Ustavnega sodišča v letu 1992 zaradi, *inter alia*, samovoljnega odločanja po prostem preudarku in kršenja načela enakosti pred zakonom.²⁰

NATURALIZIRANI PO ŠTEVILU IN IZVORU

Konec leta 2005 je imela Slovenija 201.919 naturaliziranih državljanov, kar predstavlja približno desetino prebivalstva. Od tega jih je okrog 85 odstotkov prejelo slovensko državljanstvo po opcijskih določbah v času po osamosvojitvi in manj kot odstotek po korekcijskih določbah iz leta 2002. Velika večina (98,5 odstotka) naturaliziranih državljanov je iz drugih držav naslednic SFRJ, med temi največ, in sicer 46 odstotkov, iz Bosne in Hercegovine. Samo 1,45 odstotka jih prihaja iz drugih držav.

Po standardnih določbah za naturalizacijo delež naturaliziranih državljanov iz drugih držav narašča na desetino. To so bili večinoma državljani držav Zahodne Evrope in Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD). Na primer, 1.677 je bilo državljanov držav Evropske unije in Švice, med njimi 736 Italijanov in 445 Nemcev. Tem sledijo prejšnji državljani Ruske federacije (249) in Ukrajine (162). Četrtnina vseh naturaliziranih oseb po standardnih določbah je pridobilo slovensko državljanstvo z izpolnjevanjem vseh pogojev za redno naturalizacijo, okrog 17 odstotkov pa z izredno.

²⁰ U-I-69/92-30 z dne 10. decembra 1992.

Preglednica 2: Sprejem v slovensko državljanstvo po določbah dopolnilne in korektivne inicialne determinacije državljanstva (40. člen, 1991, 19. člen, 2002) in po standardnih določbah za naturalizacijo po državah izvora, 25. junij 1991–31. december 2005

Država izvora	40. člen, 1991		19. člen, 2002		Standardne določbe	
	Število	%	Število	%	Število	%
Bosna in Hercegovina	78.918	46,12	780	46,54	14.049	48,25
Hrvaška	58.528	34,20	307	18,32	6.397	21,97
Srbija in Črna gora	28.531	16,68	519	30,96	4.472	15,36
Makedonija	5.150	3,00	48	2,86	1.259	4,32
Druge države			22	1,32	2.939	10,10
Skupno	171.127	100	1.676	100	29.116	100

Vir: Medved 2007: 232 (preračuno po podatkih Ministrstva za notranje zadeve).

NAMESTO SKLEPA – VRAČANJE K SUKCESIJSKI PROBLEMATIKI?

Opcija za definiranje začetnega slovenskega državljanskega telesa je bila odločena v letu 1991 in je tesno povezana s turbulentnimi procesi na domači, regionalni in svetovni politični sceni. V prepletanju procesov, s katerimi je Slovenija vzpostavljala svojo samostojnost in neodvisnost in pod vplivom eksternega političnega pogojevanja, povezanega z mednarodnim priznanjem, je bilo vprašanje začetnega državljanskega telesa in s tem politične integracije večine »neetničnih« Slovencev rešeno zgođaj v procesu neodvisnosti ter tudi, vsaj navidezno, brez velikih protislovij.

K takšnemu razvoju je pripomoglo več dejavnikov. Čeprav lahko ustanovitev slovenske nacionalne države vidimo kot produkt t. i. vzhodnega tipa etnokulturnega nacionalizma, ki je uresničil pravico do samoodločbe in samovlade slovenskega »naroda«, je bila začetna politika državljanstva kot pravno/političnega statusa v podporo demokratični državnosti in normativnemu načelu univerzalnosti državljanstva v politični skupnosti. Državljanstvo je bilo v pomanjkanju notranjegoslovenskega dogovora in specifičnih pravil mednarodnega prava za primere državnega nasledstva na področju državljanstva definirano na primarnem načelu kontinuitete prejšnjega republiškega državljanstva in dopolnilnem načelu omogočanja vključitve stalnih prebivalcev Slovenije z državljanstvom SFRJ, a neslovenskih republiških državljanov po načelu volje posameznika. S tem se je približalo teritorialnemu načelu začetne opredelitve državljanskega telesa, ki je prisoten v »ničelni opciji« tako, da se zagotovi enakomerna porazdelitev oblasti in jurisdikcija po celotnem ozemlju in prebivalstvu znotraj ozemeljskih meja nove države oziroma notranja dimenzija suverenosti v pomenu »vrhovno legitimne oblasti na teritoriju«. S tem je Slovenija lahko zadostila pogoju učinkovitosti, to je »učinkovitega in dejanskega vladanja« – *effective governance* – skupno z drugimi elementi eksternega političnega pogojevanja, povezanega z mednarodnim priznanjem, posebno demokracije in spoštovanja manjšin. Tako je Slovenija podprla zahtevo po mednarodnem priznanju

svoje državnosti, torej po zunanjem priznanju politične entitete v mednarodnih odnosih, ki ima pravico samodefiniranja s tem, da odloča, kdo so njeni člani, in izvrševanja končne oblasti v internih zadevah. Četudi so morda nekateri že tedaj želeli bolj stroge pogoje tudi za »prehodno« naturalizacijo in bolj restriktivno opredelitev državlanskega/političnega telesa po etničnem/narodnem kriteriju, je čas deloval proti njim. Glede na objavljeni demokratični značaj, ki naj bi ustrezal novi podobi Slovenije, je volilno telo moralo biti uveljavljeno v skladu z demokratičnimi pravili državljanstva. Kar je bilo v tistem trenutku resnično pomembno, je bilo dejstvo instituiranja avtonomnega državljanstva kot zelo vidne zahteve po eksterni suverenosti.

Hkrati je tak pristop k opredelitvi slovenskega državlanskega telesa dal možnost vsem osebam, ki jih je sukcesija zadevala, da so udeleženi v izgrajevanju nove države in s tem odseval tudi zaupanje v harmonične odnose med »nazivnim« narodom, po katerem država nosi ime in »preostalimi« državljani. Nova država naj bi tako izpolnila predplebiscitarno obljubo vseh političnih strank stalnim prebivalcem iz drugih jugoslovanskih republik, ki je bila podana v Izjavi o dobrih namenih s strani slovenske Skupščine.²¹ Nadalje je tudi Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije iz junija 1991²² poudaril, da bo država Slovenija vsem pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti s stalnim prebivališčem v Sloveniji omogočila pridobitev državljanstva, če to želijo.²³

Opredelitev državljanstva in nekateri vidiki, ki jih zakon obravnava, odsevajo tudi nekaj temeljnih aspektov članstva v družbi, saj pravne definicije državljanstva vedno vsebujejo tudi tisto, kar se smatra za željeno aktivnost. Možno je torej reči, da je v obdobju osamosvajanja in vzpostavljanja slovenske državne suverenosti definiranje slovenskega državljanstva izrazilo kohezijsko moč slovenske politično-teritorialne skupnosti v procesu fragmentacije prejšnje države ter vključujočo in univerzalno sestavino normativnega koncepta državljanstva. Inicialno je to kazalo na progresivni projekt članstva v politično-teritorialni skupnosti, ki bi lahko rabil kot referenčni okvir za državotvornost in priložnost za oblikovanje nacionalne identitete, ki bo slavila svojo etnično in kulturno različnost.

A ta potencial je kmalu po zagotovitvi neodvisnosti in mednarodnem priznanju doživel precejšen preobrat v kreaciji politike do »tujstva« in tujcev. Javnomnenjska strpnost do dvojnega državljanstva slovenskih državljanov, ki so pridobili državljanstvo po 40. členu, se je že v nekaj letih po osamosvojitvi znižala v interakciji z naraščajočim političnim zavračanjem dvojnega državljanstva in poskusi zakonodajnega poseganja v ta status. Poleg tega je razlika, ki je nastala v pravnem statusu tistih, ki so postali državljani, in tistih, ki niso podali vloge za njegovo pridobitev ali jim je bilo državljanstvo po 40. členu zavrnjeno, in tujci iz drugih držav, privedla do

²¹ Uradni list Republike Slovenije 40/90.

²² Uradni list Republike Slovenije, št. 1/91-I.

²³ Vprašanje pravilnega tolmačenja tega dokumenta se je pojavilo predvsem v zvezi z implementacijo Zakona o tujcih. Ustavni zakon je namreč v svojem 13. členu zagotovil, da bodo državljani drugih republik s prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji na dan plebiscita in ki tukaj tudi dejansko živijo (z nekaj izjemami, ki jih določa 16. člen zakona), imeli v prehodnem obdobju, ki zadeva pridobivanje državljanstva, enake pravice in dolžnosti kot slovenski državljani.

problema, ki je relevanten še danes. Medtem ko je formulacija zakona o državljanstvu iz leta 1991 relativno jasna v tem, da pove, kdo je državljan in kdo to lahko postane, pa molči o pravnih konsekvencah in ne obvešča tistih stalnih prebivalcev iz (sedaj) drugih držav naslednic SFRJ, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo ali jim je bilo zavrnjeno, da so/bodo postali tujci. Hkrati tudi Zakon o tujcih ni uredil prehodnega pravnega položaja teh oseb in takoj ob uveljavitvi zakona za to skupino so bile te osebe prenesene v evidenco tujcev brez statusa oziroma so postali izbrisani. Medtem ko problem stalnega prebivališča za nekatere izbrisane ostaja do sedaj nerešen, so spremembe in dopolnitve Zakona o državljanstvu v celotnem petnajstletnem obdobju obstoja slovenske države funkcionirale kot instrumenti za ureditev statusa priseljencev iz nekdanje SFRJ, za katere status v letu 1991 ni bil adekvatno urejen. To velja tako za nekatere spremembe in dopolnitve standardnih določb in še posebno pa za korekcijsko dopolnitev iz leta 2002. V tem procesu je sodstvo, zlasti Ustavno sodišče, igralo pomembno vlogo (Medved 2007).

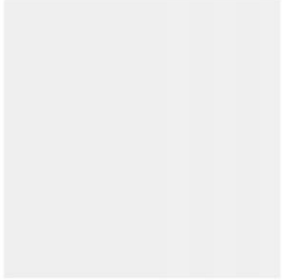
Kljub temu v politiki integracije priseljencev in družbene kohezije pomembnost Zakona o državljanstvu in pomembnost državljanstva kot vključujočega dejavnika v integracijskem procesu – in to ne le zgolj v formalnopravnem pomenu – ni nikoli zaživela kot poglabljena tema javnih razprav; temveč se je državljanstvo večinoma pojavljalo v izključujoči dimenziji.

Še več, v dneh pisanja tega prispevka je Vlada Republike Slovenije sprejela predlog Ustavnega zakona o dopolnitvi Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ki dopolnjuje 13. člen od »a do i«. Predlog je izzval vroče reakcije ter zgodovinsko in emocionalno nabite politične, pravne in javne razprave, ki po desetletju in pol obstoja države Slovenije ponovno posegajo na sukcesijsko problematiko na področju državljanstva.

LITERATURA

- Bauböck, R., E. Ersbøll, K. Groenendijk in H. Waldrauch. (ur.) (2006a) *Acquisition and Loss of Nationality, Volume I: Comparative Analyses*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bauböck, R., E. Ersbøll, K. Groenendijk in H. Waldrauch (ur.) (2006b) *Acquisition and Loss of Nationality, Volume 2: Country Analyses*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bauböck, R., B. Perchinig in W. Sievers (ur.) (2007) *Citizenship policies in the New Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Biersteker, T. J. in C. Weber (1996) *The Social Construction of State Sovereignty*. V Biersteker, T. J. in C. Weber (ur.) *State Sovereignty as Social Construct*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, W. R. (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: MA. Harvard University Press.
- Carty, A. (1997) *Sovereignty in International Law: A Concept of Eternal Return*. V Brace, L. in J. Hoffman (ur.) *Reclaiming Sovereignty*. London in New York: Continuum International Publishing Group.
- Dedić, J. (2003) *Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Deželan, T., D. Fink Hafner, M. Hafner Fink in S. Uhan (2007) *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jaerve, P. (2007) Estonian citizenship: Between ethnic preferences and democratic obligations. V Bauböck, R., B. Perchinig in W. Sievers (ur.) *Citizenship policies in the New Europe*, 43–62. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Krūma, K. (2007) Checks and balances in Latvian nationality policies: National agendas and international frameworks. V Bauböck, R., B. Perchinig in W. Sievers (ur.) *Citizenship policies in the New Europe*, 63–88. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kochenov, D. (2004) Pre-Accession, Naturalization, and "Due Regard to Community Law" The European Union's 'steering' of national citizenship policies candidate countries during the fifth enlargement. *Romanian Journal of Political Science* 71–88.
- Končina, N. (1992) Dvojno državljanstvo. *Pravna praksa* 11(25), 11–2.
- Kos, B. (1996) Primerjava zakonov o državljanstvu držav, ki so nastale na ozemlju nekdanje SFRJ. *Pravna praksa* 15(7): I.
- Kymlicka, W. in W. Norman (1994) Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics* 352, 104.
- Marshall, T. H. (2002). Citizenship and Social Class (1963) V Goddin, R. E. in P. Pettit (ur.) *Contemporary Political Philosophy*, 291–319. Oxford: Blackwell.
- Medved, F. (1996) Slovenias bevisbyrde. *Nordisk Ostforum* 2, 91–104. Oslo: Scandinavian University Press.
- Medved, F. (2002a) Nekaj pogledov na »druge« probleme in dileme »drugih«. Okrogla miza »Novodobne narodne in verske skupnosti v Sloveniji: med asimilacijo in kulturnim pluralizmom«, Maribor, 8–9 maj.

- Medved, F. (2002b) Citizenship, a remnant from former times: what place can it have in today's society? »*International Conference Contemporary Citizenship: The Politics of Exclusion and Inclusion*« Ljubljana, November 22–24.
- Medved, F. (2007) From civic to ethnic community? The evolution of Slovenian citizenship. V Bauböck, R., B. Perchinig in W. Sievers (ur.) *Citizenship policies in the New Europe*, 213–242. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mesojedec-Pervinšek, A. (1997) *Predpisi o državljanih in tujcih z uvodnimi pojasnili*. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.
- Mole, N. (2001) Multiple nationality and the European Convention on Human Rights. 2nd European Conference on Nationality: »*Challenges to National and International Law on Nationality at the Beginning of the New Millennium*.« Council of Europe. Strasbourg, 8.–9. oktober, Proceedings. 129–147.
- Philpott, D. (1995) Sovereignty: An Introduction and Brief History, 48 *Journal of International Affairs*, 353–68.
- Polič, V (1993) Kdo »tukaj dejansko živi«? *Pravna praksa* 12 (22) 16–17.
- Shaw, J. (2007) *The Transformation of Citizenship in the European Union, Electoral Rights and the Restructuring of Political Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, M. in J. Shaw (2005) Changing Politics and Electoral Rights: the case of Lithuania and EU accession. V Shah, P. in W. Minski (ur.) *Migration, Minorities and Legal Systems*. London: Cavendish Publishing.
- Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.
- Ziemele, I. (2001) General aspects of nationality and human rights in relation to state succession. 2nd European Conference on Nationality: *Challenges to National and International Law on Nationality at the Beginning of the New Millennium*. Council of Europe. Strasbourg, 8.–9. oktober, Proceedings. 149–171.



DVOJNO DRŽAVLJANSTVO KOT ELEMENT INTEGRACIJSKE POLITIKE

Barbara Kejžar

DVOJNO DRŽAVLJANSTVO V KONTEKSTU RAZPRAV O DRŽAVLJANSTVU

Dvojno državljanstvo¹ je bilo do nedavnega zapostavljena tema akademskega preučevanja, kar je jasno razvidno iz obsega znanstvene literature, ki je obravnavala državljanstvo.² Takšna nezainteresiranost za ta družbeni pojav v veliki meri izvira iz dejstva, da je bila celotna problematika državljanstva z izjemo znamenitega eseja T. H. Marshalla o razvoju modernega državljanstva³ do osemdesetih let prejšnjega stoletja marginalno področje raziskovanja (Hansen in Weil 2002: 1). Kot ugotavlja Bosniakova (2001: 237), se je v takratnem obdobju uveljavilo prepričanje, da je državljanstvo kot institucija locirano znotraj meja politične skupnosti nacionalne države. Meje nacionalne skupnosti so se prekrivale z mejami politične skupnosti državljanov, kot (edina) legitimna podlaga za članstvo v posamezni družbi pa se je uveljavila nacionalna pripadnost (Soysal 1996: 18). Tako zamejeno razumevanje državljanstva ni dopuščalo odstopanj od ekskluzivne in nedeljive nacionalne lojalnosti, zato so bili dvojni državljani »anomalije v sistemu nacionalnih držav« (Kosłowski 2000: 139), dvojno državljanstvo pa je bilo »škodljivo tako za prijateljske odnose med nacijami kot za dobrobit vse udeleženih posameznikov« (Bar-Yaacov 1961: 4).⁴ Temeljna premisa tedanjega preučevanja dvojnega državljanstva je bila torej utemeljena na predpostavki o ekskluzivnosti razmerja med posameznikom in suvereno nacionalno državo ter posledično ugotovitvijo, da je dvojno državljanstvo negativen fenomen, ki spodkopava tradicionalno državljanstvo z dovoljevanjem dvojnih identitet, dvojnih občutkov pripadnosti, dvojnih državljanskih pravic in odgovornosti (Bloemrad 2004: 393).

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je na dnevnem redu predvsem politološkega in sociološkega akademskega polja ponovno znašla tematika državljanstva, in sicer v obliki perečih razprav o smiselnosti in uporabnosti prevladujočega modela državljanstva, zamejenega z mejami teritorialne nacionalne države. Ena izmed

¹ Na tem mestu naj pojasnim, da bom pojem dvojno državljanstvo uporabljala tudi v primeru večkratnih državljanstev pri eni osebi, ker je to najpogostejša pojavna oblika večkratnega državljanstva, poleg tega pa bo to zagotovilo konsistentnost mojega prispevka.

² Do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja je bila med redkimi monografskimi publikacijami, ki so neposredno obravnavale tematiko dvojnega državljanstva, knjiga *Dual Nationality* izraelskega avtorja Nissima Bar-Yaacova iz leta 1961, ki je dvojno državljanstvo obravnavala sicer izredno sistematično, a predvsem s pravnega vidika. V Sloveniji je bila glede na rezultate slovenskega elektronskega bibliografskega sistema (COBISS; www.cobiss.si) od petdesetih let prejšnjega stoletja prva objava neposredno na temo dvojnega državljanstva leta 1986 objavljeni članek Miroslava Geč-Korošec *Dvojno državljanstvo* v dnevniku Večer, prvi strokovni članek na omenjeno temo pa je bil leta 1992 prispevek Nade Končina z naslovom *Dvojno državljanstvo* v publikaciji Pravna praksa (natančnejši bibliografski podatki so navedeni v seznamu literature). Še danes je strokovna literatura na temo dvojnega državljanstva, katere avtorji bi bili Slovenci ali bi bila prevedena v slovenski jezik, zelo redka.

³ Esey *Citizenship and Social Class* v zbirki esejev *Citizenship and Social Class and Other Essays*, ki je leta 1950 izšla pri založbi Cambridge University Press.

⁴ Vsi prevodi so avtoričini.

posledic vse bolj obsežnih in globalnih migracijskih tokov⁵ je namreč vse večja etnična in kulturna pestrost v navidežno homogenih nacionalnih državah, poleg tega pa so se v družbah sprejema oblikovale skupnosti tujih državljanov, ki so sicer predstavljale pomemben delež celotnega prebivalstva in so se po več letih ali celo generacijah bivanja že prilagodile družbi sprejema, vendar so hkrati ostajale zunaj skupnosti državljanov (Hammar 1989: 81–4, Soysal 1996: 20). V spremenjenih družbenih razmerah ni bilo več mogoče prebivalstva jasno ločevati le na kategoriji državljanov in nedržavljanov oziroma tujcev. Kot opažata Aleinikoff in Klusmeyer (2002: 1–2), je v obdobju množičnih migracij članstvo v družbi postalo kompleksnejše in večplastno, kar nazorno dokazujejo že številni pravni statusi članstva v posamezni družbi, kot so npr. državljan, dvojni ali celo večkratni državljan, tujec s stalnim prebivališčem, tujec z začasnim prebivališčem, begunec, oseba z začasnim zatočiščem ali azilant, ki posamezniku prinašajo različne sklope pripadajočih pravic in dolžnosti. Prav tako se je v zadnjih letih zaradi vse bolj poudarjene vloge univerzalnih človekovih pravic, ki pripadajo posamezniku ne glede na njegov pravni status, razširil obseg predvsem ekonomskih in socialnih pravic, ki pripadajo imigrantom (Feldblum 2000: 476). Kot navaja Soysalova (1996: 20–1), ima velik delež imigrantske populacije v evropskih družbah status tujca s stalnim prebivališčem, kar jim omogoča prost dostop do trga delovne sile, različnih socialnih ugodnosti, zdravstvenih storitev, javne izobrazbe itd. Tudi nekatere politične pravice, ki so bile praviloma rezervirane le za državljane, se postopoma širijo na nedržavljanke, natančneje na osebe s stalnim prebivališčem. Tako so določene evropske države, vključno s Slovenijo,⁶ razširile volilno pravico na lokalni ravni tudi na tujce s stalnim prebivališčem (Medved 2002). Zaradi omenjenih sprememb je težko razločevati med statusom stalnega prebivalca in statusom državljanke, saj obstaja le še nekaj redkih pravic – ena takih je npr. volilna pravica na nacionalni ravni – do katerih so upravičeni le državljani (Soysal 1996: 20–1). Nadaljnji dejavnik, ki je spodbudil razpravo o obstoječem konceptu državljanstva, je bila uveljavitev nadnacionalnega državljanstva Evropske unije,⁷ ki je sicer komplementarno nacionalnemu državljanstvu, vendar podeljuje slehernemu državljanu države članice Unije dodatne pravice,⁸ do katerih je posameznik upravičen ne glede na notranje meje Unije (Marti-

⁵ Po podatkih Organizacije združenih narodov je bil delež, ki so ga imigranti predstavljali v celotni populaciji Evrope, še leta 1960 le 3,4 odstotka celotne populacije, po več kot štirih desetletjih, natančneje leta 2005, pa se je ta delež več kot podvojil, in sicer na 8,8 odstotka celotne populacije (United Nations Organisation 2006). Na svetovni ravni pa je delež imigrantov v celotni svetovni populaciji leta 2005 znašal natančno 3 odstotke (*ibidem*).

⁶ Državni zbor Republike Slovenije je leta 2002 sprejel Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalnih volitvah (*Ur. l. RS*, št. 51/02), ki v svojem 1. členu določa, da imajo tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji pravico voliti člana občinskega sveta.

⁷ Temeljni elementi državljanstva Evropske unije so utemeljeni v 8. členu drugega dela Pogodbe o Evropski uniji.

⁸ Omenjeni 8. člen Pogodbe o Evropski uniji zagotavlja vsakemu državljanu Evropske unije naslednje pravice: pravica prostega gibanja in prebivanja na ozemlju držav članic; pravica voliti in biti izvoljen na volitvah v Evropski parlament in na občinskih volitvah v državi stalnega prebivališča, tudi če nismo državljani omenjene države in to pod enakimi pogoji kot državljani te države; pravica do celovite diplomatske in konzularne zaščite na veleposlaništvu ali konzulatu katerekoli druge države članice EU; pravica nasloviti peticijo na Evropski parlament; pravica pritožbe evropskemu varuhu človekovih pravic.

niello 2000: 347–9). Nenazadnje pa je k obnovljeni razpravi o državljanstvu prispevalo tudi vedno večje število dvojnih državljanov, ki je naraščalo kljub uradnim prizadevanjem po omejitvi in dokončni odpravi tega fenomena tako na nacionalni kot tudi mednarodni ravni (Feldblum 2000: 478–80). Takšne spremembe na področju državljankega statusa so postavile pod vprašaj obstoječe opredelitve članstva v posamezni družbi in spodbudile iskanje novih odgovorov na vprašanje, kako naj bi bile opredeljene meje članstva znotraj določene politične skupnosti in med različnimi političnimi skupnostmi (Klusmeyer 2001: 1). Kot opaža Bosniakova (2001: 238), mnogi avtorji še vedno z najrazličnejšimi argumenti potrjujejo nadaljnji pomen nacionalne države kot najustreznejšega okvirja za opredeljevanje državljanstva ter ugotavljajo, da je ideja državljanstva zunaj konteksta države preprosto neizvedljiva in bi bilo prenačeno »obsoditi nacionalno državo na smetnjak zgodovine« kot zaključuje Brubaker (1996: 189). Vendar se je v zadnjih letih močno povečal obseg znanstvene literature, ki v kontekstu globalnih sprememb prepoznava trend »denacionalizacije državljanstva« (Bosniak 2001) in utemeljuje njegove najrazličnejše nove oblike. Teorije postnacionalizma izpostavljajo predvsem neustreznost nacionalne teritorialne države kot okvirja za implementacijo pravic posameznika in posledično poudarjajo pomen mednarodnih pravnih in moralnih norm, predvsem razvijajoči se režim univerzalnih človekovih pravic, ki posamezniku pripadajo ne glede na njegov državljanski status⁹ (Soysal 1994, 1996; Jacobson 1996). Teorije transnacionalnega članstva pa poudarjajo predvsem pomen globalizacije kot odločilnega dejavnika za premik k »deteritorializirani nacionalni državi« (Basch, Glick Schiller in Szanton Blanc 1994), v okviru katere posamezniki lahko živijo transnacionalna življenja. Kot ugotavlja Bauböck (1994: 3), se transnacionalni aspekti državljanstva pojavljajo predvsem v prehajanju in hkratni relativizaciji teritorialnih meja ter razširitvi pripadajočih pravic, ki niso povezane le s članstvom v določeni politični skupnosti. Poleg obeh najvplivnejših smeri teoretiziranja o denacionalizirani obliki državljanstva se v znanstvenih prispevkih pojavljajo razmišljanja tudi o morebitnih novih oblikah državljanstva, ki izhajajo iz globalnih vrednot in namesto nacionalne pripadnosti kot ključne komponente poudarjajo druge družbene dimenzije državljanstva, kot npr. neo-republikansko državljanstvo (Herman van Gunsteren), kulturno državljanstvo (Bryan S. Turner), aktivno državljanstvo (Hans Adriansens), rasno-nevtravno oziroma spolno-nevtravno državljanstvo (William Julius Wilson in Ursula Vogel), globalno državljanstvo (Richard Falk) ali ekološko državljanstvo (Bart van Steenbergen).¹⁰

⁹ Soysalova (1996: 22–23) utemeljuje tri temeljne točke, kjer se postnacionalno članstvo razlikuje od trenutnega nacionalnega državljanstva: prvič, meje postnacionalnega članstva so fluidne in ne sledijo tradicionalni logiki prekrivanja meja nacionalne skupnosti in teritorialne države; drugič, postnacionalno članstvo izraža več hkratnih identitet, kar se odraža v različnih kategorijah imigrantov – imigranti s stalnim ali začasnim prebivališčem, politični begunci, dvojni državljani – v primerjavi s tradicionalnim pristopom, ki državljanstvo opredeljuje kot zgolj en status, v okviru katerega imajo vsi državljani enake pravice in dolžnosti; tretjič, v klasičnem modelu je edina legitimna osnova članstva nacionalna pripadnost, v postnacionalnem modelu pa članstvo ne temelji le na nacionalnosti, temveč tudi na globalnih ideologijah človekovih pravic. Natančnejša razdelava postnacionalnega članstva v primerjavi z nacionalnim članstvom v Soysal (1994: 136–62).

¹⁰ Prispevki omenjenih avtorjev o različnih oblikah državljanstva so zbrani v zborniku *Condition of the Citizenship* urednika Barta van Steenbergena iz leta 1994.

Kljub izjemno povečanemu zanimanju akademske sfere za tematiko državljanstva je problematika dvojnega državljanstva ostala marginalna tema vse do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja (Hansen in Weil 2002: 1), ko se je ponovno pojavila na seznamu aktualnih dilem v kontekstu razprav o denacionalizaciji državljanstva. V teh debatah dvojno državljanstvo paradoksalno nastopa tako v vlogi argumenta, ki potrjuje ohranitev nacionalne države in nacionalno zamejenega državljanstva, kot tudi v vlogi dejavnika, ki napoveduje njun postopni zaton. Zgovorniki nacionalne države vidijo namreč dvojno državljanstvo predvsem kot dvojno nacionalno državljanstvo, saj ima le država diskrecijsko pravico za opredelitev državljanskega telesa,¹¹ in kot začasen fenomen, ki olajša prehod od državljanstva države izvora do državljanstva države sprejema (Bloemrad 2004: 392–93). Tudi postnacionalne teorije utemeljujejo dvojno državljanstvo kot začasen in prehodni fenomen, a v drugačni smeri: od državljanstva države izvora, preko državljanstva države sprejema, do postnacionalnega članstva v globalni družbi, kjer državljski status ni več pomemben (Bloemrad 2004: 396–7). Le transnacionalne teorije dvojnemu državljanstvu priznavajo daljši obstoj in ga označujejo kot pozitiven fenomen, ki lajša transnacionalna življenja posameznikov predvsem z odpravljanjem ovir pri prehajanju nacionalnih meja in omogočanjem obstoja dvojnih identitet, ki odražajo pripadnosti tako do družbe izvora kot družbe sprejema (Bloemrad 2004: 394–6). Vendar pa obravnava dvojnega državljanstva ni obstala le v okviru razprav o nacionalno zamejenem državljanstvu, temveč postopoma postaja osrednja tema vse številčnejših projektov,¹² ki poudarjajo predvsem povezanost tematike dvojnega državljanstva z migracijami. V tem kontekstu postaja vse bolj zanimiva tudi obravnava vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo sprejema, kar bo predmet zanimanja tudi v tem prispevku.

V prvem delu prispevka bom analizirala spreminjajoči se odnos do dvojnega državljanstva vključno s temeljnimi dejavniki in argumenti, ki so prispevali k spremembi nekdanj odklonilnega odnosa v tolerantnejši in sprejemljivejši pristop k omenjenemu družbenemu pojavu. V okviru pričujoče analize bom vzporedno obravnavala spreminjajočo se vlogo dvojnega državljanstva v integracijskih politikah držav sprejema. Teoretični del bom zaključila z opredelitvijo ključnih elementov, ki bi jih bilo treba upoštevati pri sistematični analizi vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije v družbo sprejema. V nadaljevanju prispevka bom ugotovitve iz teoretičnega dela implicirala na primer slovenske družbe in natančneje predstavila pristop slovenske države do omenjene problematike.

¹¹ Prihodnji državljani večine zahodnih držav morajo v postopku pridobivanja državljanstva dokazati svojo primernost tudi z uspešno opravljenimi testi znanja nacionalnega jezika, ponekod pa se morajo izkazati tudi s poznavanjem nacionalne kulture, zgodovine in umetnosti. Veljavni slovenski zakon o državljanstvu (Ur. l. RS, št. 24/2007-UPB2) npr. kot enega med pogoji našteva tudi obvladovanje slovenskega jezika »za potrebe vsakdanjega sporazumevanja«. Na začetku 10. člena omenjenega zakona, ki opredeljuje pogoje za pridobitev državljanstva v postopku naturalizacije, pa je zapisano, da lahko pristojni organ »osebo, ki prosi za naturalizacijo, po prostem preudarku sprejme v državljanstvo Republike Slovenije, če je to v skladu z nacionalnim interesom.« (poudarek dodala B.K.).

¹² Med najodmevnejšimi projekti, ki so sistematično analizirali tudi dvojno državljanstvo, je bil *Comparative Citizenship Project* pod okriljem institucije Carnegie Endowment for International Peace in pod vodstvom Thomasa Alexandra Aleinikoffa in Douglasa Klusmeyerja. V okviru projekta so v letih 2000, 2001 in 2002 izšli trije zborniki pod uredništvom omenjenih vodij projekta (natančnejši podatki

OD NEZAŽELENOSTI DO TOLERANCE IN SPREJEMLJIVOSTI DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA

Dvojno državljanstvo kot nezaželen in negativen družbeni fenomen

V eni prvih študij dvojnega državljanstva iz leta 1961 je njen avtor Nissim Bar-Yaacov (1961: 266) končal obsežno in sistematično analizo omenjenega družbenega pojava z sklepno mislijo, da je »status dvojnega državljanstva nezaželen in da bi ga bilo treba odpraviti«. Ta ugotovitev jasno izraža takratni odklonilni odnos do dvojnega državljanstva, ki ga je bilo mogoče zaslediti tako v akademskih razmišljanjih kot tudi na ravni nacionalnih držav in mednarodne skupnosti. Strokovna priporočila za rešitev problema dvojnega državljanstva, ki so jih podajali večinoma pravni strokovnjaki, so vse vodile le do enega cilja: omejitev in dokončna odprava dvojnega državljanstva.¹³ V primeru dvojnega državljanstva, pridobljenega ob rojstvu, sta bili v kontekstu strokovnih priporočil podani večinoma dve rešitvi: sprejem enotnega pravila za pridobitev državljanstva ob rojstvu¹⁴ ali odpoved enemu izmed državljanstev ob doseganju polnoletnosti¹⁵ (Bar-Yaacov 1961: 78). Analiza dvojnega državljanstva kot rezultata naturalizacije pa je potekala predvsem v kontekstu pravice do ekspatriacije in se večinoma ukvarjala z vprašanjem, kakšen je učinek naturalizacije na predhodno državljanstvo (Bar-Yaacov 1961: 95, 159). Kot ugotavlja Bar-Yaacov (1961: 159), so se v tem kontekstu pojavljale različne rešitve in priporočila, ki so segali vse od liberalnih stališč o svobodni volji posameznika, da se sam odreče prejšnjemu državljanstvu, do jasnih priporočil, da bi v tem primeru moral prevladati javni interes države nad posameznikovo voljo in bi lahko država izvora vsilila določene omejitve pri odpustu posameznika iz državljanstva.

Dvojno državljanstvo je bilo v takratnem obdobju predvsem koncept, ki je bil v neskladju z obstoječo organizacijo mednarodne skupnosti, ki je temeljila na sistemu nacionalnih držav (Morjé Howard 2005: 700). Tudi Koslowski (2000: 139) podobno opaža, da je obstoj dvojnega državljanstva predstavljal »izziv predpostavkam o konvergenci politične identitete, teritorija in suverenosti« nacionalne države.

so v seznamu literature). Med prvimi projekti, ki so se ukvarjali izrecno le z dvojnim državljanstvom, pa je projekt *Dual Citizenship in a Globalizing World – Germany in International Perspective*, ki je potekal med letoma 2002 in 2005 pod okriljem nemškega Centra za migracije, državljanstvo in razvoj (Center on Migration, Citizenship and Development) pri univerzi Bielefeld in pod vodstvom Thomasa Faista (natančnejše informacije o projektu so dostopne na sledeči spletni strani omenjenega centra <http://www.comcad-bielefeld.de/>).

¹³ Naravnost strokovnih rešitev k odpravi dvojnega državljanstva je jasno razvidna iz omenjene monografije Bar-Yaacova, kjer je celotna knjiga večinoma namenjena le sistematičnemu pregledu načinov za odpravo dvojnega državljanstva na teoretični, nacionalni in mednarodni ravni.

¹⁴ Večina takratnih strokovnjakov se je nagibala k ohranitvi načela krvne zveze (*ius sanguinis*), saj je le to načelo izražalo naravno pravo in zagotavljalo takšno pristno povezanost državljanov z državo, kot jo najdemo v primeru povezanosti posameznika s svojo družino (Vattel, Bluntschli v Bar-Yaacov 1961: 78–9).

¹⁵ V tem primeru je prevladovalo mnenje, da mora oseba, ki je pridobila dvojno državljanstvo z rojstvom, ob dopolnjeni polnoletnosti izbrati državljanstvo tiste države, kjer stalno prebiva (Hyde v Bar-Yaacov 1961: 80).

Mednarodna skupnost je zato že v preambuli Haaške konvencije iz leta 1930¹⁶ zapisala, da »naj bi vsaka oseba imela državljanstvo in naj bi imela le eno državljanstvo«. Mednarodno sodelovanje za omejitev dvojnega državljanstva na podlagi mednarodnih pogodb se je nadaljevalo tudi v povojnem času,¹⁷ vendar se je skoncentriralo predvsem na regionalno raven, najintenzivnejše prav v evropskem prostoru (Kosłowski 2000: 140). Kot rezultat tovrstnega regionalnega sodelovanja je bila leta 1963 v okviru Sveta Evrope sprejeta Konvencija o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva,¹⁸ kjer so države podpisnice že v preambuli opozorile, da lahko večkratno državljanstvo izzove številne težave in da je zato potrebno »skupno delovanje vseh držav, da bi v čim večji meri zmanjšali primere večkratnih državljanstev«. Kot ugotavlja Kojanec (2000: 38), je bil temeljni namen konvencije opredeliti enotne standarde glede odpovedi prejšnjega državljanstva in vzpostaviti avtomatični mehanizem, ki bi vodil k izgubi državljanstva ene države članice v primeru pridobitve državljanstva v drugi državi članici.¹⁹ Vendar so bili ti mednarodni instrumenti že zaradi same narave mednarodnega prava večinoma pravno neobvezujoči, zato so mnoge države urejale vprašanje dvojnega državljanstva tudi z medsebojnimi pogodbami in sporazumi. Namen tovrstnih bilateralnih sporazumov je bil večinoma dvojni: določiti ekskluzivnost državljanstva v primeru posedovanja dvojnega državljanstva ali urediti vojaške obveznosti dvojnih državljanov s končnim ciljem vojaškega služenja le v eni državi²⁰ (Bar-Yaacov, 1961: 82). Nenazadnje pa so se države urejanja problematike dvojnega državljanstva lotile tudi v svojih nacionalnih zakonodajah, natančneje v svojih zakonih o državljanstvu, ki so v večini vsebovali določila o odpovedi prejšnjemu državljanstvu v primeru naturalizacije v drugi državi (Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 23).

Kateri so bili pglavitni argumenti in skrbi, povezani z dvojnim državljanstvom, ki so prispevali k oblikovanju takšnega odklonilnega odnosa? Aleinikoff in Klusmeyer (2002: 23) opažata, da je takšen odnos v veliki meri izviral iz konceptualne logike nacionalno zamejenega pojmovanja državljanstva, ki je razumel nacionalne lojalnosti kot ekskluzivne in nedeljive, temu pa so se pogosto pridružile še skrbi zaradi nacionalne varnosti in mednarodne stabilnosti ter vsakdanje težave na področju diplomatske zaščite, vojaškega vpoklica in služenja, volitev, kolizije zakonov glede civilnega statusa (poroka, posvojitve), obdavčevanja, dedovanja ipd. Najbolj občutljivo vprašanje, ki je pogosto odmevalo tudi v javnih debatah, se je osredotočalo na

¹⁶ Konvencija o določenih vprašanjih, povezanih s konfliktom državljskih zakonov (*Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Laws*), Haag, 12. april 1930, v veljavi od 1. julija 1937.

¹⁷ To sodelovanje je potekalo predvsem v okviru Mednarodne komisije za pravo (International Law Commission) pri Organizaciji združenih narodov. Delo komisije je bilo sicer na področju državljanstva usmerjeno predvsem v načelo odprave apatridnosti, vendar je v določenih poročilih podala priporočila tudi za urejanje problematike dvojnega državljanstva. Več v Bar-Yaacov (1961: 87–91, 172–3).

¹⁸ Konvencija o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Convention on Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 6. maj 1963, v veljavi od 28. marca 1968.

¹⁹ Vendar je šel poznejši razvoj na tem področju prav v nasprotno smer, saj se je stalno povečevalo število situacij, kjer avtomatizma, ki ga je predvidevala konvencija, ni bilo mogoče smiselno uporabiti (Kojanec 2000: 38).

²⁰ Primeri bilateralnih sporazumov na temo dvojnega državljanstva so navedeni v Bar-Yaacov (1961: 82–7).

njihovo domnevno razdvojeno pripadnost dvema državam, ki so jo nemalokrat primerjali tudi z bigamijo. Tovrstna analogija dvojnega državljanstva s poroko ali družinskimi vezmi se je naslanjala na portretiranje državljanov kot članov družine, ki jo povezuje kri ali skupna zgodovinska usoda²¹ (Schuck 2002: 61). V tem kontekstu je bil odnos med posameznikom in državo izenačen z odnosom med posameznikom in njegovo družino v tej točki, da se v obeh razmerjih pričakuje določena mera ekskluzivnosti ali vsaj jasne prioritete glede zavezanosti²² (Schuck 2002: 84). Zaradi njihove domnevne povezanosti z dvema državam so se oblikovali miti o njihovi vohunski dejavnosti in možnih sabotajah, zaradi njihove načelne obveze služenja vojaškega roka v obeh državah²³ pa so se pojavljala ugibanja o njihovem morebitnem nacionalnem izdajstvu in podpori sovražniku v primeru potencialnega konflikta med državo prvega in državo drugega državljanstva (Spiro 2002: 22–4; Hammar 1989: 86; Martin 2002: 38). Vse te domnevne aktivnosti so potrjevale sumničenja, da so dvojni državljani resna grožnja za nacionalno varnost in posledično nevarnost za mirne meddržavne odnose in mednarodno stabilnost (Bar-Yaacov 1961: 4). Spiro (2002: 22) opazuje, da »/s/ovražni svet, v katerem bi lahko najmanjša iskra zanetila konflikt, ni mogel tolerirati nestabilnosti, ki so jo predstavljali dvojni državljani«. Nadaljnji argument proti dvojnemu državljanstvu je temeljil na načelu enakosti kot enemu med osnovnimi predpogoji politične skupnosti državljanov. Dvojni državljani so bili v tem kontekstu obtoženi, da imajo superiorni status v primerjavi s svojimi kolegi državljani, ker imajo možnost relativno lažjega pobega v svojo drugo državo, če se razmere v prvi državi drastično poslabšajo (Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 30–1). Njihovo večvrednost naj bi dokazovala tudi dvojna volilna pravica, ki jim je omogočala aktivno politično participacijo v dveh državah, čeprav so se tudi tu pojavljala sumničenja o morebitnih zlorabah omenjenih pravic v obliki naročenega volilnega obnašanja s strani voditeljev države izvora, ki naj bi preko dvojnih državljanov skušali vplivati na politiko države sprejema in vsiliti svoje interese (Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 32). Pogosto se je v razpravah o dvojnem državljanstvu poudarjalo tudi težave z diplomatsko in konzularno zaščito v tistih primerih, ko se dvojni državljan znajde v določenih težavah v državi, katere državljanstvo sicer poseduje, nima pa v tej državi stalnega prebivališča (Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 33–4).²⁴ Nenazadnje pa so se kot protiargument pogosto izpostavljali tudi potencialni konflikti, ki izhajajo iz različnih zakonodajnih ureditev na področju ureditve civilnih statusov (poroka, posvojitve), dedovanja in obdavčitve.

²¹ Podobno formulacijo o skupni zgodovinski usodi najdemo tudi v preambuli Ustave Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 33/91), kjer je zapisano sledeče: »Izhajajoč /.../ iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost /.../«

²² Takšno ekskluzivno zavezanost se pri poroki izrazi s poročno prisego, v kontekstu državljanstva pa je temu analogna domovinska prisega v postopku naturalizacije, kjer bodoči državljan izrazi lojalnost svoji novi domovini (Schuck 2002: 83).

²³ Večina držav se je z namenom izogibanja dvojnemu vojaškemu služenju, ki bi lahko domnevno predstavljalo grožnjo varnosti države, odločila za sklenitev bilateralnih sporazumov, kjer so se običajno dogovorili, da posameznik odsluži svojo vojaško obveznost le v eni državi, in sicer v državi stalnega bivanja (Hammar 1989: 87). Primeri tovrstnih pogodb v Bar-Yaacov (1961: 85–7).

²⁴ Več o težavah, povezanih z diplomatsko zaščito dvojnih državljanov, in o državnih politikah in meddržavnih sporazumih na to temo v Bar-Yaacov (1961: 63–77, 146–158).

V kontekstu takšnega odklonilnega odnosa do dvojnega državljanstva je bila tudi vloga, ki naj bi jo imelo dvojno državljanstvo v integracijskem procesu imigrantov, opredeljena predvsem kot zaviralni dejavnik tega procesa. Ohranjanje predhodnega državljanstva naj bi namreč spodbujalo nadaljnjo lojalnost do države izvora ter naklonjenost do drugih kulturnih, religijskih in jezikovnih praks, to pa je lahko vodilo le do razdvojenih lojalnosti in negotovih identitet, ki so imigrantom onemogočale celovito integracijo (= asimilacijo) v družbo sprejema (Hansen in Weil 2002: 7). Tudi Koslowski (2000: 149) ugotavlja, da je takšna interpretacija vloge dvojnega državljanstva v procesu vključevanja imigrantov v družbo sprejema v veliki meri temeljila na klasičnem modelu asimilacije, ki je temeljil na osnovni predpostavki, da lojalnost imigrantov in njihovih potomcev potuje v eno smer: od države izvora do države sprejema. V skladu s to logiko se je predvidevalo, da bodo potomci imigrantov, če ne že kar imigranti sami, postopoma sprejeli državo sprejema kot svojo novo domovino in hkrati izgubili zanimanje za državo svojih prednikov (*ibidem*). Dvojno državljanstvo bi jih pri tem procesu seveda le oviralo, ker bi jim onemogočalo pretrganje vseh vezi s svojo nekdanjo domovino. Ravno nasproten način za rešitev problema integracije imigrantov v družbo pa so bile t. i. politike gostujočih delavcev,²⁵ v okviru katerih se je predpostavljalo, da se bodo imigranti vrnili nazaj v družbo izvora, zato integracija v družbo sprejema sploh ni bila potrebna. Dvojno državljanstvo v tem primeru niti ni bilo predmet razprave, saj »začasni gosti« praviloma niso bili upravičeni za pridobitev državljanstva države sprejema.

Dvojno državljanstvo kot sprejemljiv in pozitiven fenomen

Navkljub odklonilnemu odnosu do dvojnega državljanstva in vsem pravnim normam na mednarodni in nacionalni ravni, katerih cilj je bil postopno zmanjšanje in odprava dvojnega državljanstva, smo v zadnjih desetletjih pričali velikemu porastu števila dvojnih državljanov (Feldblum 2000: 475, 478). Hansen in Weil (2002: 2) poudarjata dva družbena fenomena, ki sta vodila do takega porasta: migracije ter izenačitev pravic moških in žensk. Prvič, emigracijski in imigracijski tokovi pogosto vodijo v prepletanje različnih ureditev glede statusa državljana, katerega posledica so pogosto dvojna državljanstva (*ibidem*). Na primer, otrok lahko pridobi dvojno državljanstvo, če je rojen v državi, kjer se državljanstvo podeljuje po teritorialnem načelu (*ius soli*), njegovi starši pa so državljani države, ki pridobitev državljanstva ureja po krvnem načelu (*ius sanguinis*). V opisanem primeru bo otrok pridobil tako državljanstvo države, kjer je bil rojen, kot tudi državljanstvo tiste države, katere državljana sta njegova starša. Drugi pomembni dejavnik za porast dvojnega državljanstva, ki je morebiti na prvi pogled malce presenetljiv, pa je porast gibanj za ženske pravice v povojnem obdobju. Kot navaja Koslowski (2000: 142), so vse večje uveljavljanje ženske volilne pravice in posledična gibanja za enako obravnavo žensk spodbudila države, da so postopoma opustile dolgo veljavno načelo pripisa državljanstva po očetu²⁶ v korist enakosti spola pri prenosu državljanstva s staršev na

²⁵ Najbolj tipičen primer je predstavljala nemška politika »gastarbeiterjev«.

otroka. Aleinikoff in Klusmeyer (2002: 73) dodajata še tretji dejavnik: neučinkovitost ravno tistih mednarodnih instrumentov, ki bi morali preprečevati in omejevati dvojno državljanstvo. Takšen rezultat je bil, paradoksalno, pravzaprav pričakovan, saj v nobenem med temi mednarodnimi instrumenti ni bilo opredeljenih natančnejših mehanizmov in ukrepov za doseg tega cilja, poleg tega pa so bile odsotne tudi kakršnekoli možnosti sankcij v primeru kršitev teh norm. Takšna neučinkovitost nas lahko vodi le do sledečega zaključka: če je dvojno državljanstvo res prinašalo zgolj negativne posledice in predstavljajo celo resno grožnjo tako nacionalni kot mednarodni varnosti, države tega očitno niso prepoznale kot tako, saj niso sprejele nobenih konkretnih ukrepov ali natančneje opredelile medsebojnega sodelovanja pri omejevanju tega pojava.²⁷

Takšen dvoumen odnos držav do dvojnega državljanstva je bil prisoten tudi v njihovih nacionalnih politikah podeljevanja državljanstva. Ena izmed protislovnih značilnosti omenjenih politik je bila namreč uradno nasprotovanje dvojnemu državljanstvu ob hkratnem relativnem sprejemanju tega pojava v praksi (Hansen in Weil 2002: 6). Tudi Koslowski (2000: 147) podobno opaža, da so se pogosto dejanske administrativne prakse v veliki meri razlikovale od obstoječih formalnih pravil in določil v državljanskih zakonih. Omenjeni avtor (*ibidem*) izpostavlja za primer Nemčijo, ki se je uradno na verjetno najbolj neutruđen način borila proti dvojnemu državljanstvu, hkrati pa je imela njena politika glede odpovedi prejšnjemu državljanstvu kar nekaj zakonskih vrzeli: etnični Nemci iz Vzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze so avtomatično pridobili še nemško državljanstvo; mnogo otrok iz mešanih zakonov je ob rojstvu pridobilo dvojno državljanstvo; dvojno državljanstvo se je dovoljevalo tudi v primeru, če posamezniku država izvora samovoljno ni dopuščala odpusta iz prejšnjega državljanstva. Koslowski (*ibidem*) navaja podatek zveznega urada za tujce, da je bilo zaradi tovrstnih izjem v nemški zakonodaji v letu 1993 v naturalizacijskih postopkih toleriranih skoraj polovica dvojnih državljanstev, natančneje 13.082 dvojnih državljanstev od vsega skupaj 29.108 odobrenih prošenj za naturalizacijo.

Prisotnost tovrstnih protislovij med deklarirano politiko in administrativnimi praksami je postopoma vodila do vse bolj tolerantnega odnosa do dvojnega državljanstva tudi v uradnih politikah podeljevanja državljanstva. Nedavne reforme nacionalnih zakonodaj na področju državljanstva in sprememb politik glede podeljevanja državljanstva imajo namreč kljub različnim načinom urejanja tega vprašanja skupno lastnost: naraščajoče formalno sprejemanje in prepoznavanje pozitivnih učinkov dvojnega državljanstva. Mnoge emigracijske države, kot so npr. Kolumbija, Dominikanska republika, Ekvador, Turčija in Mehika, so nedavno spremenile svoje politike ekspatriacije in sedaj dovoljujejo svojim državljanom, da kljub naturalizaci-

²⁶ V skladu s tem načelom so zakonski otroci pridobili državljanstvo po očetu, nezakonski otroci pa po materi (Koslowski 2000: 142).

²⁷ Dodatni protokol h konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva iz leta 1977 (natančnejši podatki v nadaljevanju) je sicer predvideval medsebojno obveščanje o naturalizacijskih postopkih – kot priloga je bil dodan celo standardni obrazec – vendar so ta protokol ratificirale le štiri države (Belgija, Luksemburg, Nizozemska in Norveška), kar pa tudi v primeru doslednega izvrševanja določil tega protokola ne bi doprineslo k dokončni odpravi dvojnega državljanstva v evropskem prostoru.

ji v drugi državi ohranijo svoje prvotno državljanstvo ali pa ga ponovno pridobijo, če so se mu morali odreči zaradi naturalizacije v drugi državi (Kosłowski 2000: 142). Razlog za takšen preobrat se po mnenju Schucka (2002: 66–7) skriva v vse večji pomembnosti dohodkov, ki jih zdomci pošiljajo domov, saj ti denarni tokovi neredko predstavljajo pomemben prihodek teh držav. Na podoben način skušajo postkolonialne vezi z nekdanjimi kolonijami ohraniti tudi zgodovinske evropske države izvora, kot so npr. Španija, ki je med letoma 1958 in 1969 podpisala številne bilateralne sporazume o medsebojnem priznavanju dvojnega državljanstva z mnogimi državami Latinske Amerike, kot so npr. Čile, Peru, Argentina, Paragvaj, Nikaragva, Gvatemala, Bolivija, Ekvador (Kosłowski 2000: 143). Tudi mnoge novonastale države na območju nekdanje Sovjetske zveze in Jugoslavije, vključno s Slovenijo, so v svoje nove zakonodaje s področja državljanstva vključile določila, ki dovoljujejo dvojno državljanstvo, vendar to večinoma velja le za emigrante in njihove potomce (*ibidem*). Naslednja skupina držav so imigracijske države, ki so iz svojih državljanških zakonov v veliki meri umaknile določila o odpovedi prejšnjemu državljanstvu s ciljem spodbuditi politično integracijo imigrantov (*ibidem*). Celo Nemčija, ki je svojo imigracijsko politiko dolgo časa utemeljevala na premisi, da sploh ni imigracijska država, je z nedavnimi zakonodajnimi spremembami na področju politike državljanstva potrdila potrebo po integraciji imigrantov in utemeljila bolj toleranten odnos do dvojnega državljanstva (Joppke 2001: 36; Hailbronner 2002). Reforma nemške zakonodaje s področja državljanstva, ki je stopila v veljavo leta 2000, naj bi tako spodbudila naturalizacijo tujih državljanov, poleg tega pa je uvedla avtomatično pridobitev nemškega državljanstva ob rojstvu za drugo in tretjo generacijo imigrantov (Faist, Gerdes in Rieple 2004: 929). Na podlagi vseh omenjenih pomembnih preobratov v zakonodajah tako imigracijskih kot emigracijskih držav Aleinikoff in Klusmeyer (2002: 29) ugotavljata, da »ključno vprašanje ni več, ali je ta razvoj dober ali slab, temveč kako naj države najboljše oblikujejo svoje politike, da bi minimalizirale potencialne probleme in pospešile preostale pomembne cilje«.

Mednarodne norme postopoma, a vztrajno sledijo nacionalnim zakonodajnim spremembam, ki utemeljujejo tolerantnejši odnos do dvojnega državljanstva. V okviru vseh sprememb se je pojavila potreba po ponovnem premisleku o ustreznosti enega med najpomembnejšimi mednarodnimi instrumenti na tem področju, in sicer konvencije Sveta Evrope za zmanjšanje primerov večkratnega državljanstva iz leta 1963. Konvencija je bila tako že leta 1977 dopolnjena z dvema protokoloma,²⁸ leta 1993 pa je bil dodan še tretji protokol.²⁹ Slednji je naznanjal spremembo perspektive glede omenjene problematike v okviru Sveta Evrope, saj je že v preambuli

²⁸ Protokol, ki dopolnjuje Konvencijo o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Protocol Amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 24. november 1977, v veljavi od 8. septembra 1978; Dodatni protokol h Konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Additional Protocol to the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 24. november 1977, v veljavi od 17. oktobra 1983.

²⁹ Drugi protokol, ki dopolnjuje Konvencijo o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Second Protocol Amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 2. februar 1993, v veljavi od 24. marca 1995.

protokola poudarjen pomen državljanstva države sprejema za proces integracije imigrantov, še posebno v primeru druge generacije imigrantov. Spremenjen pogled na problematiko dvojnega državljanstva v okviru Sveta Evrope je potrdila leta 1997 sprejeta Evropska konvencija o državljanstvu,³⁰ ki je urejanje tega vprašanja skoraj v celoti prepustila državam in tako dopustila, da države same odločajo o dovoljevanju ali omejevanju dvojnega državljanstva.³¹ Države podpisnice so se natančneje opredelile le do naslednjih situacij: dovoljeno naj bo dvojno državljanstvo, ki ga otroci avtomatično pridobijo ob rojstvu, ter dvojno državljanstvo, ki ga posameznik avtomatično pridobi s poroko.³² Kojanec (2000: 40) ugotavlja, da se je s sprejemom te konvencije vzpostavila situacija, ko ne obstaja nikakršno splošno mednarodno pravilo glede dvojnega državljanstva in je urejanje tega vprašanja izključno prepuščeno suvereni odločitvi držav.

Vse opisane spremembe nacionalnih politik podeljevanja državljanstva in mednarodnih norm, ki spodbujajo bolj toleranten in pozitiven odnos do fenomena dvojnega državljanstva, vzbujajo resne dvome o upravičenosti vseh skrbi in protiargumentov glede dvojnega državljanstva. Če bi bile namreč trditve nasprotnikov pravilne, bi morale sorazmerno s številom dvojnih državljanstev naraščati tudi število vseh sistematičnih problemov, ki so jih predvideli nasprotniki. Vendar, kot opazata Aleinikoff in Klusmeyer (2001b: 84), obstaja le malo verjetnosti, da bi dvojno državljanstvo močno spodkopalo sedanji mednarodni sistem. Ravno nasprotno, obstoj dvojnih državljanov presenetljivo malo vpliva na meddržavne odnose, in sicer zaradi sledečih razlogov: prvič, uresničevanje državljanskih pravic je večinoma povezano z lokalnim kontekstom, saj se večina državljanov ukvarja le z lokalnimi zadevami, kot so npr. izobraževanje, stanovanjska problematika, dostopnost vrtcev, kjer ni bistvenega pomena, ali ima posameznik eno ali dve državljanstvi; drugič, težko bi bilo identificirati kritične točke po svetu, kjer bi napetosti ali sovražnosti obstajale med državami z relativno veliko populacijo dvojnih državljanov – Izrael in Združene države Amerike kljub velikemu številu dvojnih državljanov nista na robu vojaškega spopada, temveč sta, prav nasprotno, veliki zaveznici;³³ končno, dvojno državljanstvo se zdi bolj individualen kot kolektiven fenomen, saj načeloma ne more kadarkoli mobilizirati kolektivnih občutij za npr. politične namene (Aleinikoff in Klusmeyer 2001b: 85). Podobni argumenti veljajo tudi za potencialno ogrožanje nacionalne varnosti s strani dvojnih državljanov. Prav tako zavajajoči sta premisa o nedeljivosti nacionalne lojalnosti in metafora, ki dvojno državljanstvo izenačuje z bigamijo. Kot opazja Martin (2002: 39), sta lojalnost in zvestoba veliko bolj kompleksna procesa, kot ju predstavlja enodimenzionalno razumevanje koncepta lojalnosti

³⁰ Evropska konvencija o državljanstvu (*European Convention on Nationality*), Strasbourg, 6. november 1997, v veljavi od 1. marca 2000.

³¹ 15. člen, 5. poglavje.

³² 14. člen, 5. poglavje.

³³ Tudi teorije o domnevni vohunski dejavnosti in sabotažah dvojnih državljanov so se izkazale za popolnoma neutemeljene, saj ne obstajajo nikakršni dokazi o dvojnih državljanih, ki bi delovali kot vohuni (Spiro 2002: 24). Spiro (*ibidem*) dodaja, da bi se od obveščevalnih agentov pravzaprav pričakovalo prav nasprotno, in sicer da se izogibajo statusa dvojnega državljanca, saj bi tako pozornost hitreje preusmerili nase. Tudi Hammar (1990: 122) navaja ugotovitve švedske komisije za državljanstvo, da ne obstajajo dokazi o zlorabi dvojnega državljanstva za namene ogrožanja nacionalne varnosti.

s strani nasprotnikov dvojnega državljanstva. Po mnenju Aleinikoffa in Klusmeyerja (2002: 29) je zahteva po absolutni nacionalni lojalnosti lahko le »znak totalitarizma«. Moderne liberalne družbe danes tolerirajo oziroma celo spodbujajo obstoj številnih, včasih tudi nasprotujočih si lojalnosti in pripadnosti npr. družini, podjetju, lokalni skupnosti, verski skupnosti, športnim klubom, ki pa niso nekompatibilne z neko pričakovano stopnjo lojalnosti do države (Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 29; Martin 2002: 39). Martin (2002: 40) nadaljnje ugotavlja, da državljanstvo le ene države ne izključuje avtomatično naklonjenosti ali celo lojalnosti drugi državi, kar je jasno razvidno iz kompleksnosti občutkov zvestobe in lojalnosti pri naturaliziranih državljanih. Novi državljani se kljub odpovedi prvotnemu državljanstvu in slovesni prisegi, s katero prisežejo zvestobo svoji novi domovini, namreč ne odrečejo naklonjenosti, ki jo čutijo do matične države. Praviloma še vedno ohranjajo stike vsaj s svojimi preostalimi družinskimi člani in sorodniki v državi izvora, poleg tega pa njihova izvorna etnična identiteta običajno ostaja del njihove etnične identitete – turški imigrant v Nemčiji verjetno ne bo postal Nemec le s pridobitvijo nemškega državljanstva in hkratno odpovedjo turškemu državljanstvu. Ali če povem z retoriko, ki jo uporabljajo nasprotniki: kljub temu, da se moški uradno s poročno prisego obveže le eni ženski, to še ne pomeni, da hkrati ne čuti naklonjenosti do druge ženske. Ali je torej pomembno le, da svoje lojalnosti in zvestobe obema ženskama ne obljubi uradno s poročno prisego? Nenazadnje lahko toleranca dvojnega državljanstva vodi tudi do drugačnih trendov, kot jih predvidevajo nasprotniki: dovoljevanje drugega državljanstva lahko imigranti razumejo tudi kot znak zaupanja sprejemne države, kar celo okrepi njihov občutek pripadnosti sprejemni družbi in njihovo lojalnost do nove domovine.

Večina skrbi in argumentov, s katerimi so nasprotniki upravičevali odpravo dvojnega državljanstva, je po ugotovitvah Aleinikoffa in Klusmeyerja (2002: 27) torej temeljila bolj na »normativnih sklepih in hipotetičnih domnevah kot pa na empirično dokumentiranih primerih«. Mnogo protiargumentov se je izkazalo za neprepičljive v kontekstu 21. stoletja – kot npr. ideja o ekskluzivnosti nacionalne lojalnosti – in bi bilo treba o njih ponovno premisliti v luči spremenjenih globalnih razmer. Preostale morebitne skrbi pa je mogoče rešiti tudi z manj restriktivnimi ukrepi in bilateralnimi sporazumi, s katerimi so države že v preteklosti reševale težave glede vojaškega služenja, diplomatske zaščite, dvojnega obdavčevanja in morebitne kolizije nacionalnih zakonov. Obstajajo sicer določena področja, za katera tudi zagovorniki priznavajo, da bi lahko predstavljala potencialne napetosti v družbi, in zato dopuščajo možnosti za določene omejitve ali morebitne izjeme. Pogosto sta v tem kontekstu izpostavljena dvojna volilna pravica in zasedanje visokih državnih ali uradniških položajev s strani dvojnih državljanov,³⁴ vendar pa tudi za te situacije velja, da jih je mogoče rešiti z bilateralnimi dogovori ali posebnimi omejevalnimi ukrepi, kot so npr. prostovoljna izključitev v zadevah, ki se neposredno

³⁴ Kljub pomislekom, ki so večinoma povezani s premiso o nedeljivosti nacionalne lojalnosti in ogrožanja nacionalne varnosti, nekatere države dopuščajo dvojnim državljanom, da zasedejo tudi pomembna državniška mesta. Tako je nizozemska vladajoča koalicija letos kljub pomislekom javnosti in konzervativnih strank imenovala na mesto državnega sekretarja za socialne zadeve nizozemsko-maroškega dvojnega državljanca Ahmeda Aboutalebja, na mesto državne sekretarke za pravosodje pa nizozemsko-turško dvojno državljanke Nebahat Albayrak (Chavi Keeney 2007).

nanašajo na interese države drugega državljanstva (Spiro 2002: 30–1). Kljub vsem tem upravičenim pomislekom, ki neredko odmevajo tudi v javnih debatah, lahko torej z gotovostjo ugotovljamo, da odnos do dvojnega državljanstva tako na teoretični kot tudi na praktični ravni postaja vedno bolj toleranten in sprejemljiv.

S spreminjanjem odnosa do dvojnega državljanstva in posledičnim poudarjanjem pozitivnih učinkov tega pojava³⁵ se je pojavila potreba po ponovnem razmisleku o vlogi dvojnega državljanstva v procesu integracije imigrantov v družbo sprejema, ki je bila prej opredeljena predvsem kot zaviralni dejavnik omenjenega procesa. Določeni avtorji ugotavljajo, da bi morala biti temeljna premisa tega razmerja opredeljena prav obratno: dvojno državljanstvo ne ovira, temveč spodbuja procese integracije imigrantov v družbo sprejema (Hansen in Weil 2002: 10; Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 37). Strokovna literatura v tem okviru poudarja neposredno povezavo med toleranco do dvojnega državljanstva in stopnjo naturalizacije: odsotnost tolerance do dvojnega državljanstva se odraža v nižjih stopnjah naturalizacije, to pa posledično pomeni manj uspešno integracijo imigrantov v družbo (Hansen in Weil 2002: 10; Aleinikoff in Klusmeyer 2002: 37; Spiro 2002: 27–8). Prisotnost določila o odpovedi prejšnjemu državljanstvu v zakonodaji države sprejema ima lahko za posameznika nespodbudne učinke tako materialne kot tudi psihološke narave. Z odpovedjo državljanstva lahko nekdanji državljani v državi izvora izgubijo določene materialne pravice, kot je npr. pravica do pokojnine, za katero so mnogo let plačevali prispevke, prav tako lahko izgubijo pravico do dedovanja ali zasebne lastnine (Hansen in Weil 2002: 10). Nadalje lahko države izvora zahtevajo od posameznika, da povrne vse državne stroške, namenjene za njegovo izobraževanje, poleg tega pa jim ne dovolijo, da zasedejo določena delovna mesta (Hammar 1990: 103). Nadaljnja slabost je oteženo ohranjanje stikov s sorodniki in z morebitnimi družinskimi člani v državi izvora, ker nekatere države zahtevajo pridobitev vize ob vsakokratnem obisku v njihovi nekdanji domovini, kar pa je neredko povezano tudi z relativno visokimi stroški (*ibidem*). Hammar (1990: 103) navaja, da lahko v najbolj skrajnih primerih država izvora razume pridobitev tujega državljanstva kot dejanje nelojalnosti in posamezniku prepove vstop v državo in mu zapleni zasebno lastnino. Poleg materialnih stroškov pa je treba upoštevati tudi morebitne psihološke vidike odpovedi prejšnjemu državljanstvu. Posamezniki lahko občutijo zahtevo po odpovedi svojemu izvirnemu državljanstvu kot zahtevo po odpovedi določenemu delu svoje identitete, ki se ji nočejo odreči le zaradi asimilacijskih pritiskov države sprejema (Hansen in Weil 2002: 10). Nadalje želijo nekateri imigranti prenesti svoje državljanstvo in druge pripadajoče pravice tudi na svoje potomce, da bi lahko tudi poznejše generacije poznale domovino svojih staršev (*ibidem*). Vse te moralne dileme in morebitni materialni stroški so seveda brezpredmetne narave za tiste posameznike, ki lahko obdržijo svoje predhodno državljanstvo. Toleranca dvojnega državljanstva

³⁵ Aleinikoff in Klusmeyer (2002: 36–7) poudarjata predvsem naslednje pozitivne učinke dvojnega državljanstva: prvič, odraža globoke naklonjenosti, povezanosti in lojalnosti do obeh držav, ki jih dvojni državljani smatrajo kot pomembne in celo kot temeljne za svoje identitete; drugič, promovira vključenost v družbo, saj dvojnimi državljanom podeljuje pravico do predstavljanja in jim omogoča, da lahko izrazijo svoje interese; tretjič, pospešuje prosto gibanje ljudi med državami, saj dvojni državljani niso več podvrženi izpolnjevanju različnih pogojev za vstop v njihovo drugo državo; četrtič, spodbuja naturalizacijo in integracijo imigrantov, ki že dalj časa bivajo v državi sprejema.

je torej med potencialnimi spodbudnimi dejavniki, ki vplivajo na odločitev posameznika za naturalizacijo v državi sprejema.³⁶ Vendar pa analiza vloge dvojnega državljanstva v procesu integracije ne sme biti omejena le na postopke naturalizacije, saj so prednosti dvojnega državljanstva pomembne v celotnem procesu integracije, ki se začne s prvim stikom z družbo sprejema, konča pa z občutkom posameznega imigranta, da je enakopraven član družbe sprejema in da hkrati lahko ohranja svojo etnično in kulturno identiteto. Dvojno državljanstvo npr. predstavnikom prve generacije imigrantov omogoča formalno ohranjanje stikov z državo izvora, kar jim verjetno pomaga pri lažjem vključevanju v novo okolje, saj se posamezniki v tem primeru ne počutijo podvržene asimilacijskim pritiskom in se ne počutijo ogrožene zaradi zahtev po odpovedi svoji etnični identiteti. Predstavniki druge in preostalih nadaljnjih generacij pa se verjetno lažje integrirajo v družbo sprejema, če imajo že od rojstva tudi državljanstvo države sprejema, ki jim omogoča enakopravni položaj z vsemi drugimi vrstniki.

Kljub vsem pozitivnim učinkom, ki naj bi jih imelo dvojno državljanstvo v postopku naturalizacije in celotnem procesu integracije, pa nekateri avtorji (npr. Soysal 1996: 20), opažajo, da navdušenje nad državljanstvom države sprejema ni tako veliko, kot bi lahko pričakovali glede na vse prednosti, in to celo v državah, ki tolerirajo ali celo spodbujajo dvojno državljanstvo. Na tem mestu si je torej smiselno zastaviti sledeče vprašanje: ali se dvojno državljanstvo sploh še splača? S širitvijo različnih ekonomskih in socialnih pravic, vključno z volilno pravico na lokalni ravni, na imigrante s stalnim prebivališčem v državi sprejema se namreč zmanjšujejo razlike med statusom stalnega prebivalca in statusom državljana (Soysal 1996: 20–1). V evropskem kontekstu pa ne smemo prezreti pomena državljanstva Evropske unije (EU), ki državljanom držav članic prinaša različne dodatne pravice, ki so komplementarne pravicam, ki izhajajo iz državljanstva posamezne države (Martiniello 2000). Državljan države članice EU ima tako na podlagi državljanstva EU pravico do prostega gibanja in prebivanja na ozemlju držav članic, kar vključuje tudi možnost zaposlitve, poleg tega pa ima v državi stalnega prebivališča možnost, da voli in je izvoljen na volitvah v Evropski parlament in na občinskih volitvah in to pod enakimi pogoji kot državljani te države.³⁷ Dilema, ali takšne ureditve res zadoščajo ali pa ima dvojno državljanstvo primerjalno še vedno več pozitivnih učinkov tako pri naturalizaciji kot tudi celotnem procesu integracije, ostaja zaenkrat še odprto vprašanje in predmet nadaljnjih strokovnih analiz, raziskav in razprav.

³⁶ Hammar (1990: 98) navaja pet ključnih dejavnikov, ki naj bi vplivali na odločitev posameznika, da zaprosi za naturalizacijo: splošno okolje tako v državi izvora kot tudi državi sprejema (socio-ekonomske in politične razmere, politika državljanstva); posameznikovi načrti in ideje o njegovi migraciji (razlogi za emigracijo, načrti glede dolžine bivanja v sprejemni državi in morebitne integracije); percepcije prednosti in slabosti, ki izhajajo iz zamenjave državljanstva; dolžina bivanja v sprejemni državi; možnost dvojnega državljanstva.

³⁷ Omenjeni pravici sta opredeljeni v 8. členu Pogodbe o Evropski uniji.

PROBLEMATIKA DVOJNEGA DRŽAVLJANSTVA V SLOVENIJI

V okviru novih spoznanj o dvojnem državljanstvu in njegovi vlogi v procesu integracije imigrantov, ki so v mnogih državah že vodila do zakonodajnih sprememb v politikah državljanstva in integracijskih politikah, bom v nadaljevanju skušala analizirati, kako je k problematiki dvojnega državljanstva pristopila Slovenija. V luči dejstva, da Slovenija vse bolj postaja ciljna država imigrantov,³⁸ se bom osredotočila na vlogo, ki jo je slovenska država dodelila dvojnemu državljanstvu v svoji integracijski politiki. To tematiko bom obravnavala v dveh povezanih vsebinskih sklopih. Najprej bom opredelila temeljne značilnosti politike slovenske države do dvojnega državljanstva v obdobju njenega osamosvajanja in formiranja državlanskega telesa, temu pa bo sledila analiza današnjega stanja na področju dvojnega državljanstva.³⁹

Dvojno državljanstvo med osamosvajanjem Slovenije

Slovenija ob osamosvojitvi leta 1991 »sama po sebi ni imela zgodovinske dediščine državlanskega prava ali koncepta političnega članstva, razen »republiškega« državljanstva« v tedanji skupni jugoslovanski državi (Medved 2005: 467). Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 1/91–I), ki je bil sprejet v paketu osamosvojitvene zakonodaje, se je naslonil na takrat obstoječe republiško državljanstvo in v poglavju prehodnih določb, natančneje v 39. členu, opredelil, da je slovenski državljan tisti posameznik, ki »je po dosedanjih predpisih imel državljanstvo Republike Slovenije in Socialistične federativne Republike Jugoslavije«. S to opredelitvijo je bila vzpostavljena pravna kontinuiteta s prejšnjimi pravnimi redi,⁴⁰ vključno s pravnim redom Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), kar pa je posledično odprlo vprašanje ureditve položaja za druge državljane nekdanje skupne države, ki so med osamosvajanjem živeli v Sloveniji, vendar so imeli državljanstvo ene med preostalimi jugoslovanskimi republikami.⁴¹ Zaradi okoliščin, ki so že na začetku devetdesetih let kazale na zaostrovanje in stopnjevanje politične krize v nekdanji skupni državi, se Slovenija pri urejanju te problematike ni naslonila na mednarodno prakso urejanja državljanstva v primeru sukcesije, ki se je uveljavila po prvi in drugi svetovni vojni na območju Srednje in Vzhodne Evrope (Mesojedec Pervinšek 1997: 10). Takrat so države naslednice v okviru mirovnih pogodb pristale na splošno sprejemljiv način ureditve državljanstva »z določitvijo domovinske pri-

³⁸ Več o vpetosti Slovenije v sodobne migracijske tokove v prispevku Janeza Pirca v tej knjigi.

³⁹ Problematika začetne opredelitve slovenskega državlanskega telesa je natančneje predstavljena v prispevku Felicite Medved v tej knjigi.

⁴⁰ Natančnejši seznam še vedno aktualnih prejšnjih pravnih predpisov, ki se danes še vedno uporabljajo za ugotavljanje državljanstva v denacionalizacijskih postopkih, je naveden v Mesojedec Pervinšek (1997: 17–20).

⁴¹ SFRJ je poznala posebno obliko notranjega dvojnega državljanstva: zvezno državljanstvo SFRJ in državljanstva posameznih republik. Zvezno jugoslovansko državljanstvo je posameznik pridobil avtomatično s pridobitvijo enega izmed republiških državljanstev (Mesojedec Pervinšek 1997: 21–2). Več o tem tudi v prispevku Felicite Medved o začetni opredelitvi slovenskega državljanstva v tej knjigi.

stojnosti ali domicila kot temeljnega načela ter z upoštevanjem možnosti uporabe opcije» (*ibidem*). Takšen model je izključil možnost, da bi kdo ostal brez državljanstva, poleg tega pa je preprečeval nastanek večkratnega državljanstva. Drugačne predpostavke so veljale za zakonsko prakso devetdesetih let na področju državljanstva v državah naslednicah SFRJ. Te države so zaradi tedanjih političnih razmer to občutljivo vprašanje urejale z notranjo zakonodajo, kjer so natančneje opredelile priznanje svojega državljanstva skozi načelo kontinuitete ter določile naturalizacijske pogoje za tisto kategorijo prebivalcev, ki so imeli pred osamosvojitvijo državljanstvo SFRJ (Mesojedec Pervinšek 1997: 10). Tudi Slovenija zaradi vojnih razmer ni mogla skleniti bilateralnih sporazumov z nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, ki bi urejali vprašanje državljanstva v kontekstu nasledstva, zato je to vprašanje uredila enostransko, z notranjo zakonodajo s področja državljanstva.

Slovenska država je že v Izjavi o dobrih namenih (*Ur. l. RS*, št. 44/90-I), ki jo je sprejela slovenska skupščina ob razpisu plebiscita za samostojnost, zagotovila »vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo«. To izjavo je Slovenija ob osamosvojitvi uzakonila v Ustavnem zakonu za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 1/91-I), kjer je v 13. členu določila, da imajo osebe z državljanstvom drugih republik, ki so imele na dan plebiscita v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče in so v Sloveniji tudi dejansko živele, do končne ureditve njihovega statusa državljana ali tujca enakopraven status s slovenskimi državljani, z izjemo možnosti nakupa nepremičnin. Kot je razvidno iz obeh navedenih dokumentov, se je Slovenija odločila, da bo pri urejanju državljanstva državljanov nekdanjih jugoslovanskih republik upoštevala uveljavljeno mednarodno prakso, ki kot temeljni načeli pri reševanju takšne situacije priporoča izogibanje apatridnosti ter upoštevanje kriterija stalnega prebivanja in pristne, učinkovite vezi posameznika z novonastalo državo (Dedić 2003: 36–45).⁴² Ta uveljavljena načela je upoštevala tudi v zakonski ureditvi tega vprašanja, ki jo je podala v prvem odstavku 40. člena prehodnih in končnih določb Zakona o državljanstvu Republike Slovenije z dne 25. junija 1991 (*Ur. l. RS*, št. 1/91-I), in sicer z naslednjimi besedami:

Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče.

Slovenska država je s tem členom omogočila vsem državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so med osamosvajanjem imeli prijavljeno stalno prebivališče in so dejansko živeli v Sloveniji, da pridobijo slovensko državljanstvo po t. i. poenostavljenem postopku naturalizacije, v okviru katerega jim ni bilo potrebno izpolniti vseh pogojev, ki so veljali za postopek redne naturalizacije.⁴³ Medved (2005:

⁴² Pregled pomembnejših mednarodnih dokumentov o urejanju državljanstva v primeru sukcesije v Dedić (2003: 36–45).

⁴³ Postopek redne naturalizacije je opredeljen v 10. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije.

468) kot najpomembnejši razlog za takšno relativno liberalno politiko podeljevanja državljanstva ob konstituiranju državljanskega telesa nove države, ki je bila oblikovana brez večjih vidnih protislovij, poudarja slovensko željo po mednarodnem priznanju svoje suverenosti. Takšno priznanje je bilo pogojeno s spoštovanjem demokratičnih pravil državljanstva in drugih človekovih pravic, vključno s pravicami manjšin kot temeljnih načel vsake demokratične države – kot taka pa se je hotela prikazati tudi takrat novonastala slovenska država (*ibidem*). Tudi slovensko javno mnenje je bilo v tem začetnem obdobju osamosvajanja naklonjeno tovrstni politiki podeljevanja državljanstva. V okviru raziskave Slovensko javno mnenje je bilo leta 1990 postavljeno vprašanje, kdo in pod kakšnimi pogoji lahko pridobi slovensko državljanstvo, kjer se je 65 odstotkov anketirancev strinjalo, da naj imajo to možnost (avtomatično) vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji. Petina anketirancev se s to rešitvijo ni strinjalo.

Preglednica 1: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanje: *Z razglasitvijo nove ustave bo treba na novo urediti tudi vprašanje državljanstva slovenske države. Kdo in pod kakšnimi pogoji naj ima možnost pridobiti državljanstvo Republike Slovenije?*

	<i>Da</i>	<i>Ne</i>	<i>Ne vem</i>
avtomatično vsi Slovenci, Italijani in Madžari, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije	86,4	4,6	9
avtomatično vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji, če to želijo	64,9	21,6	13,5
vsı slovenski izseljenski, če to želijo	80,6	8	11,4
vsı pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji, če to želijo	65	19,2	14,9

Vir: Komac (1997: 85)

Veliko naklonjenost do takšne ureditve so izkazali tudi državljani nekdanje skupne države, saj je bilo proti pričakovanjem⁴⁴ za pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu vloženih kar 174 168 vlog tako mladoletnih kot polnoletnih oseb, kar je leta 1991 predstavljalo 8,7 odstotka celotnega stalnega prebivalstva Slovenije (Mesojedec Pervinšek 1997: 33). Pozitivne odločbe je v skladu z določili 40. člena do konca leta 2005 prejelo kar 171 127 oseb, kar hkrati pomeni, da je Slovenija s tem praviloma pridobila tudi tolikšno število dvojnih državljanov (Medved 2007: 232).⁴⁵ Omenjeni 40. člen namreč ni določil odpusta iz prejšnjega državljanstva

⁴⁴ Alenka Mesojedec Pervinšek (1997: 32) navaja, da je Ministrstvo za notranje zadeve ob sprejemu zakona pričakovalo le približno 80 000 vlog. Razlog za tolikšno povečanje vlog omenjena avtorica (1997: 33) vidi v malce pozneje sprejetem zakonu o stanovanjskih razmerjih, ki je nakup t. i. družbenih stanovanj pod zelo ugodnimi pogoji omogočil le slovenskim državljanom. Medvedova (2005: 471) pa opozarja, da takšen utilitaristični razlog ni bil edini izmed razlogov za povečano zanimanje za slovensko državljanstvo. V paleti razlogov, ki segajo od povsem instrumentalnih na eni strani do resničnih hotenj in želja, da postanejo dobri slovenski državljani oz. »pravi« Slovenci na drugi strani, ne smemo zanemariti možnosti ohranitve prejšnjega republiškega državljanstva oz. državljanstva države naslednice SFRJ ob hkratni večji varnosti slovenskega državljanstva v trenutkih naraščajočih političnih napetosti v vseh drugih nekdanjih republikah (*ibidem*).

⁴⁵ Temu številu moramo prišteti še 1676 posameznikov s prostora nekdanje Jugoslavije, ki so do konca leta 2005 pridobili slovensko državljanstvo v skladu z 19. členom prehodnih določb Zakona o spre-

tva kot pogoja za pridobitev slovenskega državljanstva po tem členu. Hkrati pa so vse države naslednice v svojih notranjih zakonodajah uveljavile načelo kontinuitete prejšnjega republiškega državljanstva, kar je državljanom nekdanjih republik, ki so živeli v Sloveniji in tu pridobili slovensko državljanstvo, omogočilo še pridobitev državljanstva svoje države izvora (Mesojedec Pervinšek 1999: 655).⁴⁶

Vendar pa je kmalu po sprejetju liberalne zakonodajne ureditve glede podeljevanja slovenskega državljanstva nekdanjim državljanom skupne države prišlo do določenih sprememb, ki so napovedovale oblikovanje restriktivnejše politike glede tega vprašanja. Že decembra istega leta je bil sprejet Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 30/91-I), ki je omenjeni 40. člen dopolnil z omejitvami pridobitev slovenskega državljanstva za tiste primere, ko je bil državljan druge republike po razglasitvi neodvisnosti obsojen zaradi kaznivih dejanj, uperjeni zoper Slovenijo, ali je pomenil nevarnost za javni red, varnost ali obrambo države.⁴⁷ Cilj teh dopolnitev je bil izključiti iz slovenskega državljanstva telesa vse tiste državljane nekdanjih republik, ki so bili aktivno udeleženi v agresiji zoper Slovenijo⁴⁸ – tu so bili mišljeni predvsem aktivni oficirji Jugoslovanske ljudske armade (JLA) – ter tiste, ki so imeli kazensko kartoteko. Nadaljnji primer poskusa izključitve državljanov nekdanjih republik iz slovenskega državljanstva telesa pa predstavlja primer t. i. izbrisanih. V paketu osamosvojitvene zakonodaje je bil sprejet tudi Zakon o tujcih (*Ur. l. RS*, št. 1/91-I), ki je v drugem odstavku 81. člena določil, da bodo tisti državljani nekdanjih republik, ki niso zaprosili za državljanstvo po 40. členu zakona o državljanstvu v določenem zakonskem roku ali so prejeli negativno odločbo, dva meseca po izteku tega roka (28. februar 1992) postali tujci. Ker pa zakon o tujcih ni uredil predhodnega pravnega položaja državljanov SFRJ, ki se niso odločili za slovensko državljanstvo ali jim je bila prošnja zavrnjena, so omenjeni posamezniki postali *de facto* tujci, ki prebivajo na ozemlju Slovenije ilegalno in si morajo status tujca šele urediti (Dedić 2003: 43). Ti posamezniki so bili torej izbrisani iz registra stalnih prebivalcev in to kljub temu, da so v Sloveniji živeli in delali že več desetletij ter si tu ustvarili tudi družine. Ta situacija še dandanes, kar petnajst let po izbrisu, ni razrešena in to kljub temu, da je ustavno sodišče že

membah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (*Ur. l. RS*, št. 96/2002), ki je v okviru poskusa dokončne rešitve sukcesijske državljanске problematike omogočil olajšano naturalizacijo polnoletnih oseb, ki so imele na 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne dalje v Sloveniji tudi neprekinjeno živele (Medved 2007: 232). Natančnejši statistični podatki o naturaliziranih državljanih v prispevku Felicite Medved o začetni opredelitvi slovenskega državljanstva v tej knjigi.

⁴⁶ Vendar naj na tem mestu opozorim, da so se posamezniki državljanstvu države izvora lahko odrekli po svoji lastni volji, poleg tega pa so obstajale določene kršitve omenjenih notranjih zakonodaj. Mesojedec Pervinšek (1999: 655) tako navaja, da niso redki primeri, ko države naslednice nekdanje Jugoslavije določenim osebam svojega državljanstva, sicer temelječega na zakonu, ne priznavajo. Več o notranjih zakonodajah nekdanjih jugoslovanskih republik tudi v Dedić (2003: 45–9).

⁴⁷ 2. in 3. odstavek 40. člena.

⁴⁸ Končina (1993: 136) ugotavlja, da je bil drugi odstavek 40. člena praktično neizvedljiv, saj temelji na kaznivih dejanjih iz Kazenskega zakonika SFRJ, ki se nanašajo predvsem na kazniva dejanja zoper svoj narod in zoper svojo državo. Ker pa je bila Slovenija v času agresije že samostojna država, so bile vse takšne kazenske ovadbe ovržene, saj se državljani drugih republik oz. državljani SFRJ niso borili zoper svoj narod ali državo, zato tudi ni bilo elementov teh kaznivih dejanj (*ibidem*).

leta 1999 v svoji odločbi⁴⁹ ugotovilo neskladnost drugega odstavka 81. člena zakona o tujcih z ustavo in ga zato razveljavilo. V drugi odločbi⁵⁰ iz istega leta pa je ustavno sodišče ugotovilo, »da je treba pritožnikom priznati stalno prebivališče na naslovu, kjer so bili prijavljeni pred nezakonitim izbrisom iz evidence stalnih prebivalcev«.⁵¹

Razlog za takšno politiko izključevanja imigrantov neslovenskega porekla Dedičeva (2003: 39) vidi v procesih nacionalne homogenizacije in opredeljevanjih državljankega telesa na podlagi etnične pripadnosti v skladu z načelom *ius sanguinis*, ki so zajeli vse novonastale postsocialistične države iz začetka devetdesetih let. Osnovni tendenci teh procesov sta bili podeljevanje državljanstva osebam, ki so pripadale večinski etnični skupnosti, ter omejevanje dostopa do državljanstva tistim posameznikom, ki so pripadali manjšinskim etničnim skupnostim⁵² (*ibidem*). Prepričanje večinske populacije, da lahko slovensko državljanstvo pripada le Slovencem, so potrdile tudi takratne javnomnenjske raziskave. Leta 1993 je v raziskavi Slovensko javno mnenje na vprašanje, ali je Slovenija preveč lahkotno podeljevala državljanstvo priseljencem,⁵³ s to trditvijo soglašalo skupno 83,3 odstotka anketirancev.

Preglednica 2: Prikaz odgovorov anketirancev na trditev: *Slovenska država je preveč lahkotno podeljevala državljanstvo priseljencem* (izraženo v odstotkih).

Popolnoma soglašam	v glavnem soglašam	neodločen	v glavnem ne soglašam	sploh soglašam	ne poznam ne vem
50,7	32,6	7,1	4,2	1,2	4,1

Vir: Komac (1997: 86)

Večinsko mnenje je bilo nenaklonjeno tudi dvojnemu državljanstvu, kar so raziskave javnega mnenja nakazovale že na samem začetku osamosvajanja. V že omenjeni raziskavi Slovensko javno mnenje iz leta 1990 se je skoraj 60 odstotkov anketirancev strinjalo, da Srb, ki ima slovensko državljanstvo, ne sme pridobiti še srbskega državljanstva. Le slaba četrtina anketirancev je bila tej možnosti naklonjena.

⁴⁹ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-284/94 z dne 4. februarja 1999.

⁵⁰ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. Up-60/97 z dne 15. julija 1999.

⁵¹ Natančnejša obravnava nadaljnjih poskusov pravne rešitve tega vprašanja v Dedič (2003) ter posebnem poročilu Varuha za človekove pravice Republike Slovenije Problematika »izbrisanih« v letnih poročilih varuha (Bratož in dr. 2004).

⁵² Dedičeva (2003: 39) kot primer omejevanja državljanstva osebam nepravne etnične pripadnosti navaja primer estonske države, ki je z izredno visokimi zahtevami glede znanja estonskega jezika iz estonskega državljanstva izključila velik del rusko govorečega prebivalstva. Tudi Češka republika je s postavljanjem strogih kriterijev glede nekaznovanosti in neprekinjenega bivanja na ozemlju češke države posredno izključila t. i. slovaške Rome (*ibidem*). Najbolj ilustrativen primer podeljevanja državljanstva pripadnikom večinske etnične pripadnosti pa predstavlja Hrvaška, ki je omogočila pridobitev hrvaškega državljanstva vsem posameznikom, ki so le izjavili, da se počutijo pripadnike hrvaške nacije (*ibidem*).

⁵³ Pojem »priseljenci« se je tu nanašal predvsem na imigrante s področja nekdanje Jugoslavije, ki so predstavljali daleč največji delež v imigrantski populaciji. Več v prispevku Janeza Pirca v tej knjigi.

Preglednica 3: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanje: *Ali lahko npr. Srb, ki trajno živi v Sloveniji in ima slovensko državljanstvo, pridobi še srbsko (dvojno) državljanstvo – ali ne?*

<i>lahko pridobi</i>	<i>ne sme pridobiti</i>	<i>neopredeljen, ne ve</i>
23,3	58,2	18,4

Vir: Komac (1997: 86)

Pozneje, najbolj intenzivno med letoma 1993 in 1996, se je takšno nestrinjanje z dvojnimi državljanstvi nekdanjih državljanov SFRJ sprevrglo v politično zavračanje dvojnega državljanstva in poskuse zakonodajnih posegov v ta status, kar je hkrati razkrilo tudi najpomembnejše protiargumente nasprotnikov dvojnega državljanstva, ki so temeljili predvsem na neracionalnih in nacionalističnih predpostavkah o nedeljivi nacionalni lojalnosti le eni državi, pomešani pa so bili s pogosto prisotnimi stereotipi o kriminalni naravi in brezposelnosti imigrantov. Vodilne pobudnice so bile predvsem dejavne opozicijske stranke, med katerimi je po številu pobud predvidljivo vodila Slovenska nacionalna stranka (SNS), za katero je značilna ravno nacionalistična retorika. Zmago Jelinčič je bil kot predsednik SNS tudi podpisnik prvega Predloga za izdajo zakona o preprečevanju dvojnega državljanstva s tezami,⁵⁴ objavljenem 13. julija 1993, v katerem je ugotavljal, da so državljani nekdanje Jugoslavije vzeli slovensko državljanstvo predvsem »iz koristoljubnih namenov«, poleg tega pa so ti posamezniki v veliki meri brezposelni in krivi za velik porast kriminala. Jelinčič je zato predlagal, da bi vsi, ki so pridobili državljanstvo v postopku redne naturalizacije, olajšane naturalizacije ali po 40. členu – torej vsi imigranti, z izjemo slovenskih izseljencev in njihovih potomcev – v 18 mesecih od sprejetja tega zakona predložili dokaz o prenehanju prejšnjega državljanstva ali pa bi izgubili slovensko državljanstvo. Državni zbor je zavrnil sprejetje tega zakona na svoji seji 7. oktobra 1993, vendar to ni oviralo omenjene politične stranke, da ne bi v naslednjih letih podala nekaj zelo sorodnih predlogov za odpravo dvojnega državljanstva. Naslednji predlog Zakona za odpravo dvojnega državljanstva,⁵⁵ ki se je nanašal na vse dvojne državljane, je natančno tri mesece (13. oktober 1993) pozneje v zakonodajni postopek poslalo tedanje ministrstvo za notranje zadeve. Po tem predlogu, ki se je skliceval na uveljavljeno prakso v drugih državah, bi morali slovenski državljani, ki so imeli tudi državljanstvo druge države, v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona podati izjavo o tem, ali želijo obdržati samo slovensko državljanstvo. V primeru podane izjave bi imeli dve leti časa, da predložijo dokaz o prenehanju drugega državljanstva, v nasprotnem primeru pa bi jim prenehalo slovensko državljanstvo. Predlog je bil umaknjen iz zakonodajnega postopka septembra 1994. Junija 1994 je sledil Predlog zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije⁵⁶ poslanske skupine Slovenske ljudske stranke, ki je bil po retoriki zelo podoben predlogom stranke SNS, saj so kot razloge za odpravo dvojnega državljanstva nava-

⁵⁴ *Poročevalec DZ*, XIX (20) 13. julij 1993.

⁵⁵ *Poročevalec DZ*, XIX (33), 13. oktober 1993.

⁵⁶ *Poročevalec DZ*, XX (22), 2. junij 1994.

jali predvsem kriminalno dejavnost imigrantov s prostora nekdanje Jugoslavije ter njihovo zlorabo vpisovanj v register stalnih prebivalcev tik pred osamosvojitvijo Slovenije, kar jim je omogočilo kasnejšo pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu.⁵⁷ V skladu s tem zakonskim predlogom bi se opravil pregled prijav stalnih prebivališč v določenem časovnem obdobju (od 1. januarja 1990 do 24. decembra 1990), slovenski državljani, ki so slovensko državljanstvo pridobili po 40. členu zakona o državljanstvu, pa bi morali v roku enega leta podati dokazilo o svoji ne-kaznovanosti, saj bi v nasprotnem primeru izgubili slovensko državljanstvo. Jeseni istega leta, natančneje 16. septembra 1994, je bil poslan v parlamentarno obravnavo eden najradikalnejših predlogov v zvezi z odpravo dvojnega državljanstva, in sicer Predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih na podlagi 40. člena zakona o državljanstvu Republike Slovenije,⁵⁸ ki sta ga vložila poslanca Marijan Poljšak in Sašo Lap in je po populistični, nacionalistični retoriki celo prekašal predloge stranke SNS. »Sanje večine Slovencev so bile slovenska Slovenija oziroma Republika Slovenija kot država slovenskega naroda«, zato je po mnenju predlagateljev treba rešiti stvari »v prid normalnega političnega ravnovesja v Sloveniji«. Priseljenci, ki so večinoma neprilagojeni in neasimilirani, so že pridobili vse materialne koristi slovenskega državljanstva, kot so stanovanja, certifikate, socialne podpore, zato »naj vsak priseljenec svojo srečo kuje iz državljanstva svoje balkanske republike, ki je tudi njegova domovina«. Predlagatelji so izrazili prepričanje, da je tujcu »vredno dati naše državljanstvo le, če za to izpolnjuje ustrezne pogoje, iz katerih je jasno, da se je prilagodil in da bo lojalen.« Predlagatelji so skušali svoje ideje upravičiti tudi s humanitarnim namenom, in sicer z utemeljitvijo, da se bodo balkanske vojne kmalu končale in bodo potrebovale svoje ljudi za obnovo, zato bomo »z odvzemu državljanstva Republike Slovenije /.../ te priseljence spodbudili, da se bodo usmerili v pomoč svojim državam in narodom z vrnitvijo v svoje domovine.« V skladu s tem zakonskim predlogom naj bi se odvzelo slovensko državljanstvo vsem tistim, ki so ga pridobili po 40. členu zakona o državljanstvu. Decembra 1995 sta poslanka umaknila svoj predlog z željo, da bi prišel v zakonodajni postopek Jelinčičev Predlog zakona o odpravi dvojnega državljanstva,⁵⁹ ki je bil vložen v proceduro v istem času kot zgoraj omenjeni predlog Poljšaka in Lapa. Ta Jelinčičev predlog je glede predlaganih rešitev skoraj identičen tistemu iz julija 1993, razlika je le v pričakovanih ciljih tega zakona, ki so se z reševanja brezposelnosti in zmanjševanja kriminala razširila še na večjo varnost in obrambno sposobnost drža-

⁵⁷ Dolenc (2005: 39) opozarja, da je bila registracija stalnega prebivališča zaradi same administrativne in politične ureditve v nekdanji skupni državi subjektivna ter da sta bili zaradi tega dejanska in registrirana priselitev v Slovenijo pogosto časovno neusklajeni, med obema je lahko preteklo tudi več let. Dolenc (*ibidem*) nadalje deli razloge, ki so posameznikom preprečevali prijavo stalnega prebivališča v Slovenijo, na razloge sistemske narave (prijava stalnega prebivališča ni bila možna zaradi namembnosti objektov, ki so bili namenjeni le za začasno bivanje, npr. samski domovi; prijava ni bila mogoča zaradi nelegiziranosti stanovanjskih objektov, npr. barakarska naselja; za prijavo so bili potrebni ustrezni dokumenti, ki so potrjevali pravico do prebivanja na določenem naslovu), razloge osebne narave (ugodnosti stalnega prebivanja v drugi republiki, prepričanje imigrantov o začasnosti bivanja v Sloveniji) ter druge razloge (priseljivanje zaposlenih v zvezni upravi, npr. JLA, ki zaradi svoje narave dela niso hoteli ali smeli biti registrirani).

⁵⁸ *Poročevalec DZ*, XX (34), 16. september 1994.

⁵⁹ *Poročevalec DZ*, XX (33), 14. september 1994.

ve, ureditev lastniških vprašanj in zaščite suverenosti Republike Slovenije.⁶⁰ Kot zadnji poskus napada na dvojno državljanstvo pa naj omenim še pobudo za razpis referendumu o odvzemu državljanstev, pridobljenih na podlagi 40. člena s strani poslancev Štefana Matuša in Marijana Poljšaka, za katero pa je ustavno sodišče ugotovilo, da je »v nasprotju z Ustavo Republike Slovenije«.⁶¹ Pozneje se je problematika dvojnega državljanstva nekoliko umirila, saj je bila »politično napeta arena odstopljena problemu t. i. izbrisanih«. (Medved 2005: 474).

Obdobje osamosvajanja novonastale slovenske države je torej zaznamoval začetni liberalni pristop do urejanja problematike dvojnega državljanstva, ki se je zaradi želje po lepši zunanji podobi novonastale države prikradel v državljansko zakonodajo, natančneje v 40. člen, in tako omogočil večini takratnih imigrantov, ki so prihajali s področja nekdanje Jugoslavije, da obdržijo državljanstvo države izvora. Takšna poteza slovenske države je tej skupini imigrantov omogočila formalno ohranjanje stikov z državo izvora, ki so bili zaradi vojnih razmer že tako oteženi, poleg tega pa jim je olajšana pridobitev slovenskega državljanstva omogočila enakopraven položaj z vsemi drugimi slovenskimi državljani. Ta zakonodajna ureditev je bila sicer podvržena mnogim napadom s strani nacionalističnih politikov, ki so skušali dvojne državljane prikazati kot dežurne krivce za vse družbene težave in jim zato odvzeti slovensko državljanstvo, vendar nobena izmed predlaganih zakonskih pobud za odpravo dvojnega državljanstva še zdaleč ni dobila zadostne podpore ravno zaradi populistične in celo diskriminatorne retorike, katere namen je bil zgolj pridobivanje političnih točk.

Politika dvojnega državljanstva v današnji Sloveniji

Kljub trenutni neizpostavljenosti tematike dvojnega državljanstva v javnem političnem in nacionalističnem diskurzu pa politiko dvojnega državljanstva v Sloveniji še vedno obremenjuje premisa o nacionalnosti slovenskega državljanstva, ki se skriva v formuli slovenski državljan = Slovenec in je jasno razvidna tudi iz današnje politike na področju dvojnega državljanstva. Temeljna značilnost sedanje ureditve vprašanja dvojnega državljanstva je namreč liberalna naklonjenost do dvojnega državljanstva oseb slovenskega porekla in restriktivna odklonilnost do dvojnega državljanstva imigrantov.⁶²

⁶⁰ Identičen predlog je Zmago Jelinčič s sopredlagateljki ponovno podal v letu 2001 (Medved 2005: 473).

⁶¹ Odločba Ustavnega sodišča U-I-266/95, z dne 20. novembra 1995.

⁶² Tovrstna dvotirna politika do dvojnega državljanstva je prisotna tudi v drugih državah nekdanje Jugoslavije. Tako Hrvaška, Srbija, Črna Gora, Makedonija ter Bosna in Hercegovina v svojih državljanskih zakonih v postopku redne naturalizacije kot enega izmed zahtevanih pogojev določajo odpoved prejšnjemu državljanstvu. Vse države sicer opredeljujejo določene izjeme, kjer tega pogoja ni potrebno izpolnjevati, kot je npr. primer poroke, mladoletne osebe, vendar so te izjeme uveljavljene v zakonodaji večine evropskih držav. Hkrati pa omenjene države vodijo relativno liberalno politiko podeljevanja državljanstva svojim izseljencem (tu izstopa predvsem Hrvaška), saj lahko ti državljanstvo svoje matične države pridobijo pod lažjimi pogoji, poleg tega pa lahko obdržijo svoje prejšnje državljanstvo (natančnejši podatki o državljanskih zakonih teh držav v seznamu literature). Na tem mestu naj opozorim še na trenutno aktualno problematiko dvojnega državljanstva srbskih in črnogorskih državlja-

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije⁶³ tako osebam slovenskega porekla, ki pridobijo slovensko državljanstvo v postopku naturalizacije, omogoča ohranitev izvirnega državljanstva. Slovenski izseljenci in njihovi potomci do četrtega kolena v ravni črti lahko v skladu s prvim odstavkom 12. člena⁶⁴ omenjenega zakona zaprosijo za slovensko državljanstvo, če dejansko živijo v Sloveniji eno leto pred vložitvijo prošnje in izpolnjujejo določene pogoje, med katerimi ni odpovedi prejšnjemu državljanstvu. Nadalje lahko osebe slovenskega porekla zaprosijo za slovensko državljanstvo v skladu s 13. členom tega zakona, ki ureja izredno naturalizacijo, in med drugim v prvem odstavku predvideva, da lahko oseba zaprosi za slovensko državljanstvo, če državi to koristi zaradi nacionalnih razlogov. Letos maja sprejeta vladna Uredba o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije⁶⁵ je natančneje opredelila možnost izredne naturalizacije iz nacionalnih razlogov, do katere so upravičeni slovenski izseljenci in njihovi potomci do četrtega kolena v ravni liniji ter pripadniki avtohtone slovenske narodne skupnosti v zamejstvu, ki izkažejo »aktivno vez z Republiko Slovenijo oziroma aktivno večletno delovanje v slovenskih društvih, šolah slovenskega jezika ali slovenskih izseljenskih, zdomskih ali manjšinskih organizacijah« ali pa so bili odpuščeni iz slovenskega državljanstva »zaradi razumljivih razlogov« in ponovno prosijo za sprejem v slovensko državljanstvo. Posebni element politike do dvojnega državljanstva oseb slovenskega porekla pa je status Slovenca brez slovenskega državljanstva,⁶⁶ ki bi ga lahko označili kot nepopolno obliko dvojnega državljanstva ali »kvazi-državljanstvo«, kot ga poimenuje Medved (2007: 230). Omenjeni status, ki ga je opredelil Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja,⁶⁷ namreč na določenih področjih izenačuje Slovence po svetu in zamejstvu s

nov, ki je nastala po lanski osamosvojitvi Črne Gore. Nastala situacija je sprožila pozitivne premike v smeri tolerance dvojnega državljanstva v Srbiji, ki je z nedavno sprejeto novelo zakona o državljanstvu omogočila ohranitev prejšnjega državljanstva za vse pripadnike srbskega naroda (in ostalih narodov na teritoriji Srbije), ki živijo izven Srbije. Ravno nasprotni predlogi pa so prisotni v Črni Gori, kjer je nedavno sprejeta nova ustava uveljavila prepoved dvojnega državljanstva za vse, ki želijo pridobiti črnogorsko državljanstvo (čeprav je poudarek v političnem diskurzu na srbskih državljanjih v Črni Gori). Vendar pa problematika dvojnega državljanstva v obeh državah še ni dokončno razrešena, saj naj bi Črna Gora sprejela novi zakon o državljanstvu v roku dveh mesecev, poleg tega pa politični predstavniki obeh strani ne opuščajo ideje o morebitni bilateralni ureditvi tega vprašanja.

⁶³ Zakon o državljanstvu Republike Slovenije – uradno prečiščeno besedilo /ZDRS-UPB2/, *Ur. l. RS*, št. 24/2007 z dne 20. marca 2007.

⁶⁴ 12. člen ureja naturalizacijo z olajšavami, kar pomeni, da prosilec ni potrebno izpolnjevati vseh pogojev, zahtevanih v postopku redne naturalizacije (omenjeno pokriva 10. člen istega zakona).

⁶⁵ Uredba o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu, *Ur. l. RS*, št. 41/2007, z dne 11. maja 2007.

⁶⁶ Podobno ureditev je poznala tudi povojna Zvezna republika Nemčija, ki je status Nemcev brez nemškega državljanstva podelila etničnim nemškim beguncem in izgnancem iz Vzhodne Evrope (Brubaker 1996: 169).

⁶⁷ Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, *Ur. l. RS*, št. 43/2006, z dne 21. aprila 2006. Status Slovenec brez slovenskega državljanstva je opredeljen v 59. členu omenjenega zakona, ki se glasi: »Status Slovenca brez državljanstva Republike Slovenije (v nadaljnjem besedilu: status Slovenca brez slovenskega državljanstva) lahko pridobi tisti posameznik:

- ki je slovenskega rodu (slovenskega porekla);
- je aktiven v organizacijah Slovencev zunaj Republike ali je aktivno povezan z Republiko Slovenijo;

slovenskimi državljani in jim podeljuje določene državljanske pravice kljub dejstvu, da ti posamezniki nimajo slovenskega državljanstva.⁶⁸

Takšne radodarnosti pa ni mogoče zaslediti v primeru imigrantov, ki niso slovenskega porekla. Ravno nasprotno, v skladu z rezultati primerjalne analize politik dvojnega državljanstva, ki jo je za vse države EU opravil Marc Morjé Howard (2005), vodi Slovenija poleg Litve eno najrestriktivnejših politik podeljevanja državljanstva imigrantom. Glede na rezultate t. i. indeksa MIPEX (*Migrant Integration Policy Index*), Slovenija glede dostopnosti slovenskega državljanstva sicer dosega povprečne vrednosti indeksa glede na vseh 28 evropskih držav, a pri primerjavi glede kriterijev za pridobitev slovenskega državljanstva pa se slovenska država ponovno znajde na dnu lestvice, in sicer med zadnjimi tremi analiziranimi državami.⁶⁹

V Sloveniji lahko imigranti zaprosijo za slovensko državljanstvo v postopku redne naturalizacije, kjer morajo v skladu z 10. členom zakona o državljanstvu najprej izpolniti kar deset pogojev, med katerimi je seveda tudi jasna odpoved prejšnjemu državljanstvu.⁷⁰ Obstajajo sicer določene izjeme k temu pogoju, ki pa veljajo le v primerih nesodelovanja s strani države izvora ali eksistencialne ogroženosti prosilca. Omenjeni 10. člen tako predvideva, da se lahko pogoj odpusta iz prejšnjega državljanstva spregleda le v sledečih primerih: če prosilec dokaže, da z naturalizacijo avtomatično izgubi svoje prejšnje državljanstvo; če tuja država sploh ne dovo-

- ne pripada društvom, političnim strankam in drugim organizacijam, ki nasprotujejo mednarodno-pravnim, ustavnim in zakonitim pravicam Slovencev v zamejstvu oziroma aktivno delujejo zoper ustavno ureditev Republike Slovenije in
- kateremu državljanstvo Republike Slovenije ni bilo odvzeto po določbah zakona, ki ureja državljanstvo Republike Slovenije.«

⁶⁸ Pravice, ki izhajajo iz statusa Slovencev brez slovenskega državljanstva, ureja 66. člen omenjenega zakona, ki se glasi:

»(1) Oseba s statusom Slovencev brez slovenskega državljanstva ima v Republiki Sloveniji zagotovljene naslednje pravice:

- pravico do ugodnejših vpisnih pogojev, določenih s statuti visokošolskih zavodov;
- pravico do enakopravnega nastopa na natečajih za znanstvene projekte, financirane z javnimi sredstvi, kot kandidat za nosilca projekta ali kot kandidat za sodelavca v projektu;
- dostop do vseh javnih kulturnih dobrin, pod enakimi pogoji, kot veljajo za slovenske državljane;
- pravico do vseh storitev javnih knjižnic, pod enakimi pogoji, kot veljajo za slovenske državljane;
- pravico do raziskovanja v javnih arhivih Republike Slovenije;
- možnost pridobitve statusa rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti;
- možnost pridobitve vseh priznanj in odlikovanj Republike Slovenije;
- možnost pridobitve lastninske pravice na nepremičninah pod enakimi pogoji, ki veljajo za državljane Republike Slovenije;
- prednost pri kandidiranju za prosto delovno mesto – ob izpolnjevanju pogojev za opravljanje objavljenega dela – pred ostalimi tujci; pri čemer so mišljeni tujci, ki niso državljani držav članic Evropske unije.

(2) Pravico oseb s statusom Slovencev brez slovenskega državljanstva iz devete alineje prvega odstavka tega člena morajo spoštovati vsi delodajalci v Republiki Sloveniji.«

⁶⁹ Natančnejše informacije o omenjenem indeksu, vključno z navedenimi podatki, so dostopne na naslednji spletni strani <http://www.integrationindex.eu/> (5. 11. 2007).

⁷⁰ Omenjeni 10. člen določa, da mora prosilec izpolniti naslednje pogoje: dopolnjenih 18 let; odpust iz prejšnjega državljanstva; dejansko življenje v Sloveniji 10 let, od tega neprekinjeno 5 let; zadostna materialna sredstva; znanje slovenskega jezika za potrebe vsakdanjega sporazumevanja; prosilec ni bil pravnomočno obsojen na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh mesecev; prosilcu ni bila izrečena odpoved prebivanja v Sloveniji; njegov sprejem ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države; poravnane davčne obveznosti; prosilec poda prisega.

li odpusta; če tuja država ne odloči o odpustu iz državljanstva v razumnem roku; če tuja država šteje dejanje naturalizacije za nelojalno dejanje, ki je sankcionirano v njenih predpisih. Letos sprejeta vladna Uredba o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije⁷¹ je v 8. členu za tiste prosilce, ki zaprosijo za olajšano naturalizacijo zaradi poroke s slovenskim državljanom,⁷² predvidela naslednje izjeme k pogoju odpusta iz prejšnjega državljanstva: če bi prenehanje izvirnega državljanstva za prosilca pomenilo ogrožanje njegovega življenja oziroma eksistence ali izgubo lastninske pravice na nepremičnini oziroma pravice do posedovanja nepremičnin. V primeru izjemnih dosežkov imigrantom preostane še možnost pridobitve slovenskega državljanstva v postopku izredne naturalizacije, kjer pa prav tako kot pri osebah slovenskega porekla ni nujen pogoj odpusta iz prejšnjega državljanstva. Na tem mestu naj poudarim privilegirani položaj, ki ga med imigranti uživajo državljani Evropske unije, saj lahko ti posamezniki v skladu z drugim odstavkom 10. člena zakona o državljanstvu obdržijo svoje predhodno državljanstvo tudi v postopku redne naturalizacije, če med državama obstaja vzajemnost.

In kakšna je percepcija takšne dvotirne politike dvojnega državljanstva pri večinski populaciji in imigrantih? Žal v Sloveniji nimamo takšnih poglobljenih strokovnih analiz, iz katerih bi bilo o tej problematiki razvidno mnenje obeh skupin. Delni uvid v stališča imigrantske populacije ponuja samo raziskava Percepcije slovenske integracijske politike iz leta 2003,⁷³ saj je slovenskim državljanom, ki so dvojno državljanstvo ohranili po 40. členu zakona o državljanstvu, zastavila med drugim tudi dve vprašanji s področja dvojnega državljanstva.⁷⁴ Anketirance so ob predpostavki, da so vsaj bežno spremljali zakonske pobude na tem področju, vprašali po mnenju o pobudah za odpravo dvojnega državljanstva. Kot je razvidno iz spodnje tabele, se je le dobra polovica anketirancev jasno opredelila do teh pobud, drugi pa so podali odgovor ne vem, drugo ali pa na vprašanje sploh niso odgovorili. Medved (2005: 475) navaja, da je za tolikšen neodziv na omenjeno vprašanje verjetno krivo dejstvo, »da je bilo vprašanje odprtega tipa za to polovico anketirancev morda prezahtevno ali premalo natančno zastavljeno, ali pa je tema navkljub določeni časovni oddaljenosti od omenjenih pobud poseganja v status dvojnega državljanstva še vedno občutljiva in da iz teh razlogov nanj niso znali ali želeli odgovoriti«.

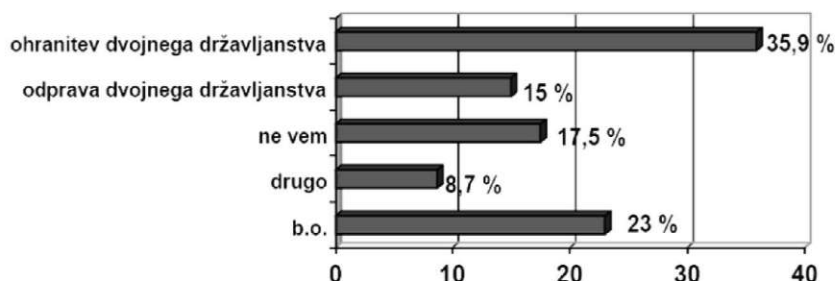
⁷¹ Uredba o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije, *Ur. l. RS*, št. 51/2007 z dne 8. junija 2007.

⁷² Omenjeno ureja četrti odstavek 12. člena zakona o državljanstvu.

⁷³ Natančnejši podatki o raziskavi so navedeni v uvodnem poglavju te knjige.

⁷⁴ Medved (2005: 474) v zaključnem poročilu raziskave navaja, da sta bili obe vprašanji postavljeni v odprti obliki zato, »da sta se poleg aktiviranja pogledov, stališč in/ali izkušenj, povezanih z dvojnim državljanstvom, dotaknili tudi kognitivne sfere percepcije, torej določeno poznavanje neuspešnih pobud, ki so bile v Sloveniji predlagane v smislu odprave dvojnega državljanstva in določena znanja o državljanstvu kot statusu in državljanskih pravicah na splošno.«

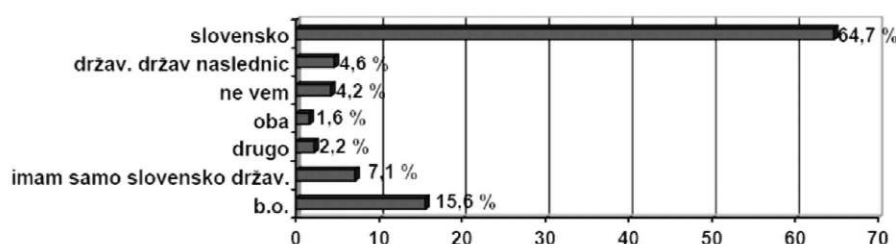
Slika 1: Prikaz mnenj anketirancev o odpravi dvojnega državljanstva v Republiki Sloveniji (izraženo v odstotkih)



Vir: Medved (2005: 475)

Vendar pa so za analizo stališč zanimivi predvsem tisti odgovori, kjer so anketiranci glede omenjenih pobud jasno izrazili svoje mnenje. Od polovice anketirancev jih je 35 odstotkov izrazilo željo po ohranitvi dvojnega državljanstva, 15 odstotkov pa bi se strinjalo z odpravo dvojnega državljanstva. Primerjava po posameznih etničnih skupinah pokaže večjo željo po ohranitvi dvojnega državljanstva pri Hrvatih (52,9 odstotka), pri skupini »drugi« (52,3 odstotka), malce nadpovprečno zanimanje pa je izraženo tudi pri Bošnjakih in Muslimanih (39,3 odstotka) (Medved 2005: 476). Odgovori se med spoloma bistveno ne razlikujejo, prav tako je sorazmerna porazdelitev tudi v primeru starostnih skupin, kjer sta nekoliko bolj naklonjena dvojnemu državljanstvu mlajša in srednja starostna skupina (36,4 odstotka oziroma 36,2 odstotka), nekoliko manj pa starejša starostna skupina (35,3 odstotka) (*ibidem*). Glede na znanje in obveščenost, ki ga je vprašanje zahtevalo, ohranitev dvojnega državljanstva pričakovano podpirajo tisti z najvišjo formalno izobrazbo, najmanj pa tisti z najnižjo izobrazbo (*ibidem*). Prav tako pričakovana je tudi večja podpora dvojnemu državljanstvu med tistimi, ki so se v Slovenijo priselili (36,9 odstotka), kot med tistimi, ki v Sloveniji živijo že od rojstva (32,7 odstotka).

Slika 2: Prikaz preference anketirancev o ohranitvi državljanstva (izraženo v odstotkih)



Vir: Medved (2005: 479)

Zanimiva je tudi analiza odgovorov na vprašanje, katero državljanstvo bi želeli ohranili, če bi med državami naslednicami Jugoslavije prišlo do skupnega dogovora o odpravi dvojnega državljanstva. Kot je razvidno iz spodnje tabele, bi se v takem

primeru kar 65 odstotkov vseh anketiranih odločilo za ohranitev slovenskega državljanstva.

Analiza odgovorov glede na etnično sestavo anketirancev pokaže največjo odločnost za slovensko državljanstvo pri anketiranih slovenske etnične opredelitve in neopredeljenimi (več kot 70 odstotkov), sledijo jim Hrvati, Bošnjaki in Muslimani ter anketiranci drugih etničnih opredelitev (okoli 63 odstotkov), najmanj zanimanja za slovensko državljanstvo pa so z manj kot 60 odstotki pokazali Srbi in osebe neznanе etnične opredelitve (Medved 2005: 480). Kot že pri prejšnjem vprašanju tudi tu spol ni imel bistvenega vpliva na odgovore, prav tako pa bistvenih razlik ni mogoče zaslediti pri starostnih skupinah – najbolj bi se za slovensko državljanstvo odločali starejši od 51 let (68 odstotkov), najmanj zanimanja pa so pokazali stari med 31 in 50 let (62,1 odstotka) (Medved 2005: 481). Želja po ohranitvi slovenskega državljanstva pada sorazmerno z višjo izobrazbo – zanj bi se odločilo 68 odstotkov anketirancev z najnižjo osnovnošolsko izobrazbo in okrog 58 odstotkov anketirancev s končano višjo šolo ali fakulteto (Medved 2005: 482). Na željo po ohranitvi slovenskega državljanstva je vplivala tudi dolžina bivanja v Sloveniji, saj je bila želja malce manj močna med tistimi anketiranci, ki bivajo v Sloveniji od rojstva (60,9 odstotka), kot med tistimi, ki so se v Slovenijo priselili (65,9 odstotka) (Medved 2005: 483).

Medved (2005: 483) v zaključnem poročilu raziskave zaključí analizo obeh zgornjih vprašanj z ugotovitvijo, da proučevani populaciji toleriranje dvojnega državljanstva ustreza, saj ji med drugim omogoča ohranjanje stikov z državo njihovega izvora oziroma izvora njihovih staršev.

ZAKLJUČEK

Dvojno državljanstvo je bilo od povojnega obdobja pa vse do začetka devetdesetih let tako na teoretični kot praktični ravni označeno kot nezaželen družbeni pojav, saj je bil z domnevnim spodkopavanjem premise o ekskluzivnosti nacionalne lojalnosti anomalija v obstoječem mednarodnem sistemu nacionalnih držav. Nadalje naj bi dvojno državljanstvo pomenilo resno grožnjo mednarodni stabilnosti in nacionalni varnosti držav, kjer so dvojni državljani predstavljali večji delež celotne populacije, saj so se med njimi domnevno skrivali tudi obveščevalni agenti. Tudi obtožbe o superiornosti položaja, ki omogoča izkoriščanje državljanskih pravic v dveh državah, niso bile redke. Če bi temu prišteli še vse potencialne težave v vsakdanjem življenju, ki so izhajale iz kolizije nacionalnih zakonodaj, je bil edini logični zaključek, da je treba dvojno državljanstvo omejiti in postopoma dokončno odpraviti. Vendar se v vseh desetletjih, ko je dvojno državljanstvo sedelo na zatožni klopi, nobena med predvidenimi grožnjami ni uresničila, pa tudi druge skrbi so se izkazale za pretirane. V luči teh spoznanj se je razvil bolj tolerant in sprejemljivejši odnos do dvojnega državljanstva, poudarjati pa se je začelo tudi pozitivne učinke tega fenomena. Med izpostavljenimi prednostmi dvojnega državljanstva je domnevno spodbudna vloga v procesu integracije imigrantov v družbo sprejema, v okviru katerega

ima dvojno državljanstvo dve pomembni vlogi: bil naj bi med ključnimi dejavniki pri odločitvi za naturalizacijo v državi sprejema, poleg tega pa naj bi predvidoma spodbudno delovalo tudi v celotnem procesu integracije. Akademski spoznanja o tovrstni vlogi dvojnega državljanstva so zaradi kratke zgodovine preučevanja sicer še skopa in ne zajemajo vse področij integracijskega procesa, vendar so lahko kljub temu pomembno vodilo državam pri oblikovanju njihovih politik glede dvojnega državljanstva. Marsikatera evropska država se je že naslonila na tovrstna nova spoznanja in ustrezno oblikovala bolj tolerantno politiko do dvojnega državljanstva, poleg tega pa je dvojnemu državljanstvu namenila pomembno vlogo v svoji integracijski politiki.

Slovenija na tem področju zaenkrat še ni zgodba o uspehu. Toleranten odnos do dvojnega državljanstva in njegove vloge v integracijskem procesu imigrantov neslovenskega porekla je pokazala le med osamosvajanjem slovenske države, ko je državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik liberalno ponudila pridobitev slovenskega državljanstva ob relativno ugodnih pogojih in hkratni ohranitvi izvirnega državljanstva. Dandanes smo priča ravno nasprotnemu trendu, saj je slovenska država zelo restriktivna glede dopuščanja dvojnega državljanstva pri imigrantih in skoraj ne priznava odstopanj od načela odpovedi prejšnjemu državljanstvu. Takšna obravnava pa ne velja za osebe slovenskega porekla, ki se jim podeljuje določene državljanske pravice tudi v primerih, ko osebe nimajo slovenskega državljanstva (status Slovencev brez slovenskega državljanstva). Nekateri avtorji (npr. Faist, Gerdes in Rieple 2004: 921) sicer ugotavljajo, da je za mnoge države značilno, da so bolj tolerantne do dvojnega državljanstva svojih državljanov, ki živijo v tujini, kot pa do dvojnega državljanstva imigrantov na njihovem teritoriju. Vendar pa diskriminatorne obravnave imigrantov neslovenskega porekla v primerjavi z obravnavo oseb slovenskega porekla ni mogoče upravičiti le »z nacionalnim interesom, da se Slovenci iz tujine vrnejo v domovino«, kot je to trdila nekdanja uslužbenka Ministrstva za notranje zadeve Alenka Mesojevec Pervinšek (1997: 14). Takšna politika je pravzaprav paradoksalna in kontradiktorna, saj spodbuja dvojno državljanstvo kot dejavnik integracijskega procesa le pri osebah slovenskega porekla, ki praviloma zaradi znanja slovenskega jezika in razvejane socialne mreže sorodnikov in družinskih prijateljev nimajo toliko težav pri vključevanju v družbo sprejema, kot jih imajo imigranti, ki prihajajo iz kulturno in jezikovno bolj različnih družb (npr. imigranti iz Azije in Afrike). Slovenija bi morala na podlagi novih akademskih spoznanj o dvojnem državljanstvu ponovno opredeliti vlogo, ki jo v svoji državljanski in integracijski politiki namenja dvojnemu državljanstvu. Oblikovati bi morala bolj tolerantno politiko do dvojnega državljanstva tudi v primeru imigrantov neslovenskega porekla, ker bi to olajšalo njihove odločitve za pridobitev slovenskega državljanstva ter istočasno omogočilo njihovo celovito (tudi politično) integracijo v slovensko družbo.

LITERATURA

Sekundarni viri

- Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer ur. (2000) *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer ur. (2001a) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (2001b) Plural Nationality: Facing the Future in a Migratory World. V Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, 63–88. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (2002) *Citizenship Policies for an Age of Migration*. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Bar-Yaacov, Nissim (1961) *Dual Nationality*. London: Stevens & Sons Limited.
- Basch, Linda, Nina Glick Schiller in Cristina Szanton Blanc (1994) *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne: Gordon and Breach.
- Bauböck, Rainer (1994) *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*. Aldershot: Edward Elgar.
- Bloemrad, Irene (2004) Who Claims Dual Citizenship? The Limits of Postnationalism, the Possibilities of Transnationalism and the Persistence of Traditional Citizenship. *The International Migration Review* 38(2), 389–426.
- Bosniak, Linda (2001) Denationalizing Citizenship. V Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, 237–52. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Bratož, Nataša in drugi (2004) *Problematika »izbrisanih« v letnih poročilih varuha*. Posebno poročilo. Ljubljana: Urad varuha človekovih pravic Republike Slovenije, http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/posebna_porocila/pp-izbrisani-junij2004.vsebina.pdf (16. 10. 2007).
- Brubaker, William Rogers (1996) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge (Massachusetts) in London: Harvard University Press.
- Chavi Keeney, Nana (2007) *With Strict Policies in Place, Dutch Discourse on Integration Becomes More Inclusive*, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=596> (14. 10. 2007).
- Dedić, Jasminka (2003) Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva. V Dedić, Jasminka, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*, 23–84. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dolenc, Danilo (2005). Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, 37–88. Zaključno poročilo projekta. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

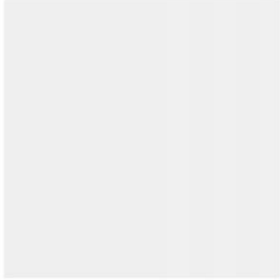
- Faist, Thomas, Jürgen Gerdes in Beate Rieple (2004) Dual Citizenship as a Path-Dependent Process. *The International Migration Review* 38(3), 913–44.
- Feldblum, Miriam (2000) Managing Membership: New Trends in Citizenship and Nationality Policy. V Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, 475–99. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Geč-Korošec, Miroslava (1986) Dvojno državljanstvo. *Večer* 24. 3: 6.
- Hailbronner, Kay (2002) Germany's Citizenship Law under Immigration Pressure. V Hansen, Randall in Patrick Weil (ur.) *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe*, 121–35. New York in Oxford: Berghahn Books.
- Hammar, Tomas (1989) State, Nation, and Dual Citizenship. V William Rogers Brubaker (ur.) *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, 81–95. Lanham: University Press of America.
- Hammar, Tomas (1990) *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.
- Hansen, Randall in Patrick Weil (2002) Dual Citizenship in a Changed World: Immigration, Gender and Social Rights. V Hansen, Randall in Patrick Weil (ur.) *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe*, 1–15. New York in Oxford: Berghahn Books.
- Jacobson, David (1996) *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore in London: John Hopkins University Press.
- Joppke, Christian (2001) The Evolution of Alien Rights in the United States, Germany and the European Union. V Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, 36–62. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Klusmeyer, Douglas (2001) Introduction. V Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, 1–14. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Kojanec, Giovanni (2000) Multiple Nationality. V *Trends and Developments in National and International Law on Nationality*, 1st European Conference on Nationality, Strasbourg, 18.–19. oktober 1999, 35–47, [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/foreigners_and_citizens/nationality/conferences/Conference%20\(1999\)Proceedings.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/foreigners_and_citizens/nationality/conferences/Conference%20(1999)Proceedings.pdf) (14. 10. 2007).
- Komac, Miran (1997) Srbska skupnost v Sloveniji (statistična slika). *Razprave in gradivo* 32, 73–115.
- Končina, Nada (1992) Dvojno državljanstvo. *Pravna praksa* 11(25), 11–2.
- Končina, Nada (1993) *Zakon o državljanstvu Republike Slovenije s komentarjem*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
- Koslowski, Rey (2000) *Migrants and Citizens: Demographic Change in the European State System*. Ithaca in London: Cornell University Press.
- Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, David A. (2002) New Rules for Dual Nationality. V Hansen, Randall in Patrick Weil (ur.) *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe*, 34–60. New York in Oxford: Berghahn Books.

- Martiniello, Marco (2000) Citizenship of the European Union. V Aleinikoff, T. Alexander in Douglas Klusmeyer (ur.) *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*, 342–80. Washington D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Medved, Felicita (2002) Volilna pravica tujcev s stalnim prebivališčem kot prispevek integraciji in lokalni samoupravi. *Razprave in gradivo* 40, 22–39.
- Medved, Felicita (2005) Politična integracija, državljanstvo, politična participacija in reprezentacija. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*. Zaključno poročilo projekta, 453–557. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Medved, Felicita (2007) From civic to ethnic community? The evolution of Slovenian citizenship. V Bauböck, Rainer, Bernhard Perchinig in Wiebke Sievers (ur.) *Citizenship Policies in the New Europe*, 213–242. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mesojedec Pervinšek, Alenka (1997) *Predpisi o državljanih in tujcih z uvodnimi pojasnili*. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.
- Mesojedec Pervinšek, Alenka (1999). Učinek mednarodnega prava v notranjem pravu Republike Slovenije na področju državljanstva. V *Slovensko javno pravo na prehodu v novo tisočletje*; V. Dnevi javnega prava, Porotorož, 7.–9. junij 1999, 647–61. Ljubljana: Inštitut za javno upravo.
- Migrant Integration Policy Index*, <http://www.integrationindex.eu/> (5. 11. 2007).
- Morjé Howard, Marc (2005) Variation in Dual Citizenship Policies in the Countries of the EU. *International Migration Review* 39(3), 697–720.
- Schuck, Peter H. (2002) Plural Citizenships. V Hansen, Randall in Patrick Weil (ur.) *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe*, 61–99. New York in Oxford: Berghahn Books.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu (1994) *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu (1996) Changing Citizenship in Europe: Remarks on Postnational Membership and the National State. V Cesarani, David in Mary Fullbrook (ur.) *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, 17–29. London in New York: Routledge.
- Spiro, Peter J. (2002) Embracing Dual Nationality. V Hansen, Randall in Patrick Weil (ur.) *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U. S. and Europe*, 19–33. New York in Oxford: Berghahn Books.
- United Nations Organisation (2006) *Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision*. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, POP/DB/MIG/Rev.2005, <http://esa.un.org/migration/index.asp?panel=1> (10. 10. 2007).
- van Steenbergen, Bart ur. (1994) *The Condition of Citizenship*. London: Sage Publications.

Primarni viri:

- Act on Amending and Supplementing the Act on Citizenship of the Former Yugoslav Republic of Macedonia, *Official Gazette of the Republic of Macedonia*, 8(LX), 23. februar 2004, <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=11&lid=6265> (25. 11. 2007).
- Act on Citizenship of the Former Yugoslav Republic of Macedonia, *Official Gazette of the Republic of Macedonia*, 3. november 1992, <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=11&lid=2197> (25. 11. 2007)
- Dodatni protokol h Konvenciji o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Additional Protocol to the the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 24. november 1977, v veljavi od 17. oktobra 1983, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/096.htm> (14. 10. 2007).
- Drugi protokol, ki dopolnjuje Konvencijo o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Second Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 2. februar 1993, v veljavi od 24. marca 1995, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/096.htm> (14. 10. 2007).
- Evropska konvencija o državljanstvu (*European Convention on Nationality*); Strasbourg, 6. november 1997, v veljavi od 1. marca 2000, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm> (14. 10. 2007).
- Izjava o dobrih namenih, Ur. l. RS, št. 44/90-I.
- Konvencija o določenih vprašanjih, povezanih s konfliktom državljanskih zakonov (*Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Laws*), Haag, 12. april 1930, v veljavi od 1. julija 1937, <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=11&lid=5572> (12. 10. 2007).
- Konvencija o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Convention on Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg, 6. maj 1963, v veljavi od 28. marca 1968, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/043.htm> (14. 10. 2007).
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-266/95 z dne 20. novembra 1995; Ur. l. RS, št. 69/95 z dne 1. decembra 1995.
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-284/94 z dne 4. februarja 1999; Ur. l. RS, št. 14/99 z dne 12. marca 1999.
- Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. Up-60/97, z dne 15. julija 1999 (OdlUS VIII/2).
- Pogodba o Evropski uniji (*Treaty of European Union*), Maastricht, 7. februar 1992, v veljavi od 1. novembra 1993. Uradni slovenski prevod objavljen v Ur. l. RS, št. 27/04 z dne 23. marca 2004, http://www.uradni-list.si/priloge/RS_2004-027-00024-MP_P014-0000.PDF (10. 10. 2007).
- Predlog za izdajo zakona o preprečevanju dvojnega državljanstva s tezami, *Poročevalec DZ*, XIX (20), 13. julij 1993.

- Predlog zakona o odpravi dvojnega državljanstva, *Poročevalec DZ*, XIX (33), 13. oktober 1993.
- Predlog zakona o reviziji državljanstva Republike Slovenije, *Poročevalec DZ*, XX (22), 2. junij 1994.
- Predlog zakona o odvzemu državljanstev Republike Slovenije, pridobljenih na osnovi 40. člena zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1/91-I in 30/91-I). *Poročevalec DZ*, XX (34), 16. september 1994.
- Predlog zakona za odpravo dvojnega državljanstva, *Poročevalec DZ*, XX (33), 14. september 1994.
- Protokol, ki dopolnjuje Konvencijo o zmanjšanju primerov večkratnega državljanstva in o vojaških obveznostih v primerih večkratnega državljanstva (*Protocol amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*), Strasbourg 24. november 1977, v veljavi od 8. septembra 1978, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/095.htm> (14. 10. 2007).
- Uredba o merilih in okoliščinah ugotavljanja pogojev pridobitve državljanstva Republike Slovenije v postopku naturalizacije, *Ur. l. RS*, št. 51/2007 z dne 8. junija 2007.
- Uredba o merilih za ugotavljanje nacionalnega interesa pri sprejemu v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu, *Ur. l. RS*, št. 41/2007 z dne 11. maja 2007.
- Ustava Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 33/1991 z dne 28. decembra 1991.
- Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 1/91-I z dne 25. junija 1991.
- Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 30/91-I z dne 14. decembra 1991.
- Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik BiH*, št. 13/99 z dne 26. avgusta 1999.
- Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 1/91-I z dne 25. junija 1991.
- Zakon o državljanstvu Republike Slovenije – uradno prečiščeno besedilo /ZDRS-UPB2/, *Ur. l. RS*, št. 24/2007 z dne 20. marca 2007.
- Zakon o državljanstvu Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, št. 135/04 z dne 21. decembra 2004.
- Zakon o hrvatskom državljanstvu, *Narodne novine*, št. 53/91 z dne 8. oktobra 1991.
- Zakon o izmenama i dopunama zakona o državljanstvu Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, št. 90/07 z dne 24. septembra 2007.
- Zakon o izmjenama i dopunama zakona o hrvatskom državljanstvu, *Narodne novine*, št. 28/92.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, *Ur. l. RS*, št. 43/2006 z dne 21. aprila 2006.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije /ZDRS-Č/, *Ur. l. RS*, št. 96/2002 z dne 14. novembra 2002.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalnih volitvah, *Ur. l. RS*, št. 51/02 z dne 11. junija 2002.
- Zakon o tujcih, *Ur. l. RS*, št. 1/91-I z dne 25. junija 1991.



RAZMIŠLJANJA O POJAVIH NESTRPNOSTI IN ETNIČNE DISTANCE V SLOVENSKI DRUŽBI

Če nisi čefur, si pa kmet, debeluh, neumnež ali že kaj drugega

Mojca Medvešek

UVOD

Kulturna oziroma etnična raznovrstnost je dejstvo življenja. V sodobnih razmerah se v posameznih družbah, tudi zaradi globalizacije, na eni strani povečuje kulturna oziroma etnična raznovrstnost, na drugi strani pa želja in namera posameznikov ter skupnosti po ohranjanju svojih specifičnih kulturnih oziroma etničnih značilnosti.¹ Vse etnične skupnosti in njihovi pripadniki, ki živijo na nekem ozemlju, so na tak ali drugačen način soustvarjalci identitete prostora in jim zato mora biti priznано solastništvo kulturne dediščine tega ozemlja.² Spoštovanje in sprejemanje različnih kultur oziroma etničnosti, izmenjava etničnih in kulturnih elementov, ki dejansko bogatijo življenje vseh prebivalcev, mora biti vrednoteno kot prednost in ne pomanjkljivost družbe. Takšne okoliščine so prvi pogoj za razvoj trdne in kohezivne družbe. Pri čemer pa ni dovolj, da je razvoj večkulturnosti konsenz, sprejet na politični ravni, bolj kot to je pomembno in potrebno, da je večkulturnost oziroma etnična raznolikost obravnavana kot vrednota ter prednostni potencial družbe v vsakdanjem življenju oziroma med ljudmi.

Pogosteje kot enakopravni pripadniki družbe, so priseljenci, njihovi potomci in pripadniki posameznih etničnih manjšin v družbi obravnavani kot tvorci problemov, kot potencialna grožnja obstoječim kulturnim normam, narodni identiteti in suverenosti države, kot konkurenca na trgu delovne sile, kot posamezniki, katerih lojalnost državi je sumljiva. Ideja, da je integracija dvosmerni proces, ki ne pomeni samo prilagajanja priseljenjskih populacij, temveč tudi aktivno vlogo večinskega naroda ter družbe sprejemnice v smislu sprejemanja priseljencev, pa je še vedno mnogim tuja in nesprejemljiva. V sodobnih družbah je v devetdesetih letih zaznan porast ksenofobije, nestrpnosti in diskriminacije (Baumgartl in Favell 1995). Izrazi etnične nestrpnosti in nasilje, ki ju zasledimo v nekaterih medijih ali drugih področjih življenja, naraščanje popularnosti ekstremnih desničarskih strank in majhno število priseljencev ali pripadnikov manjšinskih etničnih skupnosti, ki zasedajo pomembne družbene položaje, ki s seboj prinašajo politično ali ekonomsko moč, je vse prej kot pot, ki bi nas pripeljala k družbi enakih možnosti oziroma k družbeni koheziji. Takšni negativni pojavi onemogočajo priseljencem, da bi s svojim znanjem in sposobnostmi v polni meri prispevali k razvoju družbe, hkrati pa tudi družba ne more izkoristiti potencialov priseljenjske populacije.

Dejansko se morata zgoditi dva procesa, priseljenci se morajo prilagoditi življenju v državi sprejemnici, večinski narod pa mora sprejeti priseljence kot enakopravne pripadnike družbe. In kadar se ne prvi in ne drugi proces ne uresniči v dovolj-

¹ Kulturno in etnično pluralne družbe pa niso samo značilnost sodobnosti. Družbe tudi v preteklosti niso bile kulturno in etnično homogene. Bil pa je v preteklosti, dosti bolj kot v sedanjosti, razširjen mit o homogeni družbi, ki je močno opredeljeval percepcije prebivalcev in politike družb oziroma držav.

² Medtem ko je kulturna raznolikost večinskega naroda obravnavana kot vrednota, ki jo je treba ohranjati, se za priseljence pogosto pričakuje, da se bodo asimilirali, prilagodili dominantni kulturi ter odrekli elementom lastne prinesene kulture.

šni meri, se kaj hitro razvije nestrpnost, etnična distanca,³ diskriminacija,⁴ s tem pa posledično pogoji za oblikovanje neenakih možnosti priseljske populacije. Namen tega prispevka ni v ugotavljanju, v kolikšnem obsegu pojavi diskriminacije dejansko obstajajo, osredotočili se bomo na dve: kakšna so na eni strani stališča večinskega naroda do priseljencev in kakšna so stališča priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev o pojavih nestrpnosti in diskriminacije v slovenski družbi. Na žalost ni prav veliko novejših empiričnih podatkov oziroma raziskav, ki bi ponazarjale stališča večinskega naroda do priseljencev. Za proučevanje stališč večinskega naroda smo uporabili nekatere empirične podatke, zbrane v raziskavah Slovenskega javnega mnenja (SJM) Fakultete za družbene vede. Empirične podatke o tem, kako priseljenci in potomci priseljencev občutijo pojave diskriminacije ter nestrpnosti, smo zbrali v raziskavah Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP) in Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji.⁵ S pomočjo vprašalnika in osebnih intervjujev smo jih spraševali o njihovem zadovoljstvu z življenjem v Sloveniji, o tem ali je pojavov nestrpnosti v Sloveniji več ali manj kot pred osamosvojitvijo, o njihovih strategijah prilagajanja (sprememba imena, prikrivanje etnične pripadnosti), na katerih področjih vsakdanjega življenja se srečujejo s pojavi nestrpnosti, s kakšnimi oblikami nestrpnosti se soočajo in kakšna je etnična struktura njihovih prijateljskih vezi. Preden analiziramo mnenja in percepcije prebivalcev o obstoju etnične distance in pojavih nestrpnosti v vsakdanjem življenju, pogledjmo, kako je to področje opredeljeno v slovenski ustavi in zakonodaji.

³ Nizka družbena distanca obstaja med posamezniki ali skupnostmi takrat, kadar je med njimi vzpostavljena družbena interakcija, kadar živijo v skupnem okolju, kadar se med seboj družijo, se med seboj poročajo, prijateljujejo, imajo sorodnike v drugi »skupini« ali pa samo odobravajo prisotnost drugih. O visoki družbeni distanci govorimo takrat, ko teh odnosov ni, oziroma kadar med njimi ni vzpostavljenih relativno konstantnih stikov (McFarland in Brown 1973).

⁴ Pojave etnične nestrpnosti, etnične distance, ki vodijo do diskriminacije, tudi kadar gre za namerno in zavestno oziroma neposredno diskriminatorno delovanje, je težko identificirati, saj so pogosto subtilni in skriti. Še težje je identificirati nenamerno, neposredno ali institucionalno diskriminacijo. Za opredelitev procesov, ki povzročajo neenako obravnavo in lahko vodijo do družbene izključenosti posameznikov zaradi njihove etnične pripadnosti, je potrebno kompleksno raziskovanje, ki vključuje različne metode in pristope.

V Veliki Britaniji je bilo izvedenih kar nekaj raziskav (Daniel 1968, Smith 1977, Brown in Gray 1985), ki so se ukvarjale s proučevanjem razširjenosti diskriminacije na različnih področjih vsakdanjega življenja. Daniel (1968) je izvedel serijo eksperimentov, v katerih so posamezniki (nebeli priseljenci, beli priseljenci in pripadniki večinskega naroda) v kontroliranih okoliščinah, z enakimi karakteristikami (spol, starost, izobrazba) sodelovali v razgovorih za delo, iskali stanovanje ali pa so prijavili za določeno komercialno storitev. Eksperimenti so pokazali obstoj rasne diskriminacije v Veliki Britaniji, pri čemer so bili najbolj diskriminirani nebeli priseljenci. Podobni raziskavi, izvedeni nekaj let pozneje, v sedemdesetih (Smith 1977) in osemdesetih (Brown in Gray 1985), v tem časovnem obdobju nista pokazali rasti diskriminacije. V devetdesetih letih je Policy Studies Institute (1994) izvedel nekoliko drugačno raziskavo o diskriminaciji, in sicer s pomočjo preučevanja stališč in mnenj prebivalstva. Pokazalo se je, da veliko večji delež ljudi verjame v obstoj diskriminacije, kot pa diskriminacijo dejansko občuti. Raziskava je še pokazala porast diskriminacije v percepcijah ljudi. Ali je diskriminacije zares vedno več ali pa se o tem samo več govori in se ljudje zaradi tega pojavov diskriminacije bolj zavedajo, je seveda drugo vprašanje (Pilkington 2003: 43–44).

⁵ Odgovora na zastavljena vprašanja smo iskali pri projektu Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji (2005–2007), vodja projekta dr. Miran Komac, sodelavka dr. Mojca Medvešek, financer ARRS.

MEHANIZMI ODPRAVLJANJA DISKRIMINACIJE V SLOVENSKI ZAKONODAJI

Med prioritete naloge slovenske države naj bi sodila tudi izgradnja modelov vključevanja priseljencev in njihovih potomcev v slovensko družbo ter mehanizmov odpravljanja vseh oblik diskriminacije. Na področju oblikovanja pravnega okvirja za odpravo ali preprečevanje diskriminacije je slovenska država že marsikaj postorila, toda rezultati novjših raziskav kažejo,⁶ da priseljenci in njihovi potomci zaradi svoje etnične pripadnosti na mnogih življenjskih področjih še vedno zaznavajo neenako obravnavo.

Kar nekaj členov slovenske ustave je posvečeno zagotavljanju enakih možnosti. Na primer 13. člen ustave, ki določa: »Tujci imajo v Sloveniji v skladu z mednarodnimi pogodbami vse pravice, zagotovljene s to ustavo in z zakoni, razen tistih, ki jih imajo po ustavi ali po zakonu samo državljani Slovenije,« in 14. člen, v katerem je zapisano: »V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerikoli drugo osebno okoliščino. Vsi so pred zakonom enaki.« 22. člen opredeljuje enako varstvo pravic vseh oseb v postopku pred državnimi organi: »Vsakomur je zagotovljeno enako varstvo njegovih pravic v postopku pred sodiščem in pred drugimi državnimi organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih.« Enak dostop do zaposlitve je opredeljen v 49. členu: »Zagotovljena je svoboda dela. Vsakdo prosto izbira zaposlitev. Vsakomur je pod enakimi pogoji dostopno vsako delovno mesto. Prisilno delo je prepovedano.« Poleg tega je v 63. členu zapisano, da je protiustavno »vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti. Protiustavno je vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni.« Ob vsem tem 16. člen ustave, ki govori o začasni razveljavitvi in omejitvi pravic, pravi:

S to ustavo določene človekove pravice in temeljne svoboščine je izjemoma dopustno začasno razveljaviti ali omejiti v vojnem in izrednem stanju. Človekove pravice in temeljne svoboščine se smejo razveljaviti ali omejiti le za čas trajanja vojnega ali izrednega stanja, vendar v obsegu, ki ga tako stanje zahteva, in tako, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki bi temeljila le na rasi, narodni pripadnosti, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali katerikoli drugi osebni okoliščini. Določba prejšnjega odstavka ne dopušča nobenega začasnega razveljavljanja ali omejevanja pravic, določenih v 17., 18., 21., 27., 28., 29. in 41. členu.

⁶ Na primer projekti Percepcije slovenske integracijske politike I, 2002–2004 (INV), Percepcije slovenske integracijske politike II, 2004–2006 (INV), Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo. Analiza etnične strukture (sestave) prebivalstva Mestne občine Ljubljana, 2004–2005 (INV).

Ustava določa tudi institut Varuha človekovih pravic,⁷ ki se ukvarja s pojavi razlikovanja in nestrpnostjo.

Poleg ustavnih določb, ki prepovedujejo med drugimi tudi etnično diskriminacijo, je potrebno sprejetje še drugih antidiskriminacijskih določb v zakonodaji. V slovenski zakonodaji so antidiskriminacijske določbe vključene na primer v Zakon o varstvu javnega reda in miru (*Ur. l. RS* 70/06), ki določa ravnanja, ki pomenijo kršitev javnega reda in miru na javnem kraju ali v zasebnem prostoru ter sankcije za taka ravnanja. Ena njegovih določb (20. člen, vzbujanje nestrpnosti) pravi, da se nekatere vrste vedenja (nasilno in drzno vedenje, nedostojno vedenje, poškodovanje uradnega napisa, oznake ali odločbe, vključno z uničevanjem uradnih simbolov, pisanje po objektih ali uničevanje državnih simbolov) strožje kaznujejo, če so med drugim storjene z namenom razpihovanja nacionalne, rasne, etnične ali verske, politične nestrpnosti. Prepoved razlikovanja⁸ in razpihovanje rasnega sovraštva⁹ ter ustrezne kazni so zapisane tudi v Kazenskem zakoniku.

V skladu z uresničevanjem direktiv Evropske unije¹⁰ je Državni zbor Republike Slovenije leta 2004 sprejel Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (*Ur. l. RS*, št. 50/04, št. 61/07), ki obravnava razlikovanja na podlagi različnih okoliščin (tudi na podlagi nacionalnega, rasnega ali etničnega porekla, jezika in verskega prepričanja) na številnih področjih, kot so zaposlovanje, delovna razmerja, članstvo v sindikatih in interesnih združenjih, izobraževanje, socialno varstvo ter dostop do in zagotavljanje blaga in storitev. Zakon prepoveduje neposredno in posredno razlikovanje, viktimizacijo in nadlegovanje ter predvideva vzpostavitev dveh organov, ki

⁷ Podlago za ustanovitev institucije Varuha človekovih pravic (ombudsmana) v Republiki Sloveniji daje ustava Republike Slovenije, v kateri 159. člen določa, da se ustanovi ombudsman za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v razmerju do državnih organov, organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil.

⁸ 141. člen (Kršitev enakopravnosti): (1) Kdor zaradi razlike v narodnosti, rasi, barvi, veroizpovedi, etnični pripadnosti, spolu, jeziku, političnem ali drugačnem prepričanju, spolni usmerjenosti, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali kakšni drugi okoliščini prikrajša koga za katero izmed človekovih pravic ali temeljnih svoboščin, ki so priznane od mednarodne skupnosti ali določene z ustavo ali zakonom, ali mu takšno pravico ali svoboščino omeji, ali kdor na podlagi takšnega razlikovanja komu da kakšno posebno pravico ali ugodnost, se kaznuje z denarno kaznijo ali z zaporom do enega leta. (2) Enako se kaznuje, kdor preganja posameznika ali organizacijo zaradi njihovega zavzemanja za enakopravnost ljudi. (3) Če stori dejanje iz prvega ali drugega odstavka tega člena uradna oseba z zlorabo uradnega položaja ali uradnih pravic, se kaznuje z zaporom do treh let (*Ur. l. RS*, št. 95/04).

⁹ 300. člen (Zbujanje sovraštva, razdora ali nestrpnosti, ki temelji na kršitvi načela enakosti): (1) Kdor izziva ali razpihuje narodnostno, rasno ali versko sovraštvo, razdor ali nestrpnost, ali širi ideje o večvrednosti ene rase nad drugo, ali daje kakršnokoli pomoč pri rasistični dejavnosti, ali zanika, zmanjšuje pomen, odobrava ali zagovarja genocid, se kaznuje z zaporom do dveh let. (2) Če je dejanje iz prejšnjega odstavka storjeno s prisilo, grdim ravnanjem, ogrožanjem varnosti, s sramotitvijo narodnostnih, etničnih ali verskih simbolov, s poškodovanjem tujih stvari, z oskrunitvijo spomenikov, spominskih znamenj ali grobov, se storilec kaznuje z zaporom do petih let. (3) Material in predmeti, ki nosijo sporočila iz prvega odstavka tega člena, kot tudi pripomočki, namenjeni za njihovo izdelovanje, razmnoževanje in razpečevanje, se vzamejo ali njihova uporaba ustrezno onemogoči (*Ur. l. RS*, št. 95/04).

¹⁰ Direktiva Sveta 2000/43/ES o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost in Direktiva Sveta 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu.

spremljata njegovo izvajanje: Vladnega sveta za izvajanje načela enakega obravnavanja¹¹ in Zagovornika načela enakega obravnavanja.¹²

Ne glede na to, da obstajajo različne možnosti in različni kanali, po katerih lahko potencialno oškodovani posamezniki posredujejo neenako obravnavo zaradi njihove etnične pripadnosti, ki so jo doživeli, je takšnih prijav na primer pri varuhu človekovih pravic, pri zagovorniku načela enakega obravnavanja¹³ ali celo kazenskih ovadb oziroma obtožb,¹⁴ dejansko v Sloveniji izredno malo.¹⁵

¹¹ V 9. členu (Svet Vlade za uresničevanje načela enakega obravnavanja) Zakona o uresničevanju načela enakega obravnavanja je opredeljeno: (1) Za spremljanje in ocenjevanje položaja posameznih družbenih skupin z vidika uresničevanja načela enakega obravnavanja Vlada kot svoje strokovno in posvetovalno telo ustanovi Svet za uresničevanje načela enakega obravnavanja (v nadaljnjem besedilu: Svet). (2) Svet pri opravljanju svojih nalog sodeluje s pristojnimi državnimi organi in drugimi institucijami na področju enakega obravnavanja oseb in preprečevanja diskriminacije na podlagi osebnih okoliščin. – V svetu je 24 članic in članov ministrstev in vladnih služb, narodnostnih manjšin, nevladnih organizacij in strokovnih institucij.

¹² Organ zagovornika načela enakega obravnavanja je ustanovljen v okviru Vladnega urada za enake možnosti in je pristojen za zagotavljanje pomoči žrtvam razlikovanja glede različne okolščine.

¹³ Iz Poročila o delu zagovornice enakih možnosti žensk in moških ter zagovornice načela enakosti za leto 2005 je razbrati, da je bilo vloženih šest pobud zaradi diskriminacije in nadlegovanja na podlagi narodnosti, državljanstva in domicila. (Poročilo o delu zagovornice enakih možnosti žensk in moških ter zagovornice načela enakosti za leto 2005, http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/zagovornica_porocilo2005.pdf (15. 11. 2007).

¹⁴ Ugotovitev o majhnem številu kazenskih ovadb in obtožb je zapisana v European Commission against Racism and Intolerance, Third Report on Slovenia, 30. junij 2006, European Commission against Racism and Intolerance in tudi v Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the EU (2007) European Union Agency for Fundamental Rights, http://fra.europa.eu/fra/material/pub/racism/report_racism_0807_en.pdf (15. 11. 2007). V slednjem je zapisano, da je Policija v letu 2005 podala pet kazenskih ovadb, v letu 2006 pa naj bi bili obravnavani trije primeri kriminalnih obtožb kršitve razpihovanja sovraštva na rasni, etnični ali verski osnovi, Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the EU (2007) European Union Agency for Fundamental Rights, str. 117, http://fra.europa.eu/fra/material/pub/racism/report_racism_0807_en.pdf (15. 11. 2007) – Primeri slovenske sodne prakse, povezane z etnično diskriminacijo (vključno s sovražnim govorom), ki so jih razsodila slovenska sodišča, je predstavljena na spletni strani <http://www.antidiscrimination.etc-graz.at/cms/index.php?id=118> (15. 11. 2007).

¹⁵ Raziskava Eurobarometra o diskriminaciji, izvedena leta 2006, kaže, da je v povprečju obveščenost ljudi o obstoju antidiskriminacijskih določb in zakonov v državah članicah EU dokaj nizka. Samo 36 odstotkov državljanov članic EU je seznanjenih, da ima njihova država določbe v zakonodaji, ki preprečujejo obstoj diskriminacije zaradi etnične pripadnosti pri zaposlovanju. – Anketirance so tudi vprašali: V primeru, da ste žrtev etnične diskriminacije ali nadlegovanja, ali poznajo svoje pravice? 32 odstotkov državljanov članic EU pozna svoje pravice, v Sloveniji je pritrdilno odgovorilo nekoliko več, 36 odstotkov anketiranih, kar pa še vedno ni veliko (Discrimination in the European Union (2007) Special Eurobarometer 263, Fieldwork: June–July 2006, Publication: January 2007, European Commission, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_sum_en.pdf (19. 11. 2007).

STALIŠČA VEČINSKEGA NARODA DO PRISELJENCEV Z OBMOČJA NEKDANJE JUGOSLAVIJE

Precejšen fond podatkov o medetničnih odnosih v Sloveniji je bil zbran z raziskavami Slovenskega javnega mnenja (SJM), vendar se večina nanaša na obdobje pred osamosvojitvijo Slovenije.¹⁶ Pregled empiričnih podatkov, zbranih v posamičnih raziskavah SJM-ja v zadnjih treh desetletjih, kaže prisotnost distance večinskega naroda do priseljenjskih populacij, katere obseg je odvisen predvsem od konkretne družbenega konteksta in političnih razmer.¹⁷ Raziskave SJM-ja so pokazale zadržan odnos do priseljencev iz nekdanje Jugoslavije že v sedemdesetih letih,¹⁸ daleč pred osamosvojitvijo Slovenije,¹⁹ pokazale pa so tudi naraščanje občutkov nestrpnosti do priseljencev med večinskim narodom v nekajletnem obdobju pred razpadom Jugoslavije. Iz javnomnenjskih raziskav je mogoče razbrati, kako so se v osemdesetih letih odnosi med večinskim narodom in priseljenci v percepcijah ljudi postopno začeli krhati. V raziskavi SJM iz leta 1980 je 35,4 odstotka anketiranih menilo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Skoraj polovica anketiranih pa se s tem ni strinjala. Pri čemer so se stališča pripadnikov drugih

¹⁶ V raziskavi SJM se je tematika medetničnih odnosov prvič pojavila leta 70/71. Pri obravnavi omenjenih podatkov je treba upoštevati, da: »Izbor enot, vključenih v raziskave SJM, temelji na registru oseb s stalnim bivališčem v Republiki Sloveniji. Tako v raziskavo niti teoretično ne morejo biti vključeni tisti, ki nimajo stalnega bivališča v RS (kar pa je uspelo redkim pripadnikom novodobnih narodnostnih manjšin, še posebej tistim, ki so prišli v Slovenijo po letu 1991). V praksi pa so iz vzorca anketiranih izključeni tudi tisti, ki dejansko ne živijo na formalnem naslovu (npr. najemniki in podnajemniki). Tako nam pričujoči rezultati predstavljajo predvsem mnenje Slovencev o obravnavanih temah, mnenje samih pripadnikov manjšin pa ni zadovoljivo izmerjeno« (Omerzu 2001: 2).

¹⁷ Več o tem (Komac 2005: 207–36).

¹⁸ Leta 1970/71 je na vprašanje *V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali v glavnem slabo?* 42,7 odstotka anketirancev odgovorilo, da se jim zdi v glavnem slabo. Ob tem, da večinsko prebivalstvo ni kazalo pretiranega navdušenja nad priseljevanjem ljudi iz nekdanje Jugoslavije, pa so bile njihove ocene odnosov med večinskim in že priseljenim prebivalstvom bolj pozitivno ocenjene. Tako so v SJM leta 1978 na zastavljeno vprašanje *Kakšni so odnosi med narodi in narodnostmi, ki živijo v Sloveniji?* (Vprašanje je imelo šest mogočih odgovorov: zelo dobri, dobri, komaj zadovoljivi, slabi, zelo slabi, ne vem) 84,7 odstotka anketiranih odgovorilo, da so odnosi dobri, samo 1,8 odstotka pa jih je menilo, da so odnosi slabi. Na lokalni ravni so bili odgovori anketiranih nekoliko drugačni, nekaj manjši delež ljudi je izrazil zadovoljstvo z medetničnimi odnosi. Na vprašanje *Kakšni so odnosi med Slovenci in delavci iz drugih republik, ki živijo v vaši krajevni skupnosti?* je 67 odstotkov anketirancev menilo, da so odnosi dobri, 3,7 odstotka pa je menilo, da so odnosi slabi (Niko Toš in drugi 1970).

¹⁹ Empirični podatki (SJM) nazorno kažejo razraščanje mednacionalnih napetosti v jugoslovanski družbi. Te napetosti se kažejo tudi v slovenskem okolju. Bolj kot se jugoslovanska kriza približuje vrhuncu (po letu 1986), bolj se povečuje prepričanje anketirancev, da so ogroženi. Podatki kažejo, da začinjajo mednacionalni in medrepubliški konflikti vplivati na medosebne odnose, da vzbujajo ksenofobijo, negativne predsodke in stereotipe. V raziskavah SJM, ki so bile opravljene pred izbruhom jugoslovanske krize, se je ugotavljalo, da »so bili temeljni razlogi za ne široko razširjeno etnično distanco med jugoslovanskimi narodi medsebojne globlje kulturne razlike, sedaj pa se etnična distanca širi predvsem na temelju medsebojnih političnih razlik. Politični odnosi kvarijo osebne medetnične odnose in širijo medsebojne disjunktivne odnose. Za ponazoritev te trditve navajamo podatek, da so Slovenci na eni strani najbolj izrazito pripravljeni vstopati v primarne in sekundarne (dobre sosedske) odnose s Hrvati, po drugi strani pa se kažejo najbolj opazni odnosi etnične distance v razmerjih Slovencev do Srbov« (Klinar 1992: 70).

jugoslovanskih narodov in »drugih« precej razlikovala od stališč Slovencev. 82,5 odstotka anketiranih pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov je menilo, da priseljevanje delavcev z območja nekdanje Jugoslavije ne ogroža Slovencev.

Tabela 1: Odgovori anketiranih na vprašanje *Nekateri menijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate?* (SJM 1980²⁰)

	Slovenci		Pripadniki drugih jugoslovanskih narodov		Drugi		Skupaj	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Ne	869	46,7	118	82,5	11	45,8	998	49,3
Ne vem	295	15,9	12	8,4	3	12,5	310	15,3
Da	695	37,4	13	9,1	10	41,7	718	35,4
Skupaj	1.859	100	143	100	24	100	2.026	100

V raziskavi leta 1980 se je ponovilo vprašanje *Kakšni so odnosi med narodi in narodnostmi, ki živijo v Sloveniji*, ki je bilo zastavljeno že leta 1970.²¹ Tokrat je nekoliko manj, 80,7 odstotka anketiranih odgovorilo, da so odnosi dobri, nekoliko več, 2,5 odstotka, pa jih je menilo, da so odnosi slabi. Na lokalni ravni se je delež tistih, ki so menili, da so odnosi slabi, še povečal. Na vprašanje *Kakšni so odnosi med Slovenci in delavci iz drugih republik, ki živijo v vaši krajevni skupnosti?* jih je 68,3 odstotka menilo, da so odnosi dobri, 5,9 odstotka pa, da so odnosi slabi.²² Še večji preobrat v percepcijah ljudi je zaznati leta 1988,²³ ko je na isto vprašanje 38 odstotkov anketirancev odgovorilo, da so odnosi dobri, kar 19,8 odstotka pa jih je menilo, da so odnosi slabi. Empirični podatki kažejo vidno zaostrovanje na področju medetničnih odnosov v osemdesetih letih. Delež anketirancev, ki so menili, da so odnosi med večinskim narodom in narodi oziroma narodnostmi z območja nekdanje Jugoslavije dobri, se je zmanjševal, delež tistih, ki so menili, da so odnosi slabi, pa se je povečeval.

V začetku devetdesetih letih so se v percepcijah ljudi pokazale nove zaostritve v medetničnih odnosih. V raziskavi SJM iz leta 1990²⁴ se je delež anketirancev, ki je menil, da priseljevanje delavcev iz tedanjih jugoslovanskih republik ogroža Slovence, povečal na kar 53 odstotkov, zgolj 28,5 odstotka anketiranih se s to trditvijo ni strinjalo.

²⁰ Niko Toš in drugi (1980) Slovensko javno mnenje 1980. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.

²¹ Vprašanje zaprtega tipa je imelo tokrat ponujene drugačne mogoče odgovore: zelo dobri, dobri, niti dobri niti slabi, slabi, zelo slabi, ne vem.

²² Srednje vrednosti odgovorov na vprašanji o odnosih med narodi v Sloveniji in v okviru krajevne skupnosti kažejo nekoliko večje razlike med večinsko populacijo in priseljenci v primerjavi z rezultati v sedemdesetih letih.

²³ Niko Toš in drugi (1988) Slovensko javno mnenje 1988. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 2000.

²⁴ Niko Toš in drugi (1990) Slovensko javno mnenje 1990. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.

Tabela 2: Odgovori anketiranih na vprašanje *Nekateri menijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate?* (SJM 1990)

	Slovenci		Pripadniki drugih jugoslovanskih narodov		Drugi		Skupaj	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Ne	442	24,2	134	66,7	8	32,0	584	28,5
Ne vem	333	18,3	43	21,4	4	16,0	380	18,5
Da	1.049	57,5	24	11,9	13	52,0	1.086	53,0
Skupaj	1.824	100	201	100	25	100	2.050	100

Na zastavljeno vprašanje *Kakšni so po vašem mnenju odnosi med narodi in narodnostmi, ki živijo v Sloveniji?* je v letu 1990 51,4 odstotka anketiranih odgovorilo, da so odnosi dobri, 10,2 odstotka pa je menilo, da so odnosi slabi. Na vprašanje *Kakšni so odnosi med Slovenci in delavci iz drugih republik, ki živijo v vaši krajevni skupnosti?* pa je 62,2 odstotka odgovorilo, da so odnosi dobri, 5,6 odstotka pa je menilo, da so odnosi slabi. V letu 1990 je bila splošna ocena medetničnih odnosov v Sloveniji precej podobna oceni iz osemdesetih.

Leta 2003,²⁵ dvanajst let po osamosvojitvi Slovenije, so v raziskavi SJM obravnavali vsebinsko podobna vprašanja. Tokrat so anketirance spraševali o tem, katera trditev jim je bližja: *za družbo je bolje, če različne rasne in etnične skupine ohranijo svoje posebne običaje in tradicije ali bolje je, če se te skupine prilagodijo in zlijejo s širšo družbo*. 53,8 odstotka anketiranih je menilo, da je bolje za družbo, če različne rasne in etnične skupine ohranijo svoje posebne običaje in tradicije, 38,1 odstotka anketiranih pa je menilo, da je bolje, če se te skupine prilagodijo in zlijejo s širšo družbo, 8,1 odstotka anketiranih pa se do trditev ni opredelilo. Anketirance so spraševali tudi o stališčih glede bolj konkretnih posledic prisotnosti priseljencev. Več kot polovica anketiranih je menila, da se zaradi priseljencev povečuje število kaznivih dejanj, 48 odstotkov je menilo, da priseljenci zasedajo delovna mesta ljudem, ki so rojeni v Sloveniji, 47,8 odstotka anketiranih pa je menilo, da država za pomoč priseljencem porabi preveč denarja. Da so priseljenci koristni za razvoj slovenskega gospodarstva, je trdilo 31,1 odstotka anketiranih.

²⁵ Niko Toš in drugi (2003/2) Slovensko javno mnenje 2003/2: Mednarodna raziskava o družini in Narodni identiteti in Stališča o lokalni demokraciji, CJMMK, 2003, Ljubljana. – Etnična struktura vzorca SJM leta 2003 je 92,1 odstotka Slovencev, 6,4 odstotka pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije, 1,5 odstotka anketiranih pa je združenih v kategoriji drugo.

Tabela 3: Odgovori anketiranih na vprašanje: *Obstajajo različna mnenja o priseljenjih, ki so prišli iz drugih držav ali republik nekdanje Jugoslavije in živijo v Sloveniji. (S »priseljenci« mislimo ljudi, ki so prišli z namenom, da bi se v Sloveniji za stalno naselili.) V kakšni meri se strinjate ali ne strinjate z naslednjimi trditvami? (SJM 2003/2; N = 1.093)*

	Strinjam se	
	Število	%
Zaradi priseljencev se povečuje število kaznivih dejanj.	569	53,8
Priseljenci na splošno koristijo slovenskemu gospodarstvu.	325	31,1
Priseljenci zasedajo delovna mesta ljudem, ki so bili rojeni v Sloveniji.	509	48,0
Zaradi priseljencev postaja Slovenija bolj odprta za nove ideje in kulture.	462	44,4
Država porabi preveč denarja za pomoč priseljemcem.	477	47,8

Poleg tega je skoraj polovica anketiranih (48,8 odstotka) menila, da je treba število priseljencev v Sloveniji zmanjšati. Če te odgovore primerjamo z odgovori anketirancev na podobno vprašanje leta 1986²⁶ in 1988, vidimo, da je delež anketirancev, ki se zavzema za manjše število priseljencev v Sloveniji, leta 2003 pravzaprav nižji od deležev tistih, ki so konec osemdesetih menili, da je treba priseljevanje omejiti ali celo preprečiti. »Odstotek tistih, ki so mnenja, da je treba priseljevanje omejiti ali priseljevanje celo preprečiti, doseže leta 1986 60-odstotni delež /.../, dve leti pozneje pa je o takšni omejevalni politiki priseljevanja prepričanih kar tri četrtine anketiranih /.../.« (Komac 2005: 226).

Tabela 4: Odgovori anketiranih na vprašanje: *Ali menite, da bi bilo potrebno število priseljencev v Sloveniji: močno povečati, nekoliko povečati, naj ostane enako, nekoliko zmanjšati, močno zmanjšati, ne vem; so bili sledeči (SJM 2003/2; N = 1.092)*

	Število	%
Močno povečati	5	0,5
Nekoliko povečati	27	2,5
Naj ostane enako	474	43,4
Nekoliko zmanjšati	349	32,0
Močno zmanjšati	183	16,8
Ne vem	54	4,9
Skupaj	1.092	100

Iz empiričnih podatkov raziskav SJM med letoma 1970 in 2003 lahko razberemo, da so stališča večinskega naroda do priseljencev, kot se kažejo v raziskavi leta 2003, precej podobna stališčem večinskega naroda do priseljencev, kot so se kazala v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let, preden so nastopile večje zaostritve v medetničnih odnosih.

Poleg stališč in mnenj večinskega naroda o priseljevanju oziroma priseljenjih je

²⁶ Niko Toš in drugi (1986) Slovensko javno mnenje 1986. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.

lahko med kazalniki obstoja etnične distance v družbi tudi delež etnično mešanih zakonov²⁷ v posameznih etničnih skupnostih. Večje število etnično mešanih zakonov lahko razumemo kot znak, da različna etnična pripadnost posameznikov ni razumljena kot družbena in kulturna razlika, ki bi ustvarjala oviro za obstoj zakonske zveze. V tem smislu so etnično mešani zakoni obravnavani kot pokazatelji, v kolikšni meri so manjšinske skupnosti in večinska skupnost oblikovale primarne vezi, do katere mere so meje med posameznimi etničnimi skupnostmi zmanjšane, in tudi to, da pripadniki različnih etničnih skupnosti sprejemajo drug drugega kot družbeno ali socialno enake. Tako naj bi poroka priseljenca s pripadnikom večinske skupnosti pomenila odstranitev zadnje in najbolj osebne ovire na integracijski poti. Vendar bi bilo nerealno pričakovati, da bodo etnično mešani zakoni med dvema etničnima skupnostma izbrisali ali zmanjšali vse razlike ali izboljšali medetnične odnose v celotni populaciji. Lahko se zgodi celo prav nasprotno, da osebne interakcije med skupnostmi spodbudijo konflikte s tem, ko postajajo ekonomske, socialne ali kulturne razlike še bolj vidne (Kalmijn 1998).

Popisni podatki za leto 2002 nakazujejo bolj kot ne endogamno strukturo zakonov pripadnikov novih etničnih manjšin,²⁸ hkrati pa se kažejo tudi precejšnje razlike v velikosti deležev endogamnih zakonov v posameznih etničnih skupnostih. Za vse etnične skupnosti pa velja, da če pride do eksogamne zakonske zveze, potem njihovi pripadniki pogosteje sklepajo etnično mešane zakone s pripadniki slovenske skupnosti. Iz podatkov je razvidno, da so najbolj endogamni Slovenci, sledijo jim Bošnjaki in Muslimani. Posledično bi lahko za pripadnike skupnosti, ki imajo večje deleže endogamnih zakonov, predpostavili, da imajo večinoma vzpostavljene interakcije v lastni skupnosti. Glede na delež endogamnih zakonov in etnično strukturo eksogamnih zakonov med anketiranci, opredeljenimi kot Srbi, lahko sklepamo, da vzpostavljajo stike v približno enakem deležu v lastni skupnosti in s pripadniki večinske skupnosti. Največ etnično mešanih zakonov (predvsem s Slovenci) pa je med anketiranci, opredeljenimi kot Hrvati.²⁹ Tako lahko za pripadnike te skupnosti predpostavljamo, da vzdržujejo stike večinoma s pripadniki večinske skupnosti. Ob upoštevanju popisnih podatkov za leto 2002 je razvidno večje število etnično mešanih zakonov predvsem pri maloštevilčnih skupnostih (črnogorska in makedonska skupnost), pri katerih v skupnosti ni veliko razpoložljivih oziroma potencialnih partnerjev. Izjema so Hrvati, ki imajo kljub številčno močni skupnosti dokaj visok delež etnično mešanih zakonov. Manjše število etnično mešanih zakono-

²⁷ Etnično mešan zakon pomeni, poleg zveze dveh posameznikov, tudi povezavo etničnih skupnosti, ki jim posameznika pripadata. V etnično mešanih zakonih (družinah) se preko družinskih članov in prijateljev vzpostavljajo stiki oziroma odnosi, ki posredno oblikujejo medskupinske vezi in ki lahko prispevajo tudi k vzpostavljanju družbene kohezije. Tako lahko na podlagi etnične pripadnosti anketirančevega zakonca sklepamo, s katero etnično skupnostjo ima anketiranec vzpostavljene stike oziroma s katero stike vzdržuje.

²⁸ Več o tem Medvešek (2005: 599–601).

²⁹ Dolenc je na podlagi popisnih podatkov leta 1981 ugotovil: »Čeprav so Hrvati še vedno najštevilčnejša neavtohtona narodnost v Sloveniji, se že kažejo prvi znaki njihove asimilacije ter zmanjševanje njihovega deleža med celotnim neavtohtonim prebivalstvom. Dokaz za asimilacijo je delež rojenih Hrvatov v Sloveniji, ki je relativno daleč najnižji, saj znaša le šestino celotne populacije Hrvatov. Hkrati je to tudi posledica večjega števila hrvaško-slovenskih mešanih zakonov, kjer se otroci večinoma opredeljujejo za Slovence.« (Dolenc 2003: 52).

nov pa je opaziti pri skupnostih, ki imajo drugačno veroizpoved (bošnjaška, muslimanska in srbska skupnost) kot večinsko prebivalstvo.

Preleteli smo oblikovanje nekaterih stališč večinske etnične populacije do priseljencev, kot jih kaže Slovensko javno mnenje zadnjih trideset let,³⁰ in deleže etnično mešanih zakonov, kot se kažejo v popisu leta 2002. Na podlagi teh podatkov težko govorimo o obstoju izrazite etnične distance med večinskim narodom in priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije. Kar pa še ne pomeni, da je stanje zadovoljivo.

ZAZNAVE ETNIČNE NESTRPNOSTI MED PRISELJENCI IN NJIHOVIMI POTOMCI Z OBMOČJA NEKDANJE JUGOSLAVIJE

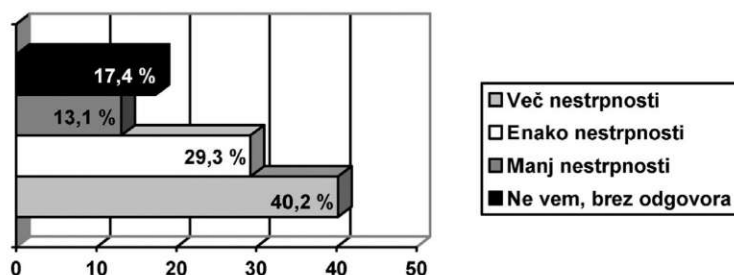
Za celovitejšo predstavo o medetničnih odnosih v Sloveniji potrebujemo še analizo mnenj priseljencev in njihovih potomcev, ki smo jih zbrali v raziskavi PSIP in delno tudi v raziskavi Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji.

Najprej smo anketirance poprosili, naj ocenijo svoje zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji na sploh, in sicer na lestvici od 1 do 7, pri čemer 1 pomeni zelo nezadovoljen in 7 zelo zadovoljen z življenjem. Srednja vrednost (mediana) odgovorov anketirancev je 5, kar pomeni, da so v večji meri zadovoljni in pozitivno ocenjujejo življenje na sploh. Analiza variance ni pokazala statistično značilnih razlik med moški in ženskami, ravno tako se niso pokazale razlike glede na izobrazbeno strukturo, etnično pripadnost, niti ni razlik v stališčih priseljencev in potomcev priseljencev. Pokazala se je samo statistično značilna povezava med ocenjevanjem zadovoljstva z življenjem in s starostno strukturo anketirancev. Rezultati kažejo, da se starostne skupine med seboj statistično značilno razlikujejo glede na izraženo zadovoljstvo z življenjem v anketi. Mlajša generacija (od 18 do 30 let) izkazuje največje zadovoljstvo z življenjem, sledi ji starejša generacija (nad 51 let), medtem ko srednja generacija (od 31 do 50 let) izkazuje najmanjše zadovoljstvo z življenjem.

Povprašali smo jih tudi o bolj konkretnih vsebinah, ki se nanašajo na medetnične odnose v Sloveniji. Zastavili smo jim na primer vprašanje *Ali se vam zdi, da je danes, v primerjavi z obdobjem pred osamosvojitvijo Slovenije, med ljudmi v Sloveniji več, manj ali približno enako nestrpnosti?*

³⁰ Več o tem Komac (2005: 215–228).

Graf 1: Odgovori anketirancev na vprašanje *Ali se vam zdi, da je danes, v primerjavi z obdobjem pred osamosvojitvijo Slovenije, med ljudmi v Sloveniji več, manj ali približno enako nestrpnosti?* (PSIP 2003; N = 1.163)



V raziskavi je kar 70 odstotkov anketiranih odgovorilo, da nestrpnost med ljudmi obstaja. Štirideset odstotkov anketiranih je menilo, da je danes med prebivalstvom več nestrpnosti kot pred osamosvojitvijo, približno 30 odstotkov je menilo, da je nestrpnosti enako kot prej, 13 odstotkov pa, da je nestrpnosti manj kot pred osamosvojitvijo. Pokazala se je statistično značilna povezava med percepcijami o obsegu nestrpnosti in etnično pripadnostjo anketirancev. Srbi ter anketiranci, ki so se opredelili kot Bošnjaki oziroma Muslimani, so v največjem deležu menili, da je etnične nestrpnosti po osamosvojitvi Slovenije več. Pri tem imajo Srbi najmanjši delež odgovorov ne vem, kar pomeni, da so bili najbolj odločni pri odgovarjanju na to vprašanje. Nasprotno pa Bošnjaki in Muslimani kar v 19 odstotkih niso odgovorili na vprašanje oziroma se do obsega nestrpnosti niso mogli ali želeli opredeliti.³¹ Med anketiranci, združenimi v kategorijo drugi, pa je bilo največ (19 odstotkov) takih, ki so menili, da je v Sloveniji po osamosvojitvi nestrpnosti manj.³² Ta kategorija anketirancev je po svoji sestavi zelo pestra, v njej pa prevladujejo anketiranci z dvojno etnično opredelitvijo.³³ Posamezniki, ki se opredeljujejo z dvojno etnično pripadnostjo, naj bi imeli poseben odnos do etničnosti, bili naj bi bolj odprti in tolerantni, zato bi lahko predvidevali, da so tudi njihove percepcije o nestrpnosti drugačne.³⁴ Anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci, v dokaj visokem deležu (40 odstotkov) menijo, da je nestrpnosti v Sloveniji po osamosvojitvi več, hkrati pa se približno 17 odstotkov ni opredelilo do tega vprašanja.³⁵ Ob tem se lahko vpraša-

³¹ Bošnjaki oziroma Muslimani, ki se do obsega nestrpnosti niso mogli opredeliti, so večinoma moški (59 odstotkov), iz srednje generacije (47 odstotkov) ter v glavnem slabše izobraženi (47 odstotkov ima samo osnovnošolsko izobrazbo).

³² V demografski strukturi omenjenih anketirancev prevladujejo ženske (59 odstotkov), srednja generacija (41 odstotkov) ter višje izobraženi (35 odstotkov ima fakultetno ali višjo izobrazbo).

³³ Drugi: dvojna etnična opredelitev – večinoma slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

³⁴ Že v tridesetih letih je Park (1928) poudarjal prednosti dvo- ali večkulturnih posameznikov, ki naj bi bili dojemljivejši in naj bi imeli širši duhovni horizont. V novejšem času dvo- ali večkulturnost ni več obravnavana kot problematična, ampak kot prednostna karakteristika posameznika. Prednosti dvo- ali večkulturnih posameznikov glede zmožnosti sodelovanja v dveh kulturah, večje tolerantnosti itd. so potrdile tudi novejša empirična raziskave.

³⁵ Demografska struktura anketirancev, ki so se opredelili kot Slovenci in se do obsega nestrpnosti niso mogli opredeliti, je: prevladujejo ženske (70 odstotkov), srednja (46 odstotkov) in starejša (44 odstot-

mo, ali niso morda to tisti posamezniki, ki se opredeljujejo kot Slovenci predvsem zato, da bi se izognili neenaki obravnavi s strani večinskega naroda.

Tudi med spolno in izobrazbeno strukturo anketirancev in njihovimi odgovori na vprašanje o oceni obsega nestrpnosti po osamosvojitvi Slovenije obstaja statistično značilna povezava. Nekoliko več moških kot žensk meni, da je po osamosvojitvi Slovenije zaznati več oziroma enako količino pojavov nestrpnosti do priseljencev.³⁶ Vpliv izobrazbe na odgovore o obsegu nestrpnosti v Sloveniji po osamosvojitvi kaže, da predvsem anketiranci s srednjo (43,8 odstotka) in višjo šolo (46,6 odstotka) menijo, da je nestrpnosti po osamosvojitvi več. Sicer tudi anketiranci z nižjo izobrazbo v največji deležih menijo, da je nestrpnosti danes med ljudmi več kot pred osamosvojitvijo, vendar imajo hkrati višje deleže anketiranih, ki so ostali neodločeni glede tega vprašanja oziroma nanj niso odgovorili. Anketiranci s fakultetno ali z višjo izobrazbo pa v skoraj enakem deležu menijo, da je nestrpnosti med prebivalstvom več (36,4 odstotka) oziroma enako (37,4 odstotka) kot pred osamosvojitvijo. Poleg tega je med anketiranci, ki so menili, da je danes nestrpnosti manj (18,7 odstotka), največji delež visoko izobraženih (s fakultetno izobrazbo, z magisterijem ali doktoratom). Med odgovori o pojavih etnične nestrpnosti in tipom anketiranca se je sicer pokazala statistično značilna povezava, ki pa je zelo šibka (kontingenčni koeficient = 0,09) in zato vprašljiva. Glede na empirične podatke naj bi potomci priseljencev v nekoliko večjem deležu menili, da nestrpnost v Sloveniji obstaja.

Kar 40 odstotkov anketiranih torej meni, da je etnične nestrpnosti v Sloveniji po osamosvojitvi več. Nekateri anketiranci so zapisali:

Menim, da bi Slovenci lahko bili bolj strpni do drugih narodnih skupnosti. Mislim, da še vedno prihaja do velikih nesoglasij, sploh kar se tiče pripadnikov, ki so bivali na ozemlju bivše Jugoslavije. Slovincem bi se druge narodne/etnične skupnosti morale bolj približati, ampak še sama ne vem na kakšen način. Konec koncev smo včasih vsi bili eno.

Po mojem mnenju, bo preteklo precej časa dokler bo slovensko prebivalstvo (ne pa vsi) začelo obravnavati ostale 'etnične skupine' kot sebi enake. Sploh mi ni niti približno jasno zakaj se slovensko prebivalstvo ima za nekaj 'več vrednega'!!!! Ali je to mogoče kompleks malega naroda!

Če dam na tehtnico pozitivne in negativne karakteristike omenjenega prebivalstva, mislim, da bi negativna stran prevladala! Poudarjam, da sploh ne mislim, da so druge »etnične skupine« brez napak! Ne, zares! Sožitje, kje si!

Toliko, pa lep pozdrav!

kov) generacija, kar 70 odstotkov se jih je v Slovenijo priselilo, v njihovi izobrazbeni strukturi pa ne izstopa nobena kategorija.

³⁶ Pri tem vprašanju precejšen delež anketiranih ni izrazil svojega stališča. Pokazalo se je, da se več žensk (21,1 odstotka) kot moških (13,5 odstotka) ni moglo odločiti o oceni obsega nestrpnosti po osamosvojitvi. Etnična struktura žensk, ki so na vprašanje odgovorile ne vem ali pa nanj sploh niso odgovorile, je: 41 odstotkov je anketirank, združenih v kategoriji brez odgovora, neznan, 29 odstotkov je Slovenk, devet odstotkov je neopredeljenih, osem odstotkov je anketirank, združenih v kategoriji drugi, šest odstotkov je Bošnjakinj oziroma Muslimank, štirje odstotki Srbkinj in trije odstotki Hrvatice.

P.S. Ne mislim pa, da ste me »slučajno« izbrali pri tej anketi!

Ne vem. Jaz še za enkrat nisem imela problemov s tem. Imela sem jih šele pri sklepanju prijateljstva, ko me ljudje niso hoteli sprejeti takšno kot sem, ampak so me obsojali po tem od kod moji starši prihajajo. Zaradi tega sem se počutila manj vredno, poleg tega sem še po nepotrebnem trpela. Po mojem mnenju je veliko kriva politika. O tem bi se dalo veliko govoriti in napisati. Bila sem celo presenečena, ko sem dobila vaš vprašalnik. Porodila so se nova in stara vprašanja, na katera si nisem znala odgovoriti. Z veseljem sem rešila vprašalnik, saj ste vložili vanj veliko dela. Lepo, da se skušajo še bolj izboljšati stvari, zaradi katerih se nekateri počutijo nezaželeni.

Bila bi vesela, da narodi drugih etničnih/narodnih skupnosti ne bodo drugorazredni.

Lahko bi bili bolj enakopravni s Slovenci, ni pošteno, da nas ponižujejo, svoje plače zaslužimo in ničesar ne dobimo zastoj. Slovenija se je izgradila s pomočjo doseljencev. Saj so sami prišli v druge države in iskali delavce, ki bodo garali v Sloveniji. Danes pa, ko je že vse dokončano pa jih pošiljajo nazaj.

V Sloveniji sem se rodila in tukaj bi želela živeti do konca dni, s tem da sem vedno manj prepričana da bo to večna želja. Standard je vedno manjši, pa tudi zaposlitev je vedno manj. Povrh pa se vsak dan soočam z ljudmi, ki sovražijo vse ljudi, ki niso Slovenci. Jaz mislim, da ljudi ne smemo obsojati, še manj pa ločevati po veri temveč po njihovem obnašanju. Malo bi se morali zgledovati po Evropi, če že želimo biti del le te. Tam je pomembna izobrazba ne vera. Mislim, da je vsak človek enakovreden, ne glede od kod prihaja in kje se je rodil.

Menim, da položaj različnih narodnih skupnosti v Sloveniji zapostavljen. Prihaja do diskriminacije na različnih področjih družbenega udejstvovanja, ker ima večinska narodna skupnost precej predsodkov o pripadnikih Neslovenske skupnosti. Le-ti bi morali imeti boljšo zastopanost v državnih organih, ki bi potem pripomogli k boljšem položaju oz. življ. standardu Neslovenskih skupnosti. Seveda to ne bo odpravilo stereotipov, ki so se izoblikovali skozi zgodovino. Različne narodne skupnosti morajo krepiti svojo narodno zavest in se ne smejo asimilirati z večino. Ohranjati morajo stike z domovino čeprav obstaja geografska oddaljenost. Vsaka država bi morala ustvariti možnosti za razvoj različnih narodnih skupnosti znotraj njenega ozemlja.

Anketiranci, ki so menili, da je nestrpnosti manj kot pred osamosvojitvijo, so v precejšnji manjšini. Približno 13 odstotkov anketiranih je menilo, da je etnične nestrpnosti manj kot pred osamosvojitvijo Slovenije. O medetničnih odnosih so povedali:

Menim, da pripadniki drugih narodnih skupnosti, katere poznam, nimajo nikakršnih težav zaradi tega, da so pripadniki druge skupnosti, če so lojalni do države, v kateri živijo in ostvarjajo življenjsko egzistenco, če se ravna po zakonih in ustavi.

V Sloveniji živim več kot polovico svojega življenja. Tu je moj dom, tu so moji otroci.

Tu so moji prijatelji. Nisem prikrajšana za nič, prav za nič, čeprav je moja veroizpoved pravoslavna, se ne zanimam kdo je kaj, pomembno je da je človek, vse dobre ljudi spoštujem in jim pomagam. Ponosna sem na to kdo sem in od kod sem. Tega se ne sme nihče sramovati, pač pa se prilagoditi okolju, v katerem živiš.

Nimam nič protiv, da se govori o tem in skuša pač urediti položaj etničnih narodnih skupnosti v Sloveniji, samo se mi zdi, da nekateri ljudje imajo preveč časa in preveč delajo probleme okoli tega vprašanja. Jest osebno nisem nikoli imela nobenih problemov zaradi tega ker nisem Slovenka. Počutim se zelo vredno in me ljudje lepo sprejemajo.

Predstavljeni empirični podatki kažejo, da v percepcijah priseljencev obstoja etnična nestrpnost večinske populacije do njih. Dejstvo je, da se je položaj priseljencev in tudi potomcev priseljencev z osamosvojitvijo Slovenije v njihovi perspektivi in tudi perspektivi večinskega naroda precej spremenil. V percepcijah nekaterih ljudi priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije zdaj niso več samo večinoma »neljuba« delovna sila iz drugih republik skupne države, zdaj so to prišleki iz drugih držav. V tem pogledu se je slovenska nacionalna identiteta v veliki meri oblikovala na izključevanju do drugih, tistih, ki niso del večinskega naroda in še zlasti na izključujoč način do pripadnikov etničnih skupin iz nekdanje Jugoslavije. Pri čemer pa je treba poudariti, da ima velika večina priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in zlasti njihovih potomcev slovensko državljanstvo.

Ali je prisotnost negativnega nacionalizma večine tako izrazita, da se priseljenci odločajo za spremembo svojega imena, zato da bi se izognili diskriminaciji? Glede na rezultat raziskave dobrih 15 odstotkov anketiranih meni, da pogosto ali včasih razmišljajo, da bi spremenili svoje ime v bolj slovensko zvanečega in se s tem izognili diskriminacijskemu vedenju Slovencev. Analiza odgovorov na to vprašanje ni pokazala statistično značilnih razlik glede na etnično pripadnost, starost, izobrazbo, spol anketiranih, niti se niso pokazale razlike med priseljenci in potomci priseljencev. V povezavi s tem so nekateri anketiranci komentirali pomen imena, ki je lahko pomemben znak etnične pripadnosti:

Na zaposlitev posameznika pri določeni organizaciji ne bi smel vplivati njegov priimek ali ime, temveč njegova izobrazba, izkušnje, znanje itd. ...

Živimo v družbi, kjer se dobra služba lahko dobi le s pomočjo dobrega poznanstva, zato je toliko težje za tiste, ki nimajo 'pravega' priimka ali imena. Upam in mislim, da se bo to s priključitvijo v Evropsko Unijo spremenilo, kajti v EU 'veljaš toliko, kolikor znaš in ni pomemben tvoj priimek, tvoja veroizpoved, barva tvoje kože itd.

Spomnim se nedavne izjave dr. Bajuka na TV, ko je rekel, da bo Slovenija postala demokratična država ko bo svoje Slovence iz izseljenišтва sprejela kot sebi enake. Tudi v mojem primeru je prva beseda in pesem (dekle je po vodo šlo ...) ki sem se je naučil. bila slovenska. Celo življenje sem bil 'otrok od tiste Slovenke', kjeroli sem živel v bivši državi. Z velikim veseljem sem se vrnil domov v Slovenijo. Tu sem ugotovil, tudi na nagovor moje slovenske žlahte, da bi bilo zame in otroke dobro spremeniti priimek v bolj slovensko zvanečega – maminega – kar na žalost nisem naredil.

Kot prvo me vi nebi pozvali, da sodelujem u tej anketi in tudi moj sin bi bil verjetno izbran za Takrat ko priimki ne bodo odločali o nacionalni pripadnosti, ampak bo pomembna nacionalna opredelitev, bo Slovenija demokratična in evropska država.

Hotela bi vam povedati da bi bilo pametno še v šolah biti bolj spoštljiv do drugačnih, ker moj otrok sploh noče priznati da je po po, ona se počuti prava Slovenka imam občutek da me se včasih sramuje ker nisem jaz tudi Slovenka. V šoli seveda otroci se drugače obnašajo do drugačnih pa tudi učitelji, ker moj otrok mora znati veliko več kot zna ena Špela, Mojca ali pa Metka. Mene osebno moti to, da otroci v vrtcu že začnejo zmerjati in grdo se obnašati do tistih otrok kateri niso Slovenci. Jaz osebno se nikoli nisem počutila manj vrednom od ostalih mojih sodelavcev. Pač sem se mogla veliko več truditi sem se dokazala in marsičesa sem se naučila. Vzgojitelji in učitelji veliko naredijo, da se otroci ne zmerjajo. Važno je, da se učijo vsi govoriti, pisati itd. slovensko. Kako je komu ime in kako se piše to pa bi moglo bit najmanj važno a je na ič ali pa na č.

Na vprašanje *Ali ste mogoče že spremenili svoje ime ali priimek v bolj slovensko zvenečega?* je pritrdilo 5,5 odstotka anketiranih.³⁷ Razlogi, s katerimi so anketiranci razložili spremembo imena v bolj slovensko zveneče, so predvsem trije: poroka, prilagoditev slovenski družbi ter zagotovitev boljše perspektive otrok. Zanimivo, da tega ni storil nihče od Bošnjakov in Muslimanov. To morebiti nakazuje tesno povezavo Bošnjakov in Muslimanov z njihovo tradicijo, morebiti bolj tesno, kot je značilno za druge etnične skupnosti.³⁸ V največjem deležu so si ime že spremenili anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci, Hrvati ter neopredeljeni. Ob pregledu spolne strukture anketiranih, ki so že spremenili ime, ugotovimo, da so to storile predvsem ženske. In če gre pri tem za prevzem moškega priimka ob poroki, bi to pravzaprav težko razložili kot obrambni mehanizem pred obstoječo etnično diskriminacijo, saj še vedno prevladuje tradicija, da s poroko ženska prevzame mošev priimek. Do marsikateri spremembe imena je prišlo tudi brez pobude priseljenca, ko so javni uradniki pri urejanju osebnih dokumentov samoiniciativno ali po »nereči« drugače zapisali posamezne črke imena (npr. č spremenili v č). Med izvajanjem raziskave je poklicalo kar nekaj posameznikov, ki so bili vključeni v vzorec (nekateri med njimi so sodelovali pri raziskavi, drugi so sodelovanje odklonili), in opozorili na »napačno« napisana imena oziroma priimke. Nekateri so opozorili na to, da je v njihovem priimku č zamenjan s č, drugi (teh je bilo več) pa so poudarili, da njihov priimek na vključuje črke č, ob tem je eden pripomnil »... Zakaj uporabljate črke, ki jih v slovenščini ni? ...«

³⁷ Predvidevamo, da je odstotek prebivalcev, ki so spremenili ime, dejansko še večji. Med izvajanjem raziskave je na inštitut klicalo kar nekaj ljudi, ki so bili vključeni v vzorec, vendar pa so sodelovanje v anketi odklonili. Med pogovorom nam je eden med njimi povedal: »Tudi ime sem spremenil samo, da bi me pustili na miru«.

³⁸ Rezultati nekaterih empiričnih raziskav (Hutnik 1991; Verkuyten 1992) navajajo, da pozitivno samovrednotenje manjšinske skupnosti – ki se kaže tudi v ohranjanju imena – ni samo reakcija na diskriminacijo in negativne stereotipe večine, ampak je povezano tudi s kulturo in tradicijo, ki pripadnike manjšinske skupnosti navdaja s ponosom.

Glede na te podatke bi lahko rekli, da odstotek posameznikov, ki so si že spremenili ime, ni velik. Precej drugačni pa so odgovori anketirancev na vprašanje *Ali poznate koga, ki je spremenil ime oziroma priimek v bolj slovensko zvenečega?* Pokazalo se je, da kar 37,9 odstotka anketiranih pozna malo, 8,7 odstotka pa veliko ljudi, ki so spremenili ime, da bi se izognili diskriminaciji, in le dobra polovica vprašanih (51,9 odstotka) ne pozna nikogar, ki bi spremenil ime v bolj slovensko zvenečega.

Glede na to, da je bilo med tistimi, ki so že spremenili ime v bolj slovensko zveneče, najmanj Srbov, Bošnjakov in Muslimanov pa sploh ne, je zanimivo, da prav oni med vsemi poznajo največ ljudi, ki so spremenili ime. Najmanj ljudi, ki so spremenili ime, pa poznajo Slovenci ter anketiranci, združeni v kategoriji brez odgovora in neznano. Iz odgovorov anketirancev je razbrati, da moški poznajo več ljudi, ki so spremenili svoje ime, kot ženske. Anketiranci iz srednje generacije so tisti, ki poznajo največ ljudi, ki so spremenili ime, sledi jim mlajša generacija. Najmanj ljudi, ki so spremenili ime, poznajo anketiranci iz starejše generacije. Statistično značilna povezava se pokaže tudi pri odgovorih na omenjeno vprašanje in izobrazbo. Anketiranci z najnižjo izobrazbo poznajo najmanj ljudi, ki so spremenili ime. Na drugi strani pa največ ljudi, ki so spremenili ime, poznajo visoko izobraženi anketiranci.

Ime je lahko pomemben kazalnik etnične pripadnosti, njegova sprememba pa korak k prikrivanju etničnosti. V povezavi s prikrivanjem etnične pripadnosti je Erving Goffman v svojih študijah govoril o podkomuniciranju in prekomuniciranju etnične identitete (Goffman 1959). Posameznik ima mnogo različnih vlog ter identitet, glede na situacijo, v kateri se nahaja, bo poudarjal to ali drugo identiteto. Potomka priseljencev je takole razložila svoje etnično opredeljevanje:³⁹

Intervjuvanec 2 (1981, magisterij):

Jaz sem se vedno deklarirala in se počutim Slovenko. Potem, ko sta se moja starša relativno zgodaj ločila, sem bolj pripadala slovenski veji familije. Imam pa še vedno vso familio na hrvaški strani, to pomeni, da se tudi z njimi identificiram, do neke mere, na določenih področjih. Ni pa to moja prioriteta. Recimo kadar sem v zelo tujem okolju, tako kot sem bila na magistrskem študiju, sem vedno povedala, da sem doma iz Slovenije, da pa imam tudi hrvaške korenine, ki me na nek način definirajo.

Postavlja se vprašanje, kdaj in kako postane etnična identiteta pomembna? V nekaterih situacijah se zdi relevantno izkazovati etnično identiteto, v drugih ne. Na poudarjanje in izkazovanje etnične identitete vpliva predvsem razmerje moči med skupinami v stiku. Pripadnik nedominantne, stigmatizirane etnične skupnosti ob stiku s pripadnikom dominantne etnične skupnosti lahko tudi ne izkazuje elementov svoje etnične identitete oziroma se predstavlja kot nosilec večinske. Zato pomen etničnosti v različnih družbenih situacijah variira, predvsem pa je odvisen od tega, kakšen pomen ji pripisuje udeleženec sam (Eriksen 1993: 30–32).⁴⁰

³⁹ Osebni intervju je bil opravljen leta 2007 v okviru projekta Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji.

⁴⁰ Opredelitev za pripadnost k posamezni etnični skupnosti lahko pomeni zelo različne ravni identifikacije s to skupnostjo. Posameznik se lahko spozna in označi kot pripadnik etnične skupnosti in vendar ne obravnava te pripadnosti kot pomembno komponento svoje identitete oziroma osebnosti.

Anketiranim smo zastavili še vprašanje *Ali ste se kdaj znašli v situaciji, ko se vam je zdelo bolje, da prikrijete vašo etnično pripadnost?* Glede na njihove odgovore se je 36,3 odstotka anketiranih včasih znašlo v situacijah, ko se jim je zdelo bolje, da prikrijejo svojo etnično pripadnost, več kot polovica (57,8 odstotka) se nikoli ni znašla v takšni situaciji, medtem ko to pogosto doživlja 5 odstotkov anketiranih. Pokazala se je tudi statistično značilna povezava med odgovori o prikrivanju etnične pripadnosti ter spolno strukturo anketiranih. Moški so se pogosteje kot ženske znašli v situaciji, ko se jim je zdelo bolje, da prikrijejo etnično pripadnost.⁴¹ Poleg moških se tudi pripadniki mlajše generacije pogosteje kot drugi znajdejo v situaciji, ko se jim zdi bolje, da prikrijejo svojo etnično pripadnost. Da je spreminjanje opredelitev – verske, jezikovne, narodne – povezano s starostjo, je razbrati tudi iz analize popisnih podatkov. Prvotne izjave o posameznih opredelitvah so najpogosteje spreminjali mladi in osebe srednjih let (Šircelj 2003: 151). Pogostejše spreminjanje etnične pripadnosti pri mlajši oziroma srednji generaciji je lahko povezano s procesom formiranja etnične identitete.⁴² Etnična identiteta je dinamična kategorija, kar pome-

Lahko pa razvije določeno stopnjo pozitivnega vrednotenja etnične pripadnosti, ki vsebuje emocionalno dimenzijo (to so lahko čustva, ki jih posameznik goji v odnosu do svoje etnične skupnosti z vsem njenim kulturnim ozadjem in zgodovino) ali celo moralno dimenzijo pripadnosti (ta se nanaša na občutke odgovornosti in dolžnosti v odnosu do lastne etnične skupnosti) (Musek 1994: 23; Tajfel 1978: 6). To pomeni, da skupinska pripadnost ni kategoričen, binaren oziroma »vse ali nič« fenomen in da se pripadniki etnične skupnosti med seboj razlikujejo glede intenzitete občutkov pripadnosti (Turner idr. 1994). – Z vidika socialne teorije identitete (Tajfel in Turner 1986) manjšine v odnosu do večine oblikujejo različne strategije preživetja. Pravzaprav je strategij manjšin v odnosu do večine lahko toliko, kolikor je obstoječih družbenih situacij. Obstaja pa kar nekaj različnih opredelitev idealnih tipov strategij manjšin. – Po Eriksenovem mnenju se manjšine na državno dominacijo lahko odzovejo na tri načine: a) V nekaterih primerih se pripadniki manjšine zaradi vidnih telesnih značilnosti ne morejo popolnoma asimilirati. Pripadniki manjšine, katerim ni omogočena asimilacija, imajo na trgu delovne sile pogosto slabši položaj; lahko jih obravnavamo kot žrtve etnične segregacije. b) Sprijaznitev manjšine z njihovim podrejenim položajem. V okviru države in danih družbenih razmer si poskušajo zagotoviti svojo eksistenco. Včasih se pogajajo za omejeno avtonomijo glede religije, jezika ali lokalnih političnih zadev. c) Manjšina se zavzema za odcepitev, kar pa je nezdružljivo z državno politiko (Eriksen 1993: 122–24). – Tajfel meni, da pripadniki deprivilegiranih družbenih skupin težijo k izboljšanju svojega položaja in za doseganje pozitivne identitete uporabljajo različne strategije: a) Asimilacijo. b) Redefinicijo negativno ovrednotenih karakteristik skupnosti (npr. barva kože, dialekt) v bolj pozitivno oziroma sprejemljivo obliko. c) Ustvarjanje novih dimenzij, na podlagi katerih lahko skupnost pridobi pozitivno distinkcijo glede na druge. d) Neenaka distribucija resursov (kot so npr. nadzor nad političnimi, ekonomskimi kulturnimi in jezikovnimi dejavniki) spodbuja tekmovalnost med skupnostma. Neposredna tekmovalnost med skupnostma lahko pri članih skupnosti ustvari pozitivne občutke pripadnosti (Tajfel v: Giles 1977).

⁴¹ Relativno malo raziskav se ukvarja z vplivom spola na etnično identiteto (Phinney 1990). Nekatere raziskave sugerirajo, da je etnična identifikacija pomembnejša dekletem kot fantom (Portes in MacLeod 1996), druge raziskave temu nasprotujejo in ugotavljajo ravno nasprotno (Verkuyten 1992), tretje ne najdejo signifikantnih povezav med spolom in etnično identifikacijo (Rosenthal in Feldman 1992). – V povezavi s spreminjanjem etničnega opredeljevanja in spolom so zanimive ugotovitve opravljenih analiz značilnosti oseb, ki so med popisom leta 1991 in popisom 2002 spremenile prvotno izjavo o verski, jezikovni in/ali narodni pripadnosti. Analize so pokazale, da razlike med spoloma niso velike, so pa za vse štiri znake (veroizpoved, materni jezik, pogovorni jezik v družini in narodna pripadnost) istosmerne: moški pogosteje spreminjajo svoje prvotne opredelitve kot ženske in tudi pogostost neznanе opredelitve je večja med moškimi (Šircelj 2003: 150).

⁴² Pripadniki mlade populacije, stari do 15 let, za katere so leta 1991 etnično pripadnost izjavljali starši, so se lahko v popisu leta 2002 drugače etnično samoopredelili. Predvidevamo lahko, da je večji del mlade generacije še v prvi fazi formiranja etnične identitete in zato je med njimi tudi najpogostejše

ni, da se spreminja v času in družbenem kontekstu. Formiranje etnične identitete je proces, v katerem posameznik raziskuje in sprejema odločitve o vlogi etničnosti v svojem življenju. Ob tem se posamezniki v procesu formiranja etnične identitete srečujejo s kulturnimi razlikami v odnosu do večinske skupnosti, kot tudi z nižjim statusom manjšinske etnične skupnosti (Phinney 1990). Razvitih je več modelov formiranja etnične identitete (Marcia 1966; 1980; Phinney 1990), med njimi je tudi Phinneyjev trifazni model. V njem prva faza procesa formiranja etnične identitete pomeni neraziskano etničnost in je značilna predvsem za mladino ter odrasle, ki ne kažejo zanimanja za etničnost ali pa so oblikovali percepcije na podlagi stališč staršev. Druga faza pomeni obdobje raziskovanja etničnosti in vključuje proces poglobljanja v kulturo etnične skupnosti. Tretja faza pomeni oblikovanje jasnega in trdnega občutka lastne etničnosti. Izoblikovanje občutka etnične pripadnosti pa ne pomeni nujno visoke stopnje etnične identifikacije. Omenjene tri faze se večinoma (ne pa vedno in obvezno) pokrivajo s tremi starostnimi obdobji posameznika. Tako bi najmanjši delež tistih, ki spreminjajo etnično pripadnost med starejšo generacijo, lahko pojasnjevali tudi z dejstvom, da imajo oblikovane že dokaj trdne občutke o lastni etnični identiteti.

Pri analizi odgovorov o prikrivanju etnične pripadnosti pa se v raziskavi niso pokazale razlike glede na etnično pripadnost in izobrazbo anketirancev, medtem ko popisni podatki izkazujejo povezavo tudi med izobrazbo in pogostostjo spreminjanja prvotnih opredelitev glede narodne pripadnosti. Pokazalo se je, da manj izobraženi pogosteje kot bolj izobraženi spreminjajo svoj odgovor na vprašanje o narodni pripadnosti in jeziki (Šircelj 2003: 154).

Poleg tega da priseljenci in njihovi potomci z območja nekdanje Jugoslavije občutijo pojave etnične nestrpnosti s strani večinskega naroda, se je pokazala tudi prisotnost občutkov distance med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj populacije priseljencev.⁴³ Anketiranci so izkazali največjo distanco do Romov, Albancev ter Muslimanov, najmanjšo distanco pa so izrazili do Slovencev, Hrvatov in Italijanov.

Približno 8 odstotkov anketiranih si želi, da Albancev ne bi bilo v njihovem okolju, 18,5 odstotka si ne želi imeti z Albanci nič skupnega in le 4,2 odstotka anketiranih bi se s pripadnikom albanske skupnosti poročilo. Še več ksenofobnosti lahko razberemo v odnosu do Romov, kar 22,4 odstotka anketirancev ne želi imeti z Romi nič skupnega, 11,2 odstotka ne želi živeti v okolju skupaj z Romi, medtem ko bi se z njimi poročili le 4 odstotki anketiranih. Delna razlaga za ksenofoben odnos do Romov je v tem, da so Romi običajno slabše integrirani v slovensko družbo, pogosto živijo na obrobju mest, v naseljih, zgrajenih brez potrebnih dovoljenj, ki niso

prisotno prikrivanje oziroma prilaganje etnične identitete v določeni družbeni situaciji. – Osebe srednjih let so se v obeh popisih (1991 in 2002) sicer opredeljevale same, so pa lahko bolj dojemljive za spremembe v etničnem samoopredeljevanju zaradi različnih dogodkov v njihovem življenju, kot so poroka, ločitev, socialna mobilnost itd.

⁴³ Sliko vrednotenja posameznih etničnih skupnosti med anketiranci pa lahko dobimo s pomočjo Bogardusove lestvice socialne distance. Anketirancem je bilo ponujeno šest možnih odgovorov na vprašanje *Ali nam lahko poveste, kako tesno bi se bili pripravljeno povezati s pripadniki naslednjih narodov, s katerimi živite v istem okolju?*, in sicer: 1 – brez zadržkov bi se s katerim poročil, 2 – navezal bi z njimi prijateljske stike, 3 – sprejel bi jih kot sosede, 4 – sprejel bi jih kot sodelavce, 5 – z njimi ne bi želel imeti nič skupnega in 6 – želel bi, da jih v našem okolju ne bi bilo.

elektrificirana in komunalno urejena. Iz primerjalnih raziskav (Baumgartl in Favell 1995) je razvidno, da obstaja do skupin, ki se samosegregirajo ali pa jih segregirajo vladni ukrepi, več nestrpnosti.

Tako na primer o Romih pravita anketiranca:

Potrebovali bi več ozaveščanja, da so tudi 'tujci' ljudje in da imajo iste pravice kot 'domačini'. To zagotavlja že ustava kot najvišji pr. Akt, vendar se v praksi na to pozablja. Tudi mediji, ki naj bi bili objektivni, dostikrat razpihujejo sovraštvo. Pri določenih pravicah oz. zlasti pri komentiranju športnih dogodkov se zelo jasno zavzemajo za določeno stran. Torej, mediji morajo popraviti svoj odnos do širše javnosti. Moti me tudi dejstvo, da je vse pogojeno s slovenskim državljanstvom. Če ga nimaš, nimaš pravic (strinjam se, da ne pripadajo politične pravice), vse kar moraš urediti glede 'papirologije, je povezano z zelo visokimi taksami. Skratka vse govori proti manjšinam v Sloveniji. Izjema so le Romi, ki imajo največ pravic. Celotno več od državljanov. Dobijo podporo prej oz. večjo od državljanov. Slovenski otroci pa ne dobijo štipendije, čeprav bo ostala naša država na njih, ne na Romih. Poleg tega pa hočejo Romi 'enakopravnost nad vsemi', a slovenskega jezika nočejo uporabljati. In vsem je prav. Če pa pride 'ubogi južnjak' na občino in se trudi govoriti v polomljenem slovenskem jeziku, ga povrh tega uslužbenka nadere, naj se že enkrat nauči slovensko in se bosta potem naprej pogovarjala. In kje je potem enakopravnost v naši ljubi deželi!?

Zdi se mi, da je potrebno otroke že v šoli naučiti strpnosti do 'drugačnih'. Dandanes se učijo (npr. pri geografiji) malo o manjšinah (madž., ital.) ter nekaj malega o Romih, pa imajo še vseeno zelo slabo mnenje o njih. Zelo pa se mi dobro zdi, da je t. i. balkanska muzika zdaj v 'modi' ter jo je mogoče slišati na vsakem dobrem žuru in jo razbrati z ust tudi 'ČISTIH' Slovencev. Le tako naprej!

Tretja etnična skupnost, do katere anketirani kažejo precejšnjo distanco, so Muslimani. Z Muslimani bi se v glavnem poročili anketiranci, združeni v kategoriji Bošnjaki in Muslimani (31 odstotkov), pripadniki drugih etničnih skupin bi se z njimi poročili v dosti manjšem deležu, v najmanjšem anketiranci, združeni v kategoriji drugi (7,1 odstotka). Približno 10 odstotkov anketiranih ne bi imelo z Muslimani nič skupnega, 6,4 odstotka pa si želi, da jih v njihovem okolju ne bi bilo. Tako sta anketiranca na primer menila:

Sem proti graditvi mošeje v Ljubljani, ker postane muslimanski kulturno-politični center. Bojim, da smo Slovenci tak narod, da se bo izgubil v drugih etničnih skupinah, ki bodo postajale vedno večje in nas bo pogoltnilo muslimanstvo.

Spoštujte druge oni bojo tudi vas. Upam dame ne boste zaprli ker vas bom opozoru do islama. Pamet v glavo da nam se ne zgodi Bosna ali Kosovo ali Makedonija za 20 let.

Najmanj distance pa so anketiranci izrekli do Hrvatov in Slovencev. S Hrvatom/Hraticom bi se poročilo 22 odstotkov anketiranih, na drugi strani z njimi ne bi želeli imeti opravka 4 odstotki anketiranih, 1 odstotek pa si želi, da jih ne bi bilo v

njihovem okolju. S Slovincem/ko bi se poročilo 49 odstotkov anketiranih, z njimi ne bi želelo imeti opravka 0,2 odstotka anketiranih, in ravno toliko, 0,2 odstotka si želi, da jih ne bi bilo v njihovem okolju.

Zdi se, da se v postmoderni družbi v javnem diskurzu vse manj pojavljajo neposredni etnični predsodki, kar je verjetno posledica sprememb v družbenih normah in sprejetih zakonov proti diskriminaciji v mnogih državah. To pa ne pomeni, da predsodki izginjajo ali da njihov pomen postaja zanemarljiv. Gre bolj za to, da je opaziti tendenco prenosa raznovrstnih (rasnih, spolnih, etničnih itd.) predsodkov na druga področja življenja (iz javne v zasebno sfero) ter njihovo drugačno, bolj subtilno formo izražanja. Predsodki še vedno vladajo v zasebnem življenju posameznikov in nekatere raziskave so pokazale precejšnje razlike med zasebno in javno izraženimi stališči do družbeno stigmatiziranih skupin. Poleg tega se je spremenila tudi forma (način) izražanja. Tradicionalne predsodke nadomeščajo »moderni« predsodki, za katere je značilno, da se antipatija do določenih družbenih skupin izraža prikrito, simbolno. Pri tradicionalni etnični nestrpnosti (rasizmu) sta prevladovali sovraštvo in odkrito nasilje do drugih skupnosti, zdaj pa prevladujejo ignoriranje, distanca in cinizem. Nova oblika etnične nestrpnosti se tako izraža bolj posredno in prikrito. V sodobnem diskurzu se nestrpnost in predsodki izražajo bolj na favoriziranju lastne skupnosti kot pa na diskriminaciji oziroma manjvrednostnem označevanju druge (Ule 1999). Ob tem, da se je do neke mere spremenila oblika izražanja predsodkov in da se je zgodil prenos iz javne v zasebno sfero, pa v določenih okoliščinah oziroma kontekstih še vedno prihaja do odkritih, tudi nasilnih oblik etnične nestrpnosti.

V raziskavi PSIP smo z naslednjimi postavljenimi trditvami: *Slovenci se do priseljencev obnašajo vzvišeno; Slovenci se zaradi priseljencev počutijo ogrožene; Slovenci so očitno nestrpni do priseljencev; Slovenci so prikrito nestrpni do priseljencev; Slovenci so do priseljencev prijazni, vendar jih ne sprejemajo kot enakopravne; Slovenci sprejemajo priseljence kot sebi enakopravne*, želeli ugotoviti, ali ima nestrpnost večinskega naroda v percepcijah priseljencev in njihovih potomcev tradicionalno obliko (sovraštvo in odkrito nasilje) ali pa se tudi v percepcijah priseljencev in njihovih potomcev že kaže bolj prikrita oblika etnične nestrpnosti v obliki ignoriranja, distance ali na primer cinizma.⁴⁴

Če med seboj primerjamo povprečne vrednosti posameznih trditev in jih razvrstimo po velikosti – od trditve, s katero so se v povprečju anketiranci najbolj strinjali, do trditve, s katero so se v povprečju najmanj strinjali – ugotovimo, da se v povprečju najbolj strinjajo s trditvijo: Slovenci so do priseljencev prijazni, vendar jih ne sprejemajo kot enakopravne (aritmetična sredina = 3,46) nato sledijo trditve Slovenci se do priseljencev obnašajo vzvišeno (aritmetična sredina = 3,36), Slovenci so prikrito nestrpni do priseljencev (aritmetična sredina = 3,30), Slovenci se zaradi priseljencev počutijo ogrožene (aritmetična sredina = 3,08), Slovenci so očitno nestrpni do priseljencev (aritmetična sredina = 3,02) in Slovenci sprejemajo priseljence kot sebi enakopravne (aritmetična sredina = 2,51), s katero so se anketiranci v povprečju najmanj strinjali. Na podlagi opredelitev anketirancev do posameznih trditev

⁴⁴ Strinjanje ali nestrinjanje s posameznimi trditvami so anketiranci opredelili od 1 – sploh se ne strinjam do 5 – popolnoma se strinjam.

ugotovimo, da anketiranci bolj kot očitno nestrpnost in sovraštvo s strani večinskega naroda v svojih percepcijah zaznavajo posredne in prikrite oblike etnične nestrpnosti.

Z vprašanjem *Odkar živite v Sloveniji, ali ste se zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočili: s problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda, z neenako obravnavo otroka v vrtcu oziroma šoli, neenako obravnavo s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu, neenako obravnavo pri iskanju zaposlitve, s težavami pri reševanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja), strahom, da izgubite delovno mesto, težavami pri urejanju zadev v javni upravi, z neenakopravnim obravnavanjem s strani policije in neenakopravnimi možnostmi pri politični participaciji?* smo jih povprašali tudi, na katerih področjih svojega življenja občutijo diskriminacijo.

Tabela 5: Odgovori anketiranih na vprašanje *Odkar živite v Sloveniji, ali ste se zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočili s/z: ...* (PSIP 2003; N = 1.163)

	Pogosto ali redko
Neenako obravnavo s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu.	40,9 %
Problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda.	34,4 %
Neenako obravnavo pri iskanju zaposlitve.	30,6 %
Strahom, da izgubite delovno mesto.	27,1 %
Neenako obravnavo otroka v vrtcu oziroma šoli.	26,9 %
Težavami pri urejanju zadev v javni upravi.	25,2 %
Težavami pri reševanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja).	23,7 %
Neenakopravnim obravnavanjem s strani policije.	19,9 %
Neenakopravnimi možnostmi pri politični participaciji.	15,8 %

Razvrstitev posameznih življenjskih področij oziroma situacij glede na to, v kolikšni meri se anketiranci na omenjenih področjih srečujejo z neenakopravno obravnavo, je pokazala, da sta najbolj pereči področji zaposlovanje in odnosi na delovnem mestu.⁴⁵ Najmanj neenakopravnost pa anketiranci občutijo na področju politične participacije.

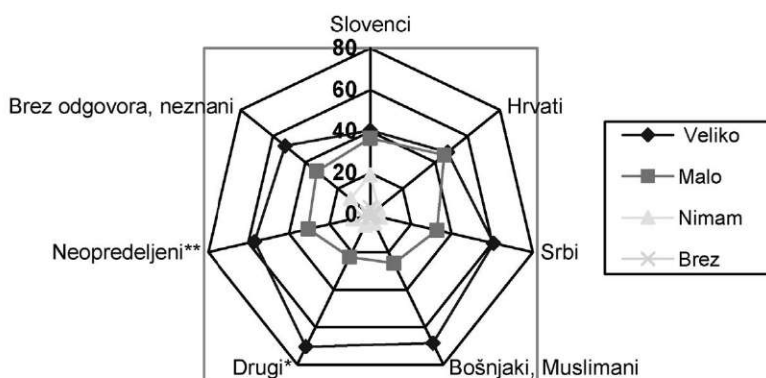
Kazalnik obstoja etnične distance je lahko tudi etnična struktura posameznikovih prijateljev. Anketirance smo spraševali, ali svoja prijateljska omrežja gradijo predvsem znotraj svoje oziroma druge etnične skupnosti, jih razvijajo v večinski skupnosti ali pa so ta omrežja stkana med pripadniki različnih etničnih skupnosti. Pokazalo se je, da ima večina anketiranih vsaj nekaj pristnih prijateljev, ki so drugačne etnične pripadnosti. Le 2,6 odstotka anketiranih je odgovorilo, da nimajo prijateljev drugačne etnične pripadnosti.

Pri interpretaciji izsledkov glede tega vprašanja moramo upoštevati omejitev, da

⁴⁵ Več o etnični diskriminaciji na trgu delovne sile v Brezigar (2005). Da je področje zaposlovanja precej problematično, se je pokazalo tudi v pilotski raziskavi *Migrants' Experiences of Racism and Xenophobia in 12 EU Member States*, v kateri so priseljenci šestih držav (Belgija, Nemčija, Francija, Irska, Luxemburg in Nizozemska) menili, da je zaposlovanje tisto področje življenja, kjer doživljajo največ diskriminacije (*Migrants' Experiences of Racism and Xenophobia in 12 EU Member States, Pilot Study*, May 2006, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/merx/Migrants-Experiences-web.pdf> (15. 11. 2007).

lahko na podlagi zbranih podatkov izpeljemo le določene ugotovitve, ki temeljijo na številčnih ocenah etnične strukture prijateljev. Nič pa ne izvemo o kvalitativnih vidikih povezav, o intimnosti povezav oziroma o položaju, ki ga imajo te zveze v anketirancevi socialni mreži. Tovrstne posplošitve moramo obravnavati previdno; ni pomembno samo, s kom ima anketiranec stike, pomembno je tudi, ali so ti stiki intimni, ali so bolj formalne narave, kakšna je njihova pogostost itd.

Graf 2: Odgovori anketirancev na vprašanje *Ali imate v Sloveniji pristne prijatelje, ki so drugačne et./narodne pripadnosti kot vi?*, glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



* Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

** Neopredeljeni: neopredeljeni (58), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3)
Sig. < 0,000

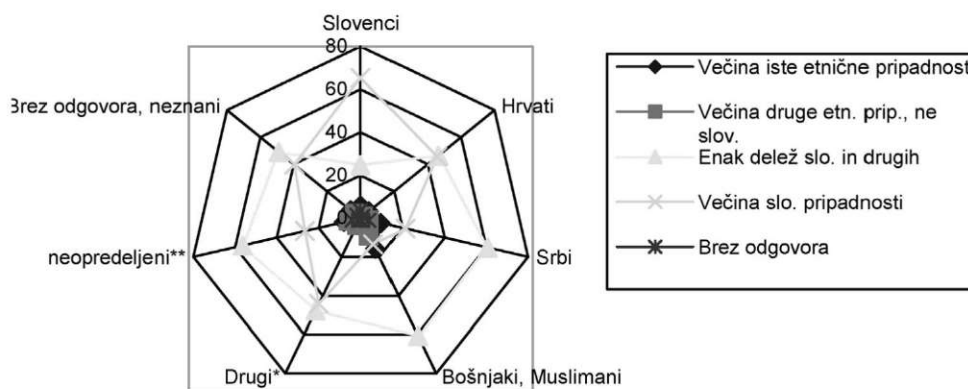
Podatki kažejo, da so anketiranci, združeni v kategoriji drugi, Bošnjaki, Muslimani pa tudi Srbi, bolj odprti do pripadnikov drugih etničnih skupnosti in imajo v večjem deležu prijatelje drugačne etnične pripadnosti kot pa Slovenci, Hrvati, neopredeljeni ter anketiranci, ki niso odgovorili na vprašanje. Med vsemi etničnimi skupnostmi imajo anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci, v najmanjšem deležu prijatelje drugačne etnične pripadnosti.

Iz podatkov je razvidna tudi statistično značilna povezava med številom prijateljev drugačne etnične pripadnosti, kot so anketiranci, ter starostno strukturo anketiranih. Pokazalo se je, da imajo mlajši anketiranci več prijateljev drugačne etnične pripadnosti kot starejši anketiranci. Nadaljnja analiza še kaže, da spolna in izobrazbena struktura anketiranca nista statistično povezani s številom prijateljev drugačne etnične pripadnosti.

Pri vprašanju »Glede svojih prijateljev bi rekli, da ...« so anketiranci lahko izbirali med štirimi mogočimi odgovori: – *večina je pripadnikov iste etnične/narodne skupnosti kot vi*, – *večina je pripadnikov drugih etničnih/narodnih skupnosti, vendar ne Slovencev*, – *med vašimi prijatelji je enak delež Slovencev in pripadnikov drugih narodnosti*, – *večina je Slovencev*. Tudi v odgovorih na to vprašanje se je pokazala statistično značilna povezava med etnično pripadnostjo anketirancev ter etnično strukturo njihovih prijateljev. Pokazalo se je, da se pravzaprav majhen delež anketirancev druži izključno v

krogu svoje etnične skupnosti ali v krogu drugih priseljskih skupnosti. Še najpogostejše to počno Bošnjaki in Muslimani (16 odstotkov) ter Srbi (10 odstotkov). Najmanjši delež takih je med anketiranci iz kategorije drugi (4 odstotki).

Graf 3: Etnična pripadnost prijateljev glede na etnično strukturo anketirancev (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8)

** Neopredeljeni: neopredeljeni (58), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3)
Sig. < 0,000

Največji je delež anketirancev, ki imajo med svojimi prijatelji enako število Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti. Takih je kar 61 odstotkov Bošnjakov, Muslimanov in Srbov. Ponovno pa glede izbire prijateljev izstopajo anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci. Med njimi ima približno 65 odstotkov prijatelje večinoma Slovence, 25 odstotkov Slovencev pa ima med prijatelji enak delež pripadnikov slovenske oziroma druge etnične skupnosti. Slovenci so se glede izbire prijateljev pokazali kot najbolj zaprta skupnost. V primerjavi z drugimi so v najmanjšem številu menili, da imajo med prijatelji enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti. Rezultati kažejo, da so anketiranci, združeni v kategoriji drugi in Hrvati, v približno enakem deležu izjavili, da imajo prijatelje večinoma slovenske pripadnosti oziroma je med njihovimi prijatelji enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti. Bošnjaki, Muslimani in Srbi so v primerjavi z drugimi anketiranci v večjem deležu menili, da imajo enak delež slovenskih in drugih prijateljev, da je večina njihovih prijateljev iste etničnosti kot oni ter da je večina prijateljev druge etničnosti, Neslovencev.

Odgovori anketirancev na vprašanje »Ali imate v Sloveniji pristne prijatelje, ki so drugačne et./narodne pripadnosti kot vi?«, na katero so lahko odgovarjali v količinskem opisu: veliko, malo in nimam, niso v celoti skladni z odgovori anketirancev na trditev »Glede svojih prijateljev bi rekli, da ...«, pri kateri so anketiranci lahko izbirali med štirimi možnimi odgovori o etnični strukturi prijateljev. Anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci, so na vprašanje, ali imate pristne prijatelje drugačne etnične pripadnosti, v približno 41 odstotkih odgovorili, da imajo veliko prijateljev drugačne etnične pripadnosti, od tega pa je približno 61 odstotkov na drugo vprašanje

odgovorilo, da so njihovi prijatelji večinoma Slovenci, 38 odstotkov je menilo, da imajo enako število prijateljev pripadnikov drugačne etnične pripadnosti in Slovencev. Anketiranci, ki so se opredelili kot Hrvati, so v 48 odstotkih menili, da imajo veliko prijateljev pripadnikov drugih etničnih skupnosti, od tega ima 39,4 odstotka večino prijateljev Slovencev, 59 odstotkov pa ima enak delež prijateljev Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti. V tem primeru razlik med vprašanjskima ni bilo. Razlike se pojavljajo pri anketirancih, ki so se opredelili kot Hrvati in so menili, da imajo malo prijateljev drugačne etnične pripadnosti, teh je bilo 46 odstotkov. Od teh je skoraj 48 odstotkov trdilo, da je večina njihovih prijateljev Slovencev. Pri anketirancih, ki so se opredelili kot Srbi, Bošnjaki in Muslimani, tovrstno neskladje sicer obstaja, vendar v manjšem deležu kot pri Slovencih in Hrvatih.⁴⁶

Izkazalo se je, da je pojmovanje, koliko je veliko oziroma malo prijateljev, zelo subjektivno razumljeno. Glede na njihove odgovore o etnični strukturi prijateljev pa bi težko govorili, da v Sloveniji obstaja močna etnična distanca med večinskim narodom in priseljenci s področja nekdanje Jugoslavije.

ZAKLJUČEK

Primerjalna analiza stališč večinskega naroda, zbranih v okviru SJM-ja (analiza nekaterih vprašanj iz SJM med letoma 1970 in 2003), kaže na rast etnične distance, nacionalizma ter zaostrovanja v medetničnih odnosih konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let, torej v obdobju osamosvajanja, medtem ko se stališča anketirancev v letu 2003 precej približujejo stališčem, izkazanim v sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih, ko etnična nestrpnost do priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije ni bila tako zelo izražena.

Na drugi strani je analiza empiričnih podatkov, zbranih v raziskavi PSIP (leta 2003), pokazala, da je v percepcijah priseljencev in njihovih potomcev nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji danes več, kot je bilo pred osamosvojitvijo, kar seveda vzbuja skrb. Več nestrpnosti občutijo predvsem etnične skupnosti Srbov, Bošnjakov in Muslimanov, moški v nekoliko večjem deležu zaznavajo porast nestrpnosti kot ženske, med izobrazbenimi kategorijami pa anketiranci s srednjo stopnjo izobrazbe v nekoliko večjem številu kot drugi menijo, da je nestrpnosti več kot prej.

Posamezniki se s pojavi nestrpnosti oziroma neenake obravnave zaradi njihove etnične pripadnosti soočajo na različne načine, nekateri si pozitivno obravnavo večine želijo zagotoviti tudi z zakrivanjem etničnih znakov, kot je na primer sprememba imena. V raziskavi delež anketirancev, ki razmišlja o spremembi imena v

⁴⁶ V raziskavi Eurobarometra, izvedeni leta 2006, je bilo zastavljeno podobno vprašanje: *Ali imate prijatelje drugega etničnega izvora?* 55 odstotkov anketiranih državljanov 25 članic EU je odgovorilo, da imajo prijatelje, ki so drugačnega etničnega izvora kot oni sami. Pokazalo se je, da imajo mlajši anketiranci v večjem deležu prijatelje drugega etničnega izvora kot starejši anketiranci, bolj izobraženi anketiranci pogosteje kot manj izobraženi in moški pogosteje kot ženske (*Discrimination in the European Union* (2007) Special Eurobarometer 263, Fieldwork: June–July 2006, Publication: January 2007, European Commission, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_sum_en.pdf (19. 11. 2007).

bolj slovensko zvenečega in še posebej delež tistih, ki so ime spremenili, ni velik. Velik pa je delež anketirancev, ki poznajo posameznike, ki so spremenili ime v bolj slovensko zvenečega. Pokazalo se je tudi, da kar precejšnje število priseljencev uporablja prikrivanje etnične pripadnosti kot »strategijo preživetja«. To pogostejše kot ženske počno moški, glede na starostno strukturo pa pripadniki mlajše generacije.

Razvidna je tudi prisotnost družbene distance med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj populacije priseljencev. Pokaže se, da imajo anketiranci največjo distanco do Romov, Albancev ter Muslimanov, najmanjšo pa so anketiranci izrazili do Slovencev in Hrvatov. Podatki kažejo, da manjšo distanco do pripadnikov drugih etničnih skupnosti izkazujejo anketiranci, ki sodijo v mlajšo generacijo ter višje izobraženi anketiranci.

Na podlagi opredelitev anketirancev do posameznih trditev, ki kažejo različne oblike nestrpnosti, se kaže, da anketiranci bolj kot »očitno nestrpnost« in sovraštvo v svojih percepcijah zaznavajo posredno oziroma prikrito etnično nestrpnost s strani večinskega naroda. Iz podrobnejše analize podatkov je še mogoče razbrati, da vse navedene oblike etnične nestrpnosti v svojih percepcijah bolj občutijo Bošnjaki, Muslimani in Srbi, pripadniki mlajše generacije ter višje izobraženi anketiranci.

Razvrstitev posameznih življenjskih področij oziroma situacij glede na to, kje se anketiranci v največji meri spopadajo z neenakopravno obravnavo, je pokazala, da sta najbolj pereči področji zaposlovanje oziroma odnosi na delovnem mestu.

V osebnih intervjujih so tudi potomci priseljencev poudarjali, da so Slovenci nestrpni do njih oziroma do priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, oziroma da v slovenski družbi zaznavajo pojave etnične nestrpnosti. Ko pa smo jih povprašali, ali lahko iz svojih osebnih izkušenj navedejo primer etnične diskriminacije oziroma neenake obravnave, se je pokazalo, da precejšnji delež nima slabih osebnih izkušenj. Delno je to tudi posledica tega, da so ljudje še vedno premalo osveščeni, kaj vse je dejansko primer etnične diskriminacije, neenake obravnave ali izraz nestrpnosti, gre pa tudi zato, da več ljudi verjame v obstoj etnične diskriminacije, kot pa jo dejansko občuti.⁴⁷

Pokazalo se je tudi, da večinski narod izkazuje neko »selektivno diskriminacijo«. Predvsem se do priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev kažejo pojavi etnične nestrpnosti v večji meri kot na primer do priseljencev iz zahodnoevropskih držav, Združenih držav Amerike itd. Večinski narod medse tudi raje sprejme nekoga, ki je višje izobražen, ki poseduje neko znanje, večščino, sposobnost in od katerega bo imel potencialno korist.

⁴⁷ V Raziskavi Eurobarometra, izvedeni leta 2006, so anketirance med drugim vprašali: *Ali je diskriminacija zaradi etnične pripadnosti redek ali razširjen pojav?* Da so percepcije o diskriminaciji zaradi etnične pripadnosti zelo razširjene, je menilo 64 odstotkov državljanov članic EU. Najvišji delež je bil zaznan na Švedskem, kjer je 85 odstotkov anketiranih menilo, da je diskriminacija na etnični osnovi razširjena, najmanjši delež, 23 odstotkov, je bil zabeležen v Litvi, v Sloveniji je 55 odstotkov anketiranih menilo, da je diskriminacija na etnični podlagi razširjena. Primerjavo med različnimi državami je vedno težko interpretirati zaradi različnih dejavnikov, ki vplivajo na odgovore anketiranih. Stališča o obstoju diskriminacije se oblikujejo na podlagi osebnih izkušenj, vrednot v obstoječi družbi in trenutnih družbenih kontekstov. Poleg tega so merila, koliko je redko in koliko je razširjeno, lahko zelo različna od države do države (Discrimination in the European Union (2007) Special Eurobarometer 263, Fieldwork: June–July 2006, Publication: January 2007, European Commission, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_sum_en.pdf (19. 11. 2007))

Po vsem povedanem bi bilo morda dobro, če bi upoštevali tudi razmislek Barryja (2001), ki meni, da splošno načelo enakosti v kulturno raznovrstni družbi skoraj zagotovo za različne skupnosti povzroča različno distribucijo rezultatov. V kulturno raznoliki družbi ne moremo predpostavljati, da se vsi posamezniki v enaki meri trudijo za doseg istih ciljev. Posamezni cilji oziroma dosežki so pri posameznikih različno vrednoteni, poleg tega imajo posamezniki različne želje, potrebe in vizije o svojem življenju ter so se zato v precej različnem obsegu pripravljeni »žrtvovati« za doseg nekega cilja. To dejansko pomeni, da tudi če bi bile odstranjene vse ovire, vse potencialne neenakosti v družbi, bi se na koncu vseeno pokazalo, da zaradi specifičnih načinov življenja in vrednot še vedno obstajajo razlike med posameznimi skupnostmi, na primer na področju vključenosti v trg delovne sile, poklicne strukture, izobrazbene strukture itd. Ravno te razlike pa so še kako posledica in pokazatelj kulturne raznolikosti.

LITERATURA

- Barry, Brian M. (2001) *Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge (UK): Polity.
- Baumgartl, Bernd in Adrian Favell (ur.) (1995) *New Xenophobia in Europe*. London: Kluwer Law International.
- Brezigar, Sara (2005) 'Etnična diskriminacija na trgu delovne sile: dileme in izzivi pri ugotavljanju obstoja etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile'. *Razprave in gradivo/Treatises and Documents* 47, 168–89.
- Brown, C. in P. Gray (1985) *Racial Discrimination: 17 Years after the Act*. London: Policy Studies Institute.
- Daniel, William (1968) *Racial Discrimination in England*. Harmondsworth: Penguin.
- Direktiva Sveta 2000/43/ES, sprejeta dne 29. junija 2000, o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost, Uradni list L 180, 19/07/2000, 0022–0026, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:SL:HTML>.
- Direktiva Sveta 2000/78/ES, sprejeta dne 27. novembra 2000, o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu, Uradni list L 303, 02/12/2000, 0016–0022, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:SL:HTML>.
- Discrimination in the European Union (2007) Special Eurobarometer 263, Fieldwork: June–July 2006, Publication: January 2007, European Commission, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_sum_en.pdf (19. 11. 2007).
- Eriksen, Thomas Hylland (1993) *Ethnicity and nationalism. Anthropological perspectives*. London in Boulder: Pluto Press.
- European Commission against Racism and Intolerance (2006) Third Report on Slovenia, 30. junij 2006, European Commission against Racism and Intolerance.
- Giles, Howard (ur.) (1977) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, New York in San Francisco: Academic Press.
- Goffman, Erving (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Hutnik, Nimmi (1991) *Ethnic Minority Identity: A Social Psychological Perspective*. Oxford UK: Clarendon Press.
- Kalmijn, Matthijs (1998) Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology* 24, 395–421.
- Kazenski zakonik, Ur. l. RS 95/04.
- Klinar, Peter (1992) 'O mednacionalnih odnosih v Sloveniji (Avtohtoni in imigranti)'. V Niko Toš (ur.) *Slovenski izziv*. Ljubljana: FDV-IDV.
- Komac, Miran (2005) 'Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji'. V Medvešek, Mojca in Miran Komac (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, 207–36. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Marcia, James E. (1966) 'Development and validation of ego identity status'. *Journal of Personality and Social Psychology* 3/5, 551–58.

- Marcia, James E. (1980) 'Identity in adolescence'. V Joseph Adelson (ur.) *Handbook of adolescence psychology*, 159–87. New York: Wiley.
- McFarland, David D. in Daniel J. Brown (1973) 'Social Distance as Metric: A Systematic Introduction to Smallest Space Analysis'. V Edward O. Laumann (ur.) *Bonds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*, 213–53. New York: Wiley.
- Medvešek, Mojca (2005) 'Interakcijska dimenzija integracije: znotrajskupinski in medskupinski stiki/odnosi'. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 591–640. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Migrants' Experiences of Racism and Xenophobia in 12 EU Member States (2006) Pilot Study, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobic (EUMC), <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/merx/Migrants-Experiences-web.pdf> (15. 11. 2007).
- Musek, Janek (1994) *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Omerzu, Mojca (2001) 'Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998', FDV: Ljubljana.
- Phinney, Jean S. (1990) 'Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research.' *Psychological Bulletin* 108/3, 499–514.
- Pilkington, Andrew (2003) *Racial Disadvantage and Ethnic Diversity in Britain*. New York: Palgrave MacMillan.
- Poročilo o delu zagovornice enakih možnosti žensk in moških ter zagovornice načela enakosti za leto 2005, http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pa-geuploads/zagovornica_porocilo2005.pdf (15. 11. 2007).
- Portes, Alejandro in Dag MacLeod (1996) 'What shall I Call Myself? Hispanic identity formation in the second generation'. *Ethnic and Racial Studies* 19/3, 523–47.
- Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the EU (2007) European Union Agency for Fundamental Rights, http://fra.europa.eu/fra/material/pub/racism/report_racism_0807_en.pdf (15. 11. 2007).
- Rosenthal, Doreen A. in S. Shirley Feldman (1992) 'The Nature and Stability of Ethnic identity in Chinese youth'. *Journal of Crosscultural Psychology* 23/2, 214–27.
- Smith, D. (1977) *Racial Disadvantage in Britain*. Harmondsworth: Penguin.
- Šircelj, Milivoja (2003) *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije. Popisi 1921–2002*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Tajfel, Henri (1978) *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Right Group.
- Tajfel, Henri in John C. Turner (1986) 'The Social Identity Theory of Intergroup Behavior'. V Worchel S. in W. G. Austin (ur.) *Psychology of Intergroup Relations*, 7–24. Chicago, IL: Nelson-Hall).
- Toš, Niko in drugi (1970) *Slovensko javno mnenje 1970/71*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1971. Ljubljana:

- Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.
- Toš, Niko in drugi (1980) Slovensko javno mnenje 1980. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.
- Toš, Niko in drugi (1986) Slovensko javno mnenje 1986. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.
- Toš, Niko in drugi (1988) Slovensko javno mnenje 1988. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 2000.
- Toš, Niko in drugi (1990) Slovensko javno mnenje 1990. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, 1999.
- Toš, Niko in drugi (2003) Slovensko javno mnenje 2003/2: Mednarodna raziskava o družini in Narodni identiteti in Stališča o lokalni demokraciji, CJMMK, 2003, Ljubljana.
- Turner, John C., Penelope J. Oakes, S. Alexander Haslam in Craig McGarty (1994) 'Self and collective: Cognition and social context'. *Personality and Social Psychology Bulletin* 20/5, 454–63.
- Ule, Mirjana (1999) 'Socialna psihologija predsodkov'. V Mirjana Ule (ur.) *Predsodki in diskriminacija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče Ljubljana.
- Ustava Republike Slovenije (1998 (1991)). 5. spremenjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Verkuyten, Maykel (1992) 'Ethnic Group Preferences and the Evaluation of Ethnic Identity among Adolescents in the Netherlands'. *Journal of Social Psychology* 132/6, 741–50.
- Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja, *Ur. l. RS*, št. 50/04, št. 61/07.
- Zakon o varstvu javnega reda in miru, *Ur. l. RS*, št. 70/06.

**SOCIALNOEKONOMSKA INTEGRACIJA
PRISELJENCEV IZ PROSTORA NEKDANJE
JUGOSLAVIJE IN NJIHOVIH POTOMCEV
V SLOVENIJI**

Romana Bešter

UVOD

Socialnoekonomska integracija je ena med dimenzijami kompleksnega procesa integracije in se nanaša na položaj posameznika in predvsem na položaj posameznih družbenih skupin na področju zaposlovanja, izobraževanja, zdravstva, bivanjskih razmer. Rudiger in Spencer (2003: 15) označujeta socialni in ekonomski status priseljencev kot glavni indikator njihove integracije v družbo, pa tudi kot glavni indikator enakosti in kohezije. V pričujočem prispevku bomo preverjali socialnoekonomsko integracijo priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. Osredotočili se bomo predvsem na njihov položaj na področju zaposlovanja, dohodkov in stanovanjskih razmer. Pri tem bomo izhajali iz opredelitve socialnoekonomske integracije kot stanja, v katerem imajo primerljive skupine prebivalstva – ne glede na etnično, versko ali kulturno pripadnost – enake možnosti vključevanja v družbo in dosegajo primerljive rezultate glede omenjenih socialnoekonomskih kazalcev. Po drugi strani pa socialnoekonomska integracija označuje tudi proces, ki posamezne družbene skupine in družbo kot celoto vodi k takšnemu stanju.

Socialnoekonomsko integracijo lahko štejemo za eno najpomembnejših dimenzij integracije, saj je podlaga za dostojno življenje posameznika in posameznih družbenih skupin. Slab socialnoekonomski položaj ima lahko negativne posledice na številnih ravneh posameznikovega življenja – od tega, da lahko povzroča zdravstvene ali psihične težave (občutek negotovosti, nizko samospoštovanje, depresivnost), pa do tega, da lahko posameznika vodi v kriminal.

V interesu države je, da so njeni prebivalci čim bolj ekonomsko neodvisni in sposobni sami sebi zagotavljati dostojno življenje (brez državne socialne pomoči). V tem kontekstu je med glavnimi cilji države zagotoviti strukturne možnosti za čim boljše in čim hitrejšo ekonomsko integracijo vseh njenih prebivalcev, tako državljanov kot tudi tujcev. Priseljenci so v tem pogledu pogosto še posebno ranljiva skupina, ki so ji na poti do uspešne ekonomske integracije postavljene številne ovire, s katerimi se domače prebivalstvo ne sooča.¹ Njihov položaj na socialnoekonomskem področju je zato pogosto slabši od povprečja v državi, kar dokazujejo številne raziskave.² Država z različnimi ukrepi lahko pomaga odpraviti ali vsaj omiliti takšne situacije. Med ukrepe, ki jih lahko uporabi, sodijo, na primer: sprejetje zakonodaje o preprečevanju diskriminacije, nadzor nad izvajanjem omenjene zakonodaje in vzpostavitev učinkovitega mehanizma pritožb; vzpostavitev pravičnega sistema ocenjevanja in priznavanja kvalifikacij, ki so jih priseljenci pridobili zunaj države prebivališča; posebni programi za utrjevanje dejanske enakopravnosti priseljencev v izobraževalnem sistemu, na trgu dela itd.

¹ Pri tem se pogosto v podobni situaciji znajdejo tudi t. i. priseljenci druge ali celo tretje generacije, se pravi potomci priseljencev, ki so bili sicer rojeni v državi, v kateri živijo.

² Glej npr. Böhning, W. R. in Zegers de Beijl, R. (1995); Bendick (1996); Goldberg in dr. (1996).

Namen pričujočega poglavja je predstaviti socialnoekonomski položaj priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji, ga primerjati s položajem večinskega slovenskega prebivalstva in na tej podlagi oceniti socialnoekonomsko integracijo priseljencev in njihovih potomcev. Pri tem je treba upoštevati, da priseljenci niso homogena skupina in da med različnimi skupinami znotraj priseljske populacije lahko obstajajo celo večje razlike kot med posamezno (etnično) skupino in večinskim prebivalstvom (da o razlikah med posamezniki niti ne govorimo). V prispevku bomo zato poskusili preveriti, ali znotraj preučevane priseljske populacije obstajajo razlike med socialnoekonomskim položajem različnih etničnih skupin. Zanimale nas bodo tudi percepcije priseljencev in njihovih potomcev o tem, ali imajo v Sloveniji enakopraven položaj v primerjavi z večinsko (slovensko) populacijo ali se soočajo z diskriminacijo na podlagi njihove etnične razlik.

Pri merjenju oziroma ocenjevanju integracije je priporočljiva uporaba tako objektivnih kot subjektivnih indikatorjev. Objektivni indikatorji temeljijo na podatkih, ki predstavljajo empirična dejstva brez posameznikove interpretacije oziroma ocene teh dejstev. Subjektivni indikatorji pa skušajo zajeti percepcije in razumevanja priseljencev ter preko tega meriti posameznikovo dožemanje določenih situacij ali učinkovitosti posameznih ukrepov. Preko subjektivnih indikatorjev lahko pridemo do drugačnih rezultatov, kot jih kažejo objektivni indikatorji; na tej podlagi se lahko pokaže tudi potreba po drugačnih politikah, kot bi jih sicer zahtevali zgolj rezultati, temelječi na objektivnih indikatorjih (Geddes in Bullen 2004: 6).

Pri ocenjevanju socialnoekonomske integracije priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji bomo uporabili naslednje objektivne in subjektivne indikatorje:

Objektivni indikatorji:

- zaposlenost oziroma stopnja brezposelnosti,
- izobrazba,
- poklicna struktura,
- položaj na delovnem mestu,
- ureditev stanovanjskega vprašanja / stanovanjska razmerja.

Subjektivni indikatorji:

- percepcije priseljencev in njihovih potomcev na eni ter večinskega prebivalstva na drugi strani o zadostnosti mesečnega dohodka njihovega gospodinjstva,
- percepcije priseljencev in njihovih potomcev o razlogih za finančne težave družin oziroma gospodinjstev,
- percepcije priseljencev in njihovih potomcev o njihovih možnostih za zaposlitev v primerjavi s preostalimi Slovenci,
- percepcije priseljencev in njihovih potomcev o njihovih možnostih za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi s preostalimi Slovenci,
- percepcije priseljencev in njihovih potomcev o njihovih možnostih dostopa do dobro plačanih delovnih mest v Sloveniji,
- percepcije priseljencev in njihovih potomcev o njihovih možnostih za vzpon na družbeni lestvici.

ZAPOSLOITEV

Zaposlitev je med najpomembnejšimi integracijskimi dejavniki ne le v okviru socialnoekonomske dimenzije integracije, pač pa integracije nasploh. V raziskavi, ki jo je v letih 1993–1994 sponzorirala Saskatchewan Association of Immigrant Settlement and Integration Agencies (SAISIA), so priseljenci sami predlagali številne indikatorje integracije. Med prvimi desetimi najpomembnejšimi se jih je kar pet (vključno z najpomembnejšim) nanašalo na zaposlitev.³ Tudi raziskava PSIP (Percepcije slovenske integracijske politike) 2003 je pokazala, da anketiranci ne glede na etnično pripadnost ocenjujejo zaposlitev kot drugi najpomembnejši dejavnik za vključevanje v slovensko družbo, takoj za znanjem slovenskega jezika.⁴

Zaposlitev je temelj ekonomske varnosti in neodvisnosti ter omogoča vzpostavljjanje stikov med priseljenci in večinskim prebivalstvom, kar je pomembno za socialno integracijo. Prav dostop do zaposlitve je zato bistvenega pomena na začetku integracijskega procesa, se pravi takoj po prihodu priseljence v novo okolje. Drugi dejavniki ekonomske integracije, kot na primer napredovanje v službi in boljše plače, običajno postanejo bolj pomembni nekoliko pozneje, ko se priseljenci že ustalijo v novem okolju (Coussey 2000: 15).

Številni priseljenci v začetku sprejmejo zaposlitev v manj atraktivnih sektorjih trga dela z manj konkurence. Za boljša delovna mesta pogosto nimajo zadostnih kvalifikacij ali pa jim jih novo okolje ne prizna. Med glavnimi ovirami pri konkuriranju za boljša delovna mesta je tudi nezadostno poznavanje jezika (čeprav perfektno obvladovanje jezika pogosto ni nujno za korektno in učinkovito opravljanje določenega poklica). Zaradi različnih strukturnih ovir in odkritih ali prikritih oblik diskriminacije priseljenci (pa tudi njihovi potomci) pogosto predstavljajo nadpovprečen delež med brezposelnimi ali pa se znajdejo in ostanejo ujeti v položaju, ko njihova zaposlitev ni primerna njihovi izobrazbi in/ali sposobnostim, za napredovanje pa nimajo možnosti. Takšno stanje lahko vodi v številne frustracije in ni škodljivo le za posameznike, pač pa tudi za družbo kot celoto, saj je to zapravljjanje človeških potencialov in lahko vodi v ekonomske in socialne probleme (Coussey 2000: 15).

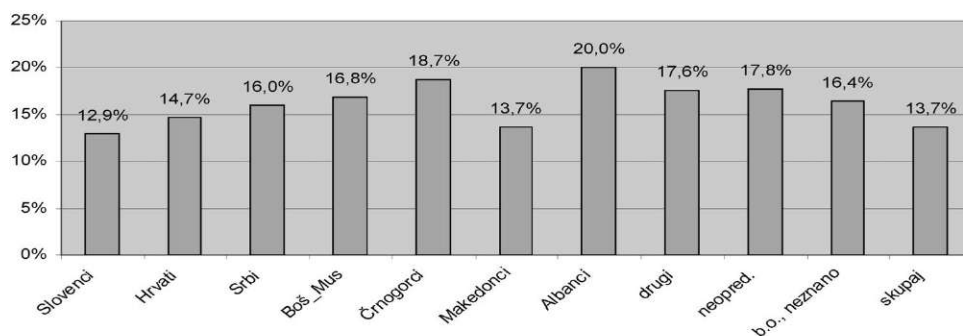
Različne raziskave zaznavajo, da je med priseljenci in njihovimi potomci pogosto večji delež brezposelnih kot med večinskim prebivalstvom.⁵ Tudi po podatkih Popisa 2002 je v Sloveniji delež brezposelnih med pripadniki drugih narodnosti s prostora nekdanje Jugoslavije nekoliko večji kot med pripadniki slovenske narodnosti (glej graf 1).

³ Best settlement practices. Settlement services for refugees and immigrants in Canada. Canadian council for refugees, februar 1998, <http://www.web.net/~ccr/bpfina1.htm> "3.%20SETTLEMENT%20AND%20INTEGRATION (20. 10. 2005).

⁴ Glej Roter 2005: 251.

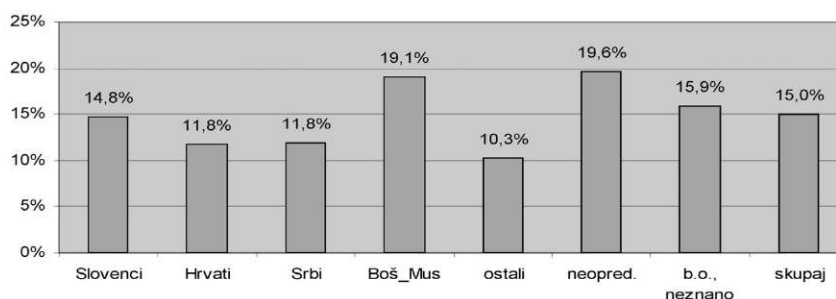
⁵ Glej: Böhning in Zegers de Beijl 1995: 6; Heckmann 1999: 6; Wrench in Modood 2001: 12–13; Goldberg in dr. 1996: 6; Martin 1999: 5–6; Münz in Fassmann 2004: 9; Leonard in dr. 2003: 19.

Graf 1: Delež brezposelnih med aktivnim prebivalstvom⁶ Slovenije
(stari 18 let in več), po narodnosti,⁷ Popis 2002



Izhajajoč iz zgoraj omenjenih podatkov smo predvidevali, da bo podobne rezultate glede brezposelnosti dala tudi raziskava PSIP 2003, se pravi, da bo delež brezposelnih med populacijo priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji nekoliko večji od deleža brezposelnih med Slovenci. Naša predvidevanja so se izkazala za pravilna, saj je delež brezposelnih med preučevano populacijo kot celoto za 2,1 odstotka večji kot med Slovenci (glede na podatke Popisa 2002). Vendar pa te razlike niso velike in bi z vidika zaposlenosti v splošnem lahko rekli, da so priseljenci iz nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci kar dobro integrirani v slovenski trg dela. Kljub temu bolj podroben pregled pokaže, da obstajajo razlike med posameznimi etničnimi skupinami (glej graf 2).

Graf 2: Delež brezposelnih med aktivnim prebivalstvom po narodnosti, PSIP 2003



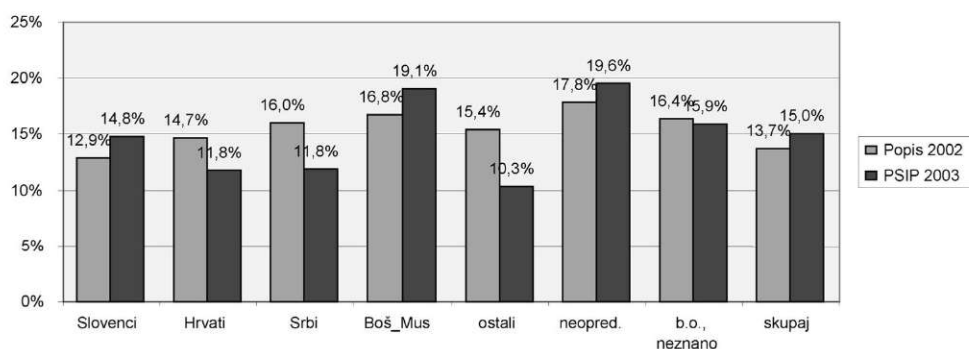
Po rezultatih raziskave PSIP 2003 je največ brezposelnih med narodno neopredeljenimi ter med Bošnjaki in Muslimani. Najmanj brezposelnih pa je med tistimi, ki so združeni v kategorijo ostali, ter med Srbi in Hrvati. Ob tem naj opomnimo, da

⁶ Aktivno prebivalstvo po definiciji Statističnega urada Republike Slovenije: delovno aktivno prebivalstvo (zaposlene in samozaposlene osebe) in brezposelne osebe. Neaktivno prebivalstvo pa so osebe, stare 15 let ali več, ki ne sodijo med delovno aktivno prebivalstvo ali brezposelne osebe. To so: otroci, dijaki, študentje, starejši od 15 let; upokojeanci; gospodinje; osebe, ki so nezmožne za delo zaradi starosti, bolezni in invalidnosti; osebe na prestajanju kazni; druge osebe.

⁷ Zaradi boljše preglednosti so iz grafa izvzeti Romi, med katerimi je delež brezposelnosti izjemno visok (84,4 odstotka).

rezultatov iz PSIP 2003 za posamezne etnične skupine ne moremo z gotovostjo posplošiti na celotno populacijo iste etnične pripadnosti, ker je število odgovorov znotraj skupin premajhno. Rezultati za posamezne etnične skupine torej veljajo le za populacijo oseb, ki so sodelovale v anketi raziskave PSIP 2003. Vendar pa bi na podlagi primerjave s podatki o brezposelnosti po posameznih etničnih skupinah iz Popisa 2002 lahko sklepali, da so nekatera med zaznanimi razmerji vseeno točna. Če podatke o narodni pripadnosti iz Popisa 2002 razvrstimo po enakih kategorijah kot v raziskavi PSIP 2003 (to pomeni, da Albance, Črnogorce in Makedonce pridružimo kategoriji ostali), lahko ugotovimo, da je tudi po podatkih iz Popisa 2002 delež brezposelnih največji med neopredeljenimi ter med Bošnjaki in Muslimani (glej graf 3). Pri tem je treba upoštevati, da nabora podatkov v Popisu 2002 in raziskavi PSIP 2003 nista neposredno primerljiva. V raziskavo PSIP 2003 so vključene osebe, ki imajo slovensko državljanstvo, v Popis 2002 pa tudi tujci, ki so na dan popisa že vsaj leto dni prebivali na ozemlju Slovenije.⁸ Različen je bil tudi način zajema podatkov. Za večjo primerljivost smo iz obeh raziskav upoštevali le podatke za ekonomsko aktivno prebivalstvo, staro 18 let ali več.

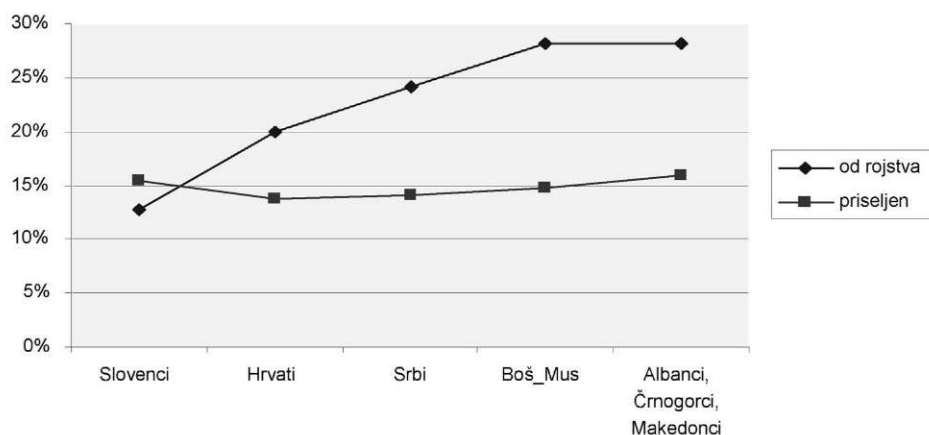
Graf 3: Delež brezposelnih med aktivnim prebivalstvom po narodnosti – primerjava med podatki Popisa 2002 (stari 18 let in več) in PSIP 2003



Iz popisnih podatkov je razvidno, da je delež brezposelnih občutno večji med drugo generacijo, se pravi med potomci priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, kot pa med samimi priseljenci (glej graf 4). To velja za vse etnične skupine, razen za Slovence, kar pa je razumljivo, saj kategorija Slovenci ne zajema zgolj priseljenih Slovencev in njihovih potomcev, temveč tudi vse 'avtohtone' Slovence. Eden med razlogi, zakaj je delež brezposelnih med priseljenci manjši kot med njihovimi potomci, leži v tem, da so priseljenci v času svoje priselitve lažje našli zaposlitev, saj so se v precejšnji meri priseljevali zaradi potreb po delovni sili v Sloveniji. Njihovi potomci se danes srečujejo s precej spremenjeno situacijo, ko mladi, predvsem prvi iskalci zaposlitve, na splošno težko najdejo zaposlitev. Poleg tega se v tekmi z 'avtohtonimi' slovenskimi vrstniki lahko srečujejo tudi z etnično diskriminacijo.

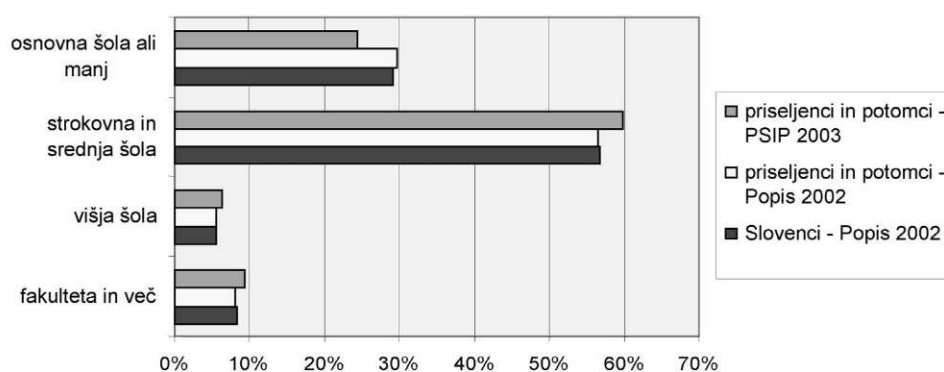
⁸ Med 150.763 priseljenci iz prostora nekdanje Jugoslavije jih 31.263 (20,74 odstotka) na dan popisa (2002) ni imelo državljanstva Republike Slovenije (med njimi so osebe, ki so imele status tujca, so bile brez državljanstva ali pa so bile uvrščene v kategorijo neznano) (Popis 2002).

Graf 4: Delež brezposelnih, starih 18 let ali več, med aktivnim prebivalstvom, po narodnosti in glede na selitev, Popis 2002



Če primerjamo izobrazbeno strukturo priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev na eni strani ter Slovenci⁹ na drugi strani, ne opazimo bistvenih razlik med omenjenima skupinama. Popisni podatki kažejo na to, da se preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev po izobrazbeni strukturi praktično ne razlikuje od večinskega slovenskega prebivalstva. Podatki iz raziskave PSIP 2003 pa kažejo, da preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev kot celota dosega celo nekoliko višjo stopnjo izobrazbe kot tisti, ki so se v Popisu 2002 po narodnosti opredelili za Slovence.

Graf 5: Primerjava med izobrazbo priseljencev in njihovih potomcev iz prostora nekdanje Jugoslavije (podatki iz PSIP 2003 in iz Popisa 2002) in izobrazbo tistih, ki so se v Popisu 2002 opredelili za Slovence (stari 18 let in več)¹⁰



⁹ Kot Slovence v tem primeru opredeljujemo tiste prebivalce Slovenije, ki so se v Popisu 2002 po narodni pripadnosti opredelili za Slovence.

¹⁰ Ker so bile v raziskavo PSIP 2003 zajete le polnoletne osebe, smo zaradi boljše primerljivosti tudi pri podatkih iz Popisa 2002 upoštevali le osebe, stare 18 let ali več.

Ob tem ko trdimo, da med večinskim slovenskim prebivalstvom in celotno populacijo priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije (in njihovih potomcev) ni bistvenih razlik v izobrazbeni strukturi, pa moramo upoštevati dejstvo, da preučevano priseljenko populacijo sestavljajo različne etnične skupine. Analiza podatkov o izobrazbeni strukturi posameznih etničnih skupin kaže, da med njimi obstajajo razlike. Rezultati za posamezne etnične skupine veljajo le za populacijo oseb, ki so sodelovale v anketi raziskave PSIP.

Po podatkih iz raziskave PSIP 2003 imajo najvišjo izobrazbeno strukturo znotraj preučevane populacije priseljencev in njihovih potomcev Srbi in tisti, ki so združeni v kategorijo drugi, najnižjo pa Bošnjaki in Muslimani.¹¹

Tabela 1: Primerjava izobrazbene strukture med različnimi etničnimi skupinami, PSIP 2003

	osnovna šola in manj		strokovna in srednja šola		višja šola		fakulteta in več		skupaj	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Slovenci	66	23,4	170	60,3	17	6,0	29	10,3	282	100
Hrvati	27	19,9	88	64,7	6	4,4	15	11,0	136	100
Srbi	18	14,9	75	62,0	15	12,4	13	10,7	121	100
Boš_Mus	27	31,0	52	59,8	3	3,4	5	5,7	87	100
drugi	18	20,5	41	46,6	11	12,5	18	20,5	88	100
neopredeljeni	38	30,4	73	58,4	6	4,8	8	6,4	125	100
b. o., neznano	84	28,0	182	60,7	15	5,0	19	6,3	300	100

Če primerjamo omenjene podatke s podatki o izobrazbeni strukturi posameznih etničnih skupin iz Popisa 2002, ugotovimo podobno: med pripadniki narodov iz republik nekdanje Jugoslavije imajo najvišjo izobrazbeno strukturo Črnogorci, Makedonci (oboje so v PSIP 2003 uvrščeni v kategorijo drugi) in Hrvati. Najnižjo izobrazbeno strukturo pa imajo Bošnjaki in Muslimani, zelo blizu so jim tudi Albanci. Bošnjaki in Muslimani ter Albanci so tudi edini, ki so po izobrazbeni strukturi v opazno slabšem položaju od Slovencev. Izobrazbena struktura preostalih skupin je primerljiva z izobrazbeno strukturo Slovencev, pri nekaterih je celo boljša.

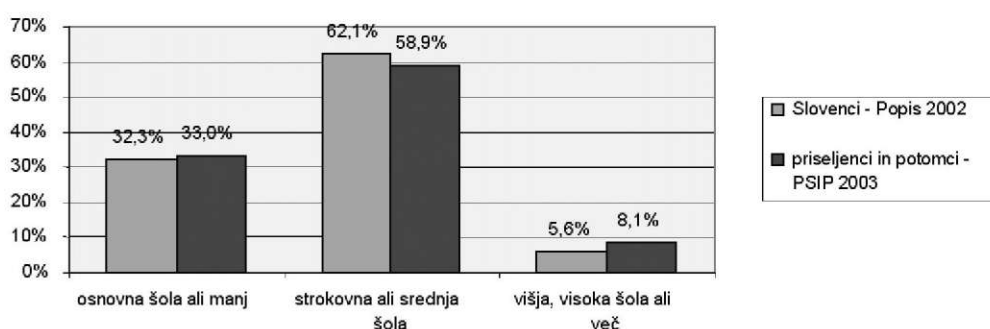
Tabela 2: Primerjava izobrazbene strukture med različnimi etničnimi skupinami (stari 18 let in več), Popis 2002

	osnovna šola in manj		strokovna in srednja šola		višja šola		fakulteta in več		skupaj	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Albanci	2045	45,6	2261	50,4	91	2,0	90	2,0	4487	100
Boš_Mus	11638	47,3	12415	50,5	259	1,1	296	1,2	24608	100
Črnogorci	564	25,0	1241	55,0	162	7,2	289	12,8	2257	100
Hrvati	11266	35,4	16752	52,6	1472	4,6	2336	7,3	31826	100
Makedonci	1359	38,8	1731	49,4	132	3,8	283	8,1	3505	100
Slovenci	382890	29,2	745927	56,8	73740	5,6	110943	8,5	1313500	100
Srbi	11760	36,2	17763	54,6	1126	3,5	1867	5,7	32516	100

¹¹ Pri tem je treba ponovno opozoriti, da rezultatov iz PSIP 2003 za posamezne etnične skupine ne mo-

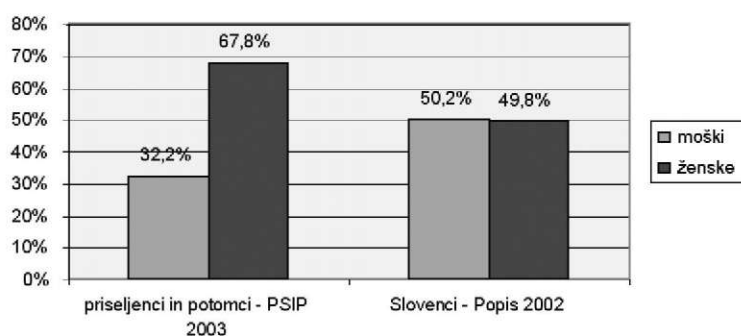
Če primerjamo zgolj izobrazbeno strukturo brezposelnih med preučevano populacijo priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev (PSIP 2003) na eni strani ter Slovenci (Popis 2002) na drugi strani, ne opazimo bistvenih razlik med omenjenima skupinama. V obeh skupinah prevladuje delež tistih s končano strokovno ali srednjo šolo, najmanjši pa je delež višje in visoko izobraženih (glej graf 6 spodaj).

Graf 6: Izobrazbena struktura brezposelnih – primerjava med Slovenci, starimi 18 let in več (Popis 2002) ter priseljenci iz nekdanje Jugoslavije in njihovimi potomci (iz vseh etničnih skupin) (PSIP 2003)



Razlike med populacijo priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovimi potomci ter večinskim slovenskim prebivalstvom pa so očitne, če primerjamo brezposelne znotraj obeh skupin po spolu (glej graf 9 spodaj).

Graf 7: Brezposelni, stari 18 let ali več, po spolu – primerjava med večinskim prebivalstvom slovenske narodnosti (Popis 2002) ter priseljenci iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovimi potomci (PSIP 2003)

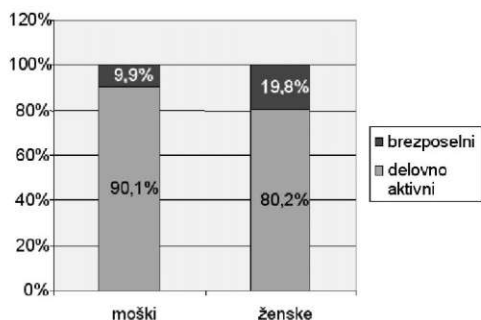


Med tistimi, ki so se v Popisu 2002 opredelili za Slovence, je med brezposelnimi rahlo večji delež moških, v preučevani populaciji priseljencev in njihovih potomcev pa je med brezposelnimi precej večji delež žensk, in sicer kar 67,8 odstotka, čeprav

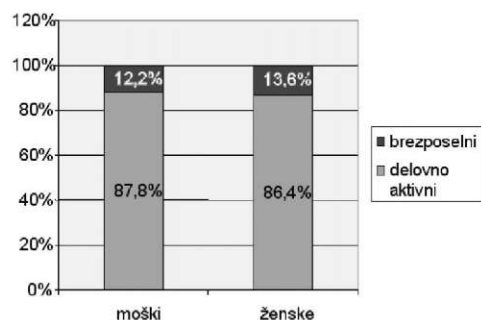
remo z gotovostjo posplošiti na celotno populacijo iste etnične pripadnosti, ker je število odgovorov znotraj skupin premajhno.

je med aktivnimi v tej populaciji le 3 odstotke več žensk (394) kot moških (372). Brezposelnost med ženskami je 19,8-odstotna, medtem ko je med moškimi le 9,9-odstotna (glej graf 8). Tudi podatki za večinsko prebivalstvo slovenske narodnosti (Popis 2002) kažejo, da je delež brezposelnih večji med ženskami kot med moškimi, vendar so razlike manjše kot pri preučevani populaciji priseljencev in njihovih potomcev (glej graf 9). Razlika med deleži brezposelnih moških in žensk znotraj večinskega slovenskega prebivalstva znaša 1,4 odstotka. Med moškimi je brezposelnih 12,2 odstotka, med ženskami pa 13,6 odstotka.

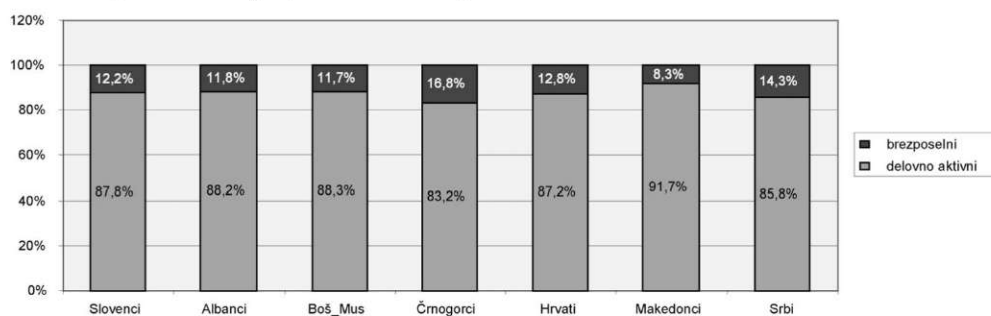
Graf 8: Delež brezposelnih med aktivnimi moškimi in aktivnimi ženskami v populaciji priseljencev iz prostora nekdanje SFRJ in njihovih potomcev, PSIP 2003



Graf 9: Delež brezposelnih med aktivnimi moškimi in aktivnimi ženskami slovenske narodnosti, starimi 18 let ali več, Popis 2002



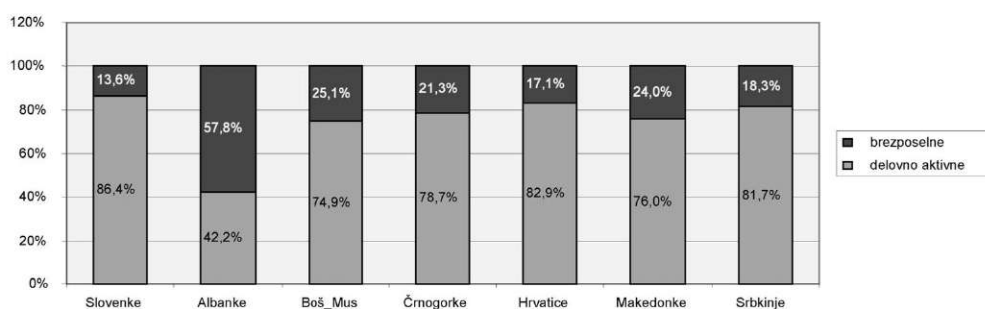
Graf 10: Delež brezposelnih med aktivnimi moškimi, starimi 18 let ali več, po narodni pripadnosti,¹² Popis 2002



¹² Predstavljeni so le podatki za narodnosti, ki izvirajo iz prostora nekdanje Jugoslavije.

Primerjava brezposelnih po spolu med posameznimi etničnimi skupinami v raziskavi PSIP 2003 ni smiselna, ker je število oseb v posameznih kategorijah premajhno, da bi dopuščalo posplošeno sklepanje o razlikah med etničnimi skupinami. Za ilustracijo razlik glede brezposelnosti med posameznimi etničnimi skupinami v Sloveniji si lahko pomagamo s popisnimi podatki. Ti kažejo sledeče: v vseh etničnih skupinah, ki izvirajo iz prostora nekdanje Jugoslavije, je delež brezposelnih večji med ženskami kot med moškimi. Največje razlike so pri Albancih, kjer je delež brezposelnih med ženskami (57,8 odstotka) kar za 46 odstotkov večji kot med moškimi (11,8 odstotka). Sledijo jim Makedonci (razlika 15,7 odstotka) ter Bošnjaki in Muslimani (razlika 13,4 odstotka). Precej manjše pa so razlike med spoloma pri Črnogorcih (4,5 odstotka), Hrvatih (4,3 odstotka) in Srbih (4 odstotki). Pri Slovencih, kot smo videli že zgoraj, ta razlika znaša le 1,4 odstotka.

Graf 11: Delež brezposelnih med aktivnimi ženskami, starimi 18 let ali več, po narodni pripadnosti,¹³ Popis 2002

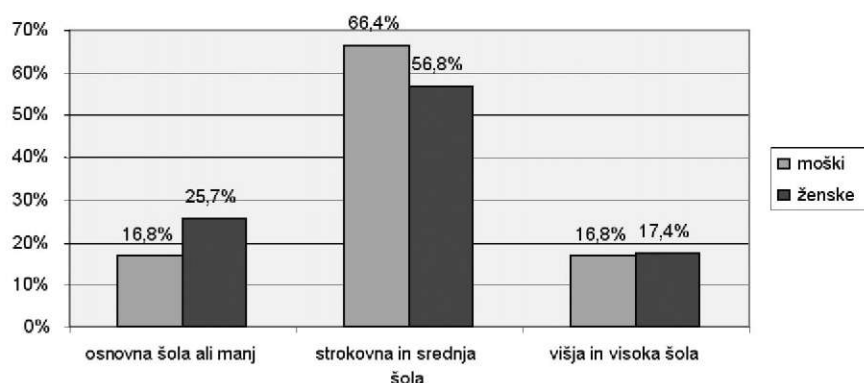


Lahko rečemo, da so moški, ki so se v Popisu 2002 po narodni pripadnosti opredelili za eno od narodnosti, ki izvirajo iz nekdanjih republik in držav naslednic nekdanje Jugoslavije, glede stopnje brezposelnosti v primerljivem položaju kot moški slovenske narodnosti, v primerjavi z ženskami slovenske narodnosti pa pogosto celo v boljšem. Nasprotno pa velja za ženske iz omenjenih etničnih skupin. Te so v primerjavi s Slovenkami v slabšem položaju oziroma je stopnja brezposelnosti med njimi višja kot med Slovenkami.

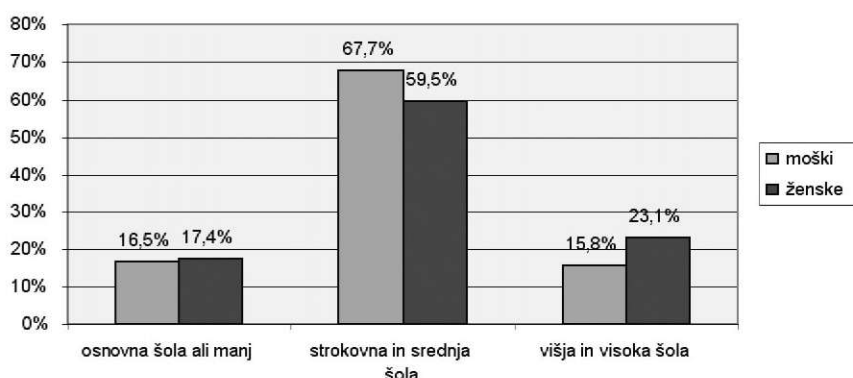
Vzroke za slabši položaj žensk, priseljenih iz prostora nekdanje Jugoslavije (in potomk priseljencev iz tega prostora) lahko v določeni meri in v določenih primerih pojasnimo z njihovo slabšo izobrazbeno strukturo, ki se kaže tako v primerjavi z moškimi znotraj populacije priseljencev in njihovih potomcev (glej graf 12) kot v primerjavi z ženskami slovenske narodnosti (primerjaj grafa 12 in 13).

¹³ Predstavljeni so le podatki za narodnosti, ki izvirajo iz prostora nekdanje Jugoslavije.

Graf 12: Izobrazbena struktura aktivnega prebivalstva med priseljenci in njihovimi potomci, primerjava po spolu, PSIP 2003



Graf 13: Izobrazbena struktura aktivnega prebivalstva slovenske narodnosti, primerjava po spolu, Popis 2002

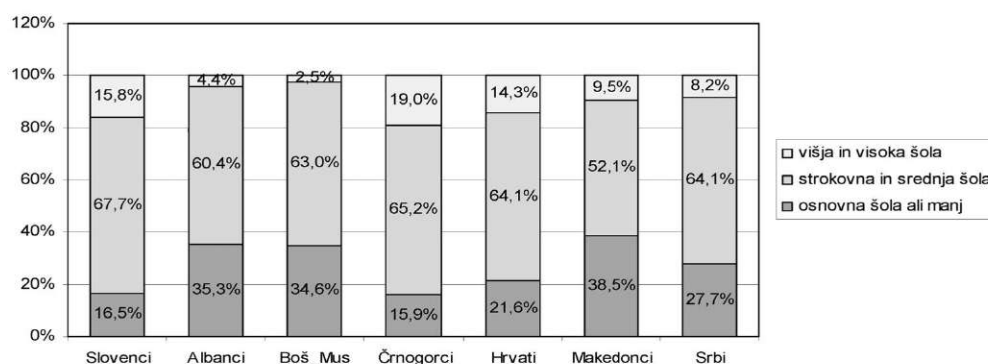


Znotraj aktivnega prebivalstva v preučevani populaciji priseljencev je med ženskami, v primerjavi z moškimi, večji delež tistih z osnovnošolsko izobrazbo (8,9 odstotka več kot med moškimi). Delež žensk s strokovno in srednjo izobrazbo je približno 10 odstotkov nižji kot pri moških, deleža višje in visoko izobraženih pa sta približno izenačena (glej graf 12 zgoraj). V nasprotju s temi podatki lahko med Slovenci (prebivalstvo slovenske narodnosti, Popis 2002, glej graf 13 zgoraj) opazimo ravno obratno razmerje – delež tistih z osnovnošolsko izobrazbo je pri moških in ženskah slovenske narodnosti približno izenačen, medtem ko je delež višje in visoko izobraženih pri ženskah večji kot pri moških, in sicer za dobrih 7 odstotkov. Razmerje med deležema moških in žensk s strokovno in srednjo izobrazbo pa je približno enako pri obeh populacijah – med moškimi je ta delež za slabih 10 odstotkov večji kot med ženskami.

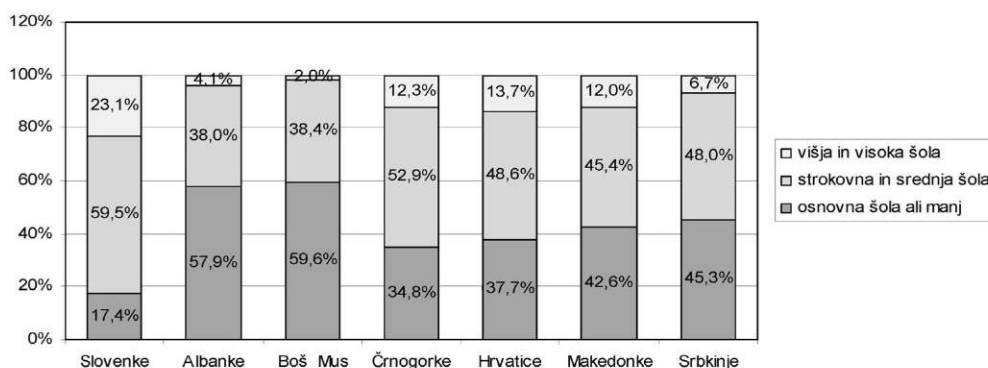
Tudi v tem primeru smo želeli preveriti, ali obstajajo razlike med posameznimi etničnimi skupinami. Ker podatki iz raziskave PSIP 2003, kot že omenjeno, ne omogočajo sklepanja o takšnih razlikah (ker je število oseb v posameznih kategorijah

premajhno), smo ponovno uporabili podatke iz Popisa 2002 in preverili, ali in kako se v popisnih podatkih izkazujejo razlike v izobrazbeni strukturi aktivnih polnoletnih moških in žensk med posameznimi etničnimi skupinami, ki izvirajo iz prostora nekdanje Jugoslavije.

Graf 14: Izobrazbena struktura aktivnih moških, starih 18 let ali več, po narodnosti, Popis 2002



Graf 15: Izobrazbena struktura aktivnih žensk, starih 18 let ali več, po narodnosti, Popis 2002



Kot je razvidno iz grafov 14 in 15 (zgoraj), je za vse preučevane etnične skupine (razen za Slovence) značilno, da imajo ženske slabšo izobrazbeno strukturo kot moški. Posebej velike so razlike pri Albancih ter Bošnjakih in Muslimanih, kar delno lahko pojasni tudi precej večje deleže brezposelnih med ženskami kot med moškimi v omenjenih etničnih skupinah. Skoraj 60 odstotkov žensk v obeh skupinah ima končano zgolj (ali celo manj kot) osnovno šolo, medtem ko je med moškimi v omenjenih etničnih skupinah takih le približno 35 odstotkov. Po drugi strani pa precej velikih razlik med deležema brezposelnih žensk (24 odstotkov) in moških

¹⁴ Kot piše Dolenc (2005: 82), so begunsko populacijo v večji meri sestavljale ženske (60 odstotkov), prevladovala pa so zlasti v starostnih skupinah 20–55 let. To pomeni ravno tiste, ki bi po starosti sodile med aktivno prebivalstvo, ki smo ga upoštevali pri analiziranju stopnje brezposelnosti.

(8,3 odstotka) v makedonski etnični skupini ne moremo pojasniti z razlikami v izobrazbeni strukturi med spoloma, saj te niso velike. V srbski skupini pa kljub precej slabši izobrazbeni strukturi ženske populacije ni zaznati tako velikih razlik v deležu brezposelnih med moškimi (14,3 odstotka) in ženskami (18,3 odstotka).

Izobrazbena struktura tako ni dejavnik, s katerim bi lahko (v celoti) pojasnili razlike glede stopnje brezposelnosti med spoloma v posameznih etničnih skupinah. Dejavniki, ki vplivajo na te razlike, so lahko tudi kulturni, na primer različna vloga žensk v različnih kulturah. Obstaja možnost, da določen del žensk, ki so v popisu izjavile, da so brezposelne, dejansko namerno ostaja doma kot gospodinje in niti ne išče zaposlitve. Možen razlog za večjo brezposelnost žensk med Albankami ter Muslimankami in Bošnjakinjami je tudi v tem, da je med njimi, v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami, več takih, ki so v 90. letih prišle v Slovenijo kot začasne begunke.¹⁴ Kot osebe s statusom začasnega begunca niso imele pravice do redne zaposlitve, pač pa so v skladu s 24. členom Zakona o začasnem zatočišču (*Ur. l. RS*, št. 20/97) lahko opravljale le začasna in občasna dela. Spremembe tega zakona, ki so začasnim beguncem omogočile pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje v Sloveniji in s tem tudi osebnega delovnega dovoljenja, so bile sprejete šele julija 2002, to je po izvedbi popisa, iz katerega črpamo podatke o brezposelnosti žensk po posameznih etničnih skupinah.

Eden med vzroki za splošno višjo stopnjo brezposelnosti med ženskami v vseh etničnih skupinah je lahko tudi v tem, da se ženske v večji meri kot moški priseljujejo v Slovenijo zaradi združitve družine. Po podatkih iz Resolucije o migracijski politiki RS je bilo leta 2000 med tistimi, ki so dobili dovoljenje za prvo prebivanje v Sloveniji zaradi združitve družine, 62 odstotkov žensk, med tem ko so med tistimi, ki so se priselili zaradi zaposlitve in dela, močno prevladovali moški (87 odstotkov). Priselitev zaradi združitve družine bi lahko bila razlog za brezposelnost zato, ker je v času izvedbe popisa 2002 veljalo, da je oseba, ki je dobila dovoljenje za prebivanje v Sloveniji zaradi združitve družine, v skladu z 8. odstavkom 10. člena Zakona o zaposlovanju in delu tujcev (*Ur. l. RS*, št. 66/2000) lahko šele po treh¹⁵ letih zaprosila za osebno delovno dovoljenje¹⁶ (prej je lahko zaprosila le za dovoljenje za zaposlitev).¹⁷ Brez osebnega delovnega dovoljenja takšna oseba ni imela prostega dostopa do trga dela, ni bila upravičena do sodelovanja v programih za dvig zaposljivosti in drugih pomoči Zavoda za zaposlovanje ter si je tako težje našla zaposlitev. Če je v tem času ni našla, pa so tri leta nezaposlenosti še dodatno prispevala k njeni težji zaposljivosti.

¹⁵ V skladu z novim Zakonom o zaposlovanju in delu tujcev (*Ur. l. RS*, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo) lahko za osebno delovno dovoljenje z veljavnostjo treh let zaprosi ožji družinski član tujca z osebnim delovnim dovoljenjem za nedoločen čas, ki ima veljavno dovoljenje za začasno prebivanje, zaradi združitve družine, če je pred tem najmanj dve leti že bival v Republiki Sloveniji na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje (1. točka 10.b člena).

¹⁶ Pa tudi po treh letih prebivanja v Sloveniji je lahko zaprosil za osebno delovno dovoljenje (z veljavnostjo treh let) le ožji družinski član slovenskega državljana ali tujca z osebnim delovnim dovoljenjem za nedoločen čas.

¹⁷ Dovoljenje za zaposlitev je ena med tremi oblikami delovnega dovoljenja za tujce, ki jih predvideva Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (*Ur. l. RS*, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo). Vezana je na stalne zaposlitvene potrebe delodajalcev na podlagi sistematiziranih delovnih mest. Z dovoljenjem za zaposlitev se lahko tujec zaposli le pri delodajalcu, ki je zaprosil za izdajo dovoljenja. Dovoljenje za

POKLICNA STRUKTURA

Naslednji objektivni indikator, na podlagi katerega bomo ocenjevali socialnoekonomsko integracijo priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji, je poklicna struktura. Zanima nas, ali je poklicna struktura preučevane populacije primerljiva s poklicno strukturo Slovencev ali pa obstajajo določeni poklici, kjer je koncentracija priseljenkega prebivalstva večja oziroma manjša od Slovencev. Podatki iz drugih držav pogosto kažejo na to, da največji delež tujcev oziroma oseb imigrantskega izvora opravlja poklice, ki zahtevajo nizko kvalificirano, polkvalificirano ali kvalificirano delovno silo, le manjši del pa poklice, ki zahtevajo visoko kvalificirano delovno silo (Martin 1999: 6–9).

Neproporcionalna zastopanost priseljenega prebivalstva v različnih poklicnih skupinah, predvsem koncentracija v 'inferiornih'¹⁸ poklicih, je lahko znak, da priseljenci nimajo enakih možnosti glede dostopa do nekaterih delovnih mest. Razlogi za to so lahko različni. Eden med takšnimi je, na primer, da države pogosto dopuščajo dostop do nekaterih delovnih mest v javnem sektorju le svojim državljanom (Fix in Laglagaron 2002: 13). Tudi v Sloveniji obstaja možnost, da je zaposlitev na nekaterih delovnih mestih rezervirana za državljanke in državljane Slovenije, pri čemer takšno obravnavanje ne predstavlja kršitve Zakona o uresničevanju načela enakega obravnavanja.¹⁹ Pri tem kaže poudariti, da ima večina priseljenih iz drugih delov nekdanje SFRJ slovensko državljanstvo. Prost dostop do trga dela je lahko povezan tudi z določeno obliko delovnega dovoljenja. V Sloveniji, na primer, tujci za prost dostop do trga dela potrebujejo osebno delovno dovoljenje, ki ga praviloma lahko dobijo šele takrat, ko pridobijo dovoljenje za stalno prebivanje²⁰ (10.c člen Zakona o zaposlovanju in delu tujcev, *Ur. l. RS*, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo). Brez prostega dostopa do trga dela so priseljeni delavci vezani na delovna mesta, za katera v državi sprejemnici obstajajo potrebe po tujih delavcih. Pri tem gre pogosto za slabše plačane in manj cenjene poklice, ki jih domačini nočejo opravljati.

zaposlitev se praviloma izdaja za obdobje do enega leta, po izteku veljavnosti pa se lahko na podlagi vloge istega delodajalca za istega tujca podaljša za čas do enega leta (11.b člen Zakona o zaposlovanju in delu tujcev, *Ur. l. RS*, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo).

¹⁸ Kot 'inferiorne' poklice označujemo poklice, ki zahtevajo manj kvalificirano delovno silo, pogosto prinašajo manjše zaslužke in v družbi običajno veljajo za manj ugledne.

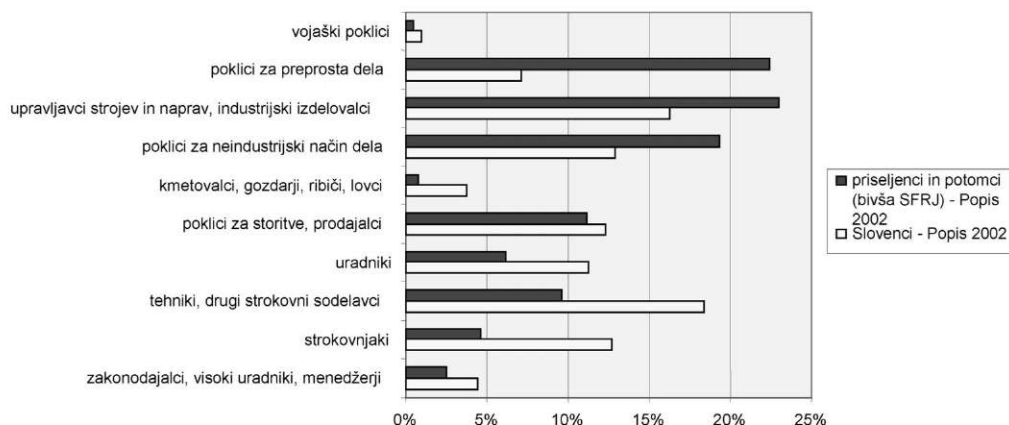
¹⁹ Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (*Ur. l. RS*, št. 50/04) v 2. členu dovoljuje različno obravnavanje oziroma omejitve na podlagi določene osebne okoliščine, če je to »stvarno in razumno upravičeno« in če to »za doseg legitimenega namena določajo zakoni«. Urad za enake možnosti v brošuri *Nediskriminacija* med primeri upravičenega različnega obravnavanja izrecno omenja »možnost zaposlitve na nekaterih delovnih mestih za državljanke in državljane Slovenije«.

²⁰ Izjema so slovenski izseljenci ali njihovi potomci do tretjega kolena v ravni črti, ki nimajo slovenskega državljanstva, ožji družinski člani slovenskih državljanov ali ožji družinski člani tujca z osebnim delovnim dovoljenjem za nedoločen čas, pa tudi samozaposleni tujci, ki so v Republiki Sloveniji dve leti neprekinjeno samozaposleni in vpisani v poslovni register. Omenjene kategorije priseljencev lahko pridobijo osebno delovno dovoljenje tudi brez dovoljenja za stalno prebivanje, vendar je v tem primeru veljavnost osebnega delovnega dovoljenja omejena na tri leta (1. točka 10.b člena Zakona o zaposlovanju in delu tujcev, *Ur. l. RS*, št. 67/07 – uradno prečiščeno besedilo).

Med razlogi za koncentracijo priseljskega prebivalstva v 'inferiornih' oziroma slabše plačanih poklicih je lahko tudi slabša izobrazbena struktura te populacije v primerjavi z večinskim prebivalstvom, vendar se pogosto dogaja, da tudi visoko izobraženi priseljenci težko najdejo izobrazbi primerno zaposlitev. Avtorji pogosto pojasnjujejo neuspešno integracijo priseljencev v trg dela, ki jo zaznamuje koncentracija priseljencev v 'inferiornih' oziroma slabše plačanih poklicih, (tudi) z obstojem diskriminacije. Ornbrant (v Martin 1999: 9) je o Švedski zapisal, da zagotovo obstaja več razlag za to, da visoko izobraženi ljudje ne najdejo izobrazbi primerne zaposlitve, vseeno pa naj bi študije kazale na to, da njihovega položaja ni mogoče razumeti, ne da bi upoštevali diskriminacijo in ksenofobijo. Castles in Kosak sta v 70. letih 20. stoletja ugotovila, da so diskriminatorna zakonodaja in diskriminatorne prakse pomemben dejavnik pri ohranjanju nadpovprečnega deleža priseljencev v 'inferiornih' poklicih v štirih preučevanih državah – Franciji, Nemčiji, Švici in Veliki Britaniji (Martin 1999: 9).

Za primerjavo poklicne strukture priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji smo uporabili podatke iz Popisa 2002. Iz grafa 16 (spodaj) je razvidno, da je preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji nadpovprečno zastopana v poklicih za preprosta dela, v poklicih, ki so združeni v kategorijo 'upravljalci strojev in naprav, industrijski izdelovalci', in v poklicih za neindustrijski način dela. Podpovprečen delež pa dosegajo med kmetovalci, gozdarji, ribiči in lovci, med uradniki, tehniki in drugimi strokovnimi sodelavci, med strokovnjaki ter med zakonodajalci, visokimi uradniki in menedžerji. Pri vojaških poklicih ter poklicih za storitve in prodajalcih je delež priseljencev in njihovih potomcev le rahlo manjši od deleža Slovencev. Na podlagi teh podatkov lahko rečemo, da je preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev nadpovprečno zastopana v poklicih, ki jih družba pogosto označuje kot manj ugledne in so običajno tudi slabše plačani.

Graf 16: Primerjava poklicne strukture²¹ populacije priseljencev in njihovih potomcev iz prostora nekdanje Jugoslavije (Popis 2002) s poklicno strukturo celotnega slovenskega prebivalstva (Popis 2002)



Če podatke o poklicni strukturi preučevane populacije priseljencev in njihovih potomcev primerjamo z izobrazbeno strukturo te populacije, ki je primerljiva ali celo boljša od izobrazbene strukture večinskega slovenskega prebivalstva, bi lahko sklepali, da priseljenci in njihovi potomci nimajo enakih možnosti za zaposlitev na bolj uglednih delovnih mestih kot preostali Slovenci. Seveda izobrazba ni edini pogoj za dostop do bolj uglednih delovnih mest. Poleg formalne izobrazbe so za to pomembne tudi druge kvalifikacije, pretekle delovne izkušnje, osebnostne lastnosti posameznika, pogosto pa tudi različne sorodstvene in prijateljske vezi ter poznavanja. Pri slednjem so domačini v primerjavi s priseljenci (ne glede na njihovo etnično pripadnost) običajno v izraziti prednosti, vendar naj bi ta dejavnik z dolžino bivanja priseljencev na nekem ozemlju postopno nekoliko izgubljal na pomenu kot vzrok za razlike med domačini in priseljenci – razen če njihovih medsebojnih odnosov ne obremenjujejo pojavi, kot so ksenofobija, nacionalizem, etnična nestrpnost in diskriminacija, ki zavirajo oziroma onemogočajo uspešno družbeno integracijo. Pripadniki preučevane populacije priseljencev v Sloveniji živijo že več kot desetletje, večina več kot 20 let, precejšen del tudi več kot 40 let. Lahko bi predvidevali, da so v tem času vsaj nekateri med njimi že razvili določene prijateljske pa tudi sorodstvene vezi, zaradi katerih bi pomanjkanje socialnih mrež morda ne bilo več odločujoči dejavnik pri razlikah glede dostopa do bolj uglednih delovnih mest. Če pa razlike še vedno obstajajo – in ugotovili smo, da je tako – potem bi znale biti povezane tudi z zgoraj omenjenimi pojavi, ki pripadnike drugih etničnih skupin postavljajo v neenak položaj z večinskim prebivalstvom prav na podlagi njihove etnične drugačnosti. Da v Sloveniji obstajata nestrpnost in odklonilen odnos do tujcev oziroma do drugih etničnih in verskih skupin (predvsem do tistih, ki izvirajo iz prostora nekdanje Jugoslavije), ki bi lahko vodila tudi do diskriminacije pripadnikov omenjenih skupin pri dostopu do delovnih mest, je razvidno, na primer, iz različnih medijskih vsebin (glej Kuzmanić 1999), iz odzivov javnosti na medijske vsebine²¹ in raziskav javnega mnenja (glej Komac 2005).

²¹ Na grafu 16 so označene le glavne poklicne skupine. V posamezne glavne poklicne skupine sodijo sledeče podskupine poklicev (Popis 2002): poklici za preprosta dela: poklici za preprosta prodajna, storitvena in komunalna dela; poklici za preprosta kmetijska, gozdarska, ribiška, lovska dela ipd.; poklici za preprosta rudarska in gradbeniška dela ter preprosta dela v predelovalnih dejavnostih, transportu ipd.; poklici za preprosta dela. – Upravljalci strojev in naprav, industrijski izdelovalci: upravljalci procesnih strojev in naprav; upravljalci strojev za proizvodnjo izdelkov in sestavljalci izdelkov; vozniki, upravljalci transportnih naprav in premičnih strojev. – Poklici za neindustrijski način dela: rudarji, gradbinci ipd.; kovinarji, strojni mehaniki ipd.; finomehaniki, rokodelci, tiskarji ipd.; drugi poklici za neindustrijski način dela. – Poklici za storitve, prodajalci: poklici za storitve; modeli, prodajalci, demonstratorji. – Uradniki: uradniki za pisarniško poslovanje; uradniki za poslovanje s strankami. – Tehniki, drugi strokovni sodelavci: tehniki tehničnih strok; tehniki in asistenti v zdravstvu, biologiji, biomedicini, biotehnikah ipd.; pomočniki vzgojiteljev, inštruktorji, učitelji praktičnega pouka ipd.; komercialni, poslovnoupravni, javnoupравни strokovni sodelavci. – Strokovnjaki: fiziki, kemiki ipd.; zdravstveni strokovnjaki, strokovnjaki biomedicinskih, bioloških, biotehničnih ved; strokovnjaki za vzgojo in izobraževanje; drugi strokovnjaki. – Zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji: zakonodajalci, visoki uradniki; direktorji, menedžerji družb; menedžerji manjših družb.

²² Glej, na primer, odzive 'neznancev' na Mladinin članek Pouk srbsčine v Mariboru na Mladinini spletni strani: http://www.mladina.si/tehdnik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/ (20. 10. 2005) in odzive poslušalcev Radia glas Ljubljane v oddaji Vaše mnenje o, 14. 9. 1999, zvočni zapis dostopen na: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/06/svoboda/> (20. 10. 2005).

POLOŽAJ NA DELOVNEM MESTU

Položaj na delovnem mestu je prav tako lahko pokazatelj obstoja ali neobstoja enakih možnosti v družbi. Če je nesorazmerno velik delež vodilnih položajev v rokah pripadnikov večinske družbe, priseljenci pa v nadpovprečnem deležu zasedajo delovna mesta brez vodstvenega položaja, ne moremo govoriti o dobri socialnoekonomski integraciji priseljencev (oziroma pripadnikov nevečinskih etničnih skupin).

Najprej si pogledjmo, kakšne položaje na delovnem mestu zasedajo priseljenci iz nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci v Sloveniji, ter preverimo, ali tudi na tem področju obstajajo razlike med posameznimi etničnimi skupinami.

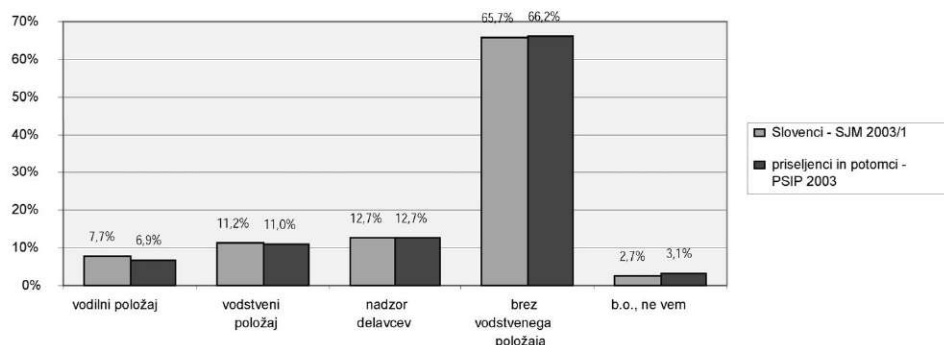
Tabela 3: Položaj na delovnem mestu glede na etnično strukturo anketirancev, PSIP 2003

		Etnična struktura anketirancev							
		Slovenci	Hrvati	Srbi	Bošnj., Muslim.	drugi	neopre.	b.o., neznani	skupaj
		%	%	%	%	%	%	%	%
položaj na delovnem mestu	vodilni položaj	3,1	6,5	0,8	4,5	5,7	4,7	4,5	4,1
	vodstveni položaj	7,3	6,5	7,4	5,6	13,6	5,5	4,5	6,6
	nadzor delavcev	7,3	5,8	9	9	8	9,4	7,1	7,7
	brez vodstvenega položaja	35,4	42,8	37,7	43,8	34,1	43	42,6	39,8
	nisem zaposlen	16,3	12,3	20,5	22,5	19,3	18	16,1	17,1
	upokojenec	28,5	23,2	23	14,6	19,3	18,8	22,3	22,8
	b. o.	2,1	2,9	1,6	0	0	0,8	2,9	1,9
	Skupaj	100	100	100	100	100	100	100	100

Podatki iz raziskave PSIP 2003 kažejo, da med etničnimi skupinami, zajetimi v raziskavo, ni statistično značilnih razlik glede položajev na delovnem mestu. Da bi preverili, ali obstajajo razlike med preučevano populacijo priseljencev in njihovih potomcev (kot celoto) in širšim slovenskim prebivalstvom, smo podatke iz raziskave PSIP 2003 primerjali s podatki iz raziskave Slovensko javno mnenje 2003 (SJM 2003/1).²³ Primerjava je pokazala, da glede položaja na delovnem mestu ne obstajajo značilne razlike med priseljenci (in njihovimi potomci) ter širšo slovensko populacijo. S tega vidika bi integracijo preučevane populacije priseljencev v Sloveniji lahko ocenili kot uspešno.

²³ Populacijo, ki je zajeta v raziskave SJM, sicer sestavljajo prebivalci, ki imajo stalno bivališče na ozemlju Republike Slovenije in so starejši od vključno 18 let na dan začetka terenske faze ankete (Štebe 2004: 27), ne glede na etnično pripadnost ali državljanstvo. Kljub temu podatki iz SJM 2003/1 kažejo, da se je 92,5 odstotka anketirancev po narodni pripadnosti opredelilo za Slovence (Toš 2004: 477).

Graf 17: Položaj na delovnem mestu – primerjava med SJM 2003/1 in raziskavo PSIP 2003



MESEČNI DOHODKI GOSPODINJSTVA

Socialnoekonomski položaj posameznika je v veliki meri odvisen od njegovih oziroma družinskih dohodkov. Podatkov o absolutnih dohodkih posameznikov ali posameznih gospodinjstev v Sloveniji, na podlagi katerih bi lahko merili razlike med populacijo priseljencev in večinskim slovenskim prebivalstvom, nimamo. Lahko pa primerjamo razlike med omenjenima skupinama glede na zadovoljstvo posameznikov z mesečnimi dohodki njihovega gospodinjstva.

Najprej nas zanima, kako dohodke svojih gospodinjstev ocenjujejo anketiranci v raziskavi PSIP 2003 (priseljenci iz nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci), nato pa bomo te podatke primerjali z odgovori anketirancev v raziskavi SJM 2002/2 (celotno slovensko prebivalstvo).²⁴ Podatki obeh raziskav sicer niso neposredno primerljivi. Odgovori, ki so bili ponujeni anketirancem v obeh raziskavah, se med sabo nekoliko razlikujejo, vendar pokrivajo približno enako vsebino.

Vprašanje, ki je bilo zastavljeno v raziskavi PSIP 2003:

V48: Ali mesečni dohodki vašega gospodinjstva zadoščajo za življenje? Če upoštevate vse mesečne dohodke vašega gospodinjstva, bi rekli da ... (Možen je samo en odgovor.)

- 1 – si lahko zagotovite vse, kar potrebujete, in vedno še nekaj prihranite
- 2 – imate dovolj za potrebe gospodinjstva, vendar vam nič ne ostane
- 3 – s težavo zagotovite tisto najnujnejše za preživetje
- 4 – vam vedno zmanjka nekaj denarja, tako da se morate zadolževati
- 9 – ne vem, ne morem odgovoriti

²⁴ V SJM 2002/2 vprašanje o narodni pripadnosti sicer ni bilo zastavljeno, zato pa iz drugih vprašanj oziroma odgovorov nanje izvemo, da je imelo 99,7 odstotka anketirancev slovensko državljanstvo, da je bilo 90,5 odstotka anketirancev rojenih v Sloveniji in da se le trije odstotki čutijo pripadnike katere od manjšinskih narodnosti v Sloveniji (Toš 2004: 412–413).

Vprašanje, ki je bilo zastavljeno v raziskavi SJM 2002/2:

F31: Kako vidite situacijo z dohodkom v vašem gospodinjstvu?

Kateri od naslednjih opisov ji najbolj ustreza?

- 1 – s sedanjimi dohodki se lahko brez težav preživljamo
- 2 – s sedanjimi dohodki ravno še shajamo
- 3 – s sedanjimi dohodki se le težko preživljamo
- 4 – s sedanjimi dohodki se izredno težko preživljamo

Rezultati raziskave PSIP 2003 (glej tabelo 4) kažejo, da večina anketirancev (72,8 odstotka) s svojimi dohodki lahko pokrije svoje potrebe, a le tretjina med njimi tudi nekaj prihrani. 16,1 odstotka jih s težavo zagotovi najnujnejše za preživetje, 5,5 odstotka pa se jih mora zaradi pomanjkanja denarja zadolževati.

Primerjava med etničnimi skupinami kaže, da je največ anketirancev, ki s svojimi dohodki lahko pokrijejo vse svoje potrebe in še vedno nekaj prihranijo, med Slovenci in med Srbi (pri obojih slaba tretjina). Znotraj vseh etničnih skupin je največ anketirancev (od 45 do 51 odstotkov) odgovorilo, da njihovi dohodki zadostujejo za tisto, kar potrebujejo, vendar jim nič ne ostane. Med Bošnjaki in Muslimani v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami nekoliko izstopa delež tistih, ki s svojimi dohodki s težavo zagotovijo najnujnejše za preživetje. Sledijo jim neopredeljeni. To lahko povežemo s podatkom, da je znotraj obeh skupin tudi največji delež brezposelnih.

Tabela 4: Odgovori anketirancev na vprašanje »Ali mesečni dohodki vašega gospodinjstva zadoščajo za življenje? Če upoštevate vse mesečne dohodke vašega gospodinjstva, bi rekli da ...«, po narodni pripadnosti, PSIP 2003, (N = 1163)

	Etnična struktura anketirancev							skupaj
	Slovenci	Hrvati	Srbi	Bošnj., Muslim.	drugi	neopre.	b.o., neznani	
	%	%	%	%	%	%	%	
kar potrebujete in še vedno nekaj prihranite	31,9	24,6	31,1	21,3	28,4	17,2	19,6	24,8
kar potrebujete, vendar vam nič ne ostane	45,5	50,7	45,9	44,9	47,7	50,8	50,1	48
s težavo zagotovite tisto najnujnejše za preživetje	11,8	10,9	15,6	24,7	17,1	21,1	17,2	16,1
vedno zmanjka nekaj denarja, tako da se morate zadolževati	6,3	6,5	5,7	5,6	2,3	4,7	5,3	5,6
ne vem, b. o.	4,5	7,3	1,6	3,4	4,5	6,3	7,7	5,5
Skupaj	100	100	100	100	100	100	100	100

Če celotno preučevano populacijo priseljencev in njihovih potomcev primerjamo z večinskim slovenskim prebivalstvom, lahko ugotovimo, da je znotraj populacije priseljencev in njihovih potomcev večji delež takšnih, katerih gospodinjstva skozi mesec težko shajajo s svojimi mesečnimi dohodki (glej graf 18). Glede na to,

da priseljenci iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci v Sloveniji pogostejše opravljajo poklice, ki so praviloma slabše plačani, takšni rezultati niso presežljivi.

Tabela 5: Odgovori anketirancev na vprašanje »Kako vidite situacijo z dohodkom v vašem gospodinjstvu? Kateri od naslednjih opisov ji najbolj ustreza?«, SJM 2002/2

	N	%
brez težav se preživljamo	576	38,0
ravno še shajamo	699	46,1
le težko se preživljamo	199	13,1
izredno težko se preživljamo	41	2,7
Skupaj	1515	100

Tabela 6: Odgovori anketirancev na vprašanje »Ali mesečni dohodki vašega gospodinjstva zadoščajo za življenje? Če upoštevate vse mesečne dohodke vaše- ga gospodinjstva, bi rekli da ...«, PSIP 2003

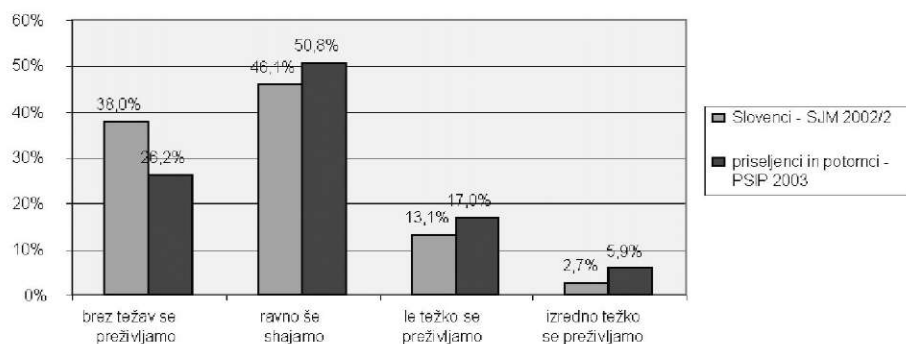
	N	%
prihranim	288	26,2
nič ne ostane	558	50,8
komaj za preživetje	187	17,0
zadolževanje	65	5,9
Skupaj	1098	100

V grafu 18 (spodaj) smo za lažjo predstavo o razlikah med populacijo priseljencev in njihovih potomcev ter populacijo Slovencev odgovore iz PSIP 2003 prilagodili odgovorom iz SJM 2002/2, tako da velja:

SJM 2002/2		PSIP 2003
brez težav se preživljam	=	prihranim
ravno še shajamo	=	nič ne ostane
le težko se preživljamo	=	komaj za preživetje
izredno težko se preživljamo	=	zadolževanje

Pri tem je treba še enkrat opozoriti na omejeno primerljivost podatkov, prav tako pa velja spomniti, da gre za subjektivne ocene anketirancev in da zaznane razlike ne odražajo tudi absolutnih razlik oziroma razmerij med absolutnimi dohodki posameznih gospodinjstev.

Graf 18: Ocena zadostnosti mesečnega dohodka gospodinjstev – primerjava med priseljenci in njihovimi potomci (PSIP 2003) ter večinskim slovenskim prebivalstvom (SJM 2002/2)



Glede na zgornje rezultate, ki nakazujejo percepcije o slabšem finančnem položaju priseljenjskih gospodinjstev, pa tudi razlike med posameznimi etničnimi skupinami, nas je zanimalo, ali oziroma v kolikšni meri anketiranci pripisujejo razloge za morebitne finančne težave družin oziroma gospodinjstev etnični pripadnosti članov družine oziroma gospodinjstva. Rezultati raziskave PSIP (glej tabelo 7) so pokazali, da je delež tistih, ki se jim zdi etnična/narodna pripadnost pomemben razlog za finančne težave družin oziroma gospodinjstev, v vseh etničnih skupinah zelo majhen (med 0 in 3,4 odstotka). Delež tistih, ki se jim zdi omenjeni dejavnik dokaj pomemben razlog za finančne težave družin, se giblje med 6,6 in 15,6 odstotka – najnižji je med tistimi, ki so se opredelili za Slovence, najvišji pa med tistimi, ki so se opredelili za Srbe (le odstotek nižji je med Bošnjaki in Muslimani). Da etnična/narodna pripadnost ni pomemben razlog za finančne težave družin oziroma gospodinjstev, meni dobra polovica Hrvatov, pri drugih etničnih skupinah pa se ta delež giblje med 35,2 in 43,8 odstotka. Mladi do 30 let v primerjavi s starejšimi pogosteje menijo, da je etnična/narodna pripadnost dokaj pomemben razlog za finančne težave družin. Večji kot med starejšimi je med mladimi tudi delež neopredeljenih oziroma tistih, ki menijo, da etnična pripadnost ni niti pomemben niti nepomemben razlog za finančne težave. V odgovorih anketirancev na vprašanje o pomenu etnične/narodne pripadnosti za finančne težave družin pa ni zaznati večjih razlik po spolu.

Tabela 7: Odgovori anketirancev na vprašanje »Nekateri imajo finančne težave. Kateri so po vašem mnenju bolj ali manj pomembni razlogi za finančne težave družin oz. gospodinjstev?« PSIP 2003

zaradi njihove etnične/ narodne pripadnosti	Etnična pripadnost anketirancev						
	Slovenci	Hrvati	Srbi	Boš_Mus	ostalo	neopr.	b. o., neznano
nepomemben	43,8 %	52,2 %	41,0 %	37,1 %	35,2 %	36,7 %	37,1 %
ni pomemben niti nepomemben	31,3 %	26,1 %	35,2 %	29,2 %	39,8 %	35,9 %	30,0 %
dokaj pomemben	6,6 %	9,4 %	15,6 %	14,6 %	10,2 %	10,2 %	8,7 %
pomemben	1,0 %	0,0 %	2,5 %	3,4 %	1,1 %	1,6 %	1,3 %
ne vem	9,4 %	7,2 %	2,5 %	7,9 %	4,5 %	5,5 %	14,5 %
b. o.	8,0 %	5,1 %	3,3 %	7,9 %	9,1 %	10,2 %	8,4 %

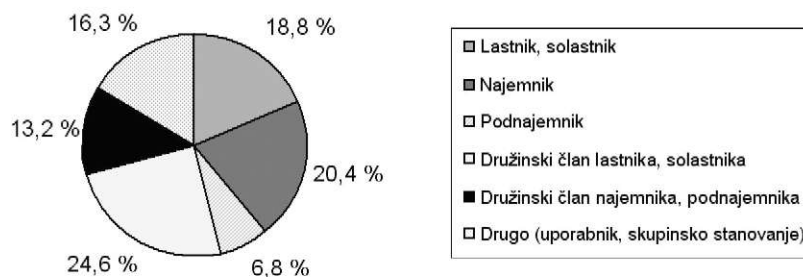
STANOVANJSKA RAZMERJA

Med indikatorji socialnoekonomske integracije priseljencev je tudi njihov položaj na stanovanjskem področju. Ta zajema tako vprašanje stanovanjskih razmerij (lastništvo, najemništvo) kot tudi kakovost bivanjskih razmer, prostorsko koncentracijo ali razpršenost priseljske poselitve v določenem okolju, dostop do stanovanjskega trga profitnih in neprofitnih stanovanj ipd. Na tem mestu se bomo dotaknili le vprašanja stanovanjskih razmerij, ker je bil edino ta vidik vključen v anketni vprašalnik raziskave PSIP.

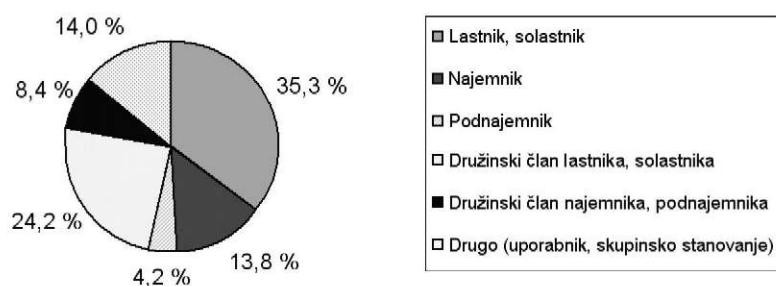
Za Slovenijo je na splošno značilno, da velik del prebivalstva živi v lastniških stanovanjih ali hišah, se pravi, da so osebe lastniki ali solastniki stanovanj oziroma hiš, v katerih prebivajo. Glede na to, da večji del preučevane populacije priseljencev in njihovih potomcev živi v Sloveniji že par ali več desetletij in da so bili mnogi med njimi (kot državljani RS) v 90. letih upravičeni tudi do ugodnega odkupa družbenih stanovanj po t. i. Jazbinškovem zakonu, lahko predvidevamo, da je tudi med njimi delež lastnikov stanovanj precej velik.

Na spodnjih grafih so prikazani podatki za prebivalstvo Slovenije, staro 18 let in več, po narodnosti in stanovanjskem razmerju (Popis 2002).

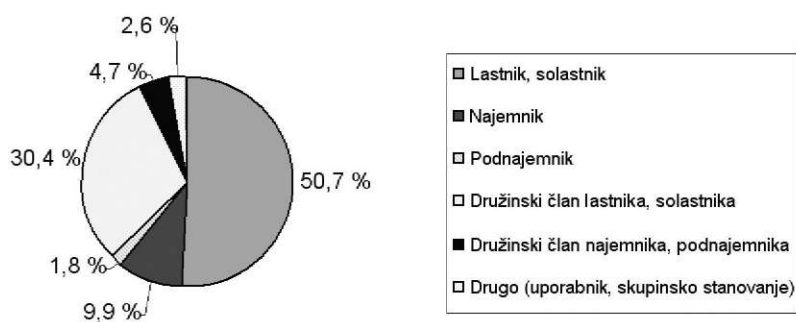
Graf 19: Albansko prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



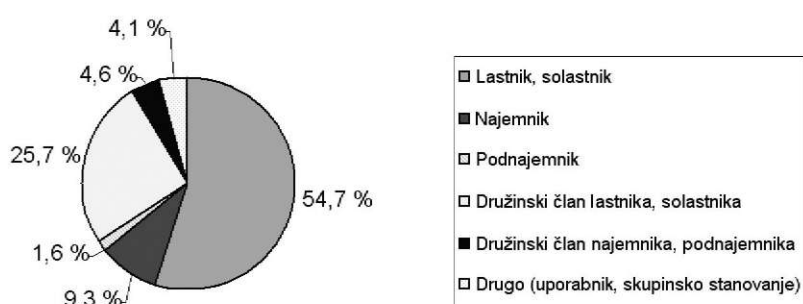
Graf 20: Bošnjaško in muslimansko prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



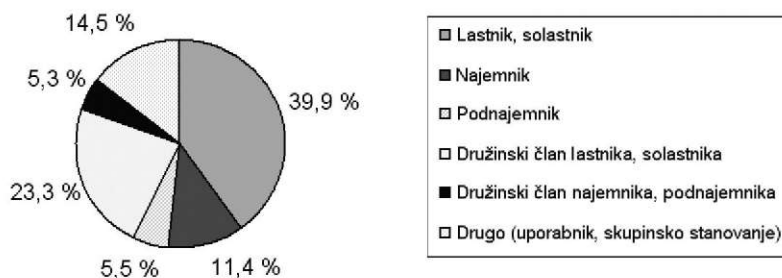
Graf 21: Črnogorsko prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



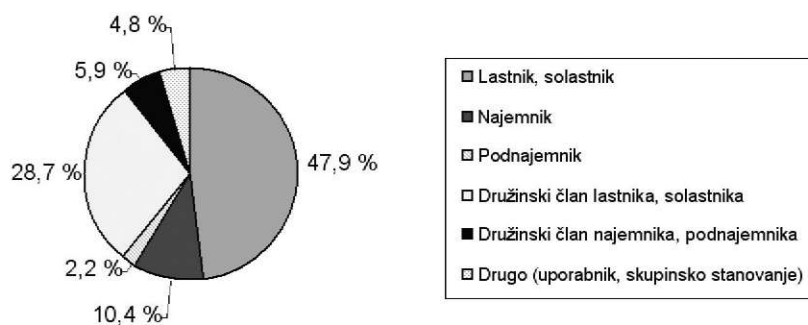
Graf 22: Hrvaško prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



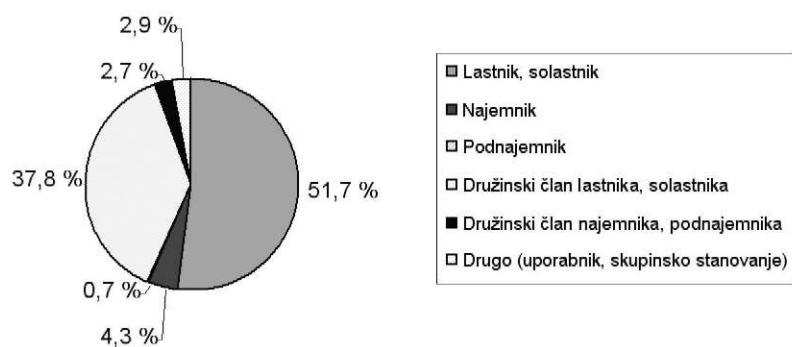
Graf 23: Makedonsko prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



Graf 24: Srbsko prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



Graf 25: Slovensko prebivalstvo Republike Slovenije, staro 18 let in več, glede na stanovanjsko razmerje (Popis 2002)



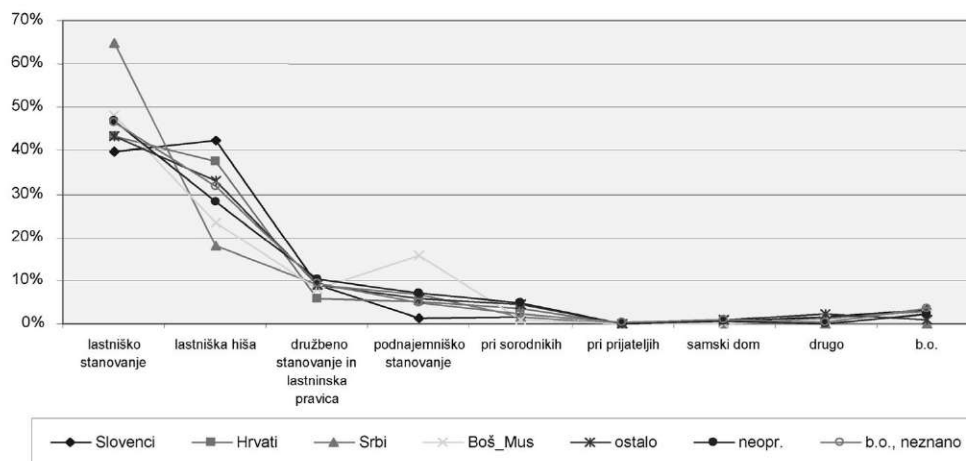
Iz podatkov Popisa 2002 je razvidno, da je delež lastnikov (ali solastnikov) stanovanj pri Srbih, Hrvatih, Črnogorcih in Slovencih približno enak, in sicer se giblje okrog 50 odstotkov. Pri Makedoncih ter Bošnjakih in Muslimanih je ta delež nekoliko nižji (Makedonci: 39,9 odstotka; Bošnjaki in Muslimani: 35,5 odstotka), še nižji pa je pri Albancih (18,8 odstotka). Če tem deležem prištejemo še deleže družinskih članov lastnika ali solastnika, lahko ugotovimo, da je v Sloveniji delež oseb, ki živijo v hišah ali stanovanjih, ki so v njihovi družinski lasti, zelo velik²⁵ in da le manjši odstotek živi v hišah ali stanovanjih, za katere morajo plačevati najemnino. Pri tem pa so opazne razlike med Slovenci in pripadniki drugih etničnih skupin. Pri Slovencih je najemnikov in podnajemnikov le pet odstotkov, pri drugih etničnih skupinah se ta delež giblje med 10 in 20 odstotki; pri Albancih je še nekoliko višji – 27 odstotkov.

Tudi rezultati naše ankete potrjujejo predvidevanje, da je delež oseb, ki živijo v lastniških stanovanjih, v Sloveniji precej velik ne le med Slovenci, temveč tudi med pripadniki drugih etničnih skupin. Iz odgovorov anketirancev je razvidno, da delež tistih, ki živijo v lastniških stanovanjih ali hišah, pri vseh etničnih skupinah presega 70 odstotkov. Pri tem je treba opozoriti, da vprašanje ni bilo zastavljeno na tak način, da bi odgovori nanj omogočali sklepanje o tem, ali je anketiranec sam lastnik ali solastnik hiše oziroma stanovanja. Predvidevamo, da so odgovor »lastniško stanovanje« in »lastniška hiša« pogosto obkrožili tudi anketiranci, ki živijo pri starših in so dejansko njihovi starši (in ne oni sami) lastniki stanovanja oziroma hiše. Nedvomno pa rezultati kažejo, da je delež tistih, ki živijo v najemniških stanovanjih, majhen.

Iz grafa 26 je razvidno, da obstajajo tudi določene razlike med etničnimi skupinami. Pri tistih, ki so se opredelili za Slovence, Hrvate ali Srbe, delež lastniških hiš in stanovanj presega 80 odstotkov, pri drugih je nekoliko nižji, čeprav še vedno nad 70 odstotki. Med Srbi je v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami daleč največji delež tistih, ki živijo v lastniškem stanovanju in najmanjši delež tistih, ki živijo v lastniški hiši. Bošnjaki in Muslimani pogosteje kot pripadniki drugih etničnih skupin živijo v podnajemniškem stanovanju. Med Slovenci je delež podnajemnikov najmanjši. Delež tistih, ki živijo v družbenih stanovanjih in imajo lastninsko pravico, je pri vseh etničnih skupinah približno enak (med 6 in 10 odstotki). Tudi pri preostalih odgovorih (živijo pri sorodnikih, prijateljih, v samskih domovih, drugje) ne opazimo bistvenih razlik med etničnimi skupinami.

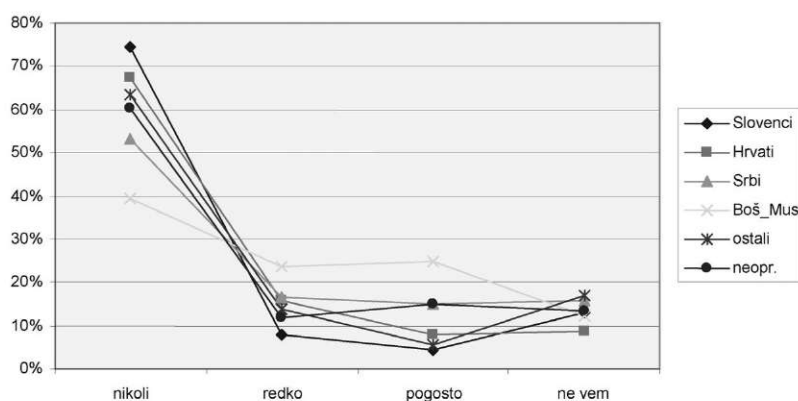
²⁵ Pri Slovencih skoraj 90 odstotkov, pri Hrvatih, Srbih in Črnogorcih okrog 80 odstotkov, pri Makedoncih ter Bošnjakih in Muslimanih okrog 60 odstotkov, edino pri Albancih je ta delež nižji od 50 odstotkov (43,4 odstotka).

Graf 26: Ureditev stanovanjskega vprašanja glede na etnično strukturo anketiranih, PSIP 2003



Po podatkih iz raziskave PSIP 2003 se preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev večinoma ne srečuje s težavami pri reševanju stanovanjskega problema. 62 odstotkov anketiranih nikoli ni imelo omenjenih težav, 14 odstotkov anketiranih je imelo takšne težave redkokdaj, 9,5 odstotka anketiranih pa pogosto (Medvešek 2005: 310).

Graf 27: Percepcije o pogostosti soočanja s težavami pri reševanju stanovanjskega problema glede na etnično strukturo anketiranih, PSIP 2003, (N = 1163)



Najpogosteje se s težavami pri reševanju stanovanjskega problema srečujejo Bošnjaki in Muslimani, Srbi ter etnično neopredeljeni anketiranci. V najmanjšem deležu pa se s tovrstnimi težavami srečujejo anketiranci, ki so se opredelili za Slovence (Medvešek 2005: 311).

PERCEPCIJE DISKRIMINACIJE NA DELOVNEM MESTU

Ko govorimo o diskriminaciji, moramo opozoriti na dve obliki tega pojava: odkrito in prikrito. Z odkrito (ali neposredno) diskriminacijo mislimo na tiste oblike diskriminacije, ki so zakonsko/normativno opredeljene. S prikrito (ali posredno) diskriminacijo pa označujemo vse tiste ukrepe in aktivnosti, katerih deklarirani cilj sicer ni diskriminacija, pa vendar njihove posledice povzročajo neenakopravnost tako med posamezniki kot med družbenimi skupinami. Pri tem gre lahko za namerno ali nenamerno diskriminacijo.

V Sloveniji je na področju zaposlovanja in delovnih razmerij diskriminacija na podlagi etnične, verske in kulturne pripadnosti prepovedana z Zakonom o delovnih razmerjih²⁶ in z Zakonom o uresničevanju načela enakega obravnavanja.²⁷ Oba zakona izrecno prepovedujeta tako neposredno kot posredno diskriminacijo:

Zakon o delovnih razmerjih, 3. točka 6. člena:

Prepovedani sta neposredna in posredna diskriminacija zaradi katere koli osebne okoliščine iz prvega odstavka tega člena. Neposredna diskriminacija obstaja, če je oseba zaradi določene osebne okoliščine bila, je ali bi lahko bila v enakih ali podobnih situacijah obravnavana manj ugodno kot druga oseba. Posredna diskriminacija zaradi osebne okoliščine obstaja, kadar je oseba z določeno osebno okoliščino bila, je ali bi lahko bila zaradi navidezno nevtralnega predpisa, merila ali prakse v enakih ali podobnih situacijah in pogojih v manj ugodnem položaju kot druge osebe, razen če ta predpis, merilo ali prakso objektivno upravičuje zakoniti cilj in če so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in potrebna. Neposredna ali posredna diskriminacija so tudi navodila za diskriminiranje oseb na podlagi katere koli osebne okoliščine.

Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja, 4. člen:

- (1) Enako obravnavanje pomeni odsotnost neposredne oziroma posredne diskriminacije zaradi katere koli osebne okoliščine iz 2. člena tega zakona (v nadaljnjem besedilu: osebna okoliščina).
- (2) Neposredna diskriminacija zaradi osebne okoliščine obstaja, če je oseba zaradi te osebne okoliščine bila, je ali bi lahko bila v enakih ali podobnih situacijah obravnavana manj ugodno kot druga oseba.
- (3) Posredna diskriminacija zaradi osebne okoliščine obstaja, kadar je oseba z določeno osebno okoliščino bila, je, ali bi bila zaradi navidezno nevtralnega predpisa, merila ali prakse v enakih ali podobnih situacijah in pogojih v manj ugodnem položaju kot druge osebe, razen če te določbe, merila ali ravnanja objektivno upravičuje zakoniti cilj in če so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in potrebna.
- (4) Neposredna ali posredna diskriminacija so tudi navodila v smislu prejšnjih odstavkov.

²⁶ Ur. l. RS, št. 42/02, 103/07.

²⁷ Ur. l. RS, št. 93/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Odkrite ali neposredne diskriminacije je danes malo in jo javno le malokdo zagovarja, zato pa je prikrita (posredna) diskriminacija mnogokrat zelo močna. Problem pri prikriti diskriminaciji je v tem, da jo je težko odkriti in še težje dokazati. Na obstoj prikrite diskriminacije v odnosu do priseljenske populacije nas lahko opozorijo empirični podatki o dolgotrajnem slabšem položaju pripadnikov te populacije v primerjavi z večinskim prebivalstvom, med indikatorji diskriminacije pa so lahko tudi subjektivni občutki priseljencev o njihovih realnih (ne le formalnih) možnostih za doseganje enakopravnega položaja z večinskim prebivalstvom.

Na tem mestu nas zanimajo predvsem percepcije priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji o tem, ali imajo glede zaposlitve, napredovanja na delovnem mestu in dostopa do dobro plačanih delovnih mest enake možnosti kot večinsko prebivalstvo.

V raziskavi PSIP 2003 smo anketirancem zastavili vprašanje, v kolikšni meri se strinjajo z naslednjimi trditvami:

- Imam enake možnosti za zaposlitev kot preostali Slovenci.
- Na delovnem mestu imam enake možnosti za napredovanje kot preostali Slovenci.
- Dobro plačana delovna mesta so rezervirana za Slovence.²⁸

Enake možnosti za zaposlitev

Večina (skoraj dve tretjini) anketirancev se strinja s trditvijo, da imajo enake možnosti za zaposlitev kot preostali Slovenci. Najbolj se z njo strinjajo tisti, ki so se po narodnosti opredelili za Slovence, sledijo jim Hrvati, najmanj pa se z njo strinjajo Srbi ter Bošnjaki in Muslimani (glej tabelo 8). Med anketiranci, ki v Sloveniji živijo že od rojstva, je večji delež takih, ki se s trditvijo strinjajo (71,8 odstotka), kot pa med tistimi, ki so se v Slovenijo priselili (62,9 odstotka).

Tabela 8: Stališča o trditvi »Imam enake možnosti za zaposlitev kot preostali Slovenci« glede na etnično strukturo anketiranih, PSIP 2003, (N = 1163)

		Etnična struktura anketirancev							
		Slovenci	Hrvati	Srbi	Bošnj., Muslim.	drugi	neopre.	b.o., neznani	skupaj
		%	%	%	%	%	%	%	%
enake	ne strinjam se	4,8	11,6	26,3	22,5	8	15,6	11,2	12,4
možnosti	niti se strinjam								
za	niti se ne strinjam	11,5	15,2	21,3	28,1	19,3	17,2	17,1	16,9
zaposli-	strinjam se	76,1	71,7	50	47,2	67	58,6	64,8	65
tev	ne vem, b. o.	7,7	1,5	2,5	2,2	5,7	8,6	6,8	5,7
Skupaj		100	100	100	100	100	100	100	100

²⁸ V omenjenih trditvah je bil v vprašalniku PSIP 2003 uporabljen dvoumen izraz »Slovenci«, ki ga lahko razumemo kot »slovenski državljani« ali pa kot »tisti, ki so slovenske narodnosti«. Predvidevamo, da so ga anketiranci večinoma razumeli v drugem pomenu, čeprav iz samih podatkov to ni jasno razvidno.

Enake možnosti za napredovanje na delovnem mestu

Večina (skoraj dve tretjini) anketiranih se strinja s trditvijo, da imajo na delovnem mestu enake možnosti za napredovanje kot preostali Slovenci (glej tabelo 9). Tudi v tem primeru se s trditvijo najbolj strinjajo tisti, ki so se po narodnosti opredelili za Slovence, sledijo jim Hrvati, najmanjši delež tistih, ki se s trditvijo strinjajo, pa najdemo med Bošnjaki in Muslimani. Med Bošnjaki in Muslimani je nadpovprečno velik delež tistih, ki so odgovorili, da se s trditvijo niti strinjajo niti ne strinjajo. Največji delež tistih, ki se s trditvijo ne strinjajo, pa najdemo med Srbi.

Med anketiranci, ki v Sloveniji živijo že od rojstva, je večji delež takih, ki se s trditvijo strinjajo (66 odstotka), kot med tistimi, ki so se v Slovenijo priselili (59,6 odstotka). Delež tistih, ki se s trditvijo ne strinjajo, je med anketiranci, rojenimi v Sloveniji, 7,5 odstotka, med priseljenimi pa 13,7 odstotka. Priseljeni torej pogosteje čutijo, da za napredovanje nimajo enakih možnosti kot Slovenci.

Tabela 9: Stališča o trditvi »Na delovnem mestu imam enake možnosti za napredovanje kot preostali Slovenci« glede na etnično strukturo anketiranih, PSIP 2003, (N = 1163)

		Etnična struktura anketirancev						
		Slovenci	Hrvati	Srbi	Bošnj., Muslim.	drugi	neopre.	b.o., neznani
		%	%	%	%	%	%	skupaj
enake	ne strinjam se	4,5	9,4	27,9	18	8	18	11
možnosti	niti se strinjam							
za	niti se ne strinjam	12,8	21	20,5	39,3	18,2	21,1	20,3
napre-	strinjam se	73,2	65,3	49,2	41,6	61,4	53,9	62
dovanje	ne vem, b. o.	9,4	4,3	2,5	1,1	12,5	7	6,8
Skupaj		100	100	100	100	100	100	100

Dobro plačana delovna mesta so rezervirana za Slovence

S trditvijo, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence, se večina anketirancev (41,2 odstotka) ne strinja, vendar so pri odgovorih opazne precejšnje razlike med nekaterimi etničnimi skupinami. Tako se na primer med Bošnjaki in Muslimani največji delež anketiranih strinja s to trditvijo (39,3 odstotka), le odstotek manj se niti strinja niti ne strinja. Med Srbi pa je približno enak odstotek tistih, ki se s to trditvijo strinjajo, in tistih, ki se z njo ne strinjajo. Pri Bošnjakih, Muslimanih, Srbih in Hrvatih je opazen tudi manjši delež odgovorov »ne vem« oziroma tistih, ki na vprašanje niso odgovorili (od 2,2 do 3,6 odstotka) v primerjavi z drugimi etničnimi skupinami (kjer se delež teh odgovorov giblje med 9,1 in 12,2 odstotka).

Razlike med odgovori anketirancev, ki so se v Sloveniji rodili, in anketirancev, ki so se v Slovenijo priselili, so zanemarljive.

Tabela 10: Stališča o trditvi: »Dobro plačana delovna mesta so rezervirana za Slovence« glede na etnično strukturo anketirancev, PSIP 2003, (N = 1163)

		Etnična struktura anketirancev						
		Slovenci	Hrvati	Srbi	Bošnj., Muslim.	drugi	neopre.	b.o., neznani
		%	%	%	%	%	%	%
dobro	ne strinjam se	46,5	48,5	35,2	20,2	43,1	41,4	40,6
plačana	niti se strinjam							
delovna	niti se ne strinjam	21,9	25,4	27	38,2	30,7	26,6	28,1
mesta so								
rezervi-	strinjam se	19,4	22,5	34,4	39,3	17	22,7	20
rana za								
Slovence	ne vem, b. o.	12,2	3,6	3,3	2,2	9,1	9,4	11,3
Skupaj		100	100	100	100	100	100	100

Če povzamemo rezultate stališč do vseh treh trditev, bi lahko rekli, da se po njihovem lastnem mnenju z največ diskriminacije soočajo Bošnjaki in Muslimani ter Srbi. Ti namreč najpogosteje občutijo, da nimajo enakih možnosti v primerjavi z drugimi Slovenci. Nasprotno pa najmanj neenakosti občutijo tisti, ki so se opredelili za Slovence ali Hrvate. Izkazalo se je tudi, da anketiranci, ki so se v Slovenijo priselili, pogosteje občutijo etnično diskriminacijo na delovnem mestu kot tisti, ki so bili v Sloveniji rojeni.

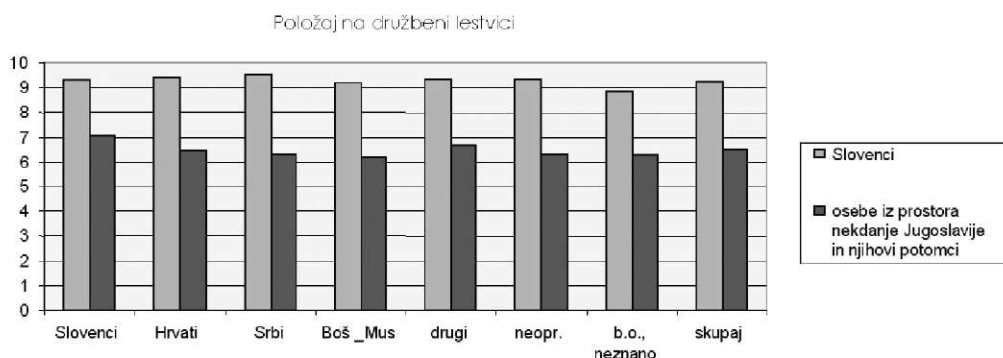
PERCEPCIJE MOŽNOSTI NAPREDOVANJA NA DRUŽBENI LESTVICI

Zanimalo nas je tudi, kako priseljenci iz prostora nekdanje Jugoslavije ocenjujejo svoje možnosti za vzpon na družbeni lestvici. V raziskavi PSIP 2003 so anketiranci na lestvici od 0 (dno lestvice) do 10 (vrh lestvice) označevali, do kam se po njihovem mnenju lahko povzpnejo pripadniki slovenske, madžarske in italijanske narodnosti ter osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije. Ker nas v tem delu zanimajo predvsem percepcije anketirancev glede njihovih možnosti nasproti pripadnikom večinske družbe, bomo predstavili samo odgovore, ki se nanašajo na Slovence in osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije.

Tabela 11: Prikaz aritmetičnih sredin odgovorov na vprašanje »Prikazana je družbena lestvica, na kateri pomeni deset (10) njen vrh in nič (0) njeno dno. Kako visoko se po vašem mnenju na takšni lestvici v slovenski družbi lahko povzpnejo pripadniki navedenih skupnosti?« glede na etnično strukturo anketirancev, PSIP 2003, (N = 1062)

	Etnična struktura anketirancev						
	Slovenci	Hrvati	Srbi	Bošnj., Muslim.	drugi	neopre.	b.o., neznani
	%	%	%	%	%	%	%
Slovenec	9,28	9,38	9,47	9,14	9,34	9,35	8,81
osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci	7,05	6,45	6,29	6,16	6,63	6,29	6,23
skupaj	9,19	6,49					

Graf 28: Prikaz aritmetičnih sredin odgovorov na vprašanje »Prikazana je družbena lestvica, na kateri pomeni deset (10) njen vrh in nič (0) njeno dno. Kako visoko se po vašem mnenju na takšni lestvici v slovenski družbi lahko povzpnejo pripadniki navedenih skupnosti?« glede na etnično strukturo anketirancev, PSIP 2003



Pri tem vprašanju se odgovori med posameznimi etničnimi skupinami ne razlikujejo veliko. Pripadniki vseh etničnih skupin zaznavajo razlike v možnostih vzpona na družbeni lestvici med Slovenci in osebami iz prostora nekdanje Jugoslavije. Te razlike so kar velike, saj anketiranci v povprečju ocenjujejo, da se osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci lahko povzpnejo le nekje do dveh tretjin družbene lestvice, medtem ko Slovenci lahko sežejo (skoraj) do vrha. Takšni rezultati nedvomno kažejo, da priseljenci in njihovi potomci svojega položaja v slovenski družbi ne zaznavajo kot enakopravnega in da občutijo ovire na poti integracije. Pri tem lahko dodamo, da anketiranci, ki od rojstva živijo v Sloveniji, nekoliko bolj optimistično ocenjujejo možnosti oseb iz prostora nekdanje Jugoslavije za vzpon na družbeni lestvici.

ZAKLJUČEK

Med objektivnimi indikatorji, ki smo jih uporabili pri merjenju socialnoekonomskega položaja priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji (stopnja brezposelnosti, izobrazba, poklic, položaj na delovnem mestu, stanovanjsko razmerje), so se le pri enem (pri poklicni strukturi) pokazale večje razlike med preučevano populacijo priseljencev (kot celoto) in večinskim slovenskim prebivalstvom. Populacija priseljencev in njihovih potomcev ima primerljivo izobrazbeno strukturo kot prebivalstvo slovenske narodnosti. Po podatkih iz raziskave PSIP 2003 je njihova izobrazbena struktura celo boljša od večinskega slovenskega prebivalstva. Glede položaja na delovnem mestu praktično ni zaznati razlik med priseljenci in večinskim prebivalstvom. Razlike v stopnji brezposelnosti tudi niso velike, posebno če jih primerjamo z nekaterimi drugimi imigracijskimi državami, kjer je delež brezposelnih med priseljenci pogosto precej večji kot med domačini. Večje razlike pa so opazne pri poklicni strukturi, kjer se je pokazalo, da je preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev nadpovprečno zastopana v poklicih, ki zahtevajo manj kvalificirano delovno silo, praviloma prinašajo slabše plače in v družbi veljajo za manj ugledne.

Relativno ugodno sliko socialnoekonomske integracije preučevane priseljske populacije, ki jo izkazujejo objektivni indikatorji, verjetno lahko v precejšnji meri pripišemo dejstvu, da ima večinski del preučevane populacije slovensko državljanstvo in je tako v pravnem pogledu izenačen z drugimi slovenskimi državljani. To jim v formalnopravnem pogledu omogoča enak dostop do vseh oblik izobraževanja in vseh delovnih mest v državi. Poleg tega je v primeru preučevane populacije pomemben tudi podatek, da so bili tisti, ki so se v Slovenijo priselili kot notranji selivci v času obstoja skupne države SFRJ, v formalnopravnem pogledu izenačeni z drugim slovenskim prebivalstvom že takoj ob priselitvi. Kot notranji državni selivci se tako niso soočali z nekaterimi problemi, s katerimi se običajno soočajo mednarodni selivci – na primer s pridobivanjem delovnih dovoljenj in omejenim dostopom do trga dela, s pridobivanjem in podaljševanjem dovoljenj za prebivanje, z omejenimi socialnimi in političnimi pravicami. Problem pri njihovi socialnoekonomski integraciji v začetnem obdobju bi lahko predstavljalo nepoznavanje slovenskega jezika, vendar tudi ta ovira v njihovem primeru ni bila tako velika, kot je pogosto značilno za mednarodne selivce. Jeziki narodov nekdanje Jugoslavije so po eni strani sorodni slovenskemu jeziku, tako da so ga priseljenci vsaj delno razumeli, po drugi strani pa so Slovenci dokaj dobro razumeli nekatere njihove jezike in tudi govorili predvsem t. i. srbohrvaški jezik. Danes večina preučevane priseljske populacije svoje razumevanje slovenskega jezika ocenjuje kot zelo dobro, nekoliko slabše ocenjujejo svoje govorjenje, branje in pisanje v slovenskem jeziku (glej Roter 2005: 253–4).²⁹

²⁹ 83 odstotkov anketirancev iz raziskave PSIP 2003 je menilo, da slovenski jezik razume zelo dobro, 15 odstotkov dobro, 1 odstotek pa ne preveč dobro. Svoje govorjenje slovenskega jezika je kot zelo dobro ocenilo 63 odstotkov vprašanih, 30 odstotkov jih je menilo, da slovensko govorijo dobro, 5 odstotkov pa ne preveč dobro. Glede branja slovenskega jezika je 70 odstotkov vprašanih menilo, da ga berejo zelo dobro, 25 odstotkov dobro, 2 odstotka ne preveč dobro in manj kot odstotek slabo. Pri samoceni pisanja slovenskega jezika pa je delež tistih, ki slovensko pišejo zelo dobro, 56 odstotkov, 31

Relativno ugoden položaj in integracijo preučevane priseljske populacije na področju dela in zaposlovanja v Sloveniji gre v dobršni meri pripisati tudi njihovi izobrazbeni strukturi, ki je povsem primerljiva z izobrazbeno strukturo večinskega prebivalstva.

Čeprav večina izbranih objektivnih indikatorjev kaže, da je preučevana populacija priseljencev in njihovih potomcev kot celota v Sloveniji relativno dobro integrirana na socialnoekonomskem področju, pa je treba upoštevati tudi razlike med posameznimi etničnimi skupinami ter razlike med spoloma znotraj preučevane populacije in znotraj posameznih etničnih skupin.

Primerjava med etničnimi skupinami je pokazala, da so pri večini uporabljenih indikatorjev Bošnjaki in Muslimani med tistimi, ki imajo nekoliko slabši položaj od drugih etničnih skupin – med njimi je največji delež brezposelnih, največji delež zaposlenih na delovnih mestih brez vodstvenega položaja, največji delež tistih, ki si s svojimi dohodki s težavo zagotavljajo najnujnejše za preživetje, in najmanjši delež tistih, ki živijo v lastniških stanovanjih ali hišah. Poleg tega imajo Bošnjaki in Muslimani med vsemi etničnimi skupinami v preučevani populaciji priseljencev in njihovih potomcev najslabšo izobrazbeno strukturo. Po podatkih Popisa 2002 je visok delež brezposelnih tudi med Albanci in Črnogorci. Pri Albancih visok delež brezposelnih sovпада s slabo izobrazbeno strukturo, pri Črnogorcih pa je velika brezposelnost presenetljiva prav z vidika njihove izobrazbene strukture, ki je po popisnih podatkih najboljša med vsemi etničnimi skupinami v Sloveniji.

Kar zadeva razlike med spoloma, lahko rečemo, da je socialnoekonomski položaj žensk v preučevani populaciji priseljencev in njihovih potomcev na splošno slabši od položaja moških. To je razvidno tako pri stopnji brezposelnosti kot tudi pri izobrazbeni strukturi.³⁰ Glede stopnje brezposelnosti obstajajo posebno velike razlike med moškimi in ženskami pri Albancih. Glede izobrazbene strukture so razlike med spoloma izrazito velike pri Bošnjakih in Muslimanih ter pri Albancih, nekoliko manjše pri Srbih, Črnogorcih in Hrvatih.

Tudi pri subjektivnih indikatorjih so se pokazale razlike med posameznimi etničnimi skupinami znotraj preučevane populacije priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev. Na splošno lahko rečemo, da je glede na uporabljene subjektivne indikatorje položaj preučevane populacije kot celote slabši od položaja večinskega slovenskega prebivalstva. Ocene zadostnosti mesečnega dohodka gospodinjstev kažejo na slabši finančni položaj priseljskih gospodinjstev. Poleg tega dobršen (čeprav vseeno manjšinski) del preučevane populacije meni, da se kot pripadniki manjšinskih etničnih skupin na področju dela (zaposlovanje, napredovanje, plačila) v Sloveniji srečujejo z diskriminacijo in svojega položaja ne zaznavajo kot enakopravnega z drugimi Slovenci. Približno 12 odstotkov preučevane populacije priseljencev in njihovih potomcev meni, da nima enakih možnosti za zaposlitev

odstotkov jih meni, da slovensko pišejo dobro, 9 odstotkov ne preveč dobro in 1 odstotek slabo (Roter 2005: 253–4).

³⁰ Kot je pokazala raziskava PSIP 2003, se slabši položaj žensk v primerjavi z moškimi v populaciji priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev izkazuje tudi skozi večji delež zaposlenih za krajši delovni čas. Precej več žensk kot moških je namreč zaposlenih za krajši delovni čas, pri čemer večina med njimi (58,3 odstotka) ni zadovoljnih s trenutnim delovnim mestom (Medvešek in Hafner-Fink 2005: 28).

kot preostali Slovenci. Prav tako 12 odstotkov jih meni, da nimajo enakih možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci. Kar dobrih 23 odstotkov pa ima občutek, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence. Občutek, da nimajo enakih možnosti v primerjavi s Slovenci, so največkrat izrazili Bošnjaki in Muslimani, sledijo jim Srbi. Najmanj neenakosti pa občutijo tisti, ki so se v raziskavi PSIP 2003 po narodnosti opredelili za Slovence ali Hrvate. Zelo izenačeno pa je mnenje vseh etničnih skupin glede tega, kako visoko se na družbeni lestvici v Sloveniji lahko povzpnejo osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije. Večina anketirancev meni, da se te osebe lahko povzpnejo le nekje do dveh tretjin družbene lestvice, medtem ko naj bi bil vrh rezerviran za Slovence. Anketiranci, ki od rojstva živijo v Sloveniji, nekoliko bolj optimistično ocenjujejo možnosti oseb iz prostora nekdanje Jugoslavije za vzpon na družbeni lestvici kot tisti, ki so se v Slovenijo priselili.

Glede na te rezultate lahko zaključimo, da kljub dokaj pozitivni sliki, ki jo dobimo na podlagi objektivnih indikatorjev socialnoekonomskega položaja preučevane populacije, omenjena populacija svojega položaja v Sloveniji ne zaznava kot enakopravnega in da dobršen del posameznikov znotraj te populacije svojo etnično pripadnost občuti kot oviro na poti do polne integracije.

VIRI IN LITERATURA

- Bendick, M., Jr. (1996) *Discrimination Against Racial/Ethnic Minorities in Access to Employment in the United States: Empirical Findings from Situation Testing*. ILO, International Migration Papers 12, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/papers/usempir/> (15. 2. 2006) ali <http://www.ilo-mirror.cornell.edu/public/english/protection/migrant/download/imp/imp12.pdf> (15. 2. 2006).
- Böhning, W. R. in R. Zegers de Beijl (1995) *The Integration of Immigrant Workers in the Labour Market: Policies and Their Impact*. International migration papers 8. Geneva, ILO, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp08e.pdf> (10. 10. 2005).
- Coussey, Mary (2000) *Framework of Integration Policies*. Council of Europe Publishing, http://www.coe.int/T/E/Social%5FCohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/EInt%E9gration.pdf (20. 10. 2005).
- Dolenc, Danilo (2005) Priseljevanje v Slovenijo iz območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Perceptije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 37–88. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Fix, Michael in Laureen Laglagaron (2002) *Social Rights and Citizenship: An International Comparison*. A Report of the Working Group on Social Rights and Citizenship of the Carnegie Endowment for International Peace Comparative Citizenship Project, http://www.urban.org/UploadedPDF/410545_SocialRights.pdf (31. 5. 2005).

- Geddes, Andrew in Claire Bullen (2004): *European Inclusion Indicators: Access to the Labour Market*. Paper prepared for the European Inclusion Index, 2004 – for discussion, <http://www.migpolgroup.com/uploadstore/Labour%20market%20indicators%20version%20May%202004.doc> (17. 12. 2004).
- Goldberg, Andreas, Dora Mourinho in Ursula Kulke (1996) *Labour Market Discrimination Against Foreign Workers in Germany*. Geneva, ILO International migration papers 7, <http://www-ilo-mirror.cornell.edu/public/english/protection/migrant/download/imp/imp07e.pdf> (17. 10. 2006)
- Heckmann, Friedrich (1999) "School Education and Labor Market Integration of Second Generation Migrants in Germany". *Efms paper Nr. 29*, http://web.unibamberg.de/~ba6ef3/pdf/efms_p29.pdf (20. 10. 2005).
- Komac, Miran (2005) Varstvo 'novih' narodnih skupnosti v Sloveniji. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 207–236. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kurthen, Hermann (1997) Immigration and the Welfare State in Comparison: Differences in the Incorporation of Immigrant Minorities in Germany and the United States. *The International Migration Review* 31 (3), 721–732.
- Kuzmanić, Tonči (1999) *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*, (Mediawatch). Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- Leonard, Mark, Phoebe Griffith, Kate Arthurs in Richard Tite (2003) *The European Inclusion Index: Is Europe Ready For the Globalisation of People? Framework Document*. <http://fpc.org.uk/fsblob/288.pdf> (20. 10. 2005).
- Martin, Susan (1999) »Economic Integration of Immigrants.« Discussion Paper, Trans-Atlantic Learning Community, Migration Workgroup, <http://www.georgetown.edu/sfs/programs/isim/Publications/SusanPubs/TLCEconomic.pdf> (20. 12. 2004).
- Medvešek, Mojca in Mitja Hafner-Fink (2005) Metodološki okvir raziskave Percepcije slovenske integracijske politike. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 3–34. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Münz, Rainer in Heinz Fassmann (2004) »Migrants in Europe and their Economic Position: Evidence from the European Labour Force Survey and from Other Sources.« Paper prepared for the European Commission, DG Employment and Social Affairs. Migration Research Group. Hamburg: HWWA, http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/docs/migr_in_europe4.pdf (10. 10. 2005).
- Roter, Petra (2005) Vloga jezika v integracijskem procesu. V Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 169–197. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Rudiger, Anja in Sarah Spencer (2003) »Social Integration of Migrants and Ethnic Minorities. Policies to Combat Discrimination.« Paper presented at the conference The Economic and Social Aspects of Migration. Bruselj, 21.–22. januar 2003, <http://www.oecd.org/dataoecd/15/4/15516956.pdf> (10. 10. 2005).

- Štebe, Janez (2004) Načrt in analiza vzorca za anketo slovensko javno mnenje – SJM 2000. V Niko Toš (ur.) *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004*, 25–45. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Toš, Niko (ur.) (2004) *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDB – CJMMK.
- Wrench, John in Tariq Modood (2001) »The Effectiveness of Employment Equality Policies in Relation to Immigrants and Ethnic Minorities in the UK". Geneva, ILO, *International migration papers* 38, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp38.pdf> (20. 10. 2005).
- Zakon o delovnih razmerjih. *Uradni list RS*, št. 42/02, 103/07.
- Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja. *Uradni list RS*, št. 93/07 – uradno prečiščeno besedilo.
- Zakon o začasnem zatočišču. *Uradni list RS*, št. 20/1997, 94/2000 Odl. US: U-I-200/00-6, 67/02. – Ne velja od 23. 7. 2005.
- Zakon o zaposlovanju in delu tujcev. *Uradni list RS*, št. 76/07 – uradno prečiščeno besedilo.

**POJAVI ETNIČNE DISKRIMINACIJE V JAVNI UPRAVI,
VOJSKI IN POLICIJI V REPUBLIKI SLOVENIJI**

Sara Brezigar

UVOD

Raziskovanje etnične diskriminacije pri zaposlovanju, v delovnem okolju ali na delovnem mestu ima relativno dolgo zgodovino. Številne študije so se ukvarjale z zaposlovanjem etničnih in rasnih manjšin vse od 60. let prejšnjega stoletja, ko je zanimanje za ta pojav zelo naraslo. Študije o etnični diskriminaciji na področju zaposlovanja, ki jih je v Veliki Britaniji izvajala Skupina za politično in ekonomsko načrtovanje v 70. letih prejšnjega stoletja, so pokazale, da se ta ohranja tudi po uvedbi zakonodaje zoper etnično diskriminacijo (Wetherell 1996: 178). V 80. letih so študije pokazale zelo podobno stanje, kot so ga zasledili deset let pred tem (Brown in Gay 1985). Ponavljajoči se rezultati podobnih študij so pokazali, da se stanje na področju etnične diskriminacije v skoraj petdesetih letih ni bistveno izboljšalo. Rezultat teh študij je bila ugotovitev, da je diskriminacija v delovnem okolju, pri zaposlovanju ali na delovnem mestu zelo trdoživ pojav, ki utrjuje družbene razlike med etničnimi skupinami, utrjuje vzorce pri zaposlovanju pripadnikov etničnih manjšin in ohranja višjo brezposelnost pripadnikov etničnih manjšin v primerjavi z večinskim prebivalstvom.

Tudi podatki o novodobnih manjšinah v Sloveniji kažejo na določene razlike na področju zaposlovanja med priseljenci in njihovimi potomci na eni strani ter pripadniki slovenskega naroda na drugi. V raziskavi Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP) so npr. ugotovili, da je delež brezposelnih med pripadniki novodobnih manjšin za 1,5 odstotka večji od deleža brezposelnih med tistimi, ki so se v Popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj (2002) opredelili za Slovence (Bešter 2004: 566). V raziskavi PSIP so tudi ugotovili, da obstajajo nezanemarljive razlike med poklicno strukturo priseljencev in njihovih potomcev ter pripadnikov slovenskega naroda, in da bi te razlike lahko pripisovali pojavom, kot so ksenofobija, nacionalizem ali etnična diskriminacija (Bešter 2004: 574–575). Predvsem pa je iz omenjene raziskave razvidno, da priseljenci in njihovi potomci nimajo enakih možnosti za zaposlitev na delovnih mestih za zakonodajalce, visoke uradnike in menedžerje, na delovnih mestih za uradnike in v vojaških poklicih. Čeprav se razlike pojavljajo tudi pri drugih poklicnih kategorijah, so te v zgoraj omenjenih kategorijah najbolj zanimive. V primeru uradnikov, visokih uradnikov, zakonodajalcev ter vojaških poklicev gre dejansko za delovna mesta, ki so zelo pogosto neposredno povezana z državnim ustrojem in se nahajajo npr. v državni upravi ali vojski. To so torej delovna mesta, kjer lahko država, v našem primeru Republika Slovenija (RS), najlažje preprečuje in odpravlja etnično diskriminacijo, saj ima s temi organizacijami neposreden stik in tudi nadzor nad njihovim delovanjem.

Rezultati raziskave PSIP napeljujejo na vprašanje, ali se v z državnim ustrojem tesno povezanih organizacijah, kot so npr. državna uprava, lokalna samouprava, vojska, policija, pojavlja etnična diskriminacija, ki prispeva k ustvarjanju razlik med poklicno strukturo priseljencev (in njihovih potomcev) ter pripadnikov slovenskega naroda. Na to vprašanje sem poskusila odgovoriti v okviru raziskave Percep-

cije slovenske integracijske politike II (PSIP II).¹ Preučevala sem namreč, ali je mogoče v vojski, policiji in javni upravi v Republiki Sloveniji zaslediti primere etnične diskriminacije.

Z raziskovanjem etnične diskriminacije v Slovenski vojski (SV), policiji in javni upravi sem poskusila ugotoviti, ali je mogoče etnični diskriminaciji v delovnem okolju pripisati vsaj del razlike v poklicni strukturi med priseljenci in njihovimi potomci na eni strani ter pripadniki slovenskega naroda na drugi. Natančneje sem želela ugotoviti, ali se v preučevanih organizacijah pojavlja etnična diskriminacija, in če se pojavlja, v kakšnih pojavnih oblikah jo lahko zasledimo. Poleg tega sem poskusila ugotoviti, ali obstajajo med obravnavanimi organizacijami razlike v vzorcih pojavljanja etnične diskriminacije in, v primeru da obstajajo, zakaj je to tako.

V nadaljevanju bom poskusila najprej definirati etnično diskriminacijo in orisati oblike in vrste etnične diskriminacije, ki jih lahko zasledimo v delovnem okolju, potem pa bom predstavila rezultate raziskovanja.

ETNIČNA DISKRIMINACIJA V DELOVNEM OKOLJU

»Izvajati« diskriminacijo med dvema osebkoma ali skupinama pomeni med njima ustvarjati razliko.² Negativni prizvok besede diskriminacija se nanaša na formalno ali neformalno uvrščanje ljudi v skupine. Pri tem se članom vsake skupine dodeljuje posebne in ponavadi neenake pravice in dolžnosti.³ Člani vsake skupine so deležni različnega ravnanja oziroma se postopanje z njimi razlikuje od postopanja s člani drugih skupin. Diskriminatorno torej ravnamo takrat, ko z neko skupino na podlagi rasne ali etnične pripadnosti, spola, veroizpovedi, narodnosti, spolne usmerjenosti, političnih prepričanj, fizičnih značilnosti ali katere druge značilnosti ravnamo manj ugodno kot z drugo. Etnična diskriminacija⁴ se torej nanaša na et-

¹ Na temelju podatkov, zbranih v raziskavi PSIP II, je nastala naslednja doktorska disertacija: Brezigar, Sara (2007) *Pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju: primer javne uprave, vojske in policije v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Na podlagi besedila doktorske disertacije je nastal tudi pričujoči prispevek.

² What is Discrimination. V Human Rights and Equal Opportunity Commission (HREOC), *Rights and Responsibilities, Employees, Equal Employment Opportunities, Discrimination and Harassment*. Dostopno na medmrežju: <http://www.industrialrelations.nsw.gov.au/rights/employees/rights/discrim.html> (25. 1. 2005).

³ *Ibidem*.

⁴ Na tem mestu je smiselno opozoriti, da v besedilu ves čas uporabljam pojem etnična diskriminacija, čeprav bi bil kdaj bolj primeren ali sprejemljiv tudi pojem rasna diskriminacija, saj se v nadaljevanju uporablja in citirana literatura večsah celo navezuje le na rasno in ne na etnično diskriminacijo. Rasna diskriminacija je v skladu s prvim členom Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (1966, *Uradni list SFRJ-MP*, št. 6/1967) katerokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali prednostno obravnavanje, ki temelji na rasi, barvi kože ali narodnem ali etničnem poreklu. Ratcliff (1994: 6) ponuja naslednje pojasnilo o uporabi pojmov etnična diskriminacija in rasna diskriminacija: v nekaterih okoljih se etničnost ali etnična pripadnost uporabljata kot sinonima za raso ali rasno pripadnost. Tako Ratcliff (1994: 6) ugotavlja, da obstaja v Veliki Britaniji nekakšna sramežljivost na področju javne politike pri uporabi pojma rasa, in zato se Pakistance, Indijce, Nemce, Kitajce

nično pripadnost ali etničnost kot lastnost posameznika, zaradi katere je uvrščen v skupino, ki je predmet diskriminacije.

Etnična diskriminacija se lahko pojavlja v različnih domenah človekovega življenja, kot so npr. izobraževanje in usposabljanje, zaposlovanje, iskanje prebivališča, ipd. Predmet pričujoče raziskave pa je etnična diskriminacija v čisto določeni domeni človekovega življenja: v delovnem okolju.

Delovno okolje zajema fizično okolje,⁵ kjer posameznik vedno ali občasno opravlja svoje delovne naloge, da bi si z njimi prislužil dohodek ali nagrado. V razmerju do uslužbenca je delovno okolje načeloma kraj ali del kraja, v stavbi ali zunaj nje, ki je pod nadzorom delodajalca (in torej ne obsega npr. dela na domu).

V strokovni literaturi zasledimo številne kategorizacije in opredelitve pojavov etnične diskriminacije. Kompleksnost pojava, številčnost ved in disciplin, ki ga preučujejo, številčnost domen človekovega življenja, v katerih se pojavlja etnična diskriminacija, kumulativnost etnične diskriminacije preko generacij in preko različnih domen človekovega življenja – vse to prispeva k veliki zmedbi pri razumevanju, kaj je etnična diskriminacija, katera ravnanja lahko označujemo kot etnično diskriminatorna in kako lahko različne pojave etnične diskriminacije uredimo v neko smiselno celoto. Da bi se izognila pojmovni zmedbi in hkrati uporabljala pojmovni aparat, ki bo omogočal zaznavanje širokega spektra pojavnih oblik etnične diskriminacije, bom v nadaljevanju opredelila dve obliki in dve vrsti etnične diskriminacije, ki skupaj tvorijo primeren okvir za odkrivanje in preučevanje etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Obliki etnične diskriminacije izhajata iz pravnoformalnega reda zahodnih družb in jih te uporabljajo pri pravnih predpisih, ki prepovedujejo etnično diskrimi-

naslavlja z nazivom etnične manjšine ali manjšinske etnične skupnosti. V državah, kot sta npr. Nemčija ali Izrael, se zaradi holokavsta striktno izogibajo pojma rasna pripadnost in uporabljajo pojem etnična pripadnost (Ratcliff 1994: 6). V nasprotju s tem pa se v Združenih državah Amerike, od koder izvira tudi veliko študij in teoretičnih okvirov o diskriminaciji, govori predvsem o rasni diskriminaciji. Podobno politiko kot Združene države Amerike imajo predvsem države, kjer se soočajo z močnim imigracijskim tokom iz azijskega sveta in kjer je med prebivalstvom precejšen delež temnopoltega prebivalstva (National Research Council 2004: 2). V teh primerih je etnična diskriminacija včasih nekakšen pod pojem rasne diskriminacije. Tako se npr. v Združenih državah Amerike pod naziv rasna diskriminacija vključuje tudi etnična diskriminacija, ki postavlja ob bok Aziatom, črnskim Američanom, domorodnim Američanom še špansko etnično manjšino ali t. i. *Latinos*. Razlog za takšno opredelitev je dejstvo, da je diskriminacija, ki jo označujemo za rasno, prizadela tudi to etnično skupino in da obstaja med pripadniki etnične manjšine dokaj zamegljeno razumevanje o razlikah med rasno in etnično pripadnostjo. Tudi definicija, ki se uporablja v primeru ZDA za rasno pripadnost, ima veliko skupnih točk z etnično pripadnostjo. Ta temelji na skupnem poreklu, skupnem zgodovinskem spominu in vidikih skupinske identitete, ki so utemeljeni na skupnem jeziku, veri, poselitvenem prostoru, /.../ (Blumer 1986: 54). Bistvena razlika med etnično in rasno diskriminacijo je v razmerju med subjektivnim in objektivnim: med objektivnimi, opaznimi znaki, zaradi katerih okolica nekoga prišteva v manjšino, in subjektivnim samoopredeljevanjem posameznika kot pripadnika manjšine. Otroci azijskih manjšin, črncev, mulati in mestici ne morejo enostavno zreducirati etničnosti na raven osebne odločitve. Njihove trajne fizične razlike v primerjavi z belci in enako vztrajna diskriminacija, ki se opira na te vidne razlike, jim postavljajo ovire na poti delovne mobilnosti in popolnega sprejetja v neko družbo (Portes idr. 2003: 6). To ima seveda negativen vpliv na etnične identitete, ambicije in tudi šolski uspeh otrok omenjenih imigrantov (Lopez in Stanton-Salazar 2001; Fernandez-Kelly in Curran 2001).

⁵ Ob tem je treba poudariti, da ima delovno okolje več razsežnosti, med katere sodi npr. tudi socialna razsežnost. Fizična razsežnost je le ena med njimi.

nacijo. Posredna in neposredna diskriminacija tako predstavljata uradni, formalni okvir preučevanja etnične diskriminacije tudi v Evropski uniji in Republiki Sloveniji, o njunem obstoju pa obstaja širok konsenz.⁶

V skladu z 2. členom Direktive Ministrskega sveta 2000/43/EC o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo⁷ (v nadaljevanju Rasna direktiva) prihaja do neposredne diskriminacije takrat,

ko se z eno osebo ravna manj ugodno na podlagi etničnega porekla, kot se ravna, je ravnalo ali bi ravnalo z drugo v primerljivi situaciji.

Where one person is treated less favourably than another is, has been or would be treated in a comparable situation on grounds of /.../ ethnic origin.

Prepoved neposredne diskriminacije je torej v bistvu prepoved različnega obravnavanja na osnovi etničnega porekla. Posredna diskriminacija pa je v skladu z drugim odstavkom 2. člena Rasne direktive⁸

na videz nevtralen predpis, kriterij ali postopek, ki postavlja osebe z določenim etničnim poreklom v poseben, manj ugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami.

Where an apparently neutral provision, criterion, or practice would put persons of ethnic origin at a particular disadvantage compared with other persons.

Odkrivanje posredne diskriminacije gre onkraj običajne rabe pravnih ukrepov za sankcioniranje diskriminatornih dejanj in vedenj. Posredna diskriminacija zahteva preučevanje na videz nevtralnih postopkov in ukrepov, predvsem pa aktivno promocijo enakopravnosti.

Posredna in neposredna diskriminacija sta univerzalni obliki diskriminacije, kar pomeni, da je z njima mogoče opisati pojave etnične diskriminacije na kateremkoli področju, v katerikoli domeni človekovega življenja. Prednost uporabe oblik etnične diskriminacije kot pojmovni okvir za preučevanje etnične diskriminacije v delovnem okolju je torej ta, da oblike etnične diskriminacije široko pokrivajo celovit spekter pojavov etnične diskriminacije. To je približno tako, kot da bi pri klasificiranju ljudi, ki trenutno prebivajo na Zemlji, uporabili kriterij spol. Vsakega človeka lahko po tem kriteriju razvrstimo v eno izmed možnih kategorij, npr. moški ali ženski. Tako tudi pojave etnične diskriminacije lahko razvrstimo po obliki v posredno ali neposredno. Zato je, tako kot spol pri ljudeh, tudi oblika diskriminacije univerzalen kriterij za razvrščanje pojavov diskriminacije.

Če pa nas pri preučevanju etnične diskriminacije zanima določena specifična domena človekovega življenja, potem nam le oblike diskriminacije ne ponujajo dovolj dobrega pojmovnega aparata. Ne omogočajo nam namreč, da bi dovolj natančno ugotovili, kakšna je diskriminacija, ki se pojavlja v delovnem okolju in kako bi

⁶ Za pregled pravnih in drugih virov, ki uporabljajo pojma posredna in neposredna diskriminacija, glej Brezigar (2007: 78–80, 175–191).

⁷ Direktiva Ministrskega sveta 2000/43/EC z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo – *Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial and Ethnic Origin*, Official Journal L 180, 19/07/2000, 0022-0026.

⁸ Tu je treba opozoriti, da definicija posredne diskriminacije v skladu z 2. členom Rasne direktive zajema le del De Schutterjeve (2005: 16) razlage, kako Evropsko sodišče za človekove pravice razlaga posredno diskriminacijo. Rasna direktiva namreč ne navaja posebej kot primera posredne diskriminacije tudi diskriminacije zaradi neenakih učinkov in zaradi pomanjkanja različne obravnave posameznika ali kategorije tako, da bi zanj(e) ustvaril izjemo pri uresničevanju splošnega pravila.

jo lahko učinkoviteje odpravili. Težava je torej v tem, da obliki etnične diskriminacije zaradi svoje univerzalnosti ne omogočata izvajanja partikularne analize, ki lahko edina natančno identificira težavo in oblikovanje rešitev, ki jo bodo odpravile. Da lahko posamezen pojav etnične diskriminacije v delovnem okolju natančno opredelimo, potrebujemo poleg oblike še vrsto diskriminacije. Šele oblika in vrsta diskriminacije skupaj nam torej dovolj natančno opredelita pojav, da ga lahko preučimo in zanj snujemo ustrezne politike.

Vrste diskriminacije, v nasprotju z oblikami, niso univerzalne. Obstajajo številne opredelitve vrst etnične diskriminacije, ki so primerne za preučevanje etnične diskriminacije v specifičnih, omejenih domenah človekovega življenja. Vrste diskriminacije so torej partikularne, prilagojene posamezni domeni človekovega življenja. Pri raziskovanju etnične diskriminacije v delovnem okolju je smiselno razlikovati dve vrsti etnične diskriminacije, ki ju bom v nadaljevanju še natančneje opredelila: trdo etnično diskriminacijo in mehko etnično diskriminacijo. Ti sta skupaj z oblikama diskriminacije služili kot okvir preučevanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. S kombinacijo oblik in vrst etnične diskriminacije lahko pojave etnične diskriminacije v delovnem okolju razvrstimo v štiri kategorije: v neposredno trdo diskriminacijo, v posredno trdo diskriminacijo, v neposredno mehko diskriminacijo in v posredno mehko diskriminacijo (Tabela 1).

Tabela 1.1: Tipologija etnične diskriminacije v delovnem okolju.

		Oblike	
		Neposredna diskriminacija	Posredna diskriminacija
Vrste	Mehka diskriminacija	Trda neposredna diskriminacija Na trdo neposredno diskriminacijo naletimo takrat, ko obstaja v delovnem okolju pravilnik z določilom, ki je že na prvi pogled direktno diskriminatorno do etnične skupine. Primer trde neposredne diskriminacije je npr. člen v pravilniku o napredovanju, ki prepoveduje napredovanje pripadnikov etničnih manjšin na določeno delovno mesto. V tem primeru gre za trdo diskriminacijo, saj je »zapisana v pravilniku«. Obenem je to tudi neposredna diskriminacija, saj postavlja pripadnika etnične manjšine direktno v neugodnejši položaj v primerjavi z drugimi uslužbenci.	Trda posredna diskriminacija Na trdo posredno diskriminacijo naletimo takrat, ko obstaja v delovnem okolju pravilnik z določilom, ki je na videz nevtralen do etnične manjšine, vendar kljub temu ustvarja učinke, ki so za pripadnike etnične manjšine bistveno bolj neugodni kot za druge uslužbence. Primer trde posredne diskriminacije je organizacija, ki postavlja kot pogoj za napredovanje na določeno delovno mesto odsotnost dvojnega državljanstva, če ta pogoj ni nujen za dobro opravljanje dela na tem delovnem mestu. Ker imajo pripadniki etničnih manjšin praviloma pogostejše dvojno državljanstvo kot preostali uslužbenci, gre za posredno diskriminacijo. Obenem je to tudi primer trde diskriminacije, saj je pogoj odsotnost dvojnega državljanstva del formalnih razpisnih pogojev za delovno mesto.
	Trda diskriminacija	Mehka neposredna diskriminacija O mehki neposredni diskriminaciji govorimo takrat, ko se kljub formalni prepovedi etnična diskriminacija vseeno pojavlja v medosebnih odnosih. Mehko neposredno diskriminacijo izvaja nadrejeni, ki v postopku ocenjevanja storilnosti daje pripadnikom etnične manjšine sistematično slabše ocene pri postavitvi »Komuniciranje s strančami v slovenskem jeziku« zaradi lastnega predsodka, da Neslovenci ne morejo resnično obvladati slovenščine. Ker postavlja v manj ugoden položaj neposredno Neslovence, govorimo o neposredni diskriminaciji. Hkrati pa gre tudi za mehko diskriminacijo, saj je diskriminatorno ravnanje plod predsodkov nadrejenega in ne formalnega postopka ocenjevanja storilnosti.	Mehka posredna diskriminacija O mehki posredni diskriminaciji govorimo takrat, ko se etnična diskriminacija pojavlja kot stranski učinek v odnosih med ljudmi. Mehko posredno diskriminacijo izvaja npr. kadrovik, ki je prepričan, da so za ključna delovna mesta v podjetju primerni le ljudje, ki imajo že od rojstva slovensko državljanstvo. V tem primeru gre za mehko diskriminacijo, ker ta pogoj za napredovanje ni nikjer zapisan, vendar se kadrovik vseeno tako odloča. Hkrati je to tudi posredna diskriminacija, če je med ljudmi, ki nimajo slovenskega državljanstva že od rojstva, bistveno več Neslovencev, kot jih je med uslužbenci, ki imajo slovensko državljanstvo že od rojstva.

Ker sem na prejšnjih straneh na kratko že opredelila posredno in neposredno diskriminacijo, je na tem mestu smiselno še pojasniti, kaj pravzaprav označujeta pojma trda in mehka diskriminacija.

Trda diskriminacija

Infrastrukturo delovnega okolja, v katerem deluje posameznik, sestavlja sklop pravil in postopkov, ki urejajo delovanje organizacije in njenih uslužbencev. Pravila so formalne, praviloma zapisane trditve, ki določajo, katere so sprejemljive in nesprejemljive odločitve članov organizacije. Poleg pravil urejajo delovanje uslužbencev v vojski, policiji in državni upravi še postopki ali procesi. Postopki so vnaprej določena zaporedja korakov, ki jim uslužbenci organizacije morajo slediti pri izpolnjevanju svojih delovnih nalog in pri reševanju morebitnih težav. Postopke večkrat sestavlja večje število pravil, ki jih je treba izvajati zaporedno. Pravila in postopki sestavljajo tisto infrastrukturo, ki uokvirja posameznikovo delovno okolje.

Trda diskriminacija je tista vrsta diskriminacije, ki je neposredno produkt postopkov in pravil, na podlagi katerih deluje organizacija. Trda diskriminacija je npr. rezultat procesov, ki urejajo ocenjevanje storilnosti uslužbencev ali napredovanje in ki se odvijajo v organizaciji, kjer je pripadnik etnične manjšine zaposlen. Kako se pojavlja trda diskriminacija, je najlažje ponazoriti s primerom procesa ocenjevanja storilnosti. V okviru tega procesa nadrejeni ocenjujejo uslužbence na podlagi različnih kriterijev ali lastnosti. Tako lahko npr. ocenjujejo doseganje določenih ciljev ali obvladanje določenih znanj in veščin. Med takšnimi kriteriji ocenjevanja storilnosti je lahko npr. tudi znanje slovenskega jezika. Znanje slovenskega jezika na določenem delovnem mestu se lahko ocenjuje z ocenami nezadovoljivo, zadovoljivo, dobro in odlično. Čeprav je znanje slovenskega jezika vključeno med kriterije ocenjevanja storilnosti na določenem delovnem mestu, je lahko ta kriterij pomemben, relevanten za to določeno delovno mesto ali pa nepomemben, nerelevanten. Če je ta kriterij zanemarljivega pomena na tem delovnem mestu, potem smemo zanj trditi, da je lahko diskriminatoren do tistih posameznikov, ki imajo zaradi svoje etnične pripadnosti drug materni jezik in slovenskega obvladajo le povprečno. To je še posebej pereče, če prejme pripadnik etnične manjšine zaradi slabše ocene pri znanju slovenskega jezika manjšo nagrado ali ima slabše možnosti za napredovanje.

To obliko diskriminacije bom v nadaljevanju poimenovala trda diskriminacija. Gre torej za diskriminacijo, ki nastaja neposredno zaradi procesov, ki se odvijajo v organizaciji. Proces ocenjevanja storilnosti je namreč le eden izmed procesov, ki se odvijajo v organizaciji in ki lahko privedejo do trde diskriminacije. Ti procesi so najpogostejše neposredno ali posredno povezani s pripadnikom etnične manjšine in zajemajo poleg formalnih procesov ocenjevanja storilnosti tudi formalne procese nagrajevanja in napredovanja, pa tudi poti do dodatnega usposabljanja in izobraževanja. Ponavadi so opredeljeni v pravilnikih, postopkih, pravnih aktih, poslovnikih, standardih ali uredbah in omogočajo konsistentno in urejeno delovanje organizacije. Običajno so v pisni obliki ali pa obstaja v organizaciji visoka stopnja konsenza o njihovem poteku.

Trda diskriminacija je lahko neposredne ali posredne oblike. Primerov, da bi organizacijski procesi dejansko predpisovali diskriminacijo na etnični podlagi, je verjetno zelo malo, saj je načelo nediskriminacije na etnični osnovi močno uveljavljeno pravno načelo zahodnih družb. Zato je malodane nemogoče zaslediti tovrstno pravilo ali postopek, ki neposredno diskriminira pripadnike določene etnične skupine. Kot diskriminacijo, ki je trda in neposredna, pa lahko opredelimo tudi tiste primere pozitivne diskriminacije, za katere so sodišča ugotovila, da niso dopustni.⁹ Pogostejše se torej trda etnična diskriminacija pojavlja v posredni obliki, ko na videz nevtralni postopki – kot je npr. ocenjevanje znanja slovenskega jezika – ustvarjajo učinke, ki so diskriminatorni do etničnih manjšin.

Če povzamem, za trdo diskriminacijo je torej značilno, da se pojavlja v formalnih procesih, v sistemih organizacije, kjer ponavadi obstaja zapisano pravilo ali uveljavljen red o tem, kako naj uslužbenci ravna v določenem primeru. Trda diskriminacija je torej neposreden produkt procesov, ki se odvijajo v organizaciji. Na podlagi procesa ocenjevanja storilnosti sem poskusila pokazati, kako je lahko proces sam, tako rekoč po črki in duhu, diskriminatoren do pripadnikov etničnih manjšin. Zato je trda diskriminacija neposreden rezultat teh procesov. Vendar je diskriminacija lahko tudi stranski učinek omenjenih procesov. To lahko pojasnim s primerom procesa ocenjevanja storilnosti, ki sem ga že omenila. Ugotovili smo, da je lahko znanje slovenskega jezika pomemben, relevanten kriterij ocenjevanja storilnosti na določenem delovnem mestu, ali pa nepomemben, nerelevanten. Če ima ta kriterij na tem delovnem mestu zanemarljiv pomen, potem smemo zanj trditi, da je lahko diskriminatoren do pripadnikov etničnih manjšin. Vendar obstaja še drug način, kako lahko pride v tem primeru do etnične diskriminacije. Nadrejeni, ki ocenjuje pripadnika etnične manjšine, se lahko do njega obnaša diskriminatorno in ga oceni slabše, kot bi ga, če bi pripadal večinskemu narodu. Tovrstnemu tipu diskriminacije pravimo mehka diskriminacija.

Mehka diskriminacija se pojavlja, ker sistemi, pravila, navodila in postopki, na katerih temelji organizacija, praviloma ne zmorejo do potankosti urejati ravnanja uslužbencev organizacije. Zato se lahko v organizaciji pojavljajo še drugi primeri etnične diskriminacije, ki sestavljajo mehko diskriminacijo. V nasprotju s trdo diskriminacijo, ki se pojavlja kot rezultat formalnih procesov in postopkov, je lahko mehka diskriminacija le indirektno povezana s formalnimi procesi in postopki. Mehka diskriminacija je namreč povezana predvsem z vedenji posameznika, ki uhajajo nadzoru formalnih postopkov delovanja organizacije in njenih uslužbencev. Poleg diskriminacije, ki je vpeta neposredno v sisteme organizacije, obstajajo namreč še drugi pojavi etnične diskriminacije, ki so bolj subtilni, prikriti, težje jih je zaznati in opredeliti, vendar zato nič manj ne škodijo pripadnikom etničnih manjšin. V nadaljevanju bom poskusila osvetliti različne podvrste ali primere mehke diskriminacije v delovnem okolju.

Obstoječe pojmovanje etnične diskriminacije temelji na ravnanjih, vedenjih in

⁹ Glej primer univerze v Uppsali v poročilu Equality and non-discrimination. Annual report 2005. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit D. 3. Manuscript completed in April 2005. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Glej tudi primer Regents of the University of California v. Bakke (438 U. S. 265, 1978, v Zupančič idr. 2000: 201).

praksah. To pojmovanje etnične diskriminacije pa se razlikuje od definicije, ki vključuje tudi predsodke, obstoječe drže in stereotipe, ki se občasno prelevijo v diskriminatorno ravnanje ali ustvarjajo diskriminatorne učinke. Posredna in neposredna diskriminacija sta protizakoniti, predsodki, negativen odnos do etničnih manjšin in stereotipno razmišljanje pa ne. Težava se pojavi, ko se stereotipi in predsodki prelevijo v subtilne pojave diskriminacije, ki so sicer subjekt pravnih postopkov, vendar se tovrstnega obnašanja zaradi težav pri merjenju in dokazovanju obstoja etnične diskriminacije pogosto ne kaznuje. Vsi tovrstni subtilni pojavi etnične diskriminacije sodijo v mehko diskriminacijo.

V mehko diskriminacijo lahko torej sodi tudi besedni antagonizem, ki skupaj z nebesednimi oblikami sovraštva ustvarja sovražno vzdušje v delovnem okolju (Allport 1954, Essed 1997, Feagin 1991), to pa lahko negativno vpliva na uspešnost pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju. Besednim in nebesednim oblikam sovraštva lahko sledijo tudi resnejše oblike škodljivega ravnanja, kot je npr. oviranje pri zaposlitvi ali onemogočanje pridobivanja zaposlitve (Dovidio et al. 2002, Fiske 1998) ali oviranje pri napredovanju v organizaciji. Tudi tovrstno oviranje sodi v mehko diskriminacijo, v kolikor je dovolj prikrito, da navidezno ne krši pravil delovanja organizacije. Druga podvrsta mehke diskriminacije lahko izvira iz t. i. čuta za diskriminacijo (Becker 1971). Tudi negativna nastrojenost do medrasnih stikov lahko vpliva na trg delovne sile in na višino plač pripadnikov etničnih manjšin (Becker 1971, Borjas in Bronars 1989, Bowlus in Eckstein 2002). Izogibanje družbenim stikom (Pettigrew 1998) je na prvi pogled zelo nedolžno dejanje, vendar pa se, če se pojavlja na več področjih človekovega življenja, množi in lahko privede do dolgoročne segregacije. To lahko postane še posebno problematično v okoliščinah, kjer je mreženje zelo pomembno, kot npr. pri napredovanju na delovnem mestu (National Research Council 2004: 57).

V delovnem okolju obstaja torej cela vrsta primerov etnične diskriminacije, ki se ne ujame v pravno mrežo. Le kako je mogoče ugotoviti, da se intervjuvanec na intervjuju za napredovanje na novo delovno mesto odreže bistveno slabše kot kolega, zato ker ga je kadrovik venomer prekinjal, mu postavljajl manj vprašanj kot njegovemu kolegu ali pa je bil do njega pokroviteljski in nesramen (National Research Council 2004: 41). Takšno vedenje lahko pripelje do slabše komunikacije med kandidatom in kadrovikom ter posledično do slabših izidov pri pripadnikih etničnih manjšin, ki v tem primeru redkeje napredujejo. K temu dodajmo, da je lahko takšno obnašanje kadrovika namerno ali nenamerno. V primeru, da je to početje namerno, ga je kadroviku, ki se protizakonitosti svojega ravnanja zaveda, zelo težko dokazati. Vendar če je takšno obnašanje nenamerno, prav tako sodi v etnično diskriminacijo.

Podobna težava se lahko pojavi, ko se zaradi predsodkov in stereotipov svojih sodelavcev pripadnik etnične manjšine težje vključi v kolektiv organizacije. Če organizacijo razumemo kot mrežo odnosov, ki sestavljajo politični sistem v malem (Pfeffer 1992 in Kanter 1983), lahko dokaj hitro ugotovimo, da bo pripadnik etnične manjšine v organizaciji težje napredoval. Sooča se namreč z večjimi ovirami pri vzpostavljanju dobrih in trdnih vezi s sodelavci, ki mu lahko pomagajo pri gradnji kariere v organizaciji. Pripadnik etnične manjšine tako lahko vstopa v delovno okolje z dodatnim, negativnim predznakom, ki ga njegovi kolegi, pripadniki večinskega naroda, nimajo.

Zbir predsodkov in stereotipov članov organizacije ter primeri subtilne, težko dokazljive etnične diskriminacije lahko ovirajo uspešnost pripadnikov etničnih manjšin v delovnem okolju. Pripadniki etničnih manjšin se večkrat znajdejo v stalno se obnavljajočem začaranem krogu: njihovo uspešnost zavira obstoj izjemno subtilne diskriminacije, ki jo pogosto generirajo etnični predsodki in stereotipi. Posledično so manj uspešni kot so z njimi primerljivi kolegi, to pa povzroča povprečno slabšo uspešnost celotne etnične skupine. Zaradi omejenosti informacij, ki jih imajo kadroviki in delodajalci pri sprejemanju odločitev, pa se tovrstna »značilnost« etnične skupine lahko prelevi v statistično diskriminacijo. Nadrejeni ali kadrovik se vede diskriminatorno do pripadnika etnične manjšine tako, da sprejema odločitve o nagrajevanju, napredovanju ali izobraževanju pripadnika etnične manjšine na podlagi podatkov o etnični skupini, v katero sodi uslužbenec. Ta pojav mehke diskriminacije se v literaturi pogosto označuje z nazivom statistična diskriminacija.

Statistična diskriminacija se pojavlja zaradi napačne predpostavke o popolni informiranosti odločevalca. Ta ima namreč o uslužbencu, o katerem sprejema odločitve, le omejeno število informacij, ki so praviloma nepopolne in ne vsebujejo vseh potrebnih podatkov za pravilno odločitev. Odločevalec se v takšnih okoliščinah opira na posploševanje kot način za pridobivanje potrebnih podatkov za pravilno odločitev. Če o posamezniku nima potrebnih podatkov, te črpa iz podatkov o etnični skupini, ki ji posameznik pripada. S posploševanjem lastnosti etnične skupine na posameznika se nadrejeni ali kadrovik odloča o pripadniku etnične manjšine. Zato statistična diskriminacija¹⁰ nastopi takrat, ko se posameznik ali organizacija odločata o posamezniku (ali drugi organizaciji) na podlagi splošnih prepričanj (Arrow 1973, Coate in Loury 1993, Lundberg in Startz 1983), ki odsevajo dejanske porazdelitve značilnosti med različnimi skupinami. Čeprav se zdi tovrstno početje racionalno in ekonomsko upravičeno, je nesprejemljivo in nezakonito pri postopkih, kot je npr. napredovanje.

Rezultat delovanja predsodkov in stereotipov, v sozvočju s subtilnimi oblikami diskriminacije in statistično diskriminacijo pa je, da vplivajo današnji (slabši) rezultati pripadnikov etnične manjšine na jutrišnje (etnično diskriminatorno) obnašanje organizacije in njenih članov do pripadnikov etnične manjšine (Coate in Loury 1993, Loury 1977, Lundberg in Startz 1998).

Temeljna razlika med statistično diskriminacijo in diskriminacijo, ki je nastala izključno kot posledica predsodkov in stereotipov, je v naravi dejstev, ki predstavljajo osnovo za diskriminatorno vedenje. Medtem ko temelji statistična diskriminacija na dejanskih podatkih o etničnih skupinah, lahko predsodek definiramo kot

¹⁰ Ponazorimo statistično diskriminacijo s primerom: mislimo si, da imamo na voljo podatke o uspešnosti delavcev na delovnem mestu »uradnik«. Ti statistični podatki nam npr. kažejo, da so v povprečju na delovnem mestu »uradnik« bolj uspešni uslužbenci slovenskega kot uslužbenci neslovenskega porekla. Zaradi teh objektivnih razlik med uspešnostjo uslužbencev slovenskega in neslovenskega porekla se pri zaposlovanju kandidatov na delovno mesto »uradnik« odločamo raje za Slovenca kot za Neslovence. Odločitev temelji torej na objektivnih, dejanskih statističnih podatkih. Ker pa ti podatki veljajo za skupini »Slovenci« in »Neslovenci«, ne veljajo pa za posameznike, ki so v postopku izbire kadrov, sodi tovrstno ravnanje v diskriminacijo. Temu pojavu natančneje pravimo statistična diskriminacija. Gre namreč za posploševanje (statističnih) značilnosti etnične skupine, ki ji posameznik pripada, na posameznika, ki je v postopku izbire za napredovanje na delovno mesto »uradnik«.

/.../ o drugih slabo misliti brez zadostnega razloga.	/.../ thinking ill of others without sufficient warrant. (Allport 1954: 6).
---	--

V skladu z Allportovim videnjem je torej predsodek neke vrste antipatija do skupine ali osebe, ki je osnovana na napačnih in nefleksibilnih posplošitvah. Gre torej za neko napako v razmišljanju. Tudi stereotip je rezultat napake pri razmišljanju, saj predstavlja asociacijo značilnosti in lastnosti s skupinami in z ljudmi. Stereotipi praviloma vključujejo oceno o določeni skupini ali človeku. To so torej trditve, ki postavljajo v črno luč druge skupine in povečujejo lastno skupino. Lippman (1922) je opozoril, da je težava s stereotipi v bistvu ta, da delno, pristransko in neprimerno predstavijo drugo skupino ali človeka. Stereotipi so v skladu s tem pojmovanjem nekakšni okvir razmišljanja, ki jih imajo posamezniki in ki pačijo njihovo dožemanje realnosti. Zato stereotipi onemogočajo posameznikom, da bi druge dojele res takšne, kot so v resnici.

Stereotipi in predsodki so izjemno pomemben vir mehke diskriminacije v delovnem okolju. Včasih so neposredni vir diskriminacije, ko uslužbenec organizacije deluje diskriminatorno do pripadnika etnične manjšine zaradi lastnih predsodkov in stereotipov. Snyder in Uranowitz (1978) sta npr. ugotovila, da si ljudje z večjo verjetnostjo zapomnimo tiste informacije o drugi osebi, ki so v skladu z našimi stereotipi o članih skupine, ki ji ta oseba pripada. Pripadniki večinskega naroda torej ne le, da imajo določene predstave o tem, kakšen je pripadnik etnične manjšine, temveč tudi z večjo verjetnostjo zadržujejo v spominu informacije, ki to predstavo potrjujejo. Ohranjajo torej tiste informacije o drugi osebi, ki se skladajo z njihovim prototipom etnične skupine, ki ji druga oseba pripada. Zadeva je še toliko bolj pereča, ker so načini, kako ljudje dojemajo situacije in procesirajo informacije, odvisni od njihovih predhodnih stereotipov (Duncan in Lalljee 1996). Ob tem je treba še poudariti, da je lahko posameznik, ki se vede diskriminatorno do pripadnika etnične manjšine, v odnosu do pripadnika etnične manjšine »le« običajen sodelavec. Včasih pa ta odnos med sodelavcema ureja posebno razmerje moči, ki postavlja pripadnika etnične manjšine v nadrejeni ali podrejeni položaj. Davidson (1997) npr. ugotavlja, da se organizacije soočajo s težavami predvsem pri odkrivanju prikritih primerov etnične diskriminacije, katere vir so sodelavci ali nadrejeni. Odkrivanje mehke diskriminacije, ki je neposredno rezultat predsodkov in stereotipov nadrejenega, je tako lahko še dodatno oteženo zaradi posebnega razmerja moči, ki postavlja pripadnika etnične manjšine v šibkejši položaj.

Robinson in Bennett (1997: 10–11) opozarjata, da v delovnem okolju obstaja tudi določena vrsta odklonilnega vedenja, ki je naperjena proti drugim osebam. Poimenovala sta jo »politično odklonilno obnašanje« (Robinson in Bennett 1995: 566) in zajema opravljanje, sprožanje negativnih govoric o nekom ali nepravilno pristranskost. Gre torej za vedenje, katerega cilj je postaviti drugo osebo v družbeno ali »politično« neugoden položaj v delovnem okolju. Neuman in Baron (1998: 397) zelo podoben pojav imenujeta »izražanje sovražnosti«. Ta vedenja so primarno simbolične narave ali pa se pojavljajo v obliki ustnih sporočil, kot so npr. geste, obrazna mimika in besedni napadi (Neuman in Baron 1998: 397). Vse te oblike agresije so na prvi pogled postranskega pomena, vendar je njihova emocionalna cena lahko visoka (Kinney 1993 v Neuman in Baron 1998: 397). Politično odklonil-

no obnašanje ali izražanje sovražnosti se lahko pojavlja do različnih uslužbencev v delovnem okolju. Vendar ko je politično odklonilno obnašanje ali izražanje sovražnosti posebej uperjeno v pripadnike etnične manjšine, tedaj ta pojav že sodi v etnično diskriminacijo.

Predstavlja sem nekaj najobičajnejših primerov, ko so predsodki in stereotipi neposredno vir diskriminacije v delovnem okolju. Obstajajo pa tudi primeri, ko se etnična diskriminacija v delovnem okolju pojavlja skozi običaje, uzance ali celo nepisane norme vedenja, ki so po vsej verjetnosti nastali zaradi predsodkov in stereotipov, ohranjajo pa se predvsem zaradi navade ali pa zato, ker je to nek ustaljen, običajen način dela in vedenja.

Povezana s predsodki in stereotipi so tudi določena nepisana pravila obnašanja in običaji, ki prav tako lahko ustvarjajo etnično diskriminacijo v delovnem okolju. To so običaji, uzance, ki jih uslužbenci črpajo iz drugih, nedelovnih okolij in jih preslikavajo v svoje delovno okolje. Gre torej za vzorce obnašanja, ki se v organizaciji pojavljajo zato, ker obstajajo v drugih domenah življenja posameznika. Posameznik, ki ne sodi v etnično manjšino, je v tem primeru sredstvo, s katerim se etnična diskriminacija iz drugih okolij preslikuje in obnavlja tudi v delovnem okolju. Pripadnik etnične manjšine pa je v tem primeru objekt, na katerega se prenašajo odnosi, preslikani iz drugih okolij. Običaji in uzance v tem primeru lahko zajemajo vse od vicev o »Mujotu in Hasotu«, pa do sovražnih drž do pripadnikov določenih etničnih manjšin.

Ob tem je pomembno poudariti, da so lahko številne uzance povsem nedolžna dejanja, ki jih ni mogoče označiti kot diskriminacijo. Težava se z vidika preučevanja etnične diskriminacije pojavi takrat, ko pripadnik etnične manjšine te običaje in uzance dojema kot etnično diskriminacijo. Možnih vzrokov za takšno dojetje je seveda lahko zelo veliko in pokrivajo dejansko ves spekter možnih vzrokov, ki se razprostira med pripadnikom etnične manjšine in osebo, ki izvaja običaj/e ali uzanco/e. Na eni strani spektra je pripadnik etnične manjšine, ki te uzance doživlja kot etnično diskriminacijo. To pa je lahko povezano s številčnostjo in pogostostjo tovrstnih uzanc, običajev oziroma z vprašanjem, ali tvorijo te uzance in običaji za pripadnike etničnih manjšin posebno, drugačno stvarnost, ki si je ti ne želijo. Lahko pa je povezano tudi z osebnostmi značilnostmi posameznika, ki ta dejanja doživlja kot etnično diskriminacijo. Na drugi strani spektra pa je posameznik, ki se bodisi ne zaveda učinka, ki ga imajo tovrstne uzance in običaji na pripadnika etnične manjšine, bodisi jih subtilno izkorišča z namenom, da bi etnično diskriminiral, ustvarjal sovražno okolje, šikaniral ali povečeval družbeno distanco do pripadnika etnične manjšine.

Če se za trenutek oddaljimo od posameznika kot glavnega akterja, ki izvaja te uzance in običaje, lahko ugotovimo, da so te uzance in običaji dejansko odraz neke kulture, ki je lastna določeni družbi. Raziskovalci, kot so npr. Hofstede (1980), Aiken in Bacharach (1979) ali Trompenaars (1993) so ugotovili obstoj številnih razlik v delovnem okolju med državami in celinami ter to pripisali kulturnim razlikam. Čeprav se tovrstne raziskave ne osredotočajo specifično na zaznavanje razlik med etničnimi skupinami v delovnem okolju, prav gotovo napeljujejo na vprašanje, ali obstaja v določeni družbi v določenem času takšna kultura, ki spodbuja določeno obnašanje do določene etnične skupine, kar se odraža tudi v delovnem okolju.

Poleg vzorcev obnašanja, ki se v organizaciji pojavljajo zato, ker obstajajo v drugih domenah posameznikovega življenja, so lahko pomemben primer mehke diskriminacije tudi vzorci obnašanja, na katerih temelji delovanje organizacije in njenih članov. V mehko diskriminacijo sodi etnična diskriminacija, ki je vpeta v vse nivoje organizacijske kulture in se odraža skozi obnašanje uslužbencev v delovnem okolju.¹¹

Močna, skupna organizacijska kultura omogoča organizaciji, da zmanjšuje negotovost, tako da npr. pospešuje nastanek skupnega sistema interpretiranja za člane organizacije (Trice in Beyer 1993). Poleg tega organizacijska kultura ustvarja družbeni red, tako da je članom organizacije jasno, kaj se od njih pričakuje (Trice in Beyer 1993). Nadalje ustvarja organizacijska kultura kontinuiteto, tako da ohranja vrednote in nepisana pravila preko generacij članov organizacije ter ustvarja kolektivno identiteto in predanost, tako da lažje združuje člane (Trice in Beyer 1993). Organizacijska kultura ima močan učinek na delovno moralo, predanost in produktivnost posameznikov, fizično zdravje in emocionalno blagostanje (Kozlowski et al. 1993). Pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju pa nas zanima predvsem to, kdaj lahko postane organizacijska kultura disfunkcionalna do te mere, da v delovnem okolju spodbuja etnično diskriminacijo.

Organizacijska kultura lahko krepí kolektivno identiteto na tak način, da spodbuja konformnost članov organizacije. Pripadnik etnične manjšine je lahko zaradi svojega etničnega porekla, maternega jezika, barve kože ipd. manj podoben drugim članom organizacije. Ta različnost je lahko samo površinska, navidezna, lahko pa sega tudi globlje in zajema vrednote in vedenjske vzorce pripadnika etnične manjšine. Pripadnik etnične manjšine je lahko v tem primeru dlje od konformnega ideala organizacije kot pripadnik večinskega naroda in ga lahko zato organizacija ali njeni člani »kaznujejo« z izvajanjem mehke diskriminacije. Zaradi obstoječe organizacijske kulture je pripadnik etnične diskriminacije enostavno manj primeren za napredovanje ali za usposabljanje.

Druga vrednota, ki lahko globoko vpliva na položaj pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju, je trdnost, žilavost članov organizacije. Nekatere organizacije imajo takšno kulturo, da v njej lahko zdržijo in preživijo le žilavi člani. Takšna kultura je seveda popolnoma nedovzeta za kakršnokoli odkrivanje etnične diskriminacije, saj bi se član, ki bi ga »zmotila« takšna »malenkost« (tj. etnična diskriminacija), ne zdel dovolj žilav in trden, da bi bil vzoren član organizacije. Pod krinko trdnosti in žilavosti se torej lahko skriva cel spekter diskriminacij – etničnih in drugih – ki jih dejanska organizacijska kultura prikriva in spodbuja. Zato je lahko organizacijska kultura tudi vir mehke etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Nazadnje je treba omeniti, da mehko diskriminacijo v delovnem okolju lahko sestavlja še sklop nepisanih pravil in običajev, ki so lahko posebej diskriminatorni do pripadnikov etničnih manjšin. Sem sodijo npr. pravila in postopki ravnanja v

¹¹ Organizacijska kultura praviloma zajema tri ravni: artefakte, vrednote, ki jih organizacija podpira, in temeljne predpostavke (Schein 1985). V artefakte sodijo vse tiste pojavne oblike kulture, ki jih lahko nekdo vidi, čuti ali sliši, ko je v organizaciji. Artefakti so kot nekakšni simboli, ki odražajo organizacijo. Zajemajo procese in strukture organizacije (Schein 1992). Vrednote se kažejo skozi strategijo, cilje in filozofijo organizacije (Schein 1992). Temeljne predpostavke pa so nezavestna, samoumevna prepričanja in percepcije, misli ali občutki, ki vodijo delovanje članov organizacije (Schein 1992).

organizaciji, ki niso zapisani in formalizirani, temveč obstajajo kot organizacijske rutine (Dosi et al. 2000). Organizacijske rutine lahko torej opredelimo kot tista nepisana pravila, na katerih temelji delovanje organizacije in njenih članov.

Iz tega kratkega orisa mehke in trde diskriminacije je razvidno, da trda diskriminacija izvira iz formalnih, ponavadi zapisanih procesov, ki opredeljujejo delovanje organizacije. V nasprotju s tem se mehka diskriminacija pojavlja predvsem v medosebnih odnosih in pri tistih vidikih delovanja organizacije, ki niso vpeti v formalne, zapisane procese njenega delovanja. Zaradi tega je ugotavljanje in merjenje trde diskriminacije veliko bolj enostavno kot odkrivanje mehke diskriminacije.

ETNIČNA DISKRIMINACIJA V JAVNI UPRAVI, VOJSKI IN POLICIJI V REPUBLIKI SLOVENIJI

Položaj, s katerim se srečujejo pripadniki novodobnih etničnih manjšin v Republiki Sloveniji, je v marsičem povzet v življenjski zgodbi ženske, muslimanke, po rodu iz Bosne, vendar rojene v Sloveniji. Intervjuvanka je torej muslimanka, natančneje verna muslimanka, rojena v manjšem mestu v Sloveniji. Obiskovala je Ekonomsko poslovno fakulteto in kot absolventka višje šole dobila pripravništvo na Občini v kraju, kjer se je rodila. V Sloveniji se je poročila, njen mož je rojen v Bosni in Hercegovini, v Slovenijo pa se je njegova družina preselila, ko je bil star 7 let. Mož je končal srednjo rudarsko šolo, potem pa zaključil še fakulteto. Zakonca imata dva majhna otroka, z izjemo staršev pa je vsa njihova (širša) družina v Bosni. Zato se petkrat letno odpeljejo k njim na obisk. Doma uporabljajo bosanski jezik, v drugih sredinah pa se pogovarjajo v slovenskem jeziku. Slovenščina intervjuvanke je brezhibna, oba otroka obvladata oba jezika. Na vprašanje, kaj pomeni, da je verna muslimanka, odgovori, da ne pije alkohola in ne je svinjine. Vsa družina moli doma, praznujejo pa tako katoliške kot muslimanske praznike. Ob božiču tako npr. okrasijo tudi božično jelko.

O odnosu do lastne skupnosti, predvsem v delovnem okolju, pravi naslednje: »Vsak Slovenec sliši raje katerokoli ime kot muslimansko. Na višjih položajih v javni upravi je zelo malo Bošnjakov, za Hrvate in Srbe je nekoliko lažje. /.../ Več se moram dokazovati, kot če bi bila Slovenka.« Pogovor nanese na njeno otroštvo. Intervjuvanka je bila v šoli med najboljšimi. Pa vendar je morala biti njena slovenščina bistveno boljša od slovenščine kogarkoli drugega, da si je priborila oceno pet. Kot otrok je bila deležna številnih žalitev, vedno je bilo treba nekaj posebej dokazovati. Sošolcem so npr. oceno dvignili od štiri na pet, njej pa znižali od pet na štiri. V osnovni šoli je doživljala veliko subtilne diskriminacije. Kriteriji, ki jih je pri različnih predmetih morala dosegati za iste ocene kot njeni vrstniki slovenskega porekla, so bili bistveno višji. Situacija je postala tako pereča, da se je začela sramovati svojega porekla.

Ko je prišla v delovno okolje, je kot muslimanka prišla z nekim negativnim predznakom. V začetnem obdobju je imela v delovnem okolju težave. Intervjuvanka pravi, da so ji metali polena pod noge, spodkopavali njeno delo, jo »špecali« na-

drejenemu. Vse to so počele tudi sodelavke srbskega porekla. Na vprašanje, kako sploh ve, da se je to dogajalo, intervjuvanka pravi: »To ti nihče ne reče. To čutiš.« Njeno celotno izkušnjo v prvih letih delovne dobe je mogoče strniti v njeno zadnjo pripombo: »Si drugačen, nisi nikoli sprejet. /.../ Ko se pojaviš v delovnem okolju, te v prvem trenutku ne sprejmejo. Imaš nek negativen predznak.« Če vsak Slovenec npr. pride v delovno okolje na točki »nula« in si potem pridobiva zaupanje in spoštovanje, potem je položaj muslimana »minus ena«. V to okolje torej stopi oseba neslovenskega porekla z nekim negativnim predznakom. »Potem pa se s svojim delom in značajem uveljaviš,« pravi intervjuvanka. Pogovor nanese na izkušnje njenega očeta, ki je uspešen podjetnik in poslovnež. Tudi njen oče je zaradi svojega porekla pri pridobivanju potencialnih strank izhajal iz položaja »minus ena«. Moral si je torej šele pridobiti enak izhodiščni položaj kot konkurenti slovenskega porekla.

O svojih začetnih težavah pri delu na Občini pravi, da je imela najprej težave s podrejenimi, pozneje z nadrejenimi, saj so podrejeni poskušali vplivati na mnenje nadrejenih do nje in jo prikazati v negativni luči. Tovrstna dejanja so bila po mnenju intervjuvanke rezultat skupka dejavnikov. Na Občino je s fakultete prišla neposredno v sredino, kjer so bili sodelavci praviloma manj izobraženi in starejši od nje. Zato pravi, da se je pojavil nek strah: bila je »mlada, izobražena, povrh pa še Neslovenka«. Težave so se po mnenju intervjuvanke pojavljale predvsem zato, ker je bila prva mlada in izobražena ženska, povrh pa še Neslovenka, ki se je pridružila kolektivu. Pozneje so prihajale tudi druge, ravno tako mlade in izobražene (vendar Slovenke, op. avtorice) in njim je šlo lažje. Morda zato, ker niso več predstavljale prvo izjemo, ali pa zato, ker niso bile Neslovenke. Intervjuvanka dopušča obe možnosti ali kombinacijo obeh. Vsa njena dejanja in napake so se za skoraj tri leta v delovnem okolju izjemno potencirali. Dokler se je šele učila in je bila zaposlena kot pripravnica, so jo sicer sodelavke sprejele, ko pa si je pridobila funkcijo, so jo želele očrtniti. To je vplivalo na njene odnose z nadrejeno, ki je postala do nje zelo formalna.

Kljub omenjenim začetnim težavam intervjuvanka ugotavlja, da so se po določenem času razmere v delovnem okolju nekoliko umirile. Nikoli ni imela občutka, da je zaradi svoje veroizpovedi ali etnične pripadnosti doživljala kakršnokoli diskriminacijo na področju nagrajevanja, napredovanja ali dostopa do izobraževanja in usposabljanja. Zato meni, da etnične diskriminacije v javni upravi na splošno ni. Razgledanost pa je po njenem mnenju pomemben faktor pri odnosu do sodelavcev, ki so manjšinskega etničnega porekla. Do nje imajo bolj pozitiven odnos sodelavci, ki so že bili v Bosni in poznajo njihovo kulturo. Vsekakor pa se je morala z delom dokazovati. Zaradi nepoznavanja bošnjaške kulture se je v delovnem okolju sčasoma pojavilo tudi neko zanimanje, kot npr. za kuharske recepte. Z nadrejeno pa so se odnosi otoplili in normalizirali, potem ko je postala mama. Ta sprememba je ustvarila neko skupno točko, ki ju je z nadrejeno zbližala. Podobno jo je materinstvo zbližalo tudi s sodelavkami, saj jih je takrat povabila k sebi domov. Prišle so pogledat dojenčka, zanje je pripravila burek, tako da so se dejansko od blizu prepričale, kakšno je njeno življenje. Zdaj se intervjuvanka v delovnem okolju z vsemi zelo dobro razume.

Zgodba intervjuvanke je v marsičem zvest povzetek opravljene raziskave. Zajema vseprisoten občutek, da pripadnik etnične manjšine stopa v delovno okolje z

negativnim predznakom, da se mora zaradi svoje različnosti in predsodkov ter občutka ogroženosti sodelavcev bolj dokazovati, kot bi bilo to potrebno, če bi bil slovenskega porekla. Intervjuvanka opozarja na anomalije v odnosu do pripadnikov etničnih manjšin v delovnem okolju in na dojeta gradacija zaželenosti med različnimi etničnimi porekli. Intervjuvanka priznava, da je težko določiti, kaj se je pravzaprav dogajalo zato, ker ni slovenskega porekla, in kaj se je dogajalo zaradi kakšnega drugega vzroka – kot sta npr. izobrazba, starost ali posebna situacija v delovnem okolju. Ugotavlja torej, da so jo večkrat obravnavali drugače, vendar tega drugačnega obravnavanja ne zmore povezati izključno z lastno etnično pripadnostjo ali veroizpovedjo, saj lahko je vzrokov za takšno ravnanje več. Intervjuvanka zanika, da bi kdaj doživela diskriminacijo pri napredovanju ali nagrajevanju v delovnem okolju, vendar opozarja na druge domene svojega življenja, kot npr. na izobraževalni proces v šoli, kjer je doživljala diskriminacijo.

Zgodba intervjuvanke se dotika vseh najbolj perečih vprašanj in težav, ki so se pokazale v raziskavi.¹² Predvsem pa je intervjuvanka opozorila na pojav šartnega položaja »minus ena«, ki se je izkazal za konstanto pri večini opravljenih intervjujev. V nadaljevanju bom poskusila podrobneje predstaviti že nakazane temeljne ugotovitve raziskave.

Vprašanje »etničnosti« v delovnem okolju

Raziskava poskuša pojasniti, ali sodi etničnost med dejavnike, ki jih je smiselno preučevati v delovnem okolju. Ali je smiselno pri preučevanju delovnega okolja posvetiti posebno pozornost etnični sestavljaniki, ki jo predstavlja raznolika delovna sila? In ali je smiselno v okviru preučevanja etnične diskriminacije v slovenski družbi posvečati posebno pozornost prav delovnemu okolju? Odgovor, ki ga raziskava ponuja na ta vprašanja, je zaskrbljujoče zapleten.

Po pregledu dostopnih podatkov o etnični diskriminaciji v delovnem okolju se npr. zdi, da je preučevanje etničnosti v delovnem okolju manj pomembno v primerjavi z npr. ugotavljanjem etnične diskriminacije pri zaposlovanju (Bešter 2004). Iz urada Varuha človekovih pravic tako npr. ne poročajo o pobudah, ki opredeljujejo etničnost kot osnovo za diskriminacijo, poročajo pa o primerih diskriminacije v delovnem okolju na osnovi starosti in spola, v manjši meri na osnovi veroizpovedi.¹³

¹² Omenjena raziskava temelji na študiji primera treh organizacij v Republiki Sloveniji: javni upravi, policiji in vojski. V pretres sem vzela vsako med omenjenimi organizacijami in v njih preučila stanje na področju etnične diskriminacije. Ker je raziskovanje etnične diskriminacije v delovnem okolju zaradi pomanjkanja podatkov v RS dokaj težavno, sem pri odkrivanju etnične diskriminacije uporabila kvalitativno analizo in izvajala poglobljene intervjuje. Poglobljene intervjuje sem v omenjenih organizacijah izvajala s pripadniki etničnih manjšin (Neslovenci) in v manjši meri s Slovenci. Za pripadnike etničnih manjšin sem štela vse tiste, ki se tako sami opredeljujejo. Mednje sodijo tako pripadniki avtohtonih narodnih ali etničnih manjšin kot tudi pripadniki novodobnih manjšin, t. j. priseljenci in njihovi potomci. Sogovornike sem izbirala na podlagi metode snežne kepe.

¹³ Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2005. V Varuh človekovih pravic, Publikacije in prispevki, Letna poročila. Dostopno na medmrežju: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1074#c1797> (12. 11. 2006); Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2004. V Varuh človekovih pravic, Pub-

Edine pobude na osnovi etničnosti se nanašajo na stanovanjski problem Romov.¹⁴ Tudi poročila o delu Zagovornice načela enakosti ne kažejo, da bi bila etničnost v delovnem okolju posebno problematična (Strojan 2005). Prav tako so na delovnem sodišču imeli le en primer domnevne etnične diskriminacije, za katerega je sodišče razsodilo, da v tem primeru ne gre za etnično diskriminacijo (Data Collection 2004: 12–13).¹⁵

V nasprotju z navedenimi podatki pa obstaja pri strokovnjakih, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami in enakimi možnostmi, neko splošno privzeto prepričanje, da v delovnem okolju obstaja pojav etnične diskriminacije. To prepričanje delijo tudi številni intervjuvanci in drugi uslužbenci slovenskega porekla iz izbranih organizacij. Uslužbenec slovenskega porekla, ki je zaposlen na Ministrstvu za obrambo, je npr. v zvezi z etnično diskriminacijo v vojski dejal, da sam sicer ne ve za noben tak primer, vendar »se pa dogaja, to pa sigurno«. Tudi intervjuvanka iz javne uprave meni, da se v javni upravi pojavljajo primeri etnične diskriminacije. Intervjuvanka opozarja, da je etnična diskriminacija sicer zelo prikrita, vendar obstaja. Ta njena izjava je zelo zanimiva, saj gre za intervjuvanko, ki jo sodelavci dojemajo kot Slovenko. Omenjena intervjuvanka dela v javni upravi več kot 20 let, je tik pred upokojitvijo, sicer pa je hrvaškega porekla, čeprav se z bratom pogovarja v slovenščini. Ko je bila stara šest mesecev, je prišla v Slovenijo, pozneje pa se je poročila s Slovencem (in prevzela njegov slovenski priimek). Sama pravi, da v javni upravi ne doživlja etnične diskriminacije, to svoje prepričanje o obstoju etnične diskriminacije pa utemeljuje s svojimi opažanji o obravnavi drugih Neslovencev v svojem delovnem okolju.

Druga intervjuvanka v javni upravi se z oceno o obstoju etnične diskriminacije v javni upravi ne strinja. Meni, da se v družbi večkrat pretesno povezuje diskriminacijo in drugačnost. Po njenem mnenju je normalno, da »si zaradi navadne drugačnosti izpostavljen zanimanju, ne ravno šikaniranju ali diskriminaciji. Npr. če zamudiš v službo, ker si prišel neposredno iz BIH, to izzove neko zanimanje /.../ Vendar je ta drugačnost pozitivna, zaradi nje si izmenjujemo recepte, spoznavamo običaje /.../ Gre za neko željo, radovednost v pozitivnem smislu, kot neko izmenjavo izkušenj, ne kot nekaj, kar bi bilo slabo.«

Prvi trdi oreh, na katerega sem nepričakovano naletela v raziskavi, je bilo torej razumevanje, kaj sploh je etnična diskriminacija. Tu sta se pojavili dve ločeni težavi. Prvič, intervjuvanci so imeli različne predstave o tem, kaj sodi v etnično diskriminacijo. Eden med intervjuvanci v javni upravi je npr. takole pojasnil, kako doživlja različnost v delovnem okolju in kaj je zanj diskriminacija. »Se razlikujem po eni plati Šetnično poreklo, opomba avtorice], to pa je povod za pogovor na temo, kaj si ti.« Obstoj razlike je torej po mnenju intervjuvanca povod za pogovor o poreklu in pripadnosti. Intervjuvanec nadalje razlaga, da »osebi si torej zanimiv, bolje te bo spoznala, vendar pozneje se želi od tebe distancirati, se postaviti v dominantno pozicijo. Nekako se želi ograditi od tebe.« Tu je pomembno poudariti, da intervjuva-

likacije in prispevki, Letna poročila. Dostopno na medmrežju: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=54> (28. 10. 2005).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Data Collection. (2004). RAXEN National Report. National Focal Point for Slovenia. Ljubljana: Mirovni inštitut za EUMC.

nec tovrstnega obnašanja ne dojema kot diskriminacijo. Na vprašanje, kaj je zanj diskriminacija, pa je odgovoril, da gre za ustvarjanje različnih pogojev za pripadnike različnih (etničnih) skupin. Ugotovila sem, da je tudi pri napredovanju na določeno delovno mesto v skladu z njegovim mnenjem popolnoma sprejemljivo in razumljivo ter nediskriminatorno naslednje ravnanje: da je med dvema kandidatom, ki sta v vsem (teoretično) popolnoma enako primerna za to delovno mesto in se razlikujeta le po etnični pripadnosti, Slovenec tisti, ki je izbran za to delovno mesto. Pomembno je poudariti, da je več pripadnikov etničnih manjšin izrazilo podobno razumevanje etnične diskriminacije. Omenjeni intervjuvanec iz javne uprave je še posebej poudaril, da imajo Slovenci prednost pod enakimi pogoji, da gre za neke vrste »pozitivno« diskriminacijo ter da takšno ravnanje po njegovem mnenju ne moremo uvrstiti v etnično diskriminacijo, ki je po zakonu prepovedana.

To stališče intervjuvanca je zelo zanimivo, še posebej zato, ker ga deli večje število intervjuvancev. Zgoraj opisani primer je namreč v skladu s pravnoformalnimi veljavnimi načeli nesporen primer etnične diskriminacije. Prepoved etnične diskriminacije namreč narekuje odločevalcem, da sprejemajo odločitve o napredovanju ne glede na etnično pripadnost kandidata. Etničnost posameznika naj bi bila torej v delovnem okolju prikrita ali enako nepomembna kot je npr. barva njegovih oči ali velikost njegovih stopal (Liff 1997: 14). To dejansko pomeni, da morajo v delovnem okolju odločevalci sprejemati odločitve, kot da posamezniki ne bi pripadali različnim etničnim skupinam. Etničnost teh kandidatov naj bi bila torej neopazna. Če se kandidata za delovno mesto razlikujeta le po etničnosti, ta pa naj bi bila neopazna, potem bi morala imeti oba kandidata enake možnosti, da zasedeta to delovno mesto. Verjetnost, da bi katerikoli od njiju dobil to delovno mesto, bi bila 50-odstotna.

V nasprotju s tem pa številni intervjuvanci menijo, da je verjetnost, da bo to delovno mesto dobil Slovenec, bistveno višja in da to ni etnična diskriminacija. Iz tega podatka je mogoče povzeti, da intervjuvanci večkrat ne ločujejo med tem, kaj dejansko je etnična diskriminacija, in težavami, ki se nesporno pojavljajo pri dokazovanju, da je bilo ravnanje res (etnično) diskriminatorno. Številnim intervjuvancem se zdi njihovo razumevanje etnične diskriminacije zelo realno in nimajo pričakovanj, da se primeri, podobni navedenemu, ne bi dogajali.

Posledica tovrstnega razmišljanja intervjuvancev je seveda slabša štartna pozicija pripadnikov etničnih manjšin – torej štartna pozicija »minus ena«. Če se namreč v družbi uresničuje dojemanje, da zgoraj predstavljeni primer ni primer etnične diskriminacije, je povsem razumljivo, da morajo vsi pripadniki etničnih manjšin biti boljši od preostalih slovenskih kandidatov, zato da lahko napredujejo. Sicer so, ob enakih pogojih, enostavno izpuščeni. Tovrstno razmišljanje in delovanje ustvarja položaj »minus ena«, ki se pojavlja kot konstanta v večini intervjujev.

Med intervjuvankami v javni upravi je bila tudi mlajša ženska, pripadnica novodobne manjšine, ki ima magisterij iz prava in se je v preteklosti tudi poklicno ukvarjala z vprašanjem odpravljanja diskriminacije in neenakosti ter zagotavljanja človekovih pravic. Intervjuvanka je med pogovorom povedala, da ni vedela, da so primeri, ki jih je videla ali doživela, pravzaprav diskriminacija, dokler se ni začela poklicno ukvarjati z vprašanjem odpravljanja diskriminacije. »Prej nisem vedela [kaj je etnična diskriminacija, opomba avtorice], ker nisem mislila, da je to [ravna-

nje, opomba avtorice] lahko razlog, da nekoga tožim.« Ugotavlja predvsem, da ji ni bilo jasno, da sodijo v diskriminacijo tudi nadlegovanja ali dajanja navodil nekomu, naj diskriminira. Druga intervjuvanka ugotavlja: »Če si na to [na diskriminacijo, opomba avtorice] navajen, ne dojemaš več, da je to pravzaprav diskriminacija.«

Še zanimivejši pogled na to, kaj je diskriminacija, je podal intervjuvanec iz policije. Na vprašanje, ali v policiji obstaja etnična diskriminacija, je odgovoril: »Ne, da ne obstaja, temveč jaz tega ne dojemam tako.« Ta izjava je posebej pomembna, ker opozarja na dejstvo, da je za marsikoga etnična diskriminacija (le) vprašanje dojenja in ne objektivno dejstvo. V nadaljnjem pogovoru z intervjuvancem je bilo razvidno, da je v svojem delovnem okolju naletel na težave, ki bi jih lahko uvrstil med primere etnične diskriminacije. Celo sodelavci so ga opozorili, da ima te težave, ker ni slovenskega porekla. Sam pa pravi, da je stvari okoli svojega etničnega porekla razčistil in da je v svojem delovnem okolju naletel na težave zaradi svojih drugih osebnostnih lastnosti. Odločil se je torej, da bo težave »prištel« svojemu dolgemu jeziku in ne etničnemu poreklu. Tudi v drugih intervjujih, predvsem v policiji in vojski, se je izkristaliziralo prepričanje, da je vprašanje etnične diskriminacije v številnih primerih možno reducirati na »kak kjer vzame«.

Omenjeni primer intervjuvanca iz policije pa nas dejansko pripelje že do naslednjega problema, ki se je razkril pri raziskovanju etnične diskriminacije v delovnem okolju. Gre namreč za to, da imajo intervjuvanci večkrat težave pri ugotavljanju, ali je določeno ravnanje diskriminatorno na etnični osnovi. Večkrat je etnična diskriminacija prepletena z drugimi pojavi v delovnem okolju. Intervjuvanka iz javne uprave npr. razlaga, da je v javni upravi zelo pomembno, na katerem delovnem mestu si, kdo te je pripeljal in koga imaš za seboj. In ko je takšna oseba odstavljena, se pojavijo špekulacije, ali je odšla zato, ker ni slovenskega porekla, ker ni v pravi stranki, ker nima za seboj prave osebe, ipd. Spet drugi intervjuvanec iz javne uprave ugotavlja, da predstavlja za Neslovence velik problem priimek na »ič«. Njegovi kolegi, tako pravi intervjuvanec, imajo zaradi tega težave ali pa si domišljajo, da jih imajo. K temu intervjuvanec dodaja, da je zanimiv izziv ločevanje, ali ima nekdo težave zaradi priimka ali pa jih ima zaradi svoje osebnosti. Tako ugotavlja, da je lahko narodna ali etnična pripadnost le dodatek k vsemu drugemu, kar je »narobe« pri določeni osebi.

Ena med intervjuvankami v javni upravi je v sporu s svojim nadrejenim zaradi delovnega mesta, ki ga je želela ohraniti, doživela, da ji je ta kot vzrok navedel: »Ti nisi Slovenka.« Intervjuvanka meni, da je do takšnega izbruha nadrejenega prišlo zato, ker je pristaš politične stranke, ki ima na področju etničnih odnosov konservativna stališča. Kljub temu pa intervjuvanka poudarja, da »ne gre samo za to, da nisi Slovenec. Delovno mesto je za nekoga drugega.« Intervjuvanka torej meni, da v tem primeru ne gre le za etnično diskriminacijo, temveč za skupek dejavnikov, kot so npr. politična pripadnost nadrejenega in klientelizem v javni upravi. Spet druga intervjuvanka srbskega porekla razlaga, da je bila v javni upravi degradirana v bistvu bolj zaradi bolezni kot zaradi porekla. Diskriminirana je bila kot invalid. Ugotavlja, da gre pri invalidnosti za fizično razliko, kjer takoj izstopaš, se takoj vidi, da si invalid. Invalidnost je bistveno bolj vidna kot etnično poreklo.

Tudi intervjuvanec iz policije je opozoril na težavo ločevanja etnične diskriminacije od drugih pojavov v delovnem okolju. Intervjuvanec meni, da sodijo primeri

etnične diskriminacije v policiji v sklop nekega širšega problema – tj. šikaniranja. Trdi, da je etnična diskriminacija primer zlorabe moči v razmerju med nadrejenim in podrejenim in s tem povezanim odtujevanjem od okolja, manjšo učinkovitostjo uslužbencev, težavami v družini, alkoholizmom, nagnjenostjo k samomoru, ipd. Meni torej, da je etnična diskriminacija le eno med sredstvi za tovrstno zlorabo moči v organizaciji.

Če torej povzamem, raziskava je pokazala na dve temeljni težavi preučevanja in odkrivanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. Prvič, pri intervjuvancih obstaja velika »zmeda« pri razumevanju, kaj sploh je etnična diskriminacija. Težave pri dokazovanju, da je dejanje etnično diskriminatorno, večkrat povzročijo, da postane v očeh intervjuvanca dejanje sprejemljivo in nesporno. Raziskava pa je pokazala tudi na naslednjo težavo: pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju je praviloma ta pojav težko ločiti od drugih diskriminacij, kot so npr. diskriminacija na osnovi spola, starosti, zdravstvenega stanja, ipd. Težko je torej trditi, da je neko stanje rezultat prav etnične diskriminacije in ne katerega drugega pojava v delovnem okolju. Najbolj enostavno je seveda ugotoviti etnično diskriminacijo v primeru, ko oseba pove, da je storila določeno dejanje zaradi etnične pripadnosti osebe, na katero to dejanje najbolj vpliva. Takšnih primerov pa seveda ni veliko. Med izvedenimi intervjuji sta bila le dva takšna primera, oba v javni upravi.

Poleg omenjenih težav sta se skozi raziskavo pojavila še dva pomembna dejavnika ali moderatorja, ki po mnenju intervjuvancev vplivata na to, ali se v delovnem okolju pojavlja etnična diskriminacija. Prvi dejavnik je izobrazba ali stopnja izobrazbe. Trije intervjuvanci imajo precej različne poglede na to, kakšna je povezava med stopnjo izobrazbe in etnično diskriminacijo v delovnem okolju. Njihovi pogledi so v marsičem komplementarni in nam ponujajo raznoliko sliko o vlogi omenjenega moderatorja v delovnem okolju.

Prvič, izobrazba je lahko pomemben moderator tako pri pojavih diskriminacije kot tudi pri ugotavljanju, ali se etnična diskriminacija res pojavlja v delovnem okolju. V to so prepričani kar trije intervjuvanci iz javne uprave. Uslužbenka javne uprave npr. ugotavlja, da se diskriminacija tolerira predvsem v strukturah z nižjo izobrazbo. Čim bolj naj bi bili ljudje izobraženi, tem manj naj bi bilo etnične diskriminacije, pravi intervjuvanka. Tem višjo izobrazbo naj bi torej ljudje imeli, tem manj naj bi bilo etnične diskriminacije.

Drugi intervjuvanec iz javne uprave ugotavlja, da pri nižjih stopnjah izobrazbe ljudje niso usposobljeni, niso večči socialnih komunikacij in nimajo ustreznih znanj. Zato se lahko npr. na razgovorih za novo službo ali za napredovanje pojavlja vprašanje, kaj si po narodnosti. Izobrazba je torej po njegovem mnenju povezana s pojavom diskriminatornih vprašanj, ki so sicer po zakonu prepovedana v postopkih, ki se odvijajo pri zaposlovanju in v delovnem okolju. Zdi se, da intervjuvanec nekako povezuje stopnjo izobrazbe z ozaveščenostjo o tem, kaj sodi v diskriminatorno ravnanje. Po njegovem mnenju je torej pomanjkljiva izobrazba tudi vzrok za to, da je nekdo predmet etnične diskriminacije. Tudi tretja intervjuvanka iz javne uprave poudarja, da nizka izobrazbena struktura pripomore tudi k temu, da se ljudje ne zavedajo svojih pravic in dolžnosti. Vendar intervjuvanka povezuje izobrazbo in posledično nižji osebni dohodek tudi z možnostjo manipulacije etničnosti v delovnem okolju. Tako npr. opozarja, da se da »etnično različnost zelo instrumentalizirati«.

zirati, če si premalo plačan«. V skladu s povedanim predstavlja torej nizka stopnja izobrazbe dve grožnji na področju odkrivanja in ugotavljanja etnične diskriminacije. Ljudje z nizko izobrazbeno strukturo lahko torej bodisi instrumentalizirajo svojo etnično pripadnost bodisi niso dovolj seznanjeni s svojimi pravicami in dolžnostmi, da bi se lahko zoperstavili primerom tovrstne diskriminacije.

Poleg izobrazbe ali stopnje izobrazbe se je med raziskovanjem pojavil še en dejavnik, moderator, ki lahko pomembno vpliva na pojav etnične diskriminacije v delovnem okolju. Ta dejavnik je produkt odnosov, ki obstajajo med Slovenijo (ali širše, zahodnim svetom) in državo, deželo, narodom, versko skupnostjo, ki ji pripada intervjuvanec. V pričujoči raziskavi so na pomembnost omenjenega dejavnika opozorili predvsem pripadniki srbske etnične manjšine. Napad NATO na Srbijo leta 1999 je imel po mnenju intervjuvancev velik vpliv na njihovo delovno okolje. Vpliv je bil zelo različen, čeprav le ena intervjuvanka ni čutila negativnih posledic v delovnem okolju, medtem ko drugi intervjuvanci poročajo predvsem o tem, da je napad pripeljal v njihovo delovno okolje dodatno napetost. Intervjuvanka z najbolj pozitivno zgodbo iz tega obdobja pravi, da je bila ob napadu na Srbijo deležna veliko sočustvovanja. Med vsemi tistimi, ki so vedeli, da je doma iz Srbije, ni bilo nikogar, ki bi v njeni navzočnosti reagiral drugače kot s sočustvovanjem. Vendar sama priznava, da je šlo za sočustvovanje z njo in ne s Srbi na splošno. Drugi intervjuvanci imajo precej drugačne zgodbe in bistveno bolj negativne izkušnje v zvezi s takratnimi dogajanjem. Ena med intervjuvankami iz mešanega srbsko-slovenskega zakona je npr. opozorila, da se je takoj po osamosvojitvi RS pojavila potreba po narodni opredelitvi vsakega posameznika, ki je prej v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ) ni bilo. In da je napad predstavljal dejansko le še zaostritev odnosov zoper specifično etnično skupino. Sama govori o nekem vsesplošnem zadovoljstvu, ki ga je bilo čutiti v slovenski družbi ob času napada na Srbijo, takrat ko so pripadniki srbske manjšine zaradi dogodkov v matični domovini doživljali hudo osebno stisko. Tudi med intervjuvanci, ki so se opredeljevali kot Bošnjaki, je bilo nekaj namigov o tem, da se je njihov položaj po 11. septembru 2001 precej poslabšal in da obstaja v slovenskem (in na splošno tudi v zahodnem) svetu nekakšna fobija pred muslimani. K temu prištevajo npr. tudi težave z gradnjo džamije v Ljubljani. Ta dejavnik, ki je produkt odnosov, ki obstajajo med Slovenijo (ali širše, zahodnim svetom) in državo, deželo, narodom, versko skupnostjo, ki ji pripada intervjuvanec, je zelo pomemben. Izkazalo se je namreč, da se na pripadnike omenjenih dveh skupnosti v delovnem okolju praviloma gleda z nekim večjim nezaupanjem, z večjim strahom kot na pripadnike drugih etničnih skupin. Z največ predsodki pa se v delovnem okolju soočajo prav Bošnjaki, za katere se zdi, da so nekako »dvakrat« na slabšem. Prvič zato, ker so iz Bosne, in drugič zato, ker so muslimani.

Trda diskriminacija v delovnem okolju

V nadaljevanju bom predstavila nekaj primerov domnevne trde diskriminacije, ki sem jih zasledila pri preučevanju treh organizacij. Ob tem bi rada opozorila, da je bilo število pravih, šolskih primerov trde etnične diskriminacije zelo nizko. Ena med intervjuvankami je sama pojasnila to odsotnost primerov trde etnične diskriminacije v delovnem okolju z naslednjimi besedami: »Etnične diskriminacije v delovnem okolju ni zaradi pravne urejenosti delovnega okolja.« Pravna urejenost delovnega okolja je torej po mnenju intervjuvanke vzrok odsotnosti primerov etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Vendar je »pravno urejenost« delovnega okolja mogoče izigrati. Gouldner (1954: 172–174) npr. ponuja s svojim konceptom kaznovalnih birokratskih pravil pojasnilo, kako je možno pravila, ki veljajo v delovnem okolju, zlorabiti ali izigrati. Gre za koncept, ki ga je izdelal na podlagi razmerij med podrejenimi in nadrejenimi v organizaciji, vendar je uporaben tudi pri pojasnjevanju odsotnosti trde diskriminacije v delovnem okolju. Uslužbenec organizacije se v tem primeru ravna po postavljenih pravilih, vendar ta pravila uporablja, izkorišča v svoj prid. Crozier (1964: 185) tako razlaga, da konformnost podrejenih, ki se ravna po postavljenih pravilih v organizaciji, ni le enostranski proces. Podrejeni se tiho »dogovorijo«, da bodo igrali igro, katere pravila so postavili nadrejeni in da bodo ta pravila izkoristili v svoj prid (Crozier 1964: 185).¹⁶

Možno je, da se tudi pri etnični diskriminaciji v delovnem okolju dogaja nekaj podobnega. V tem primeru so nadrejeni »zakonodajalci«, ki so »pravno« uredili delovno okolje, »podrejeni« pa dejansko uslužbenci organizacije, ki se morajo ravnati po prepovedi diskriminacije. Uslužbenci organizacije se torej držijo zakonodajalčevih navodil v črki, vendar ne v duhu. Ravna na tak način, da ni možno zaslediti primerov trde etnične diskriminacije, ki bi kršila postavljena pravila. Kljub temu pa izkoriščajo druge možnosti, da bi diskriminirali, in to praviloma takšne, ki jih »zakonodajalec« bodisi ni predvidel ali/in jih ne more preprečiti ali kako drugače kaznovati. Takšni so praviloma pojavi mehke etnične diskriminacije, ki jih bom navedla v poglavju o mehki diskriminaciji v delovnem okolju.

Zakaj je primerov trde etnične diskriminacije v delovnem okolju zelo malo, je mogoče pojasniti tudi z naslednjim primerom, ki ga je podala intervjuvanka iz javne uprave. Ob tem je treba opozoriti, da gre za primer, ki ga je intervjuvanka doživela po osamosvojitvi RS v paradržavni ustanovi, ki je danes ni več. Primer, ki ga bom navedla, dokazuje, da se trdi etnični diskriminaciji lahko izogneš tudi tako, da spremeniš pravila delovnega okolja: pravila prikrojiš na takšen način, da postane razprava o etnični diskriminaciji brezpredmetna.

Intervjuvanka iz mešanega srbsko-slovenskega zakona je med napadom na Srbijo v paradržavni ustanovi zasedala pomembno funkcijo. S te funkcije so jo odstavili z obrazložitvijo, da dogodki v Srbiji mentalno, psihološko ali psihično vplivajo

¹⁶ Podoben koncept izpostavlja tudi Crozier (1964: 185), ko razlaga, da se rigidnost ne ustvarja samo zaradi pritiskov, ki prihajajo z vrha organizacije, temveč tudi zaradi pritiskov od spodaj navzgor. Pristop, ki ga za razlago tega pojava zavzema Crozier (1964: 182, 185–186), je obarvan z razmerji moči in s pogajalskimi pozicijami, kar bistveno razširja Gouldnerjeve postavke.

ali bi lahko vplivali nanjo. Intervjuvanka poudarja, da je bilo to dejanje le pika na i v vrsti »čudnih« predlogov in zahtev, ki lahko sodijo v mehko diskriminacijo. Tako so jo npr. v delovnem okolju vprašali, ali se strinja, da se njen priimek piše s trdim č-jem. Vprašala je zakaj? Odgovorili so ji, zato ker zveni bolje. Potem se je pojavil celo predlog, da bi ona v ta namen spremenila svojo osebno izkaznico, pravi intervjuvanka.

Intervjuvanka je o omenjenih dogodkih na začetku mislila, da gre za naključne pripombe, s časom pa je postala na takšne predloge občutljiva. Intervjuvanka tudi opozarja, da je bila odstavitev s funkcije v tistem času zanjo zelo boleča tudi s finančnega vidika. Njeni dohodki so se namreč zmanjšali za kar 25 odstotkov. To pa je zanjo predstavljalo hud šok v času, ko je vse svoje dohodke in prihranke pošiljala družini in prijateljem v Srbijo, da so med napadi lahko preživel.

Ker so jo odstavili, se je intervjuvanka pritožila izvršnemu odboru in hrani tudi dokumentacijo te pritožbe. Pritožba pa je postala brezpredmetna, ker so po hitrem postopku (po njeni odstitvi in pritožbi) spremenili normativne akte. Funkcija, ki jo je zasedala pred odstitvijo, je v skladu z novimi normativnimi akti postala le začasna in se je letno rotirala.

Intervjuvankino nazadovanje po hierarhični lestvici je zanimiv primer, kako se je v organizaciji mogoče izogniti soočenju z etnično diskriminacijo. Po prvem sporu spopadajo, ko so intervjuvanko s sporno argumentacijo odstavili in je ta *de facto* nazadovala tako na hierarhični lestvici kot tudi po višini prejetega osebnega dohodka, je prišlo do spremembe pravil igre, zaradi katerih je postala njena pritožba brezpredmetna. Z drugačno normativno ureditvijo, ki ni imela nič skupnega z etnično pripadnostjo uslužbenke, je torej organizacija dobesedno odpravila problem etnične diskriminacije.

O moči normativne ureditve govori tudi drugi intervjuvanec iz javne uprave. Ta opozarja, da je problem etnične diskriminacije v Sloveniji paradoksalno prav normativna ureditev. Ta je po mnenju intervjuvanca primerna, vendar je življenje drugačno in teče onkraj normativne ureditve. Intervjuvanec opozarja, da v družbi ni nastavkov, mehanizmov, ki bi omogočali dejansko enako obravnavo, saj družba sploh ne priznava problema – to je dejstva, da obstaja etnična raznolikost in da se torej lahko pojavljajo disfunkcionalna obnašanja in ravnanja, kot je npr. etnična diskriminacija. Problema torej ni. Če se pa slučajno kaj »zalomi«, kot npr. v navedenem primeru intervjuvanke, se zadevo hitro in potihoma odpravi ali pa zakrije. To se da razbrati iz številnih intervjujev v javni upravi.

Drugi jasni, šolski primeri trde diskriminacije pri svojem raziskovanju nisem zasledila. Nekaj je takšnih primerov, ki so sporni, ki bi lahko vsebovali kakšen element trde diskriminacije, vendar bi bilo o tem na podlagi predstavljenih podatkov prerano sklepati. Intervjuvanka iz javne uprave tako npr. opozarja, da je sama napredovala zato, ker je garač in da se je za napredovanje morala več dokazovati, kot to sicer počnejo Slovenci. Za nadaljnje napredovanje pa nima pogojev – šole. Druga intervjuvanka, ki je v lokalni upravi že deset let, je napredovala v količniku in na boljše delovno mesto. Imela je voljo, da bi končala fakulteto, ki jo je v mladosti začela, in tako še napredovala. Vendar »je bilo odločeno«, da je prestara, da bi ji organizacija pomagala pri financiranju izobraževanja, saj ima le 7–8 let do upokojitve in imajo prednost pač mlajši.

Spet druga intervjuvanka iz javne uprave opozarja, da postaja izobrazba izjemno pomemben element v družbi. »Titule« so čedalje bolj pomembne. O izobrazbi staršev te sprašujejo tudi takrat, ko prideš z otrokom k pediatru, pravi intervjuvanka. Zato se ji zdi, da tovrstno početje postavlja v manj ugoden položaj predvsem Neslovence, ki imajo v primerjavi s Slovenci manj »papirjev«. Če je ustrezna stopnja izobrazbe relevanten kriterij za opravljanje določenega dela, potem je razmišljanje intervjuvanke brezpredmetno. Če pa je, tako kot intervjuvanka namiguje, določena stopnja izobrazbe »nepotrebna« ali »nenujna« za določeno delovno mesto, potem bi lahko v tem primeru govorili o trdi posredni diskriminaciji. Največja težava pri tem je seveda določiti, katera stopnja izobrazbe je potrebna na določenem delovnem mestu in to večkrat sodi v diskrecijsko pravico delodajalca.

Vojska se je kot organizacija izkazala za bistveno manj problematično z vidika trde diskriminacije kot javna uprava. Zdi se, da je vojska zaradi narave dela v primerjavi z javno upravo bistveno bolj dodelan sistem, ki temelji na strogi hierarhični ureditvi in je verjetno med izbranimi organizacijami najbolj čisti primer birokracije. Odpravljanje primerov diskrecijskega odločanja nadrejenih in pogajalskih posegov podrejenih skozi sistem neosebnih pravil in centralizacije je namreč ena med temeljnimi značilnostmi birokratske organizacije. Da je med tremi organizacijami vojska najbolj čista oblika take birokracije, kaže dejstvo, da se v veliki meri ujema z naslednjim opisom birokracije, medtem ko se javna uprava in policija s tem opisom ujemata v manjši meri: »Vsaka hierarhična kategorija, vsaka plast bo popolnoma osamljena od drugih plasti, nad njo in pod njo. Birokratska organizacija je zato sestavljena iz vrste vertikalno razporejenih plasti, ki ne komunicirajo zelo veliko med seboj. Ovire med plastmi so takšne, da obstaja malo prostora za razvoj klik, ki bi združevale člane iz različnih kategorij.« (Crozier 1964: 190). Ob tem seveda ne gre spregledati, da so vse tri obravnavane organizacije primeri mehanicističnega sistema: ta uporablja formalna pravila in postopke, označuje ga centralizacija odločanja in ozko definirane delovne pristojnosti ter rigidna hierarhična lestvica avtoritete.

V vojski torej nisem zasledila jasnih primerov trde etnične diskriminacije. Morda je tu smiselno navesti primer enega med intervjuvanci v vojski, ki je vsaka tri leta redno napredoval tako v plačilnih razredih kot tudi po činih. To, kar ga je zmotilo in bi po njegovem mnenju lahko sodilo v (trdo) diskriminacijo, je dejstvo, da mu znanja maternega jezika, ki je različen od slovenščine, v vojski ne plačujejo posebej. Sam je namreč zadolžen za prevajanje, ko se pojavi kakšna tuja delegacija, ki obišče Slovensko vojsko. Ugotavlja, da v kolikor ne bi bilo njega, bi morala Slovenska vojska najeti prevajalca in ga seveda tudi plačati. Njegov primer pa ne sodi v trdo etnično diskriminacijo, saj se mu je znanje tega jezika upoštevalo pri napredovanju. V sklopu zbiranja točk za napredovanje je namreč prejel ustrezno število točk tudi zaradi znanja maternega jezika.

Nekoliko bolj vprašljiva je situacija drugega intervjuvanca iz vojske, ki je hrvaškega porekla. Ta trdi, da je šolanja v vojski premalo, da znanje ni cenjeno, da je cenjena le izobrazba. Za nadaljnje napredovanje bi potreboval fakulteto, tu pa se pojavijo težave. S svojim znanjem slovenščine meni, da bi v Sloveniji le s težavo končal fakulteto. Da pa bi študiral na fakulteti npr. v Zagrebu, po njegovem mnenju ne pride v poštev. Zaključek njegovega razmišljanja pa je, da je sam napredoval predvsem za to, kar veliko zna in ga je vojska »potrebovala«, pomanjkanju izobrazbe

navkljub. Tudi tretji intervjuvanec iz vojske ugotavlja, da vojska zna uporabiti njegovo znanje. Njegovi starši so bili namreč priseljenci iz Bosne, zato mu znanje srbohrvaščine štejejo kot vrlino in so ga tudi »porabili« v misiji v Bosni.

Problem etnične diskriminacije v Slovenski vojski je najlažje ponazoriti s primerom intervjuvanca, čigar zgodba povzema temeljne elemente zgodb skoraj vseh intervjuvancev iz SV. Intervjuvanec je med vojno za samostojno Slovenijo prestopil iz JLA k TO, od takrat pa je praviloma v skladu s pričakovanji funkcionalno napredoval. Pomemben je predvsem podatek, da meni, da njegova kariera ne bi bila drugačna, če bi bil Slovenec. Tako meni, ker so Slovenci, ki so vojaško akademijo zaključili istega leta, kot jo je sam, na podobnem položaju. Priznava, da bi sicer lahko imel en čin več, vendar drugih bistvenih razlik ni.¹⁷ Njegovo vodilo po vstopu v SV je bilo naslednje: ne bo se spuščal v konflikt, če ne bo napredoval. Vzel bo, kar so mu dali. Privzel je, da je ta faza kočljiva in da je to največ, kar lahko pričakuje.

Uspeh v karieri mu je omogočilo predvsem strokovno znanje, ki ga je vedno znova primanjkovalo njegovemu šefu, ki je izhajal iz TO. Zato je obstajal nek tihi dogovor, po katerem je šef vodil, intervjuvanec pa delal. Problem diskriminacije v SV je po njegovem mnenju problem nastanka SV. Drugi intervjuvanec odlično ubeseduje ta problem: »Slovenska vojska je potrebovala znanje ljudi iz JLA, zato jih je sprejela, ker predstavniki Teritorialne obrambe so bili sicer narodni heroji, vendar niso imeli potrebnih strokovnih znanj. /.../ Vsi, poveljniki, heroji, so se morali po osamosvojitvi šolati. /.../ Potrebovali so jih, vendar jim tudi nagajali. Slovenska vojska je bila brez kadrov, brez strokovnega usposabljanja, zato so jih sprejeli.«

Mehka diskriminacija v delovnem okolju

Zgodba intervjuvanca iz vojske nam ponuja zanimivo izhodišče za razpravo o mehki diskriminaciji v delovnem okolju. Intervjuvanec namreč v okviru svojega delovanja v tej organizaciji opisuje dogodke, ki včasih sami po sebi niso diskriminatorni. Vendar se zaradi naperjenosti teh dogodkov proti intervjuvancu pojavlja dvom, ali intervjuvanec res ni bil nikoli tarča diskriminacije v delovnem okolju. Intervjuvanec v pristnem slovenskem regionalnem narečju poroča npr. o nagajanju s strani kolegov. Tako pravi, da je sam veliko sodeloval pri izobraževanju kadrov, ti pa so ga pri njegovem izvajanju »špikali« zaradi izrazoslovja. Spomni se npr. primera, ko je pisal na tablo in ga je nekdo od udeležencev izobraževanja opomnil, »vejica gre tja, ne tja«. Intervjuvanec pravi, da na tovrstne provokacije ni nikoli reagiral. V zgornjem primeru je npr. mirno povedal, da bistvo ni v tem, kje je vejica, temveč v tem, da znaš dešifrirati neko zadevo.

Takšne pripombe so bile po njegovem mnenju način, da ga je podrejeni častnik spodkopaval tam, kjer je bila njegova domnevno šibka točka – etnična pripadnost in posledično tudi poznavanje slovenščine kot tujega jezika. Sam opozarja, da mu

¹⁷ Obstajata pa še dva intervjuvanca iz vojske, ki sta nekoliko bolj kritična. Oba menita, da sta v svoji karieri doživela diskriminacijo, vendar ne kot pripadnika manjšin, temveč zato, ker sta prestopila iz JLA v SV. Rezultat prestopanja iz JLA v SV je bil tudi v tem, da so bili čini prestopnikov večkrat visoki, vendar ti ljudje niso bili na ključnih položajih. Ti so bili rezervirani za junake, heroje iz TO.

verjetno pri teh zadevah niso nagajali toliko zaradi tega, ker ni bil slovenskega porekla, temveč predvsem zato, ker je bil strog in zahteven nadrejeni. Je pa res, da so se osredotočili na znanje jezika kot na točko, kjer so mu lahko nagajali.

Nasploh je raziskovanje v vojski pokazalo, da etničnost ni pomemben vzrok diskriminacije v vojski. Uslužbenci se v vojski družijo po nekakšnih klikah, združbah, ki se ne ustvarjajo na osnovi etničnosti, pravi ena med intervjuvankami. Tekom raziskave se je torej pokazalo, da lahko o etnični diskriminaciji v vojski govorimo predvsem v okviru posredne in praviloma prej mehke kot trde diskriminacije.

V SV obstaja do prestopnikov¹⁸ še vedno nek poseben, nenaklonjen odnos. Skozi raziskovanje se je nekako pojavila domneva, da so pripadniki etničnih manjšin v vojski diskriminirani posredno. Zdi se namreč, da v vojski obstaja diskriminacija, ki prestopnikom onemogoča, da bi se povzpeli na ključna mesta v organizaciji. Če je pravilna domneva, da je med prestopniki bistveno več pripadnikov etničnih manjšin v primerjavi s celotno častniško sestavo Slovenske vojske, potem pripadniki etničnih manjšin doživljajo posredno diskriminacijo. Gre torej lahko za domnevno diskriminacijo do prestopnikov (in posredno pripadnikov etničnih manjšin) in ki se po mnenju intervjuvancev pojavlja pri dostopu do ključnih položajev v vojski. Gre torej za pojav steklenega strolpa, preko katerega prestopniki ne morejo. Pravnoformalno ni nobenih ovir, da ne bi zasedli ključnih mest v vojski, vendar se to enostavno ne zgodi, pravijo intervjuvanci.

Argument steklenega stropa se ni pojavil le v vojski, temveč tudi v intervjujih z uslužbenci iz javne uprave. V nasprotju z vojsko, kjer se je govorilo predvsem o steklenem stropu, s katerim se soočajo ljudje, ki so prestopili iz JLA, se v javni upravi s steklenim stropom soočajo neposredno pripadniki etničnih manjšin. Ena med intervjuvankami npr. razlaga, da obstaja v javni upravi nek 'plafon', katerega funkcija je, da se Neslovenci ne bi povzpeli previsoko. »Če si preveč zagnan, te ta 'plafon' ustavi,« pravi druga intervjuvanka. Ena med intervjuvankami, ki je med vojno v Srbiji zasedala pomembno mesto v paradržavni ustanovi, pravi, da je bilo v njenem delovnem okolju tedaj ključno vprašanje, »kako bodo zdaj za javnost zakrili, da sem jaz, ki nisem Slovenka, na tako visokem položaju«. Tudi v sedanji službi v javni upravi domneva, da bi se s težavo prebila na višji položaj. Od prejšnjega direktorja (v času Ropove vlade) bi pričakovala vprašanje, »kaj bo pa opozicija rekla na to«, od sedanjega pa, kaj bo vlada oziroma natančneje eden med njenimi člani rekel na to. Uslužbenka sicer poudarja, da so to njene domneve, vendar so kljub vsemu v skladu z njenimi prejšnjimi izkušnjami v delovnem okolju.

Na ugovore o tem, da se na državnih in političnih funkcijah pojavljajo tudi ljudje, ki niso slovenskega porekla, je odgovor intervjuvancev v bistvu ta, da se ti ljudje ne deklarirajo za Neslovence. »V kolikor tega ne omenjaš, to skrivaš ali zmanjšuješ pomen svoje etnične različnosti, potem ta ni problematična,« pravi intervjuvanec iz javne uprave. Težave se torej pojavijo takrat, ko se opredeljuješ za Neslovenca in ko to počneš javno.

¹⁸ V besedilu uporabljam besedo »prestopnik« za tiste uslužbence SV, ki so svojo kariero začeli v drugi vojaški organizaciji – v JLA. Ta izraz uporabljam zato, ker so ga intervjuvanci sami uporabljali in gre torej za nekakšen uveljavljen izraz pri uvrščanju uslužbencev SV v posebno skupino »bivših uslužbencev JLA«.

V primerjavi s primeri trde diskriminacije je bilo primerov domnevne mehke diskriminacije v treh organizacijah bistveno več. Med tremi organizacijami je po številu in raznolikosti primerov posebej izstopala javna uprava. Temeljna težava pri ugotavljanju mehke diskriminacije je v tem, da jo je možno prikriti pod krinko osebne percepcije ali pretirane občutljivosti posameznika. Seveda velja tudi obratno. Percepcijo posameznika ali njegovo pretirano občutljivost, namišljeno in nerealno sovražnost okolice do njega je mogoče zapakirati v mehko diskriminacijo. Zato je pri ugotavljanju in odkrivanju mehke diskriminacije bistvenega pomena, da se v vsakem primeru posebej presoja, ali gre res za diskriminacijo. V javni upravi sem zasledila nekaj primerov, kjer vse kaže na to, da tam prihaja do mehke etnične diskriminacije. S tega vidika je zanimiva zgodba intervjuvanke hrvaškega porekla, ki se opredeljuje kot Dalmatinka in je v Slovenijo prišla že kot dojenček. Pravi, da sama ni imela težav zaradi svojega porekla, saj njen priimek ni izrazito hrvaški. Kdorkoli ugotovi, da je doma iz Dalmacije, skuša poudariti, da se tega »ne čuti«, saj intervjuvanka nima nobenega posebnega naglasa, ki bi opozarjal na njeno poreklo. Ljudje je ne opredeljujejo kot Neslovenko, ker njenega porekla ni mogoče zaznati z vsakdanjimi stiki. Sama pravi, da zaradi njega ni nikoli doživljala etnične diskriminacije. Med intervjujem pa je opozorila, da ima sodelavka z »motečim« neslovenskim naglasom zaradi svojega neslovenskega porekla veliko težav. Intervjuvanka npr. opozarja, da sodelavko, ki je neslovenskega porekla, načrtno ovirajo pri izobraževanju in če se pojavi možnost za izobraževanje, pošljejo raje koga drugega, ki je na enakovrednem položaju. Intervjuvanka pravi, da je diskriminacija tolikšna, da se jo da čutiti. Sodelavka intervjuvanke, ki naj bi imela te težave, pa se o tem ni želela pogovoriti.

Predsodki in stereotipi so pomemben predhodnik diskriminacije v delovnem okolju. Če so ti tudi zanesljiv predhodnik diskriminatornih dejanj, potem je lahko položaj pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju, posebno v javni upravi, zaskrbljujoč. Že omenjena intervjuvanka iz javne uprave, ki se opredeljuje kot Dalmatinka, je postregla z zanimivim primerom. »V hiši imamo gospoda, ki je zelo len /.../ Res ničesar ne naredi, med službenim časom izgine, nikjer se ga ne da najti, in vsi očitki, da je len, so res upravičeni. Zanimivo pa je, da sodelavci vse povprek razlagajo, da je len, tako kot so leni vsi Črnogorci.« Intervjuvanki se to zdi sporno in pojasnjuje: »On je res len, vendar takih je vsaj četrť v hiši, pa niso vsi Črnogorci ...« Intervjuvanka torej opozarja, da se v delovnem okolju poudarjajo povezave med neslovenskimi etničnimi porekli in nezaželenimi lastnostmi posameznikov. Pri tem pa ostaja neopaženo to, da ima to nezaželeno lastnost tudi veliko ljudi, ki so slovenskega porekla.

Predsodki in stereotipi predstavljajo tako rekoč vsakdanje težave večine intervjuvancev. Z njimi se soočajo tudi v delovnem okolju in prisostvujejo njihovem obnavljanju s pomočjo navidezno nedolžnih šal. Ena med intervjuvankami v javni upravi je npr. opozorila na konstantno zbijanje šal o Mujotu in Hasotu, ki omogočajo perpetuacijo stereotipa neumnega Bosanca. Ob tem ji seveda sodelavke neutrudno razlagajo, da »ti nisi taka«. Intervjuvanka pa si postavlja retorično vprašanje: kakšna pa je razlika?¹⁹

¹⁹ Študija skupnosti Winston Parma (Elias in Scotson 1994) ponuja odgovor na to vprašanje. Študija

Če primer »ti nisi taka« primerjamo s prejšnjim o »lenem Črnogorcu«, lahko ugotovimo pomembno dinamiko stereotipov in predsodkov v delovnem okolju. Neslovenec je tako v neljubem položaju: ko je z njim nekaj narobe, ko ima kakšno nezaželeno lastnost ali navado, je to zato, ker je Neslovenec. Če pa je z njim vse v redu, če ga v delovnem okolju cenijo, če ima vse zaželenne lastnosti in navade, potem jih ima, kljub temu da je Neslovenec oziroma predstavlja med Neslovenci izjemo.

Druga uslužbenka javne uprave razlaga, kako se v njenem delovnem okolju pojavljajo vici npr. o tem »kako so čefurji prišli gor na avtobus«. V izražanju se v teh vicih po njenem mnenju izkazuje podcenjevalni odnos do etnične manjšine. Pravi, da se v delovnem okolju večkrat dogaja, da nekdo razlaga takšen vic, potem pa naenkrat vsi utihnejo, ko se spomnijo, da ona ni Slovenka. »Takrat je situacija že tragikomična, ker ne veš, komu je bolj nerodno, meni ali njim,« pravi intervjuvanka. Nazivi, kot so »južni brat« ali »čefur« imajo v sebi določen pejorativni prizvok. Elias in Scotson (1994: xxv) ugotavljata, da tovrstni termini simbolizirajo, da je možno priseljence osramotiti, ker ne dosegajo norm dominantne skupine, saj so v skladu s temi normami nenavadni, predstavljajo neko izjemo. Nič ni bolj značilno pri neenakem ravnesju moči kot to, da skupina priseljencev ne zmore vrniti milo za drago z enakovrednim slabšalnim terminom. Četudi ga namreč imajo, je to dejansko popolnoma neuporabno orožje, ker skupina priseljencev ne more osramotiti dominantne skupine, dokler obstaja med skupinama neenako razmerje moči. Četudi ima izraze, ti izrazi ničesar ne pomenijo dominantni skupini, ki ni dovzetna za tovrstne žalitve (Elias in Scotson 1994: xxv).

Tudi v vojski je veliko tovrstnih šal. Zaradi stroge hierarhične ureditve se uslužbenci šalijo predvsem s sodelavci, ne z nadrejenimi in s podrejenimi. Intervjuvanec, ki je madžarskega porekla, teh vicev (na račun pripadnikov svojega porekla) nikoli ni jemal resno. Pravi, da gre za neke oblike prijateljskega rivalstva ali pa je vsaj tako to vedno dojemal. »V resnici pa ne veš, za kaj gre,« poudarja intervjuvanec. Tudi intervjuvanec v vojski, katerega starši so iz Bosne, takšnih vicev nikoli ne jemlje resno. Pravi, da se s kolegi večkrat šalijo na ta račun, da je »trda glava«, ker je po rodu iz Bosne, vendar nimajo te šale nobenega žaljivega pomena ali namena.

Drugi sklop primerov mehke etnične diskriminacije, ki temelji na predsodkih in stereotipih, se dotika vprašanja jezika in predsodkov o tem, da Neslovenci ne znajo slovenskega jezika. Uslužbenka iz javne uprave npr. razlaga, da je imela na ocenjevalnih listih pri postavki, ki se nanaša na sposobnost komuniciranja v slovenskem jeziku, oceno »zadovoljivo«. Zaradi te ocene, ki jo je določil njen nadrejeni, je imela težave pri napredovanju. Da bi lahko normalno napredovala, bi pri tej postavki potrebovala vsaj oceno »dobro«. Intervjuvanka je bila z oceno nezadovoljna. Opozarja namreč, da je med svojo delovno dobo v javni upravi že marsikdaj v aktih popravljala slovenščino svojih »slovenskih« kolegov in da si nikakor ne zasluži tako slabe ocene. Čeprav je bila njena slovenščina med intervjujem brezhibna, je

namreč kaže, da dominantna skupina teži k temu, da prisoja skupini priseljencev slabe lastnosti najslabšega dela skupine. V nasprotju s tem pa se samopodoba uveljavljene skupine oblikuje na podlagi svojega najboljšega dela, na podlagi manjšine svojih najboljših članov (Elias in Scotson 1994: xix). Zato dominantna skupina gleda na priseljence kot na posameznike, ki jim ni mogoče zaupati, ki niso disciplinirani in ne spoštujejo zakonov (Elias in Scotson 1994: xxv).

intervjuvanka povedala, da ji pri znanju slovenščine očitajo lahko le to, da je včasih njen besedni red v stavku bolj srbski kot slovenski. Zaradi ocene se je v skladu z veljavnim postopkom pritožila. Kot odgovor na pritožbo so ji oceno spremenili v dobro in je lahko napredovala. Primer ni bil posebej raziskan.

Intervjuvanka meni, da njeno znanje slovenščine ni nič slabše od znanja preostalih ljudi na podobnih položajih. Ob tem primeru se seveda pojavi cel sklop pomembnih vprašanj. Če je bilo znanje intervjuvanke vredno le ocene »zadovoljivo«, zakaj so ji potem oceno spremenili v »dobro«? Ali gre torej za primer, ko se etnično diskriminacijo prikriva in odpravlja po najbolj praktični poti, tako kot se je že zgodilo v primeru trde diskriminacije? Ali pa intervjuvankino znanje slovenskega jezika res ni več kot le »zadovoljivo«; če je to tako, zakaj so se na pritožbo odzvali s spremembo ocene? In še, ali je nadrejeni intervjuvanke res usposobljena oseba, da lahko ocenjuje njeno znanje slovenskega jezika? Gre v tem primeru torej za mehko diskriminacijo, kjer je nadrejeni zaradi svojih predsodkov prepričan, da Neslovenka ne more dobro poznati slovenskega jezika? Ali pa je to primer trde diskriminacije, kjer takšen nestandardiziran in nestrokoven način preverjanja znanja jezika²⁰ enostavno ni primeren in lahko zaradi predsodkov in stereotipov večinskega prebivalstva ustvarja diskriminacijo do Neslovencev.

O posebnem primeru mehke diskriminacije, ki temelji na predsodkih in stereotipih, pa poroča intervjuvanec iz javne uprave. Ta se pritožuje predvsem nad »čudnimi« vprašanji nekaterih sodelavcev. Intervjuvanec je prepričan, da je namen teh »čudnih« vprašanj, da bi ga diskreditirali ali spravili v manjvreden položaj. Kot primer navaja, da ga je sodelavka trikrat vprašala, ali je res Srb. Kot da ni verjela, da je res Srb. Da se je morala prepričati. V ozadju tega vprašanja je bilo po intervjuvančevem mnenju prikrito vprašanje »Le kako moreš biti Srb?« Zaključek tovrstnih pogovorov je pravilom tak, da »sicer si Srb, vendar si drugačen od drugih Srbov«, pravi intervjuvanec. Izjema torej, ki potrjuje pravilo.

Iz opravljenih intervjujev je razvidno, da je večina težav, ki se je pojavljajo v delovnem okolju in so povezane z etničnostjo, dejansko odsev razmerij med etničnimi skupinami v družbi. V delovno okolje se torej iz drugih sredin in na splošno iz družbe preslikujejo določeni običaji in vzorci obnašanja. Tudi že omenjeni predsodki in stereotipi, ki se kažejo v vicih in šalah, »čudna« vprašanja in drugi primeri kažejo, da je stanje na področju etnične diskriminacije v delovnem okolju prej odsev odnosov med različnimi etničnimi skupinami v Republiki Sloveniji kot pa rezultat posebnih procesov, ki se odvijajo v domeni zaposlovanja. Zdi se torej, da delovno okolje ni posebej problematično z vidika etnične diskriminacije. Tako se torej etnična diskriminacija v delovnem okolju pojavlja v veliki meri kot odsev razmerij med etničnimi skupinami v družbi in kot »spill-over efekt« etnične diskriminacije v drugih domenah človekovega življenja. Gre torej za preslikovanje določenih običajev, uzanc in vzorcev obnašanja, ki lahko tvorijo etnično diskriminacijo, iz drugih domen človekovega življenja v delovno okolje. Zanimiva je npr. razlaga enega med intervjuvanci iz javne uprave, ki o etnični diskriminaciji v delovnem okolju pravi naslednje: »Za slovensko mentaliteto ni značilno, da te izločijo drastično in grobo. Ne izgubiš glave, saj Slovenci nimajo težav s sprejemanjem drugačnosti. /.../ Ven-

²⁰ Pa ne glede na to, ali se znanje jezika preverja v okviru ocenjevanja sposobnosti komuniciranja v slovenskem jeziku, pisnega sporočanja v slovenskem jeziku, ipd.

dar jasno je, da nikoli ne boš mogel postati to, kar sem jaz [t. j. Slovenec, opomba avtorice]. /.../ Vendar svaka čast, da si to želiš.«

Tudi Elias in Scotson (1994) sta naletela na podoben pojav. Pri preučevanju predmestne skupnosti sta ugotovila, da obstaja neka stroga razlika med skupino rezidentov, ki je že dolgo na tem območju (*established group*, v nadaljevanju dominantna skupina) in skupino rezidentov, ki se je preselila na to območje (*outsiders*, v nadaljevanju priseljenci) in katere člane dominantna skupina obravnava kot priseljence. Dominantna skupina se je strnila in člane druge skupine stigmatizirala kot manjvredne osebe (Elias in Scotson 1994: xv). Elias in Scotson (1994: xv) tako opozarjata, da člani skupine, ki je po moči močnejša od drugih neodvisnih skupin, dojemajo sebe v človeškem merilu kot boljše v primerjavi s člani drugih skupin.

Intervjuvanec s svojim pojasnilom nadalje nakazuje, da so določeni vzorci obnašanja, kot so npr. že prej omenjena »čudna vprašanja«, odraz odnosa, ki ga imajo Slovenci do slovenstva, ki temelji na neki krvni čistosti. Iz tega izvira prepričanje, da intervjuvanec, po čigar žilah se pretaka srbska kri, ne bo mogel nikoli postati »pravi« Slovenec.

Tudi v vojski je eden med intervjuvanci odlično ponazoril ta pojav. Zase namreč pravi, da je »Slovenec z napako«. Z napako je zato, ker se je v Slovenijo preselil. Meni, da kot »priseljenec« ne bo nikoli enakovreden »pravemu«, »čistokrvnemu« Slovcu, pa čeprav je v Sloveniji že več kot dvajset let, ima slovensko državljanstvo (in se je hrvaškemu odpovedal), Sloveniji plačuje davke, njegovi otroci obiskujejo slovensko šolo in se v Sloveniji udeležuje volitev. O svojem poveljniku, ki je po poreklu Slovenec, pa pravi, da je »čisti Slovenec, brez napake«. Komičnost skovane besedne zveze postane dokaj hitro tragična, ko postane jasen njen pomen.

Intervjuvanci torej opozarjajo, da je v družbi uveljavljena neka toga zasidranost v objektivnih kriterijih določanja etnične pripadnosti, ki je npr. lastna primordialističnemu pristopu. Pripadnost etnični skupini v tem primeru temelji torej na skupnem (etničnem) poreklu njenih članov (Stavenhagen 1995: 21). V skladu s tem pogledom je torej članstvo v etnični skupini zelo stabilno, odvisno od posameznikovega porekla. Izključevanje in stigmatiziranje priseljencev pa je s strani dominantne skupine pomembno sredstvo za ohranjanje identitete skupine (Elias in Scotson 1994: xviii). V ta namen skupina tudi vzpostavlja položaj lastne večvrednosti in zadržuje pripadnike drugih skupin trdno na položajih, ki jim »pripadajo« (Elias in Scotson 1994: xviii).

Da mnenje intervjuvancev ni tako iz trte izvito, dokazujejo številni drugi primeri. Tudi dojemanje etnične pripadnosti pri slovenski manjšini v Italiji je npr. krepko zasidrano v zgodovinskem spominu te skupnosti in zelo blizu primordialističnemu pristopu. Temelji na skorajšnji krvni čistosti pripadnikov slovenske narodne manjšine v Italiji. Izjemnega pomena je predvsem vez s preteklostjo, ki dejansko opredeljuje pripadnika narodne manjšine v Italiji.²¹ Tako npr. intervjuvanec iz javne uprave poudarja, da je za Slovenijo »pomembnejši nek Slovenec v Argentini od južnega

²¹ Ruttar (1999: 81) npr. o Slovcu v Italiji razlaga naslednje: »Oni so dediči krvi in mesa svojih staršev in oddaljenih prednikov. Zaznava druge osebe kot utelešenje istega mesa in iste krvi, kot rezultat daljnega dedovanja /.../ je tisto, kar omogoča osebi, da se prepriča, kako je lahko druga oseba sorodnica, članica njegove skupnosti, do katere ima določene obveznosti; nima pa jih do oseb, ki niso del opisanega delovanja.«

brata, ki plačuje davke, tu vzgaja otroke, ki so slovenski državljani in ki bodo pripadali temu prostoru v celoti.«

Mnoge težave, s katerimi se srečujejo pripadniki etničnih manjšin v delovnem okolju, niso produkt tega, kar se dogaja v delovnem okolju, temveč zvesta preslikava družbe in njenega urejanja v delovno okolje. Eden med intervjuvanci npr. opozarja, da se v slovenski družbi pojavljajo eminentna imena, visoko izobraženi ljudje neslovenskega porekla: vendar ti svojega porekla ne izpostavljajo. Tako intervjuvanec opozarja, da v slovenskem gospodarstvu, športu, politiki in nasploh družbi lahko uspejo ljudje, kot so Zoran Janković, Branko Đurić, Dragutin Mate idr., s podmeno, da svojega različnega etničnega porekla ne izpostavljajo. Intervjuvanec pravi, da obstajajo »neka nepisana pravila, da se to ne počne« in zaključuje: »Če se izpostaviš [kot Neslovenec, opomba avtorice], to ni sprejeto pozitivno.«

Dostop do medijev je po mnenju intervjuvanca iz javne uprave med ključnimi problemi novodobnih etničnih manjšin v Sloveniji. Neslovenci v medijih niso zastopani, pravi intervjuvanec. »Ni zastopanosti, ni refleksije, le marginalizacija in kriminaliteta,« pravi intervjuvanec in dodaja: »Posledica tega je, da imaš z določenim priimkom manjše zaposlitvene možnosti in pa se celo sam izločiš s svojim subjektivnim percipiranjem okolja, do katerega ni nekega vzpostavljenega dialoga. V medijih si junak črne kronike, delinkvent. Skupnosti novodobnih manjšin ni, niso konstituirane, niso priznane, srbska skupnost je stigmatizirana.« Intervjuvanec zato ugotavlja, da bi njegovo morebitno deklariranje za Srba v javnem življenju povzročilo težave njegovim kolegom. Kot pripadnik novodobne manjšine se dojema za političnega Slovenca, za Slovenca na podlagi odločitve, ne glede na poreklo. Ko se je politično angažiral, je izgubil kar nekaj slovenskih prijateljev, ki so njegovo politično aktivnost doživljali kot grožnjo. Počutili so se ogroženi, čeprav on ni imel slabih namenov. Takrat je intervjuvanec imel občutek, da ne spoštujejo njegove osebnosti in dostojanstva in nenazadnje prišel do travme, da ga ne razumejo. Tovrstno dožemanje in tovrstno socialno okolje pa seveda vpliva tudi na kariero posameznika, na odnose v službi, na njegovo storilnost in motivacijo.

Intervjuvanec ugotavlja, da je praviloma za Slovenca dovolj to, da se trudiš s slovenščino, ki je temeljno komunikacijsko orodje. Tudi druga uslužbenka javne uprave ugotavlja, da je jezik pomemben element v delovnem okolju. Intervjuvanka npr. opozarja na težave, ki jih sama ima z jezikom v delovnem okolju. Pravi, da ona zna dva jezika in da ima npr. sodelavko, ki ima vedno pripombe čez njene dopise. Zaradi napak v dopisih nanjo gleda kot na manjvredno, pravi intervjuvanka, ne zaveda pa se, da je zanjo slovenščina le drugi jezik. In če bi recimo razumela, da je pomembno, da so dopisi v brezhibni slovenščini, potem verjetno ne bi bilo treba, da jo kolegica popravlja tudi v pogovoru. Intervjuvanka pravi, da zaradi znanja jezika nima kompleksov, saj delo, ki ga opravlja, zelo dobro obvlada. Ko se ji to dogaja, sodelavki odgovori, da nima posluha za jezik. Intervjuvanka pravi, da težava ni v tem, da jo popravlja, temveč način, kako ji to sporoča. Ta način da intervjuvanki vedeti, da ni dorasla, da je manjvredna.

Tudi intervjuvanec iz vojske se je spotaknil ob znanje jezika. Sam pravi, da je pri prestopu iz JLA v SV naredil izpit iz slovenščine z oceno 2 in je bila njegova slovenščina res bistveno slabša od današnje. Vendar opozarja, da je ta isti izpit naredil tudi njegov kolega, Slovenec, ki je obiskoval šolo v Sloveniji, in to z oceno 3. Oba

intervjuvanca namigujeta na to, da so kriteriji znanja slovenskega jezika za Neslovence v Sloveniji zelo visoki. Intervjuvanka iz javne uprave pa je še najbolj ogorčena nad dejstvom, da se ti kriteriji vzpostavljajo na ravni družbe le za posameznike, ki so se v Slovenijo preselili iz držav, ki so vzhodno in južno od Slovenije, da pa ti isti kriteriji ne veljajo za zahodne in severne Evropejce. Tako npr. razlaga, da imajo v sosednjem oddelku Zahodnoevropejca, katerega vsi cenijo, ker se trudi, da bi govoril slovensko. Pri njih pa obstaja neka alergičnost, da ne govorijo perfektno, saj so tu »že 20 let«. Intervjuvanka to opredeljuje kot nekakšno nagnjenje za Evropo in se sprašuje, ali je ta odpor povezan s tem, da so se Slovenci v šoli morali učiti srbohrvaščino. Odpor povezuje tudi s tem, da so po njenem mnenju v preteklosti v Slovenijo prihajali predvsem ljudje, ki niso bili šolani in se je vzpostavil nek »razredni, socialni« stereotip, ki se je prenesel na etnično pripadnost. Intervjuvanka namreč meni, da ne gre za etnično razliko, temveč bolj za razredno, socialno.

Druga intervjuvanka v javni upravi je prišla iz Srbije v Slovenijo, ko je bila stara 20 let. Oba njena starša sta Srba, prišla je po boljšo službo. Najprej je delala v proizvodnji, potem se je zaposlila kot javna uslužbenka, kjer zdaj dela že več kot 20 let. Nikoli ni zaznala razlike in ni občutila diskriminacije. Nikoli ni zamenjala službe zaradi težav v delovnem okolju. Meni pa, da je morebitna prisotnosti etnične diskriminacije v veliki meri odvisna od vodilnega kadra in od tega, ali je nacionalistično naravnana. Sama meni, da lahko v tem primeru pride do stigmatizacije²² neslovenskih uslužbencev.

To svoje prepričanje utemeljuje z izkušnjami v delovnem okolju, kjer se je srečevala z manipulacijami političnih predstavnikov, ki so njen oddelk spraševali po podatkih o državljanih na »ič«, da bi dokazali, da so ti sorazmerno večji potrošniki ugodnosti socialne države v primerjavi z drugimi državljani RS.

Dve intervjuvanki iz javne uprave opozarjata predvsem na težave, ki v delovnem okolju izvirajo iz neformalnih stikov in pomanjkanja socialne mreže. Predvsem poudarjata, da je to pomembno pri napredovanju, kjer ti lahko socialna mreža in sorodstvene vezi zelo pomagajo. Pri Neslovincih omenjena mreža ni dobro zgrajena, poudarjata intervjuvanki. »Težje prodreš, vse dokler te ne spoznajo,« pravi ena med intervjuvankami. Druga intervjuvanka pa opozarja, da je Slovenija zelo majhna in so zato npr. že sošolci s fakultete pomemben vir pomoči v karieri. V tem pa vidi prednost, ki jo imajo njeni sodelavci v primerjavi z njo, ki se je šolala v tujini.

Iz doslej zapisanega je mogoče domnevati, da je pojav mehke etnične diskriminacije v javni upravi dokaj prisoten. Raznolikost primerov, na katere sem naletela v

²² Izraz stigmatizirati se nanaša na žigosanje in označevanje ljudi (Coleman 1999: 202). V preteklosti je šlo za žigosanje in označevanju ljudi, ki so bili že po videzu drugačni (npr. prostitutke, kriminalci), na tem mestu pa nas zanimajo predvsem kognitivne manifestacije stigmatizacije, tj. socialno označevanje (Coleman 1999: 202). Obnavlja se predvsem zaradi strahu.

Stigmatizacija priseljencev ponavadi zajema tudi percepcijo revščine ali nizkega življenjskega standarda, njihova manjša moč kot skupine se pretvarja v manjšo človeško vrednost (torej manjvrednost), dominantna skupina pa jih večkrat dojema kot umazane (Elias in Scotson 1994: xxvi-xxvii). Stigmatizacija kot vidik odnosov med dominantno in skupino priseljencev, je večkrat asociirana s specifičnim tipom kolektivne fantazije, ki jo je razvila dominantna skupina. Po eni strani odraža, po drugi pa utemeljuje odpor, predsodke, ki jih člani dominantne skupine čutijo do članov zunanje skupine (Elias in Scotson 1994: xxxiv).

javni upravi, ter njihova številčnost napeljujejo na misel, da je to tako. Tovrstno sklepanje bi lahko bilo preuranjeno, če ne bi pri evalvaciji etnične diskriminacije v delovnem okolju upoštevali tudi specifike delovnega okolja. Iz intervjujev je npr. razvidno, da ima javna uprava zaradi svoje raznolikosti in obsega organizacije, pa tudi zaradi izrazito drugačnih vrst in oblik dela, ki se izvajajo v njenem okviru, popolnoma drugačno organizacijsko kulturo kot npr. vojska in policija. Iz intervjujev je razvidno, da organizacijska kultura javne uprave nima tako rekoč nič skupnega z etničnostjo njenih članov. Ni mogoče zaslediti nobene povezanosti med tema dvema pojavoma. V nasprotju s tem pa je npr. v policiji mogoče zaslediti obstoj organizacijske kulture, ki otežuje preučevanje etnične diskriminacije in onemogoča odkrivanje tega pojava v omenjeni sredini. Gre za organizacijsko kulturo, ki temelji na močni indoktrinaciji in uniformnosti njenih članov ter njihovi lojalnosti do organizacije.

Intervjuvanec iz policije, ki je pred tem delal v vojski, npr. razlaga, da so v vojski v času pred osamosvojitvijo Slovenije oficirji govorili samo hrvaško. Ko je postal kriminalist, je pristal v majhnem kolektivu, kjer njegov načelnik ni bil Slovenec, prav tako je bilo nekaj Neslovencev med inšpektorji. Intervjuvanec opozarja, da se ne spominja primerov etnične diskriminacije, le nekaj šal na ta račun, vendar »če človek ni občutljiv na te stvari, ni problema«, pravi intervjuvanec. Intervjuvanec je nato na mojo pobudo pojasnil, kaj pomeni, da »človek ni občutljiv«. Poudaril je, da te kot kriminalista življenje naredi jeklenega: »Močan moraš biti, ker vidiš vse mogoče.«

To, da »moraš biti močan«, se je pojavljala kot stalnica v vseh intervjujih o policiji. Nedvomno je torej, da je žilavost, trdnost posameznika med temeljnimi vrednotami policije kot organizacije. Pod to vrednoto pa je mogoče prikriti marsikaj. Iz intervjujev je bilo tudi razvidno, da se pod to vrednoto prikriva primere diskriminacije, vendar nobenega med njimi ne bi mogli uvrstiti v etnično diskriminacijo. Iz intervjujev je bilo prav tako razvidno, da so žrtve diskriminacije večkrat tako indoktrinirane v prepričanje, da moraš biti močan, žilav in te »malenkosti« ne smejo motiti, da se niso niti zavedale, da so bile pravzaprav žrtev diskriminacije. Najbolj zaskrbljujoče pa je, da so intervjuvanke šele zaradi na intervjuju postavljenih vprašanj začele razmišljati, da je bilo z določenim dogodkom v njihovem delovnem okolju nekaj »narobe«, da je šlo res za diskriminacijo ali nadlegovanje.

Policija se je v intervjujih izkazala za zelo problematično organizacijo, ki pod vrednoto, da v njej preživijo le najmočnejši, skriva marsikaj. Med intervjuvanci iz policije so bile tri intervjuvanke, med njimi dve Slovenki. Vse tri intervjuvanke so na področju razlikovanja med spoloma povedale primere, ki so vsaj etično sporni, nekateri pa sodijo v nadlegovanje in diskriminacijo na podlagi spola. V enem med intervjuji je bil predstavljen tudi primer, ki bi lahko sodil v diskriminacijo na podlagi spola – vendar tokrat »v korist« moških, ki jih nadrejeni razvršča po nočnih dežurstvih, ženskam pa prihrani le dnevna, čeprav bi na tem oddelku praviloma tudi ženske morale opravljati nočna dežurstva. Poleg vrednote »žilavosti« je na splošno v policiji mogoče zaslediti tudi nekaj »domačnosti« pri prirejanju pravil, ki je lahko tako pozitivna kot negativna.

Dostop do morebitnih primerov etnične diskriminacije je bil bistveno bolj otežen, kolikor starejši je bil intervjuvanec. Mlajši intervjuvanci so lažje povedali teža-

ve, na katere so naleteli v delovnem okolju, z višjo starostjo oziroma daljšim stažem v organizaciji pa je bilo teh primerov manj. Smiselno se zdi sklepati, da je organizacijska kultura zelo močna, da se člani z organizacijo močno identificirajo in da se lojalnost organizaciji s časom povečuje tudi zaradi narave dela, ki je izrazito timsko in temelji na partnerstvu med uslužbenci. To potrjuje tudi dejstvo, da so starejši pripadniki organizacije v intervjujih opravičevali delovanje organizacije tudi v izrazito spornih primerih.

Moč organizacijske kulture je mogoče dojeti tudi z izjavo ene med intervjuvaniki, Slovenke po poreklu, ki je npr. opozorila, da prihaja na etnični podlagi do različnega obravnavanja občanov, vendar znotraj policije po njenem mnenju ni diskriminacije. »Kot policist delaš v skupnosti, delaš kot kolektiv, delaš v skupinah, tvoje delo je timsko, poslušajš vice o Mujotu in Hasotu /.../ Veliko policistov hodi skupaj na pijačo. /.../ Pripadniki etničnih manjšin so v manjšini, zato se prilagodijo. Nihče se ne ozira na to,« pravi intervjuvanka iz policije.

Pomembno je tu poudariti, da raziskava ni naletela na izrazite in jasne primere etnične diskriminacije v delovnem okolju v policiji. Vendar organizacijska kultura v policiji, ki je verjetno sicer popolnoma funkcionalna z vidika doseganja zaželenih ciljev varnosti, je disfunkcionalna z vidika diskriminacije do te mere, da prikriva številne pojave diskriminacije. Ali je med temi tudi kakšen primer etnične diskriminacije, tega na podlagi opravljene raziskave ni mogoče potrditi. V intervjujih so se pojavljali primeri drugih, hujših oblik diskriminacije, npr. na osnovi spola, ki pa jih same žrtve niso spoznale kot diskriminacijo.

Močna organizacijska kultura, vendar z vidika odkrivanja diskriminacije bistveno manj disfunkcionalna kot v policiji, se kaže tudi iz intervjujev v vojski. Iz intervjujev je mogoče ugotoviti, da je zaradi načina dela, ki zagotavlja varnost in disciplino v vojski, delovna sila močno kastno razdeljena. To ima seveda tudi posledice pri potencialnih virih etnične diskriminacije. Eden med intervjuvanci npr. razlaga, da bi etnično diskriminacijo verjetno doživel prej s strani sodelavcev kot pa nadrejenih. Kot pojasnilo pa dodaja: »Poveljniki me spoštujejo. V dveh tednih naša skupina opravi delo, ki mu je namenjen en mesec.« Tudi drugi intervjuvanec, ki je prestopil iz JLA, je omenil, da organizacija zna ceniti delo, ki ga opravi. Kljub številnim kritikam o tem, da organizacija ne zna ceniti znanja, se torej zdi, da zna ceniti dobro opravljeno delo.

DRUGE UGOTOVITVE RAZISKAVE

Diskriminacija do strank

Raziskavo sem osredotočila na raziskovanje etnične diskriminacije, ki jo pripadnik etnične manjšine doživlja v delovnem okolju. Nepredviden in nenapovedan rezultat raziskave, ki se je pojavil pri intervjujih v javni upravi in policiji, je diskriminacija v delovnem okolju, katere žrtve niso sami uslužbenci organizacije, temveč stranke, ki pripadajo etničnim manjšinam.

Intervjuvanci poročajo o različnih odnosih s strankami neslovenskega porekla, včasih celo o diskriminatornih, včasih pa o enakih odnosih kot s strankami slovenskega porekla. Zanimiv je bil primer intervjuvanke iz javne uprave, po rodu iz Srbije, ki se npr. s strankami pogovarja tudi v srbsščini, če imajo te težave s slovenščino. Pravi, da če že obvlada, zakaj ne bi? Njeno mnenje je, da je treba strahove premagati.

Na podlagi izvedenih intervjujev je mogoče sklepati, da je zgornji primer prej izjema kot pravilo. Vsekakor pa je mogoče na podlagi intervjujev zaključiti, da se v bistvu pri odnosih s strankami kažejo vsaj predsodki in stereotipi uslužbencev v javni upravi in policiji. Drugi primer odnosov s strankami v javni upravi je že nekoliko manj navdušujoč. Uslužbenka javne uprave, hrvaškega porekla, je strankam, ki slabo znajo slovenski jezik, poskusila pomagati tako, da se jim je jezikovno prilagodila. Spremenila je jezik pogovora v srbohrvaščino. Takrat je naletela na bučno reakcijo svoje nadrejene, ki jo to slučajno slišala: »Kva se siliš? /.../ Če bi bila čista Slovenka, bi verjetno bilo drugače,« ji je rekla nadrejena. Intervjuvanka, ki je v Slovenijo prišla kot dojenček, ki je v slovenščini bolj domača kot v hrvaščini, se ob tem sprašuje, kaj v tem primeru pomeni biti Slovenec? Morda to, da so tudi starši Slovenci, t.j. čistokrvnost?

Intervjuvanka nadalje opozarja, da obstajajo nekakšna nepisana pravila v javni upravi v zvezi z ravnanjem s strankami, ki niso slovenskega porekla. Te stranke se obravnava drugače, do njih obstaja neka nestrpnost. Pri ravnanju s temi strankami se v javni upravi praviloma držijo minimuma, ki ga zahteva zakon. Lahko bi se bolj potrudili, jim marsikaj olajšali, vendar ker niso slovenskega porekla, naj se tega ne bi počelo. Zdi se, kot da se zaradi porekla ustvarja neka posebna distanca do teh strank. Ravnanje z njimi je sicer formalno korektno, vendar ne gre niti milimeter dlje v smer večje pomoči, prijaznosti, ustrežljivosti, itd. Tako kot Crozier (1964: 206) pravilno navaja, pravila varujejo uslužbence, ki se jim podredijo. Pravila postavljajo okvir manevrskemu prostoru, znotraj katerega uslužbenec varno izvaja svojo diskrecijsko pravico. Zato je ravnanje s strankami neslovenskega porekla formalno korektno, z vidika trde etnične diskriminacije nesporno.

Odnos do strank je bil v ospredju tudi pri intervjujih v policiji. Zdi se, da se uslužbenci v policiji prav v odnosu do strank izživljajo zaradi težav, ki jih imajo v organizaciji. Zelo jasno je zaznati, kako se kot rezultat šikaniranja, ki ga doživljajo v delovnem okolju, izživljajo nad strankami. Ustvarjajo npr. težave, ki jih ni. Intervjuvanka iz policije navaja dva zanimiva primera. Prvi primer se je zgodil na mejnem prehodu med Slovenijo in Hrvaško, kjer se je pojavila družina, ki je letovala na

morju in se je vračala na Nizozemsko. Otrok je bil brez dokumentov, ker so mu jih med počitnicami na morju ukradli. Intervjuvanka iz policije pravi, da je policaj pri mejnem prehodu zlorabljal svojo moč in je starše npr. spraševal, kaj bi vi naredili? Starši so mu panično kazali račune hotela, družinske slike, iz katerih je bilo razvidno, da je to res njihov otrok. Policaj pa je še naprej spraševal, »kaj čmo narediti?«. Ko jih je po polurnem pregovarjanju spustil skozi mejni prehod, so bili starši presrečni. To, česar starši očitno niso vedeli, pravi intervjuvanka, je naslednje: da je dolžnost policaja, da državljana Evropske unije spusti v Evropsko unijo. Da ga ne more zavrniti, četudi ta nima dokumentov, temveč ga zaradi tega lahko kvečjemu kaznuje. Tako intervjuvanka utemeljuje, da se je policaj z ustvarjanjem navideznih težav dejansko le izziviljal, dokazoval svojo moč in šele po pol ure storil to, kar bi lahko že prej – jih spustil v Evropsko unijo.

Čeprav je primer, ki ga je podala intervjuvanka, etično sporen in postavlja v ospredje določene težave organizacije, ki ji policist pripada, ga ne moremo uvrščati med pojave etnične diskriminacije. Drugi primer, ki ga je povedala intervjuvanka, bi lahko uvrstili med pojave etnične diskriminacije ali diskriminacije do tujcev. Intervjuvanka je opisala primer, ki ga je spremljala ob nakupovanju. Situacija je bila naslednja, pravi intervjuvanka. Dva avtomobila sta bila parkirana na avtobusni postaji, eden na eni, drugi na drugi strani iste ceste. Cesta ima na obeh straneh avtobusno postajo in na vsaki je stal avtomobil. Prekršek obeh voznikov je bil torej popolnoma enak, pojavil se je ob istem času, na zrcalni lokaciji. Eden med avtomobiloma je bil že na videz starejši in z »južno registracijo«, na drugi avtobusni postaji pa je stal »dober« avtomobil s slovensko registracijo. Nakar se pojavi policistka, pravi intervjuvanka, ki avto z »južno registracijo« kaznuje, slovenskega pa ne. Intervjuvanka sicer opozarja, da je treba dopustiti tudi možnost, da je policistka diskriminirala med starejšim neslovenskim in mlajšim slovenskim moškim, med morebitnim tujim neznancem in znanim domačinom, pa vendar jo je ravnanje kolegice negativno presenetilo.

Iz povedanega je razvidno, da je na podlagi podatkov o etnični diskriminaciji do strank nemogoče sklepati o hudih oblikah trde diskriminacije. Kljub temu pa se zdi, da so stranke zaradi lastne etnične pripadnosti večkrat žrtve mehke etnične diskriminacije.

Diskriminacija v vzgojno-izobraževalnih ustanovah

Poleg diskriminacije do strank je raziskava jasno osvetlila še eno plat etnične diskriminacije, ki sicer ni neposredno povezana z zastavljenim konceptom raziskovanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. Večina intervjuvancev je v pogovoru o diskriminaciji omenila šolo. Primeri, ki jih intervjuvanci navajajo, gredo onkraj tega, da bi učitelja obtožili etnične diskriminacije, zato ker so intervjuvanci prejeli nekoliko nižje ocene kot bi jih sicer lahko. Primeri se nanašajo tako na otroštva intervjuvancev, kot na izkušnje njihovih otrok ali bratov/sester. Ena med intervjuvankami npr. razlaga, da je njena sestra doživela v šoli neprijeten dogodek. Med pou-

kom sociologije so namreč igrali igro vlog, kjer je bila figura očeta karakterizirana kot Neslovenec, po rodu iz Bosne, alkoholik, ki tepe ženo. Dekletu, ki je Bošnjakinja, nikakor ni uspelo, da bi učitelju sociologije razložila svoje občutke ob simulaciji te družine. Nikakor ni uspela razložiti, da se s tovrstno vajo dejansko krepijo predsodki in stereotipi, da ji je ob izvajanju te vaje nelagodno in da ni nujno, da je vsak oče, ki je Bošnjak, tudi alkoholik in nasilnež. Dekle je dogodek močno prizadel in šola ni ugotovila spornosti izbrane igre vlog do trenutka, ko je v šolo prišla starejša, odrasla dekletova sestra in omenila možnost, da bi o dogodku informirala pristojne službe, natančneje Urad za enake možnosti. Primer je toliko bolj zaskrbljujoč, če upoštevamo, da pripadniki dominantne večine gledajo na manjšino kot na homogeno skupino, ki jo lahko označijo s stereotipom (Lewin 1999: 193). Dokazano je, da tak stereotip pri otroku nastane zaradi družbenega vzdušja, v katerem odrašča, in da je stopnja predsodka neodvisna od količine in vrste izkušenj, ki jih ima posameznik s pripadniki manjšinske skupine (Lewin 1999: 193).

Drugi primer zadeva intervjuvanko iz javne uprave, ki je kot otrok v osnovni šoli prejela priporočilo, naj se vpiše na ekonomsko šolo, ker »se pišeš na -iC«. Sama si je želela na gimnazijo, vendar jo je psihologinja z navedeno utemeljitvijo napotila na ekonomsko šolo. Intervjuvanka pravi, da jo je psihologinja postavila v takšen manjvrednostni položaj, da se ni vpisala tja, kamor je želela. Za takšno mnenje psihologinje ni bilo podlage, pravi intervjuvanka, saj je imela v šoli ves čas težave v matematiki. Priporočena šola zato po intervjuvankinem mnenju sploh ni bila primerna zanjo. Zaradi težav v matematiki je srednjo ekonomsko šolo tudi pustila in jo končala šele deset let pozneje.

Drugi primer o delovanju učiteljev in šole nasploh je povedal mlajši intervjuvanec iz vojske, ki, tako pravi, v osnovni šoli ni imel ravno blestečih ocen in da je bilo to obdobje zanj zaradi njegovega porekla daleč najtežje v življenju. Intervjuvanec pravi, da mu je par učiteljev ocene »ravnalo« navzdol in da je imel zaradi svojega bošnjaškega porekla težave z nekaterimi sošolci. Trdi, da je neka učiteljica njegovega sošolcu svetovala, naj se ne druži z intervjuvancem, »sicer bo imel slabe ocene«. Ob tem opozarja, da sicer ni bil odličnjak, vendar je v šoli napredoval brez težav kot še mnogi drugi njegovi sošolci, zato se mu je zdela pripomba učiteljice neumestna in ga je prizadela. Živel je v majhnem kraju in kot musliman, čigar družina se je preselila iz Bosne, mu ni bilo lahko. Čeprav doma niso bili verni, je ta verska »različnost« bodla v oči v kraju, kjer so vsi hodili k verouku. Tudi župnik, pravi intervjuvanec, ga je npr. spraševal, zakaj ne hodi k verouku, in mu je bilo kot otroku zaradi tega nerodno. Intervjuvanec pravi, da so se tako njegove ocene kot tudi splošno vzdušje do njega bistveno izboljšali, ko je šel v srednjo šolo v večji kraj. Šola je bila večja, med učenci je bilo več Neslovencev, sprejemanje različnosti bistveno večje, kar je zanj pomenilo tudi bistveno manj težav.

Primeri, ki so jih na področju obveznega šolstva, najpogosteje v obdobju obiskovanja osnovne šole, povedali intervjuvanci, so zelo zaskrbljujoči. Primeri predsodkov in stereotipov, s katerimi so se sami srečevali ali se srečujejo njihovi otroci, bratje in sestre v šoli, so številni.

Tudi primeri mehkih, težko dokazljivih diskriminacij, ki jih intervjuvanci navajajo, so izrazito pogostejše plod vzgojiteljev in učiteljev kot sošolcev ali drugih otrok. Primeri napeljujejo k prepričanju, da učitelji niso (bili) dovolj usposobljeni za

upravljanje z različnostjo v šoli in se pri izobraževanju in vzgajanju otrok, ki niso slovenskega porekla, znajdejo nepripravljeni. To pa ima dovolj velike posledice, da se otroci tega spominjajo še daleč v obdobje odraslosti. Še bolj zaskrbljujoče pa je, da na podlagi teh izkušenj oblikujejo svoj pogled na družbo, katere del so. Družba preko dejavnikov socializacije namreč prenaša na posameznika vzorce vedenja in sklope vrednot, ki so družbeno sprejemljivi in zaželeni (Ule 1986: 13). S procesom socializacije se torej posameznik uči določene družbene vloge in spoznava pravila, na katerih temelji delovanje družbe, katere del je sam (Ule 1986: 13). Sprejema kulturne vrednote in norme ter se uči delovati v skladu s pričakovanimi standardi obnašanja v družbi; s tovrstnim procesom posameznik tudi gradi svojo identiteto (Ule 1986: 13).

SKLEP

Raziskava je pokazala, da je stanje na področju etnične diskriminacije v treh preučevanih organizacijah – tj. vojski, policiji in javni upravi – zelo različno. Tri delovna okolja se medsebojno zelo razlikujejo in tudi pojavne oblike etnične diskriminacije, ki jih je v njih mogoče zaslediti, so temu primerno različne.

Intervjuji so pokazali pestro sliko medetničnih odnosov v delovnem okolju, ki zajema tako vzorno urejena, neproblematična okolja kot tudi domnevno hude primere etnične diskriminacije. Največ primerov etnične diskriminacije je mogoče zaslediti v javni upravi. Predvsem gre za primere diskriminacije, ki so rezultat predsodkov, stereotipov posameznika, pripadnika slovenskega naroda in prenašanja vzorcev obnašanja, uzanc in običajev iz drugih življenjskih domen v delovno okolje. Veliko je torej primerov mehke diskriminacije v delovnem okolju – takšne, ki pripadniku etnične manjšine ustvarja nenaklonjeno ali sovražno delovno okolje in mu otežuje uspešnost v njem.

V javni upravi sem odkrila zelo malo primerov trde diskriminacije. Vendar njihovo upravljanje kaže, da se organizacija ne želi ali ne more soočiti z vprašanjem etnične diskriminacije. V nasprotju s tem se pojavlja neka praksa tihega reševanja spornih primerov etnične diskriminacije z diskretnim pometanjem pod preprogo. Zdi se, da je vprašanje etničnosti v tem okolju nekakšen tabu, da se o tem »ni primerno«¹ pogovarjati. Kakršnokoli poudarjanje lastne etnične različnosti pa načeloma ni sprejeto pozitivno.

Rezultati raziskave v vojski so bili precej različni od rezultatov raziskave v javni upravi. Raziskovanje je pokazalo, da je v SV bistveno manj primerov mehke diskriminacije, kar je mogoče pripisati predvsem bolj togi hierarhični strukturi organizacije in formalnejšim odnosom med zaposlenimi na različnih ravneh strukture. V vojski je torej dejansko manj priložnosti za diskriminacijo, ki se pojavlja v medosebnih odnosih med nadrejenimi in podrejenimi.

Na podlagi rezultatov raziskave se zdi, da izhaja morebitna etnična diskriminacija v vojski iz posebne značilnosti SV, ki ni povezana z etničnostjo. Rezultati raziskave kažejo, da obstaja v SV diskriminacija do tistih uslužbencev, ki so v SV pre-

stopili iz JLA. Med temi je verjetno bistveno več Neslovencev kot med uslužbenci, ki so v SV prestopili iz TO. Zato se pojavlja domneva, da prihaja v SV do posredne diskriminacije pripadnikov etničnih manjšin. Zdi se, da se ta diskriminacija kaže predvsem v ustvarjanju nekega nevidnega steklenega stolpa, skozi katerega se nekdanji uslužbenci JLA ne morejo povzpeti na ključna delovna mesta v SV.

Raziskovanje etnične diskriminacije v policiji je pripeljalo do popolnoma drugačnih ugotovitev od raziskovanja v vojski in javni upravi. Rezultati raziskovanja v policiji namreč kažejo na odsotnost etnične diskriminacije. Vendar sta zanesljivost in uporabnost teh rezultatov zelo vprašljivi predvsem zaradi težav pri pridobivanju sogovornikov iz vrst etničnih manjšin in zaradi drugih ovir pri raziskovanju, ki izvirajo neposredno iz posebne organizacijske kulture policije. Raziskovanje je namreč pokazalo, da sloni policija kot organizacija na vrednoti, ki ceni žilavost, trdnost svojih članov in ni dovzetna za odkrivanje pojavov, kot je npr. etnična diskriminacija. Ta vrednota zakriva številne težave v policiji, med katere sodijo npr. tudi šikaniranje in diskriminacija na osnovi spola, kar še dodatno postavlja pod vprašaj pravilnost ugotovitve o neobstoju etnične diskriminacije. Povsem možno je, da se zaradi omenjene vrednote v raziskovanju enostavno nisem uspela prebiti do pravih sogovornikov ali do primerov domnevne etnične diskriminacije, ki je morda bistveno bolj zakrita, nedostopna in obče sprejeta kot v preostalih dveh organizacijah.

Raziskava je nadalje izpostavila domnevo, da se uslužbenci policije in javne uprave vedejo diskriminatorno do strank, ki pripadajo novodobnim manjšinam.

Na podlagi opravljene raziskave je mogoče potrditi tudi domnevo, da je za diskriminacijo, ki se pojavlja v delovnem okolju, večkrat vzrok kje drugje. Vzorci obnašanja, uzance, odnosi, ki se preslikavajo v delovno okolje, nastajajo namreč v družbi, v drugih domenah človeškega življenja, ne v delovnem okolju. Sodeč po mnenjih intervjuvancev so najbolj problematične vzgojno-izobraževalne ustanove, kjer otroci, pripadniki etničnih manjšin, okusijo etnično diskriminacijo neposredno zaradi diskriminatornega ravnanja učiteljev, vzgojiteljev in drugih strokovnih delavcev. Zdi se torej, da se že v teh ustanovah postavljajo temelji za pojav etnične diskriminacije v delovnem okolju.

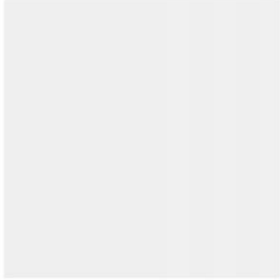
VIRI IN LITERATURA

- (2004) *Data Collection. RAXEN National Report. National Focal Point for Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut za EUMC.
- (2004) *Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2004*. V Varuh človekovih pravic, Publikacije in prispevki, Letna poročila. Dostopno na medmrežju: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=54> (28. 10. 2005).
- (2005) *Equality and non-discrimination. Annual report 2005. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit D.3. Manuscript completed in April 2005*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- (2005) *Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2005*. V Varuh človekovih pravic, Publikacije in prispevki, Letna poročila. Dostopno na medmrežju: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1074> (12. 11. 2006).
- Aiken, Michael in Samuel B. Bacharach (1979) The impact of alienation, meaninglessness, and meritocracy on supervisor and subordinate satisfaction. *Social Forces*, 79(3).
- Allport, Gordon (1954) *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Arrow, Kenneth J. (1973) The Theory of Discrimination. V O. Ashenfelter in A. Rees (ur.) *Discrimination in Labor Markets*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Becker, Gary S. (1971) *The Economics of Discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bešter, Romana (2004) Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V Miran Komac in Mojca Medvedšek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Blumer, M. (1986) Race and Ethnicity. V R. G. Burgess (ur.) *Key Variables in Social Investigation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Borjas, George J. in Stephen G. Bronars (1989) Consumer Discrimination and Self-employment. *Journal of Political Economy* 97(3), 581-606.
- Bošnjak, Marko (2005) Enakost in diskriminacija – sodobni izzivi za pravosodje. V: Dean Zagorac (ur.) *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*. Ljubljana: Mirovni inštitut – inštitut za družbene in politične študije, 76–98.
- Bowlus, Audra J. in Zvi Eckstein (2002) Discrimination and Skill Differences in an Equilibrium Search Model. *International Economic Review* 43(4), 1309-1345.
- Brezigar, Sara (2007) *Pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju: primer javne uprave, vojske in policije v Republiki Sloveniji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brown, Colin in Gay, Pat (1985) *Racial Discrimination 17 years after the Act, working paper no. 646*. London: Policy Studies Institute.
- Coate, Stephen in Glenn C. Lourie (1993) Will Affirmative Action Policies Eliminate Negative Stereotype? *American Economic Review* 83(5), 1220–1240.
- Coleman, Lerita M. (1999) Stigma – razkrita enigma. V Mirjana Nastran Ule (ur.) *Predsedki in Diskriminacija: izbrane socio-psihološke študije*. Ljubljana: Znans-

- tveno in publicistično središče, 198–217.
- Crozier, Michel (1964) *The Bureaucratic Phenomenon*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davidson, Marilyn J. (1997) *The Black and Ethnic Minority Woman Manager: Cracking the Concrete Ceiling*. London: Paul Chapman.
- De Schutter, Oliver (2005) The Prohibition of Discrimination under European Human Rights Law: Relevance for EU Racial and Employment Directives. European Commission: Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Dostopno na medmrežju v: European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Fundamental Rights, Publications (http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/legisln/prohib_en.pdf, 25. 1. 2006).
- Dosi, Giovanni, Sidney G. Winter in Richard R. Nelson, ur. (2000) *The Nature and Dynamics of Organizational Capabilities*. Oxford: Oxford University Press.
- Dovidio, John F., Kerry Kawakami in Samuel L. Gaertner (2002) Implicit and Explicit Prejudice and Interracial Interaction. *Journal of Personality and Social Psychology* 82, 62–68.
- Elias, Norbert in John L. Scotson (1994) *The Established and the Outsiders*. London: Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Essed, P. (1997) Racial Intimidation: Sociopolitical Implication of the Usage of Racist Slurs. V S. Riggins in E. Harold (ur.) *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*. Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Feagin, Joe R. (1991) The Continuing Significance of Race: Antiracist Discrimination in Public Places. *American Sociological Review* 56, 101–106.
- Fernandez-Kelly, M. Patricia in Sara R. Curran (2001) Nicaraguans. Voices Lost, Voices Found. V Ruben G. Rumbaut in Alejandro Portes (ur.) *Ethnicities: Coming of Age in Immigrant America*, 127–155. New York: Russell Sage Foundation and The University of California Press.
- Fiske, Susan T. (1998) Stereotyping, Prejudice and Discrimination. V Gilbert, D., Susan T. Fiske in G. Lindsey (ur.) *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Gouldner, Alvin W. (1954) *Patterns of Industrial Bureaucracy*. New York: The Free Press.
- Hofstede, Geert (1980) *Culture's Consequences*. London: Sage.
- Ireland, P. (1994) *Policy Challenges of Ethnic Diversity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kanter, Rosabeth Moss (1983) The Change Master. V Rosabeth Moss Kanter (1983) *Managing with Power*, 336–345. New York: Simon and Schuster.
- Kogovšek, Neža in Andrej Kmecl (2005) Vloga sodišč pri zagotavljanju spoštovanja načela enakega obravnavanja v kazenskih postopkih. V Dean Zagorac (ur.) *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*. Ljubljana: Mirovni inštitut – inštitut za družbene in politične študije, 55–75.
- Kozlowski, Steve W. J., Georgia T. Chao, Eleanor M. Smith in Jennifer Hedlund (1993) Organizational Downsizing: Strategies, Interventions and research implications. *International Review of Industrial and Organizational Psychology* 8, 263–332.

- Lewin, Kurt (1999) Samosovraštvo med Judi. V Mirjana Nastran Ule (ur.) *Predsodki in Diskriminacija: izbrane socio-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 187–198.
- Liff, Sonja (1997) Two routes to managing diversity: individual differences or social groups characteristics. *Employee Relations* 19 (1), 11–26.
- Lippman, Walter (1922) *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Lopez, David E. in Ricardo D. Stanton Salazar (2001) Mexican-Americans: A Second Generation at Risk. V Ruben G. Rumbaut in Alejandro Portes (ur.) *Ethnicities: Coming of Age in Immigrant America*. Berkeley, CA: UC Press in Russel Sage Foundation.
- Loury, Glenn C. (1977) A Dynamic Theory of Racial Income Differences. V P. A. Wallace in A.M. LaMond (ur.) *Women, Minorities and Employment Discrimination*. Lexington, MA: D. C. Heath and Co.
- Lundberg, Shelly J. in Richard Startz (1983) Private Discrimination and Social Intervention in Competitive Labor Markets. *American Economic Review* 73(3): 340–347.
- Lundberg, Shelly J. in Richard Startz (1998) On the Persistence of Racial Inequality. *Journal of Labour Economics* 16(2): 292–324.
- Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, *International Convention for the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, (1966). Uradni list SFRJ-MP, št. 6/1967. 60 U.N.T.S. 195. Dostopno na: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Ratifications and Reservations, <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/2.htm> (15. 12. 2006).
- Ministrska direktiva 2000/43/EC z dne 29. Junija 2000 o enaki obravnavi ne glede na rasno ali etnično poreklo, *Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial and Ethnic Origin*, Official Journal L 180, 19/07/2000, 0022-0026.
- National Research Council (2004) *Measuring Racial Discrimination*. Washington, D.C.: The National Academies Press.
- Neuman, Joel H. in Robert A. Baron (1998) Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence Concerning Specific Forms, Potential Causes, and Preferred Targets. *Journal of Management* 24(3), 391–419.
- Pettigrew, Thomas F. (1998) Reactions toward the New Minorities of Western Europe. *Annual Review of Sociology* 24, 77–103.
- Pfeffer, Jeffrey (1992) *Managing with Power: Politics and Influence in Organizations*. Boston, Mass: Harvard Business School Press.
- Portes Alejandro, Patricia Fernandez-Kelly in W.J. Haller (2003) *Segmented Assimilation on the Ground: The New Second Generation in Early Adulthood*. Pitirim Sorokin Lecture, predstavljena na srečanju Midwest Sociological Association, v Chicagu, 16. aprila 2003.
- Ratcliff, Peter, ur. (1994) »Race«, *Ethnicity and Nation: International Perspectives on Social Conflict*. London: University College London Press.
- Robinson, Sandra L. in Rebecca J. Bennet (1995) A typology of deviant workplace behaviours: A multi-dimensional scaling study. *Academy of Management Journal* 38, 555–572.

- Robinson, Sandra L. in Rebecca J. Bennet (1997) Workplace Deviance: its definition, its manifestations, and its causes. *Research on Negotiation in Organizations* 6. 3–27.
- Ruttar, Riccardo (1999) *Beneški maturanti*. Čedad: Slovenski raziskovalni inštitut, Združenje Don Evgen Blankin.
- Schein, Edgar H. (1985) *Organizational Culture and Leadership: A Dynamic view*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Schein, Edgar H. (1992) *Organizational culture and leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Snyder, M. in S. W. Uranowitz (1978) Reconstructing the past: Some cognitive consequences of person perception. *Journal of Personality and Social Psychology* 36, 941–950.
- Stavenhagen, Rodolfo (1995) Children and Families of Minority Groups. V Paolo Basurto (ur.) *Children of Minorities: deprivation and discrimination*, 19–28. Florence: International Child Development Centre.
- Trice, Harrison in Beyer, Janice (1993) *The Cultures of Work Organisations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Halls.
- Trompenaars, Fons (1993) *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business*. New York: Irwin.
- Ule, Mirjana (1986) *Od krize psihologije h kritični psihologiji*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Wetherell, Margaret ur. (1996) *Identities, Groups and Social Issues*. London: SAGE Publications Ltd.
- What is Discrimination. V Human Rights and Equal Opportunity Commission (HREOC), Rights and Responsibilities, Employees, Equal Employment Opportunities, Discrimination and Harassment, <http://www.industrialrelations.nsw.gov.au/rights/employees/rights/discrim.html> (25.1.2005).
- Zupančič, Boštjan M. in Goran Klemenčič, Peter Pavlin, Aleš M. Jeklič, Petja Toškan, Boštjan Rejc, Saša Sever, Andrej Auersperger Matic, Nina Peršak, Mitja Jelenič Novak, Andraž Zidar, Anže Erbežnik, Boštjan Makarovič, Petra Mahnič, Matevž Pezdirc (2000) *Ustavno kazensko procesno pravo: sodni primeri, dokumenti, komentarji in gradiva s področja ustavnega in mednarodnega kazenskega procesnega prava slovenskih, evropskih, severnoameriških in mednarodnih sodišč*. Ljubljana: Pasadena.



VLOGA JEZIKA V INTEGRACIJSKEM PROCESU

Petra Roter

UVOD

Jezik igra pomembno, pogosto tudi ključno vlogo pri oblikovanju in ohranjanju etničnih skupnosti, tako narodov kot narodnih manjšin. Jezik je namreč »temeljni kazalnik etnične identitete, zelo vidna sestavina solidarnosti neke skupnosti« (King 1997: 493–4). Med oblikovanjem novih nacionalnih držav postane jezik pomemben dejavnik dokazovanja narodne samobitnosti, jezikovna politika pa ena ključnih državotvornih politik, saj pomaga ohranjati koherentnost in samosvojost naroda, ki ustanavlja nacionalno državo. V takšnih okoliščinah lahko jezikovne politike postanejo netolerantne, osredotočene na zavestno ustvarjanje jezikovnih razlik¹ med narodom in preostalimi (jezikovno sorodnimi) etničnimi skupnostmi, ki sobivajo v nacionalni državi ali v njeni neposredni sosesčini (Fisher 1999). Tudi slovenska jezikovna politika se je razvijala v kontekstu razlikovanja Slovencev in njihovega jezika od drugih narodov/jezikov, s katerimi so se Slovenci srečevali pri nastajanju slovenske nacionalne države (Roter 2003a). Jezik in jezikovna politika tako lahko postane tudi izvor (etničnega) konflikta. Kot opozarja Bostock (1997: 94), je lahko neprostoovoljno opuščanje maternega jezika razlog za propad prilagajanja med različnimi etničnimi skupnostmi, ki sobivajo v državi.

Podoben pomen je imela veroizpoved v času, ko so bile v mednarodni skupnosti pomembnejše verske razlike, oziroma takrat, ko je bila vez med suverenim princem in njegovimi podaniki v prvi vrsti verske narave. Spremembe, ki so nastopile v obdobju po francoski revoluciji, so povzročile ne le premik od vere k etničnim posebnostim, med katerimi ima ključno vlogo jezik, ampak tudi drugačen način organiziranosti sodobne države. Laična država, kakršna je nastala po revolucionarnih spremembah, je verska vprašanja pomaknila v zasebno sfero, s tem pa vsaj navidezno odpravila do tedaj najpogostejši vir konfliktov, ki jih razumemo in opredeljujemo kot etnične konflikte (Roter 2001). Ti konflikti v sodobni mednarodni skupnosti nastajajo tudi zaradi jezikovnih razlik, ki jih voditelji izrabljajo v politične namene. Problem, ki se pojavlja v zvezi z jezikom, ter hkrati tudi bistvo pomena jezika in njegove vloge v sodobni državi pa je, da jezika ni mogoče ločiti od države (de Varennes 1996: 220).

Jezikovnih vprašanj in morebitnih konfliktov, ki bi nastali zaradi urejevanja vprašanj, povezanih z rabo jezika, torej ni mogoče rešiti na način, kot je ponekod (tudi v Sloveniji) cerkev ločena od države, čeprav je v sodobni mednarodni skupnosti tudi ta delitev na zasebno in javno sfero ter potiskanje verske prakse v zasebno sfero čedalje bolj vprašljiva. Vrsta evropskih držav s heterogenim prebivalstvom se namreč srečuje z vprašanji, ki so povezana prav s težavnim ločevanjem med zasebno in javno sfero. Kje je meja med njima in kateri verski simboli in prakse (ne) sodi-

¹ Z razpadom nekdanje Jugoslavije se je zgodila tudi fragmentacija srbohrvaškega jezika (Sito Sucic 1996). Ustvarjanje jezikovnih posebnosti – na primer v hrvaškem primeru – pa je imelo globlji simbolični pomen: »s tem ko ima hrvaški narod svoj jezik, ima tudi moralno pravico do obstoja svoje države« (Schopflin 1996: 8). (Vsi prevodi v besedilu so avtoričini.)

jo v javno sfero? Podobna vprašanja se zastavljajo tudi glede jezikovne politike, čeprav je glede rabe jezika ločevanje med zasebno in javno sfero še težavnejše, če ne nemogoče. Povedano drugače: jezik in raba jezika sta tesno povezana tako z zasebno kot javno sfero. Varstvo manjšin ali kakršno koli urejevanje položaja etničnih manjšin, četudi le v smislu integracije in ne posebnega varstva, se tako ne more izogniti vprašanju rabe jezika v javni sferi.

Ključen element mednarodnega varstva narodnih manjšin, kot se je razvilo predvsem od konca hladne vojne v Evropi, je zagotavljanje pogojev za rabo, ohranjanje in razvoj manjšinskih jezikov (Roter 2003b: 111–13). Vprašanje jezika oziroma njegove rabe pa je gotovo tudi med pomembnejšimi vprašanji, ko razmišljamo o integracijskih politikah. Da je tako, je jasno pokazala tudi raziskava Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP), saj vse etnične skupnosti dajejo velik pomen jezikovni pripadnosti, hkrati pa razumejo vprašanje jezika kot enega najpomembnejših dejavnikov (oziroma kazalnikov) pri opredeljevanju svoje etničnosti.

Cilj tega poglavja je predstaviti in analizirati tisti del PSIP, ki se nanaša na vlogo in pomen jezika. Poleg uvoda ima poglavje štiri dele. Prvi del je namenjen obravnavi pomena jezika kot kriterija za (samo)opredeljevanje posameznikov kot pripadnikov etnične skupnosti: na podlagi česa, katerih kriterijev, se posamezniki opredeljujejo v etničnem smislu, kako razumejo pripadnost k večinskemu narodu (na podlagi česa torej nekdo lahko postane Slovenec), kaj najbolj ključno vpliva na oblikovanje etnične/narodne identitete in kako se lahko posamezniki najbolje vključujejo v slovensko družbo. Drugi del se nanaša na vprašanja rabe jezika v zasebnem življenju, v zasebni sferi: anketiranci so ocenili svoje znanje slovenskega jezika, razložili okoliščine učenja jezikov (slovenskega ali neslovenskega maternega jezika), povedali, kateri jezik uporabljajo v domačem okolju in ocenili svoje znanje materinščine, če ta ni slovenski jezik. Tretji del je namenjen rabi jezika v javni sferi, kjer je posebna pozornost namenjena odnosu do pravice, ki jo imajo pripadniki klasičnih narodnih manjšin, tj. pravica do učenja maternega jezika. Zadnji, četrti del poglavja pa je namenjen analizi normativnega okvira, ki v Sloveniji omogoča oziroma onemogoča razvoj jezikovnega dela integracijske politike, ter posameznim primerom prakse glede rabe jezikov t. i. novih etničnih skupnosti v Sloveniji.

JEZIK KOT KLJUČ (SAMO)OPREDELJEVANJA GLEDE ETNICNE/NARODNE PRIPADNOSTI

Pomen družbenih skupin, ki jim pripadamo

Anketirance smo najprej prosili, da označijo pomembnost družbenih skupin, ki jim pripadamo: poklicu, etnični/narodni pripadnosti, spolu, starostni skupini, pripadnosti verski skupnosti, pripadnosti politični stranki, jezikovni skupnosti, državljanstvu, družini in krajevni pripadnosti. Med vsemi vprašanimi igrajo posamezne kategorije zelo različno vlogo. Najpomembnejša med vsemi je družina (kar 83 odstotkov anketirancev jo je označilo kot pomembno ali zelo pomembno). Sledijo poklicna pripadnost (79 odstotkov), državljanstvo (53 odstotkov) in krajevna pripadnost (52 odstotkov). Na drugi pol – torej pripadnost družbenim skupinam, ki po mnenju naših anketirancev ni pomembna – spadajo kategorije politična stranka, verska skupnost in spol. Le 13 odstotkov vprašanih namreč meni, da je pripadnost politični stranki pomembna ali zelo pomembna, kar 64 odstotkov je takih, ki jo štejejo kot nepomembno, 19 odstotkov pa kot niti pomembno niti nepomembno. Podobno je s pripadnostjo verski skupnosti, saj jo 55 odstotkov vprašanih označuje kot sploh ni pomembna ali ni pomembna, 22 odstotkov pa kot niti pomembna niti nepomembna. Le 19 odstotkov jo označuje kot zelo pomembno ali pomembno, iz česar bi lahko sklepali, da vera pri naših anketirancih ne igra ključne vloge pri opredeljevanju njihove (etnične) identitete. Glede pomena spola je takih 21 odstotkov, etnične pripadnosti 27 odstotkov, starostne skupine 35 odstotkov in jezikovne skupnosti 40 odstotkov.

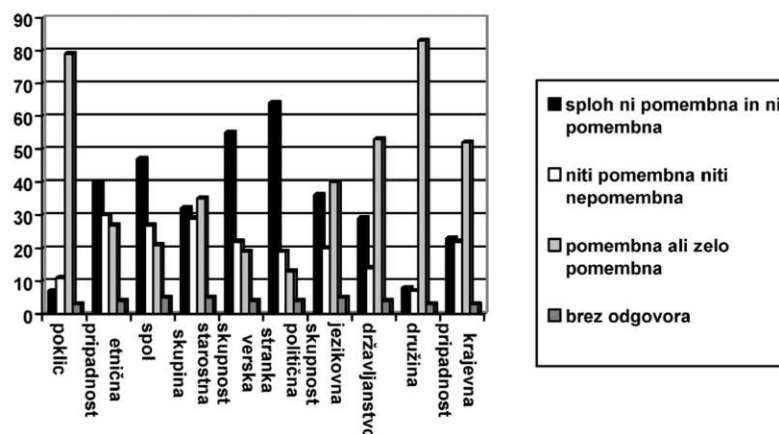
Etnično pripadnost kar 40 odstotkov vprašanih ocenjuje kot sploh ni pomembna ali ni pomembna, 30 odstotkov pa kot niti pomembna niti nepomembna. To je morda presenetljivo, saj so se posamezniki, ki so sodelovali pri raziskavi PSIP in so se etnično opredelili (takih je bilo 56 odstotkov),² opredelili za pripadnike etničnih skupnosti oziroma narodov, za katere je značilno t. i. vzhodno razumevanje naroda – torej razumevanje naroda kot skupnosti posameznikov, ki jih povezujejo skupni kazalniki etnične identitete, kot so jezik, kultura, veroizpoved, zgodovina, običaji ipd. (Roter 2001). Visok delež tistih, ki pripisujejo velik pomen družini in poklicu, najbrž nakazuje pomen modernizacije, ki spreminja tudi tradicionalno pojmovanje etničnosti kot ključne vezi posameznikov z državo njihovega bivanja.

Pomen etnične pripadnosti se pri posameznih etničnih skupnostih razlikuje. Tako kar 47 odstotkov Bošnjakov etnično pripadnost ocenjuje kot zelo pomembno ali pomembno, med Črnogorci, Albanci in Makedonci (kjer podatki zaradi premajhnega vzorca niso reprezentativni, kar velja tudi pri navajanju izidov za te tri etnične skupnosti v nadaljevanju pričujočega prispevka), je bilo takih polovica ali celo več (Črnogorci). Po pomenu etnične pripadnosti sledita srbska in muslimanska skupnost, med katerima je 38 odstotkov takih, ki menijo, da je etnična pripadnost (zelo) pomembna, medtem ko se je za tak odgovor odločilo 28 odstotkov Hrvatov in le 19 odstotkov Slovencev. Med neopredeljenimi je – razumljivo – več tistih, ki

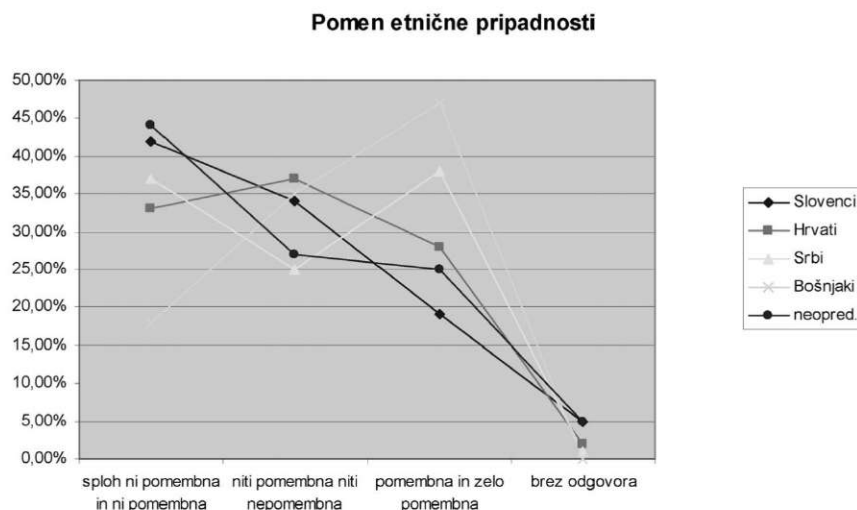
² Etnično neopredeljenih posameznikov je bilo 6 odstotkov, religiozno opredeljenih 5 odstotkov, pri kar 27 odstotkih anketirancev pa je etnična (ne)pripadnost neznana.

etnični pripadnosti ne pripisujejo pomena: 44 odstotkov neopredeljenih meni, da etnična pripadnost (sploh) ni pomembna.

Graf 1: Odgovori anketirancev na vprašanje *Vsi pripadam družbenim skupinam. Prosimo vas, da za vsako navedeno skupino označite, v kolikšni meri je za vas pomembna* (PSIP, 2003; N = 1.163)



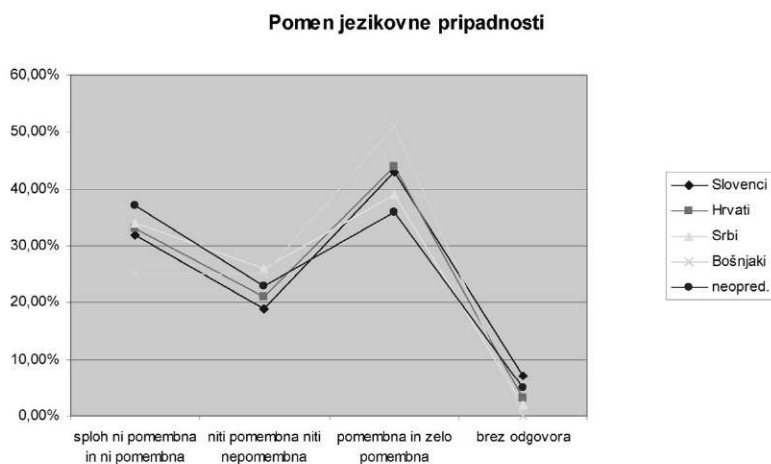
Graf 2: Odgovori anketirancev na vprašanje o pomenu etnične pripadnosti (PSIP, 2003; N = 1.163)



Če primerjamo razumevanje pomena etnične pripadnosti s pomenom jezikovne skupnosti, lahko ugotovimo, da je za vse etnično opredeljene posameznike iz naše raziskave pripadnost jezikovni skupnosti v večji meri (zelo) pomembna kot (sploh) ni pomembna. Med vsemi vprašanimi je 40 odstotkov takih, ki jezikovni skupnosti pripisujejo velik pomen. Kot (zelo) pomembno jo je opredelilo 67 odstotkov Makedoncev, 57 odstotkov Črnogorcev, 51 odstotkov Bošnjakov, polovica Albancev, 44

odstotkov Hrvatov in 43 odstotkov Slovencev. Med neopredeljenimi je ta odstotek nižji, le 36. Približno tretjina anketirancev pri vseh etničnih skupinah (brez večjih odstopanj, razen seveda pri kategorijah neznano in preostalo, pri katerih je takih nekaj več kot 40 odstotkov) meni, da pripadnost jezikovni skupnosti (sploh) ni pomembna. V primerjavi s pomenom etnične pripadnosti tako lahko ugotovimo, da je jezikovna skupnost pomembnejša od etnične, hkrati pa tudi, da med etničnimi skupnostmi obstajajo manjše razlike glede razumevanja pomena jezikovne skupnosti. Iz tega lahko sklepamo, da je jezik ključen etnični kazalnik pri vseh etničnih skupnostih, ki živijo v Sloveniji in smo jih proučevali v naši raziskavi. V takšnih okoliščinah bodo jezikovna politika in pogoji za rabo ter ohranjanje maternih jezikov zelo pomembni.

Graf 3: Odgovori anketirancev na vprašanje o pomenu jezikovne pripadnosti
(PSIP, 2003; N = 1.163)



Opređeljevanje Slovencev

Pomen dejavnikov pri opredeljevanju posameznikov za Slovence je posebno pomemben v kontekstu razlik med t. i. vzhodnim in zahodnim modelom razumevanja naroda.³ Če vzhodni model razumevanja naroda temelji na etničnih kazalnikih, kot so jezik, vera, kultura ipd., potem je zahodni model pogojen z državljanstvom. Povedano drugače: skladno s t. i. zahodnim razumevanjem koncepta naroda je prvi pogoj za članstvo v narodu državljanstvo in ne prirojene značilnosti posameznikov oziroma značilnosti, ki jih posamezniki pridobijo v procesih zgodnje socializacije.

Ko smo anketirance spraševali po njihovem razumevanju slovenstva, smo jim ponudili več dejstev, ki jim posamezniki lahko pripisujejo določen pomen za to, da se nekdo opredeli oziroma se ne opredeli kot Slovenec. Med tovrstna dejstva, za katera smo anketirance prosili, da jih označijo kot zelo pomembno, precej pomembno, ne preveč pomembno in sploh ni pomembno, smo uvrstili: da je nekdo rojen v Sloveniji, ima slovensko državljanstvo, večino svojega življenja živi v Sloveniji, govori slovenski jezik, je katolik, spoštuje slovenske politične institucije in zakone, se čuti Slovenca in je vsaj eden od staršev Slovenec.

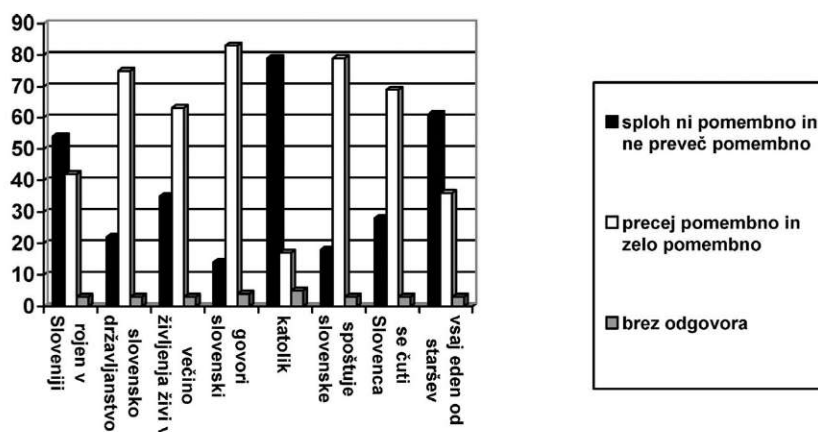
Med vsemi vprašanimi je govorjenje slovenskega jezika najpomembnejše dejstvo za to, da se posameznik opredeli kot Slovenec. Kar 83 odstotkov vseh vprašanih je to dejstvo ocenilo kot precej pomembno ali zelo pomembno za to, da se opredeli kot Slovenec,⁴ le 14 odstotkov vseh vprašanih je to dejstvo ocenilo kot sploh ni pomembno ali ne preveč pomembno. Med Slovenci je bilo teh le 6 odstotkov, medtem ko je tako menilo 15 odstotkov Hrvatov, 19 odstotkov Srbov in 23 odstotkov Bošnjakov ter 16 odstotkov etnično neopredeljenih.

Dejstvu, da je ključno pri opredeljevanju za Slovence to, da nekdo govori slovenski jezik, sledijo (po pomembnosti, kot jo ocenjujejo vprašani): spoštovanje slovenskih političnih institucij in zakonov (79 odstotkov vprašanih to dejstvo ocenjuje kot precej pomembno ali zelo pomembno, 18 odstotkov pa kot sploh ni pomembno ali ne preveč pomembno); slovensko državljanstvo (75 odstotkov oziroma 22 odstotkov); da se čuti Slovenca (69 odstotkov oziroma 28 odstotkov); večino življenja živi v Sloveniji (63 odstotkov oziroma 35 odstotkov); je rojen v Sloveniji (42 odstotkov oziroma 54 odstotkov); je vsaj eden od staršev Slovenec (36 odstotkov oziroma 61 odstotkov); in je katolik (17 odstotkov oziroma 79 odstotkov). Pri slednjem dejstvu nekoliko navzgor odstopajo Bošnjaki; med njimi je bilo namreč 24 odstotkov takih, ki so katolištvu pripisovali večji pomen pri posameznikovem opredeljevanju kot Slovenec. Med Slovenci in Srbi je bilo teh le 19 odstotkov, med Hrvati pa 22 odstotkov, navzdol pa odstopa kategorija neopredeljenih, ko le 13 odstotkov vprašanih meni, da je katoliška vera pomemben etnični kazalnik Slovencev.

³ Več o tem v Roter (2001).

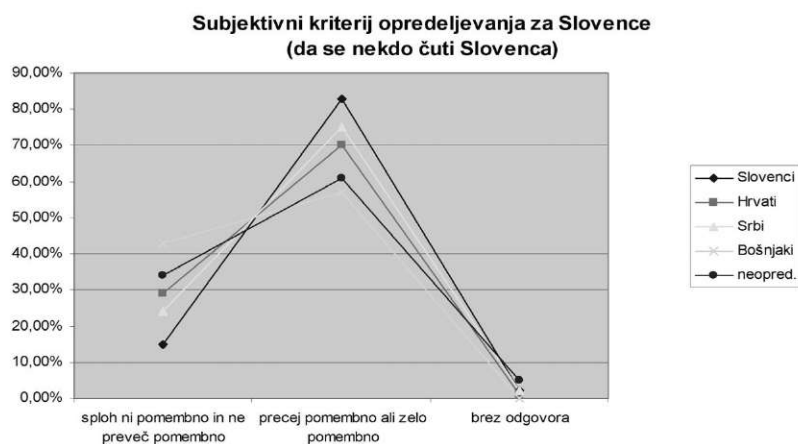
⁴ Med Slovenci je bilo takih 91 odstotkov, med Hrvati 83 odstotkov, med Srbi 80 odstotkov in med Bošnjaki 78 odstotkov. Tudi med etnično neopredeljenimi anketiranci jih je tako menilo 78 odstotkov.

Graf 4: Odgovori anketirancev na vprašanje Nekateri pravijo, da so spodaj naštet dejstva pomembna za to, da se posameznik opredeli kot Slovenec. Drugi pravijo, da niso pomembna. Kateri dejavniki so po vašem mnenju zelo pomembni, precej pomembni, ne preveč pomembni, sploh niso pomembni pri opredeljevanju posameznikov kot Slovencev? (PSIP, 2003; N = 1.163)



Posebej je treba omeniti t. i. subjektivni kriterij opredeljevanja posameznikov kot pripadnikov neke etnične skupnosti – naroda ali narodne manjšine, saj ta kriterij omogoča stopnjo prehajanja med etničnimi skupnostmi.

Graf 5: Odgovori anketirancev na vprašanje, koliko je pri etničnem opredeljevanju pomembna posameznikova subjektivna opredelitev – da se posameznik čuti Slovenca (PSIP, 2003; N = 1.163)



Dejstvu, da se mora nekdo počutiti kot Slovenec, je pripisalo velik pomen kar 83 odstotkov Slovencev, 75 odstotkov Srbov, 70 odstotkov Hrvatov in le 57 odstotkov Bošnjakov ter 61 odstotkov neopredeljenih. V prid večje možnosti izbire glede (samo)opredeljevanja posameznikov kot Slovencev, kar je lahko posebno pomem-

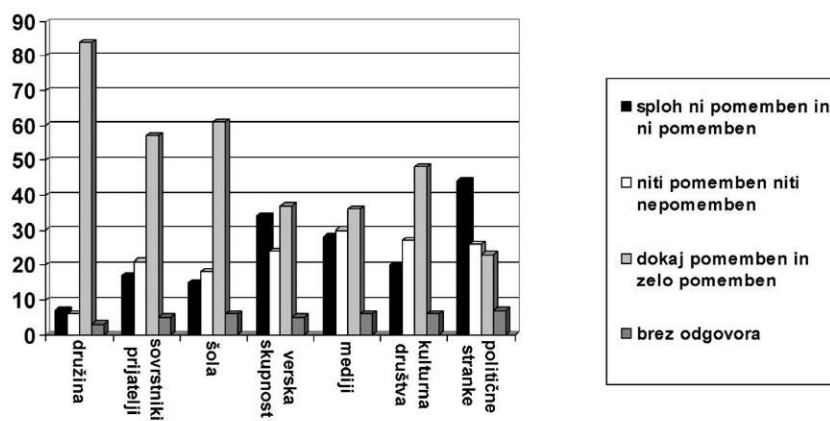
beno za drugo generacijo, ki se je rodila staršem imigrantom, govori tudi relativno nizek delež vprašanih, ki menijo, da je pri opredeljevanju precej ali zelo pomembno dejstvo, da je vsaj eden od staršev Slovenec. Med Slovenci je takih 37 odstotkov, medtem ko je 41 odstotkov Bošnjakov, 42 odstotkov Hrvatov in 52 odstotkov Srbov odgovorilo, da je to dejstvo precej pomembno oziroma zelo pomembno. Med neopredeljenimi je odstotek najmanjši – 30 odstotkov.

Tako zaznani pomen jezika pri opredeljevanju posameznikov kot Slovencev v raziskavi PSIP in izmerjeni odnos glede subjektivnega kriterija opredeljevanja pripadnosti etnični skupnosti pa se v vsakdanjem življenju srečujeta z odnosom večinske, torej slovenske narodne skupnosti. Slovensko javno mnenje – empirične raziskave SJM, ki so bile opravljene v 70., 80. in 90. letih 20. stoletja – pa kaže »odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja delavcev iz drugih republik in zadržan odnos večinskega naroda do že priseljenih populacij iz nekdanje Jugoslavije« (Komac, Medvešek in Roter 2007: 130). Že v 80. letih je več kot tretjina vprašanih v SJM menila, da priseljeni delavci iz drugih jugoslovanskih republik ogrožajo Slovence, v SJM 1990 pa se je s tako trditvijo strinjalo kar 53 odstotkov vprašanih (prav tam: 131). Med stvarmi, ki naj bi bile najbolj ogrožene, so anketiranci v SJM v 80. in 90. letih na prvo mesto postavljali prav slovenski jezik – v SJM leta 1987, ko je bilo drugače zastavljeno prav vprašanje o ogroženosti, in sicer tako, da so anketirance neposredno vprašali, ali menijo, da je slovenski jezik ogrožen, je kar 65,5 odstotka vprašanih odgovorilo pritrdilno (Komac 2005: 220–1). Posledično je tudi odnos večinskega prebivalstva do pomena ohranjanja manjšinskih jezikov priseljenih skupnosti nedvoumen: jezik se lahko ohranja kot sredstvo sporazumevanja med govorci istega jezika, toda v »odnosu do javnih institucij katerega koli tipa oziroma na kateri koli ravni pa je /.../ raba jezika /.../ temeljni aksiom vstopa v slovensko družbo« (Komac, Medvešek in Roter 2007: 132). Ne le priseljevanje v Slovenijo, ampak tudi integracija oziroma vključitev v slovensko družbo je nedvoumno povezana s prilagoditvijo na življenje v slovenskem okolju in z učenjem slovenskega jezika (Komac 2005: 220–1). Večinsko prebivalstvo torej v prvi vrsti pričakuje, da se bodo Neslovenci naučili slovenski jezik.

Oblikovanje etnične/narodne identitete

Za pripravo in izvajanje uspešne jezikovne politike – ki je glede na pomen, ki ga posamezniki pripisujejo jeziku kot ključnemu etničnemu kazalniku, ena najpomembnejših nacionalno-državlanskih politik – so pomembni dejavniki, ki vplivajo na samo oblikovanje etnične/narodne identitete. V raziskavi PSIP smo anketirance spraševali po pomenu teh dejavnikov, med katere smo uvrstili družino, sovrstnike/prijatelje, šolo, versko skupnost, medije, kulturna društva in politične stranke, anketiranci pa so lahko navedli tudi druge pomembne dejavnike, ki po njihovem mnenju vplivajo na oblikovanje etnične/narodne identitete. Glede naštetih dejavnikov smo vprašane prosili, da jih ocenijo s sploh ni pomemben, ni pomemben, niti pomemben niti nepomemben, dokaj pomemben in zelo pomemben.

Graf 6: Odgovori anketirancev na vprašanje *Na oblikovanje etnične/narodne identitete vplivajo različni dejavniki. Kaj pa menite vi, kako so za oblikovanje etnične/narodne identitete pomembni naslednji dejavniki?* (PSIP, 2003; N = 1.163)



Po pričakovanjih se je kot najpomembnejši dejavnik izkazala družina, saj prav v družini poteka primarna socializacija, ki seveda vključuje temelj oblikovanja etnične/narodne identitete posameznikov. Kar 84 odstotkov vseh vprašanih meni, da je družina dokaj ali zelo pomemben tovrstni dejavnik, le 7 odstotkov pa jih meni, da je družina nepomembna. Temu dejavniku sledi šola. 61 odstotkov vprašanih šolo razume kot dokaj oziroma zelo pomemben dejavnik pri oblikovanju etnične/narodne identitete, 15 odstotkov pa jih meni nasprotno. Glede pomena šole navzgor izstopajo Slovenci (72 odstotkov jih namreč meni, da je šola dokaj ali zelo pomemben dejavnik in le 11 odstotkov, da je nepomemben), Hrvati (68 odstotkov), delno tudi Bošnjaki in Muslimani, med katerimi jih 63 odstotkov šoli pripisuje velik pomen pri oblikovanju etnične/narodne identitete. Navzdol pa izstopajo Srbi, saj takšen pomen šoli pripisuje le 55 odstotkov vprašanih (20 odstotkov meni nasprotno), in neopredeljeni, med katerimi jih šoli pripisuje velik pomen le 45 odstotkov.

Naslednji pomemben dejavnik pri oblikovanju etnične/narodne identitete posameznikov so sovrstniki in prijatelji. 57 odstotkov vseh vprašanih jim pripisuje pomen (prijatelji in sovrstniki so po njihovem mnenju dokaj pomemben oziroma zelo pomemben dejavnik), 17 odstotkov pa meni nasprotno – da torej niso pomembni. Največji pomen sovrstnikom in prijateljem pri oblikovanju etnične/narodne identitete pripisujejo Slovenci (66 odstotkov), sledijo Muslimani (65 odstotkov), Hrvati (64 odstotkov) in Srbi (62 odstotkov), medtem ko je med Bošnjaki takih 49 odstotkov in med etnično neopredeljenimi 41 odstotkov.

Sovrstnikom in prijateljem po pomenu sledijo kulturna društva. 48 odstotkov vseh vprašanih jim namreč pripisuje pomen, medtem ko se s tem ne strinja le 20 odstotkov vprašanih. Najmanjši odstotek vprašanih, ki kulturna društva označujejo za dokaj pomembna ali zelo pomembna, je med etnično neopredeljenimi anketiranci (37 odstotkov), med etnično opredeljenimi pa je takih 51 odstotkov Bošnjakov (ti relativno večji pomen pripisujejo verski skupnosti), 52 odstotkov Slovencev in

Hrvatov, 61 odstotkov Srbov in kar 71 odstotkov Črnogorcev. Kljub temu da je bilo njihovo število zelo majhno in je torej naš vzorec nereprezentativen, je najbrž visok delež Črnogorcev (in tudi Srbov), ki pripisujejo velik pomen kulturnim društvom pri oblikovanju etnične/narodne identitete, posledica aktivnega delovanja več črnogorskih (in srbskih) kulturnih društev v Sloveniji. Za nastale percepcije pa je lahko seveda vzrok tudi šibkost preostalih medijev.

Glede pomena verske skupnosti so anketiranci razdeljeni v dve skoraj enakovredni skupini: 37 odstotkov jih meni, da je verska skupnost dokaj oziroma zelo pomemben dejavnik, 34 odstotkov pa, da verska skupnost (sploh) ni pomembna. Vendar se med etnično opredeljenimi anketiranci pojavijo precejšnje razlike glede pripisanega pomena verskim skupnostim. Tako 33 odstotkov Slovencev verski skupnosti pripisuje pomen pri oblikovanju etnične/narodne identitete, med neopredeljenimi je teh 38 odstotkov, Hrvati z 42 odstotki presegajo povprečje (37 odstotkov), kot ga tudi Srbi z 51 odstotki. Med Bošnjaki jih verski skupnosti pripisuje pomen 49 odstotkov, med Muslimani pa se je za tak odgovor odločilo kar 60 odstotkov vprašanih. Le četrtnina Bošnjakov in Muslimanov ter tudi Hrvatov pa meni, da verska skupnost (sploh) ni pomemben dejavnik. Med Slovenci je slednjih kar 39 odstotkov. Te razlike niso presenetljive, saj je oblikovanje in priznanje najprej muslimanskega, nato pa bošnjaškega naroda potekalo veliko pozneje kot podobni procesi pri drugih nekdanjih jugoslovanskih narodih. Etnična identiteta je tako v prvi vrsti opredeljena z veroizpovedjo (bošnjaški jezik uradno obstaja šele od 90. let 20. stoletja).

Da igrajo pomembno vlogo pri oblikovanju etnične/narodne identitete tudi mediji, meni 36 odstotkov vseh vprašanih, 28 odstotkov pa se s tako trditvijo ne strinja. Najmanjšo vlogo pa imajo – po mnenju naših anketirancev – politične stranke. 44 odstotkov vseh vprašanih namreč meni, da te niso pomembne pri oblikovanju etnične/narodne identitete, le 23 odstotkov vseh vprašanih pa političnim strankam pripisuje pomen.

Poleg primarnega socializacijskega okolja družine, prijateljev in sovrstnikov je tako šola drugi najpomembnejši dejavnik pri oblikovanju etnične/narodne identitete, kar seveda postavlja državo pred odgovorno nalogo glede oblikovanja učnih načrtov in vsebin, ki se posredno ali neposredno nanašajo na vprašanja, povezana z etnično/narodno identiteto posameznikov. Ker je tudi Slovenija – tako kot vse druge evropske države – etnično heterogena, je ta naloga še posebno odgovorna in občutljiva.

Pri varstvu klasičnih narodnih manjšin je vloga izobraževalnih institucij dvojna: po eni strani (zlasti v primarnem in sekundarnem šolstvu) skrbijo za učenje jezika (ki vključuje poučevanje v manjšinskem jeziku), po drugi strani pa je ustrezno manjšinsko varstvo zagotovljeno šele takrat, ko tudi učne vsebine upoštevajo značilnosti in posebnosti narodnomanjšinskih skupnosti. Da bi se to res uresničilo, kot priporoča tudi Visoki komisar za narodne manjšine Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), morajo države omogočiti sodelovanje manjšinskih predstavnikov pri oblikovanju izobraževalnih programov.⁵ Šele s takšnim dvojnimi

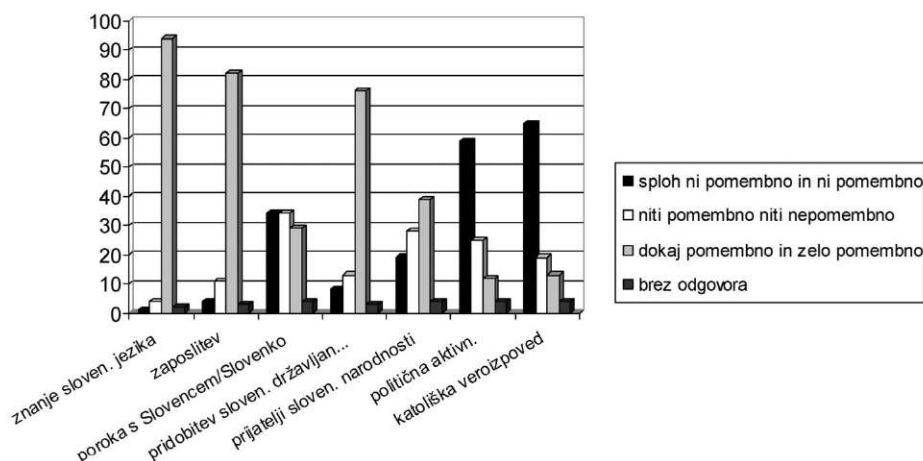
⁵ Haška priporočila glede izobraževalnih pravic narodnih manjšin & Pojasnilo – *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 1996, http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_en.pdf (22. 9. 2006).

pristopom ob aktivnem sodelovanju samih manjšin se zagotavljata varstvo in ohranjanje manjšinske identitete.

Vključevanje v slovensko družbo

Razmislek o ustrezni integracijski politiki zahteva celovito obravnavo možnosti za nediskriminacijsko obravnavo vseh državljanov Republike Slovenije in izenačevanje neenakih začetnih temeljev, s katerimi se praviloma srečujejo pripadniki etničnih manjšin nasproti večinskemu narodu. V raziskavi PSIP smo zato sodelujoče spraševali po pomenu dejavnikov za vključevanje posameznikov v slovensko družbo. Med tovrstnimi integracijskimi dejavniki smo posebej omenili znanje slovenskega jezika, zaposlitev, poroko s Slovencem oziroma Slovenko, pridobitev slovenskega državljanstva, prijatelje slovenske narodnosti, politično dejavnost in pripadnost katoliški veroizpovedi, vprašani pa so lahko dodali še druge dejavnike po svoji izbiri. Med vsemi integracijskimi dejavniki naši anketiranci znanje slovenskega jezika ocenjujejo kot najpomembnejši tovrstni dejavnik.

Graf 7: Odgovori anketirancev na vprašanje *V kolikšni meri so po vašem mnenju pomembni naslednji dejavniki za vključevanje v slovensko družbo?* (PSIP, 2003; N = 1.163)



Kar 94 odstotkov vseh vprašanih meni, da je znanje slovenskega jezika dokaj pomembno ali zelo pomembno za vključevanje posameznikov v slovensko družbo, da (sploh) ni pomembno, meni le en odstotek vprašanih. Razlike med etničnimi skupnostmi so majhne. Kar 97 odstotkov Srbov pripisuje znanju slovenskega jezika takšen pomen, sledijo Hrvati (96 odstotkov), Slovenci (95 odstotkov) in etnično neopredeljeni anketiranci (95 odstotkov), Muslimani (93 odstotkov) in Bošnjaki (88 odstotkov). Ker gre pri skoraj vseh etničnih skupnostih (razen v posameznih prime-

rih, kadar npr. posamezni pripadniki manjšin nosijo posebna oblačila) za t. i. nevidne manjšine, ki se na prvi pogled v ničemer ne razlikujejo od etničnih Slovencev, je lahko pomanjkljivo znanje slovenskega jezika prvi očiten znak njihove manjšinske oziroma njihove neslovenske etnične identitete. Ob upoštevanju, da je v Sloveniji uradni jezik slovenščina,⁶ razen na narodnostno mešanih ozemljih, in ob naraščajoči nestrpnosti med večinskim prebivalstvom ne preseneča dejstvo, da anketiranci znanju slovenskega jezika pripisujejo pomen ključnega integracijskega dejavnika.

Graf 8: Odgovori anketirancev na vprašanje o pomenu znanja slovenskega jezika za vključevanje v slovensko družbo (PSIP, 2003)



Drugi najpomembnejši integracijski dejavnik je zaposlitev: kot dokaj oziroma zelo pomembno za vključevanje v slovensko družbo jo prepoznava 82 odstotkov vseh vprašanih (pri čemer so razlike med etničnimi skupnostmi zelo majhne), s tako ugotovitvijo se ne strinjajo le 4 odstotki vprašanih. Na tretje mesto so naši anketiranci uvrstili pridobitev slovenskega državljanstva, ki je dokaj oziroma zelo pomemben integracijski dejavnik za 76 odstotkov vseh vprašanih (največji pomen mu pripisujejo Slovenci (80 odstotkov), Hrvati (79 odstotkov), neopredeljeni in Srbi (78 odstotkov), medtem ko so v to najmanj prepričani Muslimani (63 odstotkov) in Bošnjaki (61 odstotkov)). Četrty integracijski dejavnik so prijatelji slovenske narodnosti: 39 odstotkov vseh vprašanih meni, da so ti dokaj oziroma zelo pomembni. Glede poroke s Slovincem oziroma Slovenko so mnenja različna: 29 odstotkov vseh vprašanih meni, da je takšna poroka dokaj oziroma precej pomembna, 34 odstotkov pa, da (sploh) ni pomembna. Tako misli kar 58 odstotkov Muslimanov, 49 odstotkov Bošnjakov in 39 odstotkov Srbov. Med Slovenci in Hrvati je odstotek nižji (24 odstotkov Slovencev in 29 odstotkov Hrvatov). Najmanj pomembna integracijska dejavnika sta politična aktivnost (le 12 odstotkov vseh vprašanih jo razume kot dokaj oziroma zelo pomembno) in pripadnost katoliški veroizpovedi (13 odstotkov). Pri tem je nasprotni pol občutno močnejši: 59 odstotkov vseh vprašanih tako razume

⁶ Več o tem glej 4. del pričujočega prispevka.

politično participacijo kot (sploh) nepomembno in kar 65 odstotkov vseh vprašanih ne pripisuje pomena katoliški veroizpovedi kot dejavniku za vključevanje posameznikov v slovensko družbo. Da pripadnost katoliški veri (sploh) ni pomembna za vključevanje posameznikov v slovensko družbo, se strinja kar 88 odstotkov Muslimanov, 75 odstotkov Srbov, 66 odstotkov etnično neopredeljenih, 63 odstotkov Bošnjakov in Slovencev ter 53 odstotkov Hrvatov. Da je pomemben dejavnik, meni najmanj Muslimanov (5 odstotkov), Bošnjakov (8 odstotkov), neopredeljenih (9 odstotkov) in Srbov (11 odstotkov) ter največ Hrvatov (21 odstotkov) in Slovencev (14 odstotkov).⁷

Vse našteje percepcije posameznikov potrjujejo pomen jezika kot najpomembnejšega etničnega kazalnika – torej kot ključnega elementa etnične identitete manjšinske ali večinske skupnosti. Zato je jezik razumljen tudi kot eden ključnih elementov, ki omogoča polnopravno članstvo v neki državljanski skupnosti – v primeru nacionalne države ima tako vlogo materni jezik večinske nacije. Tako vlogo mu pripisujejo pripadniki te nacije, jasno pa jo percipirajo tudi pripadniki novih manjšinskih skupnosti.

JEZIK V ZASEBNEM ŽIVLJENJU

Samoocena znanja slovenskega jezika

Zaradi pomena slovenskega jezika kot ključnega dejavnika integracije v slovensko družbo nas je v raziskavi PSIP zanimalo, kako sami ocenjujejo svoje znanje slovenskega jezika. Anketirance smo tudi prosili, da povedo, kje so se jezika naučili, kateri jezik govorijo doma in kakšno je znanje jezika njihovih staršev, če njihov materni jezik ni slovenščina. Niti manjšinske niti integracijske politike, ki uspešno zadovoljuje potrebe etničnih skupnosti in posameznikov, ki ne pripadajo večinskemu narodu, namreč ne temeljijo na odpovedi manjšinskih jezikov in kultur.

Kako torej sodelujoči v raziskavi PSIP ocenjujejo svoje znanje slovenskega jezika – ga razumejo, govorijo, berejo in pišejo zelo dobro, dobro, ne preveč dobro ali slabo? 83 odstotkov vseh vprašanih slovenski jezik razume zelo dobro, nadaljnjih 15 odstotkov pa dobro, le en odstotek ga ne razume preveč dobro. Delež tistih, ki slovenščino razumejo zelo dobro, je najvišji med Slovenci (91 odstotkov), sledijo Bošnjaki (88 odstotkov), Srbi (85 odstotkov), Muslimani (83 odstotkov), Hrvati (81 odstotkov) ter etnično neopredeljeni (73 odstotkov). Posebno zanimiv je slednji podatek, na podlagi katerega bi lahko sklepali, da je med etnično neopredeljenimi vsaj nekaj takih, ki najbrž niso bili rojeni v Sloveniji oziroma ki jim slovenščina ni materni jezik. V tem primeru je treba omeniti še albansko skupnost, pri kateri se pojavlja podoben problem maloštevilčnih odgovorov (in nereprezentativnosti vzorca) kot pri črnogorski, vendar je odstotek tistih, ki slovenščino razumejo zelo

⁷ Po mnenju posameznih anketirancev so za vključevanje v slovensko družbo pomembni tudi dejavniki, kot so poštenost, prijaznost, prilagodljivost, strpnost in spoštovanje drugih, lojalnost in spoštljivost.

dobro, zelo majhen – le polovica je na to vprašanje odgovorila pritrdilno. Posledično pa je med njimi več takih, ki menijo, da slovenščino razumejo dobro (38 odstotkov Albancev). Albancem sledijo etnično neopredeljeni (23 odstotkov), Hrvati (17 odstotkov), Muslimani (15 odstotkov), Srbi (12 odstotkov), Bošnjaki (10 odstotkov) in Slovenci (9 odstotkov). Relativno nizek delež pri kategoriji zelo dobro razumem slovenski jezik je lahko tudi posledica samokritičnosti. V naši raziskavi smo proučevali percepcije, ki pa so lahko povezane s posameznikovim izražanjem njegovih etničnih posebnosti po eni strani ter z njegovim prepričanjem glede zmožnosti za polnopravno vključevanje v slovensko družbo. Prav zato se zdijo razlike med etničnimi skupnostmi pri samooceni obvladovanja slovenskega jezika še posebno pomembne.

Naslednji korak pri samoocenjevanju obvladovanja slovenskega jezika je zaje-mal govorjenje. Pri tem se trend občutno premakne od zelo dobro (63 odstotkov vseh vprašanih) k dobro (30 odstotkov vseh vprašanih), 5 odstotkov vprašanih pa jezika ne govori preveč dobro. Da zelo dobro govorijo slovensko, meni največ Slovencev (77 odstotkov) in le še 59 odstotkov Hrvatov, 57 odstotkov Bošnjakov, 53 odstotkov Muslimanov, 51 odstotkov etnično neopredeljenih, 50 odstotkov Srbov ter 57 odstotkov Črnogorcev in 38 odstotkov Albancev (slednji skupini sta številčno zelo majhni). Kar 50 odstotkov Albancev meni, da slovenski jezik govorijo dobro, sledijo Muslimani (40 odstotkov), etnično neopredeljeni (39 odstotkov), Srbi (39 odstotkov), Bošnjaki (37 odstotkov), Hrvati (32 odstotkov) in Slovenci (20 odstotkov). Med tistimi, ki menijo, da jezik govorijo ne preveč dobro, je največ Albancev (13 odstotkov – ob premajhni skupini za sklepanje na celotno populacijo), Srbov (9 odstotkov), Hrvatov (8 odstotkov), etnično neopredeljenih (8 odstotkov), Muslimanov, Bošnjakov in Slovencev je le okrog dva odstotka.

Podobna situacija obstaja v zvezi s samooceno sposobnosti branja slovenskega jezika: 70 odstotkov vseh vprašanih meni, da berejo slovenski jezik zelo dobro, 25 odstotkov dobro in dva odstotka ne preveč dobro, manj kot odstotek pa je takih, ki slovenščino berejo slabo. Glede na samooceno najbolje berejo slovenska besedila Slovenci (82 odstotkov jih bere zelo dobro in 15 odstotkov dobro), sledijo Srbi (69 odstotkov oziroma 28 odstotkov), Hrvati (65 odstotkov oziroma 31 odstotkov), Muslimani (68 odstotkov oziroma 28 odstotkov), etnično neopredeljeni (59 odstotkov oziroma 34 odstotkov) in Bošnjaki (65 odstotkov oziroma 27 odstotkov).

Pri samooceni pisanja slovenskega jezika se nadaljuje padanje števila tistih, ki menijo, da slovensko pišejo zelo dobro (56 odstotkov vseh vprašanih meni tako), hkrati pa se povečuje število tistih, ki slovensko pišejo dobro (31 odstotkov), pa tudi tistih, ki so obkrožili odgovora ne preveč dobro (9 odstotkov) in slabo (en odstotek). Ker slovenski jezik – govorjeni ali zapisani – predstavlja najpogostejše sredstvo komuniciranja in tako interakcij med večinsko etnično skupnostjo in pripadniki manjšinskih skupnosti, lahko slabše znanje jezika vpliva na integracijo posameznika v družbo. Čeprav gre v raziskavi PSIP za samooceno, ki ni najbolj zanesljiv kazalnik dejanske jezikovne usposobljenosti posameznika, opazamo slabše samoocene znanja slovenskega jezika pri neslovenskih prebivalcih Slovenije. Zato nas je zanimalo, kje so se jezika naučili, saj bi lahko okoliščine učenja jezika pojasnile njegovo slabše znanje.

Kraj/okolščine učenja slovenskega jezika in maternega jezika (enega od) staršev

Anketirance smo spraševali, kje so se naučili slovenskega jezika in tudi maternega jezika staršev oziroma enega od njiju, če ta jezik ni slovenščina. Pri obeh jezikih smo ponudili več odgovorov: doma, v vrtcu, šoli, na delovnem mestu, tečaju, med prijatelji ali iz medijev (tv, radia, časopisov). Pri tem je bilo mogočih več odgovorov.

Slovenskega jezika se je doma naučilo 44 odstotkov vseh vprašanih, medtem ko se tega jezika ni naučilo doma 54 odstotkov vseh vprašanih. V vrtcu se je slovenščine naučilo le 22 odstotkov vprašanih, 75 odstotkov pa ne. Tudi v šoli se je le 50 odstotkov vseh vprašanih (48 odstotkov pa ne) naučilo slovenskega jezika, kar kaže na to, da se je večina vprašanih v Slovenijo priselila. To potrjuje tudi dejstvo, da se je 59 odstotkov vseh vprašanih slovenskega jezika naučilo (še) na delovnem mestu (39 odstotkov pa ne). Zato ne presenečajo odgovori naših anketirancev glede njihovega znanja slovenskega jezika: od njihovega (zelo) dobrega razumevanja slovenskega jezika do precej manjšega deleža tistih, ki menijo, da slovensko (zelo) dobro tudi pišejo.

Velika večina vprašanih (83 odstotkov) tudi ni obiskovala jezikovnega tečaja. Le 14 odstotkov vseh vprašanih se je slovenskega jezika naučilo (tudi) na tečaju. Relativno majhen odstotek vprašanih, ki so obiskovali jezikovni tečaj, je najbrž posledica vsaj dveh stvari: jezikovne bližine med slovenskim jezikom in jeziki narodov nekdanje Jugoslavije, ki omogoča lažjo komunikacijo med pripadniki novih etničnih manjšin in večinskim narodom v Sloveniji, ter nedostopnosti tečajev, ki bi bili zastoj. Na Norveškem se lahko na primer priseljenci (tudi brez državljanstva) vpišejo in obiskujejo brezplačne tečaje norveškega jezika, ki jih financira država. S takšnimi tečaji bi lahko država pomagala k uspešnejši integraciji pripadnikov etničnih skupnosti, ki prav znanje slovenskega jezika tudi sami percipirajo kot ključni dejavnik svojega vključevanja v slovensko družbo.

Da so se slovenskega jezika naučili med prijatelji, je odgovorilo 57 odstotkov vseh vprašanih, 41 odstotkov pa je takih, ki se jezika niso naučili na tak način. Tudi glede učenja slovenskega jezika iz medijev so bili odgovori podobni: 54 odstotkov vseh vprašanih se je jezika naučilo tako, 44 odstotkov pa ne.

Zgornjo tezo o relativno veliki stopnji priseljencev med našimi anketiranci lahko preverjamo tudi s pregledom odgovorov glede kraja oziroma okolščin učenja neslovenskega maternega jezika staršev ali enega od staršev. 68 odstotkov vseh vprašanih se je tega jezika naučilo doma, 22 odstotkov pa ne. Samo 7 odstotkov se je jezika naučilo v vrtcu, medtem ko je kar 83 odstotkov vprašanih odgovorilo, da se jezika niso naučili v vrtcu. Pri tem se moramo seveda vprašati, ali je slednje posledica tega, da morda sploh niso hodili v vrtec. Zelo zanimiv pa je podatek o učenju tega jezika v šoli. Kar 58 odstotkov vprašanih se neslovenskega maternega jezika ni učilo v šoli, medtem ko se je neslovenskega maternega jezika staršev v šoli naučilo 33 odstotkov vseh vprašanih. To je pomemben podatek, saj kaže na to, da je med našimi anketiranci nekaj priseljencev, ki so v Slovenijo prišli najbrž kot ekonomski migranti – torej po končanem šolanju, nekaj pa jih pripada t. i. drugi generaciji, ki so se jezika najbrž naučili doma. Glede na omejene možnosti, ki so obsta-

jale v Socialistični republiki Sloveniji glede učenja le enega od jezikov narodov nekdanje Jugoslavije, in glede na možnosti učenja teh jezikov, ki obstajajo v Republiki Sloveniji,⁸ lahko trdimo, da se tudi generacija, ki je bila rojena v Sloveniji (čeprav morda staršem, ki se etnično ne opredeljujejo kot Slovenci), ni mogla maternega jezika staršev oziroma enega od njih naučiti v šoli.

Neslovenskega maternega jezika se večina naših anketirancev (86 odstotkov) tudi na delovnem mestu ni naučila. Le 4 odstotki vprašanih so na to vprašanje odgovorili pritrdilno. 90 odstotkov vseh vprašanih se jezika tudi ni učilo na tečaju; manj kot odstotek pa ga je obiskoval. Slednje je lahko posledica več dejavnikov. Anketiranci lahko jezik obvladajo že iz obdobja primarne socializacije. Lahko se jezika učijo doma oziroma ga govorijo doma in ne čutijo posebne potrebe, da bi se ga učili na tečaju. Neobstoj tovrstne potrebe pa je seveda lahko tudi posledica asimilacije oziroma občutka, da je lahko tovrstno obiskovanje tečajev podlaga za stigmatizacijo v slovenski družbi. Seveda se zastavlja tudi vprašanje o organizacijski in finančni dostopnosti tovrstnih tečajev.

Podobna vrsta vprašanj obstaja tudi glede odstotka anketirancev, ki so se jezika naučili med prijatelji: teh je 16 odstotkov, medtem ko se 74 odstotkov vseh vprašanih jezika ni naučilo med prijatelji. Tudi tukaj so lahko posredi asimilacijske težnje, visoka stopnja integracije anketirancev ali dejstvo, da kaže posebej ločevati rabo jezika od njegovega učenja. Slednji podatek tako lahko kaže tudi veliko moč primarnega socializacijskega okolja družine: če se posamezniki niso naučili neslovenskega jezika v družini (ali morda šoli), se je le manjši delež tega jezika naučil med prijatelji. Ker pa je bilo mogočih več odgovorov, je seveda mogoče, da so se naši anketiranci jezika naučili tudi med prijatelji. Podobno velja za učenje jezika iz medijev. Tudi tukaj je 15 odstotkov odgovorilo pritrdilno, 75 odstotkov vseh vprašanih pa je zanikalo, da bi se jezika naučili iz medijev.

Pogovorni jezik doma

Iz popisa prebivalstva leta 2002 je razvidno, da slovenski jezik v družini govori več ljudi, kot je oseb s slovenskih maternim jezikom. Pri popisu prebivalstva 2002 so tako na 100 oseb s slovenskim maternim jezikom našli 104 osebe, ki so uporabljale slovenščino kot pogovorni jezik v družini, oziroma 109 (106 pri popisu leta 1991) oseb, ki so v družini uporabljale slovenščino v kombinaciji z drugimi jeziki (Statistični urad RS 2003: 86).

V raziskavi PSIP smo preverjali, kako se neslovenski jeziki ohranjajo v zasebnem življenju anketirancev, pri čemer smo posebno pozornost namenili morebitnim medgeneracijskim razlikam. Zato smo jih vprašali, v katerem jeziku se doma pogovarjajo z naslednjimi sogovorci: z/s zakoncem/partnerjem, z otroki, materjo, očetom, s starimi starši in z brati oziroma s sestrmi. Pri vsakem od sogovornikov smo ponudili šest odgovorov: samo slovensko, večinoma slovensko, v enaki meri:

⁸ Po ukinitvi (v začetku 90. let 20. stoletja) srbohrvaškega jezika kot obveznega predmeta v petem razredu osnovne šole se je šele konec 90. let ponovno začelo razmišljati o prostovoljnem učenju (nekaterih) jezikov nekdanjih jugoslovanskih narodov v posameznih osnovnih šolah.

slovensko in v maternem jeziku staršev, večinoma v maternem jeziku staršev, samo v maternem jeziku staršev in ni navedenega sogovornika.

Z zakoncem oziroma s partnerjem se večina vprašanih (62 odstotkov) pogovarja samo oziroma večinoma slovensko. Največ je takih med Slovenci (75 odstotkov se pogovarja samo slovensko in nadaljnjih 8 odstotkov večinoma slovensko, skupaj torej 83 odstotkov), sledijo Hrvati (56 odstotkov in 11 odstotkov) ter etnično neopredeljeni anketiranci (38 odstotkov in 13 odstotkov). Med Srbi je manj kot polovica (40 odstotkov) takih, ki se z zakoncem oziroma s partnerjem pogovarjajo samo slovensko (19 odstotkov) ali večinoma slovensko (21 odstotkov). Podobno je pri Bošnjakih (25 odstotkov oziroma 12 odstotkov, skupaj torej 37 odstotkov), medtem ko se samo 20 odstotkov Muslimanov s svojimi zakonci/partnerji pogovarja samo oziroma večinoma slovensko. Med vsemi vprašanimi se le 12 odstotkov s svojim zakoncem/partnerjem pogovarja v enaki meri slovensko in v maternem jeziku staršev. Med njimi navzgor izstopajo Srbi (21 odstotkov), etnično neopredeljeni in Muslimani (18 odstotkov), navzdol pa Slovenci (3 odstotki).

Le 4 odstotki vseh vprašanih se doma s svojim zakoncem/partnerjem pogovarjajo samo v maternem jeziku staršev (teh je največ med Muslimani – 15 odstotkov, Bošnjaki – 12 odstotkov in Srbi – 7 odstotkov), nadaljnjih 8 odstotkov vprašanih se doma pogovarja večinoma v maternem jeziku staršev. Večinoma ali samo v maternem jeziku staršev se tako pogovarja največ Muslimanov (43 odstotkov), Bošnjakov (31 odstotkov) in Srbov (23 odstotkov), a samo 9 odstotkov Hrvatov. Pri tem se lahko vprašamo dvoje: ali med Muslimani in Bošnjaki obstaja velika stopnja medsebojnih zakonov oziroma partnerskih zvez (in posledično relativno nizka stopnja etnično mešanih zakonov) ali pa v teh zvezah obstaja velika stopnja pripravljenosti ohranjanja maternega jezika staršev. Če je prvi odgovor pritrdilen, potem iz tega najbrž logično izhaja tudi pozitiven odgovor na slednje vprašanje. Tovrstna sklepanja je mogoče delno potrditi ali zavreči z odgovori na vprašanje, kako se naši sogovorniki doma pogovarjajo s svojimi otroki.

Kar 46 odstotkov vseh vprašanih se doma z otroki pogovarja samo slovensko. Njihov delež je najvišji med Slovenci (71 odstotkov), Hrvati (55 odstotkov) in etnično neopredeljenimi (37 odstotkov), najnižji pa med Muslimani (13 odstotkov), Srbi (16 odstotkov) in Bošnjaki. Večinoma slovensko se doma s svojimi otroki pogovarja nadaljnjih 14 odstotkov vseh vprašanih (med Srbi je teh 26 odstotkov, med Bošnjaki 25 odstotkov, med etnično neopredeljenimi 16 odstotkov in med Muslimani 8 odstotkov). Če pogledamo oba odgovora, ugotovimo, da se s svojimi otroki doma pogovarja samo oziroma večinoma slovensko 76 odstotkov Slovencev, 68 odstotkov Hrvatov, 53 odstotkov etnično neopredeljenih, 43 odstotkov Bošnjakov, 33 odstotkov Srbov in 20 odstotkov Muslimanov.

12 odstotkov vseh vprašanih se doma z otroki pogovarja v enaki meri slovensko in v maternem jeziku staršev. Med Muslimani je teh kar 35 odstotkov, sledijo etnično neopredeljeni (18 odstotkov), Srbi in Bošnjaki (16 odstotkov), Hrvati (13 odstotkov) ter Slovenci (4 odstotki). Enakomerna raba obeh jezikov v pogovoru z otroki v primarnem okolju je lahko posledica mešanih zakonov, stopnje njihove integracije v slovensko družbo (ko torej v enaki meri govorijo oba jezika) ali pa tudi posledica prepričanja, da slovenski jezik njihovim otrokom zagotavlja boljši družbeni položaj. Popisi prebivalstva pa v Sloveniji kažejo splošni trend širjenja dvojezičnosti v dru-

žinskem krogu – torej v zasebni sferi: analiza izidov popisa prebivalstva je namreč pokazala, da se je delež prebivalstva Slovenije, ki se je v družinskem krogu pogovarjal le v enem jeziku, s 95 odstotkov leta 1991 zmanjšal na 92,6 odstotka leta 2002 (Statistični urad RS 2003: 103). Tudi raziskava PSIP je pokazala prisotnost dvojezičnosti v vseh jezikovnih položajih v družini, se pa zastavlja vprašanje, ali v slovenskem okolju obstajajo zadostne možnosti tudi za kakovostno učenje obeh jezikov, da posameznik lahko pridobi ustrezne kompetence odličnega znanja obeh jezikov.

Zelo malo anketirancev se s svojimi otroki doma pogovarja večinoma v maternem jeziku staršev (trije odstotki) ali samo v maternem jeziku staršev (dva odstotka). Pri teh odgovorih izstopajo Bošnjaki (skupaj 15 odstotkov Bošnjakov s svojimi otroki govori večinoma ali samo v maternem jeziku staršev), Muslimani (13 odstotkov) in Srbi (12 odstotkov).

Glede pogovornega jezika doma z materjo je stanje obratno: več anketirancev se z materjo pogovarja večinoma v maternem jeziku (14 odstotkov) ali samo v maternem jeziku (22 odstotkov) – skupaj torej 36 odstotkov, kot se pogovarja samo oziroma večinoma slovensko (19 odstotkov oziroma 7 odstotkov, torej skupaj 26 odstotkov). 9 odstotkov vseh pa se z materjo doma pogovarja v enaki meri slovensko in v maternem jeziku staršev. Iz tega bi lahko sklepali, da naši anketiranci kažejo tipične znake t. i. novodobnih etničnih skupnosti (manjšin, ki so nastajale z imigracijskimi tokovi in ne s premikanjem državnih meja) – namreč da se počasi izgublja jo njihove etnične posebnosti, še zlasti v vsaki naslednji generaciji, ki je čedalje manj povezana z državo izvora njihovih prednikov. To je še bolj očitno pri drugi, morda tretji generaciji, pri kateri običajno interes za ohranjanje etničnih posebnosti njihovih (starih) staršev slabi tudi in predvsem zaradi negativnega odnosa, ki ga ima večinski narod do priseljencev (in njihovih potomcev). S stigmatizacijo t. i. priseljencev z juga se srečujemo tudi v Sloveniji.

Če podrobneje pogledamo razlike med etničnimi skupnostmi glede domačega pogovornega jezika z materjo, ugotovimo, da je delež tistih, ki se z njo pogovarjajo večinoma ali samo v maternem jeziku, najvišji med Bošnjaki (59 odstotkov), Muslimani (55 odstotkov) in Srbi (49 odstotkov), med Hrvati je takih 40 odstotkov, med etnično neopredeljenimi pa 48 odstotkov.

Podobno ugotavljamo tudi glede pogovornega jezika naših sogovornikov v domačem okolju z očetom. 20 odstotkov vseh vprašanih se z očetom doma pogovarja samo v maternem jeziku staršev, nadaljnjih 12 odstotkov pa večinoma v maternem jeziku staršev – skupaj torej 32 odstotkov. Med vsemi etnično opredeljenimi anketiranci materni jezik staršev v pogovoru z očetom ohranja največ Muslimanov (58 odstotkov se jih z očetom doma pogovarja večinoma ali samo v maternem jeziku) in Bošnjakov (51 odstotkov), sledijo Srbi (48 odstotkov) in Hrvati (34 odstotkov). Med etnično neopredeljenimi jih je 45 odstotkov. Z očetom se doma pogovarja samo slovensko 16 odstotkov vseh vprašanih (39 odstotkov Slovencev, 9 odstotkov Hrvatov, 6 odstotkov etnično neopredeljenih, trije odstotki Muslimanov, dva odstotka Bošnjakov, med Srbi pa tega odgovora nismo dobili), 6 odstotkov pa se z njim pogovarja večinoma slovensko. Pri tem je treba opozoriti, da 22 odstotkov naših anketirancev tega sogovornika nima.

Ob upoštevanju, da 30 odstotkov naših anketirancev nima starih staršev, se sicer preostali anketiranci z njimi pogovarjajo samo v maternem jeziku staršev (23

odstotkov) ali večinoma v maternem jeziku staršev (9 odstotkov). Skupaj je ta delež najvišji med Muslimani (53 odstotkov), Srbi (48 odstotkov) in Bošnjaki (41 odstotkov), nekoliko nižji pa je pri Hrvatih (31 odstotkov). Le trije odstotki vseh anketirancev se z očetom doma pogovarja v enaki meri slovensko in v maternem jeziku staršev, dva odstotka vprašanih z očetom govori večinoma slovensko, 10 odstotkov pa samo slovensko (med slednjimi je največji delež Slovencev – 25 odstotkov, med Bošnjaki so taki štirje odstotki in med Hrvati dva odstotka).

Glede pogovornega jezika v domačem okolju s sestrami in z brati je situacija spet nekoliko drugačna – relativno več naših sogovornikov se z brati in s sestrami pogovarja samo slovensko (25 odstotkov) ali večinoma slovensko (8 odstotkov) – skupaj torej tretjina vseh vprašanih. Vendar pa se ta delež razlikuje med etnično opredeljenimi sogovorniki. Če je tako med Slovenci kar 59 odstotkov takih, ki se z brati in s sestrami pogovarjajo večinoma ali samo slovensko, je teh med Hrvati le 20 odstotkov, med Srbi in Muslimani 18 odstotkov, med Bošnjaki 12 odstotkov, med etnično neopredeljenimi pa petina. 13 odstotkov vseh vprašanih s svojimi brati in sestrami doma govori v enaki meri slovensko in v maternem jeziku staršev. 12 odstotkov jih govori večinoma v maternem jeziku staršev, 22 odstotkov pa samo v maternem jeziku staršev, skupaj torej 34 odstotkov. Med slednjimi (torej tistimi, ki s svojimi brati in sestrami govorijo samo v maternem jeziku staršev) je največ Bošnjakov (39 odstotkov, nadaljnjih 14 odstotkov jih govori večinoma v maternem jeziku staršev), Srbov (37 odstotkov in 16 odstotkov), Muslimanov (35 odstotkov in 10 odstotkov) in Hrvatov (28 odstotkov in 13 odstotkov).

Naraščanje dvojezičnosti v družinah v Sloveniji (Statistični urad RS 2003: 103) se kaže tudi pri naših anketirancih. V pogovorih z različnimi družinskimi člani se pri vseh etničnih skupnostih uporabljata slovenski jezik in neslovenski materni jezik (staršev). Neslovenski jezik se uporablja ne le kot medgeneracijski medij (otroci govorijo s svojimi starši v maternem jeziku staršev), ampak tudi kot medgeneracijsko jezikovno sredstvo (brati in sestre med seboj govorijo neslovenski materni jezik). V prid ohranjanja neslovenskih maternih jezikov govori tudi dejstvo, da se tretjina Hrvatov, več kot polovica Bošnjakov, dve tretjini Srbov in štiri petine Muslimanov doma s svojimi otroki ne pogovarja (večinoma) slovensko. Ob upoštevanju omejenih možnosti učenja neslovenskih jezikov v šoli (kot bo razvidno v zadnjem delu tega poglavja) je vloga primarnega socializacijskega okolja ključna za ohranjanje teh jezikov med pripadniki t. i. novih oziroma novodobnih etničnih manjšin.

3.4 Samoocena znanja neslovenskega maternega jezika

Ker ustrezna integracija ne pomeni opuščanja nevečinskega maternega jezika, smo anketirance prosili, da ocenijo tudi svoje znanje maternega jezika oziroma jezika svojih staršev, če ta jezik ni slovenščina. Glede razumevanja, govorjenja, branja in pisanja tega jezika smo anketirance prosili, da se ocenijo z ocenami zelo dobro, dobro, ne preveč dobro ali slabo. Iz ocen je razvidno, da gre za priseljenke generacije, ki tudi znanje materinščine (tj. neslovenskega jezika) ocenjujejo podobno kot znanje slovenščine, če seštejemo ocene za razumevanje govorjenja in pisanje.

Velika večina anketirancev (zelo) dobro razume ta jezik: 72 odstotkov je takih, ki ga razumejo zelo dobro in 19 odstotkov takih, ki ga razume dobro, skupaj torej 91 odstotkov. Manj kot odstotek anketirancev pa tega jezika ne razume preveč dobro ali ga razume slabo. Glede samoocene govorjenja tega jezika se zviša delež tistih, ki menijo, da tega jezika ne govorijo preveč dobro (tako meni 7 odstotkov vseh anketiranih, 11 odstotkov vseh Slovencev, 4 odstotki Bošnjakov in 3 odstotki Hrvatov, Srbov in Muslimanov). Še vedno je visok delež tistih, ki menijo, da jezik govorijo dobro (27 odstotkov) ali zelo dobro (58 odstotkov) – skupaj torej 85 odstotkov. Podobno se naši anketiranci ocenjujejo tudi glede branja: 5 odstotkov jih meni, da jim branje ne gre preveč dobro od rok, medtem ko jih 25 odstotkov ocenjuje, da berejo dobro, 61 odstotkov pa, da berejo zelo dobro, skupaj torej 86 odstotkov.

Deleža ocen dobro in zelo dobro se nekoliko znižata glede pisanja: 28 odstotkov vseh vprašanih meni, da znajo dobro pisati, medtem ko svojo sposobnost pisanja v neslovenskem maternem jeziku kot zelo dobro ocenjuje 51 odstotkov, skupaj 79 odstotkov. 10 odstotkov je takih, ki menijo, da ne pišejo preveč dobro, in trije odstotki takih, ki so prepričani, da pišejo slabo. Če slednji kategoriji seštejemo pri vseh etnično opredeljenih anketirancih, ugotovimo, da je teh največ med Slovenci (skupaj 18 odstotkov) in Srbi (11 odstotkov), kar bi lahko bila posledica nepoznavanja cirilice, še posebej, če gre pri večini Slovencev prav za srbski jezik.

JEZIK V JAVNI SFERI

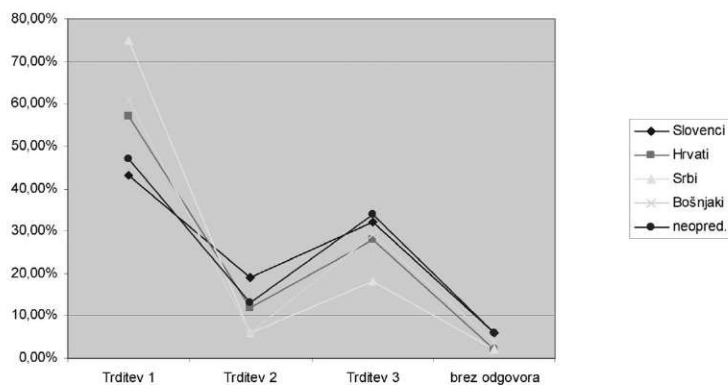
Učenje (neslovenskega) maternega jezika

Poseben sklop vprašanj smo namenili vprašanju urejevanja (politike) učenja neslovenskih maternih jezikov v Sloveniji. Kot je znano, je bila srbohrvaščina obvezen predmet v petem razredu osnovne šole v Socialistični republiki Sloveniji, v samostojni državi pa je bil ta predmet ukinjen v šolskem letu 1993–1994 (Roter 2003a: 230). Pozneje je sicer država ponovno ustvarila pogoje za učenje jezikov predvsem nekdanjih jugoslovanskih narodov, vendar v zelo omejenem obsegu.

Glede učenja maternega jezika otrok, za katere slovenščina ni materni jezik, smo najprej želeli izvedeti, ali je po mnenju anketiranih dobro, da bi se otroci učili jezik staršev, če ta ni slovenščina. Anketiranim smo ponudili tri odgovore:

- 1 – Dobro bi bilo, da bi se otroci učili materni jezik staršev ali enega od staršev.
- 2 – Ni potrebno, da se otroci učijo materni jezik staršev ali enega od staršev, pomembnejše je znanje slovenskega jezika.
- 3 – Ni potrebno, da se otroci učijo materni jezik staršev ali enega od staršev, pomembnejše je znanje svetovnih jezikov, kot sta angleščina in nemščina.

Učenje neslovenskega maternega jezika



Večina vseh vprašanih (55 odstotkov) meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik enega od staršev, če ta ni slovenščina. Tako meni kar 75 odstotkov Srbov, 63 odstotkov Muslimanov, 61 odstotkov Bošnjakov, 57 odstotkov Hrvatov, 47 odstotkov etnično neopredeljenih in tudi 43 odstotkov Slovencev. Da takšno učenje ni potrebno in da je pomembnejše znanje slovenskega jezika, meni le 14 odstotkov vseh vprašanih oziroma le 6 odstotkov Srbov in Bošnjakov, 10 odstotkov Muslimanov, 12 odstotkov Hrvatov in 19 odstotkov Slovencev. Glede na visok delež tistih anketirancev, ki menijo, da je znanje slovenskega jezika ključen integracijski dejav-

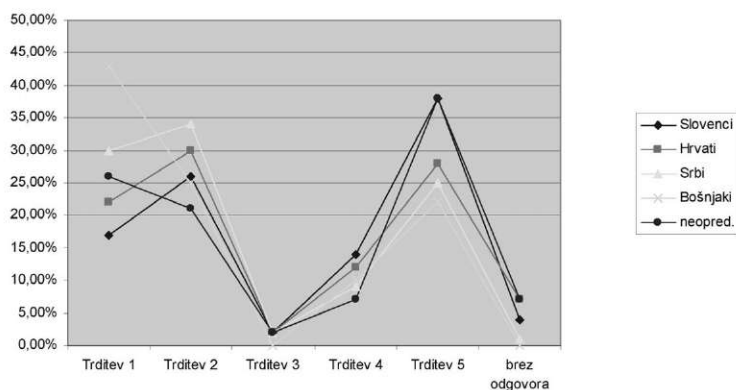
nik, bi lahko sklepali, da naši anketiranci oziroma njihovi otroci govorijo slovensko, hkrati pa si želijo, da bi se njihovi otroci učili tudi neslovenskega maternega jezika enega od svojih staršev.

27 odstotkov vseh anketirancev meni, da je pomembnejše znanje svetovnih jezikov in da naj bi se otroci namesto jezika svojih staršev raje učili jezike, kot sta angleščina in nemščina. Za to tretjo možnost se je odločilo največ etnično neopredeljenih anketirancev (34 odstotkov) in Slovencev (32 odstotkov), sledijo Bošnjaki (29 odstotkov), Hrvati (28 odstotkov), pod povprečjem (27 odstotkov) pa so Muslimani (20 odstotkov) in Srbi (18 odstotkov).

V raziskavi PSIP se je torej pokazalo, da je večina anketirancev naklonjena učenju neslovenskega maternega jezika staršev. Sodelujoče pa smo spraševali tudi po načinu ureditve učenja jezika otrok, ki jim slovenščina ni materni jezik staršev ali enega od staršev. Tukaj smo anketiranim ponudili pet odgovorov:

- 1 – Omogočeno bi jim moralo biti učenje tega jezika v okviru rednega šolskega programa (izbirni predmet).
- 2 – Omogočeno bi jim moralo biti učenje tega jezika v okviru dodatnih šolskih dejavnosti.
- 3 – Pripadnikom drugih etničnih skupnosti bi moralo biti omogočeno ustanavljanje lastnih šol.
- 4 – Učenje tega jezika bi moralo potekati v okviru društev posameznih etničnih/narodnih skupnosti.
- 5 – Jezik se lahko naučijo doma.

Način učenja neslovenskega maternega jezika



Največ anketirancev – 33 odstotkov vseh vprašanih – meni, da se otroci jezik lahko naučijo doma. Za ta odgovor se je odločilo največ etnično neopredeljenih (38 odstotkov), Slovencev (38 odstotkov) in Muslimanov (35 odstotkov) ter najmanj Bošnjakov (22 odstotkov), Srbov (25 odstotkov) in Hrvatov (28 odstotkov). Druga najpogostejše omenjena možnost je naš drugi odgovor: 27 odstotkov vseh vprašanih namreč meni, da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v okviru dodatnih šolskih dejavnosti. Za to možnost se posebej odločajo Srbi (34 odstotkov), sledijo Hrvati (30 odstotkov), Muslimani (28 odstotkov), Slovenci (26 odstotkov),

Bošnjaki (25 odstotkov) in etnično neopredeljeni (21 odstotkov). Nadalnjih 22 odstotkov vseh vprašanih meni, da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v okviru rednega šolskega programa, in sicer kot izbirni predmet. Za to možnost se zavzema kar 43 odstotkov Bošnjakov, 30 odstotkov Srbov ter 28 odstotkov Muslimanov, 26 odstotkov neopredeljenih, 22 odstotkov Hrvatov in le 17 odstotkov Slovencev.

Da bi moralo biti otrokom omogočeno učenje tega jezika v šolah – kot izbirni predmet v okviru rednega programa ali kot dodatna šolska dejavnost – torej skupaj meni polovica vseh vprašanih. 11 odstotkov vprašanih pa je prepričanih, da bi moralo učenje tega jezika potekati v okviru društev posameznih etničnih/narodnih skupnosti (tudi v tem primeru je delež daleč najvišji pri sicer majhnem vzorcu Črnogorcev – 29 odstotkov jih namreč podpira učenje jezika v okviru društev). Le dva odstotka vprašanih pa zagovarjata idejo o ustanavljanju lastnih šol (med temi ni Bošnjakov in Muslimanov).

Iz odgovorov na našeta vprašanja se je torej jasno pokazala želja, da bi se otroci učili neslovenskega jezika svojih staršev v šolah. V raziskavi pa smo tudi ugotovili, da anketiranci jasno zaznavajo tudi potrebo – ne le željo – da bi se otroci v šolah seznanjali s kulturo, zgodovino in jezikom neslovenskih etničnih/narodnih skupnosti, ki živijo v Sloveniji. Kar 67 odstotkov vseh vprašanih namreč meni, da se zdaj otroci v šolah premalo seznanjajo oziroma se sploh ne seznanjajo z jezikom, s kulturo in z zgodovino manjšinskih etničnih skupnosti v Sloveniji. Kar 18 odstotkov Srbov, 12 odstotkov Hrvatov in Bošnjakov ter 10 odstotkov Slovencev meni, da se otroci s tem sploh ne seznanjajo. Da se seznanjajo premalo, pa jih je prepričanih še nadaljnjih 78 odstotkov Bošnjakov, 72 odstotkov Srbov, 64 odstotkov Hrvatov, 58 odstotkov Muslimanov, 52 odstotkov neopredeljenih in 44 odstotkov Slovencev. Da je tovrstnega seznanjanja ravno prav, meni 28 odstotkov vprašanih, med katerimi je največ Slovencev (42 odstotkov) ter najmanj Srbov (8 odstotkov) in Bošnjakov (10 odstotkov). Le dva odstotka vseh sodelujočih menita, da je v šolah seznanjanja z neslovenskim jezikom, kulturo in zgodovino preveč. Ob tem je pomemben podatek, da se otroci 71 odstotkov vseh vprašanih šolajo v Sloveniji, le pri enem odstotku vseh vprašanih se otroci šolajo na območju nekdanje Jugoslavije, medtem ko 25 odstotkov vprašanih nima otrok.

PRAVNI OKVIR IN PRAKSA RABE JEZIKOV V SLOVENIJI

61. člen Ustave Republike Slovenije⁹ iz leta 1991 določa, da ima vsakdo »pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Hkrati pa njen 11. člen opredeljuje vprašanje uradnega jezika v Sloveniji: »Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.« Jeziki, ki jih govorijo naši anketiranci, razen tistih, katerih materni jezik je slovenščina, torej niso uradni jeziki v Republiki Sloveniji. Takšen pravni okvir je potrdil tudi Zakon o javni rabi slovenščine,¹⁰ ki že v 1. členu določa uradni jezik oziroma uradne jezike v Republiki Sloveniji:

(1) Slovenski jezik (v nadaljnjem besedilu: slovenščina) je uradni jezik Republike Slovenije. V njem poteka govorno in pisno sporazumevanje na vseh področjih javnega življenja v Republiki Sloveniji, razen kadar je v skladu z Ustavo Republike Slovenije poleg slovenščine uradni jezik tudi italijanščina in madžarščina in kadar določbe mednarodnih pogodb, ki zavezujejo Republiko Slovenijo, posebej dopuščajo tudi rabo drugih jezikov.

(2) S slovenščino, ki je eden od uradnih jezikov Evropske unije, se Republika Slovenija predstavlja v mednarodnih stikih.

Zakon o javni rabi slovenščine je podobno omejevalen glede rabe jezikov pri uradnem delovanju (5. člen):

(1) Državni organi in organi samoupravnih lokalnih skupnosti, izvajalci javnih služb ter nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o pravicah ali o obveznostih in pravnih koristih posameznikov in organizacij, uporabljajo slovenščino skladno z zakoni, ki urejajo njihove naloge in pooblastila.

(2) Kadar je v postopku pred državnimi organi in organi samoupravnih lokalnih skupnosti, izvajalci javnih služb ter nosilci javnih pooblastil udeleženec tuja fizična oseba, se poleg slovenščine, skladno z zakonom, uporablja tudi tuji jezik.

Raba tujega jezika pri uradnem delovanju je tako omejena na uradno delovanje, ki vključuje tujce. Slovenski državljani pa pri uradnem delovanju lahko uporabljajo le slovenščino, razen na narodnostno mešanih ozemljih, na katerih sta v rabi še italijanščina in madžarščina.¹¹

⁹ Ustava Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 33/91-I, 42/97, 66/00 in 69/04, http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/ustava/ustava.html (19. 9. 2004).

¹⁰ Zakon o javni rabi slovenščine, *Ur. l. RS*, št. 86/04, <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200486&dhid=71249> (24. 9. 2004).

¹¹ Poleg Ustave Republike Slovenije in Zakona o javni rabi slovenščine še 70 področnih zakonov vsebuje določila o rabi jezika (seznam teh zakonov je dostopen na http://www.mk.gov.si/si/zakonodaja/zakoni/slovenski_jezik/podrocni_zakoni/, 10. 12. 2007).

Ob sedanjem modelu varstva narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, ki temelji na ozemeljskem načelu (torej se pravice narodnostnih skupnosti uresničujejo na narodnostno mešanem ozemlju), je neizvedljivo razmišljati o širitvi istega modela varstva jezikovnih pravic na t. i. nove oziroma novodobne etnične skupnosti, ki živijo razpršeno. Takšna poselitev seveda pomeni, da pripadniki več etničnih skupnosti živijo v okviru iste teritorialne enote, kar bi – če bi sledili modelu varstva narodnih manjšin v Sloveniji – zahtevalo uvedbo večjezičnosti. Enostavnejše pa se zdi uresničevanje t. i. jezikovnih pravic manjšin v izobraževanju. Vsaj na ravni osnovnega šolstva že obstaja določena praksa učenja jezikov, kot so hrvaški, srbski, makedonski, albanski in bošnjaški oziroma bosanski.

Kot je pojasnila Vlada RS,¹² dopolnilno oziroma fakultativno učenje maternega jezika za učence migrantov temelji na 8. členu Zakona o osnovni šoli,¹³ na priporočilih Sveta Evrope in Evropske unije in na obsežnih izkušnjah dopolnilnega učenja slovenskega jezika v zahodnoevropskih državah. Drugi odstavek omenjenega 8. člena Zakona o osnovni šoli je posebno pomemben za našo raziskavo, saj določa dopolnilno izobraževanje za otroke v Sloveniji, za katere slovenščina ni materni jezik:

Za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Republiki Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski jezik, se v skladu z mednarodnimi pogodbami organizira pouk njihovega maternega jezika in kulture, lahko pa se dodatno organizira tudi pouk slovenskega jezika.

Takšno dopolnilno učenje jezika po navadi poteka enkrat tedensko (tri do pet ur). Pobudo za ta pouk pa so dala društva Makedoncev, Albancev in Arabcev ter makedonsko in hrvaško veleposlaništvo v Sloveniji.¹⁴ V šolskem letu 2003–2004 se je 52 učencev v Ljubljani, Kranju, Novi Gorici in na Jesenicah učilo makedonskega jezika, 16 učencev v Mariboru srbskega jezika in 35 učencev v Novem mestu, Ljubljani, Mariboru in Radovljici hrvaškega jezika.¹⁵ Za primerjavo: v šolskem letu 1999–2000 se je makedonščino učilo 62 učencev na štirih osnovnih šolah (v Ljubljani, Kranju, Celju in na Jesenicah), 12 učencev pa albanščino, in sicer na eni osnovni šoli v Ljubljani.¹⁶

¹² Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin – *Second report submitted by Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, received on 6 July 2004, ACFC/SR/II(2004)008, [http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2_FRAMEWORK_CONVENTION_\(MONITORING\)/2_Monitoring_mechanism/3_State_reports/2_Second_cycle/PDF_2nd_SR_Slovenia.pdf](http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2_FRAMEWORK_CONVENTION_(MONITORING)/2_Monitoring_mechanism/3_State_reports/2_Second_cycle/PDF_2nd_SR_Slovenia.pdf) (23. 9. 2004), 30. str.

¹³ Zakon o osnovni šoli, *Ur. l. RS*, št. 12/96, 33/97, 59/01 in 71/04, osnovno besedilo dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/online.jsp?urlid=199612&dhid=32251> (25. 9. 2004).

¹⁴ Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin – *Report submitted by the Republic of Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1, of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ACFC/SR(2000)004, submitted on 29 November 2000, [http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2_FRAMEWORK_CONVENTION_\(MONITORING\)/2_Monitoring_mechanism/3_State_reports/1_First_cycle/PDF_1st_SR_Slovenia.pdf](http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2_FRAMEWORK_CONVENTION_(MONITORING)/2_Monitoring_mechanism/3_State_reports/1_First_cycle/PDF_1st_SR_Slovenia.pdf) (21. 9. 2004), 57. odst.

¹⁵ Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin, 30. str.

¹⁶ Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin, 59. odst.

V šolskem letu 2003–2004 sta dve osnovni šoli v Sloveniji kot izbirni tuj jezik ponujali hrvaščino, v pripravi je učni načrt za srbski jezik, sprejeta pa je bila odločitev za pripravo učnih načrtov za makedonski, albanski in bošnjaški oziroma bosanski jezik.¹⁷

Ker je od objavljenih uradnih podatkov, ki jih je Slovenija posredovala Svetovalnemu odboru, ki skrbi za nadzor nad implementacijo Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu manjšin, minilo par let, smo na občinski ravni, in sicer v Mestni občini Ljubljana (MOL), kjer je delež novih manjšin relativno velik glede na veliko večino preostalih občin v Sloveniji, preverili, kako se možnosti učenja neslovenskih maternih jezikov tudi dejansko izvajajo v praksi.

Ponudbo učenja t. i. jugoslovanskih jezikov (hrvaščine, srbsčine, srbohrvaščine, makedonščine, bosanščine, črnogorščine, albanščine) v 46 osnovnih šolah smo preverili s telefonsko anketo (od 13. do 30. novembra 2006).¹⁸ Podatke smo dobili za 45 osnovnih šol (ravnatelj na eni šoli ni bil dosegljiv). Sogovornike smo spraševali, katere tuje jezike ponujajo in v kakšni obliki (kot izbirni predmet, krožek ali fakultativni oziroma dopolnilni pouk). Če maternih jezikov nekdanjih jugoslovanskih narodov na osnovni šoli ne ponujajo, nas je zanimalo, če so katerega od naštetih jezikov kdaj imeli in zakaj ga ne ponujajo več, če razmišljajo o tovrstni ponudbi v prihodnosti, ter o dejavnikih, ki vplivajo na njihovo odločitev (financiranje, kadri, spreminjanje interesa ipd.) (Komac, Medvešek in Roter 2007: 229).

Iz intervjujev je razvidno, da osnovne šole v MOL ne ponujajo jugoslovanskih jezikov, o tem niso razmišljali, niso opazili interesa, niso dobili pobud in nimajo kadrov, če bi do takih pobud prišlo. Samo na dveh osnovnih šolah se je mogoče učiti hrvaščino kot izbirni predmet, na eni osnovni šoli pa je bil ta način zaradi premajhnega zanimanja opuščen in nadomeščen s krožkom. Še dve osnovni šoli pa ponujata prostore za izvedbo učenja hrvaškega in makedonskega jezika, in sicer v organizaciji kulturnih društev. Na nekaj osnovnih šolah so ponudili jugoslovanske jezike (na šestih hrvaščino, na dveh srbsčino, na eni srbohrvaščino in na treh različne jugoslovanske jezike), a je bil interes za njihovo izvedbo premajhen. Ključen dejavnik pri tovrstni ponudbi je že obstoječi učiteljski kader, ki je usposobljen za poučevanje teh jezikov. Idejo za ponudbo učenja jezika je praviloma dal prav učitelj sam. Ravnatelji so tudi pojasnili, da ni bilo dovolj interesa ali pa sploh ni bilo nikakršnega interesa. Na eni osnovni šoli pa interes opažajo, a nimajo učitelja in zato jezika ne ponujajo. Še na dveh osnovnih šolah načrtujejo, da bodo kmalu ponudili hrvaščino kot izbirni jezik (Komac, Medvešek in Roter 2007: 229).

¹⁷ Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin, 49. str.

¹⁸ Za pomoč pri izvedbi ankete iskrena hvala asistentkama Ani Bojinović in Mateji Peter.

Izvedba učenja t. i. jugoslovanskih jezikov v osnovnih šolah v Mestni občini Ljubljana v šolskem letu 2006/07 (N = 45; vir: telefonska anketa, november 2006)

	<i>Ponujeno, a ni bilo interesa</i>	<i>Želja, ideja, da bodo jezik ponudili</i>	<i>Jezik izvajajo</i>	<i>Jezik so izvajali, a ga ne več</i>	<i>Ponujajo prostor za učenje jezika</i>
Hrvaščina	6 šol	2 šoli	3 šole: 1) kot izbirni (17 otrok in en razred) 2) kot krožek (7 otrok)	1 šola: zaradi premalo interesa se predmet ne izvaja več kot izbirni (le kot krožek)	1 šola
Srbščina	2 šoli				
Makedonščina					1 šola
Srbohrvaščina	1 šola				
Vsi jugoslovanski jeziki	3 šole	1 šola ¹⁹			

Vir: Komac, Medvešek in Roter (2007: 230).

Ravnatelji so povedali, da se učenci bolj zanimajo za angleški, francoski, španski in druge privlačnejše jezike in da jugoslovanski jeziki niso zanimivi – ne za priseljence, saj se več naučijo doma, in ne za Slovence; ti jeziki niso prepoznani kot uporabni, nekaj staršev pa je ob omembi možnosti učenja teh jezikov izrazilo tudi do nestrinjanja in odpor (Komac, Medvešek in Roter 2007: 230). Starši najbrž niso želeli, da bi bili njihovi otroci kakor koli stigmatizirani kot pripadniki neslovenskega naroda. Ta razlog se zdi verjeten, če pogledamo mariborsko izkušnjo z učenjem srbskega jezika.

Kot je poročala *Mladina* (Šuljić 2003), je konec leta 2003 46 mariborskih otrok med sedmim in osemnajstim letom začelo obiskovati popoldanski pouk v srbskem jeziku, z naslednjimi šolskimi predmeti: srbski jezik, književnost, zgodovina in glasba. Organizator pouka – Srbsko kulturno društvo Branko Radićević – je na slovesno odprtje sicer vabilo šolskega ministra, vendar še nekaj tednov pred začetkom pouka na ministrstvu za šolstvo »niso bili seznanjeni o pobudi, ki poteka nekaj mesecev, država pa – kot se zdi – noče aktivno sodelovati pri uvajanju bratskega jezika v šole« (Šuljić 2003). Po odzivih na *Mladinini* spletni strani, na katerih je bil objavljen tudi Šuljićev prispevek, pa državni organi niso edini, ki so tovrstnim pobudam nenaklonjeni.

Sicer anonimni odzivi kažejo na veliko stopnjo nestrpnosti do pobude, ki ne posega v pravice večine, niti ne nalaga finančnih obveznosti vsem državljanom. *Mladinini* bralci so tako ugotavljali,²⁰ da ne vidijo smisla, »zakaj bi se otroci učili srbskega jezika kot 'maternega jezika' – saj /.../ so uradni jeziki v Sloveniji slovenščina, italijanščina in madžarščina« in se spraševali o tem, »Zakaj pa bi moral naš šolski sistem skrbeti za identiteto nekih Srbov?! /.../ Če je že potreben dodaten pouk, naj bodo to slovenska književnost, jezik in literatura. Konec koncev živimo v Sloveniji in ne v Srbiji.« Ker ne gre samo za učenje jezika, ampak tudi za književnost, zgodovino in glasbo, je neki bralec ugotovil, da to nikakor »ni učenje tujega jezika, ampak pranje možganov z mitološko zgodovino srbskega naroda.«

¹⁹ Obstaja interes za učenje jugoslovanskih jezikov, a nimajo kadra.

²⁰ Vsi navedki so dostopni na: <http://www.mladina.si/teknik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica-suljic/> (23. 8. 2004). Vsi navedki so lektorirani in po potrebi opremljeni s sičniki in šumniki.

Dokler bodo državljani Slovenije, ki se jim takšen pouk zdi pohvalen, v manjšini, je vsakršna razprava o ustrezni jezikovni politiki v okviru razprave o slovenski integracijski politiki močno omejena. Za uspešno integracijsko politiko je namreč ključno zagotavljanje ozračja strpnosti, spoštovanja različnih kultur, jezikov ali običajev in predvsem spoštovanje človekovih pravic posameznikov, ki v sodobni mednarodni skupnosti nedvomno vključujejo tudi pravico do ohranjanja posameznikove identitete – torej jezika, kulture, veroizpovedi, in sicer ne glede na to, ali je posameznik pripadnik večinskega naroda ali pa manjšinske etnične oziroma narodne manjšine v neki državi.

Na podlagi analize percepcij anketiranih v raziskavi PSIP lahko ugotovimo, da ključni dejavnik polnopravnega vključevanja v slovensko družbo ostaja slovenski jezik. Samoocena znanja naštetih jezikov v raziskavi PSIP pa ne zbujajo prevelikega zadovoljstva. Jezik je namreč pogosto prvi znak manjšinskosti, kar pogosto vodi do težav pri vključevanju v slovensko družbo, tudi do neenake obravnave. Poleg pomena slovenskega jezika je raziskava PSIP pokazala, da se v Sloveniji ohranjajo tudi neslovenski materni jeziki. Ker pripadniki neslovenskih skupnosti jeziku kot kazalniku etnične identitete dajejo velik pomen, se tako razvijajo oziroma ohranjajo tudi nove etnične skupnosti, ki pa nimajo veliko institucionalnih možnosti, da sistematično ohranjajo in razvijajo svojo identiteto. Možnosti so omejene tako zaradi razpršene poselitve kot zaradi odnosa večinskega prebivalstva in političnih elit, ki doslej niso pokazale kakšne posebne zavzetosti ali naklonjenosti za izboljšanje možnosti za ohranjanje posebne identitete novih manjšinskih skupnosti. Kot je pokazala raziskava PSIP, pripadniki teh skupnosti izražajo željo, da bi se njihovi otroci lahko naučili tudi neslovenskega maternega jezika, in sicer v okviru šolskega programa – v praksi se ta želja, tudi zaradi različnih pritiskov in slabšalnih poimenovanj govorcev teh jezikov, ne izraža vedno nedvoumno in na enak način kot v anonimnem in prostovoljnem anketiranju. Nenazadnje bi bilo negovanje znanja nekdanjih jugoslovanskih jezikov, ki se iz generacije v generacijo hitro izgublja, dobrodošlo tudi pri izvrševanju deklariranih zunanjepolitičnih interesov Republike Slovenije na Zahodnem Balkanu oziroma v Jugovzhodni Evropi. Z vidika posameznika in družbe pa so seveda pomanjkljive jezikovne kompetence slaba popotnica za razvoj in poklicno uspešnost.

UPORABLJENI VIRI

Sekundarni viri

- Bostock, W. W. (1997) Language grief: a 'raw material' of ethnic conflict. *Nationalism & Ethnic Politics* 3(4), 94–112.
- de Varennes, F. (1996) Autonomy, human rights and protection of minorities in Central and Eastern Europe. V *Local self-government, territorial integrity and protection of minorities. Proceedings of the UniDem Seminar organised in Lausanne on 25–27 April 1996 in co-operation with the Swiss Institute of Comparative Law*, 217–48. Strasbourg: European Commission for Democracy through Law, Council of Europe.
- Fisher, S. (1999) »Strengthening national identity: the politics of language and culture in post-independence Slovakia and Croatia.« The Fourth Annual Convention of the Association for the Study of Nationalities. New York, 15–17 April.
- King, C. (1997) Policing language: linguistic security and the sources of ethnic conflict. *Security Dialogue* 28(4), 493–6.
- Komac, M. (2005) Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V M. Komac in M. Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, 205–34. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, M., M. Medvešek in P. Roter (2007) *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!?: študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Roter, P. (2001) Locating the »minority problem« in Europe: a historical perspective. *Journal of International Relations and Development* 4(3), 221–49.
- Roter, P. (2003a) Language issues in the context of 'Slovenian smallness'. V F. Dafary in F. Grin (ur.) *Nation-building, ethnicity and language politics in transition countries*, 211–41. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute.
- Roter, P. (2003b) Managing the 'minority problem' in post-Cold War Europe within the framework of a multilayered regime for the protection of national minorities. V A. Bloed, R. Hofmann, J. Marko, J. Mayall in M. Weller (ur.) *European yearbook of minority issues, Volume 1, 2001/2*, 85–129. The Hague: Kluwer Law International.
- Schopflin, G. (1996) Aspects of language and ethnicity in Central and Eastern Europe. *Transition* 2(24), 6–9, 64.
- Sito Sucic, D. (1996) The fragmentation of Serbo-Croatian into three new languages. *Transition* 2(24), 10–13.
- Statistični urad RS (2003) *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: Popisi 1921–2002*. Posebne publikacije, št. 2, Ljubljana, http://www.stat.si/doc/pub/sestava_preb_slo.pdf (12. 9. 2004).
- Šuljić, T. (2003) Pouk srbsčine v Mariboru: Cirilica v slovenskih šolah. *Mladina*, 3. november, http://www.mladina.si/tednik/200344/clanek/uvo-manipulator-tomica_suljic/ (23. 9. 2004).

Primarni viri

- Drugo poročilo Slovenije iz leta 2004 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin – *Second report submitted by Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, received on 6 July 2004, ACFC/SR/II(2004)008, [http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION_\(MONITORING\)/2._Monitoring_mechanism/3._State_reports/2._Second_cycle/PDF_2nd_SR_Slovenia.pdf](http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION_(MONITORING)/2._Monitoring_mechanism/3._State_reports/2._Second_cycle/PDF_2nd_SR_Slovenia.pdf) (23. 9. 2004).
- Haaška priporočila glede izobraževalnih pravic narodnih manjšin & Pojasnilo – *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 1996, http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_en.pdf (22. 9. 2006).
- Poročilo Slovenije iz leta 2000 o izvajanju Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin – *Report submitted by the Republic of Slovenia pursuant to Article 25, Paragraph 1, of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ACFC/SR(2000)004, submitted on 29 November 2000, [http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION_\(MONITORING\)/2._Monitoring_mechanism/3._State_reports/1._First_cycle/PDF_1st_SR_Slovenia.pdf](http://www.coe.int/T/e/human_rights/Minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION_(MONITORING)/2._Monitoring_mechanism/3._State_reports/1._First_cycle/PDF_1st_SR_Slovenia.pdf) (21. 9. 2004).
- Ustava Republike Slovenije, *Ur. l. RS*, št. 33/91-I, 42/97, 66/00 in 69/04, http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/ustava/ustava.html (19. 9. 2004).
- Zakon o javni rabi slovenščine, *Ur. l. RS*, št. 86/04, <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200486&dhid=71249> (24. 9. 2004).
- Zakon o osnovni šoli, *Ur. l. RS*, št. 12/96, 33/97, 59/01 in 71/04, osnovno besedilo dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=199612&dhid=32251> (25. 9. 2004).

**PERCEPCIJE PRISELJENCEV IN POTOMCEV
PRISELJENCEV O KULTURNI RAZSEŽNOSTI
INTEGRACIJSKEGA PROCESA**

Mojca Medvešek

UVOD

Zaradi naraščajoče kulturne oziroma etnične pluralnosti so sodobne države postavljene pred vprašanje, kako učinkovito upravljati družbo. Mednarodne konvencije in listine¹ v vedno večji meri omogočajo priseljencem, da v državi sprejemnici postavljajo zahteve po priznanju posebne kulturne ali etnične skupnosti, hkrati pa se t. i. nove manjšinske skupnosti organizirajo kot transnacionalne diaspore, ki vzdržujejo vezi z državo izvora in tudi s priseljenjskimi skupnostmi v drugih državah. Oboje posledično pomeni, da model asimilacije za pripadnike novih manjšinskih skupnosti ni več ustrezen. V novih okoliščinah se med večinskim narodom in novimi manjšinskimi skupnostmi lahko pojavijo razlike v pričakovanjih ali zahtevah, ki jih oboji izražajo glede jezikovnih pravic, političnega predstavnštva, kulturnega delovanja, izražanja verske pripadnosti etničnih skupnosti.² Tako je med večjimi izzivi sodobnih demokratičnih družb gotovo iskanje ustreznega modela integracijske politike oziroma politik priseljencev oziroma novih manjšinskih skupnosti, ki bi omogočal izgradnjo in ohranitev družbene kohezije. Mnogokrat je že bilo povedano, da celovita integracijska politika vsebuje dva ključna elementa: vključevati mora vse tri

¹ Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. februarja 1995, v veljavi od 1. februarja 1998, ETS No. 157; Deklaracija OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam 47/135 (Annex), 18. december 1992; Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, Strasbourg, 5. november 1992, v veljavi od 1. marca 1998. Priporočila Sveta Evrope: Priporočilo (*Recommendation on the rights of minorities*) št. 1134, (1990); Priporočilo (*Recommendation on an additional protocol on the right of national minorities to the European Convention on Human Rights*) št. 1201 (1993); Priporočilo (*Recommendation on the protection of the rights of national minorities*) št. 1255 (1995).

² V zvezi s tem lahko omenimo javno pobudo v Sloveniji živečih Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki jo je 14. oktobra 2003 na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti pri Svetu Evrope predstavila Koordinacija zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji. Predstavniki v Sloveniji živečih skupnosti (pripadnikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države) so tako dali pobudo in predlagali Državnemu zboru Republike Slovenije, »da sproži in izpelje postopek za spremembo Ustave Slovenije, tako da bomo tudi mi, Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Republiki Sloveniji: nominalno uvrščeni v besedilo Ustave Republike Slovenije in ustavno opredeljeni kot narodne skupnosti/narodne manjšine v Republiki Sloveniji«. (Koordinacija zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji: Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Sloveniji. Prebrano na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope, Dvorana Uniona, v Ljubljani, 14. oktobra 2003). – Leta 2007 (9. oktobra) je bila v prostorih Hrvaškega doma v Ljubljani organizirana tiskovna konferenca Koordinacije zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, ki je po štirih letih ponovno predstavila svojo pobudo po ustavnem priznanju in priznanju drugih narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji. Predsednik dr. Ilija Dimitrijević je obvestil javnost o dosedanjem delovanju Koordinacije in o zastavljenih ciljih. Kot primarni cilj so predstavili preprečevanje asimilacije, pri čemer so poudarili tri področja: učenje maternega jezika kot fakultativni predmet v osnovnih in srednjih šolah, kjer je za to izražen interes; dostop do medijev, s pomočjo katerih bi lažje promovirali svojo kulturo in jezik; celovito in dolgoročno financiranje delovanja kulturnih društev, ki jih organizirajo pripadniki narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije (Baltić 2007).

razsežnosti integracijskega procesa (strukturno, kulturno ter interakcijsko), potreben pa je tudi konsenz (soglasje) večinskega naroda ter pripadnikov novih manjšinskih skupnosti o modelu integracije. V pričujočem poglavju se bomo osredotočili samo na pregled stališč pripadnikov novih manjšinskih skupnosti o kulturni razsežnosti integracijskega procesa.

Priseljenci (nove manjšinske skupnosti) se v državi sprejemnici – pri vključevanju v družbeno strukturo – najprej soočijo z drugačnim kulturnim repertoarjem domačinskega prebivalstva. Sodobna mobilnost prebivalstva, prepustnost mej, globalizacija, medijska podprtost družb do neke mere prinašajo univerzalizacijo kulturnih usmeritev, kar pomeni, da lahko obstajajo celo večje razlike med starostnimi generacijami znotraj posamezne družbe kot pa med priseljenci in domačinskim prebivalstvom. Pa vendar se priseljenci ob prihodu v novo okolje soočajo z mnogimi kulturnimi posebnostmi, kot so na primer jezik, drugačen način komuniciranja, drugačne vrednote, drugačni moralni kodi, nenapisana pravila obnašanja, drugačen način in hitrost življenja. Zaradi tega je pogoj za učinkovito vključevanje in participacijo priseljencev v družbeno strukturo države sprejemnice do neke mere sprememba ali prilagoditev njihovega izvirnega kulturnega koda. Seveda tudi prisotnost priseljske populacije ni kulturno in religiozno nevtralna. Priseljenci s seboj prinesejo, med drugim, tudi svojo vizijo sveta, tradicije, zgodovino, vsakodnevne prakse, vrednote, moralni sistem in simbole. To so njihove nepogrešljive identitete reference, identitetni sistemi, ki jih uporabljajo kot posamezniki in kot skupnosti. Pri tem je treba upoštevati, da je obstoj idealnotipske ločnice: na eni strani kultura večinskega naroda in na drugi strani kultura priseljencev, problematičen. Meje med posameznimi kulturami tudi zaradi značilnosti sodobnega življenja niso več ostre in ni mogoče reči, da priseljenec izbira med samo dvema različnima kulturama. Poleg tega sčasoma večjemu delu priseljencev in njihovih potomcev uspe postati na nek način dvokulturn in dvojezičen, kar pomeni, da lahko ustrezen kod uporabljajo glede na situacijo, v kateri se nahajajo. Pri analizi podatkov nam bo kot podlaga za kulturne razlike, ki je v integracijskem procesu relevantna za priseljence, rabila etnična pripadnost.³ Osredotočili se bomo na preučevanje, kako pripadniki novih manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije doživljajo kulturno razsežnost integracijskega procesa, ki jo razumemo na eni strani kot (kulturno in jezikovno) prilagajanje novi družbeni stvarnosti ter na drugi kot družbeno integriranost njihovega izvirnega jezika, kulture in veroizpovedi, ob upoštevanju, da pojem integracije implicira prakticiranje kulturne usmeritve novih manjšinskih skupnosti tudi v javni sferi, v nasprotju z asimilacijo, ki temu ni naklonjena.

³ V sodobnejših interpretacijah je etničnost razumljena kot način delovanja in predstavljanja, navezuje pa se na odločitev posameznika, da označi sebe ali druge simbolno kot nosilce neke kulturne identitete. Simboli, ki jih uporabi v ta namen, so običajno vzeti iz vsakodnevnega življenja in ne samo iz izdelanih ritualov in ceremonij. Posledica tega je, da si posameznik pri oblikovanju etnične identitete lasti neko kulturo oziroma njene elemente. To pomeni, da se običajno identificira z določenim nizom kulturnih elementov in hkrati distancira od drugih nizov kulturnih elementov. Takšna kontrastnost pa ni nujna. Ne smemo se zadovoljiti s predpostavko, da je etničnost enostavno posplošena med članke skupnosti in ni vključena v njihove samopercepcije drugače kot nosilka določene etnične identitete. Ko razmišljamo o sebi, kdo smo, ta razmislek vsebuje nekaj več kot le negativno refleksijo, kdo nismo. Je stvar avtobiografije, vključuje stvari, ki jih vemo o sebi, značilnosti, za katere verjamemo, da jih imamo itd. Tako se notranja heterogenost skupnosti ohrani, čeprav je zamaskirana s skupnimi simbolnimi formami (Cohen 2001).

O KULTURNI RAZSEŽNOSTI INTEGRACIJSKEGA PROCESA

Ko govorimo o kulturni razsežnosti integracijskega procesa, kulturo obravnavamo v njenem širšem pomenu. V tem smislu je za pojem kulture primerna opredelitev, kot sta jo oblikovala Ember in Ember (1990) in sicer kot »nizi naučenih vedenj, prepričanj, stališč, vrednot ali idej oziroma idealov, ki so značilni za posamezno družbo ali populacijo« (Ember in Ember v Blij, 1993). K temu pa bi dodali še opredelitev kulture, ki vključuje prepričanja posameznikov (religiozna, politična itd), institucije (zakonodajne, vladne ...) in tehnologijo (veščine, opremo itd.) in je širša od nekaterih antropoloških definicij, ki omejujejo koncept kulture na interpretacijo človeške izkušnje in vedenja kot produkta pomenskih simbolnih sistemov (Blij 1993). Lahko bi tudi rekli, da gre pri kulturi za skupke med seboj povezanih korpusov znanja o komuniciranju, vsakodnevnih življenjskih praksah, ekonomiji, organizaciji družbenih odnosov itd., ki so entitete, zakoreninjene v dejavnostih in se prenašajo med generacijami kot relativno samostojni kulturni sistemi ali 'sistemski kulturni vzorci' (*systemic culture patterns*) (Kroeber in Kluckhohn 1963).

Pri ohranjanju kulture gre torej v bistvu za vprašanje medgeneracijskega prenosa. To pa je zelo kompleksna tematika. Vprašanja, kot so: kako se kultura prenaša iz ene generacije v drugo, ali je kultura koncept, ki se v celoti nauči, pridobi, ali so določeni aspekti kulture instinktivni in tako del genetike (dednih lastnosti) itd., presegajo namen tega poglavja. Lahko le rečemo, da se specifična kultura vzdržuje in obnavlja s prenosom njenih vsebin iz ene generacije v drugo. Pri čemer prenos kulture nikoli ni in ne more biti popoln ali celovit. Ker se kultura oblikuje in preoblikuje z nenehno interakcijo med posamezniki, skupnostmi in njihovim družbenim okoljem, prenos med generacijami nikoli ne pomeni natančne reprodukcije kulture. Prenos kulture je neko vmesno stanje med popolno reprodukcijo, kar bi pomenilo, da med starši in njihovimi potomci ni razlik, in popolnim neuspehom reprodukcije v smislu, da med mlado in staro generacijo ni podobnosti. Uresničitev obeh ekstremnih polov bi bila problematična. Popolna reprodukcija ne bi omogočala nobenih novosti oziroma sprememb in s tem sposobnosti odziva na nove situacije, medtem ko neuspela reprodukcija ne bi omogočala koordiniranega delovanja med generacijami.

Pri priseljencih se s preselitvijo in z novim življenjem v državi sprejemnici pravzaprav »prekine običajen« medgeneracijski prenos kulture. Preselitev družino in njene člane postavi v nove pogoje, ki povzročijo naglo in globoko družbenokulturno spremembo. Nekaj o konkretni kulturni spremembi, ki so jo doživeli ob priselitvi v Slovenijo, nam je povedala ena med intervjuvankami.⁴

Intervjuvanka 9 (1982, gimnazijska maturantka):

Moj oče je diplomiral malo za tem, ko sem se rodila. Potem štiri leta ni dobil službe v Beogradu. Ni dobil službe kot /zdravnik, op. M. M./, nikjer. Kupil je /medicinsko opremo, op. M. M./ na kredit in je potem doma delal. Živel smo zelo slabo, katastrofa. Živel smo v eni sobi. Mami je delala v robnim kučama Beograd, kar je bilo

⁴ Osebnih intervjujev so bili opravljeni leta 2007 v okviru projekta Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji.

takrat zakon. Valjda onadva, mislim ..., foter je bil tud bl tko, nič preveč se mu ni dal ... sta pa imela družbo v Beogradu, veliko prijateljev, to je bil takrat center sveta. Tako jih jaz doživljam, kadar mi o tem pripovedujeta, bili so študentje, žuri vsak dan, veliko se je dogajalo. Potem pa je mami rekla, zdaj pa dovolj, pojdi v službo, delat. Dobil je tri ponudbe, eno v Kanadi, eno v Južnoafriški republiki in eno v /manjšem mestu v Sloveniji, op. M. M./ . Ker se moj oči boji letenja, je šel v Slovenijo. Eno leto je bil v tukaj sam, brez naju. Večinoma je varčeval za vlak, da naju je lahko obiskoval. Najprej je bil /zdravnik, op. M. M./ v /zdravstveni ustanovi, op. M. M./, kjer ni zaslužil kaj dosti denarja. Čez eno leto sva prišli še midve z mami. In potem je bila moja edina želja, od že kar kmalu po prihodu, kakšna dva meseca po tem, ko smo prišli v Slovenijo, da dobim sestro.

Jaz sem bila stara štiri leta in sem že znala brati in pisati, ampak v cirilici. In ko sem šla v vrtec, so mi rekli, da je n h, da je v b. 'Kako mami?' Sploh pa starša sta doživela kulturni šok. V /manjšem slovenskem mestu, op. M. M./ je takrat obstajal ena gostilna. Nikjer nobenga. Prišla sta iz Beograda v /manjše mesto v Sloveniji, op. M. M./, kjer ni bilo nič. Ko prideš iz Beograda, kjer vse živi noč in dan, ... mami je padla v depresijo. Eno leto ni mogla najti službe. Potem jo je dobila. V službi se je soočila z nestrpnostjo, 'pejdi nazaj v Srbijo'. Mami /ima fakultetno izobrazbo, op. M. M./ je v podjetju, kjer je dobila službo, doživela veliko nestrpnosti. Jaz sem bila takrat majhna in tega nisem občutila. Pozneje mi je mami o tem pripovedovala. Na primer, sodelavka je zjutraj vsem ostalim sodelavcem – Slovencem – prinesla tortice, samo moji mami ne. ... Stvari so počasi stekle.

Jaz sem živela samo zato, da dobim sestro. Takrat sem razmišljala tako, da če jo bo rodila moja mami, potem bo to taka oseba kot sem jaz. Ne bo toliko drugačna. Sama sem bila toliko drugače vzgajana, da je bilo meni tukaj tko grozno. Na primer mene so učili tako, da ko pridem v trgovino, jaz ne smem sebi kupiti, če nimam za vse ostale. Tukaj pa sem prišla v trgovino in je vsak sebi nekaj kupil, jaz pa sebi nisem smela, čeprav sem imela na primer za tri lizike, nas je bilo pa pet. Res mi je bilo čudo. Slovenščino sem se pa takoj naučila, v treh mesecih. Mami in oči sta imela več težav s slovenščino. Oče se je še nekaj naučil, mami pa ne. Mislim, da ona enih pet let ni hotela govoriti slovensko. Zdaj je v redu. Ima svojo firmo, zaposlene. Zdaj se oba zavedata, da ne bi mogla imeti življenja kot ga imata, če ne bi prišla sem. Imata veliko prijateljev, Slovencev.

V vsaki skupnosti je vertikalni medgeneracijski prenos etničnih elementov – v katerem igrajo osrednjo vlogo družina oziroma starši – prvi, ki posreduje otrokom specifične etnične elemente, vrednote ter tradicije in je bistven za ohranjanje kulturne dediščine v novi generaciji. Na ohranjanje kazalnikov etničnosti v družini ali skupnosti pa ne vpliva samo vertikalni prenos med generacijami, ampak tudi horizontalni, ki vključuje zlasti vplive vrstnikov, vzgojno-izobraževalnega sistema ter množičnih medijev in ustreza procesu kulturnega učenja ter prilagajanja družbenemu okolju. Pri priseljencih se zaradi preselitve v novo družbeno okolje prekinejo do tedaj obstoječe vertikalne in horizontalne poti prenosa kulture in se vzpostavijo nove (Berry idr. 1992). V novem družbenem okolju v »priseljenskih« družinah starševski modeli tekmujejo z družbenimi (okoljskimi), ki so pogosto obravnavani kot bolj privlačni ali prestižni. Čeprav družina in s tem vertikalni medgeneracijski pre-

nos ostaja ključen za ohranjanje izvirne kulturne dediščine, nadaljnje ohranjanje etničnih kazalnikov ni odvisno samo in predvsem od družine, temveč še od drugih sekundarnih medijev socializacije ter vrste drugih dejavnikov, kot so demografska struktura priseljenke skupnosti, ekonomskih, kulturnih, političnih pogojev in okoliščin, torej družbenega konteksta. Vendar pa v priseljenkih skupnostih horizontalen kulturni prenos večinoma predstavlja proces učenja in sprejemanja kulture okolja v državi sprejemnici, ki poteka predvsem s pomočjo stikov z vrstniki in v procesu vzgoje in izobraževanja ter preko medijev. Kadar se medgeneracijski prenos izvirne kulturne dediščine in etničnih kazalnikov ne zgodi, posameznik nima ugodnih izhodiščnih možnosti za ohranitev etničnosti staršev.

Ohranjanje etnične dediščine (kultura, vrednote in norme, jezik itd.) je povezano s percepcijo statusa posameznika in skupnosti, kateri pripada, v primerjavi s statusom večinskega naroda. Če posameznik (priseljenec oziroma potomec priseljencev) ni zadovoljen s svojim statusom oziroma statusom etnične skupnosti, ki ji pripada, in mu ni omogočena družbena mobilnost ob hkratnem vzdrževanju etničnih značilnosti, so mu na voljo trije možni (prevladujoči) scenariji. Prva možnost je opuščanje elementov etnične skupnosti, ki ji izvirno pripada, in prevzemanje elementov večinske skupnosti v državi sprejemnici.⁵ Druga možnost je obstoj etnične identitete brez očitnega izkazovanja etnične pripadnosti ali skupinske participacije. O tem govori Gans (1979, 1992), ko opredeljuje simbolno etničnost kot možnost, da pripadniki neke skupnosti v več generacijah ohranjajo občutke pripadnosti določeni etnični skupnosti brez participacije v etničnih oziroma kulturnih organizacijah ali prakticiranja etnične kulture. Tretja možnost pa je revitalizacija etnične identitete, saj lahko etničnost in etnična identifikacija poleg zatona doživita tudi ponovno oživitev.

Svoj pogled na identitetna iskanja mladih je predstavila intervjuvanka 1 (1981, visoka izobrazba):

/.../ Preko svojega partnerja imam precej stika s pedagogi, ki se ukvarjajo z otroki od vrtca pa do srednje šole /.../ ko si otroci oblikujejo identiteto v času srednje šole, zelo iščejo neko svojo identiteto in nekateri, ki imajo samo priimek tak, da jih veže na nek prostor na zemlji, začnejo zelo instrumentalno, nazaj se zanimati o tem, kdo in kaj so. 'Jaz sem zdaj musliman, jaz bom zdaj molil in se bom petkrat na dan obračal proti Meki', pa pojma nima zakaj se gre, sploh nič ne ve, samo zato, da nekaj počne, da bi bil drugačen, lahko bi bil raver ali pa musliman. Zelo zanimiva, zanimiva identitetna vprašanja. Drugi pa na primer, ki so res, ki so vzgojeni na tak način, prilagojeno slovenskem okolju, ampak patriarhalne, kulturne vzorce ohranjajo na zelo miren in neizrazit način, imajo svoje praznike, svoje načine obhajanja teh praznikov, ampak na način, ki je integriran v skupnost. Če si ti športnik, ne moreš stradati 40 dni, če imaš v šoli obveznosti, ne moreš obiskati svoje družine 500 km stran od doma, kjer si in podobno. Tisti, ki so zelo zmerni, prakticirajo svoje načine in jih prenašajo na potomce, na drugi strani pa lahko kateri, ki sploh niso nikoli bili integrirani v svojo primarno skupnost, pa kar naenkrat se zdaj spomnijo iz čisto posebnih razlogov, da bi rad bil neki posebnega in začnejo ... Take primere slišim, ko mi kdo pove: 'Veš kaj se je zdaj moj spomnil ...'.

⁵ Naraščanje števila prebivalcev, ki se na subjektivni ravni ne opredeljujejo več kot pripadniki manjšinske etnične skupnosti, označimo s procesom asimilacije, ki lahko postopno vodi v njeno izginjanje.

Razumevanje etnične identitete kot fleksibilne, dinamične in ne fiksne kategorije poudarja, da posameznik ni samo kulturni produkt, ampak tudi aktivni producent kulture. To ne pomeni, da si lahko glede na svoj trenutni navdih izbere, prevzame ali ustvari katerokoli etnično ali kulturno identiteto. V tem smislu je vedno omejen tudi s percepcijami drugih, oziroma s tem, kako njegovo etnično ali kulturno identiteto vidijo in sprejemajo drugi. Hkrati se vedno več posameznikov opredeljuje večkulturno, večetnično. V povezavi s tem želimo predvsem preveriti, kakšen je odnos priseljencev in njihovih potomcev⁶ s področja nekdanje Jugoslavije do treh pomembnih elementov kulturne razsežnosti integracijskega procesa: kulturnih društev kot institucionalnih nosilcev kulture, jezika in veroizpovedi.

Delovanje kulturnih društev

Za ohranjanje, potrjevanje in obnavljanje etnične identitete so potrebni tudi simboli, obredi, druženja itd., pri čemer igrajo pomembno vlogo razna kulturna, športna, verska društva, združenja in organizacije, lokalne samouprave itd., v katerih se združujejo pripadniki etničnih skupnosti. Večina kulturnih društev novih manjšinskih skupnosti je nastala v občutljivem družbenem kontekstu, v prvih letih po osamosvojitvi Slovenije, ko so pripadniki novih manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije svoj status občutili kot radikalno drugačen. Del pripadnikov novih manjšinskih skupnosti je za izboljšanje svojega družbenega položaja ter za doseganje »pozitivne« identitete uporabil asimilacijo, del njih je etnične kazalnike ohranjal v svojem zasebnem življenju (v krogu družine, prijateljev), del njih pa je čutil potrebo po bolj organiziranem ohranjanju izvirne etnične identitete, kar je vodilo v ustanovitev društev. Ustanovitev kulturnih društev, ki združujejo posameznike glede na njihovo izvirno poreklo, skupno kulturo oziroma etnično pripadnost, ne pomeni nič drugega kot to, da so začetnim neformalnim druženjem dodali bolj formalno strukturo. Društva ponujajo prostor in omogočajo priložnosti za medsebojno druženje, izmenjavo informacij, ustvarjanje socialne mreže, negovanje solidarnosti, ohranjanje specifičnih kulturnih elementov, tradicij, jezika in nenazadnje tudi negovanje vezi med državo izvora in državo sprejemnico. S svojim delovanjem skrbijo za uresničevanje in zagotavljanje pravic priseljencev in njihovih potomcev, hkrati pa predstavljajo svoje interese tudi političnim in ekonomskim akterjem. Ustanavljanje in delovanje kulturnih društev, ki omogočajo ohranjanje in razvoj kulture etničnih manjšin, je opredeljeno v slovenski ustavi in zakonodaji.

V Sloveniji je izražanje kulturne pripadnosti ustavno zajamčena pravica,⁷ zato so na Ministrstvu za kulturo ustanovili poseben oddelek za kulturno dejavnost itali-

⁶ V populacijo potomcev priseljencev so vključeni: potomci priseljencev, rojeni v Sloveniji, katerih vsaj en starš je priseljenec z območja nekdanje Jugoslavije, in potomci priseljencev, ki so se v Slovenijo priselili do petnajstega leta starosti, so v Sloveniji obiskovali osnovno šolo in katerih vsaj en starš je priseljenec z območja nekdanje Jugoslavije.

⁷ Slovenska ustava v 61. členu obravnava izražanje narodne in kulturne pripadnosti in pravi: »Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo« (Ustava Republike Slovenije 1998 (1991)).

janske, madžarske in romske skupnosti ter drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev,⁸ s pomočjo katerega ministrstvo soustvarja – sicer v skromnem obsegu – pogoje za kulturno dejavnost novih manjšinskih skupnosti, ki jih te večinoma izvajajo v lastnih kulturnih društvih. Leta 2004 je bil tudi sprejet *Nacionalni kulturni program (NPK) 2004–2007*,⁹ v katerem je poudarjen kulturni pluralizem, ki je »že vgrajen v slovensko kulturo« (str. 3), in spodbujanje kulturne raznolikosti kot pomemben cilj kulturne politike,¹⁰ pri čemer igrajo kulturna društva pomembno vlogo.

Za delovanje društev sta pomembna še dva zakona: Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (*Ur. l. RS*, št. 96–4807/02)¹¹ in Zakon o društvih (*Ur. l. RS*, št. 60/95, 89/99 in 61/06), ki društvom na različnih področjih kulturnih dejavnosti omogočata pridobitev statusa društva v javnem interesu na področju kulture, če njihovo delovanje presega uresničevanje interesov njihovih članov in je splošno koristno. S tem naj bi društva pridobila enakopravnejši položaj, omogočen naj bi bil vpliv civilne družbe na reševanje pomembnih družbenih vprašanj ter njena participacija pri odločitvah, povezanih z javnimi sredstvi in pri izvajanju dejavnosti v javnem interesu. Med društvi, ki jih organizirajo pripadniki novih manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, sta do aprila leta 2007 dve društvi pridobili status društva v javnem interesu, tj. Društvo Srpska zajednica – Društvo Srbska skupnost in folklorno makedonsko društvo Vardarka iz Makedonije.

⁸ Posebni program za kulturno dejavnost italijanske in madžarske narodne skupnosti je bil na Ministrstvu za kulturo vzpostavljen leta 1974 (Čurin Radović 2002). Leta 1992 je prišlo do prve razširitve programa – v njegovem okviru so bili prvič obravnavani tudi predlogi priseljenjskih društev, ki so prispeli na Ministrstvo za kulturo. Naslednje leto, 1993, je program zajel še kulturno dejavnost romske skupnosti. Leta 1998 je bil formalno vzpostavljen poseben manjšinski oddelek, in v sektorju kulturnometniških programov. Takrat je prišlo do preimenovanja naslova posebnega programa v delu, ki se nanaša na priseljence, z dodatkom »drugih manjšinskih skupnosti«. Leta 2001 je postal oddelek samostojna organizacijska enota, s čimer so bile tudi v organizacijskem smislu potrjene specifičnosti programa, ki ga obravnava. – Zgodovinski pregled kaže, da je bila manjšinska kulturna politika sestavina kulturne politike že od leta 1974 in da se je posebni kulturni program razvijal v dveh smereh. Širilo se je zajetje socialnih skupin z »manjšinskim statusom«, ki so na področju kulture potrebovale posebne storitve, kar je povezano tudi z vse večjim zavedanjem kulturnih pravic, poglobljale pa so se posebnosti programa v smislu, da so se v dialogu z manjšinskimi etničnimi skupnostmi izpopolnjevali (specializirali) posebni ukrepi (normativni, organizacijski, finančni) (Čurin Radović 2002).

⁹ Državni zbor Republike Slovenije je na podlagi 107. člena v zvezi s 109. členom Poslovnika državnega zbora (*Ur. l. RS*, št. 35/02) ter v zvezi z 10. in 11. členom Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo (*Ur. l. RS*, št. 96/02) na seji dne 27. februarja 2004 sprejel Resolucijo o nacionalnem programu za kulturo 2004–2007.

¹⁰ Nastal je tudi že osnutek NPK za obdobje 2008–2011, v katerem so opredeljeni cilji in ukrepi kulturne politike za naslednja štiri leta in se nanašajo tudi na priseljence oziroma potomce priseljencev (NPK 2008–2011: 34, Internetna stran MK: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Zakonodaja/Predlogi_zakonov/osnutek_NPK.pdf).

¹¹ Zakon, ki je začel veljati 29. novembra 2002, v 8. členu določa javni interes za kulturo in opredeljuje izhodišča in dokumente za določanje javnega interesa za kulturo ter poudarja pomen kulturne raznolikosti. Javni interes za kulturo naj se uresničuje z zagotavljanjem pogojev zanjo. V 65. členu je opredeljeno, kateri javni zavodi, kulturni programi in kulturni projekti so glede financiranja v pristojnosti države. Naloga države je, da (poleg italijanske in madžarske narodne skupnosti ter Romov) financira tudi kulturno integracijo manjšinskih skupnosti in priseljencev, »če njihovi kulturni programi oziroma projekti presegajo lokalni pomen«. Financiranje kulturne integracije manjšinskih skupnosti in priseljencev je tudi naloga občin (66. člen).

Društva svoje delovanje delno financirajo z lastnimi sredstvi (donacije), delni sofinancerji so še Ministrstvo za kulturo,¹² Javni sklad Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti ter lokalne skupnosti. Predstavniki društev pogosto poudarjajo nezadostno financiranje kulturnih dejavnosti etničnih manjšin in opozarjajo, da obstoječi program financiranja kulturnih (umetniških) projektov za manjšinske skupnosti ni zadosten za ohranjanje manjšinskih kultur v Sloveniji in kot tak ne prispeva dovolj k razvoju in utrjevanju interkulturalizma v družbi. Bolj kot projektno financiranje umetniških del oziroma projektov posameznih pripadnikov etničnih skupnosti bi potrebovali kontinuirano financiranje delovanja društev, kar bi omogočalo ohranjanje in prenos jezika, tradicij, kulture. Poleg tega izražajo potrebo po ustanovitvi javnega ali zasebnega zavoda (za opravljanje arhivske, informacijske, kulturne, ekonomske dejavnosti), ki bi ga vodili primerno usposobljeni pripadniki etničnih skupnosti. Delovanje kulturnih društev je amatersko in poteka izključno na podlagi prostovoljnega dela ozkega kroga posameznikov, pri čemer se soočajo s problemom, da se marsikateri intelektualec (pripadnik manjšinske etnične skupnosti) ne želi izpostavljati, saj delovanje v kulturnih društvih etničnih skupnostih v širši družbi ni pozitivno vrednoteno. Zato izražajo potrebo po »infrastrukturni podpori«, ki bi prispevala k dvigu kakovosti njihovega delovanja.

Število društev, ki jih organizirajo priseljenci in njihovi potomci, iz leta v leto narašča (trenutno naj bi jih bilo registriranih 64), niso pa vsa enako aktivna. V spodnji tabeli predstavljamo le izbor nekaterih bolj aktivnih društev, ki so jih ustanovili priseljenci in njihovi potomci z območja nekdanje Jugoslavije.

Tabela 1: Seznam izbora društev, ki so jih ustanovili priseljenci in njihovi potomci z območja nekdanje Jugoslavije

Albanska skupnost	Kulturno društvo Albancev Migjeni, Ljubljana; ¹³ Kulturno izobraževalno društvo »Bashkimi«, Maribor; ¹⁴
Bošnjaška skupnost	Bošnjaška kulturna zveza Slovenije, Ljubljana; ¹⁵ Društvo bosansko-hercegovega in slovenskega prijateljstva »Ljiljan«, Ljubljana; ¹⁶ Zavičajno društvo Plava in Gusinija »Izvor«, Kranj; ¹⁷

¹² Več o financiranju Ministrstva za kulturo glej v (Čurin Radovič 2002).

¹³ Med dejavnostmi društva je treba omeniti ustanovitev revije za kulturo in znanost *Alternativa* (1989–1990; revija ni izhajala med letoma 1991–2004; ponovno izhaja od leta 2005), društvo občasno organizira koncerte, za otroke pa vsako leto priredi miklavževanje. Nekaj časa je v društvu delovala tudi instrumentalna skupina. Društvo ima svojo pisarno s klubskim prostorom, kjer se lahko ljudje družijo (Štefanec 1999). Imelo naj bi približno 100 članov.

¹⁴ Kulturno-izobraževalno društvo »Bashkimi« so ustanovili leta 1998. Dejavnosti društva: organizirajo koncerte, predavanja, seminarje ter proslave ob državnih praznikih. Njihov namen pa je ohranjanje kulture in zgodovine albanske skupnosti. Društvo je tudi aktivno na področju medsebojne pomoči članov; zbirali so pomoč za begunce s Kosova, obiskovali so centre po Sloveniji, v katerih so bili begunci nastanjeni, ter skušali pomagati v pogovorih z vodstvi centrov. V preteklih letih se je ustalila praksa zbiranja denarja za šolanje otrok na Kosovu. Društvo se financira predvsem s članarinami in prostovoljnimi prispevki (Flere in Klenovšek 2000).

¹⁵ Bošnjaška kulturna zveza Slovenije je bila ustanovljena leta 1996 v Ljubljani. Občasno izdaja časopis *Bošnjak*. Od leta 2000, ko je časopis začel izhajati, pa do danes je izšlo 27 števil. Na internet naslovu (<http://www.slotekbir.net>) je od leta 2002 do leta 2007 deloval bošnjaški portal, projekt, pri katerem je sodelovalo dvanajst prostovoljcev. Leta 2007 je nastal nov portal Bošnjak.si (<http://www.bosnjak.si>).

¹⁶ Društvo bosansko-hercegovega in slovenskega prijateljstva »Ljiljan« je bilo ustanovljeno leta 1992. V društvu delujejo folklorna sekcija, glasbena sekcija ter nogometna ekipa.

Nadaljevanje tabele s strani 11

Bošnjaška skupnost	Bošnjaško kulturno društvo »Liljan«, Kranj; ¹⁸ Klub muslimanov Bosne in Hercegovine v Sloveniji, Ljubljana; ¹⁹ Mladinski obalni klub Slovenije Izola; ²⁰ Društvo Sandžak, Medvode; ²¹ Kulturno društvo muslimanov Biser, Jesenice; Društvo bosansko hercegovskih študentov Slovenije, Ljubljana; ²² Športno kulturno in zabavno društvo Semberija, Ljubljana;
Hrvaška skupnost	Zveza hrvatskih kulturnih društev v Sloveniji, Ljubljana; ²³ Hrvaško kulturno združenje Novo mesto, Novo mesto; Hrvatski klub Komušina, Škofja Loka; ²⁴ Hrvaško kulturno društvo v Mariboru, Maribor; ²⁵ in Hrvatski kulturni dom v Sloveniji (s podružnicami), Ljubljana; ²⁶ Hrvaško kulturno društvo Međimurje, Ljubljana; ²⁷ Hrvaško društvo Istra, Piran;
Makedonska skupnost	Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije, Ljubljana; ²⁸ Folklorno makedonsko društvo Vardarka, Maribor; Makedonsko kulturno društvo »Biljana«, Maribor; ²⁹ Makedonsko kulturno društvo Ilinden, Jesenice; Makedonsko kulturno društvo »Makedonija«, Ljubljana; ³⁰ Makedonsko kulturno društvo »Sv. Ciril in Metod«, Kranj; Kulturno makedonsko društvo Pella, Ljubljana; ³¹ Hrvaško kulturno društvo Pomurje, Lendava; ³²

¹⁷ Društvo so ustanovili leta 1992, vključuje športno, kulturno in folklorno sekcijo.

¹⁸ Društvo je bilo ustanovljeno leta 1992.

¹⁹ Klub je bil ustanovljen leta 1994, njegova dejavnost pa je predvsem organizacija humanitarnih akcij.

²⁰ Mladinski obalni klub je bil ustanovljen leta 2003 v Izoli.

²¹ Društvo so leta 1997 ustanovili Bošnjaki, ki so prišli iz Sandžaka in živijo v Sloveniji. Od leta 2004 izdajajo glasilo *Glas Sandžaka*.

²² »Študentsko društvo, Društvo bosansko hercegovskih študentov Slovenije, BH 4 je neprofitna organizacija, ustanovljena leta 2004 v Ljubljani z namenom povezovanja bosansko-hercegovskih študentov po Sloveniji in svetu in predstavlja prostovoljno in samostojno združenje, prek katerega naši člani uresničujemo svoje interese na področju izobraževanja, kulture, športa, družbenj. Temeljni in specifični nameni društva so: izvajanje aktivnosti na področju izobraževanja, kulture, izmenjav, športa, zabav; povezovanje bosansko-hercegovskih študentov v Sloveniji in po svetu; pomoč študentom pri iskanju aktualnih informacij (servis); spoznavanje BiH in kulturo Bosancev in Hercegovcev, spodbujanje sodelovanja med različnimi organizacijami v Sloveniji in po svetu; spodbujanje in negovanje stikov z BiH. Dolgoročni cilji društva pa so: mednarodno sodelovanje s študentskimi organizacijami iz BiH in EU; študentske izmenjave; motivacija k študiju in šolanju; servis informacij za študente iz tujine in projekti za otroke, dijake, mlade iz BiH (štipendiranje, podpora mladim)« (ŠOU 2006).

²³ Zveza hrvaških društev Slovenije je bila ustanovljena leta 1994, vanjo pa naj bi bilo vključenih deset društev (Lučev 2000). Decembra 2006 je Zveza hrvaških društev Slovenije dobila lastne prostore – Hrvaški dom – v Ljubljani, kjer se bodo lahko zbirali in delovali z namenom ohranjanja kulturnih vrednot, običajev in jezika.

²⁴ Hrvaški klub Komušina ima svojo spletno stran: <http://www.freewebs.com/skofjaloka/index.htm> (30. 10. 2007). Družine, ki so leta 1993 »pribežale« večinoma iz Komušine na Hrvaškem, so ustanovile klub, s pomočjo katerega ohranjajo svojo kulturo. Društvo ima športno in folklorno sekcijo.

²⁵ Društvo so ustanovili leta 1990 in je dejavno na gledališkem, glasbenem, likovnem področju. Prirejajo predavanja o narodni zgodovini, organizirajo športna in družabna srečanja. Od leta 2001 izdajajo časopis *Glasilo Hrvatskog kulturnog društva u Mariboru*.

²⁶ Društvo so ustanovili leta 1991.

²⁷ Društvo izdaja letak Pušlek.

²⁸ V Zvezo makedonskih kulturnih društev Slovenije so vključena makedonska društva iz Celja, Ljubljane, Kranja, z Jesenic in iz Izole.

²⁹ Makedonsko kulturno društvo »Biljana« je začelo delovati leta 1993. »Začetne kulturne aktivnosti so bile na področju folklorne in takoj je bila ustanovljena folklorna skupina Biljana, ki je začela plesati makedonske plesne z različnih območij, posebno iz Povardarja, srednjega in vzhodnega dela Republike Makedonije, kakor tudi slovenske plesne.« (<http://www.mkd-biljana.si>, 30. oktober 2007). Čeprav je v društvo vpisanih nekaj več kot 200 članov, še nimajo svojih prostorov, sedež društva pa je na domačem naslovu tajnika. Razvito imajo folklorno sekcijo, ki prireja enkrat tedensko brezplačno vadbo v prostorih Zveze kulturnih društev Maribor. Folklorna skupina ima vse leto številne nastope v Sloveniji in tujini (Flere in Klenovšek 2000). V letu 2004 so ustanovili še pevski zbor, v kulturnem društvu pa deluje tudi šahovska sekcija in ekipi za mali in veliki nogomet. Spletna stran društva: <http://www.mkd-biljana.si/> (30. 10. 2007).

Srbska skupnost:	Zveza srbskih društev v Sloveniji, Ljubljana; ³³ Društvo srbska skupnost, Ljubljana; ³⁴ Srbsko kulturno društvo Maribor, Maribor; ³⁵ Kulturno društvo Mladost, Ljubljana; ³⁶ Kulturno društvo Mihajlo Pupin, Ljubljana; ³⁷ Kulturno prosvetno in športno društvo Vuk Karadžić, Radovljica; ³⁸ Kulturno društvo Brdo, Kranj; ³⁹ Srbsko humanitarno društvo Desanka Maksimović, Celje; ⁴⁰ Zveza Srbskih kulturnih društev v Republiki Sloveniji, Celje; Srbsko kulturno in prosvetno društvo Sveti Sava, Kranj; ⁴¹ Društvo srbskih študentov Slovenije; Srbsko kulturno društvo Sava, Hrastnik; Srbsko kulturno društvo Sloga, Nova Gorica; ⁴² Plesno in kulturno umetniško društvo Sv. Nikola, Maribor; ⁴³
Črnogorska skupnost	Črnogorsko kulturno prosvetno in športno društvo Morača, Kranj;

V raziskavi PSIP smo anketirance povprašali, kakšne so njihove percepcije o možnostih, ki jih imajo na področju kulturnega udejstvovanja in delovanja. Predvsem nas je zanimalo, kakšna so njihova stališča do društev, ki jih organizirajo etnične skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije. Dva med anketiranci (priseljenci) sta o kulturni integraciji povedala naslednje:

Slovenija je majhna dežela. Menim, da je važnejše, da se pripadniki narodnih skupnosti čim bolj asimilirajo z običaji, kulturo in predvsem jezikom države, v kateri živimo. Tako bomo vsi lepše živeli in ne bomo porabljali denar, če to niso društva na dobrodelni osnovi, v nekaj kar je lahko nevarno za sožitje. Stvar posameznika je, da očuva svojo identiteto. Te možnosti ima. Mogoče bi lahko večkrat gostili kulturne ustanove iz njihovih držav (gledališče, filharmonike, razstave, šole ...)

³⁰ Makedonsko kulturno društvo Makedonija iz Ljubljane je bilo ustanovljeno januarja leta 1992. V okviru društva aktivno deluje več sekcij in aktivnosti: mešani pevski zbor Biljana, likovna sekcija, športno-rekreativna sekcija, literarna sekcija in otroška delavnica Šaram baram. Več o društvu na spletni strani http://www.mkdmakedonija.si/index_slo.html (30. 10. 2007).

³¹ Vokalni kvartet Pella je nastal leta 2004 (<http://www.cpa.si/pella.html>, 24. 10. 2007).

³² Spletna stran društva: <http://www.hkd-pomurje.com/index.html> (3. 11. 2007).

³³ Več o delovanju zveze na spletni strani <http://www.zsds.si> (30. 10. 2007).

³⁴ <http://www.srbska-skupnost.si>. V okviru društva sta bili leta 2001 ustanovljeni Folklorna sekcija Moravec (folklorna skupina Moravec), gledališka skupina Teater Paradoks, izdajajo tudi različne publikacije, vsako leto (od leta 2000) izdajo časopis za kulturo *Beseda*.

³⁵ Srbsko kulturno društvo je bilo ustanovljeno leta 1998 in ima sedež v prostorih srbske pravoslavne cerkve v Mariboru. Društvo je združeno v Zvezo kulturnih organizacij Maribor. Dejavnosti društva: obredi v Srbski pravoslavni cerkvi (v okviru te dejavnosti se vsako leto na Vidovdan srečajo z drugimi srbskimi kulturnimi društvi), delovanje folklorne skupine, ki šteje 35 članov, prirejanje literarnih večerov, izdajanje glasila društva *Kontakt* (2003–), organiziranje razstav itd. (Flere in Klenovšek 2000). Več o društvu: <http://skdmb.info/slovensko/AktivnostiSLO.htm> (30. 10. 2007).

³⁶ KUD Mladost je mlado kulturno umetniško društvo, ustanovljeno leta 2001, katerega člani se ukvarjajo predvsem s folkloro. Več o društvu na <http://www.kud-mladost.net> (30. 10. 2007).

³⁷ Izdajajo časopis *Mostovi*. V prostorih društva imajo tudi knjižnico.

³⁸ Društvo je bilo ustanovljeno leta 1994. <http://www.vuk-karadzic.freesevers.com> (3. 11. 2007).

³⁹ <http://www.kd-brdo.com/index.swf> (30. 10. 2007).

⁴⁰ Društvo je bilo ustanovljeno leta 1999 v Celju. Društvo ima 420 članov, aktivnih je 150. V društvu delujejo tri sekcije: folklorna, šahovska in literarna. Izdajajo društveno glasilo *Naša reč* (2003–).

⁴¹ Društvo vključuje otroško folklorno skupino.

⁴² Društvo je bilo ustanovljeno leta 1995 in ima svoje prostore, v katerih se lahko srečujejo člani. V društvu je včlanjenih približno 120 družin. V okviru društva delujeta dve folklorni skupini.

⁴³ Društvo je bilo ustanovljeno leta 2003. Vanj je vključenim 50 članov. Društvo vključuje folklorno, likovno in šahovsko sekcijo.

Po mojem mnenju je prav, da obe avtohtoni manjšini, italijanska in madžarska, ohranita status in pravice, ki jih že imata. Ostale etnične/narodne skupnosti pa naj bi svojo identiteto in kulturo ohranjale v okviru društev.

Slovenski narod je dovolj strpen in tolerant. Dokaz za to je mesto Piran, kjer je pogovorni jezik v veliki meri jezik, ki ga govorijo v bivših republikah naše bivše skupne države. To je moje mnenje, ki pa ne more biti točno.

Tako različno razumevanje vloge kulturnih društev, kot ga je zaznati v razmišljanjih omenjenih dveh anketirancev, je prisotno v celotni skupnosti priseljencev in njihovih potomcev. Del skupnosti dojema kulturna društva (izjema so dobrodelna društva) kot »nevarna za sožitje«, del skupnosti obravnava kulturna društva kot potrebna in pomembna za ohranjanje kulture in jezika priseljencev. Svoja mnenja o ohranjanju in razvoju prinesenih kulturnih elementov so izrazili tudi potomci priseljencev:

Jaz sem mnenja, da bi morali tisti, ki živijo v drugi državi, ki ima drugačno etnično/narodno pripadnost, sprejeti in se poskusiti prilagoditi načinu življenja v tej državi. Če nekateri hočejo svoje cerkve, mošeje, ..., medije v maternem jeziku, ... potem naj gredo živeti v svojo rojstno državo, saj jim verjetno način življenja, običaji, informiranje, ..., s tem tudi ljudje niso všeč in hočejo ustvariti pogoje, ki so enaki pogojem v materni državi. S tem načinom obnašanja druge skupine ponižujejo avtohtone prebivalce. Ni čudno potem, da so Slovenci proti gradnji različnih objektov in ustanovitvi medijev ...

Samo večja strpnost bo zelo izboljšala položaj etničnih/narodnih skupnosti. Prav tako bi za boljše razumevanje in sprejemanje pripadnikov etničnih/narodnih skupnosti bilo potrebno bolje poznati njihovo kulturo, ki velikokrat skriva lepe običaje, podobne slovenskim.

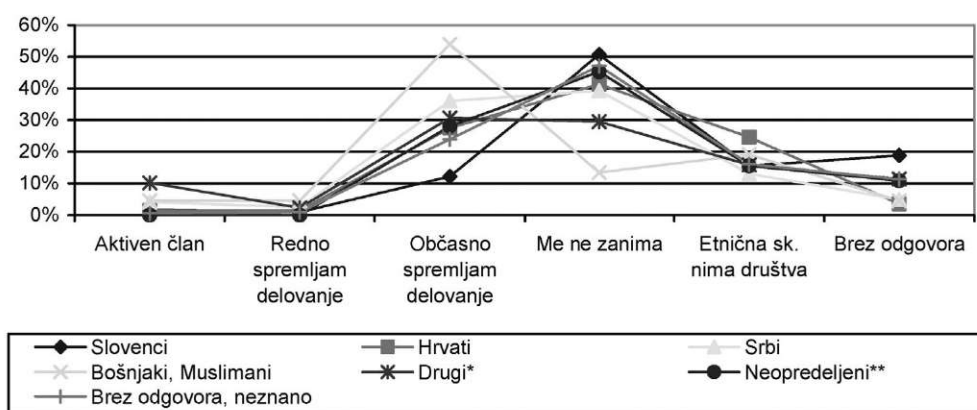
Menim, da je najpomembnejše omogočiti vsem etničnim skupnostim v Sloveniji, da ohranjajo svojo kulturo in jezik. Pomembno je tudi, da jih država, v kateri živijo v tem tudi podpira, saj se s tem onemogoča širitev nestrpnosti, ki je bila v zadnjem desetletju prevelika na celotnem ozemlju nekdanje Jugoslavije. Na žalost je Slovenija po mojem mnenju pridobila nekaj negativnih točk tudi v aferi 'izbrisani'. Upam, da bo država in za to zadolžene ustanove to krivico tudi popravile, saj so to ljudje drugih nacionalnosti, ki naj bi le imeli enake pravice, če živijo tukaj.

Iz njihovih komentarjev je mogoče razbrati zelo različna stališča: od tega, da naj se priseljenci popolnoma prilagodijo slovenski družbi in opustijo elemente prinesene kulture, do tega, naj se sicer prilagodijo slovenski družbi in hkrati svojo kulturo ohranjajo v zasebni sferi (v okviru družine), do stališča o potrebi ustanavljanja kulturnih društev posameznih etničnih skupnosti za ohranjanje elementov kulture, ter do mnenja, da je za izboljšanje medetničnih odnosov v družbi potrebna tudi podpora države sprejemnice pri ohranjanju kulture priseljenjskih skupnosti, predvsem pa izobraževanje večinskega naroda o kulturah v Slovenji živečih etničnih skupnosti.

Za uspešno vključevanje posameznika v družbo je gotovo potrebna njegova vključenost v različna družbena omrežja, kar mu omogoča pridobivanje informacij

o izobraževalnih, ekonomskih in kulturnih priložnostih. Družbena participacija – s čimer razumemo vključevanje posameznikov v društva, ki gojijo prostočasne aktivnosti in športno-rekreativne dejavnosti, v šolske svete, okoljevarstvene skupine, četrtne skupnosti in mednarodne humanitarne organizacije – pripadnikov manjšinskih etničnih skupnosti naj vključuje delovanje v organizacijah in društvih, ki jih organizira večinski narod, ter v organizacijah in društvih etničnih skupnosti. Pripadniki manjšinskih etničnih skupnosti z aktivnim sodelovanjem v organizacijah, društvih in projektih vzpostavljajo pomembne vezi v lastni etnični skupnosti kot tudi z večinskim prebivalstvom. V raziskavi PSIP smo anketirance povprašali, kakšne so njihova mnenja o možnostih, ki jih imajo na področju kulturnega udejstvovanja in delovanja oziroma kakšna so stališča anketiranih do organiziranja društev v okviru etničnih skupnosti, ki jim pripadajo? (Graf 1)

Graf 1: Odgovori anketirancev na vprašanje *Nekatere etnične/narodne skupnosti, ki živijo v Sloveniji, so organizirale svoja kulturna društva. Kakšen je vaš odnos do teh društev?* glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).
Sig. < 0,000

Med anketiranci je 2,3 odstotka aktivnih članov kulturnih društev, nekoliko manjši delež anketirancev (1,5 odstotka) redno spremlja delovanje omenjenih društev. Večji delež, približno 26 odstotkov anketirancev, občasno spremlja delovanje društev. Kar 42,4 odstotka vseh anketirancev pa je trdilo, da jih delovanje tovrstnih društev ne zanima. Da etnična skupnost, ki ji pripadajo, nima svojega društva, je menilo 16,9 odstotka vseh anketiranih, 11 odstotkov anketiranih na vprašanje ni odgovorilo. Kar precejšen delež anketiranih meni, da njihova skupnost nima svojega društva. Njihovo neseznanjenost je mogoče pripisati temu, da imajo nove manjšinske skupnosti relativno malo aktivno delujočih društev, njihovi finančni proračuni so skromni in ne omogočajo večje promocije, hkrati pa imajo obstoječa društva sedeže le v večjih mestih, zaradi česar niso lahko dostopna vsem priseljenecem, ki živijo v Sloveniji.

Glede na odgovore anketiranih lahko predvidevamo, da so za delovanje svojih

društev še najbolj zainteresirani anketiranci, ki so se opredelili kot Bošnjaki in Muslimani, Srbi ter anketiranci, združeni v kategoriji drugi. Delovanje bošnjaških in srbskih kulturnih društev je tudi najbolj opazno. Svoje delovanje promovirajo na različne načine: s pomočjo interneta, časopisov (predvsem lokalnih), radijskih postaj in tudi nacionalne RTV. Hkrati pa so aktivni na zelo različnih področjih: organizirajo dobrodelne akcije predvsem za mladino, gledališke predstave, literarne večere, predstavitev filmov, folklorne festivale, gostovanja tujih umetnikov itd.

Podatki še kažejo, da so moški v primerjavi z ženskami v nekoliko večjem deležu aktivni člani društev ter nekoliko bolj spremljajo društveno delo. Mlajša generacija je bolj aktivna in bolj spremlja delovanje društev kot srednja in starejša generacija priseljencev. Zanje tudi velja, da so bolje seznanjeni z delovanjem in obstojem društev kot srednja in starejša generacija. Aktivnost mladih v društvih je vedno zelo dobrodošla, saj se običajno kulturna društva manjšinskih skupnosti ubadajo s perečo problematiko pomanjkanja interesa za tovrstne dejavnosti med mladimi. Podatki še kažejo, da so višje izobraženi anketiranci v večjem deležu aktivni člani društev ter da v večjem deležu redno spremljajo delovanje društev v primerjavi z nižje izobraženimi anketiranci. Pokazala se je tudi večja seznanjenost višje izobraženih anketirancev o delovanju društev, saj jih je dokaj majhen delež trdilo, da njihova etnična skupnost nima svojega društva. Hkrati pa so višje in visoko izobraženi anketiranci v večjem deležu kot nižje izobraženi anketiranci izrazili stališče, da jih delovanje teh društev ne zanima.

Prvi vtis bi morda bil, da pripadniki novih manjšinskih skupnosti v majhnem deležu aktivno sodelujejo in ravno tako v majhnem deležu redno spremljajo delovanje kulturnih društev etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije. Ob upoštevanju družbenega konteksta, v katerega so društva umeščena, števila kulturnih društev, njihove prostorske razporeditve, vsebine kulturnih programov, finančnih sredstev, s katerimi razpolagajo, pa delež aktivno sodelujočih in tistih, ki njihovo delovanje spremljajo ali podpirajo, dejansko ni tako majhen.

Seveda smo anketirance povprašali po vzrokih, zakaj niso člani društev posameznih etničnih skupnosti oziroma zakaj ne spremljajo njihovega delovanja. Njihove odgovore na odprto vprašanje smo združili v štiri kategorije:

1. *Me ne zanima* – kategorija, v kateri so združeni anketiranci, ki so povedali, da jih tovrstno združevanje ne zanima, po njem nimajo potrebe ali imajo kritičen odnos do etničnih društev ter se identificirajo z drugimi elementi. Nekateri so svojo odločitev obrazložili:

Nimam potrebe po takem udejstvovanju.

Se ne identificiram z njimi.

Ne čutim nobene potrebe, pa tudi razloga, zakaj bi to počel, ne vidim. Shajam se z 'ljudmi' ki niso rasno obremenjeni in nimajo plemenskih navad.

Ker ne čutim potrebe za te, ker nisem vedela, da takšna društva sploh obstajajo, ker se ne počutim 'ločeno' od družbe, da bi morala biti del kakega društva ...

Ne čutim, da pripadam kaki etnični pripadnosti. Ne maram ljudi kateri izražajo svojo etnično pripadnost. Vsak naj bo doma kaj hoče.

Etnična pripadnost ni zadosten kriterij za udejstvovanje v delu društev.

Se ne čutim član narodne skupnosti.

Zelo malo spremljam, kaj se dogaja v tej smeri, ker sem len in preveč navezan na lastne kroge prijateljev.

Raje se družim s člani moje družine.

Ne čutim potreb po skupnosti, zadostuje družina.

Ne maram enonacionalnega zbiranja, ker so ljudje sovražno nastrojeni proti drugim. Imam rada vse dobre, poštene in prijazne ljudi ne glede na nacionalnost.

Mislim, da društva niso iskrena. Organizirajo (vodijo) jih ljudje, ki s tem želijo doseči nekatere osebne cilje.

Društva se preveč zapirajo v ozke interese.

Zato, ker je tukaj spet odgovornost, od katere nič nimaš.

Živim ob meji s Hrvaško in to mi zadostuje.

Ker nisem preveč oddaljen od svoje etnično/narodnostne države, vsak dan grem lahko v to državo.

V kraju, kjer živim, je zelo malo pripadnikov skupnosti. Posvečam se moji družini in delu.

Ne znajo se organizirati.

Nizka raven organiziranosti, slabo informiranje.

Zato ker se v takšnih društvih med drugim spodbuja občutek ogroženosti lastne identitete, ker se meni zdi neutemeljeno.

Ker se ne ukvarja s perečim problemom.

Ker mi se zdijo nesmiselna.

Društvo v družbi ne more spremeniti nič.

Ker ne znajo nič koristnega početi.

2. *Nimam časa*; Poleg odgovora »nimam časa« so nekateri napisali še

Ker nimam časa in ker se tudi moji sorodniki ne angažirajo.

Zaradi obveznosti, povezanih z delom.

Nimam volje in časa.

3. *Prilagodil sem se slovenski družbi*; anketiranci so povedali, da so se prilagodili slovenski družbi ali pa so se opredelili kot Slovenci in zato ne čutijo potrebe po sodelovanju v kulturnih društvih, ki jih organizirajo narodi in narodnosti nekdanje Jugoslavije.

Žena je Slovenka in otroci Slovenci, v Sloveniji sem že 32 let, sem asimiliran.

Ne počutim se tujca, sem popolnoma asimiliran.

Ker sem Slovenka, se ne udeležujem delovanja društev nekdanje Jugoslavije.

Ker se počutim Slovenca.

Ker sem rojena v Sloveniji in moja mati tudi, nimam stikov z očetovim krajem. Počutim in živim kot Slovenka že vseskozi. Ker sem bila rojena doma, so mi dali po očetu brez vsakršne vednosti tuje državljanstvo.

Ker sem celo svoje življenje živela v Sloveniji in jo sprejemam kot svojo, vendar vem, da nisem Slovenka in zavedam se, da nisem posebno navezana na mojo nar./etn. skupnost.

Le redko kdo ve, da sem druge nacionalnosti, počutim se Slovenec in v nobenem oziru ne izstopam.

Ker je dovolj slovenske zabave.

Zahajam v slovenska društva.

Kot Slovenec ne smatram, da je kakšno društvo potrebno imeti pri nas, razen kulturno. Nisem član društva. Po starših sem Slovenec.

4. *Društva ni*. Anketiranci so povedali, da niso informirani o delovanju tovrstnih društev oziroma da so društva preveč oddaljena od njihovega kraja bivanja. Anketiranci so komentirali:

Ne poznam, da bi imeli svojo skupnost, društvo.

Moja etnična skupnost nima svojega društva.

Ne vem če obstaja; v Sloveniji za Hrvate ni nobenega društva, vsaj jaz ne vem za nobenega.

Nimam dovolj informacij.

Saj niti ne vem, če obstaja, sem oseba, ki se prilagodim družbi, kjer živim.

Moja etnična narodna skupnost nima svojega društva.

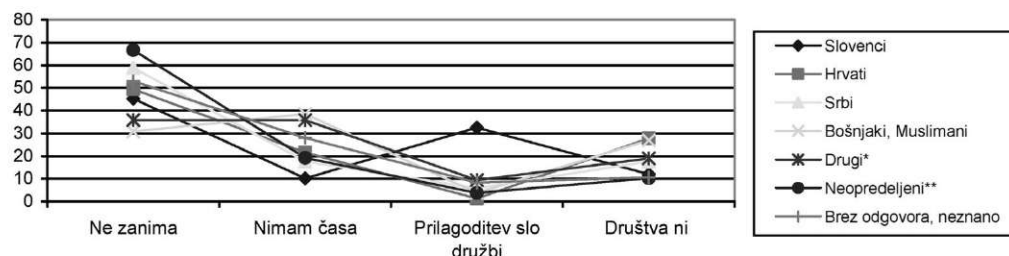
V mojem kraju ali v bližini mojega kraja ni takega društva.

Preveč so oddaljeni od mojega kraja bivanja, premalo prostega časa.

Med odgovori na vprašanje *Če niste član društva in ne spremljate delovanje društva etnične/narodne skupnosti, ki ji pripadate, ali nam lahko poveste zakaj ne?* so anketiranci najpogosteje (50,3 odstotka) odgovorili z razlogi, ki smo jih združili v kategoriji *me ne zanima*. Podroben pregled odgovorov kaže na to, da je to precej heterogena skupina. Glede na njihove odgovore lahko razberemo, da se jim zdi najbolj problematično organizirano združevanje na etnični podlagi, saj to pomeni neke vrste segregacijo znotraj družbe. Ohranjanje etnične identitete dojemajo kot intimno dejanje, ki sodi v njihovo zasebno sfero, za kar ne potrebujejo društev, oblikovanih na etnični podlagi. Anketiranci so v odgovorih izrazili tudi kritike glede delovanja obstoječih društev. Predvsem so izrazili nezadovoljstvo z načinom vodenja (organiziranja) društev, saj naj bi šlo, po njihovem mnenju, v mnogih primerih predvsem za politično uveljavljanje posameznikov. 21,1 odstotka anketiranih je menilo, da za tovrstno delovanje nimajo časa, 15,4 odstotka anketiranih ne ve, da ima njihova etnična skupnost kulturno društvo, 13,1 odstotka pa meni, da so se že popolnoma prilagodili slovenski družbi in zato ne čutijo potrebe po sodelovanju v društvi posameznih etničnih skupnosti.

Glede na etnično pripadnost v odgovorih na vprašanje *zakaj ne spremljajo delovanja kulturnih društev*, nekoliko izstopajo Bošnjaki in Muslimani, ki so pokazali največ zanimanja za delovanje njihovih društev in so zato na to vprašanje odgovarjali v najmanjšem deležu. Pričakovano je tudi višji delež Slovencev, ki so s svojimi odgovori vključeni v kategorijo *prilagoditev slovenski družbi*, saj jih je že pri prejšnjem vprašanju visok delež izjavilo, da jih delovanje etničnih društev ne zanima. Med vsemi anketiranci, ki so izjavili, da njihova etnična skupnost nima društva, je največji delež Hrvatov. Etnično neopredeljeni pa so v največjem deležu izjavili, da jih tovrstno delovanje etničnih društev ne zanima.

Graf 2: Odgovori anketirancev na vprašanje Če niste član društva in ne spremljate delovanja društva etnične/narodne skupnosti, ki ji pripadate, ali nam lahko poveste zakaj ne? glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 602)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).

Sig. < 0,000

Med tistimi, ki so navedli razlog za nesodelovanje in nesprenmljanje dela društev etničnih skupnosti, so imeli anketiranci mlajše generacije, tudi v primerjavi s srednjo in starejšo generacijo, najvišji delež takih, ki so menili, da jih tovrstno delovanje društev ne zanima. Ravno tako med pripadniki srednje generacije prevladuje delež tistih, ki jih tovrstno delovanje ne zanima, hkrati pa so v višjem deležu kot drugi menili, da za tovrstno delovanje v društvih nimajo časa, kar je verjetno posledica tega, da v tem starostnem obdobju posameznikom največ časa vzamejo delo, družina in otroci. Podobno imajo še pripadniki starejše generacije največji delež takih, ki menijo, da jih sodelovanje v društvih ne zanima, hkrati pa so v večjem deležu kot pripadniki mlajše in srednje generacije menili, da sodelovanje v etničnih društvih ni potrebno, ker so se že prilagodili slovenski družbi, poleg tega pa jih tudi večji delež meni, da tovrstnih društev ni oziroma so locirana v preveč oddaljenem kraju.

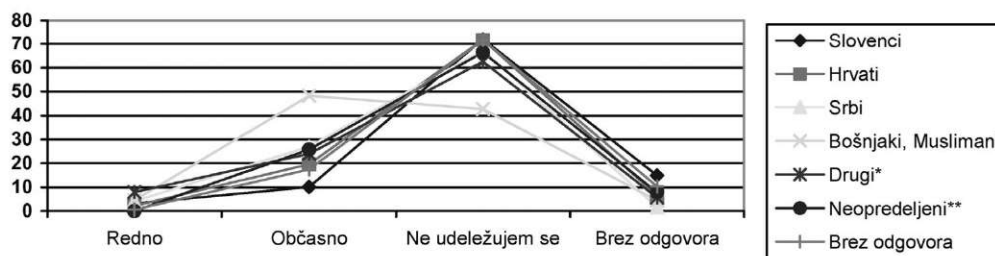
Med izobrazbeno strukturo anketiranih in razlogi za nesprenmljanje delovanja društev se ni pokazala statistično značilna povezava.

V raziskavi je potomec priseljencev takole komentiral delovanje društev:

/.../ Ljudje iz raznih koncev bivše SFRJ tukaj živijo in ustvarjajo (skupaj s potomci in družinami) že več kot 50–60 let in jim je Slovenija več kot rojstna domovina. Na pamet jim ne pride, da bi se vključevali v neke etnične skupnosti. Etnične/narodne skupnosti je prevzel v svoje roke kader, ki v Sloveniji (pred osamosvojitvijo) ni živel več kot 10 let. Se pravi, počutijo se ogrožene, zato se grupirajo. Tako je, v bistvu, povsod po svetu. V bistvu pa kot 'stari Slovenec' vem, da je patriotizem do Slovenije pri pripadnikih drugih nacionalnosti večji kot pri 'čistih Slovencih'. Zakaj, ne vem. Kot vidite, največji dosež človeka je izum radirke, vse drugo pa se bo rešilo samo po sebi. Srečno, v vašem poslu, vam želim – tudi jaz bi to hotel delat.

Anketirance smo še povprašali Ali se udeležujete kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizira društvo etnične/narodne skupnosti, ki ji pripadate? Tovrstnih prireditev se redno udeležuje približno tri odstotke, občasno pa 23 odstotkov anketiranih, kar 76 odstotkov pa se kulturnih in družabnih prireditev ne udeležuje.

Graf 3: Odgovori anketirancev na vprašanje *Ali se udeležujete kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizira društvo etnične/narodne skupnosti, ki ji pripadate?* glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev - slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).

Sig. < 0,000

Po pridobljenih podatkih sodeč se Bošnjaki in Muslimani v večjem deležu kot drugi udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizirajo njihova društva. Sledijo jim anketiranci, združeni v kategoriji drugi, in Srbi. Najmanj pa se tovrstnih kulturnih prireditev udeležujejo Slovenci ter anketiranci, združeni v kategoriji brez odgovora ali neznani.

Starejša generacija anketirancev ima največji delež tistih, ki se redno udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, mlajša generacija pa se v največjem deležu občasno udeležuje kulturnih prireditev. Višje izobraženi se v večjem deležu ali redno udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev ali pa jih tovrstne prireditve ne zanimajo in se jih ne udeležujejo. Nižje in srednje izobraženi imajo nekoliko višji delež tistih, ki se kulturnih in družabnih prireditev udeležuje občasno.

Na vprašanje, zakaj se ne udeležujejo kulturnih in družabnih prireditev, ki jih organizirajo društva etničnih skupnosti, je 23 odstotkov odgovorilo, da jih tovrstne prireditve ne zanimajo, 21 odstotkov anketirancev za to nima časa, 11,3 odstotka anketiranih nima informacij o kulturnem dogajanju oziroma delovanju društev, 10 odstotkov ne ve, da takšna društva sploh obstajajo, 6 odstotkov pa se kulturnih prireditev ne udeležuje zaradi stroškov in oddaljenosti krajev, v katerih so prireditve.

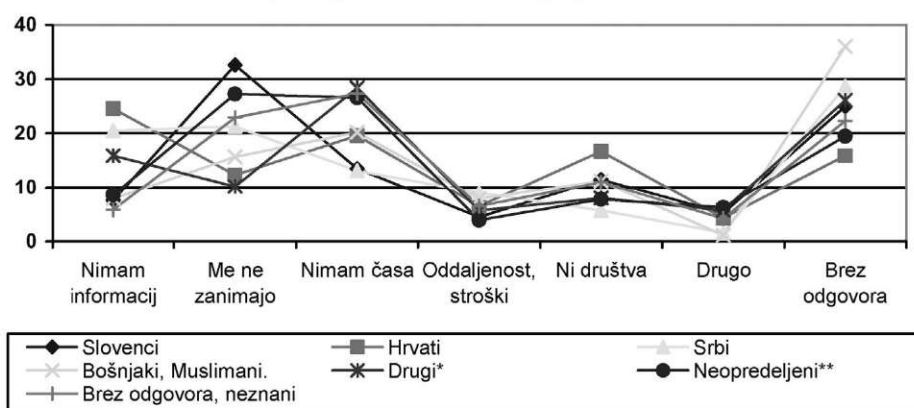
Pri tem vprašanju anketiranci, ki so se opredelili kot Hrvati, izstopajo pri dveh odgovorih: *Kulturnih dejavnosti (prireditev) se ne udeležujem, ker o njih nimam dovolj informacij* ter *Etnična skupnost, ki ji pripadam, nima svojega društva*. Nezanimanje za tovrstne prireditve pa bolj kot preostali anketiranci kažejo Slovenci ter etnično neopredeljeni anketiranci. Etnično neopredeljeni in anketiranci, katerih etnična pripadnost ni znana, kot glavni razlog za neudeleževanje prireditev, ki jih organizirajo društva etničnih skupnosti, navajajo pomanjkanje časa.

Anketirance smo povprašali, ali menijo, da društva različnih etničnih skupnosti potrebujejo ustanovo, ki bi skrbela za koordinacijo dela, medsebojno povezovanje, pridobivanje finančnih sredstev, podobno kot ima tako ustanovo madžarska skupnost.⁴⁴ Precejšen delež anketirancev ni odgovorilo na vprašanje oziroma je odgovo-

⁴⁴ Temeljni subjekt, ki koordinira delovanje kulturnih društev madžarske narodne skupnosti v Prekmurju, je Zavod za kulturo madžarske narodnosti, ki ga je ustanovila Pomurska madžarska narodna samoupravna skupnost. Italijanska skupnost pa še vedno nima lastnega zavoda za kulturo oziroma

rilo z ne vem (46,3 odstotka), kar kaže na eni strani na neseznanjenost pripadnikov novih manjšinskih skupnosti glede njihovega delovanja oziroma organiziranja na kulturnem področju, na drugi strani pa tudi na nezanimanje za tovrstno delovanje. Hkrati pa enak delež anketirancev, to je 46,4 odstotka, meni, da potrebujejo neko ustanovo, ki bi skrbela za koordinacijo dela na kulturnem področju. Polovica meni, da bi morala vsaka skupnost imeti svojo ustanovo (26,2 odstotka), polovica pa meni, da bi bila boljša rešitev skupna ustanova (20,2 odstotka).

Graf 4: Odgovori anketirancev na vprašanje Če se ne udeležujete dejavnosti in prireditve, ki jih organizirajo društva etnične/narodne skupnosti, ali nam lahko poveste zakaj ne? glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).
Sig. < 0,000

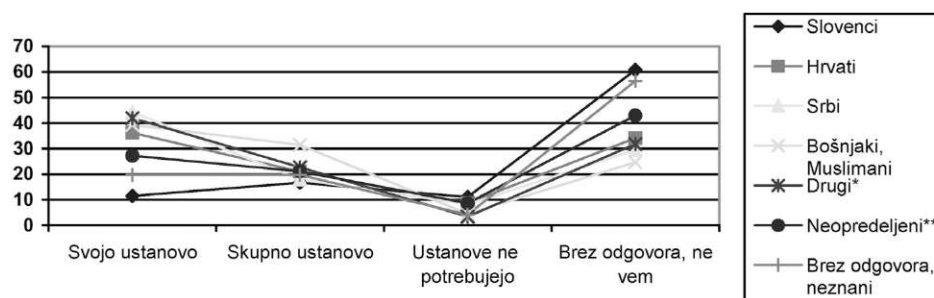
Za oblikovanje ustanove, ki bi skrbela za koordinacijo dela na kulturnem področju in bi bila sogovornik vlade, se najbolj zavzemajo Bošnjaki in Muslimani, ki so tudi sicer najboljše organizirani.

Pregled stališč anketirancev glede na starostno strukturo pokaže, da se za ustanovitev ustanove, ki bi skrbela za koordinacijo dela na kulturnem področju, nekoliko bolj zavzemata mlajša in srednja generacija kot pa starejša generacija anketirancev. Nižje izobraženi anketiranci so večinoma neodločeni o tem, ali potrebujejo takšno ustanovo ali ne, med tistimi anketiranci, ki pa so se do tega opredelili, prevladuje mnenje, da vsaka skupnost potrebuje svojo ustanovo. Tudi med višje izobraženimi anketiranci prevladuje delež neodločenih anketirancev, nekoliko več (v primerjavi z nižje izobraženimi anketiranci) jih meni, da takšne ustanove ne potrebujejo, med tistimi, ki pa menijo, da je ustanova potrebna, prevladujejo anketiranci, ki se zavzemajo za skupno ustanovo.

Anketirance smo tudi povprašali, kako pomembni so, po njihovem mnenju, posamezni dejavniki za oblikovanje etnične identitete.

podobne organizacije, kot je Zavod za kulturo madžarske narodnosti v Prekmurju, ki bi skrbela za koordinacijo kulturnih dejavnosti italijanske skupnosti.

Graf 5: Odgovori anketirancev na vprašanje *Ali menite, da bi kulturna društva različnih etničnih/narodnih skupnosti potrebovala neko ustanovo, ki bi skrbelo za koordinacijo dela, medsebojno povezovanje, pridobivanje finančnih sredstev itd.?* glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).
Sig. < 0,000

Tabela 2: Odgovori anketirancev na vprašanje *Na oblikovanje etnične/narodne identitete vplivajo različni dejavniki. Kaj pa menite vi, kako so za oblikovanje etnične/narodne identitete pomembni naslednji dejavniki?* (1 – sploh ni pomemben, 5 – zelo pomemben; PSIP 2003)

	Družina	Sovrstniki, prijatelji	Šola	Verska skupnost	Mediji	Kulturna društva	Politične stranke
Število	1.123	1.102	1.094	1.103	1.089	1.099	1.085
Manjkajoče vrednosti	40	61	69	60	74	64	78
Aritmetična sredina	4,43	3,53	3,74	3,01	3,06	3,36	2,6
Standardna napaka	0,030	0,034	0,035	0,040	0,036	0,035	0,036
Mediana	5,00	4,00	4,00	3,00	3,00	4,00	3,00
Standardni odklon	0,993	1,123	1,168	1,330	1,180	1,148	1,192

Anketiranci so glede na pomembnost najvišje uvrstili družino, sledijo ji šola, sovrstniki, prijatelji in na četrtem mestu kulturna društva, za njimi pa še mediji, verska skupnost ter politične stranke. Glede na etnično pripadnost med anketiranci kulturna društva kot pomemben dejavnik oblikovanja etnične identitete v največjem deležu dojemajo anketiranci, združeni v kategorijo drugi (63,9 odstotka) in Srbi (61,7 odstotka). V nekoliko manjših deležih kulturna društva kot pomembne oblikovalce etnične identitete obravnavajo Slovenci (54,9 odstotka), Hrvati (53 odstotkov) in Bošnjaki oziroma Muslimani (47,1 odstotka).

Ne glede na to, da so tovrstna kulturna društva nastala iz pobud dela priseljencev in njihovih potomcev in so potrebna za ohranjanje njihove kulture, za vzpostavljanje socialne mreže znotraj lastne etnične skupnosti, kot tudi za ustvarjanje temeljev medkulturnega dialoga z večinskim narodom, pa glede na izsledke raziskave ne moremo trditi, da imajo med priseljenci in njihovimi potomci izrazito in večinsko podporo.

Jezik

Jezik je med najmočnejšimi zunanjimi kazalci identitete (Fishman 1977), ki se v priseljenjskih skupnostih prenaša iz generacije v generacijo predvsem v okviru družine, in sicer na podlagi govornih vzorcev staršev. Dejstvo je, da ima velikokrat ravno jezik osrednjo vlogo pri opredeljevanju etničnosti in oblikovanju etnične skupnosti, saj simbolizira kulturno dediščino (tudi če ga ne govorijo vsi člani skupnosti) (Edwards 1985) in omogoča podlago za gradnjo intraskupinske solidarnosti v tem smislu, da imajo posamezniki, ki govorijo skupen jezik, boljši dostop do kulturne dediščine in se verjetno tudi močnejše identificirajo s skupnostjo. Kljub pomembnosti jezika se zdi, da je ta mnogokrat tisti prvi kazalnik priseljenjske kulture, ki se izgubi v prenosu med generacijami (Alba 1990: 94; Waters 1990: 116).

Znanje jezika države sprejemnice (slovenščine) je potrebno za uspešno integracijo priseljencev v družbo. Tako meni večinsko prebivalstvo v Sloveniji, kar je mogoče razbrati iz raziskave Slovensko javno mnenje, izpeljane leta 2002,⁴⁵ v kateri so anketirance med drugim vprašali tudi *Povejte prosim, kako pomembna bi morala biti vsaka od naslednjih stvari pri odločanju o tem, ali se lahko nekdo, ki je bil rojen in je odrasčal drugje, priseli v Slovenijo*. Anketiranci (SJM) so med dejavniki,⁴⁶ ki naj bi jih priseljenci izpolnjevali za priselitev v Slovenijo, znanje slovenskega jezika po pomembnosti uvrstili na drugo mesto. Tudi v raziskavi PSIP smo anketirancem zastavili vprašanje *V kolikšni meri so po vašem mnenju pomembni naslednji dejavniki (znanje slovenskega jezika, zaposlitev, pridobitev slovenskega državljanstva, prijatelji slovenske narodnosti, poroka s Slovencem/Slovenko, politična aktivnost, pripadnost katoliški veroizpovedi) za vključevanje v slovensko družbo?*⁴⁷ Anketiranci, priseljenci in njihovi potomci so kot najpomembnejši dejavnik za uspešno integracijo prav tako ovrednotili znanje slovenskega jezika. Iz odgovorov anketiranih lahko razberemo, da obstaja neke vrste konsenz med večinskim narodom in novimi manjšinskimi skupnostmi glede pomena znanja slovenskega jezika za uspešno integracijo.

Anketiranca sta o pomenu znanja slovenskega jezika povedala naslednje:

Obiskal sem številne države po svetu, spoznal ljudi in običaje, vendar nikjer na svetu ti nihče ne bo zameril, če pravilno in dobro ne obvladaš jezika ali govornice, kot je to

⁴⁵ Toš Niko in drugi (2002) Slovensko javno mnenje 2002/2: Evropska družboslovna anketa. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. Vzorec raziskave SJM 2002/2 v veliki večini predstavljajo pripadniki večinskega naroda. V raziskavi sicer po etnični pripadnosti niso spraševali, je pa bilo zastavljeno vprašanje, kje so se rodili. Glede na odgovore se jih je 90,5 odstotka rodilo v Sloveniji, 8,9 odstotka pa kje drugje.

⁴⁶ Anketiranci (N = 1.519) so ovrednotili (0 – sploh ni pomembno, 10 – izredno pomembno) pomembnost naslednjih odgovorov: da sprejme slovenski način življenja (arit. sred. = 7,9), da zna slovensko (arit. sred. = 7,4), da je usposobljen za take delovne veščine, ki jih Slovenija potrebuje (arit. sred. = 7,2), da ima dobro izobrazbo (arit. sred. = 6,3), da pri nas že živijo njegovi bližnji sorodniki (arit. sred. = 5,3), da prihaja iz krščanskega okolja (arit. sred. = 3,4), da je premožen (arit. sred. = 3,4), da je belec (arit. sred. = 2,9).

⁴⁷ Anketiranci (N = 1.163) so razvrščali posamezne dejavnike za vključevanje v slovensko družbo glede na njihovo pomembnost od 1 – sploh ni pomembno, 2 – ni pomembno, 3 – niti pomembno niti ni nepomembno, 4 – dokaj pomembno, do 5 – zelo pomembno.

opazno v Sloveniji. V Sloveniji imam številne prijatelje in znance, sorodnike in svoje bližje, skoraj 90 % so slovenske narodnosti. Če v pogovoru z njimi ne uporabim v slovenščini tudi krajevni dialekt (primorski, pohorski, prleški) me takoj opozarjajo, da ne govorim pravilno, bog ne daj, da naletim na zakrknjenega nacionalista, direktno me opozori, da ne znam slovenske govorice in naj se jo naučim. V drugih državah je najbolj pomembno, da se sporazumeš, da te ne zmerjajo glede tega. Vedno in vedno se sprašujem, zakaj je to samo pri Slovencih čutiti. Ali je to kompleks male nacije, ali je to čutiti kot ogroženost nacije do lastne identitete, ali je to sovraštvo samo do jugoslovanskih narodov, kar je še bolj tragično od slovenskega naroda, da pred nemško, angleško govorečim delom klečeplazijo in njihove tujke se jim zdijo popolnoma sprejemljive. Jezika in kulture ene nacije ne ohraniš, če ne poznaš jezika in kulture drugih narodov.

Najpomembnejše je znanje jezika dežele, v kateri živiš. Lahko komuniciraš, se lažje vklopiš v sistem. Ni potrebe, da na ulici izkazuješ svojo etnično pripadnost. Kajti znanje jezika ti odpira vrata do izobrazbe in zaposlitve. Ni slabšega kot priseljenec, ki dela z ljudmi, pa ne obvlada govora (ali noče), ker ne spoštuje države, v kateri živi. Zelo me moti govor na skupnih prostorih, ulic, javnih površin, ker se včasih počutim, da nisem v Sloveniji, svoj prvotni jezik, pa neguj, ne ga pozabit. Materin jezik je tvoja identiteta, ohrani ga in spoštuj, kajti v srcu si to, kar si. Kdor pozabi svoje poreklo (in zgodovino), nima prihodnosti. Ni dovolj zahtevati (džamija, etnične skupnosti, državljanstvo) svoje pravice, ampak poznati tudi svoje dolžnosti in spoštovanje do druge domovine.

Glede na pomen znanja slovenskega jezika je treba priseljencem in potomcem priseljencev omogočiti (dodatno) učenje (če je to potrebno) uradnega jezika države sprejemnice in jim s tem omogočiti čim bolj uspešno integracijo v družbo. Del priseljencev in potomcev priseljencev obvlada slovenski jezik do takšne mere, da lahko sodelujejo v vsakdanjih sporazumevalnih položajih. Ob zahtevnejših vsebinah, s kakršnimi so soočeni na primer v šoli ali pa v drugih življenjskih situacijah (iskanje zaposlitve, stiki v javni upravi itd.), pa se pokaže, da je njihova sporazumevalna zmožnost v slovenskem jeziku pomanjkljiva in da se vrzeli pojavljajo že na sami ravni razumevanja.

Anketirance smo poprosili, naj samoovrednotijo⁴⁸ znanje slovenskega jezika. Iz samoocene je razvidno, da 72,8 odstotka anketiranih ocenjuje svoje znanje slovenskega jezika kot zelo dobro, 26,1 odstotka kot dobro, samo 1,1 odstotka anketiranih je svoje znanje slovenščine ocenilo kot slabo. Po pričakovanjih obstaja statistično značilna razlika med ocenami znanja slovenščine potomcev priseljencev in priseljenci. Potomci priseljencev so svoje znanje slovenskega jezika ocenili precej boljše kot priseljenci. 95,5 odstotka potomcev priseljencev je znanje slovenščine ocenilo kot zelo dobro. Na drugi strani je 58,9 odstotka priseljencev menilo, da je njihovo znanje slovenščine zelo dobro, 39,5 odstotka pa je znanje ocenilo kot dobro.

⁴⁸ Anketiranci so imeli možnost ocenjevanja znanja jezika na štirih ravneh: razumevanje, govor, branje in pisanje. Vsako raven znanja so lahko ocenjevali od 1 – slabo, 2 – ne preveč dobro, 3 – dobro do 4 – zelo dobro, njihove odgovore o znanju jezika smo združili v indeks *znanje jezika staršev*, ki združuje vse štiri ravni: razumevanje, govor, branje in pisanje.

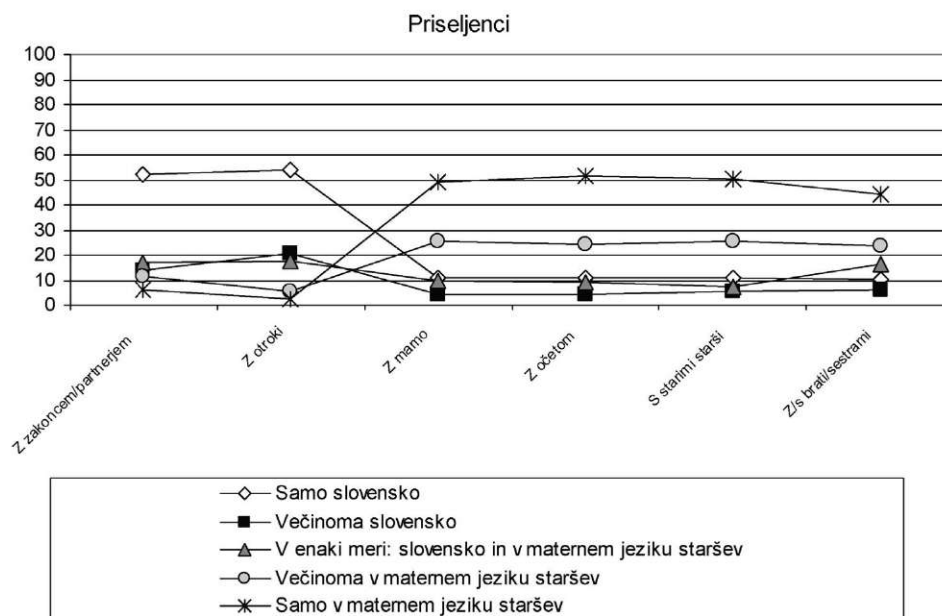
**Tabela 3: Indeks znanja slovenskega jezika glede na tip priseljencev
(PSIP 2003; N = 1.114)**

		<i>Priseljenci</i>	<i>Potomci priseljencev</i>	Skupaj
Slabo	Število	11	1	12
	%	1,6	0,2	1,1
Dobro	Število	273	18	291
	%	39,5	4,3	26,1
Zelo dobro	Število	407	404	811
	%	58,9	95,5	72,8
Skupaj	Število	691	423	1.114
	%	100	100	100

Sig = 0.000

Hkrati popisni podatki kažejo, da obstaja v Sloveniji trend naraščanja dvojezičnosti v družinah (zasebni sferi), kar pomeni, da se v pogovorih z različnimi družinskimi člani pri pripadnikih novih manjšinskih skupnostih iz nekdanje Jugoslavije uporabljata slovenski jezik in neslovenski materni jezik (staršev) (Roter 2005: 259). V raziskavi PSIP smo anketirance povprašali, v katerem jeziku se pogovarjajo doma. Razlike v rabi jezika med potomci priseljencev in priseljenci so se pokazale predvsem takrat, ko se pogovarjajo s starši, s starimi starši in z brati oziroma s sestrami. Več kot polovica priseljencev se z zakoncem oziroma s partnerjem in z otroki pogovarja samo slovensko, torej v jeziku okolja, medtem ko se priseljenci z mamo, očetom, s starimi starši in z brati oziroma s sestrami pogovarjajo pretežno v maternem jeziku staršev.

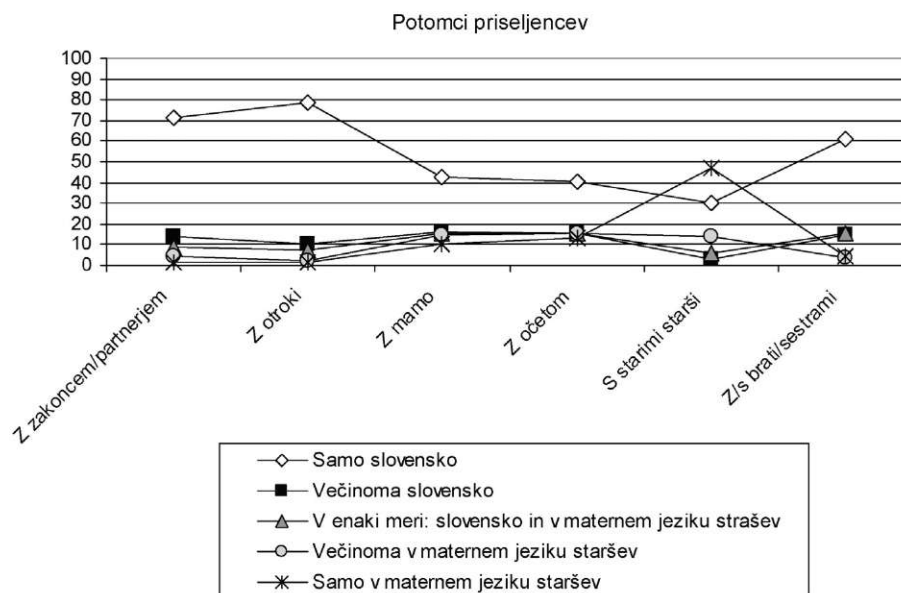
Graf 6: Odgovori priseljencev na vprašanje
V katerem jeziku se doma pogovarjate z navedenimi sogovorci?
 (PSIP 2003)



Potomci priseljencev pa se v zelo visokih deležih pogovarjajo samo slovensko z zakoncem oziroma s partnerjem, z otroki in brati oziroma s sestrami. V materem jeziku staršev se v večjem deležu pogovarjajo samo še s starimi starši.

Izsledki raziskave kažejo, da se potomci priseljencev doma pogovarjajo v različnih jezikih. Večji del jih je povedal, da doma govorijo slovensko, čeprav nekateri starši slovenskega jezika ne obvladajo prav dobro. Vendar s tem spodbujajo svoje otroke, da govorijo slovenski jezik, saj se zavedajo, da je jezik pomemben dejavnik pri vključevanju v slovensko družbo. Nekateri rabo jezika doma prilagajajo določenim situacijam, okoliščinam oziroma sogovornikom, zato govorijo enkrat slovenski jezik, drugič pa jezik države izvora. Drugi spet doma govorijo predvsem v materem jeziku staršev, ki ni slovenski.

Graf 7: Odgovori potomcev priseljencev na vprašanje
V katerem jeziku se doma pogovarjate z navedenimi sogovorniki?
 (PSIP 2003)



Anketirance smo poprosili, naj ocenijo tudi znanje svojega maternega jezika oziroma maternega jezika staršev, če ta ni slovenščina. V tem primeru so priseljenci znanje maternega jezika ocenili boljše kot potomci priseljencev, vendar slabše kot so potomci priseljencev ocenili znanje slovenščine. Iz samoocene anketiranih je razvidno, da 66,9 odstotka materni jezik oziroma materni jezik svojih staršev, če ta ni slovenščina, obvlada zelo dobro, 28,5 odstotka jezik obvlada dobro, 4,7 odstotka svoje znanje maternega jezika staršev ocenjuje kot slabo.

Tabela 4: Indeks znanja maternega jezika oziroma maternega jezika staršev, če ta ni slovenščina, glede na tip priseljencev (PSIP 2003; N = 1.068)

		Priseljenci	Potomci priseljencev	Skupaj
Slabo	Število	13	37	50
	%	1,9	9,9	4,7
Dobro	Število	161	143	304
	%	23,2	38,3	28,5
Zelo dobro	Število	521	193	714
	%	75,0	51,7	66,9
Skupaj	Število	695	373	1.068
	%	100	100	100

Sig = 0.000

Za priseljence iz nekdanje Jugoslavije in njihove potomce učenje maternega jezika (če ta ni slovenščina) poteka večinoma v družini (medgeneracijski prenos), v maloštevilnih društvih, ki so sposobna organizirati učenje jezika, ter izjemoma v javnem šolstvu, kjer se trenutno le hrvaščina ponuja kot izbirni predmet (Roter 2005). Priseljencem in njihovim potomcem bi moralo biti na eni strani omogočeno učenje slovenskega jezika in tudi možnost učenja njihovega maternega jezika, če ta ni slovenščina, oziroma maternega jezika staršev. O tem govori Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011,⁴⁹ v kateri je zapisano, da bi bilo poleg samoumevne skrbi za učenje državnega jezika treba ustrezno upoštevati poučevanje regionalnih in manjšinskih jezikov, priseljencem pa zagotoviti priložnost, da se naučijo jezika države gostiteljice in jim hkrati omogočiti gojenje njihovega maternega jezika. V skladu s tem je v podpoglavju 4.1.4 IV. *področje: razvoj in kultura jezika* pod točko n) zapisano: »Ponudba tečajev slovenščine kot tujega jezika za priseljence, gostujoče delavce, azilante idr. (ob hkratnem oskrbovanju njihovih društev s knjigami v njihovih maternih jezikih).« Med nalogami pa je navedeno »priprava učnega gradiva, razvijanje didaktike slovenščine kot drugega/tujega jezika za otroke priseljencev, sofinanciranje tečajev slovenščine za tujce, zagotovitev kadrovskih zmogljivosti«.

Treba bi bilo omogočiti učenje maternega jezika priseljencev ne samo kot dodatne šolske dejavnosti, ampak tudi kot izbirnega predmeta, tam kjer za to obstaja interes.⁵⁰ Z vidika kognitivnega razvoja otroka je razvitost obeh jezikovnih sistemov (maternega jezika in jezika okolja) pomembno vprašanje. Širša javnost in tudi stroka večinoma pozitivno vrednotita znanje in učenje maternega jezika staršev potomcev priseljencev, če ta ni slovenščina. Ko pa je to treba aplicirati v prakso – na primer učenje jezika v šoli – se pokaže, da si v stališčih niso več tako enotni (Nečak Lük, Knaflič in Novak-Lukanovič 1994). Učenje maternega jezika priseljencev in potomcev priseljencev obstoječa slovenska zakonodaja na papirju že omogoča, potrebna pa je bolj dosledna implementacija zapisanega v praksi.

V raziskavi smo anketirance povprašali, ali bi bilo dobro, da bi se otroci učili jezik staršev ali enega od staršev, če ta ni slovenščina. Nekaj več kot polovica (54,5 odstotka) anketiranih meni, da bi bilo dobro, če bi se otroci učili materni jezik staršev ali enega od staršev. Prednost učenju tujih jezikov (angleščini, nemščini) pred učenjem maternega jezika staršev daje 26,5 odstotka anketiranih. Približno 14 odstotkov anketiranec meni, da ni treba, da se otroci v šoli učijo materni jezik staršev ali enega od staršev, saj je pomembnejše znanje slovenskega jezika. V največjem deležu si učenje maternega jezika staršev želijo Srbi (75 odstotkov) ter anketiranci, združeni v kategoriji drugi (71 odstotkov). V nekoliko manjšem deležu si to želijo Bošnjaki, Muslimani (62 odstotkov) ter Hrvati⁵¹ (57 odstotkov). Slovencem pa se v

⁴⁹ ReNPJP0711, *Ur. l. RS*, št. 43/07, dostopna na: <http://www.dzrs.si/index.php?id=101&sm=k&q=Resolucija+o+nacionalnem+programu+za+jezikovno+politiko+&mandate=-1&unid=SA|C12565E2005E8311C12572D50021022D&showdoc=1> (31. 8. 2007).

⁵⁰ V večini evropskih držav je učenje maternega jezika potomcev oziroma priseljencev opredeljeno kot dodatna šolska aktivnost (dopolnilni predmet). V Franciji, Luksemburgu, Avstriji, Veliki Britaniji, na Finskem in Švedskem pa imajo potomci priseljencev možnosti učenja svojega maternega jezika kot izbirnega predmeta.

⁵¹ Leta 1996 je bila med člani hrvaških društev v Ljubljani, Mariboru in Novem mestu izpeljana anketa

nekoliko večjem deležu kot drugim zdi pomembnejše učenje svetovnih jezikov (32 odstotkov) oziroma slovenščine (19 odstotkov).

Približno 70 odstotkov anketirancev mlajše generacije meni, da bi bilo dobro učenje maternega jezika staršev. Delež anketirancev, ki meni, da bi bilo učenje maternega jezika dobro, je pri srednji generaciji (53 odstotkov) in pri starejši generaciji (50 odstotkov), oba deleža sta manjša kot pa pri mlajši generaciji. Znanje slovenščine je pomembnejše kot učenje maternega jezika staršev, tako meni skoraj 19 odstotkov starejše in skoraj 13 odstotkov srednje ter samo 6 odstotkov mlajše generacije. Največji delež anketirancev, ki meni, da je pomembnejše znanje svetovnih jezikov, je mogoče najti med srednjo generacijo. Medtem ko je delež mlajše in starejše generacije (skoraj 24 odstotkov), ki večji pomen pripisujeta znanju svetovnih jezikov (angleščine in nemščine) kot pa znanju maternega jezika staršev, enak.

Višjo izobrazbo imajo anketiranci, v večjem deležu menijo, da bi bilo učenje maternega jezika staršev dobro. Trditev, da ni potrebno učenje maternega jezika staršev in da je pomembnejša slovenščina, v večjem deležu podpirajo nižje izobraženi (anketiranci z osnovno ali strokovno šolo), približno 16 odstotkov anketiranih meni, da je znanje slovenščine pomembnejše kot znanje maternega jezika staršev. Slovenščini daje prednost pred učenjem jezika staršev (če ta ni slovenščina) približno 10 odstotkov visoko izobraženih anketirancev. Tudi trditev, da je pomembnejše znanje svetovnih jezikov kot znanje jezika staršev, če ta ni slovenščina, v večjem deležu podpirajo nižje izobraženi v primerjavi z višje izobraženimi. Izsledki raziskave (PSIP) in osebnih intervjujev so še pokazali, da velika večina potomcev priseljencev zna in tudi dobro ocenjuje znanje maternega jezika njihovih staršev, del njih pa je tudi zainteresiran za učenje tega jezika v šolah. Se pa kaže neskladje med interesom mlajše generacije glede učenja maternega jezika njihovih staršev, izraženim v raziskavi, in dejanskim izkazanim interesom učencev na šolah, kjer so ponudili učenje jezikov s področja nekdanje Jugoslavije.

Veroizpoved

Pomemben del kulturne razsežnosti integracijskega procesa je tudi verska integracija. Religija lahko igra pozitivno vlogo v integracijskem procesu, saj omogoča možnost dialoga med priseljenko in večinsko versko skupnostjo. Vzpostavljanje ekumenskega dialoga domačinske cerkve (večinske verske skupnosti) s »priseljenškimi«¹ cerkvami (verskimi skupnostmi) pa omogoča tudi medreligijski dialog. Država sprejemnica mora zagotoviti ustrezno podporo medreligijskemu dialogu, kar pomeni, da mora urediti pravni status priseljenških verskih skupnosti ter vzpostaviti dialog med državnimi in cerkvenimi predstavniki, s tem pa v veliki meri prispeva k preprečevanju morebitnih konfliktov med skupnostmi (Reinsch 2001).

po pošti (14 zaprtih vprašanj) o potrebah po učenju hrvaškega jezika. Vzorec je vključeval 305 odraslih in 216 otrok. Na vprašanje o potrebi po izpopolnjevanju hrvaškega jezika je 73,1 odstotka odraslih in 62,3 odstotka otrok odgovorilo pritrdilno. Na vprašanje o potrebi po dopolnilnem učenju hrvaškega jezika in kulture pa je odgovorilo pritrdilno 75,1 odstotka odraslih in 60,4 odstotka otrok (Požgaj-Hadži in Medica 1997).

V Sloveniji človekovo pravico do svobode veroizpovedi urejata ustava in zakon. Pravice posameznika do svobode veroizpovedi so v Ustavi RS razumljene v okviru kategorije svobode vesti, kolektivno pravico pa uresničujejo verske skupnosti (41. člen Ustave RS). Te so v svojem delovanju svobodne, ločene od države in enako-pravne (7. člen Ustave RS). Poleg tega ustava prepoveduje diskriminacijo na podlagi vere ali drugega prepričanja (14. člen Ustave RS), prepoveduje spodbujanje k verski neenakopravnosti ter razpihovanje verskega sovraštva in nestrpnosti (63. člen Ustave RS). Ustava nadalje priznava pravico do ugovora vesti (46. člen Ustave RS) ter dopušča, da državljani, ki zaradi svojih religioznih nazorov niso pripravljeni sodelovati pri opravljanju vojaških dolžnosti, sodelujejo pri obrambi države na drug način (123. člen Ustave RS). Verske skupnosti so pravne osebe zasebnega prava, če svoje delovanje v skladu z Zakonom o verski svobodi (*Ur. l. RS*, št. 14/07)⁵² prijavijo na Uradu Vlade RS za verske skupnosti.⁵³

V Sloveniji je do leta 2007 svoje delovanje prijavilo triinštirideset verskih skupnosti, med njimi so tudi: Srbska pravoslavna cerkev Metropolija Zagrebško-Ljubljanska (1976), Islamska skupnost v Sloveniji (1976),⁵⁴ Makedonska pravoslavna skupnost v Republiki Sloveniji »Sveti Kliment Ohridski« (1994) in Slovenska muslimanska skupnost (2006).⁵⁵ Hrvaška skupnost pa je ustanovila tri hrvaške katoliške misije, in sicer v Ljubljani,⁵⁶ Mariboru in Novem mestu, kjer ob nedeljah in praznikih tudi poteka bogoslužje v hrvaškem jeziku.

⁵² Temeljni predpis, s katerim se je urejal položaj verskih skupnosti v Republiki Sloveniji, je bil do nedavnega, Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti v SRS iz leta 1976 (ZPPVS; *Ur. l. SRS*, št. 15/76, 42/86 in 5/90 ter *Ur. l. RS*, št. 22/91). Leta 2002 so bile v zakonu o pravnem položaju verskih skupnosti črtane določbe o verskih obredih, ki jih zdaj ureja Zakon o javnih zbiranjih (ZJZ; *Ur. l. RS*, št. 59/02).

⁵³ V poročilu Varuha človekovih pravic je mogoče najti tudi pritožbe verskih skupnosti in njihovih članov zoper delo Urada Vlade RS za verske skupnosti. Uradu so očitale neenakopravno obravnavanje pri dodeljevanju finančne pomoči verskim skupnostim in sredstev za socialno, zdravstveno in pokojninsko zavarovanje duhovnikov, nereševanje njihovih odprtih vprašanj z državo in prijav njihovega delovanja. Na uradu Varuha človekovih pravic so ugotovili, da je bila večina pobud utemeljenih in da UVRSVS nekaterih nalog, ki so mu poverjene z zakonom in ustanovitvenimi akti, ne opravlja ali jih opravlja slabo (Letno poročilo 2003, Varuh človekovih pravic 2004: 17–18). Do teh pomanjkljivosti naj bi prišlo predvsem zato, ker prejšnji Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti ni določal kriterijev oziroma pogojev za ustanovitev verskih skupnosti, zlasti določitev najmanjšega števila članov, ustanovni akt oziroma statut, ki opredeljuje vsaj namen verske skupnosti, vsebino njenega delovanja, notranjo organiziranost in zastopanje navzven, članstvo, financiranje itd. Sedanji Zakon o verski svobodi naj bi prinašal rešitev za obstoječe nejasnosti.

⁵⁴ Prvi odbor islamske skupnosti so ustanovili leta 1967 v Ljubljani, prve javne verske obrede pa so imeli leta 1969. Prvi verski objekt je bil odprt leta 1981 v Ljubljani, drugi leta 1988 na Jesenicah. Organizacijsko je islamska skupnost razdeljena na trinajst odborov po vsej Sloveniji: v Kranju, Škofji Loki, na Jesenicah, Trzinu, Mariboru, Velenju, Celju, Postojni, Trbovljah, Kopru, Kočevju, Črnomlju in Ljubljani, ter enajst verskih objektov. Vendar ti objekti ne ustrezajo potrebam opravljanja verskih obredov in molitev, zato si muslimani v Sloveniji že od leta 1969 prizadevajo pridobiti vsa potrebna dovoljenja za izgradnjo džamije. Leta 1994 se je slovenska islamska skupnost odcepila od hrvaške in ustanovila svoje Muftijstvo.

⁵⁵ Glavni namen novoustanovljene Slovenske muslimanske skupnosti je po besedah Osmana Djogića organizirati slovenske muslimane v avtonomni in neodvisni skupnosti, kar jim bo omogočilo boljšo integracijo v slovensko družbo. Njegova želja je pretrgati administrativne vezi s skupnostjo v Bosni in Hercegovini. (Intervju s Osmanom Djogićem: Za nami ne bo stal »veliki brat« iz Sarajeva, *Dnevnik*, 17. maj 2006.)

⁵⁶ Hrvaška katoliška misija v Ljubljani, ustanovljena leta 1986, ima sedež v frančiškanski cerkvi na Pre-

Slovenska vlada je podpisala pet sporazumov⁵⁷ s posameznimi religijami, s katerimi se ureja njihov splošen, pravni položaj. Med njimi lahko poudarimo predvsem dva. Leta 2004 sta Vlada Republike Slovenije in Srbska pravoslavna cerkev Metropolija Zagrebško-Ljubljanska podpisali Sporazum o pravnem položaju srbske pravoslavne cerkve, podoben sporazum pa sta leta 2007 podpisali tudi Vlada Republike Slovenije in Islamska skupnost v Republiki Sloveniji.

Omeniti je še treba, kako je v slovenski zakonodaji urejen odnos med verskimi skupnostmi in dvema pomembnima medijema socializacije: množičnimi mediji in šolo. Na področju medijev je v prvem odstavku 4. člena Zakona o radioteleviziji Slovenija (*Ur. l. RS*, št. 96/05) zapisano, da javna služba na področju radijske in televizijske dejavnosti – RTV Slovenija med drugim »posebno pozornost posveča položaju in delovanju registriranih verskih skupnosti«. V skladu s tem na nacionalni televiziji deluje uredništvo verskega programa. Verske skupnosti pa imajo v mandatnem obdobju 2006–2010 zagotovljena dva predstavnika v programskem svetu RTV, in sicer predstavnika Rimskokatoliške in Srbskopravoslavne cerkve.

V javnih šolah v Republiki Sloveniji ni verskega pouka, pač pa se je z reformo sistema javnih šol v predmetnik osnovne šole že uvedel nekonfesionalni predmet Verstva in etika, namenjen seznanjanju učencev s pomembnejšimi svetovnimi verstvi. Lahko pa verske skupnosti ustanavljajo vzgojno-varstvene ustanove in šole vseh stopenj.⁵⁸

Toliko za krajši pregled položaja verskih skupnosti v Sloveniji, kot ga določa pravni okvir. V nadaljevanju bomo več pozornosti namenili stališčem priseljencev in njihovim potomcev o veroizpovedi. Glede na veroizpoved se jih je med anketiranci raziskave PSIP največ opredelilo za rimskokatoliško veroizpoved (45,5 odstotka), po številu sledijo pravoslavni (23,6 odstotka), 14,4 odstotka anketiranih ne pripada nobeni veri, 13,8 odstotka se je opredelilo za islamsko veroizpoved, 0,9 odstotka se je opredelilo za katero drugo veroizpoved in 0,3 za protestantsko veroizpoved.⁵⁹

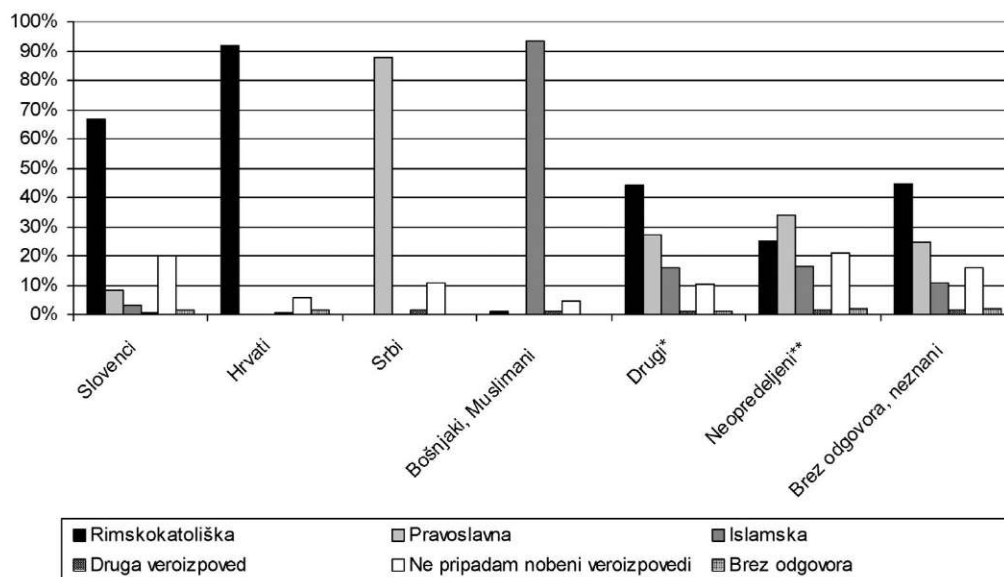
šernovem trgu, kjer pa razen formalnega naslova dejansko nimajo zagotovljenih svojih prostorov za uradovanje. Imajo pa vsako nedeljo in ob praznikih (od leta 1969) mašo v hrvaškem jeziku, ki jo obiskuje med 250 in 350 ljudi, že šestnajst let imajo organiziran pouk verouka za učence osnovnih in srednjih šol (verouk obiskuje približno 40 otrok), ob sobotah srečanja študentov, zborovske vaje (deluje otroški, mešani in ministrantski zbor) ter učenje hrvaškega jezika (to poteka enajsto leto). Že osemnajsto let izdajajo (enkratna leto) informativni bilten *Izlazak*, zadnji je izšel v nakladi 1.700 izvodov.

⁵⁷ Soglasje Komisije Vlade RS za rešitev odprtih vprašanj Rimskokatoliške cerkve in Komisije Slovenske škofovske konference za ureditev odnosov z državo, 1999 (dostopno na: <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/SOGLASJEPPRKC.PDF>, 17. 8. 2007); Sporazum o pravnem položaju Evangeličanske cerkve v RS, 2000 (dostopno na: http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/SPORAZUM_ECPP.PDF, 17. 8. 2007); Sporazum o pravnem položaju Srbske pravoslavne cerkve, 2004 (dostopno na: <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/PPSPC.doc>, 17. 8. 2007); Sporazum o pravnem položaju Binkošne cerkve v Republiki Sloveniji, 2004 (dostopno na: <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/PPBC.doc>, 17. 8. 2007); Sporazum o pravnem položaju Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji, 2007 (dostopno na: <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/SporazumIVS.doc>, 17. 8. 2007).

⁵⁸ Ustanavljanje in delovanje konfesionalnih zasebnih šol so omogočile spremembe Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti leta 1991.

⁵⁹ Popisni podatki leta 2002 glede veroizpovedi prebivalstva v Sloveniji kažejo, da se je največ prebivalcev opredelilo za katolike (57,8 odstotka). Drugim veroizpovedim pripadajo manjši deleži prebivalcev

Graf 8: Struktura anketiranih glede na etnično pripadnost in veroizpoved (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).

Čeprav je veroizpoved transnacionalna kategorija, popisni podatki in tudi empirični izsledki raziskave PSIP (glej graf 8) kažejo, da v posameznih etničnih skupnostih prevladuje določena veroizpoved. Glede na popisne podatke leta 2002 se jih je med Slovenci 66,6 odstotka opredelilo za katolike, 0,8 odstotka za evangeličane, 0,2 za pravoslavce, 0,2 odstotka se jih je opredelilo za islamsko veroizpoved, 3,8 odstotka Slovencev je izjavilo, da so verniki, vendar ne pripadajo nobeni veroizpovedi, 11,4 odstotka se jih je opredelilo za ateiste, 15,7 jih ni želelo odgovoriti na vprašanje, za 1 odstotek Slovencev je veroizpoved neznana. Hrvati so se v 84 odstotkih opredelili za katolike, 0,6 odstotka za pravoslavce, 0,08 jih je za svojo veroizpoved navedlo islam. Med njimi se jih je 1,9 odstotka opredelilo za vernike, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, 5,9 odstotka Hrvatov se je opredelilo za ateiste, 6,2 odstotka ni odgovorilo na vprašanje, za 0,9 odstotka pa je veroizpoved neznana. Albanci so se v največjem deležu, to je 84,6 odstotka opredelili za islamsko veroizpoved, 5,8 odstotka za katoliško veroizpoved, 1,2 odstotka Albancev se je opredelilo za vernike, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, 1,6 odstotka za ateiste, 4,6 odstotka Alban-

tva: 2,4 odstotka pripadnikom islamske veroizpovedi, 2,3 odstotka pravoslavnim, 0,8 odstotka evangeličanom, še manj jih pripada drugim veroizpovedim ali pa so se opredelili kot agnostiki (0,3 odstotka). 15,7 odstotka prebivalstva ni želelo odgovoriti na vprašanje, 10,1 odstotka se je opredelilo za ateiste, za 7,1 odstotka prebivalstva je veroizpoved neznana, 3,5 odstotka prebivalstva meni, da so verniki, vendar ne pripadajo nobeni veroizpovedi (Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002).

cev ni želelo odgovoriti na vprašanje, za 1,7 odstotka pa je veroizpoved neznana. Bošnjaki so se še v nekoliko večjem deležu (92,5 odstotka) opredelili za islamsko veroizpoved, 0,5 odstotka jih je izjavilo, da so katoliki in 1,5 odstotka, da pripadajo pravoslavni veroizpovedi. V precej majhnih deležih so izjavili, da so verniki, vendar ne pripadajo nobeni veroizpovedi (0,7 odstotka), 1,5 odstotka se jih je opredelilo za ateiste, 1,5 odstotka ni želelo odgovoriti na vprašanje, za 1,7 odstotka Bošnjakov je veroizpoved neznana. Podobna strukturo veroizpovedi je zaslediti tudi pri Muslimanih, med njimi se jih je 89,1 odstotka opredelilo za islamsko veroizpoved, 0,2 za katoliško in 0,1 odstotka za pravoslavno. Da ne pripadajo nobeni veri, je izjavilo 2,3 odstotka Muslimanov, 2,4 odstotka se jih je opredelilo za ateiste, 3,6 odstotka Muslimanov ni želelo odgovoriti na vprašanje, za 2,3 odstotka pa je veroizpoved neznana. Srbi so se v največjem deležu (84 odstotkov) opredelili kot pravoslavci, 1 odstotek se je opredelil za katolike in 0,1 odstotka za islamsko veroizpoved. Med Srbi se jih je 1,9 odstotka opredelilo za vernike, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, 7,6 odstotka za ateiste, 3,6 odstotka Srbov ni želelo odgovoriti na vprašanje, za 1,6 odstotka je veroizpoved neznana. Črnogorci so se v največjem deležu (44,7 odstotka) opredelili za pravoslavno veroizpoved, 24 odstotkov je za svojo veroizpoved opredelilo islam, 3,3 odstotka se jih je opredelilo za katoliško veroizpoved. 2,8 odstotka Črnogorcev se je opredelilo za vernike, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, 17,4 odstotka se je opredelilo za ateiste, 6,4 odstotka jih ni želelo odgovoriti, za 1,2 odstotka Črnogorcev pa je veroizpoved neznana.

V raziskavi PSIP smo anketirance spraševali o njihovem odnosu do veroizpovedi. Na vprašanje *Kako veliko vlogo ima vera v vašem življenju?* je največji delež (približno 41 odstotkov) anketirancev menilo, da vera v njihovem življenju nima pomembne vloge, ena tretjina je menila, da je vera zanje srednje pomembna. Približno 16 odstotkov anketiranih pa je menilo, da je vera v njihovem življenju zelo pomembna. Ti rezultati so v skladu z odgovori anketirancev, ko smo jih poprosili, naj glede na pomembnost opredelijo svojo pripadnost k posameznim družbenim skupinam oziroma skupnostim. Velika večina anketirancev je pripadnost verski skupnosti uvrstila na predzadnje mesto. Pokazalo pa se je, da pripadniki islamske ter drugih veroizpovedi pripisujejo veri večji pomen kot pa pripadniki rimskokatoliške in pravoslavne veroizpovedi. Podobni izsledki so se pokazali tudi pri vrednotenju posameznih dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje etnične identitete. Anketiranci so pri razvrščanju posameznih dejavnikov, glede na pomen vpliva, versko skupnost postavili na predzadnje, šesto mesto (glej tabelo 2). Pri čemer so Bošnjaki, Muslimani in Srbi v večjih deležih versko skupnost ovrednotili kot pomemben dejavnik za oblikovanje etnične identitete kot pripadniki drugih etničnih skupnosti.

Pri ocenjevanju vloge vere v življenju posameznika je nekoliko več Bošnjakov in Muslimanov kot pripadnikov drugih etničnih skupin izrazilo stališče, da je vera zanje zelo pomembna (32,6 odstotka). Tudi Hrvatom v velikem deležu vera pomeni zelo oziroma srednje pomembno vlogo v življenju. Med vsemi najmanj pomembno vlogo veri pripisujejo Slovenci. Glede na podatke so ženske v večjem deležu kot moški menile, da je vera v njihovem življenju pomembna. Mlajša ter srednja generacija anketiranih pripisujeta veri pomembnejšo vlogo v življenju v primerjavi s starejšo generacijo. Razlike glede percepcije vloge vere v življenju anketiranih so vidne tudi glede na izobrazbeno strukturo, pri čemer je razvidno, da ima vera nekoliko

manjšo vlogo v življenju univerzitetno izobraženih in tistih z magisteriji ali doktorati kot v življenju manj izobraženih.

Anketirance smo še povprašali *Kako pogosto obiskujete verske obrede?* Največji delež anketiranih (45,4 odstotka) se verskih obredov udeležuje nekajkrat letno, skoraj 40 odstotkov anketiranih se verskih obredov nikoli ne udeležuje, 6 odstotkov se verskih obredov udeležuje vsaj enkrat tedensko, 8 odstotkov anketirancev pa se verskih obredov udeležuje nekajkrat mesečno.

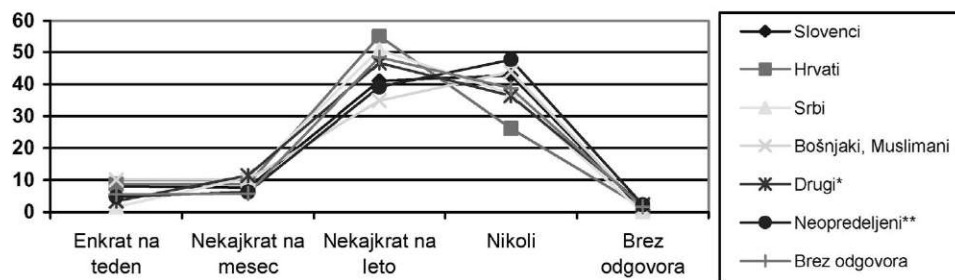
Enako vprašanje *Kako pogosto obiskujete verske obrede?* je bilo zastavljeno prebivalcem Slovenije v raziskavi Slovensko javno mnenje (SJM) 2002, s tem, da so jim bili ponujeni drugačni odgovori: vsak dan, več kot enkrat na teden, enkrat na teden, vsaj enkrat na mesec, ob posebnih praznikih, še redkeje, nikoli. Kategorije smo združili, tako da lahko primerjamo odgovore med obema raziskavama. Deleža anketirancev raziskave PSIP ter raziskave SJM, ki obiskujejo verske obrede nekajkrat letno, sta si zelo podobna (45,4/43,9 odstotka), medtem ko je delež anketirancev, ki obiskujejo verske obrede enkrat tedensko ali več v raziskavi SJM precej večji (19,6 odstotka) od deleža anketirancev, ki obiskujejo verske obrede enkrat tedensko ali pogosteje (6,2 odstotka), v raziskavi PSIP. To razliko morda lahko pripišemo dejstvu, da vsi priseljenci nimajo možnosti dnevnega obiskovanja verskih obredov svoje veroizpovedi oziroma v svojem jeziku, imajo pa večinoma organizirane obrede ob večjih praznikih. Razlika pa obstaja tudi pri anketirancih, ki nikoli ne obiskujejo verskih obredov, teh je v raziskavi PSIP 39,2 odstotka, medtem ko po podatkih SJM-a verskih obredov nikoli ne obiskuje 25,4 odstotka anketiranih.

Najpogosteje verske obrede obiskujejo Hrvati, za njimi pa Bošnjaki in Muslimani. Pogostost obiskovanja verskih obredov se pri Hrvatih in tudi Bošnjakih ter Muslimanih sklada z njihovim ovrednotenjem vloge vere.⁶⁰ Slovenci in anketiranci, združeni v kategoriji drugi, obiskujejo verske obrede v enaki meri. Nekoliko manj pogosto obiskujejo verske obrede anketiranci, katerih etnična pripadnost je neznan. Najmanj pogosto se verskih obredov udeležujejo etnično neopredeljeni. Iz podatkov je še razbrati, da ženske pogosteje kot moški obiskujejo verske obrede, kar je verjetno posledica tega, da ima vera v življenju žensk pomembnejšo vlogo kot v življenju moških. Analiza pa ni pokazala statistično značilne povezave med pogostostjo obiskovanja verskih obredov ter izobrazbeno strukturo.

⁶⁰ Nekoliko več Bošnjakov in Muslimanov kot pripadnikov drugih etničnih skupin je izrazilo stališče, da je vera zanje zelo pomembna (32,6 odstotka). Tudi Hrvatom v velikem deležu vera pomeni zelo oziroma srednje pomembno vlogo v življenju. Med vsemi najmanj pomembno vlogo veri pripisujejo Slovenci.

Graf 9: Odgovori anketirancev na vprašanje

Kako pogosto obiskujete verske obrede?, glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).
Sig. < 0,023

Anketirance smo tudi povprašali, kaj menijo o gradnji džamije v Sloveniji. Preden pogledamo njihova stališča, je dobro vedeti, da 26. člen (svoboda gradnje in uporabe prostorov in stavb za verske namene) Zakona o verski svobodi (*Ur. l. RS*, št. 14/07) določa naslednje:

- (1) Cerkve in druge verske skupnosti imajo pravico graditi in vzdrževati prostore in stavbe za bogoslužje, druge verske obrede ter za druga zbiranja in imajo pravico do prostega dostopa do njih.
- (2) V novih urbanističnih predelih, zlasti v predelih, namenjenih za stanovanje in prebivanje, se pri pripravi prostorskega akta glede predvidene prostorske ureditve pridobijo in sporazumno uskladijo tudi potrebe, priporočila in interesi cerkva ter drugih verskih skupnosti ob upoštevanju številčnosti pripadnikov cerkva in drugih verskih skupnosti. Pripravlavec prostorskega akta mora v predlogu oceniti potrebo po verskih objektih.
- (3) Prostorske akte iz prejšnjega odstavka, ki so bili v veljavi ob uveljavitvi tega zakona, je treba v razumnem roku ustrezno dopolniti ali popraviti, če obstajata za to interes in potreba tam navzočih cerkva in drugih verskih skupnosti na območjih, na katere se ti prostorski akti nanašajo.

V raziskavi PSIP so pripadniki novih manjšinskih skupnosti v večjem deležu (39 odstotkov) podprli zgraditev džamije, kar 29 odstotkov jih je menilo, da džamija ne sodi v slovenski prostor, 32,4 odstotka pa ni želelo povedati svojega stališča oziroma ne vedo, ali naj islamska skupnost dobi džamijo ali ne.

Podobno vprašanje *Ali je primerno, da si prebivalci islamske vere izgradijo džamijo?* je bilo zastavljeno (telefonski intervju) v javnomnenjski raziskavi o odnosu javnosti do aktualnih razmer in dogajanj v Sloveniji.⁶¹ Mnenja o gradnji džamije v javnosti

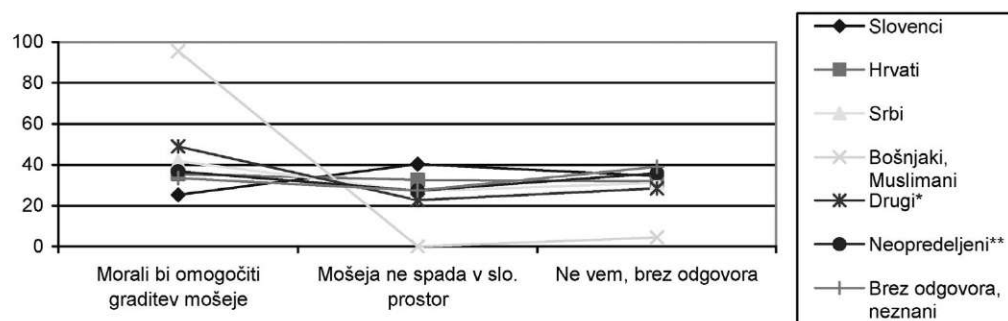
⁶¹ Raziskava Javnomenjske raziskave o odnosu javnosti do aktualnih razmer in dogajanj v Sloveniji v okviru CRP, FDV IDV-CJMMK, Ljubljana, 22. 12. 2003.

Od 15. do 17. decembra 2003 so na podlagi vzorca telefonskih naročnikov zajeli 958 polnoletnih oseb,

so deljena, slaba polovica (47 odstotka) je takih, ki menijo, da je primerno, da si pripadniki islamske verske skupnosti zgradijo svoj versko-kulturni center, le neznatno manj (44 odstotka) pa je takih, ki menijo, da to ni primerno, 9 odstotkov jih na vprašanje ni odgovorilo ali pa so bili neodločeni. V obeh raziskavah se kaže razcepljenost populacij v stališčih, je pa bilo med anketiranci v okviru raziskave PSIP več neodgovorov oziroma anketirancev, ki so odgovorili z ne vem.

Graf 10: Odgovori anketirancev na vprašanje

Nekateri menijo, da bi islamski skupnosti v Sloveniji morali omogočiti zgraditev mošeje, drugi menijo, da mošeja ne spada v slovenski kulturni prostor. Kakšno je vaše mnenje?, glede na etnično pripadnost (PSIP 2003; N = 1.163)



*Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8).

**Etnično neopredeljeni: neopredeljeni (53), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3).
Sig. < 0,000

V največjem številu se za graditev džamije v Sloveniji zavzemajo Bošnjaki in Muslimani. Med preostalimi skupnostmi gradnjo džamije v večjem deležu podpirajo še drugi (48,9 odstotka) in Srbi (41,8 odstotka). V najmanjšem številu gradnjo džamije podpirajo Slovenci, kar 40,3 odstotka jih meni, da mošeja ne spada v slovenski prostor. Anketiranci so med komentarji izrazili tudi svoje stališča o džamiji, nekateri so bili proti izgradnji džamije,

Sem proti graditvi mošeje v Ljubljani, ker postane muslimanski kulturno-politični center. Bojim, da smo Slovenci tak narod, da se bo izgubil v drugih etničnih skupinah, ki bodo postajale vedno večje in nas bo pogoltnilo muslimanstvo.

... Mene narodnostna vprašanja ne zanimajo, ker v Sloveniji živim že cca 50 let in sem se v to okolje tudi 'vklopil'. Imam pa še stike s sorodniki izven Slovenije. Tudi moji starši so se v to okolje hitro prilagodili. Me pa moti odnos Slovenije do vere. Ker je tu predvsem rimsko-katoliška vera, naj bo to uradna vera. Kdor pa hoče tu graditi džamije, pa naj gre tja, kjer to imajo, čeprav proti tej narodnosti nimam nič.

državljanov Slovenije, in z njimi izvedli telefonski intervju s pomočjo standardiziranega vprašalnika. Vzorčenje je potekalo iz vzorčne baze (N = 2.056), ki je bila izčrpana do 47 odstotkov.

Mislim, da bi v Sloveniji bilo bolj pametno na mesto džamije i crkve napraviti jedni firmu i zaposliti nezaposlene vjernike, da rade i misle na delo i družinu. Da bih im delovci bog više pomagao od crkvenog i da manje traže socijalne pomoći a plaćaju polog crkvi, ker niti eden ulaz u crkvu ni brezplačan. To bi bila moja poruka etničnim skupnostima u Sloveniji.

A vi o tome razmislite

drugi so v svojih mnenjih izgradnjo džamije podprli.

... Vendar mislim, da je v Sloveniji zelo veliko Muslimanov, kar sem namreč tudi sama in vsak izmed nas bi rad dosegel to, da imamo v državi svojo molilnico, mošejo. Ljudje drugih narodnostnih skupnosti imajo svoje molilnice. Npr. Srbi imajo svoje cerkve ... Opravičujem se, če je prišlo v tem odstavku do kakšne zamere. ...

Najprej zgradite džamijo, ker jo imajo tudi druge evropske države.

Življenje, ker ga sama živim sem zadovoljna in si ga ne želim spreminjati. Sem (velika) prijateljica Slovenije in sem ponosna. Še bolj ponosna bi bila na Slovenijo, če bi se zgradila tudi mošeja v Ljubljani tako kot na Hrvaškem gradijo že drugo mošejo, a še manj in bolj ne marajo muslimanstva. Še Slovencev ne marajo, še tisto, kar je naše, bi nam vzeli, Piran – sveto goro in še kaj.

To je resnica, kar vam pišem. Pa lep pozdrav vse, ki berete in poslušate. Slovenija, moja dežela.

Spoštujem svojo vero, pa tudi vero drugih ljudi. Vendar za vse, kar želim doseči se moram za 20–30 % več potruditi in imeti boljše kot domačini, vendar mislim da je to skoraj normalno, ker mislim, da tudi drugi priseljenci v drugih državah čutijo isto. Če bi Slovenec bil priseljenec v drugih republikah bivše Jugoslavije mislim, da bi se srečal z istimi problemi. Zato nima hudih težav, naj tako ostane, sem zadovoljen, manjka nam samo mošeja v Ljubljani.

/.../ pri reševanju teh vprašanj je potrebno 'strogo' upoštevati načela ENAKOPRAVNOSTI. Mislim, da je nedopustno, da eni imajo več in drugi manj ali da eni nekaj imajo, drugi pa ne. Čeprav menim, da je izenačevanje religije in narodnosti zelo napačno in nevarno, je to v praksi žal tako. Večina ljudi (pogojno povedano 'srednji stalež') ne vidi druge narodnostne identitete kot versko pripadnost. Zato mislim, da je nevarno muslimanom kratiti obstoj hrama za veroizpoved, dok to drugi narodi lahko opravljajo v svojih avtentičnih objektih. Enako kot ne bi bio dobro, da se dobi vtis, da muslimani lažje dobijo državljanstvo kot neki drugi in podobno. Kot sem že omenil: ENAKO ZA VSE.

Nadaljnja analiza je pokazala, da gradnjo džamije v Sloveniji podpira več moških (43,8 odstotka) kot žensk (34,1 odstotka). Najbolj graditev džamije podpira mlajša generacija, najmanj pa starejša. Anketiranci z višjo izobrazbo v večjem deležu podpirajo graditev džamije kot anketiranci z nižjo izobrazbo. V največjem deležu graditev džamije podpirajo pripadniki islamske veroizpovedi. Sledijo jim (ven-

dar v precej manjšem številu) anketiranci, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, ter še v manjšem številu pripadniki drugih veroizpovedi. Najmanj podpore graditvi džamije prihaja od pripadnikov pravoslavne veroizpovedi ter pripadnikov rimsko-katoliške veroizpovedi. Anketiranci, ki živijo v Sloveniji od rojstva oziroma so se v Sloveniji rodili, v nekoliko večjem številu podpirajo graditev mošeje kot pa anketiranci, ki so se v Slovenijo priselili.

Med posameznimi etničnimi skupnostmi so opazne razlike glede njihovega razumevanja in odnosa do vere, kljub temu ne gre zanemariti velikega simbolnega pomena, ki ga ima za vsako posamezno etnično skupnost verska skupnost skupaj s cerkvijo.

ZAKLJUČEK

V prispevku smo predvsem želeli ugotoviti, kakšne so percepcije pripadnikov novih manjšinskih skupnosti o kulturni razsežnosti integracijskega procesa, ki vključujejo stališča do izražanja kulture v ožjem smislu (delovanja kulturnih društev), stališča o jeziku ter možnostih prakticiranja veroizpovedi.

Analiza percepcij pripadnikov novih manjšinskih skupnosti o institucionalni infrastrukturi na področju kulture ter njihovo udeleževanje na različnih prireditvah in dejavnostih, ki jih organizirajo društva posameznih etničnih skupnosti, je pokazala, da imajo do obstoječega delovanja kulturnih (etničnih) društev sicer nekoliko zadržan odnos, hkrati pa je mogoče razbrati njihovo željo in potrebo po ohranjanju prinesenih kulturnih vzorcev. Na podlagi odgovorov anketirancev na vprašanja, povezana z delovanjem kulturnih društev posameznih etničnih skupnosti ugotavljamo: da je med priseljenci in njihovimi potomci določena stopnja neinformiranosti glede pravic (še posebej kolektivnih pravic), ki jih imajo; da priseljenci in njihovi potomci društvom »očitajo« preveliko politično angažiranost oziroma izrabo društev za politično uveljavljanje posameznikov, premalo pa naj bi bilo prisotnih kulturnih vsebin; da so priseljenci in njihovi potomci dokaj slabo informirani o obstoju in delovanju društev; da je večina društev ustanovljenih konec devetdesetih let, so torej »mlada« društva, ki imajo praviloma manjše število registriranih članov in se ubadajo z organizacijskimi težavami, kot so finančni, kadrovski in infrastrukturni primanjkljaji; da priseljenci in njihovi potomci svoje kulturne potrebe zadovoljujejo tudi drugje oziroma na drugačne načine ali v okviru večinske kulturne ponudbe ali pa kar neposredno v deželi izvora, kar omogoča njena geografska bližina.

Spraševali smo jih tudi o vlogi jezika v integracijskem procesu. O tem, da je znanje slovenskega jezika ključno za uspešno integracijo, se glede na rezultate javnomnenjskih raziskav (SJM, PSIP) strinjajo pripadniki večinskega naroda in pripadniki novih manjšinskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije. Ob poudarjanju pomena znanja slovenskega jezika pa izražajo tudi potrebo po ohranjanju maternega jezika ali maternega jezika staršev. Med anketiranci jih nekoliko več kot polovica meni, da bi bilo dobro, če bi se otroci učili materni jezik staršev ali enega od staršev. Veljalo bi poudariti, da je znanje in učenje manjšinskih jezikov pomembno s kulturnega

(učenje manjšinskih jezikov prispeva k razvoju kohezivne večkulturne družbe), pravnega (učenje maternega jezika pripadnikov manjšinskih skupnosti pomeni ureničevanje mednarodno priznane pravice posameznika do ohranjanja in razvoja maternega jezika) in tudi ekonomskega vidika (priseljenci so z znanjem njihovega maternega jezika pomemben vir znanja v odprti družbi, ki se želi uspešno vključevati v mednarodne tokove).

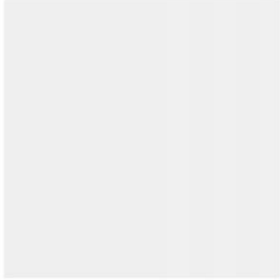
Glede stališč priseljencev in potomcev priseljencev o veroizpovedi pa njihovi odgovori v raziskavi PSIP nakazujejo, da pripadnost k verski skupnosti ne percipirajo kot zelo pomembno. V razvrstitvi posameznih skupin oziroma skupnosti glede na njihovo pomembnost so pripadnost k družini, poklicni opredelitvi, krajevni pripadnosti, državljanstvu, jezikovni skupnosti in etnični pripadnosti uvrstili pred pripadnostjo k verski skupnosti. Kot manj pomembno so ocenili samo še pripadnost k politični stranki. Obstajajo pa glede odnosa do veroizpovedi razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi oziroma med pripadniki posameznih veroizpovedi. Primerjava percepcij med pripadniki posameznih veroizpovedi kaže, da pripadniki islamske veroizpovedi pripisujejo veri nekoliko večji pomen kot pa pripadniki rimskokatoliške in pravoslavne veroizpovedi. Kljub tem izsledkom pa je treba upoštevati veliko simbolno moč pripadnosti posamezni verski skupnosti.

LITERATURA

- Alba, Richard D. (1990) *Ethnic Identity: The Transformation of White America*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Baltić, Admir (2007) 'Položaj Albanaca, Bošnjaka, Hrvata, Makedonaca i Srba u Republici Sloveniji', http://www.bosnjak.si/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=34.
- Berry, John W., Pierre R. Dasen, T. S. Saraswathi, Ype H. Poortinga in Janak Pandey (ur.) (1992) *Cross Cultural Psychology. Research and applications*. New York: Cambridge University Press.
- Blij, Harm J. (1993) *Human geography: culture, society, and space*. New York: John Wiley & Sons, cop.
- Cohen, Anthony P. (2001) *Self Consciousness. An alternative anthropology of identity*. London in New York: Routledge.
- Čurin Radovič, Suzana (2002) 'Analiza stanja na področju kulturnih dejavnosti narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev'. V Uroš Grilc (ur.) *Analiza stanja na področju kulture in predlog prednostnih ciljev*, 230–68. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
- Deklaracija OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam (*Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic or Religious Minorities*) 47/135 (Annex), 18. 12. 1992, v veljavi od leta 1993, <http://textus.diplomacy.edu/Thina/txGetXDoc.asp?IDconv=2245> (30. 10. 2007).

- Edwards, John (1985) *Language, society and identity*. Oxford: Balckwell Ltd.
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (*European Charter for Regional or Minority Languages*), Strasbourg, 5. 11. 1992, v veljavi od 1. marca 1998, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm> (30. 10. 2007).
- Fishman, Joshua A. (1977) 'Language and ethnicity'. V H. Giles (ur.) *Language, ethnicity and intergroup relations*, 15–57. London: Academic Press.
- Flere, Sergej in Tomaž Klenovšek (2000) 'Položaj alohtonih skupin v Sloveniji in v Mariboru'. V Nenad Dimitrijević (ur.) *Managing multiethnic local communities in the countries of the former Yugoslavia*, 31–62. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institutem LGI Books.
- Intervju s Osmanom Djogićem. Za nami ne bo stal 'veliki brat' iz Sarajeva, *Dnevnik*, 17. 5. 2006.
- Koordinacija zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji (2003) *Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov, ki živimo v Sloveniji*. Prebrano na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope, Dvorana Uniona, v Ljubljani, 14. 10. 2003.
- Kroeber, Alfred in Clyde Kluckhohn (1963) *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Harward: Papers of the Peabody Museum.
- Letno poročilo 2003 (2004) Varuh človekovih pravic Republike Slovenije, deveto redno letno poročilo, Ljubljana.
- Lučev, Emil (2000) 'Autohtonost Hrvata u Sloveniji', *Migracijske teme* 16/3, 301–03.
- Nečak Lük, Albina, Livija Knaflič in Sonja Novak-Lukanovič (1994) 'Večkulturno/večjezično okolje in šola'. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja/ Institute for Ethnic Studies.
- Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*), sprejeta 10. 11. 1994, odprta za podpis 1. februarja 1995, v veljavi od 1. februarja 1998, ETS No. 157, <http://conventions.coe.int> (1. 6. 2005).
- Osnutek Nacionalnega programa za kulturo (2008–2011), internetna stran Ministrstva za kulturo: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Zakonodaja/Predlogi_zakonov/osnutek_NPK.pdf.
- Poslovnik državnega zbora, *Ur. l. RS*, št. 35/02.
- Požgaj-Hadži, Vesna in Karmen Medica (1997) 'Hrvatski jezik u Sloveniji'. V Mirjana Domini (ur.) *Hrvati u Sloveniji, zbornik radova*, Znanstveni skup, Zagreb, 20.–21. lipnja 1996, 359–71. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Priporočilo št. 1134 (1990) o pravicah manjšin (*Recommendation on the rights of minorities*), sprejeto 1. 10. 1990, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta90/errec1134.htm#1> (30. 10. 2007).
- Priporočilo št. 1201 (1993) *Recommendation on an additional protocol on the right of national minorities to the European Convention on Human Rights*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, sprejeto 1. 2. 1993, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/errec1201.htm> (30. 10. 2007).
- Priporočilo št. 1255 (1995) *Recommendation on the protection of the rights of national minorities*, sprejeto 31. 12. 1995, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta95/errec1255.htm> (30. 10. 2007).

- Reinsch, Peter (2001) *Measuring Immigrant Integration. Diversity in a European city*. Aldershot, Brookfield, Singapore in Sydney: Ashgate.
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 (ReNPJP0711) Ur. l. RS, št. 43/07, <http://www.dzrs.si/index.php?id=101&sm=k&q=Resolucija+o+nacionalnem+programu+za+jezikovno+politiko+&mandate=1&unid=SA|C12565E2005E8311C12572D50021022D&showdoc=1> (31. 8. 2007).
- Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2004–2007, Ministrstvo za kulturo, Ljubljana, Ur. l. RS št. 28/04, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200428&stevilka=1205> (7. 11. 2007).
- Roter, Petra (2005) 'Vloga jezika v integracijskem procesu'. V Miran Komac in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 169–98. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Soglasje Komisije Vlade RS za rešitev odprtih vprašanj Rimskokatoliške cerkve in Komisije Slovenske škofovske konference za ureditev odnosov z državo (1999), <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/SOGLASJEPPKRC.PDF> (17. 8. 2007).
- ŠOU (2006) Društvo bosansko hercegovskih študentov Slovenije – BH4, <http://www.sou-lj.si/projekt/?id=161> (5. 10. 2006).
- Sporazum o pravnem položaju Binkoštna cerkve v Republiki Sloveniji (2004), <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/PPBC.doc> (17. 8. 2007).
- Sporazum o pravnem položaju Evangeličanske cerkve v RS (2000), http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/SPORAZUM_ECPP.PDF (17. 8. 2007).
- Sporazum o pravnem položaju Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji (2007), <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/SporazumIVS.doc> (17. 8. 2007).
- Sporazum o pravnem položaju Srbske pravoslavne cerkve (2004), <http://religije.info/DrzavaCerkve/DOKUMENTI/PPSPC.doc> (17. 8. 2007).
- Štefanec, Tone (1999) 'Pri Ivanu Gjonu Simoniju. Albanci se v Sloveniji dobro počutimo.' *Svobodna misel* 28. maj 12–13.
- Toš, Niko in dr. (2002) *Slovensko javno mnenje 2002/2: Evropska družboslovna anketa*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Ustava Republike Slovenije (1998 (1991)) 5. spremenjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Waters, Mary (1990) *Ethnic Options: Choosing Identities in America*. Berkeley: University of California Press.
- Zakon o društvih, Ur. l. RS, št. 60/95, 89/99 in 61/06.
- Zakon o javnih zbiranjih, ZJZ; Ur. l. RS, št. 59/02.
- Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti, ZPPVS; Ur. l. SRS, št. 15/76, 42/86 in 5/90 ter Ur. l. RS, št. 22/91.
- Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture, Ur. l. RS, št. 96–4807/02.
- Zakona o radioteleviziji Slovenija, Ur. l. RS, št. 96/05.
- Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo, Ur. l. RS, št. 96/02.
- Zakonom o verski svobodi, Ur. l. RS, št. 14/07.



MEDIJI¹ IN »NOVE« NARODNE SKUPNOSTI

Miran Komac

¹ Medije pojmuje tako kot je opredeljeno v prvi in tretji točki drugega člena Zakona o medijih (Uradno prečiščeno besedilo) *Uradni list RS*, Št. 110/06. (1) Mediji po tem zakonu so časopisi in revije, radijski in televizijski programi, elektronske publikacije, teletekst ter druge oblike dnevnega ali periodičnega objavljanja uredniško oblikovanih programskih vsebin s prenosom zapisa, glasu, zvoka ali slike na način, ki je dostopen javnosti. (3) Mediji niso bilteni, katalogi ali drugi nosilci objavljanja informacij, ki so namenjeni izključno oglaševanju, poslovnemu komuniciranju, izobraževalnemu procesu ali notranjemu delu gospodarskih družb, zavodov in ustanov, društev, političnih strank, cerkvenih in drugih organizacij, šolska glasila, Uradni list Republike Slovenije, uradna glasila lokalnih skupnosti in druge uradne objave, plakati, letaki, prospekti in transparenti ter videostrani brez žive slike (neplačana obvestila), razen če je s tem zakonom določeno drugače.

Razpravo o vlogi medijev na področju problematike »novih« narodnih manjšin bomo razdelili na dva problemska sklopa:

1. na analizo vloge in pomena, ki jo mediji v jeziku dominantne narodne skupine igrajo v luči promocije etnične pestrosti in manjšinske problematike; in
2. na analizo obsega in zvrsti medijske produkcije manjšin samih v njihovem lastnem jeziku. Ta produkcija lahko dopolnjuje ali povsem nadomešča medijsko produkcijo, ki nastaja v jeziku večinskega naroda.

MEDIJI V JEZIKU DOMINANTNE NARODNE SKUPINE IN MANJŠINSKA PROBLEMATIKA

K analizi vsebin v okviru prvega tematskega sklopa je mogoče pristopiti na razne načine: vsebino analize bi lahko predstavljal zakonski okvir,² v okviru katerega se uresničuje pravica narodnih manjšin do informiranja; pristop bi bil lahko komunikološki – v luči analize medijskih vsebin iz naslova manjšinske problematike; veljalo bi razpravljati o tem, kako mediji, ki so pripravljeni v jeziku večinske, dominantne etnične skupine, obravnavajo, če sploh, problematiko rasnega in etničnega,³ kakšen je odnos medijev do tradicionalnih in »novih« narodnih skupnosti, v kakšen kontekst je manjšinska problematika postavljena? Je problematika manjšinskih, nedominantnih etničnih skupin obravnavana v luči iskanja simbioze med različnimi etničnimi skupinami pri tvorbi nacij, ali so mediji orodje za izrivanje manjšinskih in nedominantnih etničnih skupin iz skupnega nacionalnega projekta? Torej, vredno je razpravljati o tem, kakšno vlogo imajo mediji pri uveljavljanju etnične različnosti, etnične strpnosti in kulturnega pluralizma in o vlogi medijev pri upravljanju kulturnega pluralizma.⁴ Vredno je iskati odgovor na vprašanje o vlogi medijev pri ustvarjanju/ohranjanju podobe o etnično homogeni nacionalni skupnosti. Ključno vprašanje je, v kolikšni meri mediji sodelujejo pri ohranjanju tradicionalne bipolarnosti »mi-oni« na eni strani oziroma v kolikšni meri mediji sodelujejo

² Pravne podlage o uresničevanju pravice do informiranja pripadnikov manjšin v državah članicah OSCE je mogoče najti v študiji: Tarlach McGonagle, Bethany Davis in Monroe Price (ur.) (2003) *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. University of Oxford.

³ Glej o tej problematiki npr. Shirley Biagi in Marilyn Kern-Foxworth (1997) *Facing difference. Race, gender and mass media*. Thousand Oaks: Pine Forge Press. Robert M. Entman in Andrew Rojecki (2001), *The Black Image in the White Mind. Media and Race in America*. Chicago in London: The University of Chicago Press. Tamar Liebes (ur.) (1998) *Media, ritual and identity*. London in New York: Routledge.

⁴ Glej npr. Janina W. Dacyl in Charles Westin (ur.) (2001) *Cultural Diversity and the Media*. Ceifo: Stockholm University.

pri nastajanju družbe, v kateri bi tudi »oni« imeli možnost, da postanejo »mi«. Opraviiti bi imeli s temeljnim premikom od

diskriminatornih, zatiralnih ali asimilacijskih odnosov med večino in manjšino v smeri pluralistične družbe splošna tendenca modernih multi-etničnih družb (Polechova 2003), v okviru katere so vsi jeziki in kulture enako pomembni in imajo enakovreden status. V tem procesu lahko mediji odigrajo ključno vlogo. »Preko medijskih podob so člani občinstva, na primer, povabljeni h konstrukciji občutka »kdo smo«, ki se nanaša tudi na občutenje o tem »kdo nismo«... Tako prihaja do medsebojnega razločevanja in diferenciacije v družbi mobiliziranih interesov, ki lahko pogosto postanejo ranljivi za diskriminacijo (Cottle 2002: 2) (Makarovič in Rončević 2006: 46).

Odnos medijev do manjšinske problematike ne »visi« v zraku; zamejen in pogojen je z zgodovinsko oblikovano percepcijo naroda, nacije in t. i. narodnega oziroma nacionalnega vprašanja. Mediji težko popravljajo ali celo odpravljajo nekaj, kar je rezultat dolgotrajne in načrtne socializacije. Lahko pa prispevajo ustrezen delež k ovrednotenju »večnih resnic« in ustvarjanju strpnega pluralnega okolja. Zato je izjemnega pomena aktivno delovanje medijev proti pojavom rasizma, etnični odbojnosti in ksenofobiji, predsodkom in sovražnemu obnašanju⁵ do etnično ter religiozno drugačnih.

Že bežen pogled v slovenske medije razkrije, da je problematika »novih« narodnih skupnosti močno na obrobju medijskega zanimanja. Problematika je »tiho spregledana«, ignorirana in/ali obravnavana z negativnega vidika.⁶ Pregledovanje strokovne literature razkrije, da takšen odnos ni neka slovenska posebnost – medijska marginalizacija (»novih«) manjšinskih skupnosti je tudi v drugih nacionalnih okolišjih zelo pogost pojav,⁷ kar pa ne bi smelo biti opravičilo za slovenske medije.

Slovenski mediji pišejo o narodnih manjšinah najpogosteje tedaj,

kadar so le-te vključene v določen konflikt« (Erjavec, Hrvat in Kelbl 2000: 7). Koristnost takšnega tipa publicitete za etnične manjšine je vprašljiva. Če se skupina najpogosteje omenja v kontekstu napetosti, konfliktov in problemov, se lahko o njej vzpostavi »javna podoba problematičnosti«, tudi če v medijih ni eksplicitno predstavljena kot vzrok problemov« (Makarovič in Rončević 2006: 49).

⁵ Pomembno vlogo medijev v boju proti rasizmu, ksenofobiji in netoleranci zasledimo tudi v dokumentih Sveta Evrope. V priporočilu 1222 (1993) je zapisano (...) »/ii/ the crucial role the media could play in presenting an open and tolerant society to the public, and in countering prejudice and hatred.« Povzeto po, Council of Europe, Recommendation 1275 (1995) on the fight against racism, xenophobia, anti-Semitism and intolerance (http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA_95/EREC_1275.HTM) – Glej tudi Joint Statement on Racism and the Media. Special Rapporteurs' Joint Statements on Racism and the Media. (<http://www.article19.org/docimages/950.htm>)

⁶ Glej npr. Tonči Kuzmanič in Brankica Petković (ur.) (1999) *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*, 73. Ljubljana: Mediawatch in Open Society Institute Slovenia.

⁷ Stojan Obradović, BETWEEN DISREGARD AND TACIT ABANDONMENT (dostopno na, <http://www.medienhilfe.ch/News/2003/CRO/MOL9070.pdf>).

Na podlagi analize člankov, objavljenih v slovenskem časopisju, sta avtorja prišla do sklepa, da so manjšine in njihovi pripadniki

- predstavljeni večinoma kot žrtve: ali so opisani v terminih diskriminacije, segregacije, marginalizacije, kot prikrajšani za manjšinske ali celo človekove pravice tako zaradi namernih ukrepov (ali pomanjkanja ukrepov) slovenskih institucij in/ali preostale slovenske populacije ali pa zaradi drugih (brezosebnih) strukturnih razlogov;
- manjšine ali pripadniki manjšin so predstavljeni večinoma kot vzroki problemov za preostalo slovensko populacijo; to implicira obratno situacijo v kateri so pripadniki večine na nek način predstavljeni kot žrtve pripadnikov manjšine (Makarovič in Rončević 2006: 51).

Vpliv množičnih medijev na oblikovanje javnega mnjenja in percepcij prebivalcev do posameznih družbenih pojavov je že desetletja znano dejstvo. Vpliv na tvorbo predstav o pojavih iz arzenala (med)etničnih, (med)narodnih in/ali (med)verskih odnosov je še posebej močan. Odnos medijev do narodnomanjšinskih skupin je mogoče razvrstiti v širokem razponu med spodbujanjem netolerantnega ali celo sovražnega odnosa do nedominantnih etničnih in/ali verskih skupin na enem polu, pa do prizadevanj po ohranjanju in uveljavljanju kulturne ter jezikovne različnosti na drugem. Če je ta bipolarnost prepoznana v vseh evropskih družbah, bi bilo zelo nenavadno, da bi bila slovenska družba imuna pred tovrstnimi delitvami.

Odnos slovenskih medijev do etničnih/narodnih manjšin temelji na (zamejenem) pojmovanju slovenske nacije ter na zamejenem pojmovanju vloge slovenske države – temeljna funkcija novonastale države je »obramba« slovenskega naroda v vsej njegovi državniški večplastnosti in uveljavljanje italijanske, madžarske, romske narodne skupnosti. O omenjenih aksiomih smo v pričujoči publikaciji že govorili. Znotraj tega okvira je oblikovana tudi zakonodaja o medijih. Zakon o medijih v 4. členu pravi:

(1) Republika Slovenija podpira medije pri ustvarjanju in razširjanju programskih vsebin, ki so pomembne:

- za uresničevanje pravice državljanov oziroma državljanek Republike Slovenije, Slovencev po svetu, pripadnikov oziroma pripadnic slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in Madžarski, italijanske in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji ter romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, do javnega obveščanja in do obveščenosti;
- za zagotavljanje pluralnosti in raznolikosti medijev;
- za ohranjanje slovenske nacionalne in kulturne identitete;
- za vzpodbujanje kulturne ustvarjalnosti na področju medijev;
- za kulturo javnega dialoga;
- za utrjevanje pravne in socialne države;
- za razvoj izobraževanja in znanosti.⁸

⁸ Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 4. člen.

Promocija slovenske družbe, v katero bi bile kot poseben segment uvrščene tudi »nove« etnične skupnosti, ter prizadevanja medijev za integracijo imigrantov, ki nujno predpostavlja ohranjanje jezika in kulture pripadnikov teh skupnosti, ni opredeljena kot javni interes na področju medijev.

Projekta promocije etničnega pluralizma kljub vsej naklonjenosti (ko in če bi do te naklonjenosti prišlo) mediji ne morejo izpeljati sami. Marsikaj bi moralo biti opravljeno že pred tem, v krogu družine ter v različnih vzgojnih in izobraževalnih ustanovah. Mediji težko »popravljajo« učinke socializacije, lahko pa jih dograjujejo ali vsaj prispevajo ustrezen delež h kritični oceni »večnih resnic«.

V Zakonu o medijih skicirana vloga medijev (kultura javnega dialoga) je pogosto v nasprotju z vsakdanjo prakso. Del slovenskih medijev pogosto sodeluje pri poudarjanju etnične čistosti in zagovarjanju nepremostljivih razlik med etnično in religiozno različnimi; raba »sovražnega jezika« (*Hate Speech*) do »drugih« v medijih in ustvarjanje »negativne podobe« (*nefarious image*) o »novih« narodnih/etničnih skupnostih je običajno zaščitni znak politike etnične odbojnosti. Spremljanje, analiziranje, javna kritika tovrstnih pojavov/procesov bi morala biti zato pomemben segment integracijskih procesov.⁹

Pojave etnične odbojnosti v medijih je mogoče sankcionirati z zakonsko prepovedjo spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti.¹⁰ Toda pogosto so pravni predpisi le »pasiven« okvir, ki ga je še le treba napolniti z ustrežno vsebino. Brez aktivnega medijskega delovanja proti rasizmu, etnični odbojnosti in ksenofobiji, predsodkom in sovražnemu obnašanju do etnično ter religiozno drugačnih so zakonske določbe le mrtve črke na papirju, brez preventivnih učinkov.

V tej luči predstavlja pomemben segment razprave o medijih in »novih« narodnih skupnostih področje analize informacij/vsebin s področja etnične pluralnosti slovenske družbe. Torej analize prisotnosti informacij o življenju in delu pripadnikov teh skupnosti v Sloveniji, njihovem prispevku k slovenskemu skupnemu dobru. Treba bi bilo posebej analizirati vlogo medijev pri uveljavljanju kulturne različnosti oziroma vlogo medijev pri upravljanju kulturnega pluralizma v slovenski družbi.

To področje ni bilo predmet obravnave v okviru raziskave PSIP. Za analizo vprašanj, ki smo jih navedli na predhodnih straneh, bi morali uporabiti ustrezne kvalitativne raziskovalne metode (analiza vsebin). Že bežen pogled v slovenske tiskane in elektronske medije razkrije, da mediji skoraj dobesedno sledijo določbam Zakona o javnem interesu na področju medijev. Sliši se o italijanski in madžarski skupnosti, nekaj o Nemcih in Romih. O hrvaški, srbski, albanski, bošnjaški, muslimanski, črnogorski in makedonski etnični skupini pa je informacij komaj za vzorec. Zna biti, da se zaradi izključenosti iz medijskega prostora poraja pri teh populacijah občutek izključenosti iz družbe in prepričanje o njihovi družbeni marginalizaciji, morda celo getoizaciji.

⁹ Za slovenski prostor glej na primer: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/novosti/>

¹⁰ Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 8. člen: Prepovedano je z razširjanjem programskih vsebin spodbujati k narodni, rasni, verski, spolni ali drugi neenakopravnosti, k nasilju in vojni ter izzivati narodno, rasno, versko, spolno ali drugo sovraštvo in nestrpnost.

Slovenski medijski režim dosledno sledi vzorcu tvorbe slovenske nacije, ki je skiciran na uvodnih straneh tega prispevka. »Posebna« manjšinska pravica do sodelovanja v javnih medijih je dana le pripadnikom italijanske, madžarske, v omejenem obsegu tudi romske skupnosti. Te populacije imajo največ možnosti, da tvorijo in diseminirajo informacije o njih samih ter okolju, v katerem živijo, v svojem lastnem jeziku; nadalje, da posredujejo informacije o narodnostnomanjšinski problematiki v medije, ki uporabljajo jezik večinskega naroda; in nenazadnje, da svobodno sprejemajo informacije v jeziku narodne skupnosti iz države, v kateri živi pretežni del naroda, ki mu narodna skupnost »pripada«, in da dajejo informacije, ki jih sestavljajo te narodne skupnosti, v medijski prostor »matične« države.

Zakon o medijih nadalje pravi, da morajo biti programske vsebine predvajane v slovenskem jeziku; v primeru, »če so programske vsebine namenjene madžarski oziroma italijanski narodni skupnosti, jih lahko izdajatelj razširja v jeziku narodne skupnosti«. ¹¹ Podobno določilo velja tudi za razširjanje oglaševalskih vsebin, za katere velja, da se obvezno razširjajo v slovenskem jeziku. Mediji »italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti lahko objavljajo oglase v jeziku narodne skupnosti«. ¹² V Zakonu o medijih je določbe, ki zadevajo italijansko in madžarsko narodno skupnost mogoče najti še v delu z naslovom »Slovenska avdiovizualna dela«, v katerem je zapisano, da so »slovenska avdiovizualna dela po tem zakonu tista dela, ki so izvirno producirana v slovenskem jeziku, ali dela, ki so namenjena madžarski in italijanski narodni skupnosti v njunem jeziku, ter dela slovenskega kulturnega izvora z drugih področij umetnosti«. ¹³ Javno službo produkcije in razširjanja nacionalnih radijskih in televizijskih programov, »ki so v javnem in kulturnem interesu Republike Slovenije, vključno z radijskimi in televizijskimi programi italijanske in madžarske narodne skupnosti ter drugimi programi v skladu s posebnim zakonom, izvaja javni zavod Radiotelevizija Slovenija«. ¹⁴ Kakšne posebne pozornosti si imigrantske skupnosti ne »zaslužijo« niti na lokalni ravni. Te skupnosti ne morejo računati na posebno dobrohoten odnos niti tedaj, če bi želele pridobiti status lokalnega programa. Zakon o medijih namreč pravi, da Izdajatelj (...) lahko pridobi status lokalnega radijskega oziroma televizijskega programa, če izpolnjuje tudi naslednje posebne pogoje:

- (...)
- da razširjajo programske vsebine iz življenja in dela Slovencev v zamejstvu, pripadnikov italijanske in madžarske skupnosti ter Romov, če so vidne in slišne na območjih, kjer te skupnosti živijo;¹⁵

Področje radijskih in televizijskih dejavnosti, ki se opravlja kot javna služba, ureja Zakon o radioteleviziji Slovenije. Temeljno poslanstvo RTV Slovenije je, kot je zapisano v 1. členu Statuta RTV, zagotavljanje »demokratičnih, socialnih in kultur-

¹¹ Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 5. člen, točka 7.

¹² Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 51. člen, točka 2.

¹³ Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 68. člen, točka 1.

¹⁴ Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 76. člen točka 1.

¹⁵ Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 110/2006, 78. člen, 1. točka.

nih potreb državljanek in državljanov (v nadaljnjem besedilu: državljanov) Republike Slovenije, Slovenk in Slovencev po svetu (v nadaljnjem besedilu: Slovencev po svetu), pripadnic in pripadnikov (v nadaljnjem besedilu: pripadnikov) slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in Madžarski, italijanske in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, ter druge dejavnosti v skladu s tem zakonom in Statutom RTV Slovenija ter zakonom, ki ureja področje medijev.¹⁶

Javna služba je po tem zakonu opredeljena, ko jo povežemo s področjem našega razpravljanja, kot ustvarjanje, pripravljanje, arhiviranje in oddajanje

- (...)
- po en radijski in televizijski program za avtohtono italijansko in madžarsko narodno skupnost (v nadaljnjem besedilu: narodnostni program) ter radijske in televizijske oddaje za romsko etnično skupnost (v nadaljnjem besedilu: oddaje za Rome);
- radijskih in televizijskih programov za slovenske narodne manjšine v sosednjih državah ter za slovenske izseljenke in izseljence (v nadaljnjem besedilu: izseljence) in zdomce;¹⁷

Med spiskom vsebin, ki jih je dolžna spremljati RTV Slovenije, ni mogoče zaslediti zaveze, da naj se spremljajo tudi tematike, ki zadevajo položaj, status, potrebe in ustvarjanje pripadnikov priseljenjskih narodnih skupnosti in njihovih potomcev. Med etničnimi kategorijami je v zakonu govora le o Slovencih kot večinskem narodu v Sloveniji, Slovincih po svetu, pripadnikih slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in Madžarski, avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji ter romski skupnosti, ki živi v Sloveniji. Da bi med narodne skupine s posebnimi informacijskimi potrebami sodili tudi pripadniki imigrantskih narodnih skupin in njihovi potomci, se sestavljavcem zakona ni zdelo vredno razmisliti. Sestavljavcem zakona se tudi ni zdelo razmisleka vreden podatek, da je mnenja in stališča približno 15 odstotkov prebivalstva Republike Slovenije treba jemati nadvse resno. Pa bi jih morali jemati nadvse resno. Ignorantski odnos medijev do »dru- gorodcev« je skrajno neodgovorno dejanje. Nekdo bo dejal, da je prisotnost narodno različnih mogoče opaziti pri verskih oddajah. Res je, toda vera je le en vidik narodne identitete! Poleg tega pa je vera transnarodna kategorija in nikoli ni vezana na zgolj eno samo etnijo. Zato lahko ponovno zapišemo, da predstavlja medijski mrk, medijska ignoranca ključno značilnost odnosa medijev do »novih« narodnih manjšin.

Kako izvesti preboj iz medijskega mrka? V katerih medijih naj bi se ta preboj opravil?

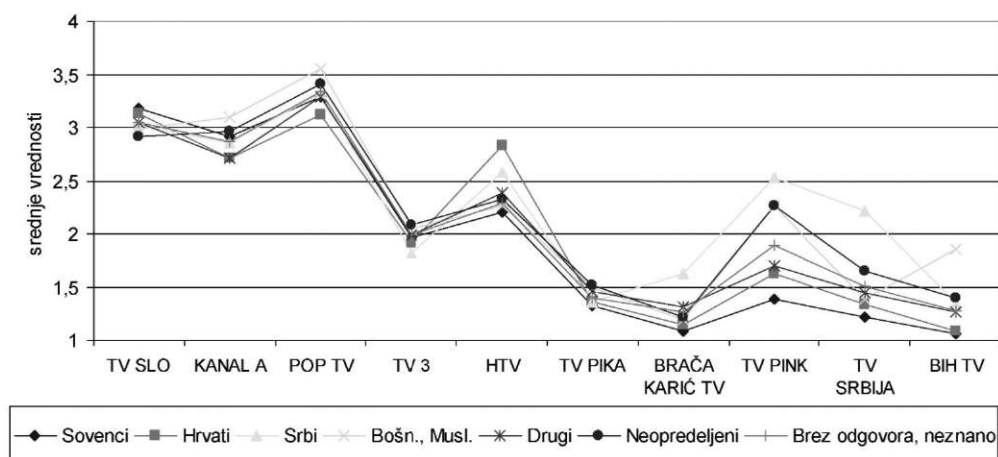
Rezultati raziskave PSIP kažejo, da je televizija najbolj spremljani mediji (slika 1). In to televizijski programi, ki nastajajo v Sloveniji in slovenskem jeziku. Ugotovitev velja tako za večinsko populacijo kot za manjšinske etnične populacije. Odstopanja od tega vzorca so opazna pri povezavah med etnično pripadnostjo gledalcev in posameznimi televizijskimi postajami. Hrvati in Srbi spremljajo pogostejše televi-

¹⁶ Zakon o radioteleviziji Slovenija. *Uradni list RS*, 96/2005, 1. člen.

¹⁷ Zakon o radioteleviziji Slovenija. *Uradni list RS*, 96/2005, 3. člen, 1. točka.

zijske programe, ki se emitirajo na Hrvaškem in v Srbiji, manj v BiH, pa čeprav so po provenienci mnogi anketiranci hrvaške in srbske narodnosti prav iz te države. Mogoče je to svojevrstni pokazatelj sprememb v transnacionalnih identitetah.

Slika 1: Gledanje televizijskih programov glede na etnično pripadnost
(4 – redno, 3 – pogosto, 2 – redko, 1 – nikoli)



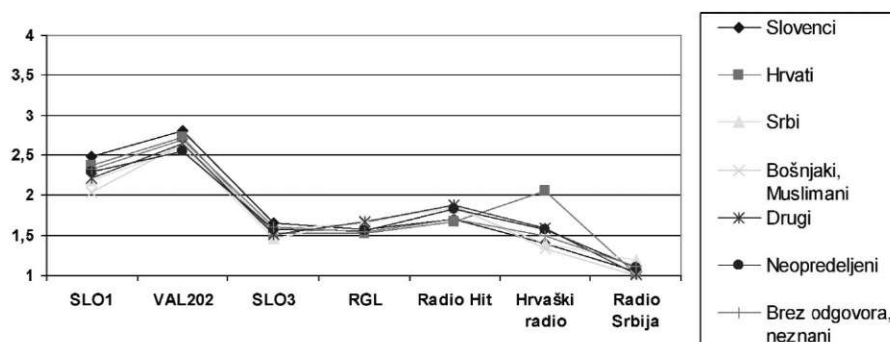
Zapis o prevladujoči gledanosti televizijskih programov v slovenskem jeziku ostaja v veljavi tudi tedaj, ko podatke o gledanosti televizijskih programov dopolnimo s podatkom o tem, ali se je anketiranec v Sloveniji rodil ali se je v Slovenijo priselil. Omembe vrednih odstopanj od te ugotovitve ne prinašajo niti korelacije med gledanostjo posameznih televizijskih programov in izobrazbeno strukturo niti s starostjo anketirancev.¹⁸

Za analizo spremljanja radijskih programov velja podobna ugotovitev, kot smo jo zapisali za televizijske programe. Prevladuje poslušanje radijskih programov v slovenskem jeziku. Odstopanja so opazna pri posameznih starostnih skupinah (radio pogosteje poslušajo starejše populacije), opazne pa so tudi povezave med etnično pripadnostjo anketirancev ter radijskimi postajami iz posameznih »matičnih« držav. Nekoliko izstopajo Hrvati. Razlog je najbrž bližina meje ter s tem povezana boljša slišnost radijskih programov iz Hrvaške.¹⁹

¹⁸ Podrobnejši podatki so na razpolago v Miran Komac, Romana Bešter, Mojca Medvešek, Danilo Dolenc, Natalija Vrečer, Manca Šetinc, Felicita Medved, Tatjana Pezdir, Marina Lukšič-Hacin, Kristina Toplak, Mitja Hafner-Fink, Petra Roter, Miran Komac (ur.), Mojca Medvešek (ur.) (2004) *Perceptije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 387. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

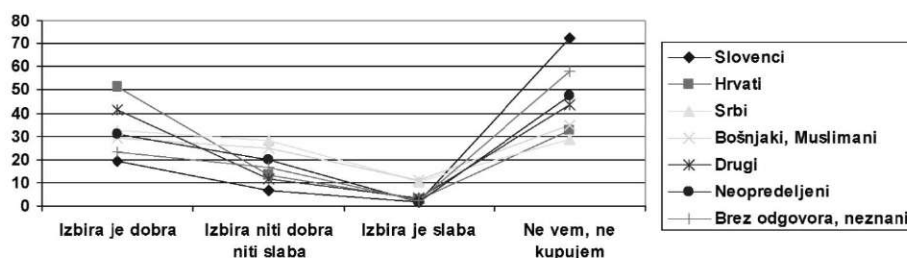
¹⁹ Podrobnejše rezultate o poslušanosti radijskih programov je mogoče najti Miran Komac, Romana Bešter, Mojca Medvešek, Danilo Dolenc, Natalija Vrečer, Manca Šetinc, Felicita Medved, Tatjana Pezdir, Marina Lukšič-Hacin, Kristina Toplak, Mitja Hafner-Fink, Petra Roter, Miran Komac (ur.), Mojca Medvešek (ur.) (2004) *Perceptije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 388–389. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Slika 5: Poslušanje radijskih programov glede na etnično pripadnost
(4 – redno, 3 – pogosto, 2 – redko, 1 – nikoli)



Tiskani mediji so šele na tretjem mestu po pomenu, ki ga anketiranci pripisujejo posameznim medijem. Poseganje po tiskanih medijih je skromno. Ugotovitev velja ne glede na različno etnično pripadnost anketirancev ali katero drugo socialno značilnost (kraj rojstva, starost, izobrazba). Iz podatkov ni mogoče sklepati, da bi bila za skromne bralne navade kriva skromna izbira ali neredna dobava iz držav, iz katerih prihajajo anketiranci. Skromno poseganje po tiskanih medijih lahko pomeni preprosto dejstvo, da anketiranci pridobijo dovolj informacij iz drugih medijev, v prvi vrsti elektronskih.

Slika 9: Kako ste zadovoljni z izbiro časopisov oziroma revij iz prostora nekdanje Jugoslavije, ki jih lahko kupite v prosti prodaji?

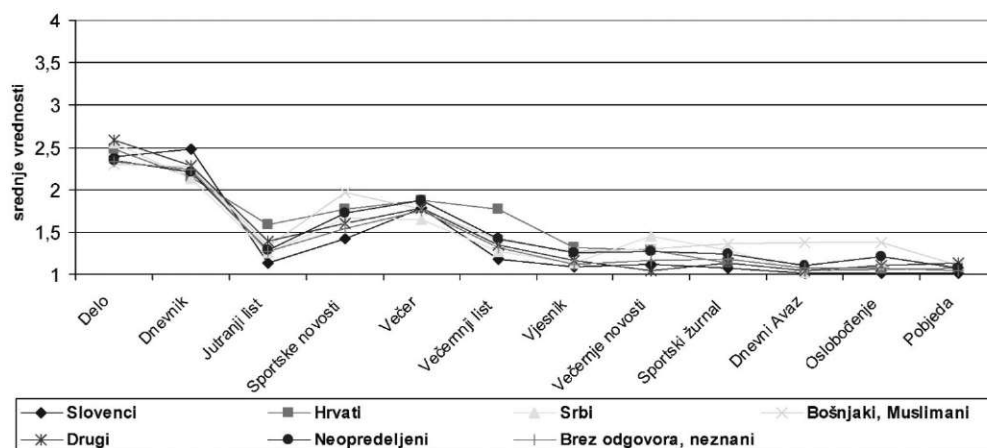


Sig < 0,000

Podobna ugotovitev, kot smo jo zapisali pri televizijskih in radijskih programih, velja tudi za tiskane medije: prevladuje poseganje po medijih v slovenskem jeziku. Pogostejše berejo starejše populacije in populacije, ki so se v Slovenijo preselile.²⁰

²⁰ Podrobnejše rezultate o bralnosti posameznih tiskanih medijev je mogoče najti v: Miran Komac, Romana Bešter, Mojca Medvešek, Danilo Dolenc, Natalija Vrečer, Manca Šetinc, Felicita Medved, Tatjana Pezdir, Marina Lukšič-Hacin, Kristina Toplak, Mitja Hafner-Fink, Petra Roter, Miran Komac (ur.), Mojca Medvešek (ur.) (2004) *Perceptije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 390–391. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Slika 10: Branje tiskanih medijev glede na etnično pripadnost
(4 – redno, 3 – pogosto, 2 – redko, 1 – nikoli)



Pregled zakonskih določil o urejanju slovenskega medijskega prostora je pokazal, da zakonodaja govori le o »klasičnih« etničnih/narodnih manjšinah. Problematika »novih« narodnih skupnosti je v celoti izpuščena. Mnogi iščejo »opravičilo«/potrditev za takšen pristop v mednarodnopravnih dokumentih, ki zadevajo varstvo »klasičnih« narodnih manjšin. In v teh dokumentih je mogoče resnično najti veliko gradiva za opravičevanje slovenskega etnodualizma.

Res je, da so mednarodnopravni dokumenti, ki obravnavajo varstvo narodnih manjšin, problemsko zamejeni – nanašajo se zgolj na »klasične« manjšine. Torej, vse tako imenovane »posebne manjšinske pravice«, kamor spada tudi pravica do obveščanja, so povezane s klasičnimi manjšinami. Toda to še ne pomeni, da je mogoče »novim« narodnim skupnostim kratiti nekatere pravice iz nabora občnih človekovih pravic: 1) pravico do svobode izražanja; 2) pravico do ohranjanja kulturne in jezikovne različnosti; 3) pravico do zaščite identitete in 4) pravico do enakosti in nediskriminacije.²¹

Ustavna določba (61. člen Ustave RS) pravi, da ima vsakdo pravico, »da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Dolžnost države bi torej bila, da ustvari ustrezne razmere za ohranjanje in uveljavljanje kulturne in jezikovne identitete vseh njenih prebivalcev. Glede na povedano bi bilo treba slovensko zakonodajo o medijih ustrezno dopolniti z obveznostmi javnih medijev, v prvi vrsti javne RTV, da omogočijo »novim« manjšinskim skupnostim uresničevanje pravic, ki so navedene v prejšnjem odstavku. Ignoranca, tudi medijska, vodi v različne oblike getoizacije; to pa je v nasprotju z želenim procesom integracije. Pregled medijske zakonodaje je tudi nakazal najlažjo in najbolj elegantno pot za izhod iz medijskega mrka – obliko-

²¹ Glej o tem podrobneje Guidelines on the use of Minority Languages in the Broadcast Media. Office of the High Commissioner on National Minorities. The Hague, 2003. Dostopno na: http://www.osce.org/documents/hcnm/2003/10/2242_en.pdf

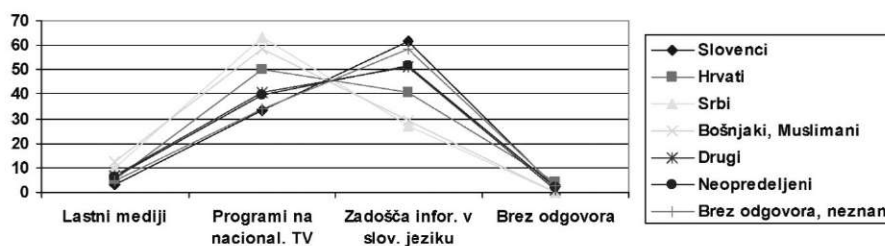
vanje narodnostnega programa v okviru RTV, kar bi bilo mogoče doseči z dopolnilom Zakona o RTV. Če bi bilo dopolnilo napisano v duhu določb, ki veljajo za klasični manjšini, bi se izognili marsikateri nevšečnosti.

Da si pripadniki »novih« narodnih skupnosti želijo stopiti iz medijske teme, je mogoče razbrati tudi iz podatkov, zbranih v raziskavi PSIP 2003.

Vprašanje v raziskavi se je glasilo: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do obveščanja v svojem jeziku? (Mogoč je samo en odgovor.)

1. Država bi jim morala omogočiti (finančna podpora) ustanovitev lastnih medijev.
2. Država naj omogoči v okviru nacionalnih medijev program oziroma oddaje o kulturi, življenju, delovanju drugih etničnih/narodnih skupnosti in priseljencev.
3. Zadošča informiranje v slovenskem jeziku.

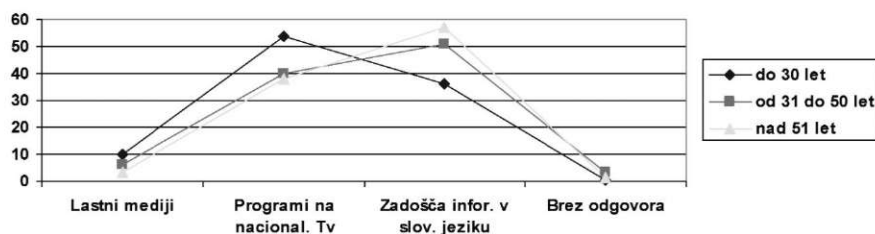
Slika 14: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku? (Mogoč je samo en odgovor)



Sig. < 0,000

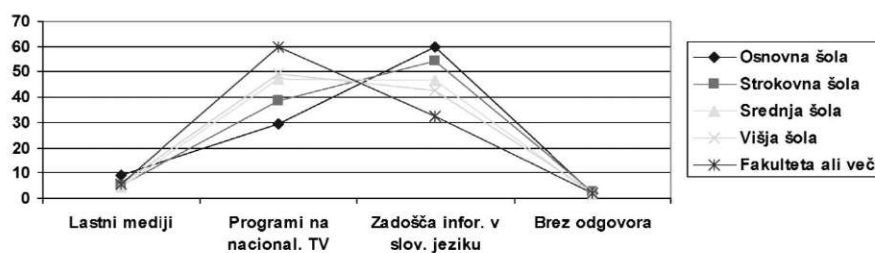
Najbolj poudarjajo hotenje po vstopu v slovenski medijski prostor prek nacionalne televizije pripadniki najbolj »stigmatiziranih« etničnih skupnosti: Bošnjaki (Muslimani) in Srbi. Verjetno vidijo v tem mediju priložnost za javno priznanje lastnega »obstoja« in seveda možnost za predstavitev lastnih stališč o posameznih vprašanjih, ki jih še posebej zadevajo. Da vprašanja umestitve teh skupnosti v slovenski medijski prostor ne bi bilo modro še nadalje pometati pod preprogo, ga ignorirati, je mogoče razbrati tudi iz podatkov, ki jih navajamo v nadaljevanju. Za vstop v medijski prostor prek javnega televizijskega medija se zavzemajo populacije v starosti do 30 let (slika 15), visokošolsko izobraženi (slika 16) in populacije, ki so bile rojene v Sloveniji (slika 17).

Slika 15: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku? (Mogoč je samo en odgovor)



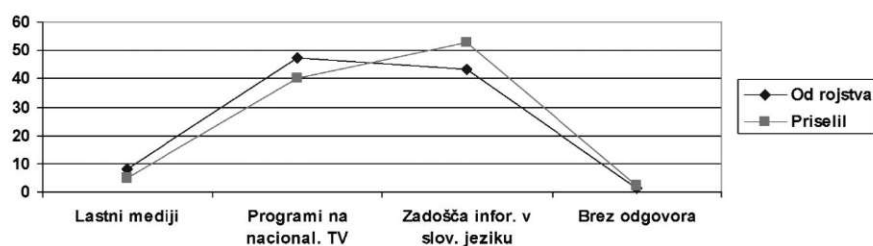
Sig. < 0,000

Slika 16: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku? (Mogoč je samo en odgovor)



Sig. < 0,000

Slika 17: Kako naj bi po vašem mnenju prebivalci Slovenije, katerih materni jezik ni slovenski, imeli zagotovljeno pravico do informiranja v svojem jeziku? (Mogoč je samo en odgovor)



Sig. < 0,010

Gre torej za populacije, ki jim ne moremo naložiti stigme priseljencev. Ker so rojeni v Sloveniji, je Slovenija njihova domovina. In ker je to tako, mora Slovenija poskrbeti za ohranjanje njihovih podedovanih etničnih značilnosti. Prav tako mora

država Slovenija poskrbeti za obveščanje javnosti o večnarodni sestavi njenega prebivalstva. Izrivanje priseljencev in njihovih potomcev iz družbe, medijski mrk, sodi med tehnike »izrivanja« in ima lahko zelo neprijetne posledice; kot nas opozarjajo dogodki v nekaterih zahodnoevropskih državah.

Predstavljeni rezultati raziskave PSIP kažejo, da bi se preboj iz medijskega mrka moral zgoditi na televiziji, in to na slovenski nacionalni televiziji. Res je, da je gledanost komercialnih programov večja, vendar je le nacionalna televizija »garant« nacionalnih interesov. Del nacionalnega korpusa postaneš tedaj, ko postaneš del televizijske produkcije nacionalne televizije.

MEDIJSKA PRODUKCIJA MANJŠIN V NJIHOVIH LASTNIH JEZIKIH

Drugi problemski sklop znotraj širokega korpusa medijske problematike in narodnih manjšin zadeva analizo obsega in zvrsti medijske produkcije »novih« manjšin samih, s posebnim poudarkom na produkciji v njihovem lastnem jeziku.

Simultano delovanje za uveljavljanje in ohranjanje etnične identitete »novih« narodnih manjšin na obeh omenjenih ravneh (mediji v jeziku dominantne skupnosti in lastna medijska produkcija manjšin, morda ne bi veljalo pozabiti še na medijsko produkcijo, ki prihaja iz t. i. »matičnih« držav), bi prav lahko vodilo v transformacijo teh skupnosti od diaspor²² k narodnim/etničnim skupnostim. Morda pa je prav ta bojazen, čeprav nikoli javno izrečena, razlog za medijsko marginalizacijo »novih« narodnih skupnosti.

Medijski produkciji v etnomanjšinskih jezikih je v družbah z obsežno imigrantsko tradicijo posvečene obilo pozornosti.²³ Razpravlja se o financiranju teh medijev; jeziku, v katerem so ti mediji pripravljeni; pogostosti izhajanja; vsebini medijskih sporočil (predvsem razmerju med informacijami iz »matične« domovine in imigrantskega okolja ter informacijami o dogajanju v skupnosti); strukturi bralstva v okviru lastne etnične skupine; ali se mediji obračajo tudi na pripadnike drugih manjšinskih skupin; pomembno področje zanimanja je tudi analiza odzivnosti večinske populacije na zapisano v omenjenih publikacijah.

V raziskavi PSIP smo se medijske produkcije »novih« narodnih skupnosti le bežno dotaknili. Nenazadnje tudi zato, ker je število medijev zelo skromno. Marsikateri medijski produkt bi težko uvrstili med medije, kot jih opredeljuje Zakon o medijih. Medijska produkcija »novih« narodnih manjšin je bolj ali manj odvisna od volonterske zagnanosti ozkega kroga ljudi, strokovne usposobljenosti sodelujočih ter skromnih finančnih resursov. Razpravo o medijski produkciji »novih« narodnih

²² Diaspora: pojem za skupnost, ki živi raztresena, ozemeljsko nepovezana, razpršena med pripadniki večinskih (narodnih, verskih) skupnosti. Zanimivo je, da se pojem diaspore zelo pogosto pojavlja tudi v strokovnem in političnem besednjaku v državah, iz katerih so pripadniki »novih« narodnih skupnosti prišli.

²³ Glej o tem več v Connie Caroe Christiansen (2004) *News media consumption among immigrants in Europe*. *Ethnicities* Vol 4(2). London: SAGE Publications, 185–207.

manjšin je treba preprosto obravnavati v okviru statusa, ki ga imajo te skupnosti v slovenski družbi.

Vprašanje, ki je zadevalo medijsko produkcijo manjšin samih, se je v raziskavi Percepcije slovenske integracijske politike glasilo:

Slika 18: Ali spremljate časopis oziroma glasilo katerega od društev hrvaške, srbske, makedonske, bošnjaške, itd. etnične/narodne skupnosti v Sloveniji?
(N = 1.163)



Sig. < 0,000

Število tistih, ki segajo po tiskanih medijih (redno berem, berem občasno), ki jih pripravljajo narodne skupnosti same, je skromno. Iz te obče ugotovitve izstopajo le anketiranci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili kot Muslimani in/ali Bošnjaki. Ta populacija je medijsko najboljše organizirana in tako je dostopnost do medijev mnogo lažja. Treba je dodati, da je mogoč vzrok za pogostejše poseganje po omenjenih medijih tudi medijska »odbojnost« do muslimanske/bošnjaške problematike, kar pripadnike te skupnosti glede na pridobivanje ustreznih informacij sili v lasten etnični oziroma medijski krog.

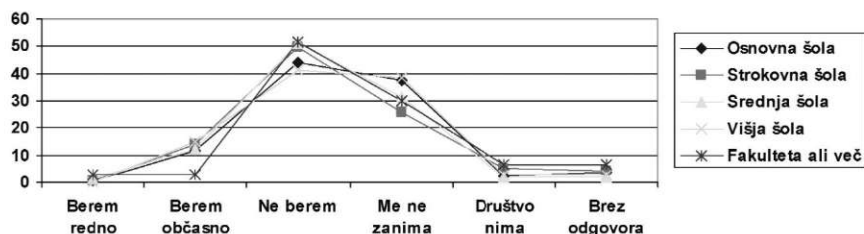
Razlogov za splošno nizko razširjenost medijske produkcije med pripadniki določene etnične skupine je zagotovo več: omejena finančna sredstva povzročajo omejeno izhajanje, problem »presihajočih«²⁴ narodnih skupnosti vpliva na diseminacijo, saj celovitih spiskov potencialnih bralcev izdajatelji verjetno nimajo. Diseminacija se primarno širi prek aktivnih članov določenega društva ter se po različnih kanalih po načelu snežne kepe prenaša na pasivno članstvo. Morda je tudi tu treba iskati vzroke za visok odstotek tistih, ki so izjavili, da medijev v produkciji društev ne berejo – ne berejo zato, ker jih ti mediji preprosto ne dosežejo.

Je mogoče iz podatkov, ki so bili pridobljeni v raziskavi Percepcije slovenske integracijske politike, opaziti kakšne zanimive povezave, ko rezultate o branju manjšinskih medijev povežemo s starostno in z izobrazbeno strukturo anketirancev oziroma s trajanjem bivanja v Sloveniji (priselil, od rojstva živi v Sloveniji)?

Edini omembe vredni povezavi sta se pokazali pri povezovanju odgovorov z narodno pripadnostjo in izobrazbo anketiranih. O verjetnih vzrokih za pozitivno korelacijo med narodno strukturo in mediji je že bilo govora. Odgovori na vprašanje o spremljanju medijske produkcije društev, ko jih povežemo z izobrazbeno strukturo anketiranih, izrišejo naslednji graf:

²⁴ Pripadniki teh skupnosti živijo kot anonimna (neartikularna) etnična masa, ki se pojavi (srečuje) le ob posameznih prireditvah, potem pa spet ponikne v večinsko družbo.

Slika 19: Ali spremljate časopis oziroma glasilo katerega od društev hrvaške, srbske, makedonske, bošnjaške, itd. etnične/narodne skupnosti v Sloveniji? (odgovori po izobrazbeni strukturi anketirancev) (N = 1.163)



Sig. < 0,006

Medije, ki nastajajo v jeziku »novih« manjšinskih skupnosti, spremljajo predvsem ljudje, ki imajo nižjo izobrazbo od fakultetne. Povezava se zdi pričakovana, če se spomnimo na odgovore na vprašanje, na kakšen način naj bi potekalo informiranje pripadnikov »novih« narodnih manjšin (slika 16). Iz odgovorov na vprašanja je mogoče sklepati, da visoko izobraženi pogostejše izražajo hotenje, da želijo postati del nacionalnega korpusa in ne etnični/narodni ostanki na obrobju.

V okviru razprave o medijski produkciji »novih« narodnih manjšin, podzvrst medijska produkcija manjšin v njihovem lastnem jeziku, velja preveriti še eno vprašanje: v kolikšni meri pripadniki »novih« manjšin v luči informiranja lastnega članstva in širše javnosti uporabljajo tudi druge medije – spletne strani, na primer. Ta način obveščanja uporabljajo pripadniki srbske,²⁵ hrvaške,²⁶ bošnjaške²⁷ in makedonske skupnosti.²⁸ Tudi pri tem mediju se pokažejo vsi manjki, ki smo jih odkrili pri drugih: odsotnost profesionalnih producentov, volontersko delo, skromni finančni viri.

²⁵ <http://www.srbska-skupnost.si/>

²⁶ Glej na primer: <http://si.mfa.hr/?mh=271&mv=1521&id=1104>

²⁷ Nekaj časa je deloval tudi Slotekbir.net – bošnjački internet portal u Sloveniji. Na naslovu <http://www.slotekbir.net/index.php?option=content&task=view&id=64> je mogoče najti informacijo, da je portal prenehal delovati.

²⁸ O dejavnostih makedonske skupnosti glej na primer: <http://www.mkd-biljana.si/>

ZAKLJUČEK

Kako je mogoče odgovoriti na vprašanja, ki sta bili postavljena na začetku pričujočega besedila. Prvo vprašanje se je glasilo:

Kakšno vlogo igrajo mediji v slovenskem jeziku na področju promocije etnične pestrosti slovenske družbe in v kakšni luči se obravnava problematika »novih« narodnih manjšin? Že bežen in površen pogled v slovenske medije razkrije, da je problematika »novih« narodnih skupnosti močno na obrobju medijskega zanimanja. Problematika je »tiho spregledana«, ignorirana in/ali obravnavana z negativnega vidika. Odnos slovenskih medijev do etničnih/narodnih manjšin temelji na (zamejenem) pojmovanju slovenske nacije ter na tem zamejenem pojmovanju vloge slovenske države – temeljna funkcija novonastale države je »obramba« slovenskega naroda v vsej njegovi državniški večplastnosti in uveljavljanje italijanske, madžarske, romske narodne skupnosti. Promocija slovenske družbe, v katero bi bile kot poseben segment uvrščene tudi »nove« etnične skupnosti ter prizadevanja medijev za integracijo imigrantov, ki nujno predpostavlja ohranjanje jezika in kulture pripadnikov teh skupnosti, ni opredeljena kot javni interes na področju medijev.

Projekta promocije etničnega pluralizma kljub vsej naklonjenosti (ko in če bi do te naklonjenosti prišlo) mediji ne morejo izpeljati sami. Marsikaj bi moralo biti opravljeno že pred tem v krogu družine ter različnih vzgojnih in izobraževalnih ustanovah. Mediji težko »popravljajo« učinke socializacije, lahko pa jih dograjujejo ali vsaj prispevajo ustrezen delež h kritični oceni »večnih resnic«.

Drugo vprašanje je zadevalo analizo obsega in zvrsti medijske produkcije manjšin samih v njihovem lastnem jeziku. Želeli smo odgovoriti na vprašanje, ali ta produkcija le dopolnjuje ali povsem nadomešča medijsko produkcijo, ki nastaja v jeziku večinskega naroda. Natančnega odgovora na postavljeno vprašanje ni mogoče podati. Tudi zato ne, ker bi morali podatke, pridobljene v raziskavi PSIP, dopolniti še z dodatnimi kvalitativnim raziskovanjem. Na podlagi obstoječih podatkov lahko trdimo, da je obstoječa medijska produkcija preskromna, da bi nadomeščala katerokoli drugo medijsko produkcijo – tako tisto, ki nastaja v slovenskem jeziku, kot tisto, ki prihaja iz »matične« domovine. Medijska produkcija v jeziku »novih« narodnih manjšin se zato opazovalcu, ki prihaja iz vrst večinskega naroda, kaže kot mešanica različnih hotenj: zaveze do ohranjanja prinešene dediščine; upornišva do asimilacijskih pritiskov, ki prihajajo s strani večinskega naroda, in/ali želje zamejene skupine posameznikov do druženja v okviru lastne etnične skupine. V kolikšni meri se to odraža na ohranjanje narodne identitete »novih« narodnih skupnosti, pa bo treba preveriti v eni naslednjih raziskav.

LITERATURA:

- Biagi, Shirley in Marilyn Kern-Foxworth (1997) *Facing difference. Race, gender and mass media*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Concil of Europe Joint Statement on Racism and the Media. Special Rapporteurs' Joint Statements on Racism and the Media, <http://www.article19.org/docimages/950.htm>
- Connie Caroe Christiansen (2004) News media consumption among immigrants in Europe. *Ethnicities* vol. 4(2). London: SAGE Publications.
- Council of Europe, Recommendation 1222 (1993) (http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA_95/EREC1275.HTM).
- Council of Europe, Recommendation 1275 (1995) on the fight against racism, xenophobia, anti-Semitism and intolerance, http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA_95/EREC1275.HTM.
- Entman, Robert M. in Andrew Rojecki (2001) *The Black Image in the White Mind. Media and Race in America*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Guidelines on the use of Minority Languages in the Broadcast Media. Office of the High Commissioner on National Minorities. The Hague, 2003, http://www.osce.org/documents/hcnm/2003/10/2242_en.pdf.
- Dacyl, Janina in Charles W. Westin (2001) *Cultural Diversity and the Media*. Swedish National Commission for UNESCO. Ceifo: Stockholm University.
- Makarovič, Matej in Borut Rončević (2006) Etnične manjšine v slovenskih množičnih medijih. *Družboslovne razprave* letn. 22, št. 52, 45–65.
- Kuzmanić, Tonči in Brankica Petković (ur.) (1999) (ur.) *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*, 73. Ljubljana: Mediawatch in Open Society Institute Slovenia.
- Liebes, Tamar (ur.) (1998) *Media, ritual and identity*. London in New York: Routledge.
- Beltram, Peter (1982) Sredstva javnega obveščanja v predlogih za globalno zaščito. *Razprave in gradivo* 15.
- Statut Javnega zavoda Radiotelevizija Slovenija. *Uradni list RS*, št. 66/95.
- Obradović, Stojan. Between Disregard and Tacit Abandonment, <http://www.medienhilfe.ch/News/2003/CRO/MOL9070.pdf>.
- Tarlach McGonagle, Davis Bethany in Monroe Davis (ur.) (2003) *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. University of Oxford.
- Zakon o medijih. *Uradni list RS*, št. 35/01.
- Zakon o radioteleviziji Slovenija. *Uradni list RS*, št. 18/94.

**POLITIČNA UDELEŽBA IN STALIŠČA
O POLITIČNEM PREDSTAVNIŠTVU
»NOVIH ETNIČNIH/NARODNIH SKUPNOSTI«**

Felicita Medved

INTELEKTUALNI IN POLITIČNI KONTEKST

Aktualnost izzivov različnosti v javni sferi življenja morda še nikoli ni bila tako izražena kot prav sedaj. Etničnokulturna različnost ni edini vir različnosti, je pa pogosto pomembna sestavina tekočih političnih razprav. V večini evropskih držav in zlasti večjih urbanih središčih se ta izziv še posebno kaže v terminih postmigracijske etničnokulturne različnosti. Slovenija ima zaradi svoje kompleksne zgodovine, katere pomemben del so tudi migracijski procesi, relativno visok delež prebivalstva, ki pripada nekim oblikam »manjšine«, pa naj gre za »avtohtone« manjšine, kot so Madžari, Italijani in Romi, ali za »alohtone«, »nove« oziroma »novodobne«, ki emanirajo iz drugih republik nekdanje skupne jugoslovanske federacije. Podobno kot v večini demokratičnih družb se v Sloveniji soočamo z izzivi integracije in identitetno argumentiranimi zahtevami za diferencirane oblike državljanstva. V tem kontekstu so vprašanja političnih aktivnosti, udeležbe, posvetovanja in predstavnosti etničnih skupin/skupnosti v javnem življenju vir mnogih razprav v politični areni in javnih medijih. Pojav je zaznalo tudi znanstvenoraziskovalno področje, o čemer priča rastoča specializirana literatura, ki obravnava ta vprašanja.

Toda dodati je treba, da obstajajo tudi širše implikacije za razpravo o prisotnosti »novih etničnih skupnosti« v javnem življenju. Na mnoge načine so zahteve po večji participaciji in reprezentaciji, ki jih formulirajo etnične skupine, del širše vizije multikulturne družbe. Doktrinarna preskripcija, ki jo najpogosteje izvajamo iz multikulturne perspektive, je zahteva, da demokratične institucije v sedanjih »dobi identitet« ponovno razmislijo in premislijo o tradicionalnih koncepcijah participacije, konzultacije in reprezentacije v javni sferi življenja.

Ne glede na naše empatije ali antipatije do multikulturalizma ali kulturnega pluralizma kot vizije družbe se zdi, da v »dobi identitet« obstaja temeljni paradoks. Teoretiki multikulturalizma podpirajo vse večji pritisk na nacionalno državo, da ugotovi zahteve po kulturnem priznanju. Empirične študije, zlasti političnih sociologov, dosledno in vztrajno trdijo, da etnične manjšine ostajajo politično marginalizirane. Tako so na primer številne zahodnoevropske študije ugotovile, da so volilne udeležbe postmigracijskih etničnih skupin nižje od večinske udeležbe, še posebno v državah, kjer je potrebna registracija v volilne imenike. Manjša je tudi njihova reprezentiranost in s tem vpliv na javno politiko. V nasprotju, ki ga ponujajo splošne nizke stopnje participacije pripadnikov etničnih skupin/skupnosti v politiki in vse večja resonanca multikulturnih zahtev med intelektualci in določenimi političnimi krogi je paradoks, ni pa nujno tudi protislovje.

Pogosto so namreč elementi resnice v obeh perspektivah, ki sta posledici različnih teoretskih in metodoloških pristopov. Medtem ko empiriki pogosto s kvantitativnimi metodami merjenja kažejo politično marginalnost etničnih skupin z analiziranjem resničnosti »na terenu«, teoretiki kulturnega pluralizma želijo generirati načelne rešitve za resnične medkulturne in medetnične napetosti in krize. Treba je poudariti, da se obe perspektivi približujeta v spoznavanju dogodkov in procesov, ki so najbolj zaskrbljujoč izraz neenake distribucije politične moči in gospodarske-

ga napredka, ter spoznanju, da marginalizacija segmentov populacije, med njimi etničnih skupin/skupnosti v javnem življenju, pomeni potencialno tveganje družbeni stabilnosti in koheziji.

Zaradi zgodovinskih in strukturnih razlogov etnične skupine/skupnosti pogosto nimajo dovolj resničnih možnosti za dialog s političnimi institucijami na državni in lokalni ravni. Zato so pogosto tudi manj pripravljene za participacijo po klasičnih političnih poteh, kot so volitve, kandidiranje na volitvah ali sodelovanje v političnih strankah. Vendar bi bilo napačno misliti, da gre za pomanjkanje interesa za politiko kot takšno. Že opazovanje politične arene, pa tudi mnoge študije nakazujejo, da so etnične skupine, še posebno pod vodstvom svojih »razsvetljenih« elit, zelo zainteresirane za politiko. Marsikje so te skupine organizirane v etnična društva ali organizacije, ki niso le kulturnega pomena. Večkrat so to tudi organizacije podpore, lahko pa delujejo tudi v druge humanitarne namene, brez katerih bi bile v mnogih državah socialnoekonomske težave mnogih ljudi, še posebno ranljivejših skupin, večje, kot so. Takšna mobilizacija pripadnikov etničnih skupin nakazuje, da imajo te organizacije tudi politični pomen, v kolikor politiko razumemo kot izboljšanje kakovosti našega življenja. Zato lahko trdimo, da sama udeležba na volitvah še ne pokaže različnih strategij kolektivne mobilizacije. Povedano drugače, pripadniki etničnih skupin/skupnosti participirajo v politiki na različne načine. Glavni razlog za to je njihova resnična ali percipirana subordiniranost v širši družbi.

NAMEN IN STRUKTURA POGlavJA

Namen pričujočega prispevka ni niti iskanje definitivnih odgovorov na omenjena vprašanja niti ustvarjanje novih teoretičnih idej, temveč umestitev ugotovitev raziskav, ki zadevajo politično udeležbo ter percepcije političnega predstavništva postmigracijskih skupin prebivalstva Slovenije iz nekdanje Jugoslavije, v obstoječa znanja. Poglavje torej teži k analizi, ki je empirično utemeljena, a hkrati zasidrana v obstoječem znanju tako, da bi bila lahko relevantna za implementacijo in dograjevanje politik in struktur za integracijo slovenske družbe.

Besedilo se naslanja na že objavljeno poglavje v poročilu projekta »Percepcije slovenske integracijske politike«, še posebno tistega dela, kjer sem širše analizirala jeseni leta 2003 zbrane odgovore anketirancev, ki zadevajo politično participacijo in politično predstavništvo (Medved 2005). V prvem delu tega prispevka analiziram politično participacijo proučevane populacije, predvsem podatke o koriščenju aktivne in pasivne volilne pravice. Posvečam se tudi nekaterim drugim oblikam sodelovanja v političnem procesu, kot so aktivnosti v političnih strankah, udeležba na političnih srečanjih ter stiki s politiki. V drugem delu se posvečam političnemu predstavništvu. Analiza mnenj anketirancev je razdeljena na tri sklope: na predstavništvo v državnem zboru, v političnih strankah in lastnih organizacijah etničnih skupin. Posebej so analizirana mnenja o vlogi sedanjega Urada za narodnosti v vladi Republike Slovenije. Po kratkem pregledu percepcije politične participacije proučevane populacije so povzeti rezultati raziskave.

TERMINOLOŠKA IN METODOLOŠKA POJASNILA

Javna sfera življenja

Pojem javnega življenja se nanaša na sfero dejavnosti zunaj zasebnega življenja. Tako široka in v vsakdanjem jeziku samoumevna opredelitev ima prednost komunikativne enostavnosti, vendar pogoša specifikacijo. Ne bi želela delati krivice kompleksnosti definicij omenjenega koncepta, vendar menim, da je v tem poglavju treba postaviti določene meje pomenu javnega življenja. Javno življenje, kakor ga razumem za namen raziskav, na katere se nanaša pričujoče poglavje, je najbližje pojmu političnega življenja, vendar ne v ozkem političnem pomenu. Kar nas namreč zanima, je politična udeležba slovenskih državljanov, pripadnikov »novih« etničnih skupin. Ta definicija torej izključuje druge aktivnosti omenjenih skupin in njihovih pripadnikov v javnem življenju, na primer na področju kulture, v medijih ali društvih, ki so predmet proučevanja nekaterih drugih poglavij pričujoče knjige.

Etnične skupine

»Etničnost«, »narodnost«, »manjšina«, »večina«, »skupnost« so v družboslovju izredno težki koncepti. V primerjavi z vsakdanjimi izkušnjami niso podložni enostavnim enozvočnim opredelitvam. Pričujoči prispevek ne dovoljuje globoke terminološke analize, a menim, da je treba reči, da je konstrukcija kategorije »novodobne narodne skupnosti«, »nove narodne skupnosti«, »nove manjšine«, »imigrantske skupnosti«, »etnične skupnosti« problematična. Ljudje, ki jih prištevamo (ali naj bi jih prištevali) med našete »skupnosti«, ne identificirajo sami sebe nujno kot takšne. Prav tako pa ni konsenza o enem izrazu, ki bi lahko zajel vse pripadnike manjšinskih etničnih skupin v Sloveniji. Navedeni izrazi, ki smo jih tudi raziskovalci v projektu »Percepcije slovenske integracijske politike« (2005) v obliki vprašanja zastavili subjektom našega raziskovanja, ne zadovoljujejo njihovih izkušenj in samoopredeljenih identitet, še manj pa drugih segmentov slovenske manjšinske populacije.

Preglednica 1: Prikaz mnenj anketirancev o poimenovanju ljudi iz prostora nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji (izraženo v odstotkih, PSIP 2003)

Odgovor/poimenovanje	Število	%
etnične skupnosti	261	22,4
nove narodne skupnosti	126	10,8
nove manjšine	111	9,5
novodobne narodne skupnosti	82	7,1
imigrantske skupnosti	22	1,9
drugo, ne vem, brez odgovora	561	48,2
Skupaj	1.163	100

V empirični analizi za poimenovanje proučevane populacije postimigracijskih skupin ljudi iz drugih republik nekdanje SFRJ in njihovih potomcev, ki so po osamosvojitvi Republike Slovenije pridobili slovensko državljanstvo, večinoma rabim termin »etnične skupine«. Če uporabljam druge termine, ti izhajajo iz izrazoslovja vprašalnika, ki je bil poslan proučevanemu vzorcu, ali pa menim, da razumevanje njihovega pomena izhaja iz konteksta. Seveda pa se je treba zavedati, da utemeljitev katerega koli izraza ne temelji na postavki politične nevtralnosti, ker takšne pozicije ni. Argument za opcijo »etnične skupine« je komunikativna enostavnost, ker je že sam jezik, uporabljen za opis in opredelitev »skupnosti« (lahko) vir konceptualne in politične zamegljenosti. Izraz »etnična skupnost« lahko zapre ali zameji skupino oseb, na katero se nanaša, v njeno etničnost in tako lahko zatre njene multiplicirane identitete in njeno svoboščino/pravico do samoopredelitve. Seveda pa tudi iznajdba popolnoma novega besednjaka ne bi pomagala, če se jezik ne bi povezoval z idiomi vsakdanjega življenja in ne bi bil enostavno razumljiv ali – še slabše – če ga ne bi mogli uporabljati kot sredstvo konstruktivnega dialoga.

Metodološki okvir

Metodološki okvir pridobivanja podatkov je dan v prilogi pričujoče knjige. Strukturirani vprašalnik je v enem od devetih tematskih sklopov neposredno naslovil tri vprašanja, ki se tičejo politične participacije in političnega predstavnštva. Podatki, ki smo jih pridobili z odgovori na ta vprašanja, so v pričujočem poglavju analizirani po demografski strukturi: po etnični samoopredelitvi, po spolni, starostni in izobrazbeni sestavi ter po dolžini trajanja bivanja v Sloveniji.

Etnična struktura anketirancev je razvrščena po subjektivni odločitvi respondenta za etničnost za katero čuti, da ji pripada. Anketiranci neznane etničnosti so največja skupina med našimi anketiranci (310 oseb ali 26,7 odstotka) in skupno z etnično neopredeljenimi predstavljajo več kot tretjino anketirancev (438 oseb ali 37,7 odstotka). Med etnično opredeljenimi je četrtna Slovencev, saj se je tako opredelilo 288 oseb ali 24,8 odstotka anketirancev. Tako lahko rečemo, da več kot polovica anketirancev pripada »večini«, bodisi s slovensko etnično pripadnostjo ali pa s tem, da se ne želi opredeliti oziroma se ne opredeljuje. Med »manjšinsko« anketirano populacijo si po številčni moči sledijo Hrvati, Srbi, Bošnjaki, Muslimani, Albanci, Črnogorci in Makedonci. Nekaj opredelitev je bilo drugačnih, dvojnih in religioznih. Zaradi majhnega števila anketirancev nekaterih etničnih skupin, so Bošnjaki (49 oseb) in Muslimani (40 oseb) v tem prispevku združeni v eno kategorijo, v skupino »drugi« pa je prišteto 52 oseb, ki so se dvojno opredelile (slovenska etnična pripadnost in drugo), osem Albancev, sedem Črnogorcev, šest Makedoncev, pet Evropejcev, štiri Italijane, tri Madžare in dva Turka. Kot posebne kategorije jih prikazujem le, ko je to relevantno za tolmačenje izidov raziskovanj. Iz enakih razlogov je v kategorijo etnično neopredeljenih poleg 66 neopredeljenih oseb, prišteto 59 religiozno opredeljenih, in tri osebe, ki so se opredelile za Jugoslovane.

Obravnavani vzorec je glede spola uravnotežen. Na vprašalnik je odgovorilo odstotek več žensk kot moških (587 oziroma 576). Zaradi lažje interpretacije so anketi-

ranci razdeljeni na tri starostne skupine: (i) na osebe od 18 do 30 leta starosti (v nadaljnjem besedilu tudi mlajša starostna skupina ali generacija), (ii) na osebe od 31 do 50 leta (srednja starostna skupina ali generacija) in (iii) na osebe starejše od 51 let (starejša starostna skupina ali generacija).

Po starostni strukturi anketiranci niso uravnoteženi, 214 ali 18,4 odstotka anketirancev je pripadalo mlajši, 520 ali 44,8 odstotka srednji in 428 oseb ali 36,8 odstotka starejši generaciji. Za eno osebo starost ni znana.

Zaradi lažjega tolmačenja je tudi sedem-stopenjska izobrazbena lestvica združena v pet stopenj izobrazbe oziroma v pet skupin anketirancev: (i) osebe z (nedokončano in dokončano) osnovno šolo, katerih je bilo 278 ali 24,4 odstotka, (ii) osebe s strokovno šolo, ki jih je bilo 295 ali 25,9 odstotka, (iii) srednješolsko izobrazbo je navedlo 386 oseb ali 33,9 odstotka anketirancev, (iv) višjo šolo je imelo 73 oseb ali 6,4 odstotka anketirancev ter (v) fakulteto ali več (visoko šolo, fakulteto, akademijo, magisterij, doktorat) je imelo 107 oseb ali 9,4 odstotka anketirancev. Skupno število tistih, ki so dali podatek o svoji formalni izobrazbi je bilo 1139.

Sestava anketirancev je neuravnotežena glede na podatek o tem od kdaj živijo v Sloveniji: četrtna (25,3 odstotka) oziroma 294 oseb je v Sloveniji bivala od rojstva, 862 oseb ali 74,1 odstotka naših anketirancev se je v Slovenijo priselilo. Podatka nam ni uspelo dobiti od sedmih oseb.

POLITIČNA UDELEŽBA

Udeležba v politiki je navadno razumljena kot splošen obseg političnih dejavnosti ljudi v določeni družbi (Deželan in dr. 2007: 15). Skorajda spontano s politično udeležbo mislimo na volitve. V demokraciji so volitve oziroma »glasovanje« res med temeljnimi dimenzijami političnega involviranja in zelo konsekvantne. Številne študije politične participacije manjšinskih etničnih skupin še povečujejo primarni pomen volilnega glasu, saj se predvsem nanašajo na volilno obnašanje, izbiro strank ali strategij. Pomembnost volilnega glasu seveda ni vprašljiva, vendar politična participacija ne pomeni le volilne skrinje.

Državljeni ne participirajo v političnem življenju le s tem, da gredo na volitve, temveč tudi s tem, da o politiki razpravljajo v zasebni in javni sferi življenja, da demonstrirajo, se včlanjujejo v politične stranke ali ustanavljajo nove. Oblike politične participacije so torej različne. Tako Brezovšek, kot povzema Jesih (2007: 39), poleg glasovanja na lokalnih in državnih volitvah ter referendumih, med oblikami politične participacije ločuje tudi: agitiranje in sodelovanje v volilni kampanji; aktivno članstvo v politični stranki ali skupini pritiska; sodelovanje v političnih demonstracijah; štrajkih s političnimi cilji in podobne aktivnosti za spremembo javnih zadev; različne oblike državljanske nepokorščine; članstvo v vladnih svetovalnih organih; članstvo v potrošniških svetih za industrijo v javni lasti; klientelistično vključenost v uresničevanje socialne politike; in različne oblike skupnega delovanja, na primer glede okoljevarstvenih težav na lokalni ravni.

Mnoge politične pravice danes tudi niso le pravice državljanov, temveč so posta-

le splošne človekove pravice. Med mednarodnimi dokumenti o tem govorita tako Splošna deklaracija človekovih pravic (členi 18–20) kot Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (členi 18–22). Vendar je državljanstvo tesno povezano s politično participacijo, in kljub temu, da so tudi nedržavljanom podeljene določene politične pravice na podlagi zakonitega prebivališča in splošnih človekovih pravic in da lokalna volilna pravica tujcem vse bolj postaja demokratična »normalnost«, med drugim tudi v Sloveniji (Medved 2002a), državljanstvo ostaja pomembna meja pri politični participaciji. Zato je sprejem oseb v državljanstvo države, v katero so se priselili ali se v njej rodili kot otroci priseljencev, vedno najpomembnejši korak k politični integraciji, če ta pomeni, da lahko pripadniki manjšinskih etničnih skupin koristijo svoje možnosti enako kot drugi člani politične skupnosti (to je z volitvami).

A tudi ko gre za že po slednjem pomenu v volilno telo »integrirane« osebe, državljanstvo ostaja velikega pomena za odpiranje novih dinamičnih možnosti participacije. Sam status državljanstva ni nujno dovoljšnji pogoj za politično integracijo, če jo razumemo tudi v drugih dimenzijah. Če se pripadniki »manjšin« vključijo v politične stranke in so nominirani pod enakimi pogoji kot pripadniki »večine«, če so predstavljeni v organih odločanja v deležu, ki odgovarja njihovem deležu v prebivalstvu, če se njihova vprašanja obravnavajo na političnem dnevnem redu enako kot se večinska, lahko govorimo o politični integraciji. Pogosto so skupine ljudi, katerih izvori so v drugih državah, podprezentirane v političnem procesu celo tam, kjer je večina članov politične skupnosti državljanov. Kot pravi Hill (1994: 7), je »efektivna participacija« odvisna od struktur in procesov, na pristopu do njih in informacij. Države imajo na voljo institucije in lahko oblikujejo politike, ki spodbujajo in promovirajo oblike politične aktivnosti, ki omogočajo polnejšo integracijo in preprečujejo politično marginalizacijo (kot tudi socialno in ekonomsko marginalizacijo ali izključenost) omenjenih skupin. Socialne ali politične ovire k dinamičnim in polnejšim oblikam politične participacije kažejo, da te skupine niso sprejete kot pripadajoče večinski etnični skupnosti kot »nacionalni skupnosti«, ki je definirana v kulturnih ali etničnih terminih, ali kot da posamezniki državljanstva niso izbrali zaradi občutka pripadnosti, temveč zaradi koristi dodanih pravic.

Politično vključevanje etničnih skupin prevzema različne oblike. Najbolj pogosta alternativa politični participaciji je udeležba v društvih. Nekoliko starejša literatura pogosto navaja, da ta oblika aktivnosti ni politična participacija in da mora biti klasificirana pod naslovom družbene (civilne) participacije. Klasična in pogosto citirana definicija politične participacije, ki sta jo ponudila Verba in Nye (1972: 2), pravi, da se »politična participacija nanaša na tiste dejavnosti državljanov, ki so bolj ali manj neposredno usmerjene na vplivanje izbire članov vlade in/ali njihovega delovanja«.¹ Glede na omenjeni vidik se politična participacija jasno loči od pojma družbene participacije, ki jo sestavlja državljanova participacija v zunajpolitičnih skupinah.

Te razlike niso idealna konceptualna orodja za razumevanje oblik in načinov politične participacije etničnih skupin. Ključna težava je v tem, da preveč rigidno ločujejo družbenocivilno in politično sfero javnega življenja. Pogosto namreč lahko opazujemo, da se politične aktivnosti etničnih skupin dogajajo prav na meji med

¹ Prevodi citatov so avtoričini.

družbenocivilnim in političnim. Ni redko, da etnične skupine poskušajo doseči svoje politične cilje z mobilizacijo kulturnih društev. Tako na primer je bila »Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov ki živimo v Republiki Sloveniji«, da bi bili nominalno uvrščeni v besedilo Ustave Republike Slovenije in ustavno opredeljeni kot narodne skupnosti/narodne manjšine, prebrana v imenu Koordinacije zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji.² So pa tudi primeri, ko skupine, kot so verske kongregacije, iščejo le občasen vstop v politični proces, da bi zadovoljile specifične zahteve, kot je med drugimi tudi primer izgradnje islamskega verskokulturnega centra v Ljubljani.

To pomeni, da je ekstenzija navidezno družbenocivilne participacije politična in je ta vidik relevanten tudi za oblikovanje integracijske politike. Med ključnimi vprašanji politične participacije etničnih skupin, kot to sugerira večina opazovalcev in analitikov v zahodnoevropskih državah, je problematičnost šibke volilne udeležbe. Vendar je govorjenje o stopnji participacije preveč posplošeno, še posebno v državah, kjer se morajo volilni upravičenci vpisovati v volilni imenik. Zato je treba razlikovati med vpisom v volilni seznam in dejansko udeležbo na dan volitev in tudi med tem, ali je ta obvezna, kot na primer v Belgiji, ali pa je stvar izbire. Številne študije sugerirajo, da če manjšina na volitvah participira proporcionalno manj kot večina, tudi drugače participira v politiki. Tudi če je stopnja volilne udeležbe pripadnikov manjšinskih etničnih skupin nizka, menim da še ne moremo predpostavljati, da bi to nujno odsevalo njihovo politično alienacijo ali pomanjkanje interesa za politiko.

Zato v novejših študijah koncept »družbenega kapitala« pridobiva svojo vrednost tudi v načinih raziskovanja politične participacije manjšinskih etničnih skupin. Ta koncept, ki je pogosto operacionaliziran v ozkem pomenu umeščenosti v socialna omrežja društvenega življenja, je vse od Putmanovega dela (1993, 2000) popularen kot variabla razlage za politično zaupanje in politično (formalno in neformalno) participacijo državljanov. Posebno vplivni so raziskovalni napor nizo-zemskih sociologov Fennema in Tillie (1999, 2001), ki trdita, da so razlike v politični participaciji etničnih manjšin povezane z razlikami v 'civilni skupnosti' (*civic community*), ki je primarno videna kot vsota »etničnega družbenega kapitala« oziroma participacije v »etničnem« društvenem življenju določene skupine. Gostejše je omrežje društev posamezne etnične skupine, več je političnega zaupanja in večja je politična participacija te skupine. Ugotovitve njunega raziskovanja v Amsterdamu so, da prostovoljne asociacije ustvarjajo socialno zaupanje, ki se preliva v politično in s tem večjo politično participacijo. V korelaciji med gostoto društev in politično participacijo etničnih skupin obstaja vzročna povezava; v tem kontekstu lahko govorimo o stopnji civilne družbe znotraj etničnih skupin ali o »etnični civilni skupnosti« kot podlagi za politično zaupanje in participacijo. Ker so te hipoteze testirali tudi v bruseljskem kontekstu (Jacobs in dr. 2002), je mogoče reči, da obstajajo precejšnje razlike v pomembnosti stopnje etnične civilne skupnosti kot dejavnika politične integracije manjšinskih etničnih skupin. Te razlike so predvsem odvisne od uradne integracijske politike: predvsem, ali ta podpira kolektivno mobilizacijo in spodbuja samoorganizacijo etničnih skupin kot podlago za stik z večinsko družbo,

² Omenjena pobuda je bila prebrana na Okrogli mizi komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope v Ljubljani, 14. oktobra 2003.

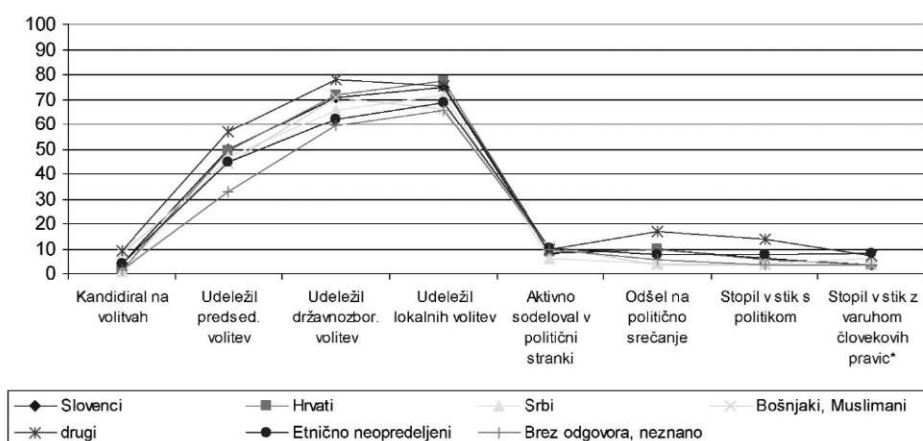
ali bolj podpira individualni pristop in politično mobilizacijo v obstoječe strukture, organizacije in omrežja. Na splošno se zdi, da prav shema na videz kontradiktorne kombinacije obeh usmeritev kreira vse mogoče oblike preprek, pa tudi možnosti za politično integracijo manjšinskih etničnih skupin.

Volilna udeležba

Razpravo nadaljujem z analizo vprašanja v naši raziskavi, ki se je nanašalo na politično participacijo. Vprašanje je bilo zaprtega tipa in je dovoljevalo odgovor »da« ali »ne«. V prvem sklopu smo vprašali po podatkih o koriščenju aktivne in pasivne volilne pravice v Republiki Sloveniji. Ker je naš vzorec zajemal le polnoletne osebe, smo predpostavljali, da so vsi anketiranci volilni upravičenci. Vprašanje se je nanašalo na obdobje zadnjih desetih let (1993–2003) in ne na posamezne volitve. S tem medčasovna primerjalna analiza volilne udeležbe ni mogoča, a je odgovore vendarle mogoče šteti za dobre pokazatelje stopnje volilne participacije proučevane populacije. Ker obstajajo različni tipi aktivnosti in institucij, s katerimi lahko etnične skupine izrazijo svoje interese agentom odločanja, so nas zanimale tudi nekatere od drugih oblik sodelovanja v političnem procesu. Omejili smo se zgolj na nekatere vidike, predvsem aktivnost v političnih strankah, udeležbo na političnih srečanjih in na to, ali so zaradi katerega od vprašanj stopili v stik s politikom.

Analiza uživanja aktivne volilne pravice proučevane populacije temelji na predpostavki, da so volilni vzorci v skladu z rezultati, ki kažejo stopnjo participacije in (ne)zainteresiranosti slovenskega volilnega telesa za volitve na državni (predsedniške in državnozborske) in lokalni ravni. Zato so podatki, ki smo jih pridobili od naših anketirancev, primerjani z volilno udeležbo vseh volilnih upravičencev v Republiki Sloveniji.

Slika 1: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanja o politični participaciji (izraženo v odstotkih, PSIP 2003, N = 1.163)



*Pričujoče besedilo ne analizira stikov z varuhom človekovih pravic.

Predsedniške volitve

Med letoma 1993 in 2003 se je predsedniških volitev udeležilo 41,2 odstotka anketirancev. 6,8 odstotka anketirancev na vprašanje ni odgovorilo. Če ta podatek primerjamo s splošno volilno udeležbo vseh volilnih upravičencev, ugotovimo, da je volilna udeležba obravnavanega vzorca nižja od splošne volilne udeležbe na vseh predsedniških volitvah od leta 1992. Takrat je bila 85,6-odstotna, leta 1997 se je znižala na 68,29 odstotka, medtem ko je na volitvah v letu 2002 glasovalo 72,07 odstotka volivcev v prvem in 65,39 odstotka v drugem krogu.³ Glede na povprečno 72,83-odstotno volilno udeležbo na predsedniških volitvah proučevani vzorec kaže za več kot 30 odstotkov nižjo udeležbo (31,63 odstotka). Če smo natančnejši in ne upoštevamo leta 1992, je bila povprečna volilna udeležba 68,58-odstotna, kar še vedno pomeni za 27,38 odstotka nižjo udeležbo našega vzorca.

Volilna udeležba je bila zelo šibka med volivci neznane etnične samoopredelitve (29,4 odstotka) in Muslimani (35 odstotkov). Na drugem polu, če zaradi majhne reprezentativnosti izvajamo Makedonce z 83,3-odstotno volilno udeležbo (oziroma 5 oseb), ki se edina približuje najvišji udeležbi slovenskega volilnega telesa na predsedniških volitvah, najdemo anketirance drugih etničnih opredelitev s 50-odstotno udeležbo. Manj kot polovica, a vendar več kot 45 odstotkov Slovencev, Hrvatov (47,1 odstotka), Bošnjakov (46,9 odstotka) in Srbov (45,1 odstotka) se je udeležilo volitev. Tudi Črnogorci še presegajo povprečno volilno udeležbo našega vzorca (42,9 odstotka), medtem ko je ta nižja pri etnično neopredeljenih (40,6 odstotka).

Moški so na predsedniških volitvah volili v večjem številu kot ženske, tako da je med anketiranci volilna udeležba dosegla 44 odstotkov, med anketirankami pa je za 4,5 odstotka nižja. Med 483 anketiranci, ki so se udeležili volitev, so s 44 odstotki prevladovali anketiranci srednje generacije. Tem z 38 odstotki sledi starejša generacija. Vendar je bila volilna udeležba slednjih najvišja (43,5 odstotka), medtem ko rezultati kažejo na enako, 40-odstotno udeležbo srednje in mlade starostne skupine.

Po izobrazbeni strukturi so z 61-odstotno udeležbo prevladovali volivci s srednjo in strokovno šolo, 21 odstotkov je bilo volivcev z osnovno šolo ter 18 odstotkov z vsaj fakultetno izobrazbo ali višjo šolo. Volitev se je udeležila polovica najvišje izobraženih anketirancev, 46 odstotkov tistih s srednjo šolo in 44 odstotkov anketirancev z višjo šolo. Nižja od povprečja je bila volilna udeležba anketirancev s strokovno in z osnovno šolo (37,3 oziroma 36,3 odstotka). Dolžina bivanja v Sloveniji ni vplivala na volilno udeležbo. Med volivci je bilo 74 odstotkov priseljenih, a volilna udeležba obeh skupin, priseljenih in v Sloveniji bivajočih od rojstva, je enaka (41,5 odstotka).

Državnozbornske volitve

Državnozbornskih volitev se je udeležilo 725 anketirancev ali 62,3 odstotka. 7,1 odstotka anketirancev ni odgovorilo na vprašanje. Leta 1996 se je volitev v državni zbor udeležilo 73,70 odstotka vseh volilnih upravičencev, leta 2000 pa 70,1 odstotka. Volilna udeležba na zadnjih državnozbornskih volitvah oktobra 2004 je bila nižja, in sicer 60,6-odstotna. Glede na to, da je volilna udeležba na državnozbornskih voli-

³ Vsi podatki o splošni volilni udeležbi so bili preverjeni na naslovu <http://volitve.gov.si/>, dne 11. 10. 2004.

tvah navadno višja od udeležbe na predsedniških, nas rezultat naše raziskave ne preseneča. Vendar je volilna udeležba naših anketirancev za okroglo petino večja kot na predsedniških volitvah, oziroma kar za 7-krat večja od razlike med splošno volilno udeležbo na obeh tipih volitev. Tako je v primerjavi s povprečno volilno udeležbo vseh slovenskih volilnih upravičencev (71,9 odstotka) tudi razlika v udeležbi zmanjšana na manj kot desetino (9,6 odstotka).

Tri številčno skromne skupine naših anketirancev kot volivci izrazito izstopajo: vseh 6 Makedoncev, 6 od sedmih Črnogorcev in 6 od 8 Albancev se je udeležilo volitev. Kot prišteti k skupini anketirancev drugih etničnih samoopredelitev tudi ti izkazujejo 72,7-odstotno udeležbo, za odstotek višjo od splošne volilne udeležbe na državnoborskih volitvah. Pri vseh drugih etničnih skupinah je volilna udeležba nižja od splošne udeležbe, a višja od povprečne udeležbe proučevanega vzorca. Pri Hrvatih je 70-odstotna, pri bošnjaško-muslimanski skupini in Slovencih 67-odstotna, pri Srbih za odstotek višja od povprečne udeležbe vseh anketirancev (63 odstotkov). V najmanjšem delu so na državnoborskih, podobno kot na predsedniških, volili anketiranci neznane in neopredeljene etnične afiliacije (52,6 oziroma 55,5 odstotka).

Tudi državnoborske volitve so pritegnile več volivcev našega vzorca kot volivk (51,6 oziroma 48,4 odstotka). Volilna udeležba ženske populacije je bila za pet odstotkov manjša od moške (64,9 oziroma 59,8 odstotka). Po starostni sestavi je na voliščih ponovno prevladovala srednja generacija (47,4 odstotka) pred starejšo (36,5 odstotka) in mlajšo (16,2 odstotka). V primerjavi s predsedniškimi volitvami je srednja generacija s 66 odstotki prevladovala tudi po posameznih starostnih skupinah. Tako je bil delež udeležbe srednje generacije okoli 4 odstotke višji od udeležbe anketirancev starejše generacije (61,7 odstotka) in za skoraj 12 odstotkov višji od volilne udeležbe mlajše generacije (54,7 odstotka). Prav v mlajši generaciji volivcev zasledimo, da so državnoborske volitve, vsaj po volilni udeležbi sodeč, le za 14 odstotkov bolj pomembne kot predsedniške.

Po izobrazbeni strukturi volilna udeležba posnema udeležbo na predsedniških volitvah, vendar v nasprotju s slednjo enakomerno raste z rastjo stopnje izobrazbe. 77,6-odstotna volilna udeležba anketirancev z vsaj fakultetno izobrazbo kaže na za četrtno večji interes te skupine, da odda svoj glas na volitvah v državni zbor. Enak trend, čeprav z 8-odstotno nižjo udeležbo, izkazujejo anketiranci z višjo šolo (69,9 odstotka), medtem ko anketiranci s srednjo šolo še vedno izkazujejo glede na proučevani vzorec nadpovprečno udeležbo, a le za povprečno petino višjo kot pri volitvah za predsednika republike (64,2 odstotka). Udeležba anketirancev s strokovno in z osnovno šolo je tudi pri tem tipu nacionalnih volitev nižja od povprečne udeležbe celotnega vzorca.

Državnoborske volitve so nekoliko pomembnejše za priseljene, na volišča jih je prihajalo za 2 odstotka več kot tistih, ki v Sloveniji bivajo od rojstva (60,9 odstotka).

Lokalne volitve

Na lokalnih volitvah je v danem obdobju (1993–2003) volilo 781 naših anketirancev ali 67,2 odstotka. Volilna udeležba proučevanega vzorca je torej večja na lokalnih kot na državnih volitvah, za 5 odstotkov večja od udeležbe na državnoborskih voli-

tvah in za četrtno večja od udeležbe na predsedniških volitvah. Hkrati je tudi za 12 odstotkov višja od splošne volilne udeležbe slovenskih državljanov na lokalnih volitvah, v kolikor kot izhodišče upoštevamo rezultate lokalnih volitev v letu 1998, kjer je bila v prvem krogu volilna udeležba 58,27-odstotna in v drugem 51,64-odstotna.⁴

Če zaradi neprezentativnosti izvajamo najvišjo udeležbo Makedoncev (100 odstotkov) in Albancev (87,5 odstotka), ugotovimo, da se po etnični strukturi volilna udeležba na lokalnih volitvah razlikuje od udeležbe na državnozborskih volitvah predvsem v bošnjaško-muslimanski skupini. Medtem ko je volilo 75,5 odstotka Bošnjakov in hkrati s Hrvati (75,4 odstotka) preseglo volilno udeležbo vseh drugih etničnih skupin, med temi anketirancev drugih etničnih opredelitev (72,7 odstotka), Slovencev (71,5 odstotka) in Srbov (69,7 odstotka), se je le polovica Muslimanov udeležila lokalnih volitev. To bi pomenilo, da se Bošnjaki mnogo bolj kot Muslimani zavedajo, da imajo lahko večji vpliv na lokalno politiko in da se čutijo bolj integrirane v neposredno okolje svojega bivanja kot Muslimani. Nižja od povprečne udeležbe je bila, prav tako kot na volitvah na državni ravni, le še udeležba anketirancev neznane etnične opredelitve in etnično neopredeljenih (58,7 oziroma 64,8 odstotka).

Tudi lokalnih volitev so se v najmanjšem deležu ponovno udeležili mladi do 30 let (60,3 odstotka), v nasprotju z obema starejšima skupinama anketirancev, katerih lokalna volilna participacija je malone izenačena (68 odstotkov). Tudi udeležba na lokalnih volitvah izkazuje trend višanja skladno s stopnjo izobrazbe. Na enem polu so anketiranci z osnovno šolo s podpovprečno aktivno volilno participacijo (56,5 odstotka), na drugem tisti, ki so končali vsaj fakulteto (80,4 odstotka). Udeležba anketirancev preostalih stopenj formalne izobrazbe je med posameznimi izobrazbenimi razredi izenačena, skoraj 70-odstotna.

Podobno kot na državnozborskih je tudi na lokalnih volitvah nekoliko večja udeležba priseljenih. Skorajda izenačena s povprečno udeležbo proučevanega vzorca je za 2,6 odstotka večja od volilne udeležbe anketirancev, ki v Sloveniji bivajo od rojstva.

Kandidiranje na volitvah

Zanimalo nas je tudi, ali so naši anketiranci kandidirali na volitvah. Nismo sicer spraševali po podatku o tem, ali so kandidirali za poslanca v državni zbor ali na lokalnih volitvah, niti kdaj. Ne vemo niti, ali so bili izvoljeni. Odgovori so nam povedali, da je v zadnjih desetih letih na volitvah v Republiki Sloveniji kandidiralo 2,8 odstotka naših anketirancev oziroma 33 oseb. 18,6 odstotka anketirancev na vprašanje ni odgovorilo.

Kandidati so bili iz vseh etničnih skupin razen albanske in makedonske. Rezultati so pokazali najvišjo, desetodstotno koriščenost pasivne volilne pravice med Muslimani ter anketiranci iz skupine drugih etničnih opredelitev. Pri Slovencih in etnično neopredeljenih je triodstotna. Kandidirala sta tudi dva Hrvata (1,4 odstotka), trije anketiranci neznane etnične opredelitve (1 odstotek) in en Srb (0,8 odstotka).

⁴ Na naslovu <http://volitve.gov.si/> dne 11. 10. 2004 (zaradi načina poročanja o volilni udeležbi v občinah) ni bilo podatkov o volilni udeležbi na drugih lokalnih volitvah.

Odgovori, razvrščeni po spolni strukturi naših anketirancev, so pokazali presenetljivo visoko število kandidatk, saj je bilo med 33 kandidati 15 žensk. Po svojem deležu ženske (45,5) skoraj dosegajo delež moških kandidatov. Kar 16 (48,5 odstotka) kandidatov je bilo starejših od 51 let, vendar je bil njihov delež največji v najmlajši starostni skupini (5,1-odstoten) nato med najstarejšimi (3,7-odstoten) in najmanjši v srednji starostni skupini (1,2-odstoten).

17 kandidatov oziroma 53 odstotkov vseh je imelo srednjo ali strokovno šolo, 7 (22 odstotkov) osnovno ter 8 (25 odstotkov) višjo ali fakulteto. Največji delež koriščenja pasivne volilne pravice je pripadal tistim z višjo šolo (6,8 odstotka), znotraj drugih izobrazbenih skupin je za več kot polovico manjši.

Med našimi anketiranci, ki so kandidirali na volitvah, je bilo 19 priseljencev, medtem ko jih 14 v Sloveniji živi od rojstva. Podatki torej kažejo na vsaj dvakrat večje koriščenje pasivne volilne pravice tistih, ki v Sloveniji bivajo od rojstva.

Druge oblike politične participacije

Aktivno sodelovanje v politični stranki

Aktivno je v političnih strankah sodelovalo 95 naših anketirancev ali 8,2 odstotka. Kot smo pričakovali, je največ strankarsko aktivnih Slovencev in anketirancev iz skupine, katere etnična opredelitev ni znana, skupno 44 oseb oziroma 50,6 odstotka našega vzorca. Tem sledijo etnično neopredeljeni in Hrvati, ki so nadaljnja četrtina. To pomeni, da tri četrtine aktivnosti v političnih strankah pripada članom štirih skupin našega vzorca, od katerih se le hrvaška jasno etnično opredeljuje od »večinske« etnične opredelitve. Hkrati rezultati kažejo, da je v relativnih terminih v političnih strankah najaktivnejša bošnjaško-muslimanska skupina (10,1 odstotka), a z večjo aktivnostjo Muslimanov (12,5 odstotka). Nekoliko manj aktivni so etnično neopredeljeni, anketiranci, združeni v skupini »drugi« in tisti, katerih etnična opredelitev ni znana (od 9,4 do 8,4 odstotka). Najmanj aktivni v političnih strankah so Srbi (5,7 odstotka), ki skupno s Slovenci in Hrvati manj participirajo v političnih strankah kot to velja za povprečno strankarsko aktivnost naših anketirancev.

Po spolni strukturi sta aktivnost in neaktivnost v političnih strankah dokaj uravnoteženi. Izobrazbena stopnja izkazuje vpliv na strankarsko aktivnost in na splošno narašča z izobrazbo. V absolutnih terminih je bilo največ strankarsko aktivnih anketirancev z osnovno ter s strokovno in srednjo šolo, in sicer 72 ali skoraj 80 odstotkov. Najbolj strankarsko aktivna je srednja generacija naših anketirancev. Najmanj aktivna je mlajša generacija anketirancev, kar devet desetih te skupine ni sodelovalo v političnih strankah. Anketiranci, ki v Sloveniji živijo od rojstva so za 2 odstotka manj aktivni v političnih strankah. Še posebno visok je njihov 90-odstotni delež neaktivnosti, podobno kot to velja za mlado generacijo.

Udeležba na političnih srečanjih

Tudi za udeležbo na političnih srečanjih proučevani vzorec ne kaže posebnega zanimanja. Na politična srečanja ni odšlo 84,4 odstotka naših anketirancev.

Manj od povprečne 7,3-odstotne participacije proučevanega vzorca so se politič-

nih srečanj udeleževali anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine, Srbi in anketiranci neznane etnične opredelitve. Etnično neopredeljeni so bližje povprečju. Največjo udeležbo izkazujejo anketiranci »drugih« etničnih opredelitev, in sicer kar 15,9-odstotno. Tem sledijo Hrvati in Slovenci.

Po spolni strukturi je razlika izrazita. Političnih srečanj se je udeleževalo 10,4 odstotka moških in 4,3 odstotka žensk. Po starosti tako v absolutnem kot relativnem smislu prevladujejo starejši od 51 let. 48 oseb ali 56,5 odstotka vseh anketirancev, ki so šli na politično srečanje, pripada tej starostni skupini in predstavlja 11,2 odstotka proučevane populacije te starostne grupe. Na politična srečanja je šlo dvakrat manj anketirancev srednje generacije (5,4 odstotka) in še manj mlajše (4,2 odstotka). Ta se več kot 90-odstotno takšnih srečanj ni udeležila.

Izobrazba je pomemben dejavnik tudi pri participaciji na političnih srečanjih, izrazito višja je v obeh najbolj izobraženih skupinah, 17,4-odstotna pri anketirancih z višjo šolo in 14-odstotna pri tistih s fakulteto, najnižja pri anketirancih s strokovno in z osnovno šolo (4,7 oziroma 5,8 odstotka) ter nekoliko večja pri tistih s srednjo šolo (6,7 odstotka). Ti so sicer predstavljali največje število in delež vseh anketirancev, ki so se udeležili političnega srečanja (26 oseb ali 31 odstotkov).

Stiki s politiki

5,2 odstotka anketirancev je glede kakšnega vprašanja, pisno ali drugače, imelo stik s politikom, medtem ko 86,4 odstotka takšnih stikov ni imelo.

Najbolj so stike s politiki gojili anketiranci, ki smo jih po etnični opredelitvi zajeli v skupino »drugi« (12,5 odstotka), najmanj anketiranci, katerih etnična opredelitev ni znana, in Bošnjaki ter Muslimani (2,9 oziroma 2,5 odstotka). Medtem ko Hrvati v stikih s politiki izkazujejo povprečje vzorca (5,1 odstotka), so imeli etnično neopredeljeni in Slovenci teh stikov nekoliko več (7 oziroma 5,6 odstotka), Srbi pa manj (4,1 odstotka).

Moški so se v večji meri obračali na politike kot ženske. Stike s politiki je imelo 4,3 odstotka anketirane ženske populacije in 6,1 odstotka moške. Po starostni strukturi je čez 80 odstotkov omenjenih stikov pripadalo starejši in srednji generaciji. Delež znotraj starostnih skupin je tako najvišji za starejše od 51 let (5,8 odstotka) in nato za tiste do 30 let (5,1 odstotka), medtem ko je srednja generacija to možnost uporabljala manj kot je povprečje vzorca (4,6 odstotka).

Več stikov s politiki imajo višje izobraženi. Samo 2,5 odstotka oseb z najnižjo izobrazbeno stopnjo je imelo stike s politiki, medtem ko so jih imeli tisti s strokovno in srednjo šolo dvakrat več (4,7 oziroma 5,2 odstotka), tisti z višjo šolo ter s fakulteto pa petkrat več (11 oziroma 10,3 odstotka).

Večji delež stikov s 5,8 odstotka izražajo od rojstva bivajoči v Sloveniji. Med priseljenimi je ta 5-odstoten, čeprav je dejansko imelo stike s politiki 60 anketirancev, od katerih se jih je 43 priselilo v Slovenijo.

POLITIČNO PREDSTAVNIŠTVO

Pripadniki postmigracijskih etničnih skupin so zdaj že tudi v drugi in tretji generaciji rojeni v državah prebivališča. Ne glede na ohranjanje socialnih, ekonomskih pa tudi političnih stikov z okolji svojega izvora so predvsem stalni prebivalci držav, v katerih prebivajo. V Sloveniji so večinoma tudi državljani s pravicami, z dolžnostmi in legitimnimi potrebami, željami in zahtevami. Toda stopnja pristopa postmigracijskih etničnih skupin do aren in procesov javnega in političnega odločanja o zadevah, ki se predvsem tičejo njih samih, po posameznih državah in celo posameznih mestih in drugih lokalnih skupnostih, je različna. Še posebno kadar gre za politično marginalizacijo in/ali diskriminacijo, takšna situacija izziva liberalne demokratične vrednote in institucionalne postopke demokracije (Layton-Henry 1990a; 1990b), s tem pa ne le temeljnih dosežkov demokracije (Bauböck 1992: 59), ampak tudi temeljna moralna načela (Carens 1989).

Proučevanja predstavništva so ujeta v stalno napetost. Medtem ko nekatere bolj zanima pomen predstavništva v reprezentaciji pogledov, skrbi, potreb in želja ljudi v političnem procesu, se drugi bolj usmerjajo na sociološke karakteristike reprezentacije. Glede na prvo perspektivo Pitkin (1972: 209) definira reprezentacijo kot »delovanje v interesu reprezentiranih na njim odziven način«. To percepcijo izziva drugi pristop, ki se predvsem osredotoča na predstavnike. Glavno vprašanje je torej naslednje: kdo predstavlja koga? Anne Phillips (1994) je to poimenovala kot napetost med politiko idej in politiko prisotnosti (tudi Medved 2002b).

Temeljna vprašanja (etnično-)kulturnega pluralizma, ki se z »etnično mobilizacijo«, »politiko identitete in razlike« ali »politiko priznanja« pojavljajo v vedno bolj učinkovitem in organiziranem izražanju za »pravice (etnične/narodne) skupnosti«, so spodbudila ponovna razmišljanja o konceptu državljanstva in ideji demokratične družbe. Med koncepti državljanstva, ki se ponujajo kot način reševanja vprašanj, ki jih pred nas postavljajo nove oblike pluralizma in marginalizacije ali izključenosti v demokratičnih političnih sistemih, najdemo izraze kot so: »transnacionalno« (Bauböck 1994), »multikulturno« (Kymlicka 1995), »kulturno« (Turner 1993), »post-nacionalno« (Soysal 1994), ali »diferencirano« državljanstvo (Young 1990). V tem smislu pomen državljanstva zajema splošni korpus pravic, dolžnosti in aktivnosti posameznikov in skupin, ki so pomembne za izražanje njihovih interesov v javni sferi odločanja in naj bi učinkovale na izboljšanje kvalitete življenja ter možnosti in reprezentacije »drugih« in/ali »drugačnosti« v širši družbi. Poleg obsežne družboslovne in humanistične literature so tudi mnoge javne institucije, oblikovalci politike in politiki izražali potrebo po novi politiki, reformulirani na način, ki bi zajel oblike participacije in predstavništva postmigracijskih etničnih skupin.

Sodobna teorija državljanstva se ukvarja predvsem z demontiranjem oziroma transformacijo določenih oblik reprezentacije v korist takšnih okvirjev in mehanizmov participiranja, ki omogočajo večjo involviranost skupin. Nekateri koncepti 'kollektivne reprezentacije', ki strukturirajo to razmišljanje o državljanstvu kot *critical associationalism* (Walzer 1992) in 'asociativno demokracijo' (*associative democracy*)

(Hirst 1994), opisujejo decentralizirano civilno družbo, v kateri bi participatorna vključenost morala biti utemeljena na javno podprtih, odgovornih, demokratično izvoljenih in avtonomnih prostovoljnih asociacijah.

Participatorne institucije

Posvetovalna telesa

Takšni okviri in mehanizmi marsikje že obstajajo na državni in lokalnih ravneh, vendar so zelo različni. Večinoma so to posvetovalni organi, ki so kot participatorne institucije ustanovljene za kreiranje povezave, sogovornišva ter posvetovanja med vlado (državno in/ali lokalno) in etničnimi skupinami. Prevladujoča oblika participacije v takšnih institucijah je torej posvetovanje, ki državljanom paralelno z etabli-rano volilno pravico dovoljuje izražanje njihovih posebnih skrbi in potreb.

Po klasični politični teoriji ima konzultacija manj demokratične legitimnosti kot volilni glas, vendar je postala pomemben in celo bistven element modernega *policy-makinga*. Vedno večja kompleksnost procesa odločanja je namreč prisilila voljene predstavnike ljudstva, da se obračajo tako na strokovnjake kot na mobilizirane skupine državljanov. Tako lahko bolje ocenjujejo implikacije svojih odločitev in ostajajo v stiku s svojimi volivci, njihovimi potrebami in aspiracijami.

Uwe Anderson (1990: 113) posvetovalne participatorne institucije opisuje »kot oblike omejenega, a zagotovljenega pristopa v politični proces« in pravi, da »so podobne volilni pravici (v imigracijskem kontekstu so običajno vidne kot pripravljalna izkušnja k volilni pravici, op. F. M.), saj lahko pripadniki skupine izvolijo predstavnike v formalno oblikovan organ, ki vrši pritisk na oblikovanje politike. Vendar niso del normalnega demokratičnega procesa; čeprav imajo legitimnost, nimajo moči in lahko vplivajo le z argumenti in s številčnostjo svoje skupine.« Isti avtor tudi klasificira oblike posvetovalnih struktur, ki jih nekoliko modificirane povzemam:

- kontaktne in koordinacijske skupine (ki vključujejo predstavnike večinskih in manjšinskih skupin s širokim mandatom izboljšanja odnosov);
- delovne in koordinacijske skupine (ki jih v glavnem sestavljajo sektorji vlade, ki se ukvarjajo s priseljenci in z etničnimi manjšinami z namenom izmenjave informacij in za koordiniranje programov in aktivnosti);
- forumi (ki jih sestavljajo samo predstavniki etničnih skupin, da bi artikulirali svoje interese in s tem izvajali pritisk na implementacijo politike);
- posvetovalni sveti (ki kot najpogostejši tip institucij vključujejo predstavnike tako priseljencev kot etničnih skupin in članov vlade z namenom izmenjave informacij, izražanja posebnih skrbi in potreb ter za distribucijo virov in interesno lobiranje);
- odbori za migracijske zadeve (ki jih ustanovijo vlade in so različne sestave, včasih tudi z močjo odločanja).

Posvetovalne institucije so lahko samostojne ali pa delujejo v kombinaciji. Vsaka med njimi ima navadno svoj razlog obstoja, pogojene pa so tudi z različnimi integracijskimi režimi posameznih držav. V Nemčiji so jih poskušali povezati na lokalni, regionalni in državni ravni, vendar niso tesno povezane. Institucionalna povezanost se promovira tudi na evropski ravni, obstajajo pa tudi pobude za njihovo harmonizacijo. Ena takšnih pobud je Frankfurtska deklaracija iz leta 1991.⁵ Tudi Svet Evrope je podal vrsto priporočil za institucionalne okvire, ki promovirajo participacijo v različnih političnih domenah (Council of Europe 1991)

Lastne organizacije etničnih skupin

V nekaterih državah je »etnično/narodno« povzdignjeno na raven konstitutivnega elementa, kar lahko privede do tega, da se pripadniki »manjšin« oziroma »narodnih skupnosti« pojavljajo z »dvojno politično subjektiviteto«. V Sloveniji ta pripada »klasičnim/zgodovinskim/avtohtonim« manjšinam: italijanski in madžarski, na lokalni ravni pa romski skupnosti, s tem, da je uresničevanje posebnih manjšinskih pravic teritorialno zamejeno. Obstajajo mnenja, da so manjšinske postmigracijske etnične skupine iz drugih republik nekdanje SFRJ diskriminirane v primerjavi s »klasičnimi« manjšinami in v primerjavi s prejšnjo državno ureditvijo (Komac 2003) oziroma, da njihov položaj in status v Sloveniji ni adekvatno urejen (Klopčič in dr. 2003). Kot je razvidno iz nekaterih drugih poglavij pričujoče knjige, je naša raziskava pokazala, da obstaja subjektivna volja pripadnikov vsaj nekaterih etničnih skupin proučevane populacije, da ohranjajo drugačnost (manjšinskost) svoje identitete, še posebno na jezikovnem in kulturnem področju.

Hkrati je bilo med raziskavo s strani društev proučevane populacije podanih nekaj mnenj oziroma pobud, ki so naslovljena predvsem na državo, ki jo – kot lahko sklepamo – pobudniki vidijo kot jamstvo zagotavljanja ohranjanja etnične, kulturne in jezikovne identitete. Tako je Zveza srbskih društev v Sloveniji 16. aprila 2003 poslala pismo Državnemu zboru, v katerem med drugim piše, da se »slovenska država do zaščite naše etnične skupnosti vede nedopustno ignorantsko«. Kot pravi pismo, člani Zveze srbskih društev menijo, da gre za »nevdržno situacijo«, saj naj bi »nepriznanje etničnih skupnosti v Sloveniji« predstavljalo »resno oviro temu, da bi se doseglo ustrezno civilizacijsko raven sožitja med večinskim narodom in pa pripadniki ostalih etničnih skupnosti«. ⁶ Nadalje je bila, kot je navedeno že v zgornjem besedilu 14. oktobra 2003, javno prebrana tudi pobuda za ustavno opredeljenost Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov kot narodnih skupnosti/manjšin.

⁵ Z naslovom *Towards A new Municipal Policy for Multicultural Integration in Europe*, Standing Conference on Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE), 1992. Omeniti je treba druga omrežja, kot European Local Authorities Information Network on Ethnic Minority Politics (ELAINE), ki organizira seminarje in konference za občine, in forum METROPOLIS, ki ga med drugimi podpira tudi Evropska komisija.

⁶ Zveza srbskih društev v tem istem pismu izraža tudi zadržek do »akcije« Inštituta za narodnostna vprašanja (verjetno je bil s tem mišljen prav projekt »Percepcije slovenske integracijske politike«) in nadaljuje, da v kolikor Državni zbor o tem ni obveščen, potem menijo, »da gre zgolj še za en, ne posebej domisln (v originalu, op. F. M.) maneuver, ki naj bi pripravljala teren za umestitev rezultatov popisa prebivalstva v Republiki Sloveniji, ki je bil izveden v lanskem letu«.

Poziv za priznanje statusa srbske manjšine je na Državni zbor Republike Slovenije poslalo tudi Ministrstvo za diasporo Republike Srbije.⁷ V pismu z dne 28. septembra 2004, ki ga je Državni zbor prejel 4. oktobra 2004, ga poziva, da prizna status »narodne manjšine pripadnikom srbske skupnosti, ki so pred mednarodnim priznanjem imeli stalno prebivališče na teritoriju Slovenije«.⁸ Pismo, ki naj bi ga »v Beogradu spisali ob sodelovanju srbskih društev iz Slovenije in posameznikov srbske narodnosti iz Bele krajine« (Več 2004: 17), se nanaša na Srbe, ki so se priselili za časa nekdanje države in so »najbolj številna neslovenska nacionalna skupnost«, in na Srbe, ki so »avtohton narod, ki že stoletja živi na ozemlju Bele krajine«.⁹

Vsi omenjeni predlogi temeljijo na percepciji »avtomatizma« uradnega poimenovanja in priznanja z izenačenjem nabora »posebnih« pravic »novih« manjšin s pravicami »klasičnih« manjšin. Tako model varstva narodnih manjšin v Sloveniji kot mednarodni standardi za priznanje manjšinskega statusa so predstavljeni v uvodnih poglavjih pričujoče knjige.

Za našo raziskavo je pomembno, da smo našim anketirancem v vprašanju o političnem predstavništvu postavili nekaj trditev oziroma stališč, ki se posredno ali neposredno navezujejo na organizacije, ki jih imata madžarska in italijanska narodna skupnost. Predstavnikom italijanske in madžarske narodne skupnosti je namreč po ustavi zagotovljen po en poslanec v državnem zboru, s tem da samoupravne narodne skupnosti same sestavljajo volilne imenike, ti pa niso vezani le na »narodnostno mešana ozemlja«. Pripadniki narodnih skupnosti imajo »dvojni volilni glas«, s tem da je ta odstop od načela enakosti volilne pravice ustavna zahteva po »pozitivni diskriminaciji«. Analogno rešitvam na državni ravni imajo narodne skupnosti predstavnike tudi v občinskih svetih. Ustanovitev samoupravnih narodnih skupnosti kot osrednjih političnih ustanov narodnih skupnosti je bila določena z ustavo. Te skupnosti so edini zakoniti sogovorniki z državo in področja politične participacije predstavnikov teh skupnosti obsegajo sodelovanje v urejanje njihovega položaja in varstva njihovih pravic na lokalni, državni in tudi meddržavni ravni (Komac 2003, 2004).

Vprašanje reprezentativnosti: kdo predstavlja koga?

Ne glede na oblike predstavniških institucij in različne načine njihovega delovanja vprašanje politične reprezentacije – komu je poverjen »glas« posebnega segmenta populacije, ostaja jedro vprašanja političnega predstavništva. Hkrati nas to vrača k vprašanju, kdo predstavlja koga in na diskusijo o napetosti med politiko ideje in

⁷ Obravnavanje meddržavne dimenzije urejanja statusa »manjšin« in »diaspor« je sicer zunaj obsega omenjene raziskave.

⁸ V originalu: »nacionalne manjine pripadnicima srpske zajednice koji su pre medunarodnog priznanja države imali stalno prebivalište na teritoriju Slovenije«

⁹ Z ugotavljanjem stališč prebivalcev štirih naselij v Beli krajini se je ukvarjal drugi del projekta »Percepcije slovenske integracijske politike: uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev: zaključno poročilo« (Glej Komac in Medvešek (ur.) 2006).

prisotnosti. Ta razprava se odvija v akademskih krogih, a je pomembna tudi za izgrajevanje integracijske politike. Skoraj povsod, kjer obstajajo posvetovalne institucije za promoviranje participacije, so predstavniki etničnih skupin iz »glavnih« zvez društev ali posameznih društev etničnih skupin. Ker je to marsikje sporno, se postavlja vprašanje njihove resnične reprezentativnosti in potreba po predstavništvu širše »baze« namesto krepitve vlog samoselekcioniranih »voditeljev skupnosti«.

Ko in če trdimo, da so etnične skupine politično podreprezentirane, pogosto domnevamo, da bi morala njihova reprezentacija v idealnem smislu odsevati njihovo demografsko reprezentacijo v družbi. S tem smo se osredotočili na en tip reprezentacije, ki ga imenujem »deskriptivna reprezentacija«. Čeprav je res, da lahko poveča možnosti, da bodo politični interesi postimigracijskih skupin upoštevani, pa deskriptivna reprezentacija tega še ne zagotavlja. Komu naj bo torej poverjen glas? Ali bi morali biti predstavniki samoselekcionirani, ker so predsedniki prostovoljnih društev ali zvez društev? Ali bi morali biti voljeni v prostovoljnih društvih ali etničnih skupinah kot samoupravnih etničnih/narodnih skupnostih, in če, glede na katere kriterije »pripadanja« in kdo bi jih določal? Ali bi morali biti imenovani, in če, kdo bi jih imenoval? Kooptirani s strani politične moči znotraj ali zunaj tako imenovane »skupnosti«? Nadalje, ali bi podporo predstavništvu s strani tretje moči (med temi vlad in institucij države izvora ali drugega državljanstva, mednarodnih političnih gibanj, transnacionalnih verskih organizacij) morali spodbujati, prepovedati ali tolerirati? ¹⁰

Poleg tega tudi ni jasno, ali bi bili, če bi bili voljeni, politiki omenjenih skupin res tudi zagovorniki skupnostnih političnih interesov. Povedano drugače, ni jasno, ali deskriptivnost avtomatično vodi do reprezentacije političnih interesov skupnosti.

Lahko sicer trdimo, da bi deskriptivna reprezentacija morala ostati visoko na političnem dnevnem redu, ker ima verjetno pozitivne učinke na percepcijo politike etničnih skupin. Prav tako lahko pomeni notranjo simbolno vrednost, o kateri je tudi treba razmišljati. V praksi obe vrsti reprezentacije nista nujno protislovni in bi lahko bili (ali morali biti) kombinirani v politični agendi. Prav tako pa je treba poudariti, da predstavnništvo ne zadeva le političnega predstavnništva v voljenih institucijah oblasti, ampak postaja pomembno, če ne ključno, v vrsti drugih organizacij in institucij javnega pomena, še posebno na tistih področjih, ki so, kot v svojih pobudah poudarjajo tudi društva, še posebno pomembni za pripadnike etničnih skupin, kot sta šolstvo in kultura.

Mnenja anketirancev o političnem predstavništvu

Pri raziskovanju področja političnega predstavnništva so nas zanimali aktualni pogledi anketirancev na politično predstavnništvo etničnih/narodnih skupnosti. Anketirance smo vprašali: Na kakšen način bi po vašem mnenju morali imeti slovenski

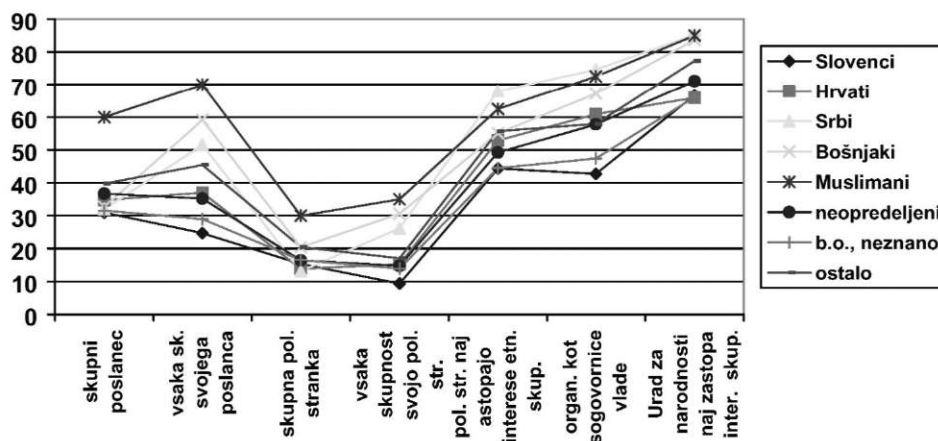
¹⁰ Probleme te vrste predstavnništva so med drugimi podrobneje predstavili: Grillo 1985; Björklund 1986; Anderson 1990; Rex in Tomlinson 1979; Rex in Samad 1996.

državljeni, pripadniki drugih etničnih/narodnih skupnosti v Sloveniji, zagotovljeno pravico političnega predstavnštva? Vprašanje je bilo zaprtega tipa in je dovoljevalo odgovor »da« ali »ne«. Možnosti predstavnštva smo razdelili na tri sklope, in sicer:

- na predstavnštvo v državnem zboru bodisi s skupnim poslancem ali s posameznim poslancem za vsako etnično/narodno skupnost;
- na pomen političnih strank, kjer smo ponudili tri stališča oziroma trditve (i) etnične/narodne skupnosti bi morale imeti skupno politično stranko (ii) vsaka bi morala imeti svojo in (iii) obstoječe politične stranke bi morale v svojih programih v večji meri zastopati interese drugih etničnih/narodnih skupnosti;
- na sogovornišvo z vlado, in sicer (i) etnične skupine bi morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in bi skrbele za uresničevanje njihovih pravic ter uveljavljanje njihovih interesov (tako kot jih imata madžarska in italijanska narodna skupnost) in (ii) obstoječi Urad za narodnosti v Republiki Sloveniji bi moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti.

Pri tem smo izhajali iz predpostavke, ki se je izkazala za delno napačno, da se bo izbrani vzorec proučevane populacije po etnični samoopredelitvi »fragmentiral« na »manjšine«, ki se v identificiranju z osebami enake opredelitve percipirajo kot »skupnosti«. Prav tako smo predpostavljali, da anketiranci vsaj do neke mere poznajo model varstva manjšin v Sloveniji in institucijo/e za implementacijo vladne politike na tem področju.

Slika 3: Prikaz odgovorov anketirancev na vprašanje: »Na kakšen način bi po vašem mnenju morali imeti slovenski državljani, pripadniki drugih etničnih/narodnih skupnosti v Sloveniji, zagotovljeno pravico političnega predstavnštva?« (N = 1.163)



Preden se bomo posvetili analizi odgovorov po posameznih sklopih, naj povzamemo splošni rezultat naše raziskave o načinu političnega predstavnštva:

- 34 odstotkov anketirancev se strinja, da bi vse skupnosti morale imeti skupnega poslanca v državnem zboru;

- 35,9 odstotka se strinja, da bi vsaka skupnost morala imeti svojega predstavnika;
- 16,4 odstotka se strinja, da bi morale vse skupnosti imeti skupno politično stranko;
- 16 odstotkov se strinja, da bi morala vsaka skupnost imeti svojo politično stranko;
- 50,4 odstotka se strinja, da bi obstoječe politične stranke morale v svojih programih v večji meri zastopati njihove interese;
- 54,3 odstotka se strinja, da bi skupnosti morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade;
- 71 odstotkov se strinja, da bi obstoječi Urad za narodnosti pri Vladi Republike Slovenije moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti.

Predstavništvo v državnem zboru

Največji del anketirancev se ne strinja s predstavništvom v državnem zboru kot primernim načinom za zagotovitev predstavništva etničnih/narodnih skupnosti. Nenaklonjenost skupnemu poslancu v državnem zboru je za spoznanje večja (45,8 odstotka) kot nenaklonjenost posameznemu poslancu za vsako etnično skupino ter za 11,8 odstotka presega naklonjenost predstavništvu s skupnim poslancem (34 odstotkov). Hkrati je 9,2 odstotka več anketirancev proti poslancu, ki bi predstavljal vsako posamezno etnično/narodno skupnost (45,1 odstotka), kot tistih, ki podpirajo takšen način predstavništva (35,9 odstotka).

Če te izide dopolnimo z izidi po posameznih etničnih skupinah, ugotovimo, da so skupnemu poslancu kot predstavniku vseh etničnih/narodnih skupnosti najmanj naklonjeni Srbi, in to večinsko (55,7 odstotka), hkrati pa so naklonjeni posameznemu poslancu za vsako etnično/narodno skupnost (51,6 odstotka). V primerjavi s petinsko neodgovorljivostjo anketirancev je delež neodgovorljivosti med Srbi za polovico manjši (12,3 odstotka oziroma 9 odstotkov) in primerljiv z Muslimani, ki se med vsemi proučevanimi skupinami našega vzorca najbolj, in to kar 70-odstotno strinjajo s posameznim poslancem za vsako etnično/narodno skupnost. Podobno Muslimani izražajo večinsko, 60-odstotno podporo skupnemu poslancu, ki ga med vsemi skupinami sicer kot najboljšo rešitev predstavništva vidi 71,8 odstotka Črnogorcev. Ti so hkrati najbolj proti poslancu za vsako posamezno skupnost (14,3 odstotka, to je en anketiranec). Vendar je bilo, kot že večkrat poudarjeno, število anketirancev obeh na koncu omenjenih skupin skromno. S tem lahko delno obrazložimo izrazito odstopanje od deleža znotraj drugih skupin, ki so za skupnega poslanca. Hkrati med Črnogorci in Muslimani obstaja pomembna razlika. Medtem ko Črnogorci podpirajo predstavništvo s skupnim poslancem, Muslimani visoko podpirajo obe opciji. Takšno stališče Muslimanov si lahko delno razložimo z visoko etnično, predvsem pa religiozno mobilizacijo med anketiranjem, ki se je predvsem nanašala na dolgoletne zaplete o dovolitvi gradnje islamsko verskokulturnega centra v Ljubljani. Tako visoka podpora predstavništvu v državnem zboru verjetno izhaja iz percepcije Muslimanov, da bi svoje interese najbolj verodostojno izražali s predstavnikom iz lastnih vrst oziroma če te možnosti ni ali ne bi bilo, s skupnim poslancem vseh etničnih skupin.

Poleg Črnogorcev in Muslimanov več kot povprečno podporo skupnemu poslancu namenjajo anketiranci drugih etničnih samoopredelitev (38,8 odstotka),

Albanci (37,5 odstotka, to je trije anketiranci) in etnično neopredeljeni (36,7 odstotka). Hrvati so s 34,8 odstotka najbliže splošno izraženemu mnenju, navzdol pa, razen izrazitega odstopanja številčno majhne skupine makedonskih anketirancev (16,7 odstotka, to je en respondent), odstopajo Slovenci in anketiranci neznane etnične opredelitve (30,9 oziroma 31,6 odstotka) ter Bošnjaki, ki se v svojem mnenju približujejo Srbom (32,7 odstotka oziroma 32 odstotkov).

Izidi so pokazali, da je stališče naših anketirancev o lastnem poslancu vsake etnične/narodne skupnosti sicer odklonilno, a je podpora zanj za dva odstotka višja kot za skupnega poslanca. Večinsko, 50- in več odstotno podporo so poleg Muslimanov izrazili Albanci (62,5 odstotka, to je 5 anketirancev), Bošnjaki (59,2 odstotka), Srbi (51,6 odstotka) in Makedonci (50 odstotkov, to so trije anketiranci). Manj se s tem stališčem strinjajo anketiranci drugih etničnosti (46,3 odstotka), Hrvati ter etnično neopredeljeni (37 oziroma 35,2 odstotka). Poleg že omenjenega Črnogorca so ideji lastnega poslanca najmanj naklonjeni Slovenci in anketiranci neznane opredelitve (24,7 oziroma 29 odstotkov), to se pravi tisti, ki se ne perceptirajo kot »manjšinske« etnične skupine.

Ženske so manj naklonjene predstavnstvu etničnih/narodnih skupnosti v državnem zboru. Delež moških, ki so naklonjeni skupnemu poslancu, je za 2,1 odstotka večji kot delež žensk. Razlika med spoloma je večja pri strinjanju s stališčem, da bi vsaka etnična/narodna skupnost morala imeti svojega poslanca, saj to stališče podpira 6,4 odstotka več moških kot žensk.

Glede na starostno sestavo proučevane populacije bi bil način reprezentacije etničnih/narodnih skupnosti v državnem zboru najmanj primerna možnost za mlado starostno skupino. 53,7 odstotka anketirancev, mlajših od 30 let, je proti skupnemu poslancu, 47,2 odstotka pa proti poslancu za vsako etnično/narodno skupnost. Hkrati pa mladi tudi najbolj podpirajo idejo skupnega poslanca in še v večjem deležu poslanca za vsako skupnost (38,3 oziroma 44,4 odstotka). Mlada generacija je bila v svojih odgovorih tudi najbolj aktivna, saj je delež neodgovorljivosti nizek (7,9 odstotka). Podpora srednje in starejše generacije anketirancev je skoraj enaka splošni podpori vseh anketirancev (33,8 odstotka oziroma 32 odstotkov). Ko gre za lastnega poslanca vsake etnične/narodne skupnosti, se stališča v teh dveh starostnih skupinah razlikujejo. Starejši od 61 let so manj zainteresirani odgovarjati na omenjena vprašanja, saj jih več kot četrtina ni odgovorila. Njihova podpora ideji poslanca za vsako etnično/narodno skupnost je najnižja med starostnimi skupinami (30,6 odstotka) in za 5 odstotkov nižja od podpore vseh anketirancev. Enako velja za podporo drugi možnosti parlamentarnega predstavnštva, le z nekoliko manjšim odstopanjem (32 odstotkov). Srednja generacija najbolj odraža mnenje vseh anketirancev: 33,8 odstotka je za skupnega poslanca, 36,5 odstotka pa za to, da bi vsaka skupnost imela svojega poslanca. Več kot polovica najbolj izobraženih anketirancev, ki imajo vsaj fakultetno izobrazbo ali višjo šolo, je proti skupnemu poslancu (54,2 oziroma 52 odstotkov), sledijo anketiranci z osnovno šolo (48,2 odstotka) ter nato s srednjo (45,3 odstotka) in strokovno šolo (40,7 odstotka). S 40 odstotki so za drugo možnost parlamentarnega predstavnštva anketiranci s strokovno in srednjo šolo in z okoli 30 odstotki anketiranci z višjo šolo, osnovno šolo in fakulteto.

Polovica anketirancev, ki v Sloveniji živi od rojstva, je proti poslancu v državnem zboru, skupnemu ali posameznemu za vsako skupnost. Vendar so ti nekoliko

bolj naklonjeni obema opcijama kot priseljeni anketiranci. Slednji to idejo podpirajo v 33,6-odstotnem deležu, ko gre za stališče o skupnem poslancu, in v 35,8-odstotnem, ko gre za stališče o posameznem poslancu za vsako etnično/narodno skupnost. Prav tako so v Sloveniji rojeni za spoznanje bolj za predstavništvo vsake etnične/narodne skupnosti z lastnim poslancem (36,1 odstotka) kot priseljeni, ki so po svojem mnenju reprezentativni za celotni proučevani vzorec (35,8 odstotka).

»Multietnična« ali »etnične« politične stranke

Več kot 60 odstotkov anketirancev je proti ustanavljanju lastnih političnih strank, odstotek več jih je proti skupni politični stranki. Le okoli šestnajst odstotkov anketirancev se strinja s stališčem, da bi vsaka etnična/narodna skupnost morala imeti svojo ali skupno politično stranko.

Etnično neopredeljeni in anketiranci neznane etnične opredeljenosti kažejo enako nizko naklonjenost skupni politični stranki, kot kaže izid za proučevani vzorec v celoti. Navzgor od povprečja s 30 odstotki izstopajo Muslimani. Bošnjaki in anketiranci drugih etničnih pripadnosti izražajo petinsko podporo skupni stranki (22,4 oziroma 20,4 odstotka). Srbi in Hrvati so najmanj navdušeni za skupno stranko (13,1 oziroma 13,8 odstotka). Podpovprečno podporo izražajo tudi Slovenci (15,3 odstotka).

Idejo, da bi vsaka skupnost morala imeti svojo politično stranko, ponovno najbolj podpirajo Muslimani, s petimi odstotki bolj kot skupno stranko (35 odstotkov), Bošnjaki pa še nekoliko bolj (30,6 odstotka). Kar polovica več Srbov je izrazila večjo podporo ideji lastne stranke v nasprotju s skupno (26,2 odstotka). Razen anketirancev, združenih v skupino »drugi«, ki s 17 odstotki še za malenkostni odstotek presega povprečno podporo proučevanega vzorca, so vsi drugi anketiranci izrazili manj podpore ideji lastne stranke. Hrvati in etnično neopredeljeni za približno odstotek manj (15,2 oziroma 14,8 odstotka). Najmanj se z lastno etnično stranko strinjajo Slovenci, in sicer manj kot desetina (9,7 odstotka) oziroma za pet odstotkov manj kot za skupno politično stranko etničnih/narodnih skupnosti.

V primerjavi s predstavništvom v državnem zboru so ustanavljanju političnih strank bolj naklonjene ženske, ki so z 18,4 odstotka za in s 57,9 odstotka proti skupni stranki, s 16,2 odstotka za in z 58,8 odstotka proti posameznim etničnim političnim strankam za vsako etnično/narodno skupnost. Za skupno stranko je le 14,4 odstotka moških (64,9 odstotka proti), 15,8 odstotka pa za to, da bi imela vsaka etnična/narodna skupnost svojo politično stranko.

Ceprav se večina od vsake starostne skupine ne strinja z mnenjem, da bi etnične/narodne skupnosti morale imeti svoje politične stranke, se z ustanovitvijo stranke najbolj strinja najmlajša generacija, in to v večji meri za ustanovitev posameznih etničnih strank kot pa skupne (24,3 odstotka in 22 odstotkov). Medtem ko je srednja generacija s 17 odstotki še za ustanovitev političnih strank, pa starejša generacija to zamisel podpira le še z dobro desetino. Odgovori, razvrščeni po izobrazbeni strukturi, kažejo da nenaklonjenost političnim strankam narašča z izobrazbo. Višje izobraženi so še bolj nenaklonjeni skupni politični stranki kot posamezni politični stranki za vsako etnično skupnost. Najbolj idejo skupne stranke podpirajo tisti z osnovno in s srednjo šolo (18 odstotkov), najmanj pa tisti, ki imajo vsaj fakultetno izobrazbo (8,4 odstotka). Podpora ideji posameznih etničnih strank je po izobrazbeni

strukturi enakomerneje razporejena, razlike so majhne, od 16,5 odstotka pri najnižje do 14-odstotne pri najvišje izobraženih.

Prevladujoč nikalni odgovor na obe stališči se v večjem deležu izraža pri tistih anketirancih, ki so se v Sloveniji rodili (67 odstotkov oziroma 65,3 odstotka). Enako, a v precej manjši meri, to velja tudi za pritrdilen odgovor na obe trditvi (17,7 oziroma 18,7 odstotka).

Obstoječe »nadedetnične« stranke

Več kot polovica anketirancev (50,4 odstotka) se strinja, da bi morale obstoječe politične stranke v večji meri zastopati interese etničnih/narodnih skupnosti. 18,2 odstotka se s tem stališčem ne strinja, ponovno pa okoli petina anketirancev na vprašanje ne odgovarja (21,4 odstotka). Najvišji delež neodgovorljivosti je v skupini anketirancev neznane etnične opredelitve (30,3 odstotka), najnižji pa pri Srbih (10,7 odstotka). Stališče, da bi morale obstoječe stranke bolj zastopati tudi interese drugih etničnosti, je najbolj razširjeno med Srbi (68 odstotkov), zelo pomembno pa je tudi za Muslimane (62,5 odstotka), anketirance drugih etničnih opredelitev (58,2 odstotka) in Bošnjake (55,1 odstotka). Nekoliko manj, a še vedno večinsko, se s tem stališčem strinjajo Hrvati (52,9 odstotka). S stališčem se strinja skoraj polovica etnično neopredeljenih (49,2 odstotka) ter nekaj več kot 44 odstotkov anketirancev neznane etnične opredelitve in Slovencev (44,5 oziroma 44,4 odstotka).

6,1 odstotka več moških kot žensk se strinja, da bi morale stranke bolj zastopati tudi interese drugih etničnosti. Temu stališču v največjem deležu pritrjuje mlada generacija, in sicer 60-odstotno, skoraj polovica srednje in manj kot polovica najstarejše. Večinsko se s tem stališčem strinjajo visoko izobraženi in tisti s srednjo šolo (57,9 oziroma 53,6 odstotka), skoraj polovica tistih s strokovno šolo (49,2 odstotka) ter manj kot polovica anketirancev z osnovno ali višjo šolo (45,7 oziroma 46,6 odstotka). Trajanje bivanja v Sloveniji ni imelo vpliva pri oblikovanju pritrdilnega odgovora na to stališče.

Lastne organizacije kot sogovornice vlade

S stališčem, da bi etnične/narodne skupnosti morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in bi skrbele za uresničevanje njihovih pravic in uveljavljanje njihovih interesov, se strinja 54,3 odstotka anketirancev. 26,7 odstotka se s tem ne strinja.

Slovinci in anketiranci neznane etnične opredelitve so edini, ki niso izrekli večinskega strinjanja s tem stališčem, vendar še vedno visoko, 42,7- oziroma 47,4-odstotno. Vse preostale skupine se več kot 55-odstotno strinjajo, da bi morale etnične skupnosti imeti svoje organizacije. Najbolj se s tem strinjajo Srbi (74,6 odstotka), Muslimani (72,5 odstotka) in Bošnjaki (67,3 odstotka), nekoliko manj pa Hrvati (60,9 odstotka), anketiranci drugih etničnih opredelitev (58 odstotkov) in etnično neopredeljeni (57,8 odstotka). Tako ni presenetljivo, da se s tem stališčem ne strinja največ Slovencev (41,7 odstotka), pri preostalih je nestrinjanje znatno nižje, najnižje pri Srbih (16,4 odstotka). Med preostalimi etničnimi skupinami se z lastnimi organizacijami ne strinja od petine do četrtnine anketirancev. Le 1,4 odstotka Muslimanov, 2,7 odstotka Bošnjakov in 5 odstotkov Srbov ni podalo svojega odgovora.

Ponovno na oblikovanje stališča vpliva spol: za 4,5 odstotka več moških kot 52,1 odstotka žensk se namreč strinja, da bi etnične skupnosti morale imeti svoje organizacije. Glede na starostno strukturo takšen način sogovornišтва z 68,2 odstotka najbolj podpira mlajša starostna skupina, s 56 odstotki srednja, medtem ko je to pomembno manj kot polovici starejših od 51 let (45,3 odstotka). S tem načinom sogovornišтва se v največji meri strinjajo anketiranci, ki so končali vsaj fakulteto ali imajo srednjo šolo (60,7 oziroma 59,3 odstotka). Sledijo jim tisti s strokovno in z višjo šolo (56,3 oziroma 50,7 odstotka), najmanj pa to stališče podpirajo anketiranci z osnovno šolo (45 odstotkov). Čas bivanja v Sloveniji ni vpliven dejavnik.

Urad za narodnosti

S stališčem, da bi obstoječi Urad za narodnosti pri Vladi Republike Slovenije moral zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti, se strinja 71 odstotkov naših anketirancev. Najbolj to stališče podpirajo Srbi (85,2 odstotka), Muslimani (85 odstotkov) in Bošnjaki (83,7 odstotka). Tem sledijo anketiranci skupine »drugi« in etnično neopredeljeni (77,3 oziroma 71,1 odstotka). Nižjo od povprečnega strinjanja, a še vedno visoko podporo temu stališču izražajo Slovenci (66,7 odstotka), anketiranci neznane etnične opredelitve (66,1 odstotka) in Hrvati (65,9 odstotka).

Strinjanje moških je nekoliko večje, vendar se s tem stališčem strinja le 2,4 odstotka manj žensk. Mladim do 30 let je pomembnejše, da Urad zastopa tudi interese etničnih skupnosti (85 odstotkov), medtem ko se s tem strinja 70 odstotkov srednje generacije in 65,2 odstotka starejše. Izobrazba je ponovno pomembna pri izražanju odgovora: podpora stališču narašča s stopnjo izobrazbe, vendar je delež anketirancev z osnovno (63,3 odstotka) in višjo šolo skoraj izenačen (64,4 odstotka). Čas bivanja v Sloveniji igra določeno vlogo pri podpori Uradu kot zastopniku interesov etničnih/narodnih skupnosti. S tem stališčem se strinja več tistih anketirancev, ki bivajo v Sloveniji od rojstva (76,2 odstotka) kot priseljenih (69,3 odstotka).

PERCEPCIJA POLITIČNE PARTICIPACIJE

Do sedaj smo analizirali le podatke o politični participaciji, ne pa tudi njene percepcije pri proučevanem vzorcu. V vprašalniku smo anketirance prosili, naj povedo, kako so zadovoljni z določenimi področji svojega življenja, med drugim tudi s pravico do politične participacije. Svoje zadovoljstvo so označili na sedemstopenjski lestvici od »zelo nezadovoljen« (1) do »zelo zadovoljen« (7). Na omenjeni lestvici zadovoljstvo naših anketirancev s pravico do politične participacije dosega 4,11 točke. Med tremi in štirimi točkami so svoje (ne)zadovoljstvo izrazili Albanci, Muslimani, Hrvati in Bošnjaki (od 3,25 do 3,92), nekoliko nad štiri, a še vedno manj zadovoljni kot proučevani vzorec v celoti so Črnogorci, Srbi in etnično neopredeljeni (od 4 do 4,06). Najbolj so s politično participacijo zadovoljni anketiranci neznanih in drugih etničnih samoopredelitev ter Slovenci (od 4,21 do 4,27).

Preglednica 2: Zadovoljstvo s politično participacijo glede na etnično strukturo anketirancev (na lestvici od 1 do 7)

<i>Slovenci</i>	<i>Hrvati</i>	<i>Srbi</i>	<i>Bošnjaki, Muslimani</i>	<i>Drugi</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>	<i>Skupaj</i>
4,27	3,88	4,06	3,71	4,25	4,02	4,21	4,11

Prav tako nas je zanimalo, ali so se naši anketiranci, odkar živijo v Sloveniji, zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočili s problemi na različnih področjih, med katere smo vključili tudi področje politične participacije. Med vsemi področji je politična participacija tisto področje, na katerem anketiranci občutijo najmanj neenakopravnega obravnavanja.¹¹

Neenakopravne možnosti pri politični participaciji »nikoli« ne občuti 57,4 odstotka anketirancev, 11,5 odstotka redko, 4,3 odstotka pa pogosto. 26,7 odstotka ne ve, ali se je soočilo z neenakopravnimi možnostmi na področju politične participacije ali pa ni odgovorilo.

Skoraj 10 odstotkov anketirancev bošnjaško-muslimanske skupine, 9 odstotkov Srbov in 7 odstotkov etnično neopredeljenih je odgovorilo, da so »pogosto« soočeni z neenakopravnimi možnostmi politične participacije. Po drugi strani se 78 odstotkov Slovencev »nikoli« ni soočalo s tem problemom ali le »redko«. Tako je odgovorilo tudi 72,4 odstotka Hrvatov, 68,7 odstotka anketirancev drugih etničnih opredelitev, 66,8 odstotka oseb neznane etnične opredelitve, 64,1 odstotka neopredeljenih, 63,2 odstotka Bošnjakov, 60,6 odstotka Srbov in 55 odstotkov Muslimanov.

Višje izobraženi imajo kar visok delež anketiranih (8,2 odstotka), ki so občasno soočeni z neenakopravnimi možnostmi pri politični participaciji. Ženske omenjeno neenakopravnost občutijo manj kot moški.

Precejšen delež tistih, ki so se opredelili z »ne vem« je razviden za pripadnike vseh etničnih skupin. Kot poročata Medvešek in Vrečer (2005: 315–317) so ti anketiranci večinoma priseljenci (74 odstotkov), zaposleni (55 odstotkov), ženske (54 odstotkov), nižje izobraženi in srednja generacija (44,4 odstotka).

¹¹ Anketiranci največ neenakopravnega obravnavanja občutijo na delovnem mestu s strani sodelavcev ali nadrejenih in pri iskanju zaposlitve.

POVZETEK IN SKLEP

V tem prispevku sem analizirala izide, ki se nanašajo na nekatere vsebine politične udeležbe, mnenja o političnem predstavništvu in percepcije politične participacije, in poskušala ugotoviti, kakšna je dejanska politična integracija postmigracijske populacije v slovensko politično skupnost.

Volilna udeležba proučevane populacije na državni ravni na obeh obravnavanih tipih volitev, predsedniških (41,2-odstotna) in državnozborskih (62,3-odstotna), je bila v letih 1993–2003 nižja od splošne udeležbe. Pripadniki etničnih skupin se glede na naš vzorec v 27 odstotkih manj udeležujejo predsedniških volitev, medtem ko je na državnozborskih, skladno s splošno večjo volilno udeležbo, tudi udeležba proučevane populacije za petino večja kot na predsedniških volitvah in za desetino nižja od volilne udeležbe vseh volilnih upravičencev. Na predsedniških volitvah je še posebno šibka udeležba volivcev neznane etnične samoopredelitve (29,4 odstotka) in Muslimanov (35 odstotkov), na volitvah v državni zbor pa volilnih upravičencev neznane etnične samoopredelitve (52,6 odstotka) in etnično neopredeljenih (55,5 odstotka).

Udeležba proučevane populacije na lokalnih volitvah (67,2 odstotka) je za 12 odstotkov višja od udeležbe celotnega volilnega telesa (v letu 1998), vendar je razlika med etničnimi skupinami očitnejša. Medtem ko Bošnjaki (75,5 odstotka) tako kot Hrvati (75,4 odstotka) presegajo volilno udeležbo vseh drugih etničnih skupin, je polovična udeležba Muslimanov najnižja med vsemi etničnimi skupinami.

33 naših anketirancev (2,8 odstotka), med njimi 15 žensk, je v zadnjih desetih letih kandidiralo na volitvah. Bili so iz vseh etničnih skupin, razen albanske in makedonske. Največjo koriščenost pasivne volilne pravice izkazujejo Muslimani (10 odstotkov) in anketiranci iz skupine »drugih« etničnih samoopredelitev (9 odstotkov). Največji je bil delež kandidatov najmlajše generacije in tistih z višjo šolo. Tisti, ki v Sloveniji bivajo od rojstva, so kandidirali v dvakrat večjem deležu kot priseljeni.

8,2 odstotka anketirancev je aktivno sodelovalo v političnih strankah. V relativnih terminih so najaktivnejši pripadniki bošnjaško-muslimanske skupine, etnično neopredeljeni, »drugi« in tisti, katerih etnična opredelitev ni znana (med 10 in 8,4 odstotka). Najmanj aktivni v političnih strankah so Srbi (5,7 odstotka). Najmanj aktivna je mlajša generacija, kar devet desetih je ni sodelovalo v političnih strankah. Enako visok je delež neaktivnosti v Sloveniji rojene proučevane populacije.

Tudi za udeležbo na političnih srečanjih proučevani vzorec ne kaže posebnega zanimanja. V najmanjšem delu so sodelovali anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine, Srbi in anketiranci neznane etničnosti, v največjem pa »drugi« (16 odstotkov). Prevladovali so moški, starejši od 51 let, višje in visoko izobraženi in v Slovenijo priseljeni.

Pisno ali drugače je glede kakšnega vprašanja stopilo v stik s politiki 5,2 odstotka anketirancev. Največ stikov s politiki so vzpostavili anketiranci, zajeti v skupino »drugi« (12,5 odstotka), najmanj anketiranci neznane etničnosti (2,5 odstotka), Bošnjaki-Muslimani ter Srbi (3,4 oziroma 4,1 odstotka).

Izidi potrjujejo predvidevanja, da bo volilna udeležba proučevane populacije nižja od splošne udeležbe na državni ravni in da bo participacija na lokalni ravni najpomembnejša. To nakazuje, da sta prav lokalno državljanstvo in aktivna participacija mesti državljanstva kot živečega prostora. Govori o tem, da lokalno državljanstvo prevzema večjo odgovornost za realnost različnosti in da pripadniki etničnih skupin, še posebno tam, kjer je njih poselitev gostejša, želijo vplivati na politične odločitve lokalne samouprave. Hkrati izid nakazuje, da bi morale biti lokalne skupnosti bolj odzivne na aspiracije tistih skupin, ki so bolj integrirane v sebi kot v širšo družbo in politično skupnost – oziroma bolj izločene ali segregirane iz širše družbe. Zato so vprašanja pasivne volilne pravice in s tem reprezentativnosti ter sodelovanje v političnih strankah, kot potrjujejo tudi izsledki pričujoče raziskave, prav za te skupine pomembnejša.

Večina anketirancev poučevanega vzorca ne podpira niti predstavništva etničnih/narodnih skupnosti v državnem zboru (okoli 45 odstotkov) niti stališča, da bi te skupnosti morale imeti politične stranke (okoli 60 odstotkov). Edini, ki večinsko podpirajo državnozborskega poslanca za vsako etnično/narodno skupnost, so anketiranci bošnjaško-muslimanske skupine ter Srbi (64 odstotkov oziroma 51,6 odstotka). Kot se da sklepati iz anketnih izidov, se polovica proučevane populacije (50,4 odstotka) strinja, da bi morale obstoječe stranke v večji meri zastopati tudi interese drugih etničnosti. Temu stališču izražajo visoko podporo vse etnične skupine, najbolj pa Srbi (68 odstotkov), Bošnjaki-Muslimani in »drugi« (okoli 58 odstotkov).

Nekoliko večja podpora pripada stališču, da bi etnične/narodne skupnosti morale imeti svoje organizacije, ki bi bile sogovornice vlade in bi skrbele za uresničevanje njihovih pravic in uveljavljanje njihovih interesov (54,3 odstotka). Edini, ki temu stališču večinsko ne pritrjujejo, so Slovenci (42,7 odstotka).

Najvišjo, 71-odstotno podporo je dobilo stališče, da bi moral Urad za narodnosti pri Vladi Republike Slovenije zastopati tudi interese etničnih/narodnih skupnosti. S tem se večinsko strinjajo anketiranci vseh samoopredeljenih etničnih skupin proučevanega vzorca. Mlajši generaciji in tistim, ki so v Sloveniji rojeni, je vloga Urada nekoliko pomembnejša kot starejšim in v Slovenijo priseljenim. Prvo velja tudi za lastne organizacije in pomembnost vključevanja interesov omenjenih skupin v programe obstoječih političnih strank. Trend podpore narašča z izobrazbo, vendar z značilno podobnostjo med (nižjimi) deleži anketirancev z osnovno in višjo šolo.

Sklep

Izidi raziskav ne kažejo, da bi bila percepcija proučevane populacije o njihovi politični integraciji negativna. Čeprav je volilna udeležba na državni ravni nekoliko nižja od splošne udeležbe vseh volilnih upravičencev, je lokalno državljanstvo relativno močnejše. Vendar glede na izide projekta »Percepcije slovenske integracijske politike« in dane pobude o priznanju »skupnosti/manjšin« sklepamo, da obstaja subjektivna volja pripadnikov vsaj nekaterih etničnih skupin proučevane populacije – Muslimanov, Bošnjakov in Srbov – po ohranjanju drugačnosti (manjšinskosti) svoje identitete, še posebno jezika in kulture. Prav pripadniki omenjenih skupin v večji meri čutijo, da niso »polni« državljani, da nimajo pristopa (ali da so konfrontirani z družbenimi in političnimi dejavniki, ki ovirajo njihovo polno participacijo) do procesov odločanja in drugih oblik participacije v javni sferi, zlasti na področjih, ki so za njih posebno pomembna. Ta sta predvsem področji šolstva in kulturne politike. Zato se dojemajo kot politično marginalizirane skupine, kar vodi do bolj organiziranih izrazov njihovih želja in potreb ter »politike priznanja«. Tako ni presenetljivo, da se prav omenjene skupine dojemajo kot »deskriptivno politično podreprezentativne« in visoko podpirajo vse načine predstavnosti (ki smo jih v vprašalniku ponudili v obliki stališč), razen t. i. etničnih političnih strank. Vendar so izidi, nekoliko paradoksalno, s pobudo po »manjšinskem/skupnostnem« statusu pokazali, da si želijo predvsem sogovornika na ravni vlade in da se njihovi interesi, želje in potrebe vključijo v »splošno« (*mainstream*) politiko. To pa kaže pozitiven odnos do integracije.

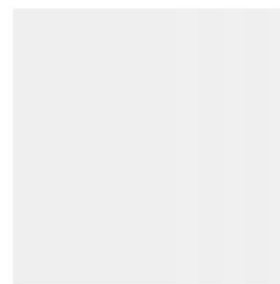
Zaključujem, da obstajata: (i) participacijski primanjkljaj in (ii) institucionalna neintegriranost interesov (pravic) postmigracijskega prebivalstva Slovenije. Menim in priporočam, da je treba povečati politično participacijo in reprezentacijo s promocijo aktivnega državljanstva in poskušati odpravljati participacijski deficit s posvetovalnim telesom oziroma telesi z jasnimi cilji in opredeljenim načrtom. Moč posvetovanja bi z obstojem nekaj predpogojev, to je predvsem z upoštevanjem mnenj, ki se prek konzultacije kanalizirajo s primerno tehniko, pregledom mehanizmov in njihovo adaptacijo za boljše funkcioniranje, lahko odtehtala neudobnost, ki jo še posebno na nekaterih področjih življenja čutijo pripadniki nekaterih etničnih skupin proučevane populacije. To hkrati pomeni, da je poleg etničnih skupin, njihovih društev, vzorcev in procesov mobilizacije ter izražanja interesov ter percepcij integracijske politike s strani pripadnikov omenjenih skupin treba raziskati tudi okvire participiranja in še posebno institucije oblasti, lokalnih in državnih, ter percepcije tistih, ki integracijsko politiko formirajo in implementirajo.

LITERATURA

- Anderson, U. (1990) Consultative institutions for migrant workers. V Z. Layton-Henry (ur.) *Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, 113–26. London: Sage.
- Bauböck, R. (1992) *Immigration and the Boundaries of Citizenship*. Coventry: Centre for Research in Ethnic Relations, Monographs in Ethnic Relations No. 4.
- Bauböck, R. (1994) *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*. Aldershot: Elgar.
- Björklund, U. (1986) Worldsystems, the welfare state, and ethnicity. *Ethnos* 34: 285–307.
- Carens, J. H. (1989) Membership and morality: Admission to citizenship in liberal democratic states. V R. W. Brubaker (ur.) *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, 31–49. New York: University Press of America.
- Council of Europe (1991) *Community and Ethnic Relations in Europe*. Strasbourg MG-CR (91) 1 final E.
- Deželan, T., D. Fink Hafner, M. Hafner Fink in S. Uhan (2007) *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fennema, M. in J. Tillie (1999) Political participation and political trust in Amsterdam. Civic communities and ethnic networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25 (4), 703–726.
- Fennema, M. in J. Tillie (2001) Civic community, political participation and political trust of ethnic groups. *Connections*, 24 (1), 26–41.
- Grillo, R. (1985) *Ideologies and Institutions in Urban France*. The Representation of Immigrants. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hill, D. M. (1994) *Citizens and Cities: Urban Policy in the 1990s*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Hirst, P. (1994) *Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*. Cambridge: Polity.
- Jesih, B. (2007) *Med narodom in politiko. Politična participacija koroških Slovencev*. Celovec in Ljubljana: Založba Drava in Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Jacobs, D., K. Phalet in M. Swyngedouw (2002) Social capital and political participation among ethnic minority groups in Brussels. A test of the civic community argument of Fennema and Tillie. *Workshop »Political participation of Immigrants and their Descendants in Post-War Western Europe«*. Torino, March.
- Javna pobuda Koordinacije zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji (kopija 14. oktobra 2003 prebrane pobude).
- Klopčič, V., M. Komac in V. Kržišnik-Bukić (2003) *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji – ABČHMS v RS – Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, M. (2003) Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 43, 6–33.

- Komac, M. (2004) Politická participacija etničkih manjina u Sloveniji (tipkano besedilo, 14 str.).
- Komac M. in M. Medvešek (ur.) (2006) Percepcije slovenske integracijske politike: uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev: zaključno poročilo, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kymlicka, W. in W. Norman (1994) Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory, 104, *Ethics* 352.
- Kymlicka, W. (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon.
- Layton-Henry, Z. (1990a) Citizenship or denizenship for migrant workers? V Z. Layton-Henry (ur.) *Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, 186–95. London: Sage.
- Layton-Henry, Z. (1990b) The challenge of political rights. V Z. Layton-Henry (ur.) *Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, 1–26. London: Sage.
- Medved, F. (2002a) Volilna pravica tujcev s stalnim prebivališčem kot prispevek integraciji in lokalni samoupravi. *Razprave in Gradivo* 40, 22–39.
- Medved, F. (2002b) Nekaj pogledov na »druge« probleme in dileme »drugih«. Okrogla miza Novodobne narodne in verske skupnosti v Sloveniji: med asimilacijo in kulturnim pluralizmom, Maribor, 8–9 maj.
- Medved, F. (2005) Politična integracija: državljanstvo, politična participacija in reprezentacija. V Komac M. in M. Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo projekta, 453–557. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Medvešek, M. in N. Vrečer (2005) Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V Komac M. in M. Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*, Zaključno poročilo projekta, 271–377. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Phillips, A. (1994) Dealing with Difference: A Politics of Ideas or a Politics of Presence? *Constellations* 1, 74–91.
- Pitkin, H. (1972) *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Pismo Zveze srbskih društev v Sloveniji Državnemu zboru Republike Slovenije, Ljubljana 16. 4. 2003, prejeto 22. 4. 2003.
- Pismo Republike Srbije, Ministrstvo za dijasporu Državnemu zboru Republike Slovenije, Beograd, 28. 9. 2004, prejeto 4. 10. 2004.
- Putnam, R. (1993) *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Shuster.
- Rex, J. in S. Tomlinson (1979) *Colonial Immigrants in a British City: A Class Analysis*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rex, J. in Y. Samad (1996) Multiculturalism and political integration in Birmingham and Bradford. *Innovation* 9, 11–31.
- Soysal, Y. N. (1994) *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.

- Standing Conference on Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) (1992) *Towards A new Municipal Policy for Multicultural Integration in Europe*.
- Turner, T. (1993) Anthropology and multiculturalism: what is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology* 8, 411–29.
- Več*, leto II, št. 39, 1. oktobra 2004: 17.
- Verba, S. in N. Nye (1972) *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Young, I. M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Walzer, M. (1992) The Civil Society argument. V C. Mouffe (ur.) *Dimensions of Radical Democracy*, 89–107. London: Verso.



STIKI IN VEZI Z IZVORNIM OKOLJEM

»Ko ste v družbi svojih ljudi, gre za popolnoma drugačen občutek«

Tatjana Pezdir

V avtu smo štirje; med seboj se pogovarjamo o tem in onem, šofer razlaga o gradnji avtoceste, z uglajeno gospo mirno razpravlja o današnjem šolskem sistemu, prijatelj pa se neutrudno ubada s šoferjevo obleko, obešeno na kljukici nad vrati, ki mu ves čas zastira pogled skozi okno. V ozadju igra glasba, ki pa ji nihče ne posveča posebne pozornosti. Pogovarjamo se slovensko, brez posebnega naglasa, s posameznimi besedami ljubljanskega slenga, saj vsi živimo v Ljubljani. Počasi se pripeljemo do hrvaško-bosanske meje, šofer pomoli ven štiri potne liste. Na hitro opravimo formalnosti in se odpeljemo. V istem trenutku, ko zapustimo mejno kontrolo, šofer pohodi plin, da avto kar malo poskoči, zamenjamo radijsko postajo in najdemo narodno glasbo, katere očitni »fen« je Fahir. Elvisa, uglajena gospa z veleposlaništva, začne s šoferjem zbijati šale na račun Sarajlij, Omar pa razlagati, kako je sestra dosegla rekord v vožnji od Ljubljane do Sarajeva, ko je bila še do ušes zaljubljena v bodočega moža Senja. Glasba igra tako naglas, da komaj slišim posamezne glasove, vendar to očitno razen mene ne moti nikogar, verjetno tudi zato, ker le jaz težko sledim sarajevskemu slengu. Vsi trije moji sopotniki so namreč nenadoma začeli govoriti bosansko in se pri tem smeјati mojemu slabemu izgovoru posameznih besed. Ob tem pa so mi vedno boljše volje obljubljali, da me bodo peljali k Želju na najboljše čevapčiče v Sarajevu.

Podobno reakcijo na »občutek, da si prišel domov« so mi opisovali mnogi Bošnjaki, Srbi in Makedonci, ki živijo v Sloveniji, ko sem se z njimi pogovarjala o stikih in vezeh z državo izvora. Gre namreč za močno čustvo, kjer je izvirno okolje dojeto kot prostor, ki je uokvirjal življenje in skupinsko pripadnost migrantov pred priselitvijo in je sestavni del življenja tudi v novem okolju (Mlekuž 2000: 9). Skozi vednost o njem in njegovih pomenih, ki se prenašajo na drugo in tretjo generacijo, imajo tudi poznejši rodovi stalen stik z okoljem, ki sicer ni njihovo izvirno okolje, vendar pa je pomemben element pri oblikovanju posameznikove identitete in se tako postavlja ob bok jeziku, zgodovini in kulturi. Pri tem pravzaprav ni pomembno, ali gre za realno ali zamišljeno skupnost (Anderson 1998: 11) o državi izvora, pomembne so vezi, ki te stike vzdržujejo.

Prav ta stalna vpetost migrantov in njihovih potomcev med najmanj dva (lahko pa tudi več) svetova nas prestavi iz uveljavljenega prepričanja, da družbeno življenje migranta poteka znotraj ene nacionalne države. Pomembno je namreč prepoznavanje praks v širšem transnacionalnem polju, v katerega so migranti in njihovi potomci vključeni. Domača in sprejemna družba v tem primeru lahko postaneta enotno polje družbenega delovanja, kjer migranti in njihovi potomci prosto prestopajo meje na različnih ravneh ter na ta način skozi ekonomske in družbene remitence¹ prinašajo spremembe v lokalne prostore, ki so tako prisiljeni postati globalni. Pričujoči članek poskuša pokazati te procese, zato bom analizirala ne le podatke in pričevanja tistih, ki so migrirali, temveč tudi oseb, ki so ostali doma in

¹ Družbene remitence lahko predstavljajo ideje, obnašanje, identitete, družbeni kapital, ki se pretaka iz ene v drugo deželo (Levitt v Kastroryano 2000: 308).

so z migranti povezani v družbenih mrežah, ki se vzpostavljajo preko državnih in drugih meja.

Skozi analizo podatkov, zbranih v okviru projekta »Percepcija slovenske integracijske politike«, nameravam pokazati, kako pomembne so osebne, ekonomske in družbene vezi ter mreže za razumevanje mentalnih procesov v povezavi s širšim, družbenim okoljem migranta in njegovih potomcev, saj ta v novo okolje prihaja z določenim »ozadjem«, ki ga bolj ali manj vpne v svoje novo življenjsko okolje. Tega nikakor ne smemo razumeti kot statičnega, temveč ravno obratno, prestopanje geografskih, političnih in kulturnih meja je namreč vedno povezano z visoko dinamiko sprememb.

Prispevek je razdeljen na dva dela. V prvem so predstavljene zgodovinske in politične determinante, ki so vplivale na migracijske trende med Slovenijo in nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, ter nekateri drugi dejavniki na makro ravni, na katero migranti sami nimajo vpliva. V drugem delu prikazujem družbene ali migracijske mreže na osebnem, ekonomskem in družbenokulturnem polju, kjer gre za prepletanje mikrokulturnih prostorov s specifičnimi pomeni, vrednotami in simboli, ki povezujejo tako tiste, ki so migrirali, kakor tiste, ki so ostali (Hannerz 1996: 99). Študija migracijskih mrež, še posebno tistih, ki povezujejo družine in gospodinjstva, nam omogoča, da migracijo razumemo kot družbeni produkt in ne zgolj kot rezultat posameznikove odločitve ali kot izključno rezultat ekonomskih ter političnih faktorjev (Boyd 1989: 639–45). Še več, migracijske mreže po Faistu (Faist v Arango 2000: 292) konstruirajo vmesno raven, ki stoji med mikro ravno posameznikove odločitve za preselitev, in makro ravno strukturalnih determinant ter tako prispevajo k povezovanju vrzeli, ki je med največjimi omejitvami v razmišljanju o migracijah (Arango 2000: 291–292).

KAJ VPLIVA NA STIKE Z DEŽELO IZVORA?

Na kompleksnost in intenzivnost stikov vpliva več dejavnikov. Za potrebe naše raziskave jih bomo najprej umestili v zgodovinskopoličen in ekonomski okvir². V obdobju nekdanje Jugoslavije so bila za migracijska gibanja pomembna predvsem pozna šestdeseta leta in druga polovica sedemdesetih let, ko so bili migracijski tokovi iz republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo najintenzivnejši. To so bile tedaj t. i. notranje migracije, migranti pa so večinoma prihajali z območij osrednje Jugoslavije, predvsem zahodne in severne Bosne, občin na meji med Slovenijo in Hrvaško ter pozneje iz južnega jugoslovanskega območja (Jakoš v Borak 2002: 120). Kraji priselitve v Slovenijo so bila industrijska središča, mesta s poudarjeno enostransko proizvodnjo, in nekateri turistični kraji (Borak 2002: 120).

Migracije so bile vzpodbujene tako na institucionalni kakor individualni ravni. Prve je narekoval gospodarski³ in deloma politični sistem, ki je spodbujal pretok

² Več v prispevku Danila Dolenca.

³ V 60. letih se je v Jugoslaviji povečevala diferenciacija med razvitimi in nerazvitimi regijami, emigra-

ljudi in ne kapitala (Malačič 1991: 302), za druge pa so bistvenega pomena že vzpostavljene družbene mreže oziroma t. i. migracijske verige, ki povezujejo migrante, ki so se že priselili in potencialne migrante iz kulturno, etnično in versko podobnega okolja (Castles 2000: 25).

Osamosvojitev Slovenije, razpad Jugoslavije ter vojna na Hrvaškem in v BiH, pozneje pa tudi na Kosovu, je popolnoma spremenila migracijske tokove. Slovenija se je v tem obdobju prvič srečala s prisilnimi migracijami in sprejela okoli 70.000 beguncev, predvsem Bošnjakov iz BiH (Zimić Zavrtnik 2003: 24). Čeprav so se mnogi begunci vrnili domov, pa so z leti mnogi svoje prvotno (začasno) zatočišče spremenili v stalno bivališče. Ravno ta »potopitev« v novo življenje pa je, kot meni Al-Ali (2001: 582–83), povezana z vse večjimi vezmi s krajem izvora. Vezni na individualni ravni potekajo skozi stalne kontakte in obiske, izmenjavo idej in znanja, remittance, pomembno pa je tudi vključevanje v društva, ki promovirajo in vzdržujejo družbene vezi in kulturne prakse.

Pri nekaterih posameznikih je vojna izrazito negativno vplivala na stike, saj je za mnoge 'dom', kot so ga poznali ali se z njim identificirali, »izginil«. ⁴ Prav tako sta travma in šok, povezana z izkušnjo vojne, zmanjševala kakršnokoli željo ali hrepenenje po ponovni vzpostavitvi stikov z nekdanjo 'domačo' državo. Po drugi strani pa sta travmatična medvojna izkušnja in občutek pripadnosti etnični skupini, ki je trpela kot skupina, lahko močna vzpodbuda za vzdrževanje tesnih vezi s posamezniki in skupinami, ki so ostali v kraju/državi izvora (Al-Ali 2001: 583).

Ko so se po vojni v republikah nekdanje Jugoslavije politične in gospodarske razmere začele počasi stabilizirati, je to v kraju/državi izvora vzpodbudilo ekonomske aktivnosti, predvsem skozi obnavljanje nepremičnin in ekonomskih investicij. Prav krepitev ekonomskih investicij je bil tudi namen II. kongresa svetovne zveze diaspore BiH, ⁵ kjer je Mirsad Kebo (Minister za človekove pravice in begunce) ⁶ dejal, da je diaspora dolžna investirati v BiH, saj ima zato niz argumentov. Vendar je položaj glede ekonomskih investicij še vedno zapleten. Andrej Dedić (Direktor mednarodne izdaje *Oslobođenja*) ⁷ je glede tega dejal:

Vsak je nekaj poskušal, vendar je težko. Brez kakršnih koli vezi v politiki je težko ustvariti karkoli.

Poleg zgodovinskopoličnih in ekonomskih dejavnikov je za stike migrantov iz prostora nekdanje Jugoslavije velikega pomena geografska bližina med Slovenijo in izvirnim okoljem. To velja predvsem za migrante z območja severozahodne Bosne (Pezdir 2004: 188). Informator, ⁸ katerega starši prihajajo iz severozahodne Bosne, je npr. dejal:

cijska območja so bila gospodarsko nerazvita, v Sloveniji pa je bila takrat predvsem zaradi močne industrializacije skoraj polna zaposlenost (Mežnarič 1986: 33–39).

⁴ Ali zato, ker so se identificirali z nekdanjo Jugoslavijo, ali pa v primeru, da prihajajo iz BiH zato, ker so bili znotraj entitet Republike Srbske ali Federacije BiH manjšina.

⁵ Kongres je potekal med 12. in 13. junijem 2004 v Sarajevu.

⁶ Pogovor je bil opravljen 12. junija 2004 na Kongresu Diaspore v Sarajevu.

⁷ Pogovor je bil opravljen 13. junija 2004 na Kongresu Diaspore v Sarajevu.

⁸ Avtorica članka v okviru svojega doktorskega študija raziskuje oblikovanje in razvijanje transna-

Moja starša vsak konec tedna, če le lahko, izkoristita, da gresta v Bosno. V petek zvečer se usedeta v avto in sta čez dobre štiri ure dol.⁹

Pomen geografske bližine je sorazmerno povezan s sestavo družine. Može, ki živijo v Sloveniji sami, redno obiskujejo svojo družino v državi izvora. Prav tako pari, ki so svoje otroke pustili pri babicah in dedkih. Nasprotno pa je geografska bližina manj pomembna za pare, ki z družino živijo v Sloveniji.

Na pogostost stikov in vezi med emigracijsko in imigracijsko državo je tudi v primeru večje geografske oddaljenosti pomembno vplival razvoj komunikacijskih in transportnih sredstev. Ravno dostopnost in razvoj transportnih sredstev, telefonskih komunikacij, komunikacij prek faksa in elektronske pošte sta vzpostavila podlago za razvoj čezmejnih vezi ter interakcij v intenzivnem in povečanem obsegu (Castles 2000: 271). Nove tehnologije ne vzpostavljajo novih družbenih vzorcev, temveč krepijo že obstoječe (Vertovec 1999: 450). Najpogostejše komunikacijsko sredstvo je telefon, ki ga uporablja predvsem prva generacija migrantov, elektronska pošta je manj pogosta, uporablja pa jo predvsem druga generacija. Posebno pomembno mesto ima fotografija, ki jo uporabljajo vse generacije. Na ta način kljub relativno veliki oddaljenosti ostajajo blizu (Čapo-Žmegač 2003: 6), geografske zemljevide pa zamenjajo mentalne karte (Šakaja 2002: 103).

Med vsemi naštetimi dejavniki so osebni verjetno med najpomembnejšimi vzroki za vzdrževanje stikov s krajem izvora. Med osebne dejavnike lahko štejemo družinsko situacijo migranta, navezanost na kraj/državo rojstva oziroma rojstva njegovih staršev, vrednotenje same etnične pripadnosti ter željo po vrnitvi domov. Prav osebni dejavniki bodo tisti, ki jih bom v nadaljevanju podrobneje analizirala.

Pri stikih z izvirnim okoljem je pomembno, da razlikujemo med vezmi in interakcijami, ki potekajo na več ravneh. Pri stikih, ki potekajo na individualni ravni (oziroma na ravni gospodinjstva), gre predvsem za osebne stike in komunikacijo med sorodniki, prijatelji in sosedi. Ti stiki so, kot bomo videli v nadaljevanju, daleč najpomembnejša vez, predvsem v primeru, ko imajo migranti v kraju/državi izvora svoje bližnje sorodnike (starše ali otroke). Institucionalne stike predstavljajo kolektivni stiki in vključujejo širše družbene mreže, kot so na primer kulturna društva, športni klubi, izobraževalne institucije, podjetja, politične stranke itd. Sem lahko štejemo tudi elektronske in tiskane medije, ki so bili ustanovljeni z namenom, da informirajo migrante o dogajanju v državah izvora (Wight 2000: 17). Kot tretje je pomembno prepoznati tudi stike na državni ravni, ki potekajo skozi predstavništva, ambasade pa tudi skozi različne meddržavne sporazume med dvema ali več državami.¹⁰

V nadaljevanju se bomo osredotočali na stike in vezi na individualni ravni, ki jih bomo poslušali razložiti skozi ekonomske in družbene vezi.

cionalnih skupnosti med migranti, ki prihajajo iz Bosne in Hercegovine in živijo v Sloveniji. Metoda raziskovanja med drugim zajema klasično metodo udeležbe z opazovanjem v državi izvora migrantov ter izvajanje nestrukturiranih intervjujev. Nekateri med njimi so vključeni v pričujoč članek, izvedeni pa so bili med letoma 2003 in 2007.

⁹ Intervju je bil posnet 13. 7. 2004 v Ljubljani.

¹⁰ Percepcija teh sporazumov je, da je migracija začasen in enkratni dogodek. V realnosti pa ti sporazumi vzpostavljajo mostišče migrantov, ki so ena stran migracijske verige. Sorodstvo in osebne mreže

OSEBNI STIKI

Stike in vezi na osebni ravni oblikujejo in vzdržujejo družbene oziroma migracijske mreže. Migracijske mreže bi lahko definirali kot niz medosebnih odnosov, ki povezujejo migrante ali remigrante s sorodniki, prijatelji ali z znanci, ki so ostali doma. Kot vidimo v grafu 1, so prav vezi s prijatelji najpomembnejši vzrok za obiskovanje kraja izvora ali kraja izvora svojih staršev. Migracijske mreže lahko gledamo kot obliko družbenega kapitala, saj so kot družbeni odnosi, ki dovoljujejo dostop do drugih dobrin, te pa imajo ekonomski pomen, kot sta zaposlitev ali boljše plačilo (Boyd 1989: 647). Ali kot jih imenuje Bourdieu (2002: 204) – simbolni kapital,

ki prinaša poleg delovne sile /.../ mrežo zavezništov in razmerij, ki jih vzdržujejo prek vrste obveznosti in častnih dolgov, pravic in dolžnostih, nabranih v vrsti rodov.

O pomembnosti družbenih mrež bi težko pretiravali. Mnogi se preselijo samo zato, ker se je preselil nekdo, s katerim so bili povezani. Migracijske mreže imajo multiple učinke, kar je dokazoval tudi nekdanj moderen izraz »migracijske verige«. Poleg tega se je vloga kapitala v današnjem svetu še povečala, saj je kroženje vse manj omejevano (Castles, Miller 1998: 25). Pomembnost družbenih mrež naraste, ko postane vstop v dežele sprejema težaven na račun svoje zmožnosti, da zmanjša stroške in tveganje selitve, vključno z negotovostjo (Arango 2000: 291).

Mreže povezujejo migrante in nemigrante skozi čas in prostor. Ko se enkrat postavijo, migracijski tokovi začnejo vzdrževati sami sebe; odsevajo obstoj mrež informacij, pomoči in obveznosti, ki se razvijejo med migranti in sprejemno družbo ter prijatelji in sorodniki v kraju izvora (Boyd 1989: 645). Tako so mreže po svoji naravi kumulativne. Stremijo k temu, da bi postale vse večje in gostejše, saj vsaka migracija predstavlja nove vire za tiste, ki so ostali doma in lajša nadaljnje selitve, ki spet razširijo mreže. Razvoj migracijskih mrež lahko razloži kontinuiteto migracij neodvisno od razlogov, ki so nazadnje pripeljali do selitve. Pravzaprav bi lahko celo rekli, da so migracijske mreže pogosto pomemben napovedovalec prihodnjih tokov (Arango 2000: 292).

V nadaljevanju predstavljamo kvantitativne podatke raziskave »Percepcije slovenske integracijske politike«. Tu je pomembno poudariti, da migracijska izkušnja nikoli ne obstaja v ednini. Vedno je specifična in postavljena znotraj celega niza dejstev in identifikacij, tako notranjih kakor zunanjih. Tako kot je etnična identiteta odraz dvosmernega procesa, ki poteka prek meje med »nami« in »njimi« (Barth v Jenkins 1994: 199), je tudi migracijska izkušnja vedno zbor individualnih in kolektivnih dejavnikov. Tudi njihova najbolj zasebna identifikacija ni nič drugega kot produkt družbenih zavedanj in družbene situacije, na drugi strani pa je tudi najbolj

skozi prostor so vzpostavljene s potencialom za vključitev več emigrantov in/ali za oblikovanje dinamičnega procesa imigracij, emigracij in remigracije. To potrjuje tudi, da prenehanje ali vsaj močno zmanjšana rekrutacija delavcev po koncu 70. let nista ustavila migracij. Vzporedno z nedokumentirano migracijo so potekale legalne migracije žensk in otrok (Boyd 1989: 646).

kolektivna zavest vedno sestavljena iz zavedanja posameznih akterjev (Jenkins 1994: 218). Zaradi množice dejavnikov, notranjih in zunanjih, identifikacij, ki so lastne vsakemu posamezniku in tako posledično tudi močno subjektivne, je treba nabor kvantitativnih podatkov, izraženih v številkah, jemati kot okvir za vrsto interpretacij, podanih s strani informatorjev.

Prvo analizirano vprašanje je, kateri so razlogi za obiskovanje in kako pogosti so ti obiski v državi izvora (glej tabeli 1, 2 in grafa 1, 2). Večina anketirancev je navedla družino oziroma sorodnike, polovica teh prijatelje. Prav ta podatek potrjuje zgoraj navedeno tezo, da sta družina in širša družbena mreža migranta, ki sta ostala v njegovem izvornem okolju, pomemben kreatorja življenja tudi v novem okolju.

Tabela 1: Razlogi za obiskovanje in pogostost obiska

<i>Razlog obiska</i>	<i>%</i>
Sorodniki	84
Počitnice	41
Prijatelji	34
Lastnina nepremičnin	20
Ne obiskuje	8
Poslovni obiski	3

Graf 1: Razlogi za obiskovanje in pogostost obiska

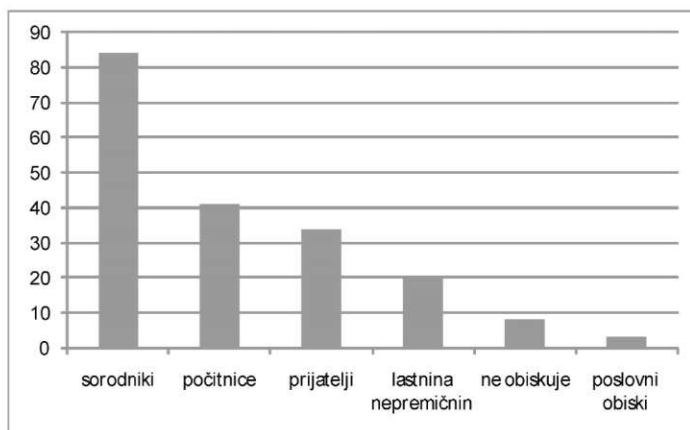
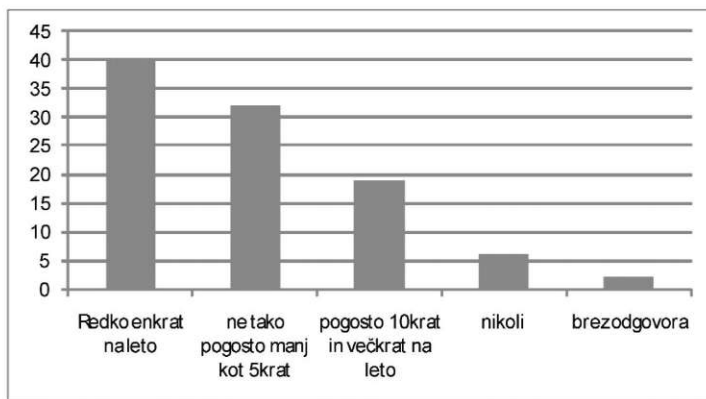


Tabela 2: Pogostost obiska kraja izvora

<i>Pogostost obiska</i>	<i>%</i>
Redko enkrat letno	40
Ne tako pogosto, manj kot 5-krat	32
Pogosto 10-krat in večkrat letno	19
Nikoli	6
Brez odgovora	2

Graf 2: Pogostost obiska kraja izvora

Podatek kaže, da so tako migranti, ki so prišli v Slovenijo v 60. in 70. letih, kakor tudi begunci v 90. letih s svojimi družinami obdržali močne družinske vezi. Družinske ali širše družbene mreže pogosto povezujejo več prostorov, predvsem kadar migranti in njihovi potomci prihajajo iz večjih družin. Tako so mnogi migranti in njihovi potomci prav skozi družbene mreže povezani ne samo s krajem države izvora, temveč tudi z deželami, kjer živijo drugi družinski člani.

Močna vez med migranti in njihovimi potomci poteka skozi osebne stike, predvsem med letnim dopustom. V raziskavi je 41 odstotkov anketirancev navedlo, da so počitnice razlog za obiskovanje kraja izvora, kar lahko povežemo tudi z drugim grafom, ki prikazuje pogost obiska, saj 40 odstotkov anketirancev obiskuje državo izvora enkrat letno. Med počitnicami se obiskuje družino, prijatelje in sosede. Počitnice v kraju izvora svojih staršev velikokrat preživlja tudi druga ali celo tretja generacija migrantov. Kot se je izrazil Andrej Dedić, mladi tudi če ne razumejo jezika, obiskujejo diskoteke, nogometne turnirje in podobno. Na vprašanje, kaj je tisto, kar jih veže na državo izvora, je Dedić dejal:

To je nekakšna druga kvaliteta življenja, ki ga ni v Nemčiji, pa tudi v Sloveniji ne. Tu ne gre samo za nogomet, pomembno je samo druženje. Ko ste v družbi svojih ljudi, gre za popolnoma drugačen občutek.

Najmanj stikov z izvirnim okoljem imajo tisti, ki so se v raziskavi opredelili za slovensko etnično pripadnost. Pri teh je obiskovanje sorodstva (glej tabelo 3) manjšega pomena kot pri preostalih, še pomembnejša pa je razlika pri obiskovanju prijateljev (glej tabelo 4), saj se je za to kategorijo odločilo le 20 odstotkov vprašanih. To je mogoče utemeljiti s tem, da so se za slovensko etnično pripadnost v večini izrekli tisti, ki so se v Slovenijo priselili pred 40 in več leti, kar nakazuje na integracijo v državi imigracije.

Tabela 3: Primerjava med razlogom obiska kraja izvora – sorodniki in etnična pripadnost

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>
Da	206	120	110	76	82	106	244
	76 %	88 %	91 %	86 %	93 %	86 %	82 %
Ne	66	17	11	12	6	17	54
	24 %	12 %	9 %	14 %	1 %	14 %	18 %
Skupaj	272	137	121	88	88	123	298
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Tabela 4: Primerjava med razlogom obiska kraja izvora – prijatelji in etnična pripadnost

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>
Da	55	59	52	44	35	43	89
	20 %	44 %	43 %	51 %	40 %	35 %	30 %
Ne	217	77	69	43	53	80	208
	80 %	57 %	57 %	49 %	60 %	65 %	70 %
Skupaj	272	136	121	87	88	123	297
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Sklepamo lahko, da tisti posamezniki, ki že dolgo bivajo v Sloveniji, v državi izvora morda nimajo več sorodnikov in prijateljev oziroma so se tesne vezi med njimi pretrgale. Če opazujemo starost anketirancev in pogostost njihovih obiskov, je tako sklepanje še bolj smiselno, saj je med tistimi, ki so stari 60 in več let, slaba desetina takih, ki se v države izvora sploh ne vračajo. Z nadaljnjo primerjavo časa prihoda anketirancev in pogostosti njihovih obiskov v države izvora lahko dodatno rečemo, da dlje ko posameznik živi v državi migracije, manjkrat obišče državo izvora.

Med tistimi, ki so odgovorili, da se v državo izvora vračajo deset ali večkrat letno (glej tabelo 5), je največ pripadnikov hrvaške (skoraj tretjina) in bosansko-muslimanske (četrtna) etnične skupine, medtem ko je pripadnikov srbske etnične skupine zelo malo (manj kot desetina). Razlog bi lahko pripisali geografski bližini oziroma oddaljenosti, saj pripadniki srbske etnične skupine v večini obiskujejo kraj izvora manj kot petkrat letno.

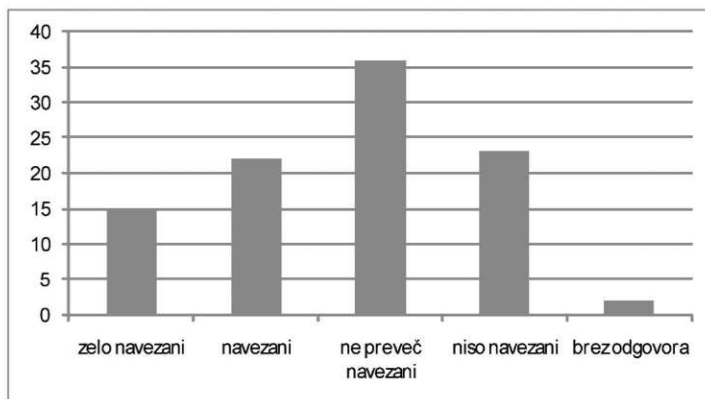
Tabela 5: Primerjava med pogostostjo obiskov in etnično pripadnostjo

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora neznano</i>
Pogosto 10- in večkrat letno	47 16 %	40 29 %	8 7 %	21 24 %	19 22 %	20 16 %	63 20 %
Ne tako pogosto, manj kot 5-krat	61 21 %	60 44 %	61 50 %	30 34 %	31 35 %	41 32 %	93 30 %
Redko, enkrat letno	136 47 %	31 23 %	48 39 %	33 37 %	34 39 %	59 46 %	124 40 %
Nikoli	27 9 %	4 3 %	4 3 %	4 5 %	2 2 %	7 6 %	27 9 %
Brez odgovora	17 6 %	3 2 %	1 1 %	1 1 %	2 2 %	1 1 %	3 1 %
Skupaj	288 100 %	138 100 %	122 100 %	89 100 %	88 100 %	128 100 %	310 100 %

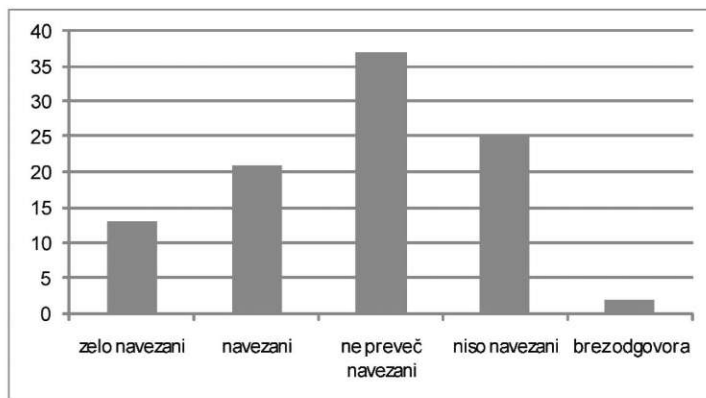
Pogostost obiska lahko povežemo tudi s navezanostjo na kraj rojstva staršev, pri čemer je treba poudariti, da ne gre za izključno navezanost, temveč za povezanost več prostorov. Migrant je tako »doma stran od doma«, »tu in tam«. Medtem ko se posamezni migranti bolj identificirajo z enim krajem, pa jih večina ohranja več identitet, ki jih hkrati povezujejo z več kot enim prostorom (Schiller, Bach, Szanton Blanc 1992). Če gremo še malo dlje, zavedanje o 'več-lokalnosti' (*multi-locality*) stimulira željo, da sebe povežeš z drugimi, ki si delijo iste poti in 'ozadja' (*background*), tako »tu kot tam«. In prav te nenehno spreminjajoče se predstave producirajo »zamišljeno« zvezo ali stik s krajem izvora oziroma izvora tvojih staršev (Vertovec 1999). Grafa 3 in 4 prikazujeta odgovore anketirancev, ki so v skoraj polovici primerov izrazili navezanost na kraj rojstva svojih staršev, pri čemer je odstotek pri navezavi na kraj očetovega rojstva nekoliko večji. To bi lahko razložili z lastnino nepremičnine.

Tabela 6: Navezanost na kraj očetovega izvora

<i>Navezanost na kraj izvora očeta</i>	<i>%</i>
Zelo navezani	15
Navezani	22
Ne preveč navezani	36
Niso navezani	23
Brez odgovora	2

Graf 3: Navezanost na kraj očetovega izvora**Tabela 7: Navezanost na kraj matrinega izvora**

Navezanost na kraj izvora matere	%
Zelo navezani	13
Navezani	21
Ne preveč navezani	37
Niso navezani	25
Brez odgovora	2

Graf 4: Navezanost na kraj matrinega izvora

Lastnina nepremičnin

Če se vrnemo na graf 1, lahko vidimo, da je lastnina nepremičnine razlog za obisk kraja izvora v 20 odstotkih, poslovni obiski pa le v treh odstotkih. Ta podatek izkazuje dejstvo, da je večina investicij s strani emigrantov namenjena gradnji hiše ali nakupu nepremičnin. Razlog za to je, kot pravi eden med informatorji¹¹

da je Bosna in Hercegovina direktno iz vojne prišla v tranzicijo, kar je bilo za to državo še posebno problematično, saj je bila za Bosno značilna težka industrija, ki je med vojno propadla. Ljudje, predvsem diaspora, vlagajo v hiše, ki so grajene soba za sobo. Eno leto se kupi okna, drugo leto se naredijo stopnice in tako dalje. Ljudje nimajo denarja, da bi na veliko investirali, zato gradijo počasi.

Hiša, ki je skoraj po pravilu zgrajena v moževem rojstnem kraju, ima poleg materialne vrednosti močan simbolni pomen.

Htio sam, da imaju djeca štono se kaže svoje polalište, odkle dolaze, kamo se mogu vratiti, tako da smo mi svi četvero djece u Bosni najmanje godišnje bili barem po dva – tri mjeseca. (...). Ali zaista smo u nekim stvarima prikraćeni, zbog djece in zbog sveta toga, i zbog kuće dole što je sve napravljeno, ali s druge strane da nismo napravili, gdje bi nam bila djeca da znaju gdje su kod kuće?¹²

Gradnja hiše je za mnoge dolgoročni projekt, ki se odvija vrsto let, v tem času pa je pogostost obiska seveda zelo intenzivna. V tem projektu sodelujejo tako migranti kakor tisti, ki so ostali, kar vpliva na številno čezmejno družinsko prepletenost, zaupanje denarja, izvajanje gradnje, odločitve pri gradnji. Tudi potem ko je hiša zgrajena, potrebuje skrb in vzdrževanje.

Tisti, ki so odgovorili, da je lastnina nepremičnin razlog vračanja v deželo izvora, so večinoma hrvaške etnične pripadnosti (glej tabeli 8 in 9), sledijo pa tisti, ki so se opredelili kot pripadniki slovenske, srbske in bosansko muslimanske etničnosti. Če te podatke primerjamo z glavnimi priselitvenimi območji ter njihovo etnično sestavo, lahko zaključimo, da je večina lastnikov nepremičnin svoje hiše postavila v Bosni in Hercegovini. V marsikaterem kraju severozahodne Bosne so pravzaprav celi zaselki vasi pozidani s hišami, ki so večji del leta (z izjemo pomembnih praznikov) prazne, popolnoma drugačno podobo pa dobijo v poletnih mesecih, ko imigranti s svojimi družinami tam preživljajo svoje počitnice. Poletni čas je tudi čas porok, o čemer bo več govora v nadaljevanju.

¹¹ Pogovor je bil posnet 2. julija 2004.

¹² Žmegač 2003: 9.

Tabeli 8 in 9: Povezanost lastnine nepremičnin in etnične pripadnosti

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>	<i>Skupaj</i>
Da	33	41	32	26	21	23	46	222
	15 %	19 %	14 %	12 %	10 %	10 %	21 %	100 %
Ne	238	94	88	61	66	98	248	893
	27 %	11 %	10 %	7 %	7 %	11 %	28 %	100 %
Skupaj	271	135	120	87	87	121	294	1.115
	24 %	12 %	11 %	8 %	8 %	11 %	26 %	100 %

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>
Da	33	41	32	26	21	23	46
	12 %	30 %	27 %	30 %	24 %	20 %	16 %
Ne	238	94	88	61	66	98	248
	88 %	70 %	73 %	70 %	76 %	80 %	84 %
Skupaj	271	135	120	87	87	121	294
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

V zvezi z lastnino nepremičnin je zanimivo opazovati tudi povezanost med pogostostjo obiska in spolom migrantov (glej tabeli 10 in 11). Tako kot je v svoji raziskavi med pripadniki hrvaške etnične skupine v Münchnu ugotovila Žmegačeva (2003: 11), tudi naši podatki kažejo, da se v države izvora pogosteje vračajo moški kot ženske. Kot pravi omenjena avtorica, pri tem zagotovo ne gre za manjšo navezanost na države izvora in družino med pripadnicami ženskega spola, temveč je pogostejša praksa, da družine, ki so emigrirale, obnovijo staro ali pa zgradijo novo hišo v kraju, od koder prhaja mož, ki ima zato razloge za pogostejše vračanje v svoj kraj. Pri tem je zanimivo, da so žene povezane z več različnimi kraji, predvsem v primeru, da žena prihaja iz drugega kraja kot njen soprog. V tem primeru bodo vzdrževale stike s svojo družino v kraju porekla, prav tako pa tudi v kraju moževega rojstva. Za može tega ne bi mogli reči, saj je praksa, da bi može obiskovali ženino družino oziroma njen kraj porekla, zelo redka.

Tabeli 10 in 11: Povezanost med pogostostjo obiska in spolom migranta oziroma migrantke

	<i>Moški</i>	<i>Ženski</i>	<i>Skupaj</i>
Pogosto 10- in večkrat letno	117	101	218
	54 %	46 %	100 %
Ne tako pogosto, manj kot 5-krat	201	176	377
	53 %	47 %	100 %
Redko, enkrat letno	216	249	465
	47 %	54 %	100 %
Nikoli	30	45	75
	40 %	60 %	100 %
Brez odgovora	12	16	28
	43 %	57 %	100 %
Skupaj	576	587	1163

	<i>Moški</i>	<i>Ženski</i>
Pogosto 10- in večkrat letno	117	101
	20 %	17 %
Ne tako pogosto, manj kot 5-krat	201	176
	35 %	30 %
Redko, enkrat letno	216	249
	38 %	42 %
Nikoli	30	45
	5 %	8 %
Brez odgovora	12	16
	2 %	3 %
Skupaj	576	587
	100 %	100 %

Kot je bilo že omenjeno, je poletni čas obdobje porok. S porokami se vzdržujejo sorodstvene obveznosti skozi prostor in čas (Boyd 1989: 645) ter na ta način postanejo eden pomembnih dejavnikov ohranjanja družbene mreže, ki povezuje migranta s krajem izvora. Na eni med potmi v kraj izvora mojih informatorjev v severozahodni Bosni smo porabili večino časa za zadnji del poti. Razlog za to so bile poročne procesije, ki jih ponavadi sestavlja med 50 do 100 avtomobilov in imajo v prometu absolutno prednost. Informator, ki je bil v mesecu juliju že trikrat na poroki, pravi:

Ta gostota porok je običajna za poletni čas. Naslednji teden imamo že četrto poroko. Danes smo bili na poroki ženina, ki je Bošnjak in živi v Švici, ter neveste, ki je med vojno prišla v Švico in je tam tudi ostala. Tam sta se spoznala in se odločila, da se bosta poročila.¹³

Večina porok v deželi izvora poteka med partnerjema, ki pripadati isti etnični skupini. Kot kažejo podatki v tabeli 12 in 13, prevladujejo zakoni, v katerih sta oba

¹³ Pogovor je bil posnet 21. 7. 2007.

partnerja pripadnika iste etnične skupine, v povprečju pa je tako pri vseh etničnih skupinah. Še zlasti značilno je to za pripadnike bosansko-muslimanske etnične skupine, kjer je pripravljenost vstopanja v konjunktivne odnose najmanjša.

Tabeli 12 in 13 Etnična pripadnost zakonca in etnična pripadnost

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>	<i>Skupaj</i>
Slovenska	170	70	34	15	31	41	116	477
	36 %	15 %	7 %	3 %	7 %	9 %	24 %	100 %
Hrvaška	10	19	4	0	5	7	11	56
	18 %	34 %	7 %	0 %	9 %	13 %	20 %	100 %
Srbska	7	3	29	2	2	3	7	53
	13 %	6 %	55 %	4 %	4 %	6 %	13 %	100 %
Boš., Mus.	2	2	3	29	1	6	9	52
	4 %	4 %	6 %	56 %	2 %	12 %	17 %	100 %
Drugo	4	3	2	0	12	4	3	28
	14 %	11 %	7 %	0 %	43 %	14 %	11 %	100 %
Nisem poročen	71	26	38	25	25	28	86	299
	24 %	9 %	13 %	8 %	8 %	9 %	29 %	100 %
Neopredeljen	0	3	2	9	1	27	11	53
	0 %	6 %	4 %	17 %	2 %	51 %	21 %	100 %
Neznano	24	12	10	9	11	12	67	145
	17 %	8 %	7 %	6 %	8 %	8 %	46 %	100 %
Skupaj	288	138	122	89	88	128	310	1.163
	25 %	12 %	11 %	8 %	8 %	11 %	27 %	100 %

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>	<i>Skupaj</i>
Slovenska	170	70	34	15	31	41	116	477
	36 %	15 %	7 %	3 %	7 %	9 %	24 %	100 %
Hrvaška	0,59	0,507	0,279	0,169	0,352	0,32	0,374	0,41
	15 %	6 %	3 %	1 %	3 %	4 %	10 %	41 %
Srbska	10	19	4	0	5	7	11	56
	18 %	34 %	7 %	0 %	9 %	13 %	20 %	100 %
Boš., Mus.	0,035	0,138	0,033	0	0,057	0,055	0,035	0,048
	1 %	2 %	0 %	0 %	0 %	1 %	1 %	5 %
Drugo	7	3	29	2	2	3	7	53
	13 %	6 %	55 %	4 %	4 %	6 %	13 %	100 %
Nisem poročen	71	26	38	25	25	28	86	299
	1 %	0 %	3 %	0 %	0 %	0 %	1 %	5 %
Neopredeljen	2	2	3	29	1	6	9	52
	4 %	4 %	6 %	56 %	2 %	12 %	17 %	100 %
Neznano	24	12	10	9	11	12	67	145
	0 %	0 %	0 %	3 %	0 %	1 %	1 %	5 %
Skupaj	4	3	2	0	12	4	3	28
	14 %	11 %	7 %	0 %	43 %	14 %	11 %	100 %

Podobno poudarjanje etnične distance nam dokazuje tudi raziskava Slovenskega javnega mnenja SJM, ki kaže, da je pripravljenost vstopanja Slovencev v medsebojne konjunktivne odnose, tako primarne kakor sekundarne, najmanjša pri prebivalstvu z različnim kulturnim ozadjem (Klinar 1994) oziroma se pripravljenost spreminja glede na politične spremembe.

EKONOMSKI STIKI

Na prvi pogled se zdi, da imajo ekonomski stiki v primerjavi z osebnimi stiki veliko manjši pomen pri ohranjanju stikov z državo izvora. Vendar pa predstavljajo denarne remitence izredno pomembno družbeno vez solidarnosti, recipročnosti in obveznosti, ki migrante močno povezujejo z njihovimi sorodniki in prijatelji, ki živijo v drugi državi. Remitence predstavljajo najpomembnejši zasebni posel v globalni ekonomiji. Marsikdaj obseg remitenc v »državah v razvoju« močno presega siceršnje uradno razvojno pomoč. Kljub temu da so podatki o remitencah, ki jih migranti pošiljajo domov, lahko zelo nezanesljivi, predvsem zaradi tega, ker večji del omenjenih transakcij poteka po neformalnih kanalih, so remitence izrednega pomena za nacionalno ekonomijo (Guarnizio 2003: 667), ne glede na to, da je večina remitenc uporabljena za potrošnje dobrine ali podpora družini, ne pa za nove investicije.¹⁴ Po podatkih Svetovne banke so remitence v BiH v letu 2004 predstavljale 23 odstotkov BDP-ja, v Makedoniji štiri odstotke in na Hrvaškem tri odstotke. Kljub temu da remitence lahko znatno pripomorejo k zmanjševanju revščine in predstavljajo najhitrejši in najvarnejši vir tuje izmenjave ter relativno stabilen vir prihodka, pa imajo za države izvora tudi negativne posledice, predvsem zaradi inflacije namesto izboljšanja oskrbe ter zaradi povečanega povpraševanja po uvoznih artiklih, kar zavira domačo proizvodnjo.

Remitence pa imajo poleg svojega direktnega vpliva tudi močan posredni vpliv, saj so zelo ugledne, naznanjajo obstoj družbene mreže skozi prostor, lahko ohranjajo migracijo kot gospodinjsko/družinsko strategijo ter v državo izvora prinašajo pomembno sporočilo o primerljivih priložnostih in življenjskem standardu (Boyd, 1989: 650).

¹⁴ Po podatkih Svetovne banke manj kot 5 odstotkov. Vir: Mansor A. in Quilin B. (ur) (2006) *Migration and remittances. Eastern Europe and Former Soviet Union*. The World Bank, http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1167856389505/Migration_FullReport.pdf (15. 9. 2007).

POSLOVNI OBISKI

Ekonomski stiki med sprejemno državo in državo izvora lahko potekajo skozi več aktivnosti. Med njimi so: iniciative podjetnikov, ki mobilizirajo svoje kontakte z namenom iskanja trga, kapitala in dobaviteljev; ustanavljanje manjšin podjetij s strani povratnikov v državi izvora, pretok delovne sile, razvoj turističnega trga in promocija v tujini. V primeru vezi med migranti, ki prihajajo z območij nekdanje Jugoslavije, in njihovimi potomci v Sloveniji, je bil pretok delovne sile prav gotovo najpomembnejša vez. Z gospodarsko krizo konec 80. let, ki ji je sledila še politična, pa se je pretok delovne sile skoraj povsem zaustavil. Podobno velja tudi za pobude podjetnikov ter izmenjavo dobrin.

Tabela 14: Povezanost poslovnih stikov in etnične pripadnosti

	<i>Slovenska</i>	<i>Hrvaška</i>	<i>Srbska</i>	<i>Boš., Mus.</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Neopredeljeni</i>	<i>Brez odgovora, neznano</i>
Da	5	4	2	4	8	5	8
	1 %	3 %	2 %	5 %	9 %	4 %	3 %
Ne	266	131	118	82	79	117	286
	99 %	97 %	98 %	95 %	91 %	96 %	97 %
Skupaj	271	135	120	86	87	122	294
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Kot kaže zgornja tabela, je med vsemi etničnimi skupinami zelo malo (manj kot pet odstotkov) ekonomskih stikov z državami izvora. Temu nedvomno botrujeta tako gospodarska kot politična nestabilnost v vseh nekdanjih jugoslovanskih republikah in posledice vojne oziroma političnih nesoglasij. Zaradi tega je trenutno s strani migrantov zelo malo ekonomskih investicij v regiji, ki je predmet naše raziskave, veliko večji pa je siceršnji delež slovenskega izvoza, kjer so trgi nekdanje Jugoslavije v letu 2005 predstavljali 11,7 odstotka celotnega slovenskega izvoza. Najpomembnejši gospodarski partner za Slovenijo je Hrvaška, naraščajo pa tudi investicije v BiH, Srbiji in Črni Gori (Kumar 2006: 25). Po mnenju informatorjev pa daleč najmočnejšo gospodarsko vez med Slovenijo in republikami nekdanje Jugoslavije predstavljata turizem in promocija krajev/držav izvora v tujini. Turisti so v tem primeru migranti in njihovi otroci, ki se med počitnicami ali ob večjih praznikih vračajo v kraj/državo izvora.

VRNITEV V DRŽAVO IZVORA

Čeprav je večina migrantov na tuje odšla z mislijo, da se bo čez nekaj let vrnila, pa se je večina primerov začasne migracije prelevila v stalno. Datum vrnitve domov se je podaljševal, kot najpogostejši razlog za to »prestavljanje« pa so informatorji navedli otroke:

Ko so še hodili v šolo se nismo mogli preseliti, pa tudi zdaj, ko ima hčer svoje otroke bi želela ostati tu, blizu.¹⁵

Žene so večinoma že zelo zgodaj po naselitvi prevzele aktivno vlogo pri lastni integraciji ter integraciji svojih otrok. V marsikaterem primeru so s svojimi otroki govorile slovensko.¹⁶ Kot razlog za to navajajo, da niso želele, da bi se otroci počutili kot tujci oziroma da bi v šoli imeli težave (Čapo-Žmegač 2003: 11). V mnogih primerih se otroci maternega jezika naučijo med počitnicami pri starih starših ob druženju z vrstniki v deželi izvora svojih staršev. Ugotovitev, da o vrnitvi v deželo izvora razmišljajo le redki, potrjuje tabela 15, saj je med vsemi anketiranimi le dva odstotka anketirancev odgovorilo, da se želijo vrniti v deželo izvora, oziroma da o vrnitvi razmišljajo »enkrat v prihodnosti«.

Tabela 15: Želja po vrnitvi v državo ali kraj izvora, kjer so se rodili oziroma so se rodili starši

Skupaj	1.163
Da	25
	2 %
Mogoče v prihodnosti	173
	15 %
Ne želim se vrniti	516
	44 %
O tem ne razmišljam	390
	34 %
Brez odgovora	59
	5 %
Skupaj	100 %

¹⁵ Pogovor je bil posnet 20. 5. 2004.

¹⁶ Po podatkih o prebivalstvu Slovenije, ki je za sporazumevanje v družini/gospodinjstvu uporabljajo materinščino, slovenščino ali kombinacijo obeh jezikov, za leto 2002 podatki kažejo, da je pri prebivalstvu katerega materin jezik je hrvaški v 6 % pogovorni jezik v družini enak materinem jeziku, v 69,4 % je pogovorni jezik slovenščina, v 22,4 % pa kombinacija materinega jezika in slovenščine. Pri prebivalstvu katerega materin jezik je srbo-hrvaški ali hrvaško-srbski je v 10,7 % pogovorni jezik v družini enak materinem jeziku, v 46,4 % je pogovorni jezik slovenščina, v 37,7 % pa kombinacija materinega jezika in slovenščine. Pri prebivalstvu katerega materin jezik je srbski je v 12,7 % pogovorni jezik v družini enak materinem jeziku, v 40,8 % je pogovorni jezik slovenščina, v 43,1 % pa kombinacija materinega jezika in slovenščine. Pri prebivalstvu katerega materin jezik je makedonski v 15,8 % pogovorni jezik v družini enak materinem jeziku, v 47,5 % je pogovorni jezik slovenščina, v 28,7 % pa kombinacija materinega jezika in slovenščine. Pri prebivalstvu katerega materin jezik je

Velikokrat si migranti za datum vrnitve v deželo izvora določijo obdobje, ko bodo upokojeni. Informatorka, ki z možem končuje hišo v kraju moževega izvora, pravi:

Seveda mora biti končana dokler ne greva v pokoj, vendar bom jaz živela sicer večinoma časa tu (v Bosni), vendar tudi v Ljubljani.¹⁷

Odgovor »enkrat v prihodnosti« pravzaprav pomeni, da sicer dopuščajo to možnost, vendar dlje, ko ostajajo v deželi imigracije, manj je verjetno, da se bodo vrnili. To kaže tudi tabela 16, ki prikazuje povezanost med željo po vrnitvi v deželo izvora in časom priselitve. Največjo željo po vrnitvi sedaj ali »enkrat v prihodnosti« izražajo tisti, ki so se v Slovenijo priselili pred 11 do 21 leti. To je obdobje, ko otroci večinoma še hodijo v šolo, prav tako so uspeli obdržati močne vezi z deželo izvora, pozneje pa se ta želja močno zmanjša in o vrnitvi ne razmišljajo, saj vpetost v večinsko okolje (družina, prijatelji, služba, socialni položaj), kljub sicer še vedno močni povezanosti z izvirnim okoljem, pretehta.

Tabela 16: Povezanost med željo po vrnitvi in časom priselitve

	<i>V zadnjih 10 letih</i>	<i>Pred 11 do 20 leti</i>	<i>Pred 21 do 30 leti</i>	<i>Pred 31 do 40 leti</i>	<i>Pred več kot 41 leti</i>
Da	0	9	2	6	8
	0 %	6 %	1 %	3 %	2 %
Mogoče v prihodnosti	2	40	57	23	51
	50 %	27 %	20 %	10 %	11 %
Ne želim se vrniti	0	38	108	108	262
	0 %	25 %	37 %	47 %	54 %
O tem ne razmišljam	2	62	120	83	123
	50 %	41 %	41 %	36 %	25 %
Brez odgovora	0	1	4	10	44
	0 %	1 %	1 %	4 %	9 %
Skupaj	4	150	291	230	488
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Pomembno vlogo pri želji po vrnitvi imajo poleg simbolne vloge tudi povsem praktični razlogi. Večinoma so to slabe ekonomske razmere, velika brezposelnost v državi izvora pa tudi neurejen zdravstveni sistem in podobno. Prav zaradi neurejenih meddržavnih sporazumov glede zdravstvenega varstva mnogi remigranti še vedno vzdržujejo stik z deželo priselitve, saj morajo v deželi vrnitve zdravstvene storitve plačevati, v Sloveniji pa so vključeni v osnovni sistem zdravstvenega zavarovanja.¹⁸

Na koncu pa je zanimivo omeniti še razlike pri vrnitvi v državo izvora glede na spol. Večina migracijskih študij, ki kot dominantno paradigmo uporablja model

bosanski je v 25 % pogovorni jezik v družini enak materinem jeziku, v 21,7 % je pogovorni jezik slovenščina, v 50,2 % pa kombinacija materinega jezika in slovenščine (Šircelj 2003: 107).

¹⁷ Pogovor je bil posnet 22. 7. 2007.

¹⁸ Veljavna zakonodaja septembra 2007.

»gospodinjske strategije«¹⁹ še vedno predpostavlja, da je družina v celotnem migracijskem procesu enotna. Ne deli si le prihodkov in resursov, temveč ima tudi skupne interese in cilje (Hondagen-Sotelo 1994: 55). Da pa ti cilji niso vedno enaki, prikazuje tudi tabela 17, ki podaja razmerje med željo po vrnitvi in spolom. Čeprav razlike med spoloma niso velike, se vseeno kaže pri moških večja želja po vrnitvi »enkrat v prihodnosti«, pri ženskah pa je večje število odgovorov, da »se ne želijo vrniti« oziroma, da »o tem ne razmišljajo«.

Tabela 17: Povezanost med željo po vrnitvi in spolom

	<i>Moški</i>	<i>Ženske</i>
Da	13	12
	2 %	2 %
Mogoče v prihodnosti	96	77
	17 %	13 %
Ne želim se vrniti	246	270
	43 %	46 %
O tem ne razmišljam	191	199
	33 %	34 %
Brez odgovora	30	29
	5 %	5 %
Skupaj	576	587
	100 %	100 %

Če je za moža pomembno ohranjanje vezi z državo izvora tudi z dopuščanjem možnosti o vrnitvi, se zdi, da daje žena prednost prostoru, v kateri stalno živi. Dopušča sicer možnost, da se v prihodnosti želi vrniti v deželo izvora, vendar želi hkrati obdržati močne vezi z obema svetovoma, tako s sprejemno družbo, še posebej, če tu živijo njuni otroci, kakor tudi s krajem, od koder prihaja sama oziroma njen mož.

¹⁹ Pri gospodinjski strategiji se gospodinjstvo ves čas poskuša prilagajati širšemu družbenoekonomskemu in ekološkemu sistemu (Grasmuck in Sherri & Pesar 1991: 134).

ZAKLJUČEK

Čeprav imajo vsi migranti skupno izkustvo migracije, se moramo zavedati, da je ta zelo kompleksen in raznovrsten proces. Migrante lahko delimo glede na spol, razred, etničnost, naravo njihove vključenosti na trg delovne sile, stopnjo v življenjskem ciklusu, v katerem migrirajo, obliko migracije (začasna ali stalna, notranja ali mednarodna) ter naravo in vpliv globalne ekonomije in politike, ki vpliva na migracije prebivalstva. Primerjava vseh dejavnikov lahko ponudi najboljše razumevanje procesa migracije in migracijskih kultur. Poleg družbenega in kulturnega položaja ter spola je za razumevanje družbenih in kulturnih svetov, katerih del je migrant, treba upoštevati tudi posameznikove želje in načrte (Brettel 2000: 119).

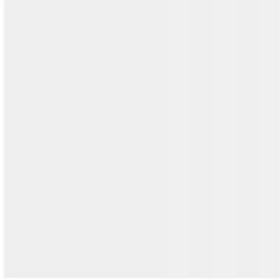
Družbene mreže se zdijo nekakšna vmesna raven med naštetimi makro in mikro dejavniki, so vmesna raven, ki povezuje migrante skozi prostor in čas. Ko se enkrat vzpostavijo, postanejo samovzdržne in reflektirajo vzpostavitev mrež informacij, pomoči in obveznosti, ki se razvijejo med migranti v sprejemni družbi in sorodniki ter prijatelji, ki ostanejo v kraju izvora. Vendar ne smemo pozabiti, da so družbene vezi dvosmeren proces, na eni strani povezujejo migrante in nemigrante, na drugi pa tudi migrante in sprejemno družbo, kjer se oblikujejo odnosi sodelovanja, tekmovanja in tudi konfliktov. Prav poznavanje obeh vezi, ki jih lahko razumemo kot družbeni kapital (Wallance 2003:15), je nujno potrebno za oblikovanje migracijske politike, ki bo temeljila na družbeni koheziji in dvosmerni medkulturni komunikaciji.

VIRI IN LITERATURA

- Al-Ali, Nadje, Richard Black in Khalid Koser (2001) The limits to »transnationalism«: Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities. *Ethnic and Racial Studies* 24(4), 578–600.
- Arango, Joaquin (2000) Explaining migration: a critical view. *International Social Science Journal* september 2000 (165), 283–296.
- Anderson, Benedict (1998) *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Brettell Caroline B. (2000) Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Global spaces. V Brettell B. Caroline in James F. Hollifield (ur.) *Migration Theory*, 97–137. New York in London: Routledge.
- Boyd, Monica (1989) Family and Personal Network in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *The International Migration Review* 23(3), 638–670.
- Jenkins, Richard (1994) Rethinking ethnicity: identity, categorization and power. *Ethnic and Racial Studies* 17(2), 197–223.
- Borak, Neven (2002) *Ekonomski vidika delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bourdieu, Pierre (2002) *Praktični čut*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Castles, Stephen (2000) International migration at the beginning of the twenty-first century: global trends and issues. *International Social Science Journal* september 2000 (165), 269–281.
- Castles, Stephen in Mark J. Miller (1998) *The Age of migration: International Population Movements in the Modern World*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London: Macmillan Press LTD.
- Grasmuch Sherri in Patricia R. Pessar (1991) Households and International migration: Dynamics of Generation and Gender. V *Between Two Islands. Dominican International migration*, 133–161. Univ. of California Press.
- Guarnizio, Luis Eduardo (2003) The Economics of Transnational Living. *The International Migration Review* 37(3), 666–677.
- Hannerz, Ulf (1996) *Transnational Connections: Culture, people, places*. London in New York: Routledge.
- Hondagen-Sotelo, Pierrette (1994) *Gendered Transition. Mexican Experience on Immigration*, 53–97. Univ. of California Press.
- Kastroryano, Riva (2000) Settlement, transnational communities and citizenship. *International Social Science Journal* september 2000 (165), 307–313.
- Klinar, Peter (1994) *Medetnični odnosi in etnična identiteta. Slovenski izzivi II*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Kumar, Andrej (2006) Regionalna struktura slovenske zunanje trgovine v obdobju članstva v EU. *Mednarodno poslovno pravo*. Ljubljana.
- Malačič, Janez (1991) Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* 45(2), 299–312.

- Mansor A. in Quilin B. (ur) (2006) *Migration and remittances. Eastern Europe and Former Soviet Union*. The World Bank, http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/2578961167856389505/Migration_FullReport.pdf (15. 9. 2007).
- Mežnarić, Silva (1986) »Bosanci« A kuda idu Slovenci nedeljom? Ljubljana: Krt.
- Mlekuž, Jernej (2000) Slovenci v Medozi: Poskus ovrednotenja »izvornega« prostora kot komponente etnične, narodne in nacionalne identitete. *Geografski vestnik* 72(1), 9–19.
- Pezdir, Tatjana (2004) Transnacionalne aktivnosti – primer migrantov iz Bosne in Hercegovine in njihovih potomcev v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti* 32(217/218), 184–195.
- Šakaja, Laura (2002) Mentalna karta Europe; vizura zagrebčkog srednjoškolaca. V Silva Mežnarić (ur.) *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoleću*, 103–131. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Šircelj, Milivoja (2003) Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije. Popisi 1921–2002. Posebne publikacije, št. 2. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Vertovec, Steven (1999) Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 447–463.
- Wight, Ellen (2000) »Bosnians in Chicago: Transnational activities and obstacles to transnationalism«. Sussex Centre for migration Research. Working paper No. 2.
- Wallace, Claire (2003) Social networks and social capital. V Torsello Davide in Melinda Pappova (ur.) *Social Networks in movement. Time, interaction and interethnic spaces in Central Eastern Europe*, 15–26. Šamorin: Forum Minority Research Institute.
- Zavratnik Zimic, Simona (2003) The Perspective of a country on the Schengen Periphery. V *Sharing Experience: Migration Trends in Selected Applicant Countries and Lesson Learned from the 'New Countries of Immigration in the EU. Volume VI*. Ljubljana: International Organization for Migration.
- Žmegač-Čapo, Jasna (2003) Transnacionalizam, lokalitet, rod: hrvatski gastarbajteri u Muenchenu V Klaus Roth *Zuwanderung und Integration*. Muenchen.

IV. DEL



SLOVENIJA V SODOBNEM MIGRACIJSKEM KONTEKSTU EU

Janez Pirc

UVOD

Neodvisnost Slovenije je ena večjih prelomnic v razvoju mednarodnih migracij na njenem ozemlju. Medtem ko je časovna premica od začetka tega obdobja že dovolj dolga, da lahko s pomočjo analize izbranih značilnosti migracijskih tokov razberemo ključne procese na tem področju, pa to še ne velja za čas po drugem mejnem dogodku, ki je posredno spremenil migracijsko vlogo naše države – to je njen vstop v Evropsko unijo (EU).

Vsekakor imata obe prelomnici širše mednarodne vzporednice v evropskem prostoru, posebno v t. i. srednjevzhodni Evropi, torej novih državah članicah, ki so v EU vstopile leta 2004. Kot je znano, ta skupina držav po drugi svetovni vojni in vse do preloma v devetdeseta leta načeloma svojim državljanom ni dovoljevala prostega prečkanja meja oziroma trajnih migracij. Manj pa je znano, da je bilo v tem okolju že v tem obdobju kljub omenjeni prepovedi več izjemnih primerov ali okoliščin, v katerih je bilo vzpostavljenih več relativno močnih migracijskih tokov, ki so večinoma v postsocialističnem času začeli rabiti kot podlaga za razvoj tamkajšnjih sodobnih migracijskih relacij in procesov. V tem oziru se tudi ne morem strinjati z mnenjem nekaterih avtorjev, ki so o mednarodnih migracijah na območju takratnih evropskih socialističnih držav govorili kot o nepomembnih.¹ Dober primer, ki govori proti tej izjavi, je prav Slovenija. Skozi ta prispevek vodita namreč dve trditvi, ki ju v nadaljevanju skušam čim bolj podkrepiti:

- Slovenija po strukturi mednarodnih imigracijskih tokov sodi v krog novih članic EU, torej v najmlajšo generacijo imigracijskih držav.
- Zaradi geografske bližine, nekdanje politične povezanosti ter nadaljevanja ekonomskih razlik med novimi članicami EU in tistimi na njihovem (jugo)vzhodnem obrobju, bo v Sloveniji, kot v drugih novih državah članicah, še naprej prihajal večinski delež imigracijskih tokov primarno s tega dela Evrope.

Prispevek uporablja mednarodne primerjave, ki pomagajo ilustrirati sodobni migracijski kontekst Slovenije. Poskuša razložiti sedanjo strukturo imigracijske populacije oziroma tujih državljanov predvsem po njihovi državljanski pripadnosti in številčnosti v odvisnosti od posameznih zgodovinskih, socioekonomskih in drugih dejavnikov. Za boljše razumevanje najnovejših trendov na območju Slovenije in novih članic EU bodo najprej na jedrnat način analizirani temeljni procesi in dejavniki v predhodnem obdobju sodobnih mednarodnih migracij v dobrih štirih desetletjih po drugi svetovni vojni. Temu sledi poglavje, kjer so v širšem geografskem okviru proučeni ključni dejavniki, ki so vplivali na potek migracijskih tokov ter na njihovo usmerjenost in vrste po prelomnem letu 1990. Na podlagi nekaterih predhodnih zgodovinskih procesov ter statističnih podatkov z izbranimi socioekonomskimi kazalci pa je bila utemeljena imigracijska tipizacija vseh držav EU, s poudar-

¹ Primer članka Fassmanna in Münza (1994a: 521).

kom na skupini novih članic. Nato je na vrsti še podrobnejši prikaz migracijskih lastnosti Slovenije po njeni razglasitvi samostojnosti, kjer so najprej analizirane splošne migracijske značilnosti. Prispevek poudarja pomembnost ekonomskih imigracij v državo, ki so po vstopu v EU in ob njihovem stalnem naraščanju zaradi več razlogov zelo aktualne ne samo pri nas, ampak tudi širše. Na koncu je pred sklepnim poglavjem strnjen še pregled drugih vrst mednarodnih migracij na ozemlju Slovenije.

Medtem ko zgodovinsko poglavje migracij v EU oziroma v Sloveniji temelji na sekundarnih virih, pa nadaljevanje prispevka temelji na njihovi kombinaciji z uradnimi statistikami. Med slednjimi gre po eni strani za podatke iz statističnih baz nacionalnih statističnih uradov, po drugi strani pa tudi iz statističnih baz mednarodnih organizacij (Svet Evrope, Eurostat, OECD). V okvir analize bi sicer lahko sodili tudi Bolgarija in Romunija, ki sta v EU kot zadnji vstopili šele leta 2007, vendar je za ti dve državi dostopno še premalo primerljivih oziroma relevantnih statističnih podatkov s področja migracij.

KRATEK PREGLED NOVEJŠE ZGODOVINE MEDNARODNIH MIGRACIJ NA PROSTORU EU, S Poudarkom NA OBMOČJU NOVIH ČLANIC

Začetek sodobnih mednarodnih migracij na prostoru današnje EU predstavlja konec druge svetovne vojne. V obdobju od takrat dalje je ključna vmesna prelomnica v razvoju vrst, magnitude in usmerjenosti migracij čas med letoma 1989 in 1991, ko je v Evropi prišlo do velikih družbenopolitičnih sprememb po padcu komunističnih režimov v takratnem vzhodnem bloku.

Medtem ko so bile mednarodne migracije na območju zahodne ter v večjem delu sredozemske, srednje in severne Evrope v povojnem obdobju in do gospodarske recesije leta 1973 v večji meri ekonomskega značaja ter prostovoljne, pa so bile med hladno vojno v nekdanjem vzhodnem bloku ostro omejene oziroma prepovedane, razen nekaj posameznih izjem. Razlogi za to so bili političnoideološke narave. Evropa se je sicer po zaslugi zahodnoevropskih držav v šestdesetih letih spremenila iz glavnega globalnega vira v ciljno območje migracij, medtem ko je znotraj nje območje vzhodnega bloka vse do preloma v devetdeseta leta ostalo emigracijsko (Skeldon 1997: 43; Münz 1996: 204; Dövényi in Vukovich 1994: 194). Takšna slika je posledica dogajanja v prvem desetletju po drugi svetovni vojni, ko se je bilo zlasti v območju srednjevzhodne Evrope zaradi sprememb nekaterih državnih meja oziroma nove mednarodne politične ureditve primorano preseliti več milijonov pripadnikov različnih etničnih manjšin oziroma delov narodov. Pozneje pa je do konca osemdesetih let prihajalo le do občasnih valov izselitev iz posameznih socialističnih držav predvsem v primerih izrednih razmer, medtem ko je bilo imigracij v te države minimalno (Pirc 2003: 26).

Prvo povojno desetletje je po množičnosti in intenzivnosti eden med viški mednarodnih migracij v Evropi 20. stoletja. Na podlagi zavezniških dogovorov v Tehera-

nu, na Jalti ter v Potsdamu je prišlo do velikih sprememb državnih meja predvsem med Nemčijo in Poljsko, poleg tega pa tudi do ozemeljske širitve Sovjetske zveze (SZ) proti zahodu.² Hkrati je na teh in še na nekaterih drugih ozemljih srednjevzhodne Evrope prišlo do številnih izgonov oziroma »izmenjav prebivalstva« na podlagi omenjenih in drugih meddržavnih dogovorov (*Atlas svetovne zgodovine* 1989: 274–5; Fassmann in Münz 1994a: 521–3). V prvi vrsti je šlo predvsem za okoli 13 milijonov »etničnih« Nemcev, ki so pribežali v Nemčijo in Avstrijo iz nekdanjih nemških ozemelj vzhodno od Odre in Nise ter iz drugih srednjeevropskih in balkanskih držav, kjer so živeli kot manjšine. »Divji izgoni« nekaj milijonov Nemcev iz omenjenih ozemelj so sledili še v prvih povojnih letih. Poleg teh so bile zelo številne predvsem migracije Poljakov iz nekdanjih poljskih regij, ki si jih je priključila SZ, v smeri proti povojni Poljski oziroma na njena novo pridobljena ozemlja na zahodu; emigracije Ukrajincev, Belorusov in Litvancev iz Poljske v SZ; migracije dela slovaške manjšine iz Madžarske v Češkoslovaško in, v obratni smeri, dela madžarske manjšine. V prvih povojnih letih pa se je na nanovo pridobljena sovjetska ozemlja na zahodu, vključno z baltskimi republikami, priselilo okoli 2,5 milijona Rusov, tovrsten proces pa se je intenzivno nadaljeval tudi v naslednjih desetletjih (Bade 2005: 327; Fassmann in Münz 1994a: 523; *Atlas evropske zgodovine* 1999: 186; *Atlas svetovne zgodovine* 1989: 274–5; Codagnone 1998: 48).³ Leta 1945 se je iz Slovenije izselilo okoli 18.000 kolaborantov in njihovih sorodnikov,⁴ vse do rešitve tržaškega vprašanja leta 1954 pa se je z območja Slovenske Istre izselila večina italijanskega prebivalstva, okoli 20.000 ljudi (*Enciklopedija Slovenije* 1993: 125–6; Zupančič 1998: 172).

Po tem se je začelo na področju mednarodnih migracij na prostoru srednjevzhodnih evropskih držav novo obdobje, za katerega je bilo značilno, da na formalni ravni do večjih mednarodnih migracijskih tokov sploh ni prihajalo. Izjema so bili občasni valovi beguncev ob primerih izrednih razmer v posameznih državah. Tako je leta 1956–57 okoli 200.000 Madžarov med vstajo proti vladajočemu režimu emigriralo v Avstrijo in Jugoslavijo ter od tam naprej proti zahodnim državam;⁵ med praško pomladjo 1968–69 je pobegnilo okoli 160.000 Čehov in Slovakov predvsem proti Avstriji, Zvezni republiki Nemčiji (ZRN); prav tako v tej smeri pa je okoli četrta milijona Poljakov emigriralo med izrednimi razmerami ob preganjanju gibanja Solidarnost (Fassmann in Münz 1994a: 527, 530; Bade 2005: 406). Poleg tega se je zaradi relativne odprtosti poljskih meja od konca petdesetih let izselilo v tujino okoli milijon poljskih državljanov, na podlagi bilateralnih dogovorov pa tudi več sto tisoč pripadnikov nemške manjšine (*Trends in International Migration* 2000: 61; Skeldon 1997: 120).⁶

² Slednje predvsem na račun ponovne zasedbe baltskih držav ter inkorporiranja vzhodne tretjine poljskega predvojnega ozemlja in severne polovice Vzhodne Prusije (Scheuch 2002: 29; *Atlas svetovne zgodovine* 1989: 274–5).

³ Hkrati je z baltskega območja proti zahodu pobegnilo med 200 in 300.000 ljudi, podobno število pa jih je bilo tudi deportiranih v notranjost Sovjetske zveze (*Atlas evropske zgodovine* 1999: 186; *Atlas svetovne zgodovine* 1989: 274–5).

⁴ Večino pripadnikov oboroženih enot so zavezniki vrnili v Slovenijo, kjer so bili ubiti (Zupančič 1998: 172).

⁵ Že do leta 1955 se je iz države izselilo okoli 200.000 Madžarov (Dövényi in Vukovich 1994: 193–4).

⁶ Leta 1968 je Poljsko zapustil tudi velik delež judovskega prebivalstva kot odgovor na antisemitistično propagando, ki jo je sprožila država. Zbežali so v Zahodno Evropo, Izrael in ZDA (Fassmann in Münz 1994b: 25; Korcelli 1994: 172).

V okviru evropskih socialističnih držav je bila večja izjema nekdanja Jugoslavija. Od leta 1964 je namreč kot edina država v omenjenem delu Evrope uradno dovoževala emigracije. Že pred tem je v Sloveniji prišlo do ekonomskih emigracij oziroma zdomstva, predvsem v bližnje države – v ZRN, Avstrijo, Švico in Italijo. Tovrstnih izselitev je bilo največ v drugi polovici šestdesetih let, ko je Jugoslavija z mnogimi zahodnoevropskimi državami podpisala tudi bilateralne sporazume o zaposlovanju svojih delavcev. V desetletju do leta 1975 je emigriralo v tujino okoli 70.000 ljudi (Kuhar de Domizio: 1998: 138; *Enciklopedija Slovenije* 1993: 126; Malačič 1994: 217–8). Slovenija je v jugoslovanskem okviru že ob koncu petdesetih let zaradi relativno višje gospodarske razvitosti postala imigracijsko območje. Glavni višek priseljevanj od tod, predvsem iz Bosne in Hercegovine (BIH), sledili pa sta Hrvaška in Srbija, je Slovenija doživela v drugi polovici sedemdesetih, drugi višek pa sredi šestdesetih let. Šlo je za ekonomske emigracije večinoma nekvalificiranih delavcev. Izrazitejši upad priseljevanj je zaradi ekonomskih razlogov nastopil v drugi polovici osemdesetih in je trajal vse do prvih let samostojne Slovenije (Kuhar de Domizio 1998: 140; Ilić in dr. 2006: 57, 177; Zavratnik-Zimic 2004: 12).

Še ena posebnost pred padcem komunizma v Evropi pa so bile emigracije v socialistične države s strani neevropskih držav s sorodnimi političnimi usmeritvami oziroma iz skupine neuvrščenih. Šlo je sicer za migracije v številčno in časovno zelo omejenem okviru, posebno če to primerjamo s takratnimi migracijskimi tokovi v zahodni Evropi. V tem okviru se je razvilo predvsem sodelovanje na znanstvenotehničnem področju, tako da so izvirne države, zlasti afriške ter posamezne azijske ter latinskoameriške, v »paketi« pošiljale izbrane državljane na podlagi bilateralnih sporazumov na izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje v Evropo. Med prejemnimi državami so bile najbolj pogosto Jugoslavija, Nemška demokratična republika, SZ, pa tudi Češkoslovaška, Madžarska in Poljska. Večina migrantov pa se je po koncu izobraževanja vrnila v matične države (Harris in Zeghidour 1999: 707; Adepoju 1991: 209; Thiam, Mulira in Wondji 1999: 825–6; Šmitek 1987: 12, 15–6; Bade 2005: 375).⁷ Relativno še manj pa je bilo v socialističnih evropskih državah sprejetih beguncev iz političnoideološko zavezniških držav po svetu (Bade 2005: 411).

Med nove članice EU sodita tudi populacijsko majhna sredozemska otoka Ciper in Malta, ki nista bila del socialističnega bloka držav in sta podobno kot druge sredozemske države današnje EU tudi več deset let po drugi svetovni veljala za izraziti emigracijski območji. Na Malti se je položaj na tem področju začel počasi spremenjati sredi sedemdesetih let, na Cipru pa se je kontinuiran pozitiven migracijski saldo pojavil šele ob koncu osemdesetih let. V obeh primerih so bili vzroki primarno ekonomski, poleg tega pa so na Cipru na pospešeno izseljevanje vplivali tudi oboroženi spopadi⁸ v prvih letih samostojnosti in leta 1974 (Solsten 1993; *National Statistics Office – Malta. New Release* 2004; *Recent Demographic Developments in Europe* 2004 2005).

Dogajanja na področju mednarodnih migracij na območju Zahodne Evrope v obdobju od konca druge svetovne vojne do konca osemdesetih let lahko na kratko

⁷ V ravno tako majhnem obsegu in na podobni podlagi se je izvršilo tudi nekaj migracij med samimi evropskimi socialističnimi državami (Dövényi in Vukovich 1994: 198).

⁸ Med grško in turško skupnostjo na otoku (Solsten 1993).

strnem v sledeče: Vse do izbruha svetovne gospodarske krize leta 1973⁹ so bile daleč najbolj prevladujoče ekonomske migracije. Prve države, predvsem Francija in Velika Britanija (VB), so z zaposlovanjem tuje delovne sile v okviru povojne gospodarske obnove začele že v prvem povojnem desetletju, najpozneje do začetka šestdesetih let pa so se temu krogu držav priključile še preostale ustanovitvene države Evropske skupnosti (ES)¹⁰ (Castles in Miller 1998: 68, 70–1; Bosswick 2003: 131; Doomernik 2003: 161). Sprva se je na podlagi bilateralnih državnih pogodb zaposlovalo predvsem delavce iz ekonomsko šibkejših evropskih sredozemskih sosed, pozneje pa se je obroč izvornih držav razširil tudi na Jugoslavijo, Turčijo in atlaške države. Ravno tako se je sčasoma razširilo ciljno območje migracij še na nekatere druge srednje- oziroma severnoevropske države (Hollifield 1992: 32; Skeldon 1997: 78–9; Bade 2005: 347–8). Posebnost tega povojnega obdobja do približno srede sedemdesetih let so bile imigracije t. i. evropskih naseljencev iz držav nastalih v procesu dekolonizacije v nekdanje kolonialne centre v zahodni in južni Evropi. Tu je šlo za priseljevanja predvsem zaradi družbenopolitičnih razlogov zlasti iz različnih ozemelj Afrike, južne Azije in tudi Antilov. Značilno za tovrstne migracije je bilo, da se je v rekordno kratkem času hkrati priselilo v bivše matice po več 100.000 migrantov, večinoma evropskega rodu. Te migracije so pomenile za ciljne države izreden socialni in ekonomski pritisk ter breme. Bile so zelo pomembne pri vzpostavitvi migracijskih omrežij med različnimi izvornimi in evropskimi ciljnim območji (Pirc 2006: 245–6, 272, 275–6; Bade 2005: 338). Najbolj poznana primera množičnih imigracij v kratkem obdobju sta Francija, kamor je v obdobju osamosvajanja atlaških držav imigriralo več kot milijon priseljencev evropskega rodu predvsem iz Alžirije, na Portugalsko pa se je v obdobju osamosvojitvenih vojn njenih afriških kolonij priselilo okoli 600.000 ljudi (Hrbek 1999: 133; Iliffe 1997: 217; Peixoto 2002: 487; Bade 2005: 339; Carrington in de Lima 1996: 331, 334). Bade (2005: 338) navaja oceno, da se je v obdobju 1940–1975 iz kolonij po svetu v Evropo priselilo okoli 7 milijonov ljudi evropskega izvora.

Novo obdobje na področju mednarodnih migracij se začne z izbruhom ekonomske krize leta 1973, ko so posledično vse pomembne imigracijske države v Evropi začele enostransko uvajati stroge restrikcije na ekonomsko priseljevanje. Tovrstni ukrepi so spodbudili nove migracijske vzorce in oblike, tako da se je proporcionalno razširilo predvsem priseljevanje družinskih članov migrantov, nezakonito priseljevanje in zaposlovanje neevropskih imigrantov ter od osemdesetih let tudi število prosilcev za azil oziroma beguncev (Skeldon 1997: 79; Bade 2005: 347, 349, 400, 445). V tem obdobju so se sčasoma predvsem zaradi ekonomskega vzpona, politične stabilizacije ter vedno bolj omejenega oziroma oteženega migracijskega dostopa do zahodnoevropskih držav v ciljna območja migracij spremenile še sredozemske države ES, zlasti za imigrante iz severne Afrike in Bližnjega vzhoda (Skeldon 1997: 80; Bade 2005: 358–61).

⁹ Obdobje znano tudi pod izrazom *trente glorieuses*, trideset veličastnih (let) (Garson 2003: 46).

¹⁰ Razen Italije.

SODOBNE MEDNARODNE MIGRACIJE NA PROSTORU EU, S POUČENJEM NA RAZVOJU MIGRACIJSKIH POLITIK IN SIRJENJU NA NOVE ČLANICE

V drugi polovici osemdesetih let so vedno bolj množični migracijski tokovi iz socialističnih držav v smeri proti zahodu oziroma med njimi samimi že napovedovali večje spremembe na področju mednarodnih migracij v srednjevzhodni Evropi. S postopnim popuščanjem strogega obmejnega nadzora in s splošno politično liberalizacijo teh držav se je predvsem z območja Poljske, Sovjetske zveze in Romunije proti Nemčiji zaradi ekonomskih in političnih razlogov letno izselilo po več 100.000 etničnih Nemcev, t. i. Aussiedlerjev, številne pa so bile tudi imigracije madžarske manjšine iz okoliških držav na Madžarsko (Fassmann in Münz 1994a: 524, 526, 529; Dövényi in Vukovich 1994: 199; Bade 2005: 460). Obdobje med letoma 1989 in 1991 na prostoru današnjih najnovejših članic EU pomeni začetek sodobnih mednarodnih migracijskih tokov. To prelomnico namreč zaznamujejo velike družbenopolitične spremembe v tem delu Evrope ob padcu komunističnih režimov in izvolitvi demokratičnih, razpad Jugoslavije in Sovjetske zveze ter nastanek držav naslednic, v našem primeru Slovenije, baltskih republik ter pozneje še Češke in Slovaške, na koncu pa je treba omeniti še samo odprtje državnih meja oziroma dovolitev njihovega prečkanja za državljane nekdanjega vzhodnega bloka.

Zaradi političnih in migracijskih procesov so se v zahodnoevropskih državah pojavili strahovi in pretirane ocene o »valovih beguncev z Vzhoda«, česar so se bale zlasti države na vzhodni meji takratne Evropske skupnosti (ES). V obdobju 1992/93 so zahodnoevropske države sicer res doživele sekundarni višek migracij po drugi svetovni vojni, ta pa številčno še zdaleč ni dosegel razsežnosti, napovedovanih s strani nekaterih strokovnjakov, ki so za naslednjih nekaj let predvidevali tudi več deset milijonov imigrantov iz nekdanjih socialističnih držav (Thränhardt 1996: 228; Bade 2005: 419, 427–9; Pirc 2003: 122). Največji delež migracij je v prvi polovici devetdesetih let pripadel azilnim migrantom, ki so pribežali pred vojnami zlasti z območja nekdanje Jugoslavije, močan imigracijski tok pa je obsegal še pripadnike nekaterih etničnih manjšin iz srednje- in vzhodnoevropskih držav, ki so se »vračali« v matične države (Thränhardt 1996: 237–9).

Zaradi vse bolj množičnih tovrstnih priseljevanj ter zaradi strmega naraščanja nedovoljenih imigracij in prošenj za azil tudi iz držav v razvoju (DVR) so države ES začele vedno bolj zaostrovati migracijske politike na nadnacionalni ravni v smer zapiranja t. i. trdnjave Evrope (Bade 2005: 408; Leitner 1995: 272). Elementi v razvoju skupne migracijske politike, ki so ključno vplivali na mednarodne selitvene tokove na območju srednjevzhodne Evrope, so na kratko sledeči: Že sredi osemdesetih let so začele države ES medsebojno usklajevati migracijsko politiko s podpisom Schengenskega sporazuma.¹¹ Ta je predvidel odločbe o okrepitvi nadzora zunanjih meja ozemlja držav podpisnic, skupnem vizumskem režimu, vzpostavitvi podatkovne baze o migracijah ter uresničitvi prostega pretoka oseb na omenjenem ozemlju z

¹¹ Sprva so bile njegove podpisnice države Beneluksa, Nemčija in Francija, sčasoma pa se je schengenskim članicam pridružila še velika večina drugih članic ES oziroma EU (van Selm in Tsolakis, 2004: 3).

odpravo nadzora notranjih meja.¹² Do njegovega izvajanja je prišlo šele čez deset let, leta 1995 (Leitner 1995: 272–3; van Selm in Tsolakis 2004: 3). Leta 1990 je bila podpisana Dublinska konvencija,¹³ ki preprečuje azilno »trgovanje« za najboljše zatočišče, odgovornost za azilne prošnje pa prenaša na državo, kamor je naprej vstopil azilant. Poleg tega pa se odgovornost za azil prenaša še na t. i. varne izvirne oziroma varne tretje države. Prosilci za azil, ki so pripotovali preko teh držav, so lahko na podlagi sporazumov o ponovnem prevzemu vrnjeni tja, brez reševanja njihovih prošenj v kateri od članic EU (Leitner 1995: 273; Phuong, 2002: 7; Bade 2005: 434; *Glossary on Migration* 2004: 57).

Med najpomembnejšimi mejniki pri urejevanju migracijske politike EU pa sta Maastrichtska in Amsterdamska pogodba. Maastrichtska pogodba o EU¹⁴ je med drugim uvedla dopolnilno državljanstvo, kar pomeni, da so državljani članic unije postali hkrati tudi državljani EU, znotraj nje pa se jim omogoča prost pretok in bivanje. Ta pogodba je prinesla trostrano zgradbo EU. Znotraj prvega gre za nadnacionalni pristop do množice političnih področij, med temi sta tudi področje prostega pretoka oseb in politika vizumov. V tretji steber so se na medvladni podlagi uvrstila določila o azilni politiki, nadzoru državnih meja in njihovih prehodov, ureja pa še imigracijsko politiko. V okviru Amsterdamske pogodbe¹⁵ pa so zaradi nejasnosti meja med migracijskimi določili prvega in tretjega stebra prenesli področji azila in imigracij v prvega. Hkrati s to pogodbo so pod zakonodajo EU vključili tudi Schengensko pogodbo. S tem so bili ustvarjeni pogoji za nastanek »območja svobode, varnosti in pravičnosti«. Poleg tega je treba omeniti še, da je Svet EU na srečanju v Tampereju leta 1999 potrdil izvrševanje skupne politike na področju azila, imigracij in meja. Njena implementacija se je začela po prehodnem obdobju leta 2005 (Leitner 1995: 273; van Selm in Tsolakis 2004: 2–3, 9; Medved 2000: 210–1; Bade 2005: 440).

Kot prvi pogoj za vstop prihodnjih članic v EU je med drugim veljala tudi prilagoditev na področju migracijske in azilne zakonodaje kriterijem EU. Ker pred velikimi političnimi spremembami nekdanje socialistične države praktično niso imele migracijskih politik, so šele v začetku devetdesetih let sprejele prve zakone na teh področjih, proti koncu desetletja pa že drugo generacijo zakonov. Eden med bistvenimi negativnimi »stranskimi učinki« tega procesa pa je verižno prenašanje azilnega bremena stran od »starih« članic EU na nove oziroma na njihovo obrobje s pomočjo koncepta varnih tretjih držav (Phuong 2002: 11–3; Medved 2000: 220; Pirc 2003: 118–9). Ob vstopu novih držav članic v EU leta 2004 te avtomatično še niso pridobile tudi pravice do prostega pretoka delovne sile na vse trge dela starih članic. Te so namreč morebitne navale na svoje trge dela in vire socialnega skrbstva zaščitile s pravico uvedbe prehodnih obdobji za nove članice¹⁶ do največ sedem let

¹² O prostem pretoku oseb znotraj ES govori že eden med členi Rimske pogodbe o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti leta 1957. Ta opredeljuje skupni notranji trg, katerega tvorijo štirje glavni elementi: prost pretok blaga, oseb, kapitala in storitev (Medved 2000: 209).

¹³ V veljavi od leta 1997 (van Selm in Tsolakis 2004: 3).

¹⁴ Podpisana leta 1992 in veljavna od leta 1993 (van Selm in Tsolakis 2004: 3).

¹⁵ Podpisana leta 1997 in veljavna od leta 1999 (van Selm in Tsolakis 2004: 3).

¹⁶ Izjemi sta Ciper in Malta zaradi njune populacijske majhnosti in relativne ekonomske moči (van Selm in Tsolakis 2004: 5).

po vstopu. Dejansko samo Irska, Švedska in VB leta 2004 niso uvedle teh ukrepov, do leta 2007 pa je pri nadaljevanju veljavnosti prehodnih obdobj ostalo samo še šest držav¹⁷ (van Selm in Tsolakis 2004: 5).¹⁸

Po splošnem zaostrovanju imigracijske in azilne zakonodaje na območju EU v prvi polovici devetdesetih let so se imigracije v te države ustalile, hkrati pa se je v tem času še bolj diverzificiral izvorni krog držav migrantov. Proti koncu desetletja se je zaradi množice dejavnikov v EU zopet pojavil naraščajoči delež ekonomskih imigracij. Povečale so se predvsem migracije s posameznih območij DVR, predvsem Severne Afrike in dela Jugovzhodne Azije (Castles in Miller 1998: 81, 112–4; Garson 2003: 48; Salt 2006: 13, 26). Srednjevzhodne evropske države kandidatke so zaradi ekonomske in politične stabilizacije oziroma poznejšega vzpona sprva postale pretežno migracijsko prehodne države v smeri proti EU, nekatere med njimi pa so še v tem desetletju postale tudi pomembnejše ciljne države mednarodnih migracij: oba sredozemska otoka, Slovenija, Madžarska in Češka. Predvsem iz Poljske, demografsko najmočnejše, a hkrati ekonomsko šibke nove članice EU, pa tudi iz baltskih držav se je po vstopu omenjenih držav v EU relativno zelo vzpelo število imigracij proti britanskemu otočju, kjer že takrat ni bilo omejitev za zaposlovanje tuje delovne sile iz novih članic (Pirc 2003: 127, Wallace 2002: 610; Münz 2006; Fottrell 2007).¹⁹

IMIGRACIJSKA TIPIZACIJA DRŽAV ČLANIC EU²⁰

Imigracijska tipizacija držav članic EU je namenjena predstavitvi širšega sodobnega konteksta okoliščin na področju migracijskih, pa tudi nekaterih drugih družbenih ter političnoekonomskih procesov, v katerih se nahaja Slovenija. V dobršni meri s tem tudi analiziram migracijski položaj Slovenije in drugih članic v obdobju po letu 1990, s poudarkom na geografski legi in zgodovinski vlogi teh prostorskih enot v odnosu do strukture in množičnosti imigrantov oziroma migracijskih tokov v času in prostoru.

V grobem bi se torej države EU lahko razdelilo na tri imigracijske generacije: staro, srednjo in mlado.

¹⁷ To so: Avstrija, Belgija, Danska, Francija, Luksemburg in Nemčija (*Free Movement of Workers*; http://ec.europa.eu/employment_social/free_movement/enlargement_en.htm (16. 10. 2007)).

¹⁸ *Free Movement of Workers*; http://ec.europa.eu/employment_social/free_movement/enlargement_en.htm (16. 10. 2007).

¹⁹ 'Nearly 600.000' New EU Migrants (2006). *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/> (23. 8. 2006).

²⁰ Če ni posebej navedeno drugače, izhaja analiza statističnih podatkov v tem poglavju iz naslednjih virov oziroma literature: *Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2005* 2005: 74; *Recent Demographic Developments in Europe 2004* 2005: CD-ROM; *Recent Demographic Developments in Europe 2005* 2006: CD-ROM; *Demographic Yearbook 2003*. Council of Europe, http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2003_Edition/ (15. 1. 2005).

Stara generacija

Skupina obsega države, ki se od drugih ločijo po temeljnem kriteriju, to je, da so bile uveljavljene kot območje množičnih imigracij že pred omenjeno prelomnico v migracijskih gibanjih sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Večinoma gre za države, ki so bile že tradicionalno ekonomsko močne in politično vplivne, zato ne preseneča, da večina med njimi hkrati predstavlja ustanovne članice ES oziroma Evropske gospodarske skupnosti. Geografsko gledano gre za območje z jedrom v zahodni oziroma v severozahodni Evropi.

V to skupino sodi sledečih devet držav: Francija, Velika Britanija, Belgija, Nizozemska, Luksemburg, Nemčija, Avstrija, Danska in Švedska. Nekatere med njimi so imigrante, zlasti tuje delavce, množičneje privabljal že pred drugo svetovno vojno, zlasti Francija in Velika Britanija (Castles in Miller 1998: 63–4). Ti dve državi pa tudi Belgija in Nizozemska so do šestdesetih oziroma sedemdesetih let imele obsežna kolonialna posestva po svetu, zato ne preseneča, da je med tamkajšnjimi tujimi državljani velik delež neevropskih. Druge države – Nemčija, Avstrija in Luksemburg, v manjši meri pa še Danska in Švedska – so začele postajati izrazito imigracijske predvsem s pomočjo rekrutiranja tuje delovne sile na podlagi bilateralnih meddržavnih pogodb približno od konca petdesetih let (Garson 2003: 46; Hollifield 1992: 32; Castles in Miller 1998: 70–2; Doomernik 2003: 161; Bade 2005: 333–4, 347, 388–90). Prve tri imajo tako tudi nekoliko večji delež Evropejcev med tujimi državljani (Pirc 2005: 95). Za staro generacijo je značilno tudi, da imajo njene predstavnice relativni delež tujcev višji od povprečja celotne EU, z izjemo Nizozemske in Velike Britanije.

Srednja generacija

V pričujočo skupino sodijo države, ki so v EU vstopile najpozneje leta 1995. Geografsko gledano tvorijo prvi obroč okoli stare generacije in so postale imigracijsko pomembne po prelomnem obdobju sredi sedemdesetih let. Sem prištevam po eni strani sredozemske članice EU – Portugalsko, Španijo, Italijo in Grčijo – in državi na severnih robovih, Irsko ter Finsko.

Omenjene države so bile dolgo med glavnimi izvornimi migracijskimi območji v Evropi. To velja predvsem za sredozemske štiri, katerih migranti so se vse do sedemdesetih let usmerjali predvsem v zahodno- ter srednjeevropske države stare generacije. Z zaprtjem trga dela za tuje delavce v Zahodni Evropi ter s politično stabilizacijo oziroma s prihodom demokracije ter ekonomskim vzponom od srede omenjenega desetletja pa je migracijski saldo v omenjenih državah postal pozitiven in sčasoma so postale priljubljene za kontinuirane množične imigracije (Bade 2005: 358–360; Garson 2003: 46–7). Do tega pa je dokončno prišlo na prelomu v devetdeseta leta tudi zaradi njihove geografske lege oziroma bližine izvornim območjem, relativno težko nadzorljivih morskih meja in razmeroma visokega deleža sive ekonomije. Portugalska in Španija, deloma pa tudi Italija, imajo zaradi svoje pretekle

kolonialne vpletenosti v Afriki in Latinski Ameriki med tujimi prebivalci poleg Francije največje deleže neevropskih državljanov v EU.

Finska in Irska sta bili dolgo med glavnimi izvornimi območji migracij za svoji sosednji ekonomsko močnejši in zgodovinsko politično povezani državi, Švedsko in Veliko Britanijo. Z ekonomskim vzponom pa je postala pomembna imigracijska država naprej v začetku osemdesetih Finska, nato pa sredi devetdesetih še Irska (Tanner 2004; Ruhs 2004). Njuni absolutni deleži tujih državljanov so sicer zaradi geografske oddaljenosti od izvornih območij in še nekoliko poznejšega gospodarskega vzpona sicer precej nižji od prej omenjenih, vseeno pa danes že beležijo relativno velik delež neevropskih priseljencev. Razen Portugalske in Finske imajo vse druge države te skupine tudi nadpovprečne relativne deleže vsega tujega prebivalstva.

Mlada generacija

V mlado migracijsko generacijo je bilo uvrščenih vseh deset držav, ki so postale članice EU leta 2004. Sem sodijo države na njenem vzhodnem oziroma južnem obrobju, od katerih se do danes vse sploh še niso razvile v imigracijske. Glavna značilnost te skupine je, da jo sestavljajo članice, ki vse do velikih sprememb na prelomu v devetdeseta leta niso dovoljevale migracijskih tokov preko svojih meja,²¹ poleg tega pa niti niso imele razvitih migracijskih politik. Delne izjeme so bile znotraj nekdanje Jugoslavije Slovenija ter sredozemski državi Ciper in Malta. Slednji sta po svojih migracijskih lastnostih bolj podobni sredozemski skupini držav srednje generacije, vendar sta bili v mlajšo generacijo uvrščeni zaradi večje političnoekonomske sorodnosti nekaterim državam mlajše generacije. Zaradi uvrstitve Slovenije v to generacijo držav je ta analizirana nekoliko podrobneje kot predhodni skupini.

To je populacijsko najbolj šibka in relativno heterogena skupina držav, ki se jih po migracijskih in nekaterih temeljnih socioekonomskih značilnostih lahko razdeli na tri zaokrožene podskupine. Prvi dve obsegata baltske in srednjeevropske države, zadnja pa sredozemska otoka. Razen Češke in Madžarske so vse druge države vstopile v devetdeseta leta z negativnim migracijskim saldom. Ti procesi so bili v največji meri predvsem rezultat razpada nekdanjih socialističnih skupnih držav na tem prostoru – Sovjetske zveze, Češkoslovaške in Jugoslavije – ter s tem povezane politične ter družbene nestabilnosti in ekonomskega upada ob gospodarski tranziciji. Predvsem baltske države, Slovenijo in delno Slovaško je prizadelo izseljevanje velikega števila tam živečega priseljskega prebivalstva nazaj v matični del nekdanjih skupnih držav. Zaradi teh dejavnikov so se negativni migracijski kazalci v omenjenih državah pogosto kazali še v nadaljnjih letih. Poleg tega pa beležijo vse države v skupini, razen Slovaške in sredozemskih dveh, negativne naravne priraste. Ker so v državah omenjene regije večinoma dovolili svobodne prehode meja šele pred slabima dvema desetletjema in ker so bile pred tem del nekdanjih večjih državnih tvorb, še danes sprejemajo največ imigrantov s teh območij. Ravno tako pa so to tudi vzroki, da je med tujimi državljani, živečimi na območju današnjih novih čla-

²¹ Redke izjemne okoliščine pri tem so bile že predhodno omenjene..

nic, nadpovprečno velik del Evropejcev, deleži tujega prebivalstva pa so podpovprečni (Pirc 2005: 95).

Tabela 1: Izbrani ekonomskosocialni kazalci v novih državah članicah EU (za zadnje dosegljivo leto)

	BDP/preb ²² (SKM ²³), 2005	BDP/preb (indeks), 2005	Delež brezp. (%), 2005	Število preb. (000), 2005	Narav. prirastek (‰), 2004	Migrac. prirastek (‰), 2004	Tuje preb. (000) ²⁴	Tuje preb. (%) ²⁵
Estonija²⁶	13.400	57,4	7,9	1.347	-2,8	-0,2	274,5	20,1
Latvija	11.000	47,1	8,9	2.306	-5,1	-0,5	38,0	1,7
Litva	12.200	52,1	8,3	3.425	-3,2	-2,8	33,0	1,0
Poljska	11.700	49,9	17,7	38.174	-0,2	-0,2	40,7	0,1
Češka	17.100	73,0	7,9	10.221	-0,9	1,8	195,4	1,9
Slovaška	12.900	55,1	16,3	5.385	0,4	0,5	22,3	0,4
Madžarska	14.300	60,9	7,2	10.098	-3,7	1,8	143,8	1,4
Slovenija	18.700	80,0	6,5	1.998	-0,3	0,9	49,0	2,4
Ciper	19.500	83,5	5,3	837	4,2	19,1	64,8	8,5
Malta	16.200	69,3	7,3	403	2,2	4,8	12,1	3,0
Povprečje²⁷	14.700	62,8	..²⁸	74.229	-1,0	0,5	873,5	1,2
Povprečje EU 25²⁹	23.400	100,0	8,8	459.500	1,0	4,0	22.956	5,2

Viri:³⁰ *Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2006–07* 2006 140, 151–2; *Recent Demographic Developments in Europe 2005; Demographic Yearbook 2003*; *Latvijas statistika; Demografijas metraštis 2006. Demographic Yearbook 2007*: 37–8; *Statistični letopis 2006. 4. Prebivalstvo; Prebivalstvo Slovenije po državljanstvu in starosti, skupaj, 31. december 2005; Census of Population and Housing 2005. Volume 1 – Population 2007*: XXI; *Kyji 2005*: 4.

Predvsem zaradi slabšega ekonomskega razvoja, torej relativno nizkih dohodkov in visoke stopnje brezposelnosti so baltske države in Poljska ohranile vse do danes negativne migracijske trende. Zato so bile uvrščene tudi v posebno podskupino. Kljub temu da se v primeru baltskih držav vrednost negativnih migracijskih saldov počasi zmanjšuje, pa še vedno ostajajo najnižje v EU. Na Poljskem je že od

²² BDP/preb pomeni bruto družbeni proizvod na prebivalca.

²³ SKM je tečajna stopnja, ki upošteva razlike v cenah med državami in omogoča mednarodne primerjave realne proizvodnje in dohodkov. Vrednost 1 enote SKM ustreza približno 1 evru.

²⁴ Podatek se nanaša na tuje državljane v zadnjem dosegljivem letu.

²⁵ Podatek se nanaša na tuje državljane v zadnjem dosegljivem letu.

²⁶ V Estoniji podatek iz leta 2000 še vedno vključuje 170.349 »izbrisanih« nedržavljanov. To je prebivalstvo večinoma ruskega rodu, ki po razglasitvi neodvisnosti ni zaprosilo ne za estonsko ne za kakšno drugo državljanstvo. Glede na to, da gre pri tem za prebivalstvo iz nekdanje skupne države, Sovjetske zveze, ki še vedno nima urejenega državljanskega statusa, bi bil brez upoštevanja tega deleža prebivalstva kot tujega, delež v tabeli 7,6 odstotka (*Council of Europe – Demographic Yearbook 2003*, http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Population/, 15. 1. 2005; *Trends in International Migration 2001*: 134).

²⁷ Povprečne vrednosti za nove članice so rezultat lastnih izračunov. V primeru vrednosti za število prebivalstva in število tujega prebivalstva pa gre za skupne seštevke.

²⁸ Ni podatka.

²⁹ Povprečne vrednosti za EU 25 so rezultat lastnih izračunov, z izjemo stopnje naravnega prirastka in deleža brezposelnih.

³⁰ Viri so v celotni obliki navedeni v seznamu virov in literature na koncu prispevka.

začetka devetdesetih let zabeležena stagnacija te stopnje. Podobno velja tudi za demografska gibanja, saj vrednosti naravnega prirasta v baltskih državah že od začetka devetdesetih let sodijo med najnižje v EU, ob koncu desetletja pa je postal prirast negativen tudi na Poljskem. Po vstopu teh držav v EU leta 2004 so se povečale emigracije od tod v stare članice, ki so pustile odprte trge dela za tuje delavce, predvsem v Veliko Britanijo in na Irsko (Salt 2006: 24). Velika večina tujega prebivalstva v baltskih državah in na Poljskem prihaja iz nekdanje SZ, torej njihovih vzhodnih sosed oziroma bližnjih držav – Rusije, Belorusije in Ukrajine – ki so ekonomsko še šibkejše in politično manj stabilne. Vsaj v primeru baltske trojice se v tem kaže jasna kontinuiteta utečenih migracijskih omrežij iz obdobja pred njihovo samostojnostjo.

V drugo podskupino sodijo države, ki so bile že pred letom 1990 med najprillačnejšimi središči za priseljevanje znotraj nekdanjih držav oziroma v regiji. Medtem ko so se na področju migracijskega salda v prejšnjem desetletju še beležila občasna nihanja vrednosti v negativno smer, pa imajo približno od začetka tega desetletja vse štiri države – Češka, Slovaška, Madžarska in Slovenija – pozitivne vrednosti, ki so v postopnem porastu. Poleg tega imajo kljub negativnim vrednostim demografskega salda v primerjavi s prejšnjo podskupino tudi nekoliko boljši demografski položaj. Omenjeni migracijski in demografski procesi so povezani predvsem z boljšimi ekonomskimi gibanji. To velja zlasti za Slovenijo in Češko, katerih vrednosti bruto družbenega dohodka na prebivalca se gibljejo podobno kot v primeru Cipra in Malte med okoli 70 in 80 odstotki povprečja celotne EU. Po deležu tujih državljanov in letnih (i)migracijskih stopnjah lahko ugotavljamo, da so se Češka, Madžarska in Slovenija že razvile v pomembne imigracijske destinacije, medtem ko se Slovaška v to postopoma razvija. Eno pomembnejših izvornih migracijskih območij za te države je zopet Ukrajina, kjer poleg same sosednje geografske lege v primeru Slovaške in Madžarske poleg slabšega ekonomskega razvoja pomembno vlogo verjetno igra tudi sama številčnost prebivalstva. Sicer pa se je vse do danes tudi tu ohranila pomembnost izvornih območij v nekdanjih skupnih državah na primerih Češke in Slovaške, še bolj izrazito pa to velja za Slovenijo. V primeru Madžarske pa je Romunija najpomembnejša izvorna država imigracij zaradi tamkajšnje madžarske etnične manjšine (Juhász 2003). Znotraj strukture tujega prebivalstva v srednjeevropskih novih članicah EU glede na njihovo državljanstvo je vredno poudariti Češko, kjer že vsaj od konca prejšnjega desetletja³¹ med letnimi imigranti oziroma tam živečimi tujci med prve tri najbolj množične sodijo vietnamski državljani. To je posledica vzdrževanja močnih migracijskih omrežij s to izvirno azijsko državo še iz časov migracijskih »izmenjav« v času socializma. Podobni procesi, a v številčno manjšem obsegu, so prisotni tudi v primeru vietnamskih imigrantov na Poljskem in kitajskih na Madžarskem.

³¹ Glede na dostopne podatke o podrobnejši državljanski strukturi imigrantov oziroma tujcev.

Tabela 2: Lestvica držav,³² od koder prihaja največji delež tujih državljanov, živečih v desetih novih članicah EU (podatki za zadnje dosegljivo leto)

Imigracijska država	1.	2.	3.	Delež od vseh tuj. državlj. (%)	Delež evrop. tuj. državlj. od vseh tujih (%) ³³	Leto ³⁴
Estonija³⁵	RUS	UKR	BLR	86,8	90,8	2000
Latvija	RUS	LTU	UKR	80,6	94,3	
Litva	RUS	BLR	UKR	60,8	94,1	
Poljska	DEU	UKR	RUS	40,4	67,9	2003
Češka	UKR	SVK	VNM	58,9	78,2	2004
Slovaška	CZE	UKR	POL	45,5	84,1	2005
Madžarska	ROU	UKR	DEU	61,5	85,6	2005
Slovenija	BIH	SCG	HRV	78,0	97,3	
Ciper	GRC	GBR	RUS	52,9	72,1	2001
Malta	GBR	ITA	DEU	48,0	74,8	2005
povprečje					63,9	82,1

Vir:³⁶ Recent Demographic Developments in Europe 2005; Demographic Yearbook 2003; Latvijas statistika; Demografijos metraštis 2006. Demographic Yearbook 2007: 37–8; Statistični letopis 2006, 4. Prebivalstvo; Prebivalstvo Slovenije po državljanstvu in starosti, skupaj, 31. december 2005; Census of Population and Housing 2005. Volume 1 – Population 2007: XXXI.

Zadnjo podskupino v tej mladi generaciji držav tvorita populacijsko majhni sredozemski državi – Ciper in Malta. Po svojih ekonomskih kazalcih sta najbližje imigracijsko najbolj privlačnim celinskim članicam, ki so vstopile v EU leta 2004. Zaradi specifične geografske lege v bližini pomembnih morskih poti med Afriko oziroma Bližnjim vzhodom in Evropo ter zgodovinskih povezav z Veliko Britanijo ter bližnjima Grčijo in Italijo, prihaja od tod tudi največ tujega prebivalstva. Medtem ko je Ciper postal pomembnejše imigracijsko območje konec osemdesetih let, je Malta beležila pozitivni migracijski saldo z rahlimi nihanjem že od sedemdesetih let. V obeh je opaziti močnejši vzpon imigracij po letu 2000. Ravno tako je za ti dve državi značilno, da imata nadpovprečni demografski prirast, ki sodi med najvišje v Evropi.

³² Kratice za države so povzete po standardu ISO 3166: BIH (Bosna in Hercegovina), BLR (Belorusija), CZE (Češka), GBR (Velika Britanija), GRC (Grčija), HRV (Hrvaška), ITA (Italija), LTU (Litva), POL (Poljska), ROU (Romunija), RUS (Ruska federacija), SCG (Srbija in Črna Gora), SVK (Slovaška), UKR (Ukrajina) in VNM (Vietnam).

³³ V tem primeru so za Latvijo podatki iz leta 2005.

³⁴ Če ni posebej označeno v tabeli, gre za podatke iz leta 2006.

³⁵ V Estoniji delež iz leta 2000 ne vključuje 170.349 »izbrisanih« »nedržavljanov« (Council of Europe – Demographic Yearbook 2003, http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Population/, 15. 1. 2005; Trends in International Migration 2001: 134).

³⁶ Viri so v celotni obliki navedeni v seznamu virov in literature na koncu prispevka.

SODOBNE MIGRACIJSKE ZNAČILNOSTI SLOVENIJE³⁷

Splošne migracijske značilnosti Slovenije

Slovenija je že dobrih trideset let pred osamosvojitvijo veljala za pomembno imigracijsko območje znotraj nekdanje Jugoslavije, takšno vlogo pa je ohranila tudi po prelomnem letu 1991. Kot je bilo že predhodno omenjeno, so sicer imigracije v Slovenijo v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja začele upadati zaradi ekonomskih in pozneje tudi političnih razlogov. Upad priseljevanja se je nadaljeval vse do polovice devetdesetih let, kar je bilo primarno posledica negotovega političnega položaja mlade države in slabših gospodarskih trendov v tem obdobju. To se je odrazilo tudi pri migracijskem saldu, ki je dosegel negativne vrednosti v letih 1991 in 1992, ko so emigracijski tokovi iz Slovenije prevladovali nad imigracijskimi. Po rahlem vzponu vrednosti imigracij in migracijskega salda pa je najverjetneje zaradi slabših ekonomskih kazalcev v tistem času prišlo do sekundarnih najnižjih vrednosti v samostojni Sloveniji. Po tistem se je letno število imigracij postopoma povečevalo vse do danes, rahel vzpon pa je bil opazen tudi pri migracijskem saldu. Medtem ko zlasti letna stopnja priseljevanj odraža vse večjo imigracijsko privlačnost Slovenije zaradi ekonomskega vzpona ter politične stabilnosti, pa ti procesi očitno še niso na tako zadovoljivi ravni, da ne bi bile sočasno še vedno prisotne relativno visoke stopnje emigracij.

V Sloveniji je stopnja naravnega prirastka prvič dosegla negativne vrednosti v obdobju 1992–93. Po tem, ko se je kratek čas njegova vrednost gibala okoli vrednosti nič, pa je stopnja v zadnjih desetih letih v nadaljnjem upadu. V tem se naša država bistveno ne razlikuje od drugih novih članic EU, z izjemo sredozemskih dveh ter Poljske in Slovaške. Glede na dejstvo, da absolutno število prebivalstva po letih upadanja v obdobju 1991–98 od 1999 stalno narašča za nekaj tisoč na leto, pa je očitno, da do tega procesa prihaja samo na račun višje stopnje priseljevanja oziroma migracijskega salda.

Tabela 3: Migracijska gibanja v Sloveniji, 1996–2005

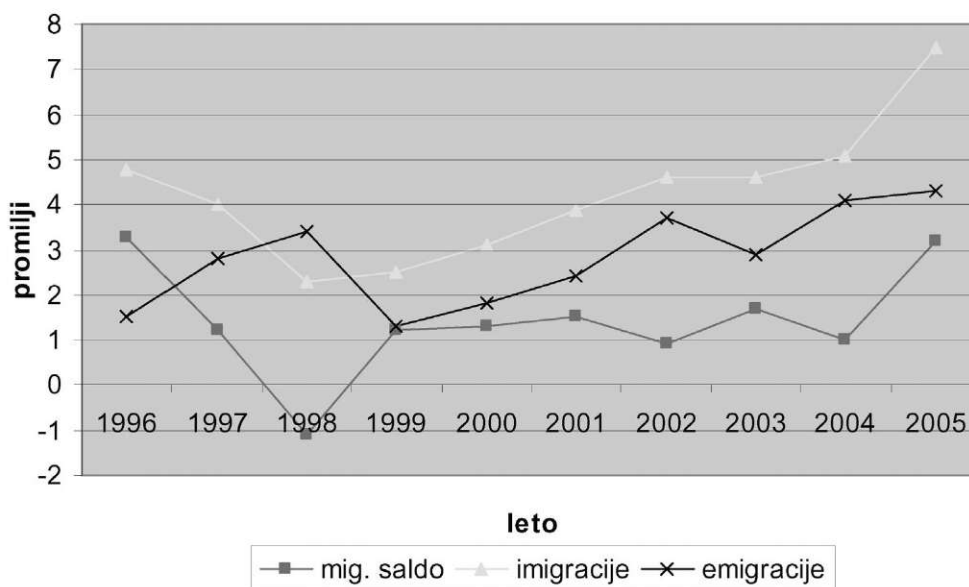
		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
saldo	št.	6.510	2.442	-2.105	2.335	2.615	2.992	1.865	3.414	1.902	6.436
	‰	3,3	1,2	-1,1	1,2	1,3	1,5	0,9	1,7	1,0	3,2
Imig.	št.	9.495	7.889	4.603	4.941	6.185	7.803	9.134	9.279	10.171	15.041
	‰	4,8	4,0	2,3	2,5	3,1	3,9	4,6	4,6	5,1	7,5
Emig.	št.	2.985	5.447	6.708	2.606	3.570	4.811	7.269	5.865	8.269	8.605
	‰	1,5	2,8	3,4	1,3	1,8	2,4	3,7	2,9	4,1	4,3

Vir: Dolenc in dr. 2000; Ilić in dr. 2006; *Recent Demographic Developments in Europe 2000, 2004, 2005*; *Demographic Yearbook 2000 in 2003*; *Statistični letopis 2006*.³⁸

³⁷ Če ni posebej navedeno drugače, temeljijo statistične podlage za to poglavje na istih virih, kot so navedeni pod tabelami v nadaljevanju.

³⁸ Viri so v celotni obliki navedeni v seznamu virov in literature na koncu prispevka.

Graf 1: Migracijska gibanja v Sloveniji, 1996–2005 (v ‰)



Vir: Dolenc in dr. 2000; Ilić in dr. 2006; *Recent Demographic Developments in Europe 2000, 2004, 2005*; *Demographic Yearbook 2000 in 2003*; *Statistični letopis 2006*.³⁹

Med najbolj množične imigrante letno vse od osamosvojitve sodijo tuji državljani z območja nekdanje Jugoslavije, zlasti iz BIH. Njim sledijo v različnem vrstnem redu, odvisno od leta, državljani s prostora nekdanje Srbije in Črne Gore, Hrvaške, Makedonije in Slovenije. Slednji so se približno do konca devetdesetih vračali iz držav naslednic nekdanje skupne domovine, od leta 2000 pa beležijo negativni migracijski saldo za nekaj sto državljanov letno. Zaradi tako velike prevlade imigracij iz bližnje regije je med tujimi državljani, živečimi v Sloveniji, največji delež tujcev v EU, ki izvirajo iz evropskih držav. Med imigranti od začetka zadnjega desetletja takoj za državljani iz nekdanje Jugoslavije sledijo ukrajinski državljani. Prav takšen je tudi položaj na področju tujih državljanov, živečih v Sloveniji. Na obeh področjih so za njimi predvsem ruski državljani. Struktura imigracij oziroma tujih državljanov, živečih v Sloveniji, se je po relativnih deležih v zadnjem desetletju minimalno spremenila, kar se tiče prisotnosti državljanov različnih evropskih držav. Med letoma 1996 in 2006 je tako delež državljanov iz nekdanje Jugoslavije upadel za 5,5 odstotka na račun drugih državljanov iz EU in naslednic SZ. V primeru drugih tujcev je bilo mogoče zabeležiti samo rahel dvig števila azijskih državljanov, večinoma iz Kitajske. Celotni delež tujih državljanov v Sloveniji je najvišji med novimi celinskimi članicami EU in je za pol večji od povprečja novih članic, še vedno pa to pomeni komaj slabo polovico povprečja celotne EU. Velika večina imigrantov je prišla v državo z namenom zaposlitve ali sezonskega dela, od tega je največ moškega prebi-

³⁹ Viri so v celotni obliki navedeni v seznamu virov in literature na koncu prispevka.

valstva. Poleg tega pa ostaja pomemben privlačnostni dejavnik imigracij v Slovenijo tudi združevanje družin (Povhe 2006; Zavratnik-Zimic 2003: 24).

Zaposlovanje tuje delovne sile v Sloveniji in možnosti zaposlovanja slovenskih državljanov v EU⁴⁰

Na področju zaposlovanja tujih državljanov je v zadnjem desetletju prišlo do dveh temeljnih zakonskih sprememb, ki sta ključno vplivali na številčnost in strukturo: leta 2001 je začel veljati novi Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, leta 2004 pa so bile z uredbo uvedene kvote za zaposlovanje tujih delavcev iz tretjih držav. Temeljna dokumenta, ki sicer opredeljujeta načela, cilje in temelje migracijske politike v Sloveniji ter ukrepe za njeno uresničevanje, sta Resolucija o imigracijski politiki iz leta 1999 ter Resolucija o migracijski politiki iz leta 2002.⁴¹ Strategija ekonomskih migracij pa je bila v času pisanja prispevka šele v fazi nastajanja.⁴² Poleg tega je z vstopom Slovenije v EU prišlo tudi do postopnega odpiranja trga dela za delavce iz držav članic.

Novi zakon o zaposlovanju in delu tujcev (v nadaljevanju: Zakon) je na bistveno drugačen način začel urejati omenjena področja kot zakon iz leta 1992, kar je imelo tudi neposreden vpliv na upad števila tujih državljanov na delu v Sloveniji v letu 2001. Najpomembnejša lastnost Zakona je reguliranje obsega tujcev na slovenskem trgu dela s tem, da za njih uvaja petodstotno kvoto aktivnega prebivalstva Slovenije. Poleg tega in večjih kazni za kršitelje prinaša Zakon diferenciacijo delovnih dovoljenj, tako da ločuje med novim zaposlovanjem tujcev, kjer so uveljavljeni strožji postopki za pridobitev delovnega dovoljenja, in urejanjem statusa tujcev, ki že dalj časa bivajo in delajo v Sloveniji in za katere so postopki izdaje delovnega dovoljenja ugodnejši. Tako se osebna delovna dovoljenja izdajajo ne glede na razmere na trgu dela. Leta 2001 je prišlo posledično do zmanjšanja obsega veljavnih dovoljenj zaradi strožjih določb Zakona in prenehanja veljavnosti osebnih dovoljenj za določen čas. Od leta 2002 je opazen ponoven porast obsega delovnih dovoljenj, vendar na bistveno drugačnih temeljih kot v predhodnem obdobju – v prevladujoči meri na račun osebnih delovnih dovoljenj. Šele z vstopom v EU pa je Vlada z Uredbo o določilu kvote delovnih dovoljenj tudi prvič določila kvote, s katerimi je regulirala obseg in vrsto novega zaposlovanja tujcev. Do omejitev za zaposlovanje delavcev iz tretjih držav je prišlo zaradi pričakovanja večjih zaposlitev delavcev iz novih držav članic EU, ki za zaposlitev v Sloveniji ne potrebujejo delovnih dovoljenj.

⁴⁰ Na tem mestu zaradi prostorske omejenosti prispevka ne bom posebej analiziral čezmejne mobilnosti iz ekonomskih razlogov.

⁴¹ *Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije (ReIPRS)*, <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=19940&dhdid=18363> (29.11.2007); *Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije (ReMPRS)*, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2002106&stevilka=5265> (29.11.2007).

⁴² *Strategija ekonomskih migracij. Predlog za javno razpravo 2007*, http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/strategija_migracije_razprava_161107.pdf (29.11.2007).

Tabela 4: Število veljavnih delovnih dovoljenj za tuje državljane v Sloveniji, 1997–2006

leto	Delovna dovoljenja		Oseb. del. dov.	Vsa dovoljenja	Delavci iz EU	Skupaj
1997		20.883	14.405	35.287		
1998		20.373	14.395	34.768		
1999		22.965	14.826	37.791		
2000		22.965	15.891	40.320		
2001	16.434	2.408	15.090	33.932		
2002	13.580	4.484	17.995	36.059		
2003	12.381	6.352	20.794	39.527		
2004	12.233	4.085	22.594	39.030	1.662	40.692
2005	12.360	4.825	25.782	42.967	5.635	48.602
2006 ⁴³	--	--	--	44.654	5.196	49.850
	Dovoljenje za zaposlitev	Dovoljenje za delo				

Viri: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Letno poročilo 2002, 2004, 2005 in 2006.

Čeprav je v letu vstopa v EU in leto pozneje prišlo do porasta zaposlovanja tujih delavcev iz novih članic EU, med katerimi jih je bila nad polovica iz Slovaške (3.046), pa je to število v naslednjem letu proti pričakovanjem stagniralo. Zaradi večjega zaposlovanja državljanov EU je rahlo upadel delež tujih delavcev iz nekdanje Jugoslavije, katerih skupni delež je leta 2005 še vedno znašal kar 88,1 odstotka. Od teh je velika večina prišla iz BIH (21.373), sledili so jim delavci iz Srbije in Črne gore, Hrvaške ter Makedonije. Slovaški delavci so se uvrstili na peto mesto, za njimi pa z več kot petkrat manjšim številom delavci iz Italije. Povprečna kvalifikacijska struktura zaposlenih tujcev še naprej ostaja nizka, z veliko prevlado delavcev do IV. stopnje izobrazbe. Zaposlujejo pa se predvsem na področju gradbeništva, gostinstva, kovinsko-predelovalne dejavnosti, v transportu, sezonsko pa še v kmetijstvu. Gre torej za gospodarske panoge, kjer je prisotno pomanjkanje domačih delavcev, medtem ko se omenjeni tujci zaposlujejo tudi v težjih delovnih pogojih in za slabša plačila.

Tabela 5: Izkoriščenost letnih kvot (za 31. 12.)

	Kvota	Izkoriščenost
2005	16.700	15.525 (93 %)
2006	18.500	17.760 (96 %)
2007	29.500	-- ⁴⁴

Viri: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Kvote.

Medtem ko izkoriščenost kvot v letih 2005 in 2006 ni bila popolna, pa je bila že maja 2007 skoraj v celoti (96-odstotno) izpolnjena. Zato je Vlada junija tega leta razširila kvoto iz osnovnih 18.500 za dodatnih 6.000 ter zaradi vnovične skoraj popol-

⁴³ Specifični podatki o strukturi delovnih dovoljenj niso bili dostopni.

⁴⁴ Podatek v času pisanja prispevka še ni bil dostopen.

ne izkoriščenosti kvote novembra še za 5.000 dovoljenj.⁴⁵ Odločitev je bila sprejeta po pritisku delodajalcev, saj v gradbeništvu, kmetijstvu in gostinstvu še vedno primanjkuje sezonske delovne sile. Med njimi pa zaradi razvitih migracijskih omrežij in relativno manjših kulturnih razlik še vedno prevladujejo delavci iz nekdanje skupne države (Škerl 2007).

Že predhodno je bilo omenjeno, da je večina starih držav članic ob širitvi EU leta 2004 uvedla prehodna obdobja, med katerimi je za delavce novih članic prost dostop do nacionalnih trgov dela starih članic onemogočen. Nekateri trgi dela držav članic še naprej ostajajo zaprti za prost dostop slovenskih iskalcev zaposlitev tudi po preteku prvega dvoletnega prehodnega obdobja. Tovrstno ureditev so do danes ohranile še: Avstrija, Belgija, Danska, Francija, Luksemburg in Nemčija. Medtem pa je Slovenija maja 2006 uveljavila prosto gibanje delavcev državljanov vseh držav EU in Evropskega gospodarskega prostora, torej tudi za državljane tistih držav, ki za slovenske delavce tega ukrepa še ne izvajajo.⁴⁶ Kot se je izkazalo po napovedih že pred sprejemom slednjih protekcionističnih ukrepov, so bili ti predvsem za primer Slovenije neupravičeni in pavšalno določeni. To velja še danes zaradi majhnega emigracijskega potenciala, povezanega zlasti z relativno dobrim ekonomskim razvojem in majhnim absolutnim deležem ljudi, ki so iz različnih razlogov pripravljeni emigrirati (Pirc 2003: 123, 128).

Druge pomembnejše vrste migracij v Sloveniji

Ob koncu pričujočega poglavja je treba na kratko omeniti tudi druge vrste mednarodnih migracij, ki potekajo na slovenskem ozemlju in so medsebojno tesno povezane: nedovoljene, azilne oziroma begunske migracije. Slovenija je namreč v začetku devetdesetih let podobno kot druge države na vzhodnem obrobju takratne EU postala pomembna prehodna migracijska država. Pri tem je igrala ključno vlogo njena že tradicionalno povezovalna lega med državami Balkana in srednjo oziroma zahodno Evropo. Pri omenjenih vrstah migracij so bili za porast pomembnosti Slovenije pogosto krivi spopadi na območju držav nekdanje Jugoslavije, ki so ljudi prisilili v beg. Tu je šlo na začetku prejšnjega desetletja za vojni na Hrvaškem in v BiH, na koncu prejšnjega desetletja pa na Kosovu.

Slovenija je vse od začetka devetdesetih let beležila po nekaj tisoč nedovoljenih prehodov svoje državne meje. Na tem področju se je uveljavila njena vloga tako tranzitne kot ciljne države migracij. Strm porast ob koncu desetletja pa je dosegel vrhunec leta 2000, ko je bilo registriranih nad 35.000 nedovoljenih prehodov meja. Porast tovrstnih migracij je bil v prvi vrsti odraz vedno strožjih migracijskih politik,

⁴⁵ *Dodatnih 6.000 delovnih dovoljenj za leto 2007* (2007). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, <http://www.mddsz.gov.si/si/splosno/novice/novica/article/1939/5501/?cHash=b3297065a6> (3. 10. 2007); *Vlada zvišala število delovnih dovoljenj za tujce* (2007). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, <http://www.mddsz.gov.si/si/splosno/novice/novica/article/1939/5624/?cHash=5069a8ce72> (29. 11. 2007).

⁴⁶ *Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – European Employment Services*, <http://www.ess.gov.si/slo//Eures/eures.htm> (20. 9. 2007).

ki določajo pogoje za vstop v EU. Po drugi strani pa sta bila vrhunec in poznejši padec okoli leta 2000 konkretno povezana z dejstvom, da iranski migranti, ki so bili vodilni med tranzitnimi migranti skozi Slovenijo, do leta 2001 niso potrebovali vstopnih viz za BIH, preko katere so nato potovali v Slovenijo in naprej v EU. Temu je v naslednjih dveh letih sledil močan upad, tako da se v zadnjih letih tovrstne številke gibljejo med okoli 5 in 6.000 letno. Glavnina nezakonitih prestopov državne meje poteka preko meje s Hrvaško, kar glede na njeno dolžino in relativno ugoden teren ne preseneča. Največ nezakonitih migrantov pa prihaja predvsem iz držav balkanskega polotoka – zlasti Srbije in Črne gore, Albanije, Turčije pa tudi iz nekaterih južnoazijskih območij (Bevc in Prevolnik-Rupel 2000: 170–1; Zavratnik-Zimic 2003: 20, 24–6, 29).⁴⁷

Gibanje številčnosti in nacionalne strukture prosilcev za azil pa je tesno odvisno od nezakonitih migracij. V ta okvir spadajo migracijski tokovi, ki jih ne ureja Zakon o tujcih, temveč Zakon o azilu in Zakon o začasnem zatočišču, oba sprejeta konec prejšnjega desetletja in pozneje tudi že dopolnjena. Prosilce za azil delimo na podlagi Zakona o azilu na tiste, ki pridobijo azil po Ženevski konvenciji o beguncih, in na tiste, ki pridobijo azil iz humanitarnih razlogov na podlagi Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Po ocenah Rdečega križa je bilo leta 1992 v Sloveniji okoli 70.000 beguncev s Hrvaške ter BIH. Velika večina se je v sledečih letih vrnila v izvorni državi, nekaj tisoč beguncev iz BIH s statusom začasne zaščite je ostalo v Sloveniji vse do prvih let tega desetletja. Med oboroženim konfliktom na Kosovu je leta 1999 okoli 2.500 pribežnikov od tod prav tako dobilo status začasne zaščite. Sicer pa je bilo poleg tega do konca devetdesetih let po nekaj deset prosilcev za azil letno, dokler ni prišlo do porasta s kulminiranjem v letu 2000, ko je za azil zaprosilo okoli 9.000 ljudi, največ iz Irana in Turčije. Zaradi že omenjenih okoliščin je leta 2001 prišlo do občutnega upada števila prosilcev, na okoli 1.400, pozneje pa se je to število ustalilo na okoli 500 do 1.000 letno. Izvorna območja prosilcev so podobna tistim v okviru nezakonitih migracij – predvsem nekatere države Balkanskega polotoka, Bližnjega vzhoda in južne Azije. Njihovo numerično razmerje pa je v veliki meri odvisno od družbenopolitičnih nestabilnosti oziroma konfliktov v izvornih državah. Delež ugodno rešenih prošelj za azil glede na pogoje Ženevske konvencije ali na podlagi dovoljenja za začasno bivanje iz humanitarnih razlogov je izredno majhen. Med letoma 1997 in 2002 je bil na primer komaj 0,3-odstoten (Bevc in Prevolnik-Rupel 2000: 170–1; Zavratnik-Zimic 2003: 24–8, 51; *Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2006–07* 2006: 79).⁴⁸

⁴⁷ Statistične informacije – Ministrstvo za notranje zadeve. Podatki o ilegalnih migracijah, kriminaliteti, boju proti korupciji in boju proti terorizmu, http://www.mnz.gov.si/si/splosno/vstopna_stran/aktualno/5_regionalna_ministrska_konferenca_o_nezakonitih_migracijah_organizirani_kriminaliteti_korupciji_in_terorizmu/statisticne_informacije/ (23. 10. 2007).

⁴⁸ Odziv MNZ na tretje poročilo ECRI o Sloveniji, <http://www.mnz.gov.si/si/splosno/novice/novica/browse/3/article/11981/5353/?cHash=06140575f4> (23. 10. 07).

SKLEPNE UGOTOVITVE

Z nadaljevanjem ugodnih ekonomskih trendov in predstavljenega razvoja migracij se bo Slovenija v prihodnosti še bolj utrdila kot imigracijsko privlačna država. Pri vzdrževanju te vloge Slovenije pa seveda ne gre samo za dejavnike, ki spodbujajo emigracije v izvornih državah, temveč je pri nas treba kot bolj aktualne poudariti naraščajoče potrebe po tuji delovni sili.

Slednje velja predvsem za t. i. deficitarne gospodarske panoge, kjer primanjkuje domače delovne sile. Razlogi za takšno stanje niso samo v pomanjkanju določenih izobrazbenih profilov, temveč zlasti v slabših ekonomskih pogojih in delovnem okolju tovrstnih delovnih mest, ki so v veliki meri fizično intenzivna. Te potrebe država na formalni ravni sedaj že regulira s pomočjo sproti določenih kvot. Kljub temu pa do sedaj še nima vzpostavljenih mehanizmov, ki bi eksplicitno spodbujali tudi zaposlovanje visoko kvalificirane delovne sile na področjih, kjer je prav tako opazno primanjkovanje strokovnjakov (na primer v zdravstvu). Čeprav ima Slovenija za tuje delavce z državljanstvom EU sedaj popolnoma prost dostop do trga dela, pa po dosedanjih kazalcih iz novih oziroma starih članic ni pričakovati znatnega porasta njihove zaposlitve. Sicer je še prezgodaj, da bi se lahko na podlagi že dostopnih podatkov napovedalo tudi kaj bolj specifičnega. Omenjeni porast ekonomsko-imigracijskega pomena Slovenije ter vrsta parcialnih ukrepov predvsem na področju upravljanja ekonomskih migracij v zadnjih letih pa vse bolj izrazito izkazuje potrebo po vzpostavitvi celostne migracijske politike v državi. Ta bi morala opredeliti vrsto dolgoročno usmerjenih ukrepov, ki bi končno vključili do sedaj prezrto področje integracijske politike, med prioritete pa bi uvrstili tudi načrtno privabljanje visoko izobražene tuje delovne sile, brez katere ne bo mogoče ohranjati takšne ekonomske rasti in mednarodne konkurenčnosti.

Po dosedanjih izkušnjah lahko sklepamo, da se delavci iz novih članic v veliki večini prej skušajo zaposliti v kateri od držav »stare« EU, kjer so zaslužki višji. Morda si z vstopom ekonomsko najšibkejših članic v EU, Bolgarije in Romunije, lahko obetamo nekaj več ekonomskih imigracij na njun račun. Poleg tega pa relativni delež tovrstnih imigrantov z območja nekdanje Jugoslavije v Sloveniji še vedno dosega zelo visoke vrednosti in upada počasi. Delno se je to v zadnjih letih dogajalo prav na račun tujih državljanov iz nekaterih vzhodnih in jugovzhodnih držav – kot so Ukrajina, Rusija in Romunija. Na tem mestu se tako očitno še odraža kontinuiteta preteklih migracijskih dinamik znotraj nekdanje skupne domovine v desetletjih pred prelomnim letom 1990, oziroma gre za nadaljevanje omenjenih trendov zaradi družbenokulturnih vezi in predvsem sedanjih nadaljujočih se ekonomskih razlik. Poleg strogo ekonomskega vidika se tudi iz demografskega jasno kaže, da bo v Sloveniji ob vedno manjšem deležu potencialne delovne sile oziroma staranju prebivalstva treba vzdrževati naraščajoče število priseljevanja tujih delavcev. Že od konca prejšnjega desetletja v državi namreč prihaja do minimalne rast prebivalstva samo še na račun pozitivnega migracijskega salda oziroma dovolj velikih priseljevanj.

Med novimi članicami EU je Sloveniji po migracijskih oziroma demografskih gibanjih ter ekonomskih kazalcih in glede na zgodovinskopolične izkušnje najbolj

podobna Češka, medtem ko jo je težje primerjati s katero med starejšimi državami članicami. Ob omenjenih novih članicah in tamkajšnjih obstoječih migracijskih gibanjih pa se pojavlja tudi vprašanje, ali lahko v njihovem primeru pride do takšnega porasta imigracij, posebno z občutnim povečanjem deleža neevropskih državljanov, kot se je to zgodilo v mediteranskih članicah EU po njihovem vstopu v to politično zvezo. Dilema izhaja iz navidezno podobnih okoliščin, ki so vladale od vstopa omenjenih držav, predvsem Španije in Grčije, v osemdesetih letih v EU: geografska lega na robu unije v neposredni bližini močnih izvornih centrov emigracij, vse bolj omejene možnosti imigriranja v centralne države EU, relativno podoben gospodarski položaj – torej dobra ekonomska rast, a še vedno podpovprečni dohodki – in politična stabilizacija, poleg tega pa še dejstvo, da so tudi mediteranske države postale pomembna imigracijska območja šele desetletje ali manj pred vstopom v EU. V praksi je bolj verjetno, da do tako hitrega porasta v novih članicah, vsaj kar se Slovenije tiče, ne bo prišlo. Na to vpliva njihova polpretekla zgodovina tesne povezanosti in neposredne geografske bližine z ekonomsko šibkejšimi emigracijskimi državami evropskega (jugo)vzhoda, ki danes ostajajo zunaj EU. Posledično so tako na tej relaciji dobro razvita in utečena migracijska omrežja. Nove članice so kljub temu še vedno tudi prehodna migracijska območja za državljane omenjenih evropskih in nekaterih južnoazijskih držav. Kljub temu pa je v Sloveniji in celotnem južnem delu novih članic – približno od Češke do Cipra – v prihodnje še pričakovati porast v smeri postopnega upadanja deleža evropskih migrantov in porasta drugih; primer za to je že sedaj Češka z velikim deležem vietnamskih državljanov. Seveda pa lahko nepredvidoma pride do ključnih ali večjih sprememb na področju prisilnih migracij v primeru konfliktnih situacij v bližnji regiji, vzdolž t. i. balkanske migracijske poti. Najmanj je znano, kako bo na nadaljnje smeri, vrste in množičnost migracijskih tokov v Slovenijo oziroma iz nje vplival vstop v schengenski prostor ob koncu leta 2007 oziroma v začetku 2008. Po eni strani bo to pomenilo še večjo intenzivnost nadzora nad nedovoljenimi prehodi državne meje s Hrvaške, saj bo ta hkrati postala tudi zunanja meja schengenskega območja, po drugi pa se bodo mobilnost in migracije znotraj tega prostora lahko lažje širile in intenzivirale.

Za Slovenijo so torej glede na dosedanje trende nekako na srednji rok obetajo postopne spremembe, ki vodijo k splošnemu absolutnemu večanju prisotnosti tujih državljanov in relativnemu zmanjševanju dosedanje velike prevlade priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije. Medtem ko bodo za veliko večino emigrantov iz evropskih držav vzdolž vzhodnih oziroma južnih meja EU v večji meri predstavljale ciljne države predvsem preostale nove članice, pa trendi kažejo na postopno povečanje pomembnosti Slovenije tudi na tem področju. Tovrstna relativno uniformna struktura mednarodnih migracijskih tokov kaže, da Slovenija v tem pogledu še vedno sodi v krog novih članic EU.

VIRI IN LITERATURA

- Adepoju, Aderanti (1991) South-North Migration: The African Experience. *International Migration* 29(2), 205–22.
- Atlas evropske zgodovine*, 3. izdaja (1999). Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Atlas svetovne zgodovine* (1989). Ljubljana: Cankarjeva založba in DZS.
- Bade, Klaus J. (2005) *Evropa v gibanju. Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: *cf.
- Bevc, Milena in Valentina Prevornik-Rupel (2000) Meddržavne selitve prebivalcev Slovenije ter obseg emigrantov in tujcev v Sloveniji – devetdeseta leta. *Dve Domovini – Two Homelands* (11–12), 147–74.
- Bosswick, Wolfgang (2003) Germany – Still a Reluctant Country of Immigration? V David Turton in Julia Gonzáles (ur.) *Immigration in Europe. Issues and Case Studies*, 127–48. Bilbao: University of Desto.
- Carrington, William J., Pedro J. F. de Lima (1996) »The Impact of the 1970s Repatriates from Africa on the Portuguese Labor Market«. V: *Industrial and Labor Relations Review* 49(2), 330–347, <http://search.global.epnet.com.pdf> (3.8.2004).
- Castles, Stephen in Mark J. Miller (1998) *International Population Movements in the Modern World*, 2. izdaja. London, Houndmills, Basingstoke in Hampshire: Macmillan Press.
- Census of Population and Housing 2005. Volume 1 – Population* (2007). Valletta, National Statistics Office, http://www.nso.gov.mt/statdoc/document_file.aspx?id=2048 (23. 8. 2007).
- Codagnone, Cristiano (1998) The New Migration in Russia in the 1990s. V Koser, Khalid in Helma Lutz (ur.) *The New Migration in Europe*, 39–59. Houndmills: MacMillan Press.
- Demografijos metraštis 2006. Demographic Yearbook* (2007). Vilnius: Statistics Lithuania, <http://www.stat.gov.lt/> (23. 8. 2007).
- Demographic Yearbook 2001*. Council of Europe, http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2001_Edition/ (21. 1. 2005).
- Demographic Yearbook 2003*. Council of Europe, http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2003_Edition/ (15. 1. 2005).
- Dodatnih 6000 delovnih dovoljenj za leto 2007* (2007). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, <http://www.mdds.gov.si/si/splosno/novice/novica/articla/1939/5501/?cHash=b3297065a6> (3. 10. 2007).
- Dolenc, Danilo, Milena Ilić, Darja Šter in Tina Žnidaršič (2002) Prebivalstvo Slovenije 2000. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/doc/pub/rr-776-2002.pdf> (3. 4. 2003).
- Doomernik, Jeroen (2003) Third Country Nationals and Labour Immigration in the Netherlands. V Turton, David in Julia Gonzáles (ur.) *Immigration in Europe. Issues and Case Studies*, 159–71. Bilbao: University of Desto.
- Dövényi, Zoltán in Gabriella Vukovich (1994) Hungary and International Migration. V Fassmann, Heinz in Rainer Münz (ur.) *European Migration in the Late*

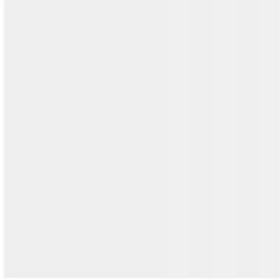
- Twentieth Century. Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implication*, 187–205. Aldershot: Edward Elgar.
- Enciklopedija Slovenije*, Zv. 7, Marin-Nor. (1993). Mladinska knjiga: Ljubljana.
- Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2005* (2005). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu.int/cache/ITY-OFFPUB/KS-CD-05-001-2/EN/KS-CD-005-001-2-EN.PDF> (12. 1. 2006).
- Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2006–07* (2006). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY-OFFPUB/KS-CD-06-001/EN/KS-CD-006-001-EN.PDF> (8. 10. 2007).
- Fassmann, Heinz in Rainer Münz (1994a) European East-West Migration, 1945–1992. *International Migration Review* 28(3), 520–38.
- Fassmann, Heinz in Rainer Münz (1994b) Patterns and Trends of International Migration in Western Europe. V Fassmann, Heinz in Rainer Münz (ur.) *European Migration in the Late Twentieth Century. Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implication*, 3–33. Aldershot: Edward Elgar.
- Fottrell, Stephen (2007) Ireland's New Multicultural Mix. *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/> (21. 5. 2007).
- Free Movement of Workers*. European Commission: Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, http://ec.europa.eu/employment_social/free_movement/enlargement_en.htm (16. 10. 2007).
- Garson, Jean-Pierre (2003): *Migration in Europe: Trends and Perspectives*, <http://contact.migrationpolicy.org/site/DocServer/GARSON.pdf?docID=981> (20. 8. 2007).
- Glossary on International Migration* (2004). Geneve: International Organization for Migration, <http://www.iom.int/DOCUMENTS/PUBLICATION/EN/Glossary.pdf> (30. 4. 2005).
- Harris, Joseph in Slimane Zeghidour (1999) Africa and its Diaspora Since 1935. V Mazrui, Ali A. in Christophe Wondji (ur.) *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition, 705–23. Berkeley, Oxford in Paris: The University of California Press, James Currey Publishers in Unesco Publishing.
- Hollifield, James F. (1992) *Immigrants, Markets and States. The Political Economy of Postwar Europe*. Cambridge, Massachusetts in London: Harvard University Press.
- Hrbek, Ivan (1999) North Africa and the Horn. V Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.) *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition, 127–160. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing.
- Ilić, Milena, Janja Povhe, Darja Šter, Tina Žnidaršič in Katja Kalin (2006) *Prebivalstvo Slovenije 2003*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/doc/pub/rr-824-06.pdf> (8. 11. 2006).
- Iliffe, John (1997) *Africans. The History of the Continent*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Juhász, Judit (2003) »Hungary: Transit Country Between East and West«. V Migration Policy Institute – Migration Information Source, <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=181> (28. 11. 2004).
- Korcelli, Piotr (1994) Emigration from Poland after 1945. V Fassmann, Heinz in Rainer Münz (ur.) *European Migration in the Late Twentieth Century. Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implication*, 171–85. Aldershot: Edward Elgar.
- Kuhar de Domizio, Avguštna (1998) Selitve. V *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS, 138–43.
- Kyi, Gregor (2005) »Population in Europe 2004. First Results«. V Statistics in focus. Population and Social Conditions 15/2005, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY-OFFPUB/KS-NK-05-015.pdf> (31. 7. 2006).
- Latvijas statistika. 4–20. Population of Latvia by citizenship at the beginning of the year, <http://data.csb.lv/temp/04-20a...xls> (23. 8. 2007).
- Leitner, Helga (1995) International Migration and the Politics of Admission and Exclusion in Postwar Europe. *Political Geography* 14(3), 259–78.
- Malačič, Janez (1994) Labor Migration From Former Yugoslavia. V Fassmann, Heinz in Rainer Münz (ur.) *European Migration in the Late Twentieth Century. Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implication*, 207–19. Aldershot: Edward Elgar.
- Medved, Felicita (2000) Politika migracij in azila v transgresiji Evropske unije. *Razprave in gradivo* (36/37), 207–26.
- Münz, Rainer (1996) A Continent of Migration: European Mass Migration in the Twentieth Century. *New Community* 22(2), 201–26.
- Münz, Rainer (2006) Europe: Population and Migration in 2005. V Migration Policy Institute – Migration Information Source, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=402> (2. 11. 2006).
- National Statistics Office – Malta. News Release (2004) 126, http://www.nso.gov.mt/statdoc/document_file.aspx?id=588 (23. 8. 2004).
- ‘Nearly 600,000’ New EU Migrants (2006). *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/> (23. 8. 2006).
- Odziv MNZ na tretje poročilo ECRI o Sloveniji, <http://www.mnz.gov.si/si/splosno/novice/novica/browse/3/article/11981/5353/?cHash=06140575f4> (23. 10. 07).
- Peixoto, João (2002) Strong market, weak state: the case of recent foreign immigration in Portugal. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(3), 483–497.
- Phuong, Catherine (2002) »Controlling Asylum Migration to the Enlarged EU: the Impact of EU Accession on Asylum and Immigration Policies in Central and Eastern Europe«. Paper for the presentation at the WIDER Conference on Poverty, International Migration and Asylum, Helsinki, 27–28 September 2002, <http://www.wider.unu.edu/conference/conference-2002-3/conference2002-3/conference%20papers/phong.pdf> (6. 11. 2002).
- Pirc, Janez (2003) *Učinek širjenja EU na migracijska gibanja v srednjeevropskih in balt-skih državah*, diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta in Oddelek za geografijo.
- Pirc, Janez (2005) The Main Characteristics of Modern Immigration from the African States toward the Area of the EU Members. *Azijske in afriške študije* IX(3), 79–100.

- Pirc, Janez (2006) Vpliv prisotnosti evropskih naseljencev na procesa dekolonizacije in emigracije na primeru afriških držav: Alžirija, Angola in Zimbabve. *Razprave in gradivo* 48/49, 244-281.
- Povhe, Janja (2007) Selitveno gibanje, Slovenija, 2006. Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/novica-prikazi.asp?id=1099> (22. 10. 2007).
- Prebivalstvo Slovenije po državljanstvu in starosti, skupaj, 31. december 2005*. Statistični urad Republike Slovenije – posredovani podatki.
- Recent Demographic Developments in Europe 2000* (2001). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Recent Demographic Developments in Europe 2004* (2005): CD-ROM. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Recent Demographic Developments in Europe 2005* (2006): CD-ROM. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije (ReIPRS)*. Uradni list RS 40/1999, <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=19940&dhid=18363> (29. 11. 2007).
- Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije (ReMPRS)*. Uradni list RS 106/1999, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2002106&stevilka=5265> (29. 11. 2007).
- Ruhs, Martin (2004) Ireland: A Crash Course in Immigration Policy. V *Migration Policy Institute – Migration Information Source*, <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=260> (28. 11. 2004).
- Salt, John (2006) Current Trends in International Migration in Europe. Consultant's Report to the Council of Europe. Council of Europe, http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/migration/documentation/Publications_and_reports/2006_Salt_report_en.pdf (19. 9. 2007).
- Scheuch, Manfred (2002) *Das größere Europa*. Wien: Verlag Christian Brandstätter.
- Selm, van, Joanne in Eleni Tsolakis (2004) The Enlargement of an »Area of Freedom, Security and Justice«: Managing Migration in a European Union of 25 Members. V *Migration Policy Institute Policy Brief 4*, http://www.migrationinformation.org/pubs/eu_enlargement.pdf (9. 4. 2005).
- Skeldon, Ronald (1997) *Migration and Development: A Global Perspective*. Longman: Harrow.
- Solsten, Eric ur. (1993) *Cyprus: a Country Study*. Federal Research Division, Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cytoc.html> (10. 10. 2007).
- Statistične informacije – Ministrstvo za notranje zadeve*. Podatki o ilegalnih migracijah, kriminaliteti, boju proti korupciji in boju proti terorizmu, http://www.mnz.gov.si/si/splosno/vstopna_stran/aktualno/5_regionalna_ministrska_konferenca_o_nezakonitih_migracijah_organizirani_kriminaliteti_korupciji_in_terorizmu/statisticne_informacije/ (23. 10. 2007).
- Statistični letopis 2006. 4. Prebivalstvo*. Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/2006/04-06/...xls> (23. 8. 2007).
- Strategija ekonomskih migracij. Predlog za javno razpravo 2007*, http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/stretegija_migracije_razprava_161107.pdf (29. 11. 2007).

- Škerl, Uroš (2007) Svetilnik 21. stoletja bodo morali zgraditi tujci. *Dnevnik – Objektiv*, <http://www.dnevnik.si/objektiv/255889> (4. 10. 2007).
- Šmitek, Zmago, Branko Hvastja, Pavle Pensa, Albin Babič in Milka Mirtič-Saje (1987) Afriško-slovenski odnosi. V *Enciklopedija Slovenije*, 1. zv., A–Ca, 12–16. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Tanner, Arno (2004) Finlandes Prosperity Brings New Migrants. V *Migration Policy Institute – Migration Information Source*, <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=267> (28. 11. 2004).
- Thiam, Iba Der, James Mulira in Christophe Wondji (1999) Africa and the Socialist Countries. V Mazrui, Ali A. in Christophe Wondji (ur.) *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition, 798–828. Berkeley, Oxford in Paris: The University of California Press, James Currey Publishers in Unesco Publishing.
- Thränhardt, Dietrich (1996) European Migration From East to West: Present Patterns and Future Directions. *New Community* 22(2), 227–42.
- Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration*, Annual Report. SOPEMI (2000). Paris: OECD.
- Trends in International Migration. Continuous Reporting System on Migration*, Annual Report (2001). Paris: OECD, <http://www.oecd.org/publications/e-book/8101131e.pdf> (19. 12. 2004).
- Vlada zvišala število delovnih dovoljenj za tujce (2007). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, <http://www.mddsz.gov.si/si/splosno/novice/novica/article/1939/5624/?cHash=5069a8ce72> (29. 11. 2007).
- Wallace, Claire (2002) Opening and Closing Borders: Migration and Mobility in East-Central Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(4), 603–25.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – European Employment Services, <http://www.ess.gov.si/slo/Eures/eures.htm> (20. 9. 2007).
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Kvota, <http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/Tujci/Kvote.htm> (20. 9. 2007).
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Letno poročilo 2002 (2003), <http://www.ess.gov.si/slo/Predstavitev/LetnaPorocila/lp02/vsebina/slo/main.htm> (20. 9. 2007).
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Letno poročilo 2004 (2005), <http://www.ess.gov.si/slo/Predstavitev/LetnaPorocila/lp04/Slovenija/index-slo.htm> (20. 9. 2007).
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Letno poročilo 2005 (2006), <http://www.ess.gov.si/slo/Predstavitev/LetnaPorocila/lp05/Slovenija/index-slo.htm> (20. 9. 2007).
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje – Letno poročilo 2006 (2007), <http://www.ess.gov.si/slo/Predstavitev/LetnaPorocila/lp06/Slovenija/index.htm> (20. 9. 2007).
- Zavratnik-Zimic, Simona (2004) Migration Trends in Selected Applicant Countries. Volume VI – Slovenia. The Perspective of a Country on the 'Schengen Periphery'. Vienna: International Organization for Migration.
- Zupančič, Jernej (1998) Izselenstvo. V *Geografski atlas Slovenije*, 172–3, Ljubljana: DZS.

PRILOGE



OPIS POTEKA RAZISKAVE PERCEPCIJE SLOVENSKE INTEGRACIJSKE POLITIKE

Mojca Medvešek, Mitja Hafner Fink

NAČRTOVANJE VZORCA ZA ANKETNO RAZISKAVO

Populacija, ki smo jo preučevali in na katero se nanašajo naše ugotovitve so *priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci*. V ta namen smo želeli oblikovati vzorec prebivalcev, ki bi vključeval priseljence vseh narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije in bi pokrival vse slovenske regije.

Ustava Republike Slovenije iz leta 1991 v 61. členu določa, da ima vsak pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, kar posledično pomeni, da ne obstaja nek »seznam« prebivalstva, priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije, glede na njihovo etnično pripadnost. Zato smo za vzorčni okvir, potreben za izvedbo verjetnostnega vzorčenja, določili *prebivalce Republike Slovenije, ki so po osamosvojitvi Slovenije oddali vlogo za pridobitev slovenskega državljanstva*. Uporabili smo bazo vlog za državljanstvo, ki jo hrani Ministrstvo za notranje zadeve. Pri tem smo upoštevali Zakon o varstvu osebnih podatkov (*Ur. l. RS, št. 59/99*), ki v tretjem odstavku 8. člena določa

/.../ Osebni podatki, ki so povezani z narodnim, rasnim in drugim poreklom, političnimi, verskimi in drugimi prepričanji, izobrazbo, zdravstvenim stanjem, razen nalezljivih bolezni, ter spolnim vedenjem, se smejo zbirati tudi od drugih oseb ali pridobivati in povezovati iz že obstoječih zbirk osebnih podatkov samo ob pisni privolitvi posameznika, na katerega se nanašajo, razen če uporabnik osebnih podatkov namerava uporabljati osebne podatke za statistične ali raziskovalne namene v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznikov, pri čemer mora biti določena zbirka in vrsta osebnih podatkov ter način zbiranja. /.../¹

VZORČENJE

Vzorčenje smo izvedli z metodo enostavnega slučajnega vzorčenja z dvema omejitvama: prva je bila starostna omejitev – v vzorec smo vključili prebivalce Slovenije, rojene med letoma 1933 in 1984; druga se je ravnala po letnici rojstva – če je bilo v enem spisu zajetih več polnoletnih oseb, smo izbrali tisto, ki je imela zadnja v letu rojstni dan. Načrtovani vzorec je bil velikosti 4.000 oseb.

¹ Avgusta leta 2004 je bil sprejet nov Zakon o varstvu osebnih podatkov (*Ur. l. RS, št. 86/2004*), ki pa v 17. členu ravno tako določa možnost obdelave podatkov za zgodovinske, statistične in znanstvenoraziskovalne namene.

IZDELAVA BAZE

Namen vzorčnega okvira je identifikacija elementov ciljne populacije. Identifikacija sama po sebi pa ni zadostna, dober vzorčni okvir mora elemente tudi locirati. Ne pomaga nam dosti, če so vsi elementi ciljne populacije pravilno identificirani, njihovi naslovi pa zaradi zastarelosti ne omogočajo stika. Tudi naš vzorčni okvir je bil zastarel. Velika večina prošenj za državljanstvo je stara deset in več let, zato je bilo ob kreiranju vzorca potrebno čiščenje baze podatkov, torej primerjava baze podatkov s Centralnim registrom Slovenije (CRP) zaradi preverjanja zastarelosti podatkov – naslovov.²

Preglednica 1: Pregled strukture načrtovanega vzorca

	Število	%
Načrtovani vzorec	4.000	100
Neustrezni elementi	906	22,6
Spisa ni bilo v arhivu	127	14,0
Oseba je odšla iz Republike Slovenije v tujino	100	11,0
Negativna odločba, sklep o ustavitvi postopka	138	15,2
Oseba je umrla	125	13,8
Oseba ne izpolnjuje kriterija starosti	416	45,9
Končni vzorec	3.094	77,4

Omenjeno je že bilo, da vzorčni načrt (enostavni slučajni vzorec) omogoča sklepanje o reprezentativnosti vzorca v odnosu na celotno populacijo, ki jo predstavlja (priseljenci in njihovi potomci). Takšen vzorec pa ne zagotavlja podlage za sklepanje o reprezentativnosti na ravni posameznih delov ali kategorij v populaciji, saj izbira enot v vzorec ni potekala na ravni teh kategorij oziroma delov populacije (npr. na ravni etničnih skupin). Nimamo torej podlage za verodostojno sklepanje o reprezentativnosti vzorca za npr. posamezne etnične skupine ali za regije. Lahko npr. sklepamo o tem, ali izobrazbena struktura vzorca ustrezno izraža strukturo celotne populacije, ne moremo pa sklepati o tem, ali izobrazbena struktura etničnih skupin v vzorcu kaže izobrazbeno strukturo etničnih skupin v opazovani populaciji. Takšna omejitev ni nujna le zaradi samega vzorčnega načrta, ampak še posebej tudi zaradi težav z vzorčnim seznamom (npr. spremembe naslovov) in zaradi nesoedovanja v anketi (zavračanje v celoti ali npr. zavračanje odgovora na vprašanje o etnični pripadnosti). Sklepanje o reprezentativnosti je še posebno vprašljivo pri

² Pri uporabi CRP kot kontrolnega mehanizma moramo upoštevati nekatere njegove pomanjkljivosti: a) Nekatere osebe iz različnih razlogov (stanovanjska pravica, maloobmejni promet, odlašanja z administrativno prijavo ...) dejansko živijo drugje, kot so prijavljene. b) Pri registraciji vitalnih in migracijskih dogodkov (rojstvo, smrt, ločitev, preselitev) administrativna zamuda prispeva k zastarelosti podatkov. c) Ker izdelava vzorca poteka prej kot sama raziskava, to še dodatno poveča zastarelost podatkov. d) Del oseb, ki so v registru navedene s stalnim prebivališčem v Sloveniji, dejansko živijo v tujini. e) Osebe, ki dlje časa ali primarno živijo v ustanovah (domovi za ostarele, zapori, vojašnice, bolnišnice ...), so t.i. nerezidenčna ali institucionalna populacija, to pa je približno en odstotek slovenskega prebivalstva. – Na žalost pa je obseg teh pomanjkljivosti razviden šele pri izvedbi anketne raziskave.

tistih skupinah, ki so relativno majhne in so torej v vzorcu zastopane z zelo nizkimi absolutnimi številkami (npr. 8 pripadnikov albanske narodnosti, 7 pripadnikov črnogorske narodnosti ali 6 pripadnikov makedonske narodnosti). Prav tako pa se je prav pri vprašanju o etnični pripadnosti treba zavedati dejstva, da gre za subjektivno opredeljevanje, ki je lahko močno odvisno tudi od okoliščin, v katerih se posamezniki izrekajo o svoji etnični pripadnosti.

VPRAŠALNIK

Oblikovali smo strukturiran vprašalnik, ki vključuje štiriindevetdeset vprašanj, razvrščenih v devet tematskih sklopov: *kakovost življenja, šola in jezik, mediji, religija, socioekonomski položaj, kultura, stiki, politična participacija, demografija*. Vprašalnik je sestavljen večinoma iz vprašanj zaprtega tipa, dodali pa smo tudi nekaj vprašanj odprtega tipa.

Pred izvedbo raziskave smo izpeljali pilotsko raziskavo, s katero smo želeli ovrednotiti vprašalnik ter oceniti odziv anketirancev oziroma njihovo pripravljenost na sodelovanje. Priredili smo javno predstavitev projekta, na katero smo povabili predstavnike registriranih društev novodobnih narodnih manjšin. Vsem udeležencem smo razdelili osnutke vprašalnika ter jih naprosili za sodelovanje. Od 45 razdeljenih vprašalnikov je bilo po pošti vrnjenih (brez dodatne spodbude) 15 vprašalnikov. Trinajst vprašalnikov je bilo izpolnjenih, en vprašalnik je bil neizpolnjen, vendar opremljen s pripombami, en vprašalnik pa je bil vrnjen neizpolnjen. Realizacija pilotske raziskave je bila 28,8-odstotna. S pomočjo pilotske raziskave smo dosegli dvoje: ocenili smo pričakovano realizacijo raziskave, ki naj bi bila približno tridesetodstotna, hkrati pa smo iz izpolnjenih vprašalnikov in pripomb anketirancev razbrali nekatere potencialne nejasnosti ter jih popravili ali izpopolnili posamezna vprašanja.

ANKETIRANJE

Samoanketiranje – anketiranje po pošti

Na podlagi stroškovne in časovne analize smo se odločili za izvedbo samoanketiranja – anketiranja po pošti. Načrtovani vzorec ni ožje teritorialno zamejen, kar pomeni, da so vanj vključeni posamezniki s stalnim prebivališčem z območja celotne Republike Slovenije. Realizacija drugačnega načina anketiranja (na primer osebni

³ Zavrnitev sodelovanja: zavrnitev sodelovanja zaradi zdravstvenih razlogov 7 (12,7 odstotka), pomanjkanje časa 2 (3,6 odstotka), pretežak vprašalnik 2 (3,6 odstotka), zavrnitev sodelovanja, ker ni zagotovljena anonimnost oziroma so vprašanja preveč osebna 38 (69,1 odstotka), zavrnitev sodelovanja, ker je anketiranec Slovenec/ka in po njegovem/njenem mnenju ne spada v vzorec 5 (9 odstotkov), zavrnitev sodelovanja, ker ne razume jezika 1 (1,8 odstotka).

intervju) na tako opredeljenem vzorcu z razpoložljivimi finančnimi sredstvi ni bila izvedljiva.

Predvidevali smo tudi, da bodo anketiranci, glede na vsebino raziskave, raje sodelovali pri raziskavi tipa anketiranje po pošti, kot na primer pri osebni anketi ali anketiranju po telefonu. Ustvariti in zagotoviti pa je bilo treba primerno »vzdušje zaupanja«, saj smo pričakovali precej skeptičizma in vprašanj anketiranih o anonimnosti, varstvu osebnih podatkov, naročnikih raziskave ter uporabi pridobljenih podatkov.

Neodgovori

Nizka stopnja realizacije vzorca je ena od pomanjkljivosti anketiranja po pošti, zato smo uporabili ustrezne strategije za zmanjševanje neodgovorov. Najprej smo vsem anketirancem poslali uvodno pismo, v katerem smo razložili namen in cilje raziskave, poudarili njen pomen (navedli smo širše družbene koristi, ki nastajajo s tem, ko anketiranec sodeluje v raziskavi), navedli izvajalce, izrecno pa smo zagotovili tudi strokovnost raziskave, anonimnost in zaupnost podatkov, s čimer smo želeli odpraviti morebitne pomisleke ter zadržke v zvezi z nadaljnjo uporabo podatkov. Ker pri tovrstnem samoanketiranju ni osebnega stika – anketarja, ki bi pomagal razrešiti nejasnosti pri posameznih vprašanjih, smo anketirancem omogočili brezplačno telefonsko številko, na kateri so lahko vsak dan dobili potrebne informacije v zvezi z raziskavo in s samim izpolnjevanjem vprašalnika. Čez teden dni smo anketirancem poslali vprašalnik z dopisom. V raziskavah po pošti se postopek nadaljnjega navezovanja stikov nanaša na pošiljanje dodatnih dopisov, ki večajo in spodbujajo odziv potencialnih anketirancev. Tako smo anketirancem, ki se niso odzvali na poslan vprašalnik, po določenem času (dva tedna) poslali pismo – opomnik. Vsem, ki se niso odzvali tudi po dveh dopisih, smo poslali še en opomnik, tokrat s ponovno priloženim vprašalnikom.

Po štirih stikih z anketiranci smo raziskavo končali. Vrnjenih smo dobili 1.163 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar je 37,5-odstotna realizacija vzorca.

Preglednica 2: Realizacija vzorca

	Število	%
Vzorec	3.094	100
Neodgovori	1.931	62,4
duševno prizadet	1	0,05
nepismen	1	0,05
odpotoval	1	0,05
oseba ne živi na tem naslovu	126	6,5
zavrnitev sodelovanja ³	55	2,8
preostali neodgovori	1.747	90,5
Vrnjeni vprašalniki	1.163	37,5

V raziskavah po pošti je natančna ocena vzrokov za neodgovore precej težavna. Nekateri anketiranci so sporočili, da zavračajo sodelovanje in so navedli tudi razlog, v posameznih primerih so sosedje ali sorodniki obvestili, da je oseba, vključena v vzorec, bolna, odsotna itd., nekateri vprašalniki so se vrnili, ker naslovnik ne obstaja ali pa pošiljke ni bilo mogoče dostaviti. Kljub temu pa smo pri veliki večini neodgovorov vedeli le to, da je bil vprašalnik odposlan, ne pa tudi vrnjen.

Razlogi in obseg zavračanja sodelovanja se razlikujejo od ankete do ankete, na splošno so odvisni od vsebine raziskave, dolžine vprašalnika ter od spretnosti oziroma prizadevanj raziskovalcev pri izbiri strategij za zmanjševanje neodgovorov. Neodgovori so pri anketnem raziskovanju resen in naraščajoč problem, saj so posamezniki vse manj pripravljeni sodelovati v raziskavah. Temeljna težava z neodgovori je v nevarnosti, da se stališča anketirancev, ki so pri anketi sodelovali, razlikujejo od tistih, ki niso sodelovali. V takih primerih lahko sklepanje, ki temelji zgolj na odgovorih sodelujočih anketirancev, daje pristranske ocene populacijskih parametrov.

Nekateri posamezniki so nam poslali prazen vprašalnik s komentarjem:

Spoštovani – zakaj slepariste narod da je tajno davanje podatkov ko nam pošaljete vprašalnik na naš naslov in še oštevilčen. Ne izjavljam nič ker od leta 1963 ko sam prišla v Slovenijo – nobeden mi ni nič pomagal a uzimali so vsi vsak dan več. V zdravlju sam bila izkoriščena z službo teško – zdaj v bolezni se nobeden ne spomni name razen zdravnikov na onkološkem.

Lep pozdrav.

Spoštovani! Pred kratkim sem dobila vaš vprašalnik. Vprašalnik sem dobro pregledala in prebrala, po mojem mnenju so mi preveč osebna. Prav tako se mi ta vprašalnik ne zdi anonimen, zato na ta vprašanja raje ne bi odgovarjala. Prosim za razumevanje! Lep pozdrav.

Spoštovani, Nekaj časa sem razmišljala, velikokrat prebrala vprašalnik, celo začela reševati, nato pa ugotovila, da žal ne morem sodelovati. S spoštovanjem ...

Odločila sem se, da ankete ne bom izpolnila, ker ne morem biti popolno objektivna. Nisem seznanjena z vso problematiko narodnostnih vprašanj. Lahko povem le to: živim v Sloveniji 30 let. Počutim se tu doma. Od meje živim 2 km in vzdržujem stike z prijatelji in sorodniki (mamo, bratje) na Hrvaški. Vse povsod ima dobrih, poštenih, pa tudi primitivnih ljudi. Sama nisem nikoli doživela zaničevanja. V mojem kraju je nekaj mešanih zakonov (Hrvati-Slovenci). Ta kraj je majhen in se obiskujemo kakor s Slovenci tako tudi s Hrvati. V službi nisem imela nobenih težav. V večjih mestih (Ljubljana, Maribor itd.) je problematika sigurno večja. Zato imamo »pametne politike«, razne inštitucije, ki se s tem ukvarjajo. Moje mnenje ne bi dosti zaleglo. Strinjam pa se, da se morajo ljudje prilagajati in spoštovati zakone države v kateri bivajo oziroma živijo. Zelo lepo bi bilo, če bi tudi negovali svojo kulturo, svoje običaje in navade. Spoštujem vse poštene ljudi, ne glede na vero, govorico, barvo kože. Uživam ko slišim pesem 'Na Golici' ali 'Ne dirajte mi ravnico'. Rada imam vse lepo. Lepo vas pozdravljam in želim veliko uspehov pri vašem raziskovanju!

Spoštovani! Rojen sem leta 1948, ko se je narodnost vpisovala po kraju rojstva ne glede na narodnost staršev. Moja starša in njih predniki so vsi Slovenci, več generacij. Zato mislim, da nima smisla odgovarjati na vaš vprašalnik.

Spoštovani! V zvezi v vašim vprašalnikom vam sporočam, da nisem pripravljena odgovoriti, ker smatram, da so vprašanja enostranska, provokativna in poglobljajo nestrpnost. Lep pozdrav in hvala za razumevanje!

Ne spoštovani gospodje iz omenjenega inštituta!!

Ker mi že drugi pošiljate vprašalnik sem dolžan da vam odgovorim. Prašujem se kje ste dobili moje osebne podatke, kako ste preverili, kdo sem, kdo so moji starši, moji stari starši in še kolena in kolena nazaj, ki so vsi Slovenci, rojeni v Sloveniji in ne pripadamo nobeni drugi skupnosti. Prašujem se kaj nam je treba ta inštitut, kaj so potrebni docenti, doktorji, magistri na »ič« zakaj zapravljanje davko plačevalskega denarja, po mojem mnenju za neumnost, zakaj se ta denar ne nameni za revne slovenske družine in pomoč delavcem ki garajo za majhne o.d. očitno ste do položaja prišlo zelo ugodno, nikoli delali in vedno razmetavali denar kar je razvidno iz tega projekta. Zamislite se, saj ste visoko izobraženi, po mojem z zelo nizkim inteligentnim kvocientom. Postavite se v kožo majhnega človeka delavca, ki gara za preživetje, poštenega človeka, ki je ostal brez službe, mlade družine, ki nimajo bogatih staršev in razmišljajte življenjsko, omogočite ljudem delo in zaslužek za golo preživetje, ne na kosila hodit in ostalo hodit v gostilne in zapravljat denar ki ga niste zaslužili! Hvala.

Spoštovani!

Prejela sem Vaš Vprašalnik, ki pa bi ga žal zelo težko izpolnila, zato Vam ga vračam.

Rojena sem bila leta 1955 v Celju, kjer živim še danes. Mama je Slovenka, oče pa je Hrvat. Ne vem zakaj sem bila vpisana ob rojstvu po njeniu, v njegovem rojstnem kraju. Kakšne so bile navade leta 1955 žal ne vem, morala pa sem zaprositi za državljanstvo, tako kot negdo, ki se je v Slovenijo preselil morda šele teden dni pred osamosvojitvijo.

Ob pogledu Vašega Vprašalnika sem ugotovila, da vprašanja zame niso primerna, saj se že od rojstva smatram za Slovenko in se še danes jezim na našo državo, da so me postavili v isti koš z ostalimi zaprositelji za državljanstvo.

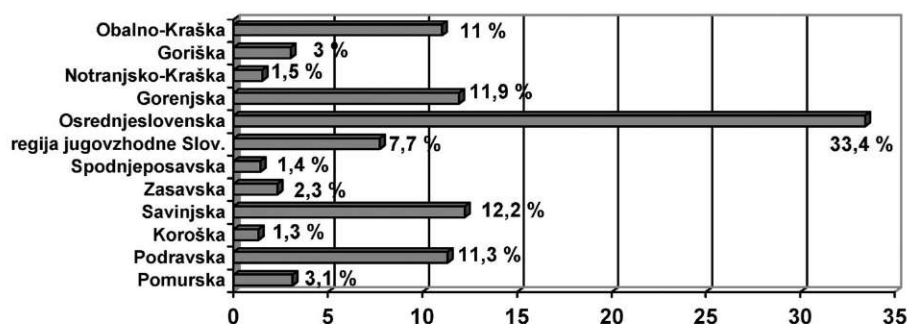
Z vsemi pogoji življenja in z vsem kar imam sem zadovoljen. Poročen sem imam dva otroke živimo v lastni hiši imamo vsi slovensko državljanstvo. Zadovoljen sem z krajem v katerem živim imam prijatelje doma in v službi. Rojen sem v Bosni in Hercegovini nimam želje da bi šel nazaj živeti v rojstne kraje. Narodnostni me ne motijo. Z politiko se ne ukvarjam. Zaupam državnim oblastem zato smo ih volili na volitvah. Kar se tiče vere in cerkve mor biti ločena od državnega aparata ne sme se mešati v državno politiko in ekonomijo. Sami odločite kakšen povzetek boste iz tega vzeli.

Spoštovani! Odločila sem se da na vprašalnik ne bom odgovarjala. Že več kot trideset let živim v Sloveniji. Tukaj imam družino, mož je Slovenec, otroka govorita samo slovenski jezik, kakor tudi jaz. Sem rojena na Hrvaškem vendar posebnih stikov nimam – če odštejem 1-2 krat letni obisk sorodnikov.

Moja družina je tukaj – tukaj je sedaj moj dom in se odlično počutim. Stike imam samo s slovenskim življenjem. Stike z kakšnim klubom nimam in jih tudi ne iščem.

Kot smo že omenili, je bilo v raziskavi 1.931 neodgovorov, za 1.839 posameznikov⁴ med njimi imamo tri podatke: republiko rojstva, letnico rojstva in kraj bivanja, glede na katere jih lahko primerjamo s posamezniki, ki so v raziskavi sodelovali. Ugotavljamo, da se je med »neodgovori« 73,7 odstotka posameznikov v Slovenijo priselilo, 23,8 odstotka posameznikov se je v Sloveniji rodilo, za 2,4 odstotka posameznikov nimamo podatka. Starostna struktura posameznikov znotraj »neodgovorov« je: 19,6 odstotka je mlajših od 30 let, 47,9 odstotka spada v srednjo generacijo (od 31 do 50 let), 31,2 odstotka je iz starejše generacije, za 1,4 odstotka posameznikov nimamo podatka. Tudi glede tretjega podatka, to je kraja bivanja, primerjava prostorske (geografske) razporeditve posameznikov, ki so v raziskavi sodelovali, in posameznikov, ki v raziskavi niso sodelovali, med njimi ne pokaže večjih razlik.

Graf 1: Porazdelitev anketirancev po statističnih regijah⁵ glede na kraj bivanja (PSIP 2003)



Anketiranci, priseljenci z območij nekdanje Jugoslavije, so koncentrirani predvsem v Osrednjeslovenski statistični regiji (35,5 odstotka anketiranih), po več kot deset odstotkov pa jih je še v štirih regijah: Savinjski, Gorenjski, Podravski in Obalno-Kraški regiji.

⁴ Razlika med dejanskimi neodgovori in vzorčnimi elementi, za katere imamo demografske podatke, je nastala zaradi neenotnih vlog za pridobitev državljanstva med posameznimi občinami ter zaradi neenotnih vlog za takrat mladoletne otroke.

⁵ Pojem statistična regija se je začel uporabljati po uvedbi reforme lokalne samouprave v Sloveniji leta 1995. Do tedaj je Statistični urad RS objavljale podatke po občinah, zaradi razdrobitve občin pa se je povečala potreba po objavljanju podatkov na regionalni ravni. Od leta 2000 potekajo meje statističnih regij po občinskih mejah.

PROSTORSKA RAZPOREDITEV ANKETIRANCEV



PROSTORSKA RAZPOREDITEV NEODGOVOROV

N = 1839



DEMOGRAFSKA STRUKTURA VZORCA

Etnična struktura

Po etnični pripadnosti smo poizvedovali z vprašanjem odprtega tipa, saj nas je zanimala subjektivna opredelitev anketiranih, ki je nismo želeli omejevati z vnaprej danimi odgovori oziroma opredelitvami. Posameznikova samoopredelitev je del njegove identitete, ki vključuje raznovrstna stališča, občutke, percepcije o etničnosti in je dinamičen družben konstrukt. Kaj vse vsebuje posamezna samoopredelitev, je znano samo posamezniku, ki jo je izbral.

Preglednica 3: Odgovori anketirancev na vprašanje *Kateri etnični skupnosti čutite, da pripadate?* (PSIP 2003)

	Število	%
slovenska	288	24,8
hrvaška	138	11,9
srbska	122	10,5
bošnjaška	49	4,2
albanska	8	0,7
muslimanska	40	3,4
makedonska	6	0,5
črnogorska	7	0,6
slovenska in drugo (dvojna etnična opredelitev)	52	4,5
religiozna opredelitev	59	5,1
etnično neopredeljen	66	5,7
brez odgovora, neznano	310	26,7
drugi*	15	1,3
jugoslovanska	3	0,3
Skupaj	1.163	100

* Drugi: Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5).

Pri nadaljnji obdelavi podatkov smo morali nekatere samoopredelitve anketiranih zaradi majhnega števila združiti in oblikovati nove kategorije, če smo želeli zagotoviti smiselno oziroma statistično relevantnost rezultatov analize.

Oblikovali smo kategorijo *Bošnjaki, Muslimani* (7,7 odstotka), v katero smo združili anketirance, ki so se opredelili kot Bošnjaki, in anketirance, ki so se opredelili kot Muslimani v etničnem smislu.⁶

⁶ Beseda musliman izhaja iz arabske besede *muslim*, kar pomeni »pripadnik islama«. Beseda Musliman se je v nekdanji Jugoslaviji po letu 1971 (tudi v popisih prebivalstva leta 1971, 1981 in 1991) uporabljala za oznako verske (musliman) in etnične pripadnosti (Musliman). – Leta 1993 so se bošnjaški intelektualci na kongresu v Sarajevu odločili za ponovno uporabo in oživitev izraza Bošnjak, to je sprejel tudi parlament Bosne in Hercegovine (leta 1994), tako je v ustavi zapisana nacionalna pripadnost Bošnjak.

V kategorijo *etnično neopredeljeni* (11 odstotkov) smo združili anketirance, ki so se opredelili kot etnično neopredeljeni, anketirance, ki so se regionalno opredelili,⁷ anketirance, ki so se religiozno opredelili, in anketirance, ki so se opredelili kot Jugoslovani.

Nekateri anketiranci so svojo opredelitev tudi komentirali:

Nobeni. Pripadam generaciji, ki se je rodila in rasla v času »bratstva in enotnosti«, kar mi predvsem pomeni, kakšen je človek in ne katere narodne skupnosti je.

Nobeni! V Bosni smo tujci, prav tako se do nas obnašajo prebivalci Slovenije! Težko je, če se počutiš odvečnega!

Nobeni, ker se povsod počutim kot tujec.

Kot za veliko večino, tudi Slovencev, samo ne upajo si jasno povedat – Jugoslavija.

V popisnih statistikah od popisa leta 1971 odgovor na vprašanje o narodni pripadnosti ni obvezen. Možnost neopredelitve omogoča ustava. Eden od mogočih razlogov za neopredeljevanje (pa tudi za neizrekanje) je »določanje« etnične pripadnosti otroka, ki izhaja iz etnično mešanega zakona. O otrokovi pripadnosti odločajo starši in za mnoge odločitev ni lahka. Zato so se nekateri zatekali k nevtralnim rešitvam, na primer k izrekanju za Jugoslovana v obdobju nekdanje Jugoslavije, ali uveljavitvi pravice do neizrekanja o narodni pripadnosti (Šircelj 2003: 126).

V okviru kategorije *drugi* pa smo združili anketirance, ki so se opredelili z dvojno etnično pripadnostjo (slovensko in drugo), Italijane, Madžare Turke, Evropejce, Črnogorce, Makedonce in Albance. Pripadnike črnogorske, makedonske in albanске skupnosti smo morali združiti v kategoriji »drugi«, saj zaradi majhnega števila njihova ločena statistična obdelava ne bi bila relevantna.⁸

Nekaj besed bi morali zapisati še o dveh najobsežnejših kategorijah v raziskavi, to so anketiranci, združeni v kategoriji *brez odgovora, neznano* ter anketiranci, opredeljeni kot *Slovinci*.

Kategorija *brez odgovora, neznano* je v raziskavi najobsežnejša kategorija (26,7 odstotka). Velik delež anketirancev, ki se v anketi ni želel etnično opredeliti, kaže na to, da se jim vprašanje zdi preveč osebno.

Nekateri anketiranci so svoje neizrekanje o etničnosti tudi komentirali:

Osebna stvar.

Ni pomembno.

Ne vem.

⁷ V anketi so se anketiranci, ki so se regionalno opredelili, opredelili večinoma kot Istrani/ke, pa tudi kot Dalmatinci/ke in Bosanci/ke.

⁸ Glede na popisne podatke naj bi bilo leta 2002 med prebivalci Slovenije 0,31 odstotka (6.186) Albancev, 0,14 odstotka (2.667) Črnogorcev in 0,2 odstotka (3.972) Makedoncev.

Ne morem reči.

Nisem premišljevala nikoli o tem.

V tisto v kateri sem rojen.

Ne vem! Oče je pol Slovenec po Črnogorec, mati pa je pol Hrvatica pol muslimanka. Jaz sem rojena v Sloveniji in tu živim že celo življenje. Pa mi vi povejte kaj sem!!!?

Moji etnični/narodni skupnosti.

Odgovor »ne želim odgovoriti« v popisni statistiki dopušča Zakon o popisu.⁹ Popisni podatki kažejo naraščanje deležev neznanih odgovorov v rubrikah veroizpoved, jezik in narodna pripadnost v popisih od leta 1948 do 2002. V prvih popisih so bili ti deleži zelo majhni, nato pa vedno večji. Med letoma 1971 in 1981 se je njihovo število podvojilo, med letoma 1981 in 1991 poosmerilo in med letoma 1991 in 2002 početverilo. Tako je skupina »ne želim odgovoriti in neznan odgovor« leta 2002 postala druga najštevilčnejša skupina v razvrstitvi narodna pripadnost. Predstavljala je 9 odstotkov prebivalstva Slovenije. Večanje deležev neznanih odgovorov si lahko delno razlagamo s povečevanjem mobilnosti prebivalstva (čedalje več ljudi je ob popisu odsotnih), varovanjem osebnih podatkov, pojemajočo zavzetostjo za sodelovanje itd. (Šircelj 2003: 61, 119). V primerjavi s popisnimi podatki je delež neznanih odgovorov glede etnične pripadnosti v raziskavi PSIP še mnogo večji.

Največjo skupino etnično opredeljenih anketirancev v našem vzorcu predstavljajo *Slovinci*. V to skupino so vključeni anketiranci, ki so po »etničnem izvoru« Slovinci in so se v Slovenijo priselili (vrnili) s prostora nekdanje Jugoslavije.¹⁰ Povedali so:

Rodila sem se v Sisku, moji starši so Slovinci, jaz sem Slovenka. Vprašanje državljanstva je bila administrativna stvar /.../

/.../ samo administrativno sem morala zaprositi za državljanstvo.

⁹ Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji za leto 2001 (*Ur. l. RS*, št. 66/2000, 26/2001, 22/2002).

¹⁰ Med drugo svetovno vojno je prišlo tudi v Slovenijo do prisilnega priseljevanja v različna delovna taborišča po Evropi, delno tudi na območja nekdanje Jugoslavije, predvsem v Srbijo (Dolenc 2003: 36). Za obdobje ob koncu druge svetovne vojne pa sta bila značilna preseljevanje in politično izseljevanje. Takrat se je veliko Slovencev odselilo na območja nekdanje Jugoslavije. V povojnem obdobju je bila Slovenija vir strokovnjakov, ki so bili premeščeni v druge republike. Po medrepubliškem dogovoru so iz Slovenije v druge republike premeščali tudi visoke državne uradnike. Leta 1948 je v drugih republikah Jugoslavije prebivalo 65.288 Slovencev (Dolenc 2003: 38). Pripadniki slovenske narodnosti so se začeli bolj intenzivno vračati v obdobju med letom 1961 in 1981. V osemdesetih letih je v drugih republikah živelo že približno 41.000 Slovencev (Dolenc 2003: 48–9). Tudi v obdobju 1991–2001 je zaznati vračanje slovenskega prebivalstva (prve generacije »zdomcev« in »izseljencev«) in njihovih družinskih članov (druga generacija) (Dolenc 2003: 59). V raziskavi PSIP del Slovencev povratnikov na anketo ni želel odgovoriti, saj so menili, da ne sodijo v vzorec, so pa nas poklicali in svoje razloge za nesodelovanje v anketi sporočili po telefonu.

Del skupine pa so anketiranci, ki so se na neki točki svojega življenja začeli opredeljevati kot Slovenci.

Mislim, da je čas, da rečem slovenski, ker sem večji del življenja zapravila v Sloveniji.

Sedaj pripadam slovenski etnični skupnosti.

Slovenski – glede na leta preživeta v Sloveniji, izobrazbo, ki sem jo pridobila tukaj, delo, ki ga opravljam se počutim čisto slovensko.

Slovenski – od rojstva do 1948 rasla v Ljubljani – na Hrvaškem le od 1948–1958 od takrat v Sloveniji.

Preglednica 4: Etnična struktura vzorca, prilagojena za raziskavo

	Število	%
Slovenci	288	24,8
Hrvati	138	11,9
Srbi	122	10,5
Bošnjaki, Muslimani	89	7,7
Drugi*	88	7,6
Etnično neopredeljeni**	128	11
Brez odgovora neznani	310	26,7
Skupaj	1.163	100

* Drugi: dvojna etnična opredelitev – slovenska in drugo (52), Italijani (4), Madžari (4), Turki (2), Evropejci (5), Črnogorci (7), Makedonci (6), Albanci (8)

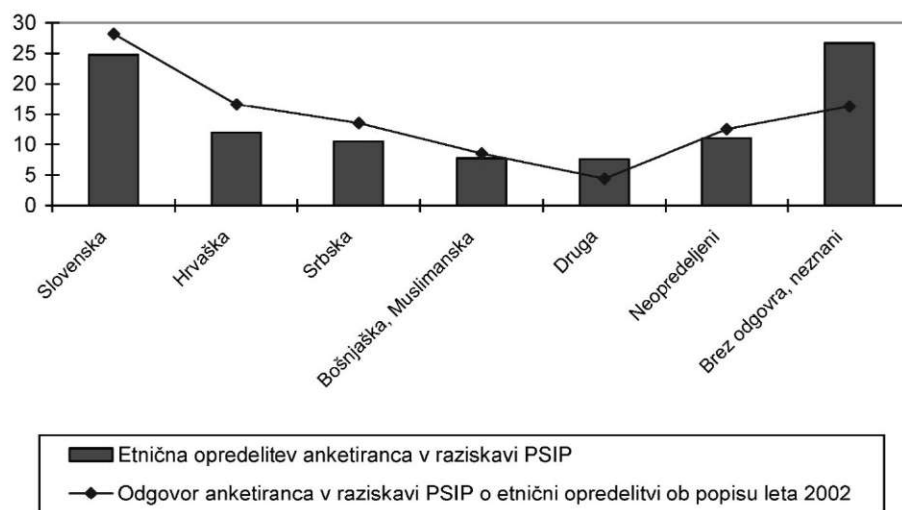
** Neopredeljeni: neopredeljeni (58), regionalno opredeljeni (8), religiozno opredeljeni (59), Jugoslovani (3)

Ob koncu vprašalnika smo anketirance povprašali *Ali nam lahko poveste, za katero etnično/narodno pripadnost ste se opredelili v popisu leta 2002?*

Na podlagi izidov primerjave med vprašanjema je mogoče predvidevati, da je med anketiranci pri raziskavi obstajala določena zadržanost do vprašalnika ali pa vsaj do etničnega opredeljevanja. Anketiranci so pri etničnem opredeljevanju v okviru raziskave dali precej več neznanih odgovorov. Raje kot da bi se etnično opredelili za namen raziskave, so nam zaupali, kako so se opredelili pri popisu leta 2002.

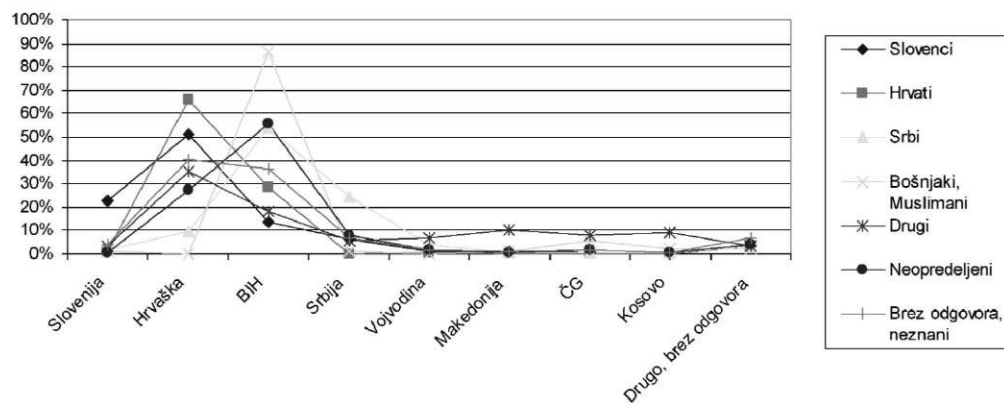
Med odgovori o etničnem opredeljevanju je opaziti največ neskladja pri anketirancih, ki so se opredelili kot Hrvati, najmanj pa med anketiranci, ki so se opredelili kot Bošnjaki in Muslimani.

Graf 2: Primerjava med etničnim opredeljevanjem anketirancev v raziskavi in popisu leta 2002

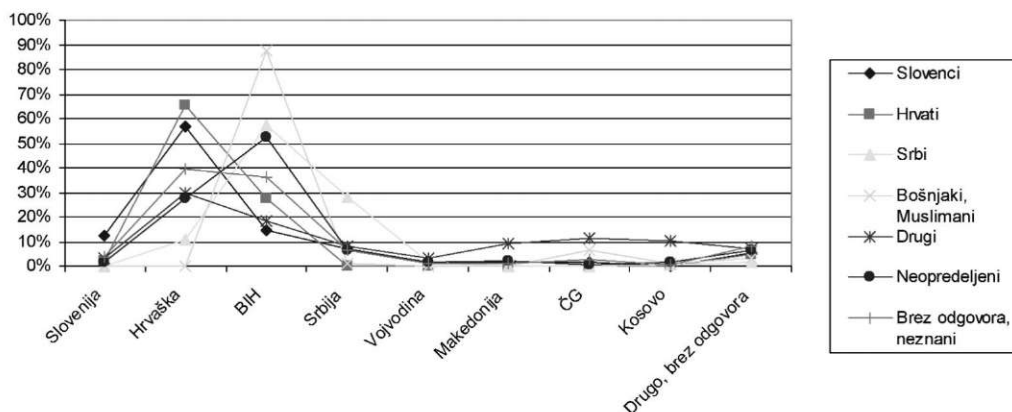


Povprašali smo jih po kraju rojstva njihovih staršev: *Ali nam lahko poveste kje (državo ali republiko nekdanje Jugoslavije) sta bila rojena vaša starša?*

Graf 3: Kraj rojstva mame anketiranca glede na njegovo etnično pripadnost
(N = 1.163)



Graf 4: Kraj rojstva očeta anketiranca glede na njegovo etnično pripadnost
(N = 1.163)



Za del anketirancev, ki se je opredelil kot Slovenci, lahko ugotovimo, da se je njihova mati oziroma oče rodil v Sloveniji. Predvidevamo, da so to povratniki, ki so se vrnili v Slovenijo. Manjšemu deležu Slovencev se je mati (približno 13 odstotkov) ali oče (približno 15 odstotkov) rodil/a v Bosni in Hercegovini. Največjemu deležu Slovencev pa se je mati (51 odstotkov) oziroma oče (57 odstotkov) rodil/a na Hrvaškem.

Sklepanje o »etničnem izvoru« anketiranca na podlagi kraja rojstva staršev je sporno početje in to tudi ni naš namen.¹¹ Obstaja pa velika verjetnost, da so anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci in katerih starši so se rodili zunaj Slovenije, prevzeli etnično pripadnost, ki je drugačna od etničnosti njihovih staršev.

Starši anketirancev, ki so se opredelili kot Hrvati, so se v večjem deležu rodili na Hrvaškem in v nekoliko manjšem deležu v Bosni in Hercegovini. Starši anketirancev, ki so se opredelili kot Srbi, so se v največjem deležu rodili v Bosni in Hercegovini, precej manjši delež se jih je rodil v Srbiji, nekaj pa tudi na Hrvaškem. Starši anketirancev, ki so se opredelili kot Bošnjaki ali Muslimani, so se povečini rodili v Bosni in Hercegovini, manjši delež pa tudi v Črni gori.

Starši anketirancev, ki se etnično niso opredelili, so se večinoma rodili v Bosni in Hercegovini, v nekoliko manjšem deležu pa tudi na Hrvaškem. Medtem ko za

¹¹ Etničnost obravnavamo v smislu Eriksenove opredelitve, ki pravi, da je etničnost aspekt družbenega odnosa in ne lastnost med posamezniki oziroma skupinami, ki se obravnavajo kulturno distinktivno od posameznikov, članov drugih skupin, s katerimi pa imajo minimalno ali redno interakcijo (Eriksen 1993). – Etnično identiteto so dolgo časa preučevali kot nekaj zasebnega, nespremenljivega, nekaj, kar je »znotraj« posameznika. Etnične študije pa so pokazale odnos med družbenimi procesi in identiteto posameznikov. Identiteta ni več pojmovana kot nekaj prirojenega, zasebnega in fiksnega, temveč predvsem kot simbolni odraz družbenih procesov. Številnim sodobnim razpravam in pristopom preučevanja etnične identitete je skupno predvsem to, da večinoma vsi priznavajo večdimenzionalnost in dinamičnost koncepta ter pomembnost vpliva družbenega konteksta kot osrednjega dejavnika za razumevanje etnične identitete. – Etnična identiteta je tudi *dinamičen* koncept; njeno oblikovanje je razvojni proces, ki vključuje spremembe v identifikaciji, stališčih, vrednotah in vedenju posameznika v stiku z drugimi etničnimi skupnostmi. Etnična identiteta se lahko spremeni v življenju posameznika npr. zaradi sprememb v družbenem kontekstu, družinskih interakcij, geografskih lokacij itd. (Yeh, Hwang 2000).

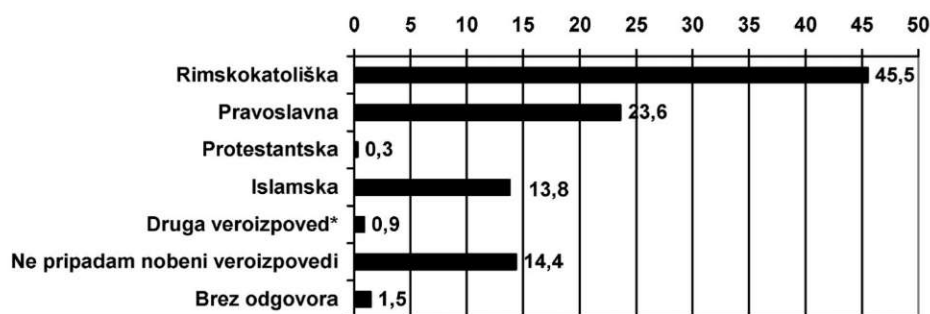
starše anketirancev, združenih v kategoriji *brez odgovora, neznani*, velja, da so se skoraj v enakem deležu rodili na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini.

Še največjo raznolikost glede krajev rojstva staršev je opaziti pri anketirancih, združenih v kategoriji drugi. Med njimi je največji delež anketirancev katerih starši so rojeni na Hrvaškem, sledijo anketiranci katerih starši so rojeni v Bosni in Hercegovini, nekoliko manj pa je anketirancev katerih starši so rojeni v Srbiji, Makedoniji, Črni gori, na Kosovu.

Veroizpoved

Anketiranci so imeli pri izjavljanju svoje veroizpovedi veliko manj pomislekov kot pri izjavljanju etnične pripadnosti. Samo 1,5 odstotka anketiranih na vprašanje ni odgovorilo oziroma so njihovi odgovori neznani. Nasprotno pa pri popisu 2002 precejšen delež ljudi ni želel opredeliti svoje veroizpovedi (15,7 odstotka), pri 7,1 odstotka ljudi pa je veroizpoved neznana (Šircelj 2003: 61–62).

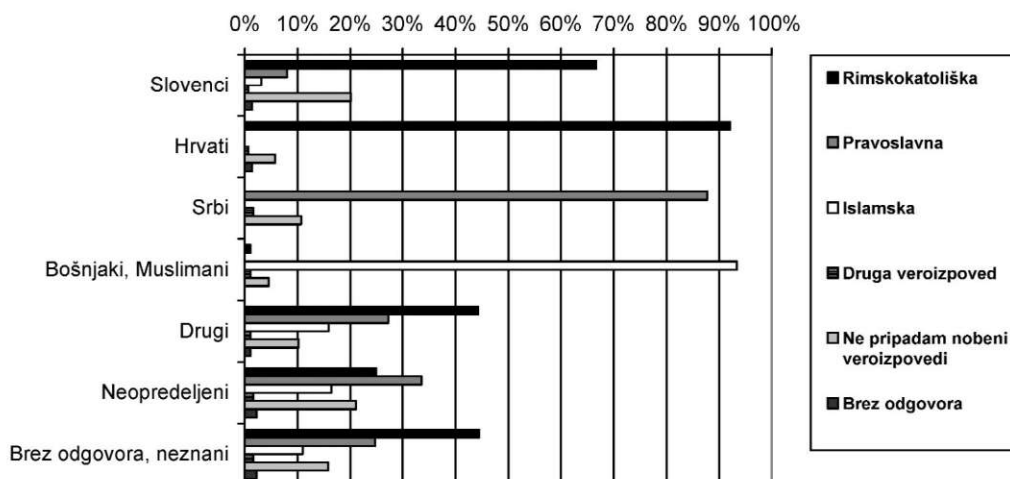
Graf 5: Struktura anketiranih glede na veroizpoved (N = 1.163)



* Druga veroizpoved: grškokatoliška

V nadaljevanju bomo pripadnike protestantske verske skupnosti zaradi majhnega števila (3 anketiranci) združili s kategorijo druga veroizpoved.

Graf 6: Struktura anketiranih glede na etnično pripadnost in veroizpoved
(N = 1.163)



V raziskavi so se pripadniki rimskokatoliške verske skupnosti etnično opredelili predvsem kot Slovenci (36,3 odstotka) in Hrvati (24 odstotkov), velik delež se ni želel etnično opredeliti (26,1 odstotka), 6 odstotkov je bilo etnično neopredeljenih, preostali (7,4 odstotka) pa so združeni v kategoriji drugi. Samo en Bošnjak oziroma Musliman se je opredelil kot predstavnik rimskokatoliške vere.

Pripadniki pravoslavne verske skupnosti so se v 39,1 odstotka opredelili kot Srbi, 28,1 odstotka anketirancev ima neznano etnično opredelitev, 15,7 odstotka je etnično neopredeljenih, približno 8 odstotkov je združenih v kategoriji drugi, ravno tako 8 odstotkov pa se je opredelilo za Slovence.

Še najbolj etnično homogeni so pripadniki islamske verske skupnosti, 51,6 odstotka se je opredelilo za Bošnjake ali Muslimane, 21,1 odstotka ima neznano etnično pripadnost, 13 odstotkov je neopredeljenih in 9 odstotkov je združenih v kategoriji drugi. Med anketiranci, ki so se opredelili za islamsko vero, je 5,6 odstotka Slovencev.

Med anketiranci, ki ne pripadajo nobeni veri, je največji delež Slovencev, in sicer 34,5 odstotka, 29,2 odstotka ima neznano etnično opredelitev, 16 odstotkov je združenih v kategoriji drugi, pripadnikov drugih etničnih skupnosti, Hrvatov, Srbov, Bošnjakov in Muslimanov pa je skupaj približno 15 odstotkov.

Iz popisnih podatkov je mogoče razbrati, da se je v obdobju 1991–2002 število tistih, ki so se opredelili za neko veroizpoved, zmanjšalo za 15 odstotkov. Najbolj se je zmanjšalo število pripadnikov katoliške veroizpovedi, in to za 17 odstotkov, število pravoslavnih je ostalo skoraj nespremenjeno, medtem ko se je število pripadnikov islamske verske skupnosti povečalo za 62 odstotkov (Šircelj 2003: 75).

Preglednica 5: Veroizpoved anketiranih glede na starostno strukturo (N = 1.162)

	Starostna struktura			Skupaj
	Do 30 let	Od 31 do 50 let	Nad 51 let	
Rimskokatoliška	11,9	45,8	42,2	100
Pravoslavna	24,1	42,3	33,6	100
Islamska	28,6	52,2	19,3	100
Druga veroizpoved*	21,4	28,6	50	100
Ne pripadam nobeni	20,2	38,7	41,1	100
Brez odgovora	11,8	52,9	35,3	100
Skupaj	18,4	44,8	36,8	100

*Druga veroizpoved: protestantska in grškokatoliška

Običajno pripadnost neki veroizpovedi s starostjo narašča. Obravnavani vzorec priseljencev in njihovih potomcev od tega odstopa, saj se starostna struktura pripadnikov neki verski skupnosti sklada z njihovo »krivuljo« priseljevanja oziroma starostno strukturo. Priseljenske skupnosti imajo navadno mlajšo starostno strukturo od preostalega prebivalstva v deželi sprejemnici. To je opaziti pri večini verskih skupnostih, izjema so pripadniki drugih veroizpovedi ter anketiranci, ki ne pripadajo nobeni verski skupnosti.

Tako je pri pripadnikih rimskokatoliške verske skupnosti delež starejše generacije nekoliko manjši od deleža srednje generacije, še nekoliko večja razlika je opazna pri pripadnikih pravoslavne verske skupnosti, pri pripadniki islamske verske skupnosti pa je delež starejše generacije manjši od deleža srednje in tudi mlajše generacije.

Preglednica 6: Veroizpoved anketiranih glede na izobrazbeno strukturo (N = 1.139)

Veroizpoved	Izobrazbena struktura					Skupaj
	Osnovna šola	Strokovna šola	Srednja šola	Višja šola	Fakulteta in več	
Rimskokatoliška	26,1	27,4	32,6	6	7,9	100
Pravoslavna	22,0	25,4	38,1	6,7	7,8	100
Islamska	32,5	30,6	30,6	2,5	3,8	100
Druga veroizpoved	35,7	28,6	28,6	-	7,1	100
Ne pripadam nobeni	15,2	16,5	34,1	11,6	22,6	100
Brez odgovora	13,3	33,3	40	6,7	6,7	100
Skupaj	24,4	25,9	33,9	6,4	9,4	100

Anketiranci, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, imajo najvišjo izobrazbeno strukturo. Sledijo jim pripadniki rimskokatoliške in pravoslavne veroizpovedi. Pripadniki islamske veroizpovedi pa imajo v našem vzorcu najnižjo izobrazbeno strukturo.

Kot primerjavo lahko povemo, da podatki popisov 1991 in 2002 kažejo: višja je izobrazba posameznika, manjša je verjetnost, da se bo opredelil za neko veroizpoved. Pogostost opredelitve za neko veroizpoved je namreč največja med tistimi z nepopolno osnovnošolsko izobrazbo, nato pa z izobrazbo pada (Šircelj 2003).

Preglednica 7: Veroizpoved anketiranih glede na spolno strukturo (N = 1.163)

Veroizpoved	Spolna struktura		
	Moški	Ženske	Skupaj
Rimskokatoliška	46,7	53,3	100
Pravoslavna	47,1	52,9	100
Islamska	60,9	39,1	100
Druga veroizpoved	57,1	42,9	100
Ne pripadam nobeni	53,6	46,4	100
Brez odgovora	23,5	76,5	100
Skupaj	49,5	50,5	100

Med pripadniki rimskokatoliške in pravoslavne skupnosti je delež žensk nekoliko večji od deleža moških. Med pripadniki islamske skupnosti je delež žensk precej manjši, manjši pa je tudi med anketiranci, ki so se opredelili za druge veroizpovedi, ter med anketiranci, ki ne pripadajo nobeni veri.

Veliko več žensk kot moških pa na vprašanje o veroizpovedi ni odgovorilo.

Popisni podatki glede veroizpovedi kažejo nekoliko drugačno sliko: ženske se pogosteje opredelijo za neko veroizpoved, moški pa pogosteje za ateiste. Pa tudi manjkajoči odgovori so pogostejši med moškimi kot med ženskami (Šircelj 2003: 78).

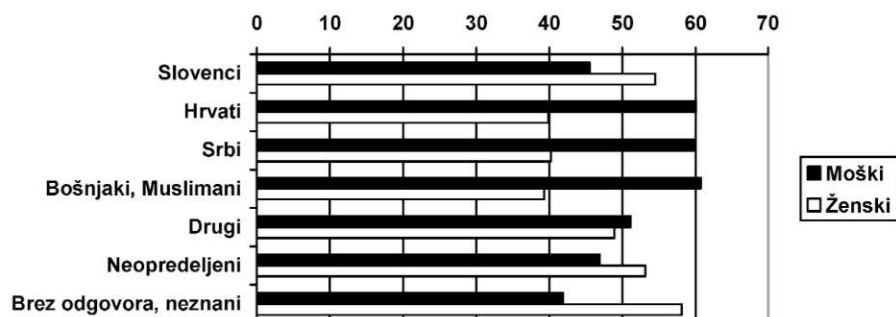
Spolna struktura

V priseljenjskih skupnostih navadno prevladujejo moški. V raziskavi so v nekoliko večjem deležu sodelovale ženske.

Preglednica 8: Spolna struktura vzorca

	Število	%
Moški	576	49,5
Ženske	587	50,5
Skupaj	1.163	100

Če pogledamo spolno strukturo posameznih etničnih skupnosti, se pokaže, da je v vzorcu raziskave delež moških med Hrvati, Srbi, Bošnjaki in Muslimani precej večji kot delež žensk.

Graf 7: Spolna struktura posameznih etničnih skupnosti v vzorcu (N = 1.163)

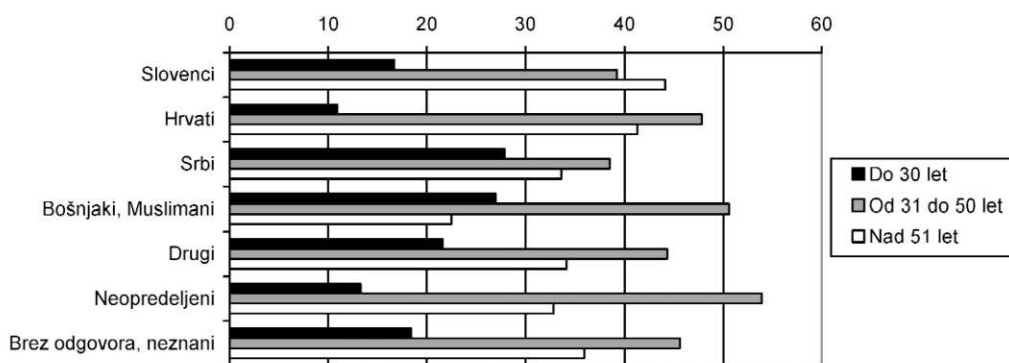
Popisni podatki izkazujejo, da je v Sloveniji v začetnem obdobju priseljevanja prevladal delež moških, še posebej je to veljalo za posamezne etnične skupnosti, na primer Albance. Na številčno prevlado moških nad ženskami med priseljenim prebivalstvom pa vpliva tudi bližina območij, s katerih se naseljujejo. Marsikateri priseljenec (moški), ki živi in dela v Sloveniji, ima svojo družino v državah, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije, in se zato vanjo pogosto vrača. Postopno so se v Sloveniji razlike med spoloma zmanjševale, selitve postajajo spolno manj selektivne, prihaja do združevanja družin, pa tudi umrljivost moških je višja. Še vedno pa popisni podatki leta 2002 med priseljenci iz nekdanje Jugoslavije (narodnostno opredeljenimi, narodnostno neopredeljenimi, tistimi, ki se niso želeli opredeliti in neznanimi) kažejo nekoliko večji delež moških (56 odstotkov) kot žensk (44 odstotkov) (Šircelj 2003).

Starostna struktura

Preglednica 9: Starostna struktura anketirancev

	Število	%
Do 30 let	214	18,4
Od 31 do 40 let	182	15,6
Od 41 do 50 let	338	29,1
Od 51 do 60 let	231	19,9
Nad 60 let	197	16,9
Brez odgovora	1	0,1
Skupaj	1.163	100

Starostna struktura priseljencev je običajno mlada, precej mlajša od starostne strukture prebivalstva države sprejemnice.

Graf 8: Starostna struktura anketirancev glede na etnično pripadnost (N = 1.162)

Sig. < 0,000

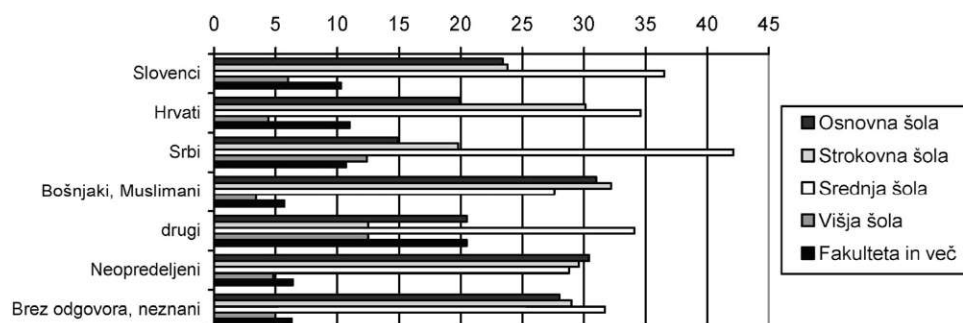
Med anketiranci, ki so sodelovali pri raziskavi, imajo Srbi, Bošnjaki in Muslimani najmlajšo starostno strukturo, medtem ko imajo Hrvati in še posebej Slovenci starostno strukturo z visokim deležem starejše populacije.¹²

Izobrazbena struktura

Preglednica 10: Izobrazbena struktura anketirancev

	Število	%
Nedokončana osnovna šola	59	5,1
Dokončana osnovna šola	219	18,8
Dokončana strokovna šola	295	25,4
Dokončana srednja šola	386	33,2
Dokončana višja šola	73	6,3
Dokončana visoka šola, fakulteta, akademija	94	8,1
Magisterij, doktorat	13	1,1
Brez odgovora	24	2,1
Skupaj	1.139	100

¹² Popisni podatki kažejo, da imajo tudi Albanci mlajšo starostno strukturo v primerjavi s preostalimi. Njihovo število je v našem vzorcu premajhno, da bi jih lahko obravnavali posebej, zato so združeni v kategoriji drugi.

Graf 9: Izobrazbena struktura anketirancev (N = 1.162)

Sig. < 0,000

Med anketiranci, ki so sodelovali pri raziskavi, imajo najvišjo izobrazbeno strukturo »drugi« ter Srbi, najnižjo izobrazbeno strukturo pa Bošnjaki in Muslimani.

Popisni podatki do leta 2002¹³ kažejo, da je bil delež oseb z višjo in visoko izobrazbo najvišji med Črnogorci, Makedonci (več kot 10 odstotkov), sledili so Srbi z 9 odstotki. Deleži višje in visoko izobraženih Črnogorcev, Makedoncev in Srbov so ostali skoraj nespremenjeni vsaj od leta 1971, medtem ko so deleži višje in visoko izobraženih med drugimi skupnostmi naraščali. S tem pa se razlike v izobrazbi med posameznimi etničnimi skupnostmi zmanjšujejo (Šircelj 2003).

Predstavljeni podatki ne potrjujejo razširjenega prepričanja o bistveno slabši izobrazbeni strukturi priseljencev in njihovih potomcev v primerjavi z izobrazbeno strukturo Slovencev.

Ekonomska aktivnost

Med etnično pripadnostjo in ekonomsko aktivnostjo anketirancev se v našem vzorcu ni pokazala statistično značilna povezava.

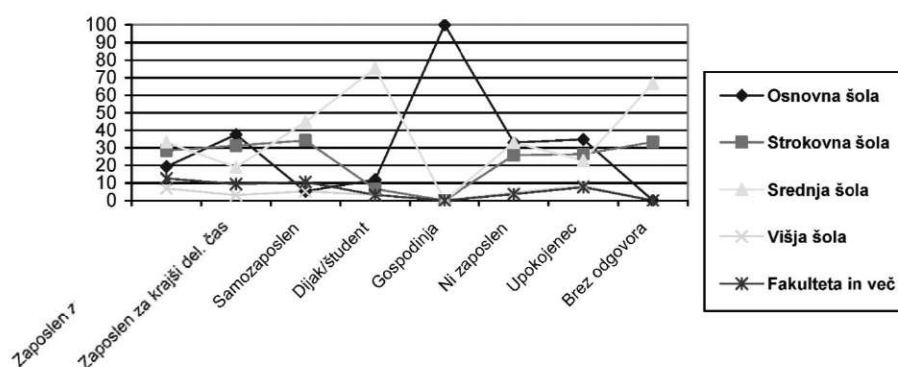
Preglednica 11: Ekonomska aktivnost anketiranih (N = 1.163)

	Število	%
Zaposlen/a polni delovni čas	581	50
Zaposlen/a krajši delovni čas	32	2,8
Samozaposlen	38	3,3
Študent/dijak	93	8
Gospodinja	9	0,8
Nisem zaposlen	115	9,9
Upokojenec/ka	283	24,3
Brez odgovora	12	1
Skupaj	1.163	100

¹³ V popisnih analizah o izobrazbi prebivalstva so običajno zajeti prebivalci, starejši od 15 let, v raziskavi PSIP 2003 pa so zajeti prebivalci, starejši od 18 let.

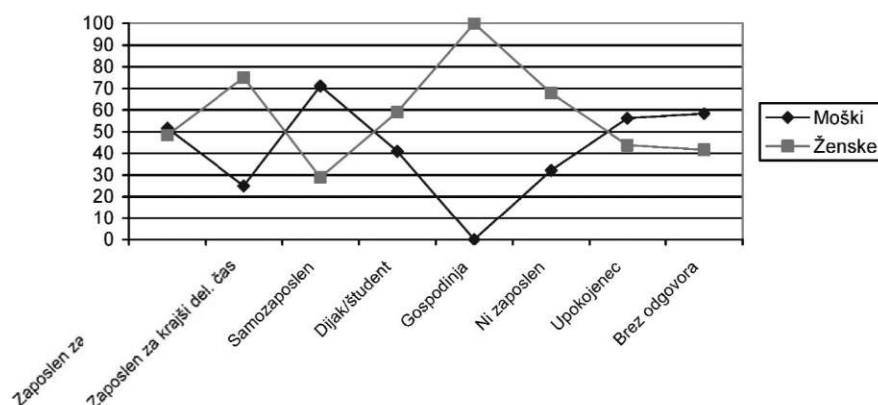
Večina anketirancev je ekonomsko aktivna in zaposlena poln delovni čas. Samozaposlenih je malo in jih najdemo v nekmetijskih dejavnostih.¹⁴ Tudi delež upokoјencev je med priseljenci v primerjavi z večinsko populacijo nekoliko manjši, kar je povezano z njihovo starostno strukturo, ki je ravno tako mlajša.

Graf 10: Ekonomska aktivnost glede na izobrazbeno strukturo anketirancev
(N = 1.163)



Povezava med ekonomsko aktivnostjo in izobrazbo anketiranih ne kaže posebnosti.

Graf 11: Ekonomska aktivnost glede na spolno strukturo anketirancev (N = 1.163)
Sig < 0,000



Podatki pokažejo statistično značilno povezavo med ekonomsko aktivnostjo in spolom anketiranca. Med tistimi, ki so zaposleni poln delovni čas, ni razlik med spoloma. Razlike se pojavijo med tistimi, ki so zaposleni krajši delovni čas. Pokaže

¹⁴ Glede na popisne podatke je bilo leta 1981 kmetovalcev med Hrvati 2 odstotka, med pripadniki drugih narodov nekdanje Jugoslavije pa manj kot en odstotek. Delež kmetovalcev med priseljenci se je v popisu leta 2002 še zmanjšal (kot posledica splošnih trendov urbanizacije, industrializacije in deagrarizacije), tako je med Hrvati 0,2 odstotka, med Albanci pa 0,1 odstotka kmetovalcev. Popisni podatki (2002) kažejo, da med drugimi samozaposlenimi v nekmetijskih dejavnostih prevladujejo predvsem Albanci (Šircelj 2003).

se, da je veliko več žensk kot moških zaposlenih krajši delovni čas. Razloga za takšno razliko bi lahko bila predvsem dva, ali gre za zavestno odločitev žensk za delo s krajšim delovnim časom, kar jim na drugi strani omogoča več časa za otroke in družino, ali pa gre za obliko spolne diskriminacije in se ženske težje zaposlijo. Anketiranke smo še povprašali, ali so zadovoljne s trenutnim delovnim mestom. Kar 58,3 odstotka žensk, zaposlenih krajši delovni čas, je izjavilo, da s trenutnim delovnim mestom niso preveč zadovoljne. Na podlagi teh odgovorov in pa podatka, da je tudi med nezaposlenimi več žensk kot moških, lahko predvidevamo, da gre bolj za neprostoovoljno kot pa zavestno odločitev. Tudi med samozaposlenimi je več moških kot žensk.¹⁵

Zakonski status

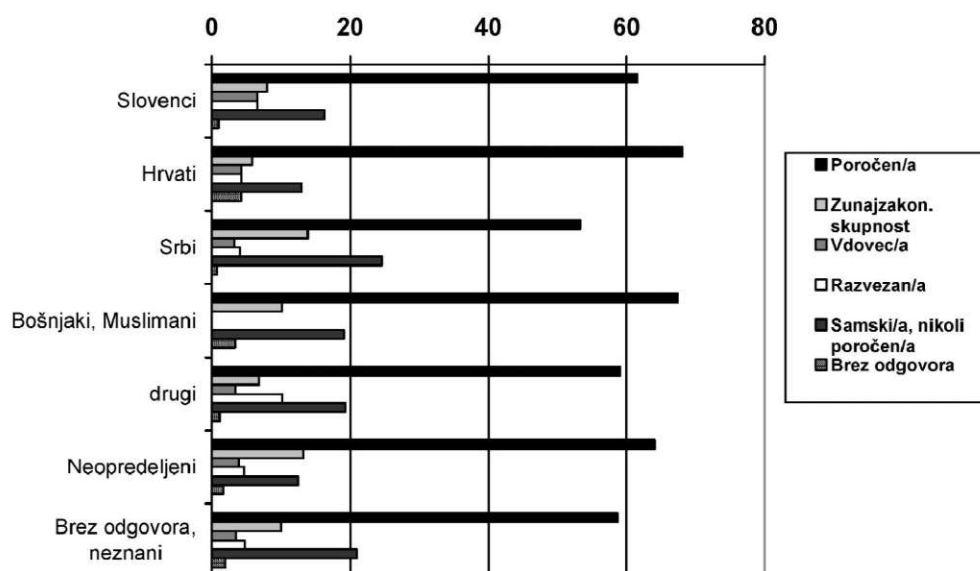
Preglednica 12: Zakonski status anketirancev

	<i>Število</i>	<i>%</i>
Poročen	707	60,8
Poročen, živi ločeno	5	0,4
Zunajzakonska skupnost	111	9,5
Vdovec/a	48	4,1
Razvezan/a	60	5,2
Samski, nikoli poročen	210	18,1
Brez odgovora	22	1,9
Skupaj	1.163	100

¹⁵ Stran: 21

V vzhodno- in srednjeevropskih državah je ženska delovna sila že dalj časa vključena na trg delovne sile. V večini teh držav predstavljajo 45-odstotni delež delovne sile. Z leti pa se tudi tu stopnja ženske participacije znižuje, ženske odhajajo s trga dela in delajo kot gospodinje ali se zaposlujejo v neformalni ekonomiji, prevladujejo pa tudi med brezposelnimi. Javni storitveni sektor zaposluje več žensk kot zasebne storitve. – Vidna je dominacija žensk v javnih storitvah, hotelirstvu in gostinstvu. – V novih članicah EU je za ženske bolj verjetno, da delajo s polnim delovnikom, saj jih ima le 8,6 odstotka službo s polovičnim delovnim časom (enako kot moški na zahodu). Na zahodu polovični delovni čas dela 29,3 odstotka žensk in le 6,8 odstotka moških. – Slovenija: delo s polovičnim delovnim časom: moški 5,2 odstotka, ženske 8,3 odstotka za leto 2001 (Vir: European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition).

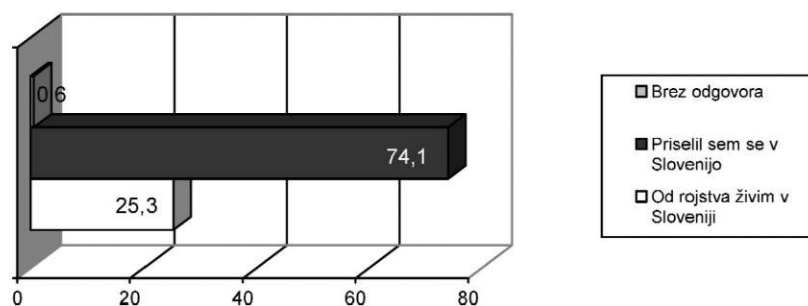
Graf 12: Zakonski status anketirancev glede na etnično pripadnost (N = 1.163)



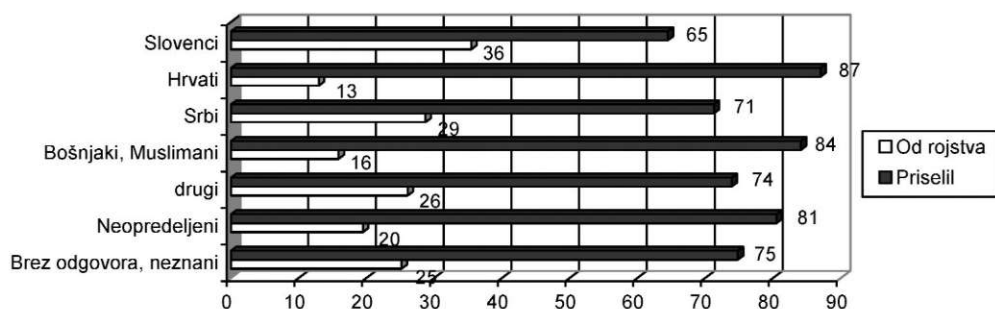
Struktura priseljencev glede na zakonski status ne kaže posebnosti. Večina priseljencev živi ali v zakonski ali v zunajzakonski skupnosti.

Priseljenci in njihovi potomci

Anketirance smo vprašali *Ali živite v Sloveniji od rojstva ali ste se priselili?*

Graf 13: Odgovori anketirancev na vprašanje *Ali živite v Sloveniji od rojstva ali ste se priselili?* (N = 1.163) Sig. < 0,024

Graf 14: Odgovori anketirancev na vprašanje *Ali živite v Sloveniji od rojstva ali ste se priselili?* glede na etnično pripadnost (izraženo v odstotkih; N = 1.156)

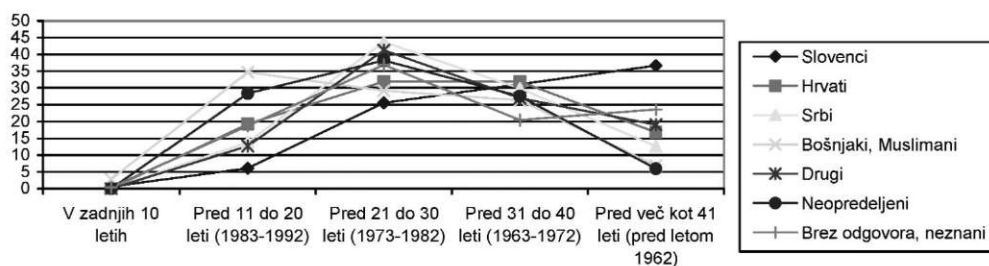


Glede na vzorčne podatke imajo Hrvati najmanjši delež pripadnikov, rojenih v Sloveniji. Ob upoštevanju, da je bila hrvaška skupnost do popisa leta 1971 najštevilčnejša skupina priseljencev v Sloveniji, ki se glede na statistične podatke po rodnosti bistveno ne razlikuje od večinskega prebivalstva, lahko predvidevamo, da je razlog za nižje število Hrvatov rojenih v Sloveniji v tem, da se posamezniki, ki imajo starše hrvaškega »porekla« in so rojeni v Sloveniji, v večjem številu kot drugi priseljenci opredeljujejo drugače, npr. so etnično neopredeljeni, na vprašanje ne odgovarjajo, so združeni v kategoriji drugi ali pa se opredeljujejo kot Slovenci.

Anketiranci, ki so se priselili so povedali tudi kdaj so se priselili, od kod so se priselili in razlog priselitve.

a) *Kdaj ste se priselili?*

Graf 15: Odgovori anketirancev na vprašanje *Kdaj ste se priselili v Slovenijo?* glede na etnično pripadnost (izraženo v odstotkih, N = 848)
Sig. < 0,000



Do leta 1953 priseljevanje prebivalstva iz nekdanje Jugoslavije v Slovenijo ni bilo obsežno. Popisi vse do leta 1953 kažejo dokaj etnično homogeno prebivalstvo Slovenije glede na njihovo samoopredeljevanje.¹⁶ Podatki o anketirancih v naši raziskavi kažejo, da se je v obdobju do leta 1962 v Slovenijo priselilo največ Slovencev

¹⁶ Leta 1948 se je 97 odstotkov, leta 1953 se je 96,5 odstotka, leta 1961 pa se je 95,6 odstotka prebivalstva v Sloveniji opredelilo za Slovence (Statistični urad Republike Slovenije 2002).

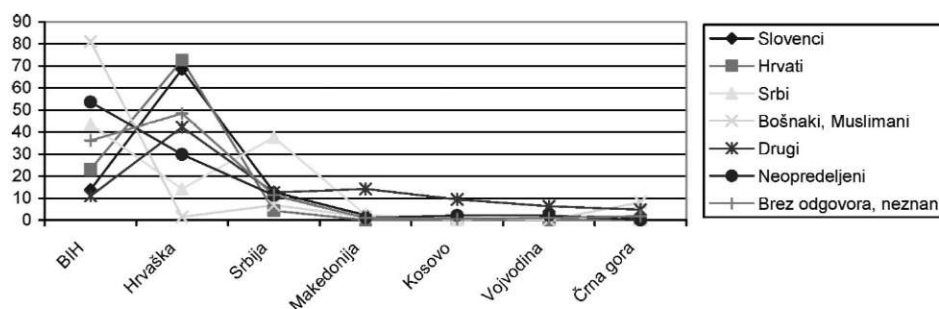
oziroma da se anketiranci, ki so se priselili pred več kot 41 leti opredeljujejo v največjem deležu za Slovence. Za njimi sledijo anketiranci, za katere nimamo podatka o njihovi etnični pripadnosti, ter Hrvati in Srbi.¹⁷ Iz podatkov raziskave je mogoče razbrati, da se je v letih med 1963 in 1972 priselilo približno enako število Srbov, Hrvatov in Bošnjakov oziroma Muslimanov.

Priseljevanje iz nekdanje Jugoslavije v Slovenijo se je povečalo v sedemdesetih letih, ko se je začel zapirati trg delovne sile v Zahodni Evropi. Več priselitev je bilo torej med letoma 1972 in 1982. V tem obdobju so se pokazale tudi večje razlike v priseljevanju med posameznimi etničnimi skupnostmi, ko se je priselilo nekoliko večje število Srbov in neopredeljenih.

Še večje razlike v priseljevanju posameznih etničnih skupnosti se kažejo v obdobju od leta 1983 do 1992. V tem obdobju se je priselilo največ Bošnjakov in Muslimanov, precej manj se je priselilo Hrvatov in še manj Srbov ter Slovencev.

b) *Od kod ste se priselili? (Navedite državo ali republiko nekdanje Jugoslavije.)*

Graf 16: Odgovori anketirancev na vprašanje *Od kod ste se priselili?* glede na etnično pripadnost (izraženo v odstotkih, N = 837)

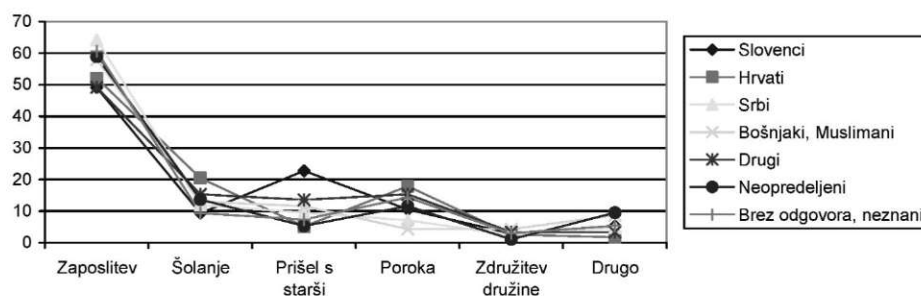


Večina anketiranih je prišla iz Bosne in Hercegovine ter Hrvaške, precej manjši delež priseljencev je prišel iz Srbije.

¹⁷ Ob popisu leta 1971 so bili poleg Slovencev še vedno najštevilčnejši Hrvati in za njimi Srbi (Šircelj 2003).

c) Razlog priselitve

Graf 17: Odgovori anketirancev na vprašanje *Kaj je bil razlog priselitve?* glede na etnično pripadnost (izraženo v odstotkih; N = 798) Sig. < 0,000



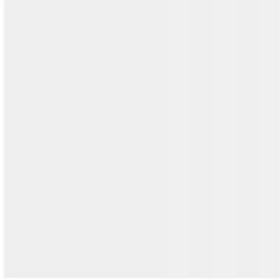
Največ anketirancev je prišlo v Slovenijo zaradi ekonomskih razlogov. Najpogostejši razlog, ki ga za priselitev navajajo anketiranci, je bil iskanje zaposlitve in s tem ustvarjanje razmer za boljše življenje. Območja nekdanje Jugoslavije, iz katerih so večinoma prihajali priseljenci, so bila pretežno kmetijska območja z nizko gospodarsko rastjo, za katera je bil značilen velik naravni prirastek in kar je posledično pomenilo veliko nezaposlenih ter odliv delovne sile.

Drug razlog, zaradi katerega so prihajali priseljenci, je bilo izobraževanje oziroma šolanje. Med anketiranci, ki so kot razlog priselitve navedli šolanje, prevladujejo Hrvati, kar pa je povezano tudi z bližino Hrvaške.

Za tretji najpogostejši razlog priselitve so anketiranci navedli poroko. Med anketiranci, ki so kot razlog priselitve navedli poroko, so najštevilčnejši Hrvati. Kot četrti razlog pa so anketiranci navedli prihod s starši. Med anketiranci, ki so se priselili skupaj s starši, je največ Slovencev, ki so se vrnili v Slovenijo.

LITERATURA

- Dolenc, Danilo (2003) Migracije z območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993) *Ethnicity and nationalism. Anthropological perspectives*. London in Boulder: Co. Pluto Press.
- Šircelj, Milivoja (2003) *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije. Popisi 1921–2002*, Posebna publikacija, št. 2. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Yeh, J. Christine in Mary Y. Hwang (2000) »Interdependence in ethnic identity and self: Implications for theory and practice«. *Journal of Counseling and Development* vol. 78, št. 4. Alexandria: JCD.



ETNIČNA PODOBA SLOVENIJE SKOZI STATISTIČNE PODATKE

(Prikaz popisa prebivalstva leta 2002 po narodni pripadnosti)

Tabela 1: Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002

	1953	1961	1971 ²⁾	1981 ²⁾	1991 ²⁾	2002	
<i>Narodna pripadnost</i>							<i>Ethnic affiliation</i>
	Število / Number						
SKUPAJ	1466425	1591523	1679051	1838381	1913355	1964036	TOTAL
Narodno opredeljeni	1466214	1587585	1664093	1800680	1845022	1766982	Declared
Slovenci	1415448	1522248	1578963	1668623	1689657	1631363	Slovenes
Italijani	854	3072	2987	2138	2959	2258	Italians
Madžari	11019	10498	8943	8777	8000	6243	Hungarians
Romi	1663	158	951	1393	2259	3246	Roma
Albanci	169	282	1266	1933	3534	6186	Albanians
Avstrijci	289	254	266	146	126	181	Austrians
Bolgari	49	180	138	103	168	138	Bulgarians
Bošnjaki ³⁾	...	...	...	...	...	21542	Bosnians ³⁾
Čehi	807	584	442	423	315	273	Czechs
Črnogorci	1356	1384	1950	3175	4339	2667	Montenegrins
Grki	24	50	24	15	21	54	Greeks
Hrvatje	17978	31429	41556	53882	52876	35642	Croats
Judje	15	21	72	9	37	28	Jews
Makedonci	640	1009	1572	3227	4371	3972	Macedonians
Muslimani ⁴⁾	1617	465	3197	13339	26577	10467	Muslims ⁴⁾
Nemci	1617	732	400	309	298	499	Germans
Poljaki	275	222	191	200	196	140	Poles
Romuni	41	48	41	93	115	122	Romanians
Rusi	593	295	297	189	167	451	Russians
Rusini ⁵⁾	46	384	66	54	57	40	Russinians ⁵⁾
Slovaki	60	71	75	139	139	216	Slovaks
Srbi	11225	13609	20209	41695	47401	38964	Serbs
Turki	68	135	52	86	142	259	Turks
Ukrajinci ⁶⁾	...	...	138	190	210	470	Ukrainians ⁶⁾
Vlahi	9	6	4	16	37	13	Vlachs
Drugi	352	449	293	526	1021	1548	Others
Narodno neopredeljeni	-	2784	12280	32400	25978	22141	Undeclared
Opr. so se kot Jugoslov.	-	2784	6616	25615	12075	527	Declared as Yugoslavs
Opr. so se kot Bosanci ⁶⁾	...	...	...	...	...	8062	Declared as Bosnians ⁶⁾
Regionalno opredeljeni	-	-	2652	3932	5187	1467	Regionally declared
Drugi ⁷⁾	-	-	3012	2853	8716	12085	Others ⁷⁾
Niso želeli odgovoriti	...	...	...	...	...	48588	Did not want to reply
Neznano	211	1154	2678	5301	42355	126325	Unknown

Strukturni deleži (%) / Proportions (%)							
SKUPAJ	100	100	100	100	100	100	TOTAL
Narodno opredeljeni	99.99	99.75	99.11	97.95	96.43	89.97	Declared
Slovenci	96.52	95.65	94.04	90.77	88.31	83.06	Slovenes
Italijani	0.06	0.19	0.18	0.12	0.15	0.11	Italians
Madžari	0.75	0.66	0.53	0.48	0.42	0.32	Hungarians
Romi	0.12	0.01	0.06	0.08	0.12	0.17	Roma
Albanci	0.01	0.02	0.08	0.11	0.18	0.31	Albanians
Avstrijci	0.02	0.02	0.02	0.01	0.01	0.01	Austrians
Bolgari	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	Bulgarians
Bošnjaki ³⁾	...	...	...	...	...	1.10	Bosniacs ³⁾
Čehi	0.06	0.04	0.03	0.02	0.02	0.01	Czechs
Črnogorci	0.09	0.09	0.12	0.17	0.23	0.14	Montenegrins
Grki	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	Greeks
Hrvatje	1.23	1.97	2.47	2.93	2.76	1.81	Croats
Judje	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	Jews
Makedonci	0.04	0.06	0.09	0.18	0.23	0.20	Macedonians
Muslimani ⁴⁾	0.11	0.03	0.19	0.73	1.39	0.53	Muslims ⁴⁾
Nemci	0.11	0.05	0.02	0.02	0.02	0.03	Germans
Poljaki	0.02	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	Poles
Romuni	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	Romanians
Rusi	0.04	0.02	0.02	0.01	0.01	0.02	Russians
Rusini ⁵⁾	0.00	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00	Russinians ⁵⁾
Slovaki	0.01	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	Slovaks
Srbi	0.77	0.86	1.20	2.27	2.48	1.98	Serbs
Turki	0.01	0.01	0.00	0.00	0.01	0.01	Turks
Ukrajinci ⁵⁾	...	...	0.01	0.01	0.01	0.02	Ukrainians ⁵⁾
Vlahi	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	Vlachs
Drugi	0.02	0.03	0.02	0.03	0.05	0.08	Others
Narodno neopredeljeni	-	0.17	0.73	1.76	1.36	1.13	Undeclared
Opr. so se kot Jugoslov.	-	0.18	0.39	1.39	0.63	0.03	Declared as Yugoslavs
Opr. so se kot Bosanci ⁶⁾	...	...	...	...	...	0.41	Declared as Bosnians ⁶⁾
Regionalno opredeljeni	-	-	0.16	0.21	0.27	0.07	Regionally declared
Drugi ⁷⁾	-	-	0.18	0.16	0.46	0.62	Others ⁷⁾
Niso želeli odgovoriti	...	...	...	...	...	2.47	Did not want to reply
Neznano	0.01	0.07	0.16	0.29	2.21	6.43	Unknown

¹⁾ Ozemlje ob popisu.

²⁾ Podatki so preračunani po metodologiji Popisa 2002 tako, da so odšteti t. i. »zdomci«. Ob popisih 1953 in 1961 kategorija oseb »zdomci« ni obstojala.

³⁾ Opredelitev za Bošnjake kot narod je bila v Ustavo Federacije Bosne in Hercegovine vpeljana leta 1994.

⁴⁾ Vključene so osebe, ki so se opredelile za Muslimane v smislu etnične in ne verske pripadnosti.

⁵⁾ V popisih leta 1953 in 1961 so Rusini in Ukrajinci prikazani skupaj.

⁶⁾ V rezultatih preteklih popisov so bili tisti, ki so se opredelili za Bosance, uvrščeni med regionalno opredeljene.

⁷⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Tabela 2: Prebivalstvo po maternem jeziku, popisi leta 1921, 1931, 1953, 1971, 1981, 1991 in 2002

Materni jezik	1921 ²⁾	1931 ²⁾	1953	1971 ³⁾	1981 ⁴⁾	1991 ⁴⁾	2002 ⁴⁾
SKUPAJ	1E+06	1144298	1466425	2E+06	2E+06	2E+06	2E+06
Slovenski	980222	1077679	1419294	1627462	1682381	1690388	1723434
Prekmurski ⁶⁾	...	...	...	...	...	1159	...
Italijanski	701	414	805	3471	2854	3882	3762
Madžarski	14429	7961	11444	10562	9354	8720	7713
Romski	...	515	996	969	1382	2752	3834
Albanski	...	271	165	1112	2058	3903	7177
Angleški	...	...	...	...	...	75	345
Arabski	...	...	...	...	...	...	130
Bolgarski	...	31	...	...	92	131	159
Bosanski ⁷⁾	...	...	...	...	...	...	31499
Češki	2941	2282	614	515	535	445	421
Črnogorski	...	...	...	...	...	...	462
Francoski	...	...	...	...	...	73	206
Hrvaški	...	...	...	41014	...	50699	54079
Hrvaško-srbski	...	...	...	1106	...	3208	126
Kitajski	...	...	...	...	...	...	216
Makedonski	...	...	577	1505	3068	4525	4760
Nemški	41514	28998	2590	1322	1023	1093	1628
Poljski	338	249	200	240	264	309	267
Romunski	...	41	...	...	235	295	251
Ruski	1630	1352	494	351	238	229	766
Slovaški	...	104	...	...	145	163	294
Srbski	...	...	...	16074	...	18123	31329
Srbsko-hrvaški	...	...	...	16607	...	80325	36265
Srbski in hrvaški	11898	...	28699	...	...	...	...
Srbskohrvaški ⁸⁾	...	24166	...	...	128449	...	...
Španski	...	...	...	...	...	...	129
Turški	...	36	...	...	112	172	226
Ukrajinski	...	...	...	...	158	171	399
Drugi	...	191	372	1083	658	1316	1843
Neznano	1246 ³⁾	8	175	3744	5375	41199	52316

1) Ozemlje v času popisa.

2) Navzoče prebivalstvo.

3) Vključeni tudi zdomci.

4) Podatki preračunani po metodologiji popisa 2002.

5) Drugi in neznano.

6) Kadar ni prikazan posebej, je vključen v slovenski jezik.

7) Upoštevani odgovori: bosanski, bošnjaški.

8) V to skupino so leta 1931 sodili srbski, hrvaški in makedonski jezik, leta 1981 pa hrvaški+hrvaško-srbski+srbski+srbsko-hrvaški+srbski in hrvaški.

Skupina ni imela skupnega imena.

Vir: Statistični urad RS

Tabela 3: Prebivalstvo po narodni pripadnosti, občine, popis 2002 (št. občin 210)

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslovani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno opredeljeni	drugi ¹⁾		
SLOVENIJA	1964036	1766982	1631363	2258	6243	3246	6186	181	21542	2667	35642	3972	10467	499	38964	3752	22141	527	8062	1467	12085	48588	126325
Ajdovščina	18095	16608	15889	4	6	0	69	0	202	5	99	34	87	0	183	30	120	z	66	z	51	272	1095
Apače	3715	3364	3326	0	3	0	11	3	0	z	10	z	0	3	3	z	12	0	z	5	z	51	288
Beltinci	8256	7910	7842	0	6	23	8	z	0	0	23	0	0	0	z	0	10	z	z	z	7	60	276
Benedikt	2084	1847	1843	z	z	0	0	0	0	0	0	z	0	0	0	0	0	0	0	0	0	25	212
Bistrica ob Sotli	1460	1346	1310	0	0	0	0	z	0	z	30	z	0	z	z	0	4	0	0	0	4	26	84
Bled	8043	7314	6942	3	11	4	19	4	66	13	76	14	37	13	90	22	90	0	z	z	61	168	471
Bloke	1578	1461	1451	0	0	0	0	0	0	0	7	z	0	0	z	0	7	0	0	0	7	32	78
Bohinj	5222	4823	4693	0	4	0	15	z	33	0	17	8	z	0	47	3	50	z	39	0	z	102	247
Borovnica	3839	3453	3130	z	0	0	8	z	39	z	123	5	z	z	132	10	58	z	25	0	z	110	218
Bovec	3138	2868	2797	4	0	0	z	0	5	4	28	7	4	0	15	z	23	0	9	0	14	62	185
Braslovče	4933	4592	4522	0	0	0	5	0	z	z	43	0	z	z	15	z	6	0	z	0	z	122	213
Brdra	5765	5414	5341	3	z	0	8	z	z	0	20	3	0	0	23	13	19	0	8	0	11	52	280
Brezovica	9334	8467	8128	0	0	0	18	z	52	z	110	9	38	3	96	z	62	z	29	z	28	164	641
Brežice	23253	21133	19880	5	12	42	31	4	52	10	838	17	21	7	178	36	137	z	26	z	107	504	1479
Cankova	2067	1970	1899	0	3	56	0	0	0	z	7	0	z	0	z	z	4	0	0	0	4	16	77
Celje	48081	42369	38221	z	29	0	297	z	413	72	1151	111	219	11	1733	105	664	19	325	8	312	1362	3686
Cerklje na Gorenj.	6369	6111	6004	z	4	0	31	0	7	5	18	z	0	z	29	7	28	12	9	0	7	54	176
Cerknica	10284	9462	8982	z	z	0	32	0	102	z	127	9	24	z	174	6	58	z	z	z	40	246	518
Cerkno	5040	4647	4634	0	0	0	0	0	0	z	6	z	0	0	4	z	8	0	0	z	7	88	297
Cerkvenjak	2046	1868	1865	0	0	0	0	0	z	0	z	0	0	0	z	0	z	0	z	z	z	27	150
Čirkulane	2078	1921	1892	z	0	0	0	z	0	0	26	0	0	0	z	0	z	0	z	z	z	39	116
Črenšovci	4080	3872	3769	0	12	63	0	0	0	0	21	4	0	z	z	0	6	0	0	0	6	19	183
Črna na Koroškem	3616	3371	3278	z	0	0	0	z	18	z	23	z	6	0	31	10	15	0	8	0	7	79	151
Črnomelj	14580	12960	11857	z	3	85	30	z	138	3	633	19	37	z	137	14	151	z	74	z	73	345	1124
Destričnik	2496	2394	2374	0	0	0	0	0	0	z	12	0	0	3	z	z	5	0	0	0	5	5	92
Divača	3814	3384	2980	3	z	z	8	0	49	0	136	21	27	0	153	4	84	10	25	8	41	95	251

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Maked- enci	Musli- mani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno oprede- ljeni	drugi ¹⁾		
Dobje	1008	949	947	0	0	0	0	0	0	0	z	0	z	0	0	0	9	0	0	0	9	19	31
Dobrepolje	3544	3302	3256	0	0	0	0	0	0	0	15	z	11	0	16	z	14	0	10	0	4	34	194
Dobrna	2083	1904	1879	0	0	0	9	z	4	0	z	0	z	0	z	7	z	z	z	z	z	29	149
Dobrova - Polhov Gradec	6691	6286	6172	0	z	0	5	0	35	0	28	5	0	z	24	13	14	0	z	0	z	76	315
Dobrovnik/ Dobronak	1307	1187	549	0	616	5	5	0	0	0	8	0	0	0	z	z	19	0	0	0	19	34	67
Dol pri Ljubljani	4341	3934	3779	z	0	0	13	0	40	0	34	5	16	0	38	z	32	z	z	0	23	78	297
Dolenjske Toplice	3298	2978	2863	z	0	0	3	0	0	3	71	z	z	4	27	z	17	z	z	3	11	82	221
Domžale	29902	27410	25788	3	15	z	126	z	327	59	387	50	159	7	425	60	261	z	145	z	113	683	1548
Dornava	2459	2219	2210	0	z	0	0	0	0	z	z	0	0	0	z	0	6	0	z	0	z	42	192
Dravograd	8863	8019	7804	3	0	0	30	0	20	z	74	9	29	z	37	z	31	z	z	0	17	157	656
Duplek	5938	5214	5149	0	0	0	z	3	0	0	25	4	z	3	21	6	15	0	z	0	z	118	591
Gorenja vas-Poljane	6877	6471	6380	0	z	0	0	0	6	4	49	8	z	z	13	7	19	0	3	0	16	110	277
Gorišnica	3744	3575	3557	z	0	0	0	0	0	z	12	0	0	z	z	0	8	0	z	0	z	44	117
Gorje	2856	2676	2625	0	0	0	0	0	z	0	19	z	7	0	10	9	34	0	17	0	17	31	115
Gornja Radgona	8701	8060	7994	z	z	0	8	3	0	3	20	4	0	z	20	4	23	0	z	0	z	147	471
Gornji Grad	2595	2435	2422	0	0	0	0	0	z	0	z	0	0	0	7	0	5	z	0	0	z	27	128
Gornji Petrovci	2217	2140	2118	0	z	0	0	0	0	0	12	0	0	0	0	z	3	0	z	0	z	16	58
Grad	2302	2211	2201	0	z	0	0	3	0	0	3	0	0	0	z	z	0	0	0	0	0	20	71
Grosuplje	15665	14461	13650	0	z	z	33	0	178	12	202	10	58	4	266	43	148	6	68	0	74	221	835
Hajdina	3528	3354	3326	0	z	0	0	0	0	z	12	0	0	0	12	z	14	z	z	0	9	48	112
Hoče - Slivnica	9629	8836	8600	z	4	19	z	z	4	4	110	12	19	10	45	4	49	0	29	0	20	206	538
Hodoš/Hodos	356	322	161	0	159	0	0	z	0	0	z	0	0	0	0	0	12	0	0	0	12	11	11
Horjul	2622	2377	2351	0	0	0	0	0	z	0	9	z	4	0	9	z	7	0	z	0	z	45	193
Hrastnik	10121	9139	8111	z	7	7	50	0	167	9	221	z	308	z	248	6	158	5	82	0	71	254	570
Hrpelje - Kozina	4053	3741	3452	z	4	0	11	0	27	z	98	11	64	0	58	12	42	0	22	z	z	72	198
Idrija	11990	11086	10816	7	z	0	43	0	80	z	50	6	26	0	40	15	80	z	49	0	z	228	596
Ig	5445	4869	4443	z	z	0	3	z	106	13	89	13	26	z	167	3	71	z	33	z	z	164	341
Ilirska Bistrica	14234	12802	12281	5	z	0	70	z	42	4	247	23	31	0	89	7	158	3	95	z	58	269	1005
Ivančna Gorica	13567	12605	12331	z	4	27	13	z	36	4	78	3	26	z	68	10	61	z	18	z	41	212	689
Izola/Isola	14549	12163	9456	430	z	0	96	0	518	22	804	110	100	z	546	61	552	10	55	260	227	595	1239

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno oprede- ljeni	drugi ⁽¹⁾		
Jesenice	21620	18883	13038	6	4	21	88	6	2628	61	539	309	747	6	1347	83	685	4	346	5	330	976	1076
Jezersko	638	591	571	0	0	0	z	0	0	0	11	z	0	0	4	0	4	0	4	0	0	19	24
Juršinci	2206	1985	1982	0	0	0	0	0	0	0	z	0	0	0	z	z	z	z	z	z	z	66	154
Kamnik	26477	24370	22509	7	z	0	88	z	498	152	307	107	217	3	417	62	285	z	145	z	135	488	1334
Kanal	5978	5471	5164	z	z	6	34		54	z	26	9	45	0	122	7	49	z	15	z	31	121	337
Kidričevo	6502	5818	5728	z	0	0	4	z	14	z	43	0	6	z	12	7	26	0	11	0	15	228	430
Kobarid	4472	4137	4042	z	0	0	7	0	0	z	10	36	4	0	24	10	17	0	10	z	z	68	250
Kobilje	570	550	537	0	z	0	0	0	0	0	z	0	0	z	0	0	0	0	0	0	0	9	11
Kočevje	16292	14447	12596	0	36	127	49	0	325	13	789	15	68	3	402	24	128	z	z	0	86	520	1197
Komen	3515	3284	3223	z	z	0	6	0	10	z	19	0	5	3	10	3	20	z	z	0	16	43	168
Komenda	4451	4133	4026	0	z	0	3	0	11	7	29	7	16	3	28	z	26	0	15	0	11	86	206
Koper/Capodistria	47539	40666	33826	712	31	4	225	4	1196	82	2193	169	328	15	1693	188	1680	27	239	616	798	1499	3694
Kostanjevica na Krki	2419	2270	2239	z	0	0	8	0	0	z	18	0	0	0	z	z	z	z	z	z	z	34	114
Kostel	629	586	550	0	z	0	z	0	0	0	30	z	0	z	z	0	z	z	z	z	z	10	32
Kozje	3406	3174	3141	0	0	0	6	0	0	0	18	0	4	z	z	0	5	0	z	0	z	38	189
Kranj	52265	47334	41176	9	29	12	358	3	1044	314	874	446	196	9	2744	120	626	20	222	5	379	1564	2741
Kranjska Gora	5247	4789	4428	7	6	0	13	0	30	8	126	18	19	5	100	29	65	0	28	3	34	98	295
Križevci	3663	3444	3428	z	z	0	0	0	0	0	10	0	0	0	z	z	z	z	z	z	z	40	177
Krško	25167	22831	21796	3	11	37	153	0	121	12	324	9	144	8	188	25	145	z	51	z	91	567	1624
Kungota	4317	3975	3912	z	0	0	0	0	3	z	39	3	z	z	8	6	23	0	0	z	z	70	249
Kuzma	1683	1609	1586	0	z	10	0	0	z	0	z	0	4	z	z	3	z	0	0	0	z	8	65
Laško	13730	12457	12233	z	5	0	15	z	14	z	63	z	34	8	73	8	67	6	26	0	35	323	883
Lenart	6889	6314	6243	0	z	5	9	z	z	z	29	3	0	3	12	5	12	0	z	0	z	114	449
Lendava/Lendva	11151	10308	5653	z	3917	86	32	0	10	z	547	z	0	5	37	11	137	z	4	z	130	293	413
Litija	14099	12587	11699	z	3	0	43	0	125	10	234	9	93	z	355	13	172	7	90	0	75	418	922
Ljubljana	265881	230387	196152	107	227	218	1147	34	5763	893	7222	974	3332	71	13101	1146	6081	177	2323	61	3520	8956	20457
Ljubno	2701	2528	2498	0	z	0	z	0	0	0	10	z	0	z	16	0	12	0	8	0	4	44	117
Ljutomer	11720	10610	10450	z	3	z	20	3	0	0	119	z	z	z	8	z	19	z	0	z	16	171	920
Logatec	11343	10549	10009	3	z	0	39	z	91	11	109	10	60	z	194	18	110	z	z	0	61	202	482
Log-Dragomer	3356	3083	2959	5	0	0	12	0	10	z	48	4	z	z	34	6	31	0	z	z	26	63	179
Loška dolina	3640	3457	3317	0	z	0	8	0	0	z	93	0	z	0	28	3	10	0	4	0	6	65	108

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Maked- onc	Musli- mani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno oprede- ljeni	drugi ¹⁾		
Loški Potok	1958	1808	1779	0	0	0	0	0	0	0	25	0	0	0	4	0	5	z	0	0	z	57	88
Lovrenc na Pohorju	3145	2955	2939	0	0	0	0	z	z	0	8	0	0	z	4	0	0	0	0	0	0	68	122
Luče	1609	1546	1531	0	0	0	0	0	0	0	z	0	0	z	0	z	z	0	0	0	z	z	52
Lukovica	4972	4635	4545	0	z	z	7	0	14	0	18	10	13	4	17	4	22	z	13	0	z	71	244
Majšperk	4005	3618	3595	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	z	z	8	7	0	0	z	z	146	234
Makole	2020	1797	1795	0	0	0	0	0	0	0	z	0	0	0	0	z	z	0	0	0	z	54	168
Maribor	110668	97184	89650	15	70	613	548	26	591	186	2534	258	320	59	2049	265	1068	36	288	9	735	3492	8924
Markovci	3798	3572	3548	0	z	0	4	0	0	0	13	0	0	z	0	3	3	0	z	0	z	63	160
Medvode	14161	12990	11894	z	5	5	44	z	275	30	222	51	56	4	360	41	168	z	83	z	82	288	715
Mengeš	6662	6052	5653	0	0	0	25	0	64	10	133	z	35	z	111	11	84	0	52	0	32	126	400
Metlika	8123	7057	6181	3	z	90	z	z	13	4	664	4	14	z	68	11	137	z	z	z	111	305	624
Me_ica	3966	3592	3486	0	z	0	15	z	23	z	14	z	16	0	27	5	36	0	16	0	20	96	242
Miklavž na Drav- skem polju	5915	5279	5027	z	z	25	5	z	7	z	167	3	6	3	27	3	30	0	z	0	z	275	331
Miren - Kostanjevica	4741	4296	4136	4	0	0	17	0	11	z	24	14	22	0	64	z	42	z	24	0	z	102	301
Mirna Peč	2702	2426	2391	0	0	0	0	0	0	0	16	z	5	0	10	z	z	z	z	z	z	34	240
Mislinja	4666	4341	4319	z	0	0	z	0	z	0	10	0	6	0	z	z	4	0	0	0	4	97	224
Mokronog-Trebelno	2873	2663	2649	z	0	0	0	0	5	0	3	0	z	0	z	z	z	z	z	z	z	31	177
Moravče	4508	4272	4191	0	z	0	0	z	33	z	20	z	6	0	16	z	10	0	z	z	6	46	180
Moravske Toplice	6151	5954	5542	0	351	0	z	z	0	3	25	7	z	0	16	7	17	0	0	10	7	48	132
Mozirje	3946	3606	3556	z	4	0	5	0	z	0	19	0	z	0	13	5	28	0	25	0	3	92	220
Murska Sobota	20080	18668	17637	z	138	439	41	5	40	12	216	6	z	6	74	49	100	z	z	39	45	332	980
Muta	3640	3470	3459	0	0	0	z	z	0	0	7	0	0	0	z	z	z	z	z	z	z	64	105
Naklo	4899	4649	4480	z	0	0	9	0	39	z	31	10	17	z	48	8	26	0	6	0	20	51	173
Nazarje	2711	2525	2437	0	0	0	z	0	0	0	54	0	9	z	21	0	0	0	0	0	0	69	117
Nova Gorica	31538	27938	26063	53	9	z	169	0	205	49	294	109	87	0	856	z	391	11	163	6	211	718	2491
Novo mesto	34432	30258	27576	7	15	562	95	0	272	49	793	56	66	5	694	68	398	10	169	4	215	1056	2720
Odranci	1619	1553	1545	0	z	0	0	0	0	0	4	0	0	0	z	z	3	0	0	z	z	4	59
Oplotnica	3866	3407	3398	0	z	0	0	z	z	0	z	4	0	0	z	0	3	0	z	0	z	91	365
Ormož	12738	11552	11366	z	10	z	5	0	z	4	139	z	z	z	11	9	24	z	z	0	20	326	836
Osilnica	332	309	279	0	0	0	0	0	0	0	z	0	0	0	0	z	0	0	0	0	0	10	13

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Nišo želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno oprede- ljeni	drugi ¹⁾		
Pesnica	7244	6450	6328	z	z	8	22	z	0	0	45	3	13	z	17	7	12	z	3	0	8	166	616
Piran/Pirano	16758	13250	10606	698	18	0	125	4	248	51	810	37	94	11	435	113	765	14	95	351	305	602	2141
Pivka	5926	5332	4857	5	0	0	30	0	64	z	65	z	41	z	260	5	99	z	z	0	57	118	377
Podčetrtek	3224	2954	2897	0	0	0	0	0	0	0	48	0	4	z	z	z	11	0	z	0	10	62	197
Podlehnik	1820	1692	1680	z	0	0	0	0	0	0	8	0	0	z	0	z	z	z	z	z	z	26	101
Podvelka	2709	2540	2526	0	z	0	0	z	0	0	7	z	0	0	z	z	5	0	0	0	5	50	114
Poljčane	4372	3877	3840	0	z	0	4	0	0	0	15	z	0	z	5	9	11	0	z	z	z	94	390
Polzela	5417	4950	4836	0	z	0	17	0	13	z	43	3	0	z	26	9	21	0	8	0	13	147	299
Postojna	14581	12924	10988	7	18	4	85	0	346	18	384	46	135	5	858	30	416	4	225	5	182	397	844
Prebold	4507	4117	3932	0	z	0	7	0	17	3	87	z	20	z	46	z	53	0	25	0	28	141	196
Preddvor	3200	2997	2896	z	0	0	4	0	15	z	44	9	4	0	18	4	9	0	3	0	6	60	134
Prevalje	6621	6099	5870	0	z	3	25	z	39	4	37	4	7	z	93	12	32	z	7	z	22	163	327
Ptuj	23242	21051	20408	5	8	0	122	z	20	z	279	22	18	11	102	47	96	4	13	0	79	518	1577
Puconci	6281	5949	5760	0	z	137	0	z	0	0	25	0	0	z	12	5	8	0	4	0	4	66	258
Rače - Fram	5859	5249	5150	z	z	0	7	0	16	z	43	z	6	6	11	6	22	0	4	0	18	168	420
Radeče	4617	4250	4108	z	0	0	12	0	21	z	36	z	5	0	57	7	35	0	18	0	17	81	251
Radenci	5265	4906	4840	0	5	0	z	z	0	z	30	3	0	0	15	9	12	0	z	0	z	53	294
Radlje ob Dravi	6148	5664	5620	z	0	0	9	0	0	z	21	0	z	z	8	z	10	0	z	z	7	160	314
Radovljica	18164	16678	15759	z	3	9	21	z	172	14	248	44	43	7	315	38	139	z	46	z	83	406	941
Ravne na Kor.	12248	10956	10270	0	z	0	43	z	48	7	232	16	35	z	289	11	108	z	37	z	61	349	835
Razkrižje	1215	1068	1037	0	z	0	0	0	0	0	z	0	0	0	0	0	7	0	0	0	7	73	67
Rečica ob Savinji	2285	2146	2105	0	z	0	7	0	7	0	18	0	6	0	z	0	11	0	8	z	z	56	72
Renče-Vogrsko	4102	3758	3594	3	z	0	22	0	18	z	18	11	33	0	53	3	16	0	9	0	7	108	220
Ribnica	9266	8693	8235	0	z	49	30	z	64	11	151	14	15	z	97	23	72	z	z	0	48	152	349
Ribnica na Pohorju	1254	1168	1165	0	0	0	z	0	0	z	z	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	54
Rogaška Slatina	10544	9353	8648	z	z	z	51	z	19	4	520	18	8	z	66	10	64	z	z	0	59	341	786
Rogašovci	3399	3276	3215	0	z	51	0	0	0	z	z	0	0	0	5	0	4	0	0	z	z	7	112
Rogatec	3191	2856	2592	0	0	0	0	0	z	0	253	0	0	0	5	z	16	0	z	0	z	152	167
Ruše	7351	6487	6270	0	z	5	5	0	48	z	63	6	25	z	49	13	25	z	z	0	12	269	570
Selnica ob Dravi	4587	4203	4169	0	z	z	z	0	0	6	14	z	0	z	4	4	9	z	z	0	5	71	304

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslovani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno opredeljeni	drugi ⁽¹⁾		
Semič	3710	3338	3174	0	z	47	12	0	19	z	52	z	6	z	23	0	38	0	6	0	32	98	236
Sevnica	17726	15932	15600	z	z	0	50	3	42	z	125	8	26	5	58	12	40	z	20	z	17	310	1444
Sežana	11842	10655	9814	19	z	z	67	0	126	11	219	49	58	0	265	24	166	z	43	z	113	234	787
Slovenj Gradec	16779	15554	15164	0	3	0	10	z	64	z	166	8	38	z	73	20	106	z	47	z	57	267	852
Slovenska Bistrica	22893	20408	20061	z	z	10	42	z	18	10	132	7	7	8	87	22	60	z	12	z	43	717	1708
Slovenske Konjice	13612	12396	12190	0	4	3	64	z	8	7	69	8	15	z	13	12	42	6	9	0	27	349	825
Sodražica	2038	1907	1883	0	0	0	0	z	4	4	11	0	z	0	z	z	3	0	0	0	3	35	93
Solčava	548	529	525	0	0	0	0	0	0	z	z	0	0	z	z	0	0	0	0	0	0	z	17
Središče ob Dravi	2193	1957	1896	0	z	0	0	0	0	0	56	z	0	z	z	0	5	0	0	0	5	66	165
Starše	3955	3371	3309	0	0	14	3	z	0	0	33	z	0	z	5	3	7	0	z	0	z	132	445
Straža	3661	3094	2885	0	z	0	4	0	5	z	79	z	18	z	97	z	41	0	16	0	25	114	412
Sveta Ana	2282	2117	2105	0	0	0	z	z	0	0	4	0	0	z	z	3	z	z	z	z	z	27	137
Sveta Trojica v Slov. goricah	2194	2001	1982	0	0	11	0	0	0	0	4	0	0	z	z	z	z	z	z	z	z	41	151
Sveti Andraž v Slov. goricah	1209	1155	1150	0	0	0	0	0	0	0	z	0	0	z	z	0	0	0	0	0	0	18	36
Sveti Jurij	2883	2640	2637	0	0	0	0	z	0	0	z	0	0	0	0	0	3	0	0	0	3	38	202
Sveti Jurij v Slov. goricah	2076	1872	1869	0	0	0	0	0	0	0	z	0	0	z	0	0	4	0	z	0	z	47	153
Sveti Tomaž	2164	2026	2017	0	z	0	0	0	0	0	6	0	0	z	z	0	3	z	0	0	z	18	117
Šalovci	1718	1679	1493	0	169	3	z	0	0	0	6	0	0	0	z	3	3	0	0	z	z	10	26
Šempeter - Vrtojba	6269	5593	5265	8	7	z	55	0	32	9	44	33	23	z	108	z	38	3	18	0	17	168	470
Šenčur	7491	7090	6928	0	z	0	0	z	36	4	37	20	12	z	44	4	11	0	z	0	z	86	304
Šentilj	8074	7247	7165	0	3	0	0	z	5	z	42	z	5	0	17	5	15	z	z	0	11	160	652
Šentjamej	6583	6094	5917	0	z	98	0	0	0	3	48	0	5	z	15	5	17	z	10	0	z	54	418
Šentjur	18470	17014	16783	z	4	0	44	0	z	7	76	9	9	6	57	12	42	z	z	0	32	372	1042
Šentrupert	2283	2067	2056	0	0	0	0	0	z	z	6	0	0	0	z	0	z	z	z	z	z	26	188
Škocjan	3035	2647	2634	0	z	0	z	0	0	0	3	z	3	0	z	z	0	0	0	0	0	63	325
Škofja Loka	22118	20138	18510	0	8	z	31	z	319	35	526	77	100	10	469	48	315	z	190	z	121	447	1218
Škofljica	7119	6466	6118	z	3	0	z	0	32	11	117	z	47	z	118	14	74	z	42	z	29	146	433
Šmarje pri Jelšah	9662	8735	8628	z	0	0	9	z	z	3	61	5	5	z	17	z	19	z	z	0	15	188	720
Šmarješke Toplice	2832	2616	2555	0	z	0	4	0	z	0	28	0	5	0	14	4	19	0	6	0	13	19	178

Občina	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Nišo želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno oprede- ljeni	drugi ⁽¹⁾		
Šmartno ob Paki	2909	2744	2652	z	z	0	7	0	z	0	40	0	7	0	31	3	7	0	z	0	z	65	93
Šmartno pri Litiji	5021	4596	4513	z	z	z	6	z	z	3	37	0	10	z	17	z	29	0	4	0	25	107	289
Šoštanj	8254	7671	7058	0	7	z	35	0	124	7	108	13	153	z	144	18	63	z	32	0	z	159	361
Štore	4060	3565	3284	0	z	0	21	0	39	6	46	6	60	z	100	z	52	0	7	0	45	134	309
Tabor	1494	1371	1362	z	0	0	0	0	0	0	z	4	0	z	z	z	7	0	z	0	z	41	75
Tišina	4189	3998	3889	0	5	86	0	0	0	0	z	z	0	0	8	0	9	0	0	0	9	63	119
Tolmin	12198	11104	10691	10	4	5	46	0	40	z	61	25	21	z	185	9	86	4	40	6	36	195	813
Trbovlje	18255	16274	14429	z	7	7	42	0	523	22	403	12	368	z	429	29	375	z	227	z	140	555	1051
Trebnje	13268	12064	11882	0	10	16	32	0	19	5	45	0	4	0	39	12	49	z	z	0	31	225	930
Trnovska vas	1208	1091	1089	0	z	0	0	0	0	0	z	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	29	88
Trzin	3385	3086	2947	z	z	0	0	0	26	8	50	8	5	z	36	z	29	z	z	0	19	56	214
Tržič	15151	13827	12298	z	3	0	58	z	366	46	568	47	89	6	331	11	218	z	102	z	111	317	789
Turnišče	3422	3261	3201	0	13	29	3	0	0	0	7	0	0	3	z	z	6	0	0	0	6	30	125
Velenje	33331	29582	23517	4	13	34	177	z	1276	31	1827	49	1083	z	1508	59	709	z	370	z	327	1125	1915
Velika Polana	1511	1401	1393	0	z	0	0	0	0	0	z	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	106
Velike Lašče	3735	3417	3372	0	0	z	z	0	z	z	19	z	3	z	11	3	23	0	10	0	13	54	241
Veržej	1354	1214	1172	0	0	0	0	0	19	0	7	8	0	0	z	z	0	0	0	0	0	24	116
Videm	5247	4798	4760	0	0	0	0	0	0	0	31	0	0	z	z	z	7	0	0	0	7	95	347
Vipava	5185	4836	4701	0	z	z	4	0	19	z	22	7	13	0	56	9	34	0	17	0	17	62	253
Vitanje	2317	2081	2069	0	0	0	z	0	0	0	3	0	0	0	z	0	0	0	0	0	0	85	151
Vodice	3871	3553	3495	z	z	0	z	0	12	0	28	z	9	0	z	z	33	z	z	0	19	77	208
Vojnik	7825	7083	7012	0	0	0	6	0	z	0	35	0	z	6	16	z	19	0	6	0	13	112	611
Vransko	2457	2255	2234	0	0	0	0	0	z	0	3	5	z	0	5	4	10	0	5	0	5	52	140
Vrhnika	14373	12976	11792	z	0	3	48	0	262	24	242	25	84	z	470	23	245	4	75	0	166	366	786
Vuzenica	2786	2677	2647	z	0	0	0	0	0	0	z	17	0	0	z	0	8	0	z	0	z	24	77
Zagorje ob Savi	17067	15546	14557	z	z	0	36	0	478	15	170	9	126	0	140	12	202	z	128	0	z	392	927
Zavrč	1338	1175	1136	0	0	0	0	0	0	0	39	0	0	0	0	0	4	0	0	0	4	45	114
Zreče	6245	5549	5396	0	0	0	7	0	22	16	41	0	31	z	32	z	21	3	10	0	8	242	433
Žalec	20335	18341	17398	0	4	0	87	0	54	4	430	6	64	6	256	32	124	3	39	0	82	612	1258
Železniki	6786	6470	6261	z	0	0	8	0	17	z	122	9	19	0	26	5	45	0	23	0	22	93	178
Žetale	1364	1159	1153	0	z	0	0	0	0	0	z	0	0	0	z	0	z	z	z	z	z	62	142

Tabela 4: Prebivalstvo po kraju rojstva in narodni pripadnosti, popis 2002

Kraj rojstva	Narodno opredeljeni																	Narodno neopredeljeni				Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslavo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno oprede- ljeni	drugi ¹⁾		
Skupaj	1964036	1766982	1631363	2258	6243	3246	6186	181	21542	2667	35642	3972	10467	499	38964	3752	22141	527	8062	1467	12085	48588	126325
Rojeni v naselju prebivališča	973579	882181	849543	910	3387	1759	1190	24	5259	623	5594	624	2693	59	10011	505	6715	106	1505	393	4711	20750	63933
drugem naselju iste občine	263140	243606	238819	318	1433	341	97	4	577	56	799	81	214	5	815	47	972	15	154	219	584	4564	13998
drugi občini	557712	511912	503511	276	646	616	250	21	976	228	1957	204	533	47	2419	228	2257	52	434	171	1600	10653	32890
Državah nekdanje Jugoslavije	151432	114305	28273	417	558	502	4524	4	14658	1747	27093	3027	6980	50	25555	917	11938	343	5951	667	4977	11985	13204
Bosni in Hercegovini	69279	48672	5401	z	z	45	30	z	13876	z	7120	z	6332	6	15612	191	8506	83	5869	16	2538	5856	6245
Hrvaški	48609	39346	17532	389	76	21	32	z	66	34	19412	z	34	10	1550	178	2120	32	41	621	1426	3641	3502
Makedoniji	6593	5242	633	-	z	35	1244	-	17	z	14	2959	51	-	69	210	98	z	z	z	90	351	902
Jugoslaviji	26951	21045	4707	z	472	401	3218	z	699	1674	547	54	563	34	8324	338	1214	226	36	29	923	2137	2555
Državah EU-15	13287	11126	9387	331	64	18	49	124	63	8	153	27	40	319	115	428	194	z	z	z	153	404	1563
Vseh ostalih državah	4886	3852	1830	6	155	10	76	4	9	5	46	9	7	19	49	1627	65	z	z	z	60	232	737

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 5: Popolne družine po narodni pripadnosti žene in moža, popis 2002

	Narodno opredeljeni														Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	opredelili so se kot Jugoslovani	opredelili so se kot Bosanci	regional. opredeljeni	drugi ¹⁾		
Skupaj	451653	373265	629	1695	680	1286	53	5408	936	11705	1049	2353	143	11796	920	183	1781	604	2411	11162	23594
Narodno opredeljeni																					
Slovenci	390141	356511	349	570	51	217	44	515	427	5499	374	250	124	3387	505	97	287	291	1102	4268	15273
Italijani	562	249	198	z	-	-	-	z	z	25	z	z		19	4	-	z	13	6	z	22
Madžari	1660	497	-	983	z	z	-	z	z	65	z	z	z	26	3	-	z	1	6	24	41
Romi	660	41	z	3	566	3	-	-	-	z	z	-	-	z	z	-	z	-	-	8	27
Albanci	948	21	z	-	z	844	-	7	-	z		z	-	z	z	-	-	-	3	14	47
Avstrijci	43	35	-	z	z	-	z	-	-	z	-	-	-	-	-	-	-	-	z	-	z
Bošnjaki	4796	147	z	z	3	31	-	4119	13	42	z	58		48	6	4	66	z	22	40	185
Črnogorci	571	129	-	-	1	2	-	30	240	24	4	5	z	70		z	12	z	6	17	27
Hrvati	10225	3442	28	62	9	32	3	99	43	4749	56	55	4	739	50	5	62	22	111	194	460
Makedonci	885	203	z	z	z	3	-	10	4	34	444	5	-	92	7	-	8	z	z	20	45
Muslimani	2326	110	-	z	z	17	-	110	5	32	z	1746	z	49	10	z	64	-	17	34	123
Nemci	160	132	-	-	-	-	z	-	z	z	-	-	7	1	-	-	-	z	z	z	10
Srbi	9311	1236	7	14	3	23	-	75	101	469	77	64	-	6440	39	11	57	7	82	194	412
Drugi	1095	648	4	8	z	8	-	9	4	42	5	z	z	45	216	z	3	6	14	20	56
Narodno neopredeljeni																					
opredelili so se kot Jugoslovani	101	24	-	z	-	z	-	z	z	6	-	z	-	15	-	35	z	-	z	z	z
opredelili so se kot Bosanci	2006	240	z	z	z	36	-	168	23	66	11	46	-	69	4	1	1108	-	18	70	142
regionalno opred.	359	78	7	-	-	-	-	z	z	8	-	z	-	4	z	-	z	226	z	z	24
drugi 1)	2534	860	8	z	5	6	-	59	20	130	15	25	z	170	20	7	29	9	793	182	187
Niso želeli odgov.	10916	3053	7	18	14	24	-	88	27	290	23	33	3	352	22	13	43	12	156	5705	1033
Neznano	12354	5609	13	21	16	36	3	110	16	215	27	56	-	266	28	5	36	13	64	348	5472

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 6: Prebivalstvo po starosti, spolu in narodni pripadnosti, popis 2002

Starost Spol	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črna- gorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslovani	opredelili so se kot Bosanci	regional- no opredeljeni	drugi ¹⁾		
0-14	300167	256440	172	502	1171	1434	16	3703	304	2656	336	1840	33	4453	387	24	1254	45	2177	8408	14812		
15-29	422693	338838	303	846	917	1491	16	5330	530	5141	935	2522	47	8574	873	90	1932	126	3543	11395	39244		
30-44	446272	354945	465	1297	680	2003	32	7247	664	9961	1210	3554	78	10682	1088	154	2748	255	3028	12244	33937		
45-59	402314	329127	489	1626	344	1047	41	4452	707	10929	1109	2150	125	11006	896	181	1731	435	2333	9986	23600		
60+	392590	352013	829	1972	134	211	76	810	462	6955	382	401	216	4249	508	78	397	606	1004	6555	14732		
Moški	958576	772613	1085	2883	1645	4129	90	12351	1524	18556	2465	5796	215	21592	1851	338	4193	851	5912	24232	76255		
0-14	154290	131751	91	254	592	762	7	1909	141	1404	185	953	13	2310	203	10	617	28	1122	4279	7659		
15-29	217063	170542	156	421	458	941	8	2970	296	2663	583	1298	18	4672	403	64	1045	84	1755	5895	22791		
30-44	225797	173786	240	637	357	1425	18	4063	318	4754	762	1906	35	5255	505	89	1371	164	1327	5821	22964		
45-59	204601	159980	240	833	178	833	28	2916	427	6090	677	1397	50	6535	478	120	964	285	1132	5234	16204		
60+	156825	136554	358	738	60	168	29	493	342	3645	258	242	99	2820	262	55	196	290	576	3003	6637		
Ženske	1005460	858750	1173	3360	1601	2057	91	9191	1143	17086	1507	4671	284	17372	1901	189	3869	616	6173	24356	50070		
0-14	145877	124689	81	248	579	672	9	1794	163	1252	151	887	20	2143	184	14	637	17	1055	4129	7153		
15-29	205630	168296	147	425	459	550	8	2360	234	2478	352	1224	29	3902	470	26	887	42	1788	5500	16453		
30-44	220475	181159	225	660	323	578	14	3184	346	5207	448	1648	43	5427	583	65	1377	91	1701	6423	10973		
45-59	197713	169147	249	793	166	214	13	1536	280	4839	432	753	75	4471	418	61	767	150	1201	4752	7396		
60+	235765	215459	471	1234	74	43	47	317	120	3310	124	159	117	1429	246	23	201	316	428	3552	8095		

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 7: Prebivalstvo staro 15 let in več, po narodni pripadnosti, spolu in izobrazbi, popis 2002

Narodna pripadnost Spol	Skupaj	Izobrazba											
		srednja										magisterij	doktorat
		brez izobrazbe	nepopolna osnovna	osnovna	skupaj	nižja in srednja poklicna	srednja strokovna in splošna	višja dodiplomska	visoka	specializacija			
Skupaj	1663869	11337	104219	433910	899341	452292	447049	84044	114630	3573	7804	5011	
Skupaj narodno opredeljeni	1493535	9228	95200	389505	804301	402179	402122	77622	103101	3193	6924	4461	
Slovenci	1374923	7419	86594	349824	746403	368213	378190	73740	97382	2855	6469	4237	
Italijani	2086	15	303	385	1041	393	648	124	194	3	10	11	
Madžari	5741	30	284	2428	2419	1287	1132	235	299	20	11	15	
Romi	2075	383	969	487	225	183	42	z	z	z	z	z	
Albanci	4752	79	202	2023	2267	1291	976	91	79	z	z	z	
Avstrijci	165	-	4	32	91	44	47	11	15	-	8	4	
Bošnjaki	17839	290	1261	7150	8691	6015	2676	195	225	7	16	4	
Črnogorci	2363	9	62	599	1242	581	661	162	248	13	20	8	
Hrvati	32986	411	2727	9280	16760	9602	7158	1472	1956	144	166	70	
Makedonci	3636	12	138	1338	1733	900	833	132	240	15	20	8	
Muslimani	8627	217	811	3739	3752	2749	1003	64	z	z	z	z	
Nemci	466	3	13	63	265	142	123	38	73	3	3	5	
Srbi	34511	343	1752	11645	17778	10163	7615	1126	1643	97	84	43	
Drugi	3365	17	80	512	1634	616	1018	227	700	33	109	53	
Skupaj narodno neopredeljeni	18641	258	1271	5850	9423	4978	4445	585	1044	66	105	39	
Opredelili so se kot Jugoslovani	503	z	29	111	269	118	151	27	46	6	9	z	
Opredelili so se kot Bosanci	6808	180	557	2873	3035	2113	922	61	89	6	z	z	
Regionalno opredeljeni	1422	z	326	251	656	386	270	72	84	3	z	z	
Drugi ¹⁾	9908	52	359	2615	5463	2361	3102	425	825	51	86	32	
Niso želeli odgovoriti	40180	369	2174	11353	21854	11490	10364	1666	2408	79	175	102	
Neznano	111513	1482	5574	27202	63763	33645	30118	4171	8077	235	600	409	
Moški	804286	4092	42400	169509	487288	280373	206915	36083	55070	1608	4701	3535	
Skupaj narodno opredeljeni	706220	3215	37921	147336	427661	245176	182485	32601	48781	1417	4139	3149	
Slovenci	640862	2786	34295	129680	390639	221285	169354	30141	45283	1216	3845	2977	
Italijani	994	z	113	161	551	245	306	55	99	-	7	z	
Madžari	2629	6	115	831	1398	848	550	102	147	10	8	12	
Romi	1053	119	513	255	160	135	25	z	z	z	z	z	
Albanci	3367	20	125	1178	1896	1130	766	77	60	z	6	z	
Avstrijci	83	-	z	7	45	21	24	z	z	-	5	3	
Bošnjaki	10442	69	566	3366	6141	4566	1575	134	146	3	13	4	
Črnogorci	1383	z	z	246	776	383	393	124	189	z	z	z	
Hrvati	17152	86	997	3573	10236	6481	3755	904	1124	77	107	48	
Makedonci	2280	3	55	795	1151	646	505	91	155	13	11	6	
Muslimani	4843	52	388	1729	2599	2015	584	48	z	z	z	z	
Nemci	202	z	5	16	105	67	38	24	46	z	z	z	
Srbi	19282	66	699	5255	11168	7014	4154	777	1158	61	57	41	
Drugi	1648	5	37	244	796	340	456	112	335	21	58	40	

Narodna pripadnost Spol	Skupaj	Izobrazba										
		srednja										
		brez izobrazbe	nepo- polna osnovna	osnovna	skupaj	nižja in srednja poklicna	srednja strokovna in splošna	višja dodiplom- ska	visoka	speciali- zacija	magisterij	doktorat
Skupaj narodno neopredeljeni	9517	55	511	2462	5493	3331	2162	316	554	28	72	26
Opredelili so se kot Jugoslovani	328	z	14	55	193	91	102	20	31	z	z	z
Opredelili so se kot Bosanci	3576	32	213	1227	2009	1517	492	33	54	z	z	z
Regionalno opredeljeni	823	z	128	110	459	289	170	49	64	z	z	z
Drugi ¹⁾	4790	14	156	1070	2832	1434	1398	214	405	22	z	z
Niso želeli odgovoriti	19953	135	907	4715	11950	6991	4959	791	1232	37	111	75
Neznano	68596	687	3061	14996	42184	24875	17309	2375	4503	126	379	285
Ženske	859583	7245	61819	264401	412053	171919	240134	47961	59560	1965	3103	1476
Skupaj narodno opredeljeni	787315	6013	57279	242169	376640	157003	219637	45021	54320	1776	2785	1312
Slovenci	734061	4633	52299	220144	355764	146928	208836	43599	52099	1639	2624	1260
Italijani	1092	z	190	224	490	148	342	69	95	3	3	z
Madžari	3112	24	169	1597	1021	439	582	133	152	10	3	3
Romi	1022	264	456	232	65	48	17	z	z	z	z	z
Albanci	1385	59	77	845	371	161	210	14	19	z	z	z
Avstrijci	82	-	z	25	46	23	23	z	z	-	3	z
Bošnjaki	7397	221	695	3784	2550	1449	1101	61	79	4	3	-
Črnogorci	980	z	z	353	466	198	268	38	59	z	z	z
Hrvati	15834	325	1730	5707	6524	3121	3403	568	832	67	59	22
Makedonci	1356	9	83	543	582	254	328	41	85	2	9	2
Muslimani	3784	165	423	2010	1153	734	419	16	z	z	z	z
Nemci	264	z	8	47	160	75	85	14	27	z	z	z
Srbi	15229	277	1053	6390	6610	3149	3461	349	485	36	z	z
Drugi	1717	12	43	268	838	276	562	115	365	12	51	13
Skupaj narodno neopredeljeni	9124	203	760	3388	3930	1647	2283	269	490	38	33	13
Opredelili so se kot Jugoslovani	175	z	15	56	76	27	49	7	15	z	z	z
Opredelili so se kot Bosanci	3232	148	344	1646	1026	596	430	28	35	z	z	z
Regionalno opredeljeni	599	z	198	141	197	97	100	23	20	z	z	z
Drugi ¹⁾	5118	38	203	1545	2631	927	1704	211	420	29	28	13
Niso želeli odgovoriti	20227	234	1267	6638	9904	4499	5405	875	1176	42	64	27
Neznano	42917	795	2513	12206	21579	8770	12809	1796	3574	109	221	124

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 8: Prebivalstvo po veroizpovedi in narodni pripadnosti, popis 2002

Veroizpoved	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslavo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno opredel- jeni	drugi ¹⁾		
Skupaj	1964036	1766982	1631363	2258	6243	3246	6186	181	21542	2667	35642	3972	10467	499	38964	3752	22141	527	8062	1467	12085	48588	126325
Katoliška	1135626	1127157	1086650	1507	5016	1663	363	126	107	87	29942	128	18	214	381	955	3114	38	353	1041	1682	2593	2762
Evangeličanska	14736	14625	13752	z	524	-	-	6	-	z	24	7	-	125	22	158	47	-	z	z	25	31	33
Druge protestantske	1399	1346	1046	-	158	z	z	-	-	-	51	z	-	7	43	35	38	-	z	z	36	z	9
Pravoslavna	45908	41416	3583	9	z	67	8	z	318	1193	201	2623	14	7	32665	724	2659	167	1213	6	1273	1254	579
Druge krščanske	1877	1698	1506	23	8	6	8	z	6	z	51	14	4	z	54	9	124	-	19	2	103	40	15
Islamska	47488	39848	2804	9	z	868	5237	-	19923	634	30	507	9328	z	53	445	6515	55	5724	15	721	817	308
Judovska	99	91	72	z	z	-	-	-	-	-	z	-	-	-	-	15	5	-	-	-	z	z	z
Orientalske	1026	949	762	z	z	z	z	-	z	z	13	z	-	z	9	149	44	5	z	z	33	19	14
Druge veroizpovedi	558	511	409	-	z	z	z	-	z	z	z	z	3	-	z	66	20	-	z	z	15	11	16
Agnostiki	271	256	240	-	z	-	-	-	-	-	10	-	-	-	z	3	8	-	-	-	8	z	z
Je vernik, vendar ne pripada nobeni veroizpovedi	68714	65604	62809	117	65	287	74	7	151	76	682	97	238	27	751	223	2172	32	97	70	1973	614	324
Ni vernik, ateist	199264	193702	186055	331	159	99	97	12	328	463	2089	294	251	71	2952	501	3636	158	259	157	3062	1405	521
Ni želel odgovoriti	307973	261954	255857	212	259	163	286	22	328	172	2199	227	374	41	1412	402	3435	57	247	128	3003	41441	1143
Neznano	139097	17825	15818	44	32	87	108	z	377	31	338	70	237	z	613	67	324	15	144	19	146	351	120597

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 9: Prebivalstvo po veroizpovedi in tipu naselja, popisa 1991 in 2002

Veroizpoved	Skupaj		Mestna naselja		Nemestna naselja	
	1991 ¹⁾	2002	1991 ¹⁾	2002	1991 ¹⁾	2002
SKUPAJ	1913355	1964036	971502	997772	941853	966264
Katoliška	1369873	1135626	578541	467566	791332	668060
Evangelikičanska	14101	14736	2557	3747	11544	10989
Druge protestantske	1890	1399	1110	673	780	726
Pravoslavna	46320	45908	40518	39881	5802	6027
Druge krščanske	2410	1877	1537	1201	873	676
Islamska	29361	47488	25951	41305	3410	6183
Judovska	199	99	117	63	82	36
Orientalne	478	1026	282	777	196	249
Druge veroizpovedi	269	558	191	394	78	164
Agnostiki	...	271	...	211	...	60
Je vernik, vendar ne pripada nobeni veroizpovedi	3929	68714	2504	44638	1425	24076
Ni vernik, ateist	84656	199264	69164	147941	15492	51323
Ni želel odgovoriti	81302	307973	51465	171604	29837	136369
Neznano	278567	139097	197565	77771	81002	61326
Strukturni deleži (%)						
SKUPAJ	100	100	100	100	100	100
Katoliška	71.6	57.8	59.6	46.9	84.0	69.1
Evangelikičanska	0.7	0.8	0.3	0.4	1.2	1.1
Druge protestantske	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Pravoslavna	2.4	2.3	4.2	4.0	0.6	0.6
Druge krščanske	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1
Islamska	1.5	2.4	2.7	4.1	0.4	0.6
Judovska	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Orientalne	0.0	0.1	0.0	0.1	0.0	0.0
Druge veroizpovedi	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Agnostiki	...	0.0	...	0.0	...	0.0
Je vernik, vendar ne pripada nobeni veroizpovedi	0.2	3.5	0.3	4.5	0.2	2.5
Ni vernik, ateist	4.4	10.1	7.1	14.8	1.6	5.3
Ni želel odgovoriti	4.2	15.7	5.3	17.2	3.2	14.1
Neznano	14.6	7.1	20.3	7.8	8.6	6.3

¹⁾ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 10: Ženske stare 15 let in več po narodni pripadnosti in številu živorojenih otrok, popis 2002

Narodna pripadnost	Skupaj	Število živorojenih otrok								
		ni rodila	1 otrok	2	3	4	5	6	7	8+
SKUPAJ	859583	227386	167601	320031	95696	28721	10753	4562	2209	2624
Skupaj narodno opredeljene	787315	201669	153510	296798	89642	26813	10067	4249	2082	2485
Slovenke	734061	188404	143384	274790	84280	25396	9550	4008	1953	2296
Italijanke	1092	246	280	420	105	27	10	z	z	0
Madžarke	3112	554	795	1287	304	90	33	25	9	15
Romke	1022	231	146	209	139	120	55	53	24	45
Albanke	1385	373	172	374	249	118	60	19	13	7
Avstrijke	82	11	16	34	7	9	3	z	z	0
Bošnjakinje	7397	2080	1131	2848	931	233	99	33	22	20
Črnogorke	980	279	193	350	117	29	6	0	z	z
Hrvatice	15834	3148	3207	7133	1671	391	131	63	33	57
Makedonke	1356	342	266	597	123	13	9	z	z	z
Muslimanke	3784	1054	602	1375	502	155	45	22	6	23
Srbkinje	15229	4381	2758	6752	1069	181	46	16	12	14
Druge	1981	566	560	629	145	51	20	5	z	z
Narodno neopredeljene	9124	2861	1825	3271	822	201	68	39	17	20
opred. so se kot Jugoslovanke	175	42	38	71	15	3	2	0	z	z
opredelile so se kot Bosanke	3232	804	641	1216	370	116	37	22	8	18
regionalno opredeljene	599	80	114	290	83	20	8	2	z	z
druge ¹⁾	5118	1935	1032	1694	354	62	21	15	z	z
Niso želele odgovoriti	20227	5728	4466	7573	1735	440	140	56	43	46
Neznano	42917	17128	7800	12389	3497	1267	478	218	67	73

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Tabela 11: Prebivalstvo po pogovornem jeziku v družini in maternem jeziku, popis 2002

Pogovorni jezik	Skupaj	Materni jezik												
		Slovenski	Italijanski	Madžarski	Romski	Albanski	Bosanski	Hrvaški	Makedonski	Nemški	Srbski	Srbsko-hrvaški	Drugi jeziki	Neznano
SLOVENIJA	1964036	1723434	3762	7713	3834	7177	31499	54079	4760	1628	31329	36265	6240	52316
Slovenski	1789460	1701224	1155	1476	351	1422	7868	37520	2259	1001	12795	16892	3006	2491
Italijanski	1488	218	1171	4	-	-	z	40	-	4	4	z	37	6
Madžarski	3771	150	-	3578	-	-	z	22	-	-	-	z	z	17
Romski	1630	86	-	3	1511	4	z	z	-	-	z	z	z	10
Albanski	2296	10	-	-	21	2230	z	z	z	-	z	z	z	9
Bosanski	7091	51	-	-	-	21	6865	14	15	-	18	62	20	25
Hrvaški	3697	126	z	11	-	5	37	3262	17	z	38	131	26	38
Makedonski	780	5	-	-	-	6	z	z	751	-	z	-	z	8
Srbski	4286	67	z	5	z	9	z	z	22	z	3965	98	36	68
Srbsko-hrvaški	4403	96	-	10	z	23	78	48	37	z	122	3887	34	63
Slovenski in italijanski	4484	2647	1322	4	z	9	z	259	8	8	37	36	117	21
Slovenski in madžarski	3910	1377	z	2434	z	-	-	63	-	z	4	7	12	8
Slovenski in bosanski	17341	1098	-	-	z	40	15939	19	22	z	24	140	26	29
Slovenski in hrvaški	15817	2414	13	40	25	48	145	12088	50	16	165	662	106	45
Slovenski in srbski	15704	1542	z	11	6	31	16	48	65	z	13512	358	82	29
Slovenski in srbsko-hrvaški /hrvaško-srbski	16635	1905	z	17	36	66	113	192	108	z	382	13684	98	29
Slovenski in drug jezik	14096	5337	18	28	1818	3197	81	158	1366	380	98	105	1405	105
Drugi jeziki	3838	2077	60	82	6	3	z	127	z	194	44	40	1161	32
Neznano	53309	3004	13	10	49	63	312	204	34	10	117	157	53	49283

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 12: Prebivalstvo staro 15 let in več po poklicu in narodni pripadnosti

Poklic	Narodno opredeljeni																Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgovoriti	Neznano
	Skupaj	skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Avstrijci	Bošnjaki	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Nemci	Srbi	drugi	skupaj	opredelili so se kot Jugoslavo- vani	opredelili so se kot Bosanci	regionalno opredel- jeni	drugi ¹⁾		
Skupaj	818304	725086	659022	842	2440	242	2857	57	11145	1212	17521	2372	5350	134	20122	1770	10094	286	4089	557	5162	21290	61834
Zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji	32938	29232	27648	46	71	6	61	4	131	61	508	79	55	9	429	124	289	12	37	28	212	690	2727
Strokovnjaki	90727	82603	79348	188	296	5	21	3	111	93	1433	120	21	13	690	261	753	37	37	65	614	1780	5591
Tehniki in drugi strokovni sodelavci	132290	120846	114930	132	358	9	83	3	516	171	2106	180	181	13	1938	226	1029	36	158	69	766	2757	7658
Uradniki	80686	73995	70312	124	164	6	47	z	386	106	1119	115	165	z	1361	81	646	18	87	62	479	1991	4054
Poklici za storitve, prodajalci	94433	83604	77092	86	262	26	317	-	829	147	1890	137	388	7	2298	125	1055	20	297	60	678	2782	6992
Kmetovalci, gozdarji, ribiči, lovci	25797	24133	23477	18	155	5	22	-	67	z	231	5	32	z	110	z	100	z	23	z	56	429	1135
Poklici za neindust- rijski način dela	105091	91285	80373	44	267	21	694	z	2305	121	2720	288	1178	z	3132	134	1458	28	818	76	536	2789	9559
Upravitelji strojev in naprav, industrijski izdelovalci	129349	114776	101761	42	458	33	212	z	2498	223	3441	347	1196	z	4461	94	1666	40	801	86	739	3858	9049
Poklici za preprosta dela	67966	57366	44771	30	243	88	688	4	2733	182	2376	606	1432	6	4052	155	1900	53	1122	48	677	2718	5982
Vojaški poklici	7594	6298	5998	3	11	-	11	z	39	z	108	10	19	z	86	z	51	z	12	z	37	140	1105
Neznano	51433	40948	33312	129	155	43	701	39	1530	99	1589	485	683	61	1565	557	1147	38	697	44	368	1356	7982

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/oznatile, da so narodno neopredeljene.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Uporaba in objava podatkov dovoljena le z navedbo vira.

Tabela 13: Priseljenci v Slovenijo po letih priselitve in državi odselitve, popis 2002

Leto priselitve	VSI PRISELJENI	SKUPAJ - nekdanja SFRJ	Država odselitve				Priseljenci iz SFRJ - državljani Slovenije	Priseljenci iz SFRJ - tujci, neznano, brez državljanstva
			Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Jugoslavija	Makedonija		
SKUPAJ	169605	150763	67670	49418	27238	6437	119500	31263
DO 1945	7882	4353	497	2533	1202	121	4307	46
1946	1215	716	78	401	225	12	701	15
1947	1356	757	93	437	209	18	739	18
1948	1048	787	96	469	203	19	758	29
1949	690	587	69	356	149	13	573	14
1950	1041	976	156	569	228	23	937	39
1951	734	692	85	432	159	16	676	16
1952	964	917	122	563	203	29	888	29
1953	1006	948	106	629	193	20	930	18
1954	1153	1110	126	752	203	29	1079	31
1955	1423	1373	191	950	212	20	1332	41
1956	1374	1324	187	869	240	28	1296	28
1957	1638	1601	310	992	261	38	1566	35
1958	1765	1715	343	1029	307	36	1661	54
1959	1800	1769	385	1058	291	35	1701	68
1960	2718	2656	579	1560	449	68	2536	120
1961	1900	1865	409	1098	317	41	1799	66
1962	2343	2293	538	1306	396	53	2175	118
1963	2793	2722	687	1448	491	96	2578	144
1964	2852	2802	725	1449	566	62	2660	142
1965	2513	2413	621	1320	397	75	2272	141
1966	2056	1974	579	1009	351	35	1825	149
1967	1878	1756	579	837	298	42	1613	143
1968	2379	2231	753	1013	393	72	2064	167
1969	2876	2686	1091	1088	439	68	2410	276
1970	4531	4250	1860	1491	772	127	3816	434
1971	3634	3388	1496	1114	664	114	2998	390
1972	4526	4204	1984	1307	775	138	3685	519
1973	4446	4155	2009	1144	867	135	3643	512
1974	5283	4882	2401	1327	983	171	4346	536
1975	6194	5649	2785	1572	1106	186	5084	565
1976	5212	4669	2310	1353	871	135	4259	410
1977	5484	5000	2834	1125	871	170	4454	546
1978	6085	5582	3327	1163	926	166	4964	618
1979	6512	6026	3617	1162	1056	191	5292	734
1980	6277	5770	3464	1140	1004	162	4916	854
1981	4004	3624	2140	769	575	140	3109	515
1982	3877	3513	2144	673	561	135	2998	515
1983	3375	3075	1812	720	429	114	2644	431
1984	3612	3362	2102	659	486	115	2830	532
1985	4093	3817	2228	812	559	218	3052	765
1986	3880	3663	2064	782	611	206	2908	755
1987	3321	3128	1729	611	630	158	2425	703
1988	2498	2337	1109	694	376	158	1817	520

Leto priselitve	VSI PRISELJENI	SKUPAJ - nekdanja SFRJ	Država odselitve				Priseljeni iz SFRJ - državljeni Slovenije	Priseljeni iz SFRJ - tujci, neznano, brez državljanstva
			Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Jugoslavija	Makedonija		
1989	2643	2477	1399	554	409	115	1629	848
1990	2153	1924	790	528	425	181	1183	741
1991	2138	1932	776	787	282	87	973	959
1992	6221	5978	4941	621	299	117	1628	4350
1993	1717	1449	748	336	305	60	509	940
1994	1835	1530	935	254	212	129	422	1108
1995	1881	1545	511	597	290	147	528	1017
1996	1886	1455	616	283	292	264	327	1128
1997	2373	1858	742	456	437	223	445	1413
1998	2910	2159	715	327	675	442	442	1717
1999	3389	2766	1544	293	621	308	461	2305
2000	3109	1959	886	443	371	259	414	1545
2001	1109	614	247	154	116	97	223	391

Tabela 14: Priseljenci v Slovenijo po obdobjih priselitve in državi odselitve, popis 2002

Narodnost	Skupaj	Obdobje prve priselitve										
		do 1945	1946-1954	1955-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2001
Skupaj	169605	7882	9207	10718	12401	13720	24083	29570	18961	14495	13792	14776
Narodno opredeljeni	129283	7271	7903	8730	10065	10762	18715	22749	14424	10185	9150	9329
Slovenci	39490	6372	4952	3909	3749	3207	4240	4587	2794	1937	1802	1941
Italijani	754	63	136	121	76	46	42	34	39	42	57	98
Madžari	777	63	56	39	80	73	100	116	42	67	50	91
Romi	530	z	-	z	14	25	44	147	120	66	24	83
Albanci	4649	13	32	54	121	182	388	543	618	817	748	1133
Avstrijci/Nemci	520	43	37	19	16	17	30	57	39	45	70	147
Bošnjaki	14730	13	89	287	495	947	2099	3144	2245	1622	2464	1325
Črnogorci	1760	16	111	153	146	167	275	362	208	182	53	87
Hrvati	27292	398	1457	2556	2969	2881	4222	4881	3116	2195	1741	876
Makedonci	3063	11	92	115	165	195	468	485	335	279	221	697
Muslimani	7027	z	58	z	240	408	1044	1567	1247	845	879	578
Srbi	25719	178	825	1242	1876	2455	5527	6584	3421	1874	580	1157
Drugi	2972	98	58	70	118	159	236	242	200	214	461	1116
Skupaj narodno neopredeljeni	12197	109	368	654	705	865	1704	2312	1556	1236	1853	835
Opredelili so se kot Jugoslov.	354	4	17	21	23	29	56	65	35	33	29	42
Opredelili so se kot Bosanci	5969	12	47	95	149	314	727	1110	842	717	1387	569
Regionalno opredeljeni	684	18	66	210	153	83	60	37	22	13	15	7
Drugi	5190	75	238	328	380	439	861	1100	657	473	422	217
Niso želeli odgovoriti	12621	251	586	816	1001	1203	2024	2448	1555	1140	888	709
Neznano	15504	251	350	518	630	890	1640	2061	1426	1934	1901	3903

Tabela 15: Prebivalstvo po spolu in narodni pripadnosti, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002

Popis 2002																				
Narodna pripadnost Popis 1991	Skupaj	Narodno opredeljeni												Narodno neopredeljeni					Niso želeli odgo- voriti	Ne- znano
		Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Bošnjaki	Črno- gorci	Hrvati	Makedonci	Musli- mani	Nemci	Srbi	drugi	so se kot Jugoslo- vani	so se kot Bosanci	regio- nalno opre- deljeni	drugi ¹⁾		
SLOVENIJA	1652109	1404153	1818	5536	1919	2045	12193	2128	28292	2429	6157	174	30935	1597	380	4059	1348	9232	38568	99146
Slovenci	1474833	1358144	260	288	632	62	294	110	2296	81	175	78	868	440	68	154	572	2606	23360	84345
Italijani	2325	557	1331	5	z	0	z	z	19	z	0	0	z	8	0	0	90	42	97	168
Madžari	6350	801	0	5029	32	0	0	0	7	z	0	z	7	4	z	0	z	76	166	223
Romi	1692	403	z	6	993	14	z	0	z	0	22	0	11	9	0	5	0	19	36	170
Albanci	2544	173	0	z	28	1652	32	z	11	9	34	0	15	14	z	4	z	30	179	357
Črnogorci	3369	593	z	z	4	3	196	1365	265	z	108	z	130	3	8	28	4	113	287	256
Hrvati	44025	12434	33	35	z	17	z	5	23309	5	9	4	271	64	11	172	201	1136	3275	2973
Makedonci	3484	626	z	0	13	11	27	15	19	2103	11	0	43	7	z	3	z	83	263	256
Muslimani	22867	2404	6	3	58	85	8925	202	57	9	4573	0	260	39	7	2100	5	690	1713	1731
Nemci	179	66	z	11	z	0	0	0	z	0	0	70	z	6	0	0	0	3	12	5
Srbi	35272	3116	8	7	11	3	148	111	169	29	26	z	22765	68	125	533	z	1312	3749	3088
drugi	1978	381	6	16	21	9	131	z	40	4	50	z	154	724	3	50	9	77	138	161
opredelili so se kot Jugoslovani	9726	2828	7	17	7	14	520	99	367	49	265	7	2050	49	89	236	12	870	1373	867
regionalno opredeljeni	4256	1186	50	z	5	z	540	25	217	z	232	z	587	15	3	214	326	176	383	292
drugi ¹⁾	7446	2917	27	18	12	z	347	65	363	32	186	z	911	32	18	130	24	661	957	717
Neznano	31763	17524	86	97	98	146	962	126	1149	102	466	6	2859	115	43	430	99	1338	2580	3537

¹⁾ Vključene so tiste osebe, ki so izjavile/označile, da so narodno neopredeljene.

Tabela 16: Prebivalstvo po spolu in maternem jeziku, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002.

		Popis 2002														
		Materni jezik														
Materni jezik																
Popis 1991	Skupaj	slovenski	italijanski	madžarski	romski	albanski	bosanski	črno-gorski	hrvaški	hrvaško-srbski	makedonski	nemški	srbski	srbsko-hrvaški	drugi	Neznano
SKUPAJ	1652109	1480774	3152	6822	2268	2487	16686	367	43912	97	2874	963	24922	27999	2845	35941
slovenski	1476163	1434291	734	428	559	58	592	27	5556	5	189	502	1283	1482	788	29669
italijanski	3063	704	2076	z	3	0	0	0	113	0	0	z	z	3	71	89
mažarski	6964	626	3	6143	29	z	0	0	22	0	z	4	z	9	4	106
romski	2166	462	z	3	1415	z	22	0	11	0	z	z	15	30	14	160
albanski	2797	192	z	z	37	2118	25	z	27	0	z	0	70	49	8	245
hrvaški	42168	8702	123	47	7	20	895	14	28481	24	10	29	377	2011	288	1140
hrvaško-srbski	2700	1041	5	z	3	z	210	0	1054	z	3	z	53	228	13	81
makedonski	3664	962	0	z	z	15	9	z	45	0	2440	3	29	40	20	92
nemški	648	228	3	15	z	0	0	0	9	0	0	353	z	4	8	24
srbski	13321	1743	10	8	7	4	364	z	342	z	23	5	6920	3358	70	431
srbsko-hrvaški	64641	10287	8	28	30	37	12033	255	6293	56	65	13	14496	18793	204	2043
drugi	3450	668	z	20	48	17	902	13	171	z	7	15	118	242	1065	117
neznano	30364	20868	141	124	121	185	1634	21	1788	6	112	35	1543	1750	292	1744

Tabela 17: Prebivalstvo po spolu in veroizpovedi, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002

Popis 2002															
Veroizpoved Popis 1991	Skupaj	Veroizpoved													Neznano
		katoliška	evan- geličanska	druge protes- tantske	pravo- slavna	druge krščanske	islamska	judovska	orien- talske	druge veroizpovedi	agnostiki	Je vernik, ne pripada nobeni veroizpovedi	Ni vernik, ateist	Ni želel odgo- voriti	
SLOVENIJA	1652109	969352	12838	1151	35038	1626	24783	81	811	495	248	61103	177103	258802	108678
Katoliška	1178816	869435	959	303	842	418	493	44	318	210	90	31545	47135	154913	72111
Evangeličanska	11457	205	10237	40	12	z	z	0	0	0	0	46	139	413	358
Druge protestantska	1561	147	298	578	31	22	z	0	z	5	z	43	126	202	99
Pravoslavna	35113	678	z	z	24722	53	258	0	8	5	z	807	1338	4036	3118
Druge krščanske	2005	384	16	8	33	616	43	0	0	0	0	95	262	392	156
Islamska	24608	330	z	z	124	17	18666	z	z	6	0	468	588	2041	2361
Judovska	163	89	0	0	z	z	14	z	0	0	0	10	6	23	6
Orientalske	412	190	z	z	z	0	z	0	10	0	z	24	80	64	36
Druge veroizpovedi	230	49	10	8	z	9	13	0	10	z	5	20	44	35	22
Je vernik, ne pripada nobeni veroizpovedi	3554	844	16	7	83	14	32	0	z	z	z	287	1071	915	276
Ni vernik, ateist	76301	10217	140	25	1112	59	419	7	103	64	36	5356	37550	15831	5382
Ni želel odgovoriti	73384	19773	238	52	1638	104	786	5	73	42	24	5263	19847	20229	5310
Neznano	244505	67011	852	109	6430	306	4049	15	281	158	87	17139	68917	59708	19443

Tabela 18: Prebivalstvo po spolu in pogovornem jeziku v družini, najdeno v obeh popisih 1991 in 2002

Pogovorni jezik v družini	Popis 1991	Skupaj	Popis 2002																		
			Pogovorni jezik v družini																		
			slovenski	italijanski	madžarski	romski	albanski	bosanski	črnogorski	hrvaški	srbski	hrvaško- srbski, srbsko- hrvaški	makedonski	nemški	slovenski in hrvaški	slovenski in srbski	slovenski in (hrvaško- srbski, srbsko- hrvaški)	slovenski in italijanski	slovenski in madžarski	slovenski in drugi jezik	vsi drugi jezik
SKUPAJ	1652109	1536991	1196	3374	912	507	2478	35	2093	2861	2704	175	42	11327	12324	12487	3569	3353	17152	2275	36254
Slovenski	1528998	1477097	127	39	161	41	286	6	311	338	314	21	29	3494	2950	2834	1561	544	5749	1810	31286
Italijanski	1565	149	802	4	0	0	0	0	0	z	z	0	0	z	0	z	525	z	9	23	47
Madžarski	4439	238	3	2844	15	0	z	0	0	0	0	0	0	z	z	0	0	1249	z	z	52
Romski	1668	199	0	z	615	z	0	0	z	z	z	0	0	5	z	5	0	0	669	z	155
Albanski	1573	352	0	0	0	345	4	0	z	4	z	z	0	6	10	10	z	0	682	0	153
Hrvaški	7818	3251	4	z	z	3	75	0	886	28	69	0	0	2458	83	348	26	4	277	13	289
Srbski	4541	1422	0	0	z	0	44	z	18	578	239	z	0	75	1234	642	12	z	123	8	141
Hrvaško-srbski, Srbsko-hrvaški	26551	8552	z	z	z	10	1233	z	359	1069	1246	0	z	1462	3444	4148	14	4	4062	21	902
Makedonski	1152	681	0	0	0	0	0	0	0	z	0	109	0	6	3	20	z	z	295	z	33
Nemski	93	50	0	4	0	0	0	0	z	z	0	0	z	z	0	0	z	0	25	0	5
Slovenski in hrvaški in obratno	8802	5015	z	z	0	0	45	0	252	28	63	0	0	2058	198	381	59	19	375	30	272
Slovenski in srbski in obratno	4036	1825	0	0	0	0	z	z	8	161	104	0	0	102	901	514	5	z	229	3	157
Slovenski in (hrvaško-srbski, srbsko-hrvaški) in obratno	13504	5849	5	8	3	z	251	7	94	323	337	z	0	761	1975	1988	29	23	1438	15	392
Slovenski in italijanski in obratno	2733	1281	188	z	0	0	0	0	z	z	0	0	0	12	0	z	1084	4	30	35	93
Slovenski in madžarski in obratno	886	185	0	190	0	0	0	0	z	0	0	0	0	4	3	z	z	479	z	3	16

Pogovorni jezik v družini Popis 1991		Popis 2002																			
	Skupaj	Pogovorni jezik v družini																			
		slovenski	italijanski	madžarski	romski	albanski	bosanski	črnogorski	hrvaški	srbški	hrvaško- srbški, srbško- hrvaški	make- donski	nemški	slovenski in hrvaški	slovenski in srbški	slovenski in (hrvaš- ko-srbški, srbško- hrvaški)	slovenski in italijanski	slovenski in madžarski	slovenski in drugi jeziki	vsi drugi jeziki in kombinac. teh	Neznano
Slovenski in drugi jeziki in obratno	5457	2556	3	11	46	35	66	0	29	88	82	32	4	168	439	517	9	34	1121	22	195
Vsi drugi jeziki in kombinacije	3184	1526	24	46	34	16	101	0	11	28	56	5	0	95	141	172	78	85	522	117	127
Neznano	35109	26763	33	221	34	51	348	0	117	210	187	4	5	613	933	903	161	901	1525	161	1939

Utrinki iz razmišljanj anketirancev ...

Rada bi povedala, da sem zadovoljna, ker živim v Sloveniji. Imam občutek varnosti, urejenosti (vem kaj so moje pravice in obveznosti), socialne sigurnosti ... že 16 let živim v Sloveniji in sem se potrudila, da bi se naučila jezika, tako jaz kot otroci. Mislim, da mi je to uspelo in Slovenci, ki živijo v mom kraju, to znajo cenit. S ponosom povem, da se s Hrvaške doma, da živim v Sloveniji in da spoštujem, državo in ljudi kjer živim. Pripadnikom drugih etnični/narodnih skupnosti pa zamerim, ker se ne potrudijo dovolj, da bi se naučili jezika in običajev države kjer živijo in »hrepenijo« po državi iz katere so odšli, da bi tukaj našli boljše življenje.

Po mojem mnenju, bo preteklo precej časa dokler bo slovensko prebivalstvo (ne pa vsi) začelo obravnavati ostale »etnične skupine« kot sebi enake. Sploh mi ni niti približno jasno zakaj se slovensko prebivalstvo ima za nekaj »več vrednega«!!!! Ali je to mogoče kompleks malega naroda! Če dam na tehtnico pozitivne in negativne karakteristike omenjenega prebivalstva, mislim, da bi negativna stran prevladala! Poudarjam, da sploh ne mislim, da su druge »etnične skupine« brez napak! Ne, zares! Sožitje, kje si!

Upam samo, da se bodo v prihodnje odnosi (med različnimi skupnostmi v Slo) spremenili na bolje, da bodo tudi naši otroci imeli enake možnosti zaposlitve, napredovanja, kariere kot otroci Slovencev, torej kljub temu, da že obstaja prepoved diskriminacije, neprimerni odnosi tudi danes obstajajo, čeprav to ne bi smelo vplivati na zaposlitve in osebni razvoj nas priseljencev in naših otrok, ki so konec koncev rojeni prav tu. Vsi enaki, vsi enakopravni, vsi enaki pred zakonom!!!

cena: 24,99 EUR

